SRPSKI DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

— КЊИГА II —

V. 2.

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

ДЕСЕТА КЊИГА

НАГРАЂЕНА ИЗ ЗАДУЖБИНЕ D-r ЉУБОМИРА РАДИВОЈЕВИЋА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1911

Digitized by Google

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

INDIANA UNIVERSITY
LIBRARIES
BLOOMINGTON

PG 1387
.A2 S77
v. 2

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

КЊИГА II

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1911

Digitized by Google

ПРЕГЛЕД

		СТРАНА
1.	**Д-р А. Белић,** *О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи:* Die Dialekte des südlichsten Serbiens	1
2.	**Владан С. Јовановић,** *Гаврило Стефановић, Венцловић*	105
3.	**Милош Московљевић,** *Акценти именица и придева у поцерском говору*	307
4.	**Маринко Станојевић,** *Северно-тимочки дијалекат*	360
5.	**Гл. Елезовић,** *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*	464

Digitized by Google

Digitized by Google

О ДИЈАЛЕКАТСКОМ МАТЕРИЈАЛУ О. БРОХА

у књизи[1]: Die Dialekte des südlichsten Serbiens.

У својој књизи, *Дијалекти ист. и јужне Србије, стр. XC—CV,* изнео сам општу карактеристику овога дела. Овде хоћу да изнесем и критички проценим дијалектолошки материјал који је у њему саопштен. То ће бити корисно са две стране: видеће се шта нам је оно ново пружило, и у чему се наша, моја и Брохова, опажања разилазе, а у чему се слажу. Сем тога, овде ће ми се дати прилика да се још једном вратим на нека питања, о којима сам говорио и у споменутој књизи својој, а тако исто и да истакнем она питања на која треба потоњи испитивачи ових говора да обрате нарочиту пажњу. Јер иако је несумњиво да је у споменутим делима о њима скупљено доста материјала, ипак су остале неке стране њихова живота нејасне.

I. Фонетика.

А. Гласови и гласовне групе.

Само за вокале *i* (и) и *u* (у) Брох тврди (стр. 15) да се могу каткада и уско изговарати, дакле, са оним начином артикулације који сам ја претпоставио и за остале вокале у нарочитим случајевима, и то, особито, у ти-

[1] Schriften der Balkankommission. Linguistische Abtheilung III. Wien 1903. [Са једном дијалектолошком картом. 4°. 342 ступца].

Digitized by Google

мочко-лужничком говору. За *а* Брох изреком тврди да га фонетски не може одредити (стр. 16). Међутим у текстовима Броховим има примера споменутог изговора и за њ и за остале вокале, које Брох покушава да објасни на други начин. На стр. 132 он вели да су врло ретки случајеви у којима наглашено *а* прелази у ъ. Зато он мисли да је *нъново*,[1] које спомиње у тексту из *Лукова* на стр. 134, можда, индивидуална црта једног човека, или да је донесено из источнијих крајева (132). Тако и *шотънем* Пир.[2] он сматра као донесено са стране (стр. 281). О примерима *окъл* Пир. (стр. 296) = *окáл*[3] и *сълте* Крф. (стр. 213), које представља, истина, турску реч, он не говори ништа; а ти примери такође иду овамо. За *мъзга* Леск. (189) м. *мéзга* „Baumsaft" он вели „auffallend ist das ъ". Посредним ступњем за ово прелажење вокала *а*, *е* и *о* у ъ и јесте, по мом мишљењу, уски изговор вокални, којега има, као што сам у ДИЈС. 13 изнео, у тимочко-лужничком говору више него у другим говорима. Само је несумњиво да такви примери уопште нису многобројни.

Ја ћу овде, на једном месту, прегледати све оно што је Брох изнео на различним местима своје књиге о нијансама полувокала ъ и о ситнијим изменама осталих самогласника. Али пре него што пређем на саму ствар, морам се задржати на неким моментима који су овде од особита значаја. Кад говори о полугласницима и променама које стоје са њима у вези, Брох покушава

---

[1] Полугласник који Брох бележи знаком ъ ја увек транскрибујем знаком ь. Све остале гласове ја, наводећи их, тачно транскрибујем.

[2] Ја ћу места, која спомиње Брох, скраћено наводити: Лук. — Луково, Пир. — Пирот; Вр. — Врање; Крф — Крива феја; Ћур. — Ћурлина; Н. — Ниш; Леск. — Лесковац; Зап. — Заплање; Влас. — Власотинце(ци); В. боњ. — Велико боњинце; Г. вл. — Горњо власе; Д. д. — Доњи душник; Кал. — Кална (пиротска); Ц. ј. — Црвена јабука; Б. п. — Бела паланка.

[3] Овај се пример, уосталом, може и друкчије тумачити, в. у морфологији.

Digitized by Google

да објасни све многобројне измене код њих само са једне тачке гледиште, у сваком случају, и сувише недовољне да може њоме све да се објасни. И прелазак полугласника у пуне вокале и њихово различно вокалско модификовање — све то он објашњава као последице утицаја околних гласова и мењања гласовне природе полугласничке. Међутим за то нема довољно разлога ни у природи околних вокала ни самих полугласника. Јер, ако се и може развитак тонске боје полугласничке у правцу различних вокала објашњавати утицајем околних сугласника, то никако не може вредити за саму *већу* или *мању полугласност* ових гласова. Најпрецизније о тим појавима говори Брох у почетку своје књиге. „Ако је претходни консонант *к* (на пр. *рекъл* према *дън*), *ъ* се образује мало дубље („weiter nach hinten“) и приближује се каткада прилично звуку *а*“ (стр 17); исп. и стр. 244. Затим о томе појаву говори особито у одељку о Кривој Феји и наводи као примере *свéкар, мóкар* (стр. 208). Тако је, готово исто, и са лабијалима. И код њих се артикулација полугласничка образује дубље у устима и ниже, и тако долази полугласник у сферу средње (по висини) артикулације језика, која одговара гласовима *а* и *о*. „Ако се заукругле још уснице при такој језиковој артикулацији — а то може лако да се по навици понавља — онда се јавља *о*“ (ibid.). Ово се особито често, вели он, дешава у пиротском говору, на пр. *овóс, моглá* (ibid. и стр. 286—287); а ако изостане поменута артикулација усана, онда се звук или приближава вокалу *а* или се са њиме и потпуно поклапа. Тако он објашњава облике *тóиал, дóбар* поред *тóпъл, дóбър* и сл., ако је само поуздано, додаје он, да нису унесени са стране (стр. 208); јер, продужава он даље, и у оним случајевима када полугласници не стоје иза поменутих лабијала они прелазе у *а*, на пр. *вéдар, вéдър* Крф. (стр. 209).

Digitized by Google

Овде се мешају две ствари: полугласност ових гласова и њихова вокалска боја. На основу овога објашњења изгледало би као да нека врста полугласничка лакше прелази у пуне вокале него друга; изгледало би као да *ъ* реда *а* лакше прелази у *а*, полугл. реда *о* лакше у *о* него полугласници других редова. Међутим то је нетачно, јер има подједнако полугласника свих вокалних боја без прелажења у пуне вокале. Вокалска боја нормалнога полугласника ових дијалеката уопште такође је неодређено изнесена код Броха. Он га пореди са изговором московског *ы*, али га не идентификује са њим. Он за њ вели да је гутурални, отворен звук и да је његов нормалан изговор после звука *д* и сл. (стр. 14—17). На који од вокала он у том случају наличи — то нам Брох не вели (исп. и стр. 287), јер се то не би слагало, кад би рекао да је он у тим случајевима реда *а*, са његовом теоријом о прелазу тога звука у *а*. По артикулацији језика он сматра да је тај звук висок и да представља кратко немачко *ü* (ü Hund) без карактеристичног отвора усана који тај звук прати. Сем тога Брох вели да тај звук може примати нијансе свих вокала и у њих чак и прелазити. То значи да Брох у томе приближавању полугласника по вокалној боји различним вокалима и види почетак прелаза у те вокале. Зато он и вели, по свој прилици, да после *к* полугласник може да пређе у вокал *а*, ма да само *к* нема никаквих особина да учини да Брохов полугласник постане налик на *а*; тако исто лабијали, који својом артикулацијом на уснама могу заиста учинити да полугласник добије нијансу звука *о* или *ü*, чине, по њему, да се добије пуно *о* или *ü*.

Из овога је јасно да Брох не види да су *полугласност* полугласника и њихова *вокалска* боја две сасвим различне ствари. Полугласник *мора* по своме гласном моменту бити налик на један вокал, јер се глас

Digitized by Google

који из ждрела долази модификује у устима. И према томе сасвим је свеједно за полугласничку природу његову, хоће ли он бити налик на *о*, *е*, *у*, или *а*. Јер прелаз његов у пуне вокале зависи од тога, да ли ће се *моментаност* његова образовања у ждрелу заменити правилним треперењем гласних жица, потребним за изговор пуних вокала. А за тај прелаз *полугласности* у *вокалност* ма које врсте нема значаја артикулација полугласничка у устима, већ једино образовање његове звучности у ждрелу, које је изван домашаја онога што се врши у устима. Према томе када у полугласника има услова да пређе у вокале (т.ј. да изгубе своју полугласност) — онда они прелазе у оне вокале којих се нијанса у њих у том случају затекла (исп. код мене 44—45). Отуда и долази да се полугласници ових дијалеката са различним вокалним нијансама у извесним приликама подједнако чувају, а у другим се опет приликама подједнако замењују пуним вокалима (исп. ниже).

Али у Броховој карактеристици реченог звука има један моменат који је тачан, а то је артикулација задњег дела језика. Њоме се може допунити карактеристика овога звука, коју сам дао у ДИЈС. 42—45. То је — да се задњи део језика повлачи, при његовом образовању, према задњем зиду ждрела и, свакако, мало издиже, али, у сваком случају, не толико да га по месту артикулације можемо назвати, као што Брох чини, високим. Јер он назива *а* гутуралним средњим, а тај звук гутуралним високим (стр. 15).

Међутим нешто, са чим се ја код Броха не могу сложити — то је, што он полугласник назива *широким* као и друге наше вокале. Он се, по мом мишљењу, баш тиме од њих и одликује што је са уском, напрегнутом артикулацијом. И ако га већ треба одређивати

Digitized by Google

према Сиверсовој (Grundzüge der Phonetik, 5 изд., стр. 103) таблици вокала, ја бих га пре испоредио са a^1 (као у енглеск. *but*), само бих додао да је он увек и звук моментан. Од те моментаности и повлачења језика и зависи онај тупи звук који прати полугласник у овом говору, ма којега реда он био. На тај се начин узрок прелазу *ъ* у *а* и *о* може објаснити једино мењањем *природе* тога гласа у неким случајевима.

Већина наведених примера може се објаснити једино местом које заузима полугласник: он је, готово увек, у горњим примерима неакцентован, а у таком положају, по општим особинама ових дијалеката, сви се вокали изговарају са *пасивнијом* артикулацијом. Код полугласника то подстиче мењање начина артикулације у ждрелу и даје могућности за образовање полугласника са мањом полугласношћу или ствара и пуне вокале (в. код мене l. c.)

Уосталом и сам је Брох констатовао разлике у полугласности код полувокала. Истина, он је не одређује у појединим случајевима у засебним речима, али примећује да је изговор у источнијим крајевима према бугарској граници са већом полугласношћу, да се тај изговор у колико је који крај западнији приближује више пуном вокалу а (стр 17—18, исп. 155) или је, како бисмо ми рекли, са мањом полугласношћу. То је тачно, али је непотпуно. На другим местима ове књиге ипак се види као да и Брох чини разлику у изговору полугласника у наглашеним и ненаглашеним слоговима и као да и сам признаје, што је код мене основа полугласничке природе ових говора, да је полугласност већа и да се боље чува, када је полугласник наглашен. За изговор полугласника у Лесковцу он вели „да се могао под акцентом увек без тешкоће констатовати; међутим, када је ненаглашен, било га је тешко разликовати од а“ (стр. 156, исп. и 199). За *осамдѣсет* Лук. (стр. 136) он вели (у 23 нап. одоздо): „Можда би пре требало

Digitized by Google

осьм- написати; изговор није био јасан"; поред *сéдьм* Крф. (стр. 213) ставља у загради *сéдам*; тако му исто није јасно, да ли да пише *сéдом* или *седьм*, *ósом* или *осьм* у Пироту (стр. 303). Још су у овоме правцу најинтересантнији примери из Криве Феје у којима се јавља прелаз *ь* у *а* (стр. 209—210). Све примере, који овамо долазе можемо овако груписати: а) за случајеве где *ь* прелази редовно у *а* а находи се под акцентом — нема ни једног примера; б) за случајеве где *ь* прелази у *а*, а неакцентовано је — 15 примера; в) поред *ь* јавља се и *а*, када је оно наглашено, — свега 5 примера; г) *ь* под акцентом — остаје само тако у 35 прим.; д) *ь* ненаглашено — остаје тако у 23 прим. Ако будемо имали на уму да сви случајеви под в) могу стајати и без реченичног акцената (*кьд*, *сьв*, *рекíл* има и *рéкьл*, и то је старији акценат, испор. ДИЈС. 587), онда остају само случајеви са прелазом *ь* у *а* где се тај вокал налази за или пред акцентом. Тим примерима можемо додати и оне у којима, по Броховом тврђењу (сем једнога *овóс*), *ь* прелази у *а* после *к* и у *о* после лабијала. Овамо долазе и још неки други примери (исп. ниже) које Брох такође друкчије тумачи. Према свему овоме види се да се и Броховим материјалом потврђује оно што сам изнео о метеријалу, који сам сâм покупио, а то је: да је полугласник под акцентом са већом полугласношћу, а без акцента — са мањом.

Код Броха се види неки непаралелизам у утицају сугласника на вокале: док код полугласника говори готово једино о утицају лабијалних сугласника (да оставимо сада на страну однос полугласника са већом и мањом полугласношћу), дотле опет код других вокала, и то не свих, говори једино о утицају на њих непчаних сугласника (стр. 17, 20—23.). Истина, он каже (стр. 16—17) да је полугласник у изговору зависан од околних сугласника, али одмах на истом месту додаје да

Digitized by Google

такве измене немају већег значаја за ове дијалекте, сем утицаја лабијалних сугласника, и да су оне сасма природне. Додуше, са овим се не слаже потпуно оно што Брох говори о нијансама полугласника у *Заплању* и *Пироту*. „У севернијем сам Заплању опазио да полугласник има различне нијансе; оне зависе, по свој прилици, од околних гласова, али како — то ја нисам могао одредити.... У *зълвá* (sic) се артикулација тако образује, да је њен резултат пре налик на *ă* него на *a*. У *ньнѣс (ношть-сь)* се полугласник приближавао отвореном *e*“ (стр. 244). Развитак нијанса у пиротском је дијалекту јачи него у другим крајевима (стр. 287); после *т*, *д* оне су налик на *е* (ibid.). Па ипак и поред тога што се и за полугласник могу, и на основу признања самога Броха, констатовати нијансе у правцу различних вокала *е*, Брох опет мисли да у свима случајевима гдегод се место полугласника находи *е*, ма се и прилике, под којим се оно јавља, и потпуно подударале са оним у којима се јавља оваква нијанса код полугласника, имамо облике донесене из Бугарске или са југа: *жежéк* Крф. (стр. 209), *малéчек* Крф. (ibid.), *чéшељ* Крф. (ibid.), *велúгден* Пир. (стр. 281), *óтец* Пир. (ibid.), *стéбло* Крф. (стр. 209), *вúтел* Крф. (ibid.), *сврдел* Крф. (ibid.). Сасвим је овде споредно, да ли је горе Брох тачно одредио да се нијансе полувокала јављају после непчаних сугласника и дентала, главно је да се и *е* место њега јавља под тим истим приликама. И исто онако као што за те нијансе Брох нигде не тврди да су се развиле под туђим утицајем (исп. и ниже), нема разлога тврдити то ни за пуне вокале *(е)* место њих, јер однос полувокала према пуном вокалу ($ъ^a_a$ — *а*, $ъ^e_o$ — *о*) не сматра ни Брох да се развио под страним утицајем, само што га он нетачно, као што смо видели, објашњава. Према томе, главно је било одредити, да ли су у полугласника у извесним случа-

Digitized by Google

јевима, а, особито, после непчаних сугласника, јавља нијанса реда *е*; а када је то утврђено, онда исто онако као што полугласници реда *а* и *ǫ* прелазе у извесним положајима у пуне вокале *а* и *о* — прелази и полугласник реда *е* у пуно *е*.

Да није тачно констатовање да има непаралелизма у утицају лабијалних консонаната на полугласнике и друге вокале, како би то изгледало на основу тога што Брох не спомиње тај појав кад говори о нијансама вокала *а* и других пуних вокала (стр. 20 и д.), види се из примера које на различним местима своје књиге Брох спомиње. Они најбоље показују тачност тврђења изнесеног у ДИЈС. стр. 23 и д.: *ворáла* Цр. трава (стр. 240) = *варала*, *кумовýју* Крф. (стр. 211) = *кумавују*, *собáјле* Лук. (стр. 133) = *сабајле*, *косьц* Лук. (стр. 132) = *квасьц* — *к(в)осьц*, исп. *квари* — *квори* (ДИЈС. стр. 25). Таквог је типа и прелаз *о* у *у*: *пуздéр* (bis) Леск. (стр. 158). Овамо долазе и примери: *сéдом* Б. пал. (стр. 321) Запл. (стр. 254), *óсом* Б. пал. (стр. 321) Запл. (254) Вр. (110), *седомнáес* Запл. (254), *осомнáес* Запл. (254). *седомдесé* Пир. (293), *седомдесéт* Запл., *осомдесéт* Запл. (254), *пóиот*[1] Пир. (296), јер у њима свима може место тога *о* и *а* стајати, а находе се сви пред или за лабијалом.

Из овога сé свега види да правило о утицају лабијала и непчаних сугласника, и према Брохову материјалу, вреди подједнако и за полувокале и друге самогласнике.

Сем тога, за утицај палаталних сугласника на вокал *а* Брох додаје једно ограничење, којега код вокала *у* нема, наиме: да је тај појав „überhaupt nur in unbetonten Silben notirt“ (22—23). Примери које Брох наводи

[1] Та је реч нетачно подељена у Брохову тексту: *па пóи отрекьл* (296) место *па пóиот рекьл*. *Отрекьл* овде никаквога смисла не би имало, а члан је сасвим на своме месту; а и облик би био *одрекьл*. Ово нам је још доказ више да је овде заиста — *от* изговорено.

Digitized by Google

потпуно су тачни; само је питање колико то правило вреди уопште за мењање таквих вокала у споменутом положају. Истина, има примера у којима се *е* јавља и под акцентом: *земљéн* Лук. (132), испор. код Броха *земљáн* Леск. (156) у значењу „земаљски“; *огњéн* Леск. (196, 156) исп. *óгњен* Лук. (132); *сламљéн* Леск. (156, 196); али у свима тим примерима стоји *е* које није постало од *а*, већ које је старо, исп. *вошten*. У примерима који су наведени у ДИЈС. 18 и д. за прелаз *а* у *е* није вршена разлика међу акцентованим и неакцентованим слоговима. Али ако прегледамо бројни однос међу примерима, видећемо да се поменути прелаз *а* у *ă (е)* врши врло често у ненаглашеним слоговима, а у наглашеним врло ретко, и да су многи наглашени слогови онакве природе као и поменути примери у Броха у којима се и под акцентом јавља *е*. То исто вреди и за измене под утицајем лабијалних сугласника, т. ј. да је велика већина тако измењених вокала у ненаглашеним слоговима (исп. горе примере на стр. 9). Ако прегледамо примере у ДИЈС. 25—30, наћи ћемо то исто. Да узмемо на пр. примере у којима се *а* находи иза *в* (стр. 25). Од 24 примера који се тамо наводе, а од којих су неки забележени по неколико пута, у 21 примеру имамо измену у ненаглашеном слогу, а свега 3 пута у наглашеном. Ако објаснимо прелаз затворенијих ненаглашених самогласника у отворенije пасивношћу њихова изговора у таквом положају, онда потпадање њихово под утицаје околних сугласника — можемо објаснити опет или њиховом пасивношћу или њиховом редуцираношћу. Тако би се могло помирити и развијање отвореније нијансе у ненаглашених вокала и добијање нове нијансе под утицајем околних сугласника. Само би се тада морала тачно обележити и мера пасивности говорних оруђа при изговору ненаглашених вокала и степен њихове редуцираности у сваком засебном случају. Ето, откуда

Digitized by Google

је дошло да у споменутим наглашеним слоговима Брох бележи редовно *е*, а у ненаглашеним врло често *ă*.[1]

За ово има и код других вокала, као што споменух, и код Броха потврда. Он пише: *пијалък* Цр. трава (240), исп. код мене *пијељк* 68, 75 (неколико пута), *зајтúн* Пир. (289), *чабáн* Пир. (294), исп. на истом месту и нап. 46: „Das erste fällt auf"; да ли овамо долази и старије лесковачко, како вели Брох, *лесúца* Леск. (159) исп. ibid. нап. 19 — није сигурно, иако сам га и ја (ДИЈС. стр. 40) тако тумачио.[2]

Говорећи о полугласницима реда *е* (ДИЈС. стр. 68 и д.) ја сам истакао један моменат код њих за који ми се сада чини да није био од тако пресуднога значаја. Многе примере (о. с. 72 стр.) ја објашњавам утицајем акцената: полазећи са становишта (стр. 13 и даље) да акценат чини да отворенији вокали прелазе у затвореније и позивајући се на опште особине ових дијалеката да се у таквим приликама јавља ужа артикулација гласова, дошао сам до закључка да се под његовим утицајем, т. ј. када полугласник има на себи акценат, он мења: од $ъ_a^{\acute{a}}$ постаје $ь_{\acute{a}}^{\acute{a}}$, $ъ_{\acute{e}}^{\acute{e}}$.

Истина је да се то врши и под акцентом и да акценат чини да се вокали што прецизније, боље изговарају; али ипак ја сада, пошто сам наново прегледао све примере који овамо долазе, не налазим довољно потврда за овакво објашњење, и покушаћу да овде дам друго, за које ми се чини да је много тачније.

[1] Сем примера на стр. 23, да наведемо још и ове из Брохове књиге *јйрйм* Вур. (268.), *јерйм* Леск. (156) Сев. Запд. (242), *овченúк* м. *овчаник* (испзелатик и сл.) Пир. 294 „сварено и сољено овчије млеко," *дúње* (nom. s.) Вр. (103), *од мójега кóње* Пир. (298), *кулúни[jj]a* Крф. (215) — „auch *e*"; *по онúје тојáгу* Крф (221.), *плáчеш* (= *плâ̆âш*) Пир. (290), *рýчају* Крф. (214) исп. ibid. напом. 28: „Das *a* lautet nach *e* hin"; *вéнчеју* Крф. (214), *врчеву* Крф. (214) исп. ibid. напом. 26: „Bei den Jüngeren auch *vŕćaju*, mit einem nach *e* hin ausgesprochenen *a*". Можда, иду овамо и примери где је *а* постало од *ъ*: *чéшељ* Лук. (131), *четúш* (Пир. 289).

[2] Тај однос *лисица: лесица* могао је поникнути у дијалектима Србије где се мешају икавске и екавске форме код тих речи.

Digitized by Google

Ако прегледамо све примере које сам ја навео у својој књизи, моћи ћемо их овако груписати: а пред или за сугласницима: *з, с, ж, ч, ц, (ћ, њ, љ, ј)*; б) пред или за сугласницима *т* и *д*.[1] Случајеви који би се противили томе — јесу ово: *једньг* (69), *лько* (ibid.), *мьгле*, *премькне* и сл. (ibid.), *опьнци* и сл. (ibid.), *орьл* (70), *рекьл* (71), *могьл*, *свекър*, *тъмьн*. Од примера у којима такво ъ' прелази у *е* нема (исп. ДИЈС. 81—82) ниједнога који би се овоме противио.

Према овоме излази да сугласници предњега реда и сибиланти, исто тако као и палатални сугласници, чине да се артикулација звука ъ[a] помера у правцу звука ъ[e]. То је потпуно разумљиво, особито ако будемо имали на уму велику гипкост гласова овога дијалекте и њихову склоност да се управљају према сугласницима који их окружују. Што се тиче примера који од тога одступају, неки се од њих могу објаснити асимилацијом гласовима околних слогова, јер и асимилације вокала различних слогова у овом дијалекту, иако не у врло великим размерима[2], има, као што се може видети код мене у ДИЈС. 30 и д.; *једньг*, *мьгле*, *премькне*, *опьнци*, *рекьл*, *свекър* — имају у околним слоговима вокале *е*, *и*, који су могли утицати и на полугласник да постане њихова реда; само за *лько*, *орьл*, *могьл* и *тъмьн* — то не вреди. За њих морамо претпоставити, а то можда вреди и за многе од горе наведених случајева, да су постали по аналогији. Ја сам на 31—32 стр.

---

[1] Испор. Брохово тачно посматрање да се у Пироту ъ изговара у правцу вокала *е* после *т*, *д* у извесним случајевима (стр. 287) и ове његове речи о полугласнику у северном Заплању: „In *zlvá* ging die Bewegung in dieselbe Richtung, jedoch so, dass das Resultat eher einem „*ä*“ als einem „*a*“ ähnlich wurde. — In *пъсъя* (nošt-sь) dagegen neigte ъ nach offenem *е* hin“ (стр. 244), испор. и горе.

[2] Тако се могу објаснити ови примери код Броха: *мла́деневесту* Вр. (102) м. и поред *млада*, *једенаес* Лук. (136), ако претпоставимо као форму из које се оно развило једнаес или једанаес; али је и ь могао ту бити реда *е* због дентала: једьнаес.

Digitized by Google

своје књиге изнео, какве су врсте сви ови појави: они се јављају у различном степену у различним, и чак каткада и истим, локалним говорима, али могу и сасвим изостати. Они су увек могућни, али нису никад неизоставни. То значи да артикулације, које су за њих потребне, нису увек подједнако активне или бар нису у истом степену активне. Зато се поред речених модификација основног $ъ^{a}_{a}$ оно у истим случајевима где се јављају те модификације чува и као неизмењено $ъ^{a}_{a}$. Отуда долази да у извесним случајевима можемо имати напоредо у овим говорима и $ъ^{a}$ и $ъ^{e}$, па је сасвим природно што се каткада и у другим случајевима у којима иначе не би требало да се јави $ъ^{e}$ — поред $ъ^{a}$ по који пут употреби и $ъ^{e}$. Иако утицај овакве аналогије није у овим говорима јак, ипак се несумњиво по неки усамљен пример горње врсте може овако објаснити.

Поред старих, етимолошких полугласника има и нових који су се на терену ових дијалеката развили. Те сам појаве ја изнео у својој књизи у IX глави. Како ја, када сам износио цели материјал, нисам могао знати, да ли су у њему представљени апсолутно сви случајеви оваквога јављања полугласника, нисам хтео чинити никакве општије закључке о томе, задовољивши се само изношењем материјала. Сада пак, на основу Брохова материјала, а још више оног који сам сâм изнео на споменутом месту, покушаћу то да надокнадим. Сав се материјал који код Броха находимо може поделити на две групе: а) *ть-ме-сьг у́це болѝ* Крч. (246), ако је ть=та; да у дь: *дъ-се-превукýјем(о)* Крч. (246) (bis), *дъ-се-учѝни* Крч. (246), *дъ прерипу́јем* Запл. (245) Крч. (246), *дъ-старе́јко*[1] Лук. (183); *на*: нь-

[1] Пример, који би по Брохову писању, требало још прибројати овамо, јесте *дъ-чекýјемо* Лук. (134); али он, у ствари, овамо не долази, већ га је само Брох нетачно наштампао: требало је да стоји *дочекýјемо* (= дочекујемо). Иначе се ово место не би могло разумети *(ми нумéјемо дочекýјемо)*, јер се говори о дочекивању сватова.

Digitized by Google

*ку́м*ъ (Лук. 134), *нь старе́јковиц* Лук. (134), *нь-старе́јка* Лук. (133); *иа*: *иь-тьс* Лук. (134) (bis); *за, за-*: *зьшто́* Запл. (245), *зь-што́-ме* Крч. (246), *зь сре́ћу* Лук. (134), *зьиала́ла* Лук. (141), *он је зьтр́л* Запл. (245); *ръзгова́ров* Лук. (133), *иорьзгова́рали* Лук. (133) (bis), *нарьзгова́рали* Лук. (133), *тькој* Лук. (133. 134) (bis), *кькó* Лук. (132), *рькúју* Крф. (214) (bis) Лук. (133), *ръбо́ту* Лук. (133) (bis), *рьбо́ти* Лук. (132), *мрьти́њи* (мрат) Крф. (215), *стъре́јко* Лук. (133); *ньћьс* Лук. (150) Запл. (245), *ньчићъ* Крф. (211), *сьндьк* Врање (90), Крф. (213) (bis).

Брох ово мисли о тим случајевима: „Dass ъ andere Vokale verdrängt, ist in Kriva Feja nach meinen Beobachtungen keine häufige Erscheinung; sie kommt aber vor, und zwar so, dass sie wie eine Harmonisirung der Silbe an den nachfolgenden Vokal aussieht. So hört man neben *nočъs auch nъčьs*; vgl. hier übrigens auch das *dъnьs*, das ja zur Bildung des *nъčьs* leicht hat mitwirken können; *rъzmьkni se* neben *razmákni se*“ (210). „Ein Beispiel des Überganges unbetonten a in ъ und zwar wohl unter dem harmonisirenden Einfluss des folgenden Vokallautes, ist *rъz*-in *rъzmьknite*“... Леск. (157). То исто види и у *сьндьк*, само ако није позајмљено из бугарског (стр. 90). Али он допушта за неке случајеве и друго објашњење. „Und umgekehrt kann sich das unbetonte a nicht selten dem ъ nähern, aine Erscheinung, die, wie wir gesehen haben, in Lukovo bei einem der Gewährsmänner stark entwickelt war“ (Леск. 156). У општем делу своје књиге (19) Брох даје кратак свод ових својих погледа и вели да је слог у коме ово бива ненаглашен, да други слог утиче на њ „harmonisirend“, и, најзад, додаје да то, уопште, може бити и индивидуална особина нечија.

Само је први део овога закључка тачан, у коме се констатује да се овакав прелаз врши у ненаглашеним слоговима; ако пак само један поглед бацимо на примере горе груписане, онда ће оно друго објаш-

Digitized by Google

њење асимилацијом околним слоговима бити непотребно, јер се у свима тим случајевима вокал који прелази у полугласник налази у ненаглашеном слогу. Сем тога, има још један други, унутрашњи моменат, који се таквом објашњењу противи. Истина је да се врши асимилација и различних слогова у овоме дијалекту, — и ја сам је мало више морао да узмем у помоћ да бих могао да објасним неке појаве у полугласника, али се она врши само *квалитетски* а не и *квантитетски*. Овде се пак претпоставља такво, квантитетско једначење. Међутим других паралелних примера којима би се то могло да потврди — нема. Трећи део овога закључка, да је таква редукција вокала индивидуална особина, такође је нетачан; довољно је прелистати споменути одељак моје књиге, па да се види да се тај појав находи у свима локалним говорима источне и јужне Србије, и то још у источној Србији више и јаче него у јужној. Ако с тачке гледишта првог дела закључка Брохова погледамо на изнесене примере, онда ћемо моћи ово рећи: 1) да се тај појав находи у *проклитичним* речцама и ненаглашеним префиксима глаголским; 2) у засебним пак речима у оним *ненаглашеним* слоговима који имају сугл. *р* или *н*[1].

У својој књизи (l. c.) ја сам гледао на прелаз вокала у полугласнике само као на један део опште редукције ненаглашених вокала, која представља цео низ промена: од непотпуно изговорена (редуцирана) вокала до потпуна нестајања његова. Ако применимо закључак, до којега смо дошли на основу Броховог материјала, на целокупни материјал, изнесен на горњем месту моје књиге, добићемо врло интересантне закључке. Најбоље је да узмемо оне случајеве где се јавља највећи степен редукције, тј. где нестаје вокал

[1] У неким случајевима и префикси глаголски (*раз*- и сл.) могли би овамо доћи.

Digitized by Google

потпуно; јер, ако и може бити сумње, да ли је граница између редукцираних вокала и полугласника увек тачно одређена, не може бити сумње, да ли је неки звук уопште изговорен или није. Такви су примери изнесени код мене на стр. 255—256. Њих можемо груписати опет у две групе: а) случајеви где испада вокал у ненаглашеним речцама; овамо долази *тке* и, можда, *кво́* (какво́), б) случајеви у којима се овај појав врши у сталном гласовном положају: када се находи за или пред вокалом *р* (47 примера: *рчѐм*, *забр᷄вим*, *крз нѐко врѐме* итд.), *в* (12 прим.: *стѐга* м. *светга*, *светѐга*, *завзу́ју* и др.), *л* (*ль*) (4 прим.: *велмо́* и сл.), *ј* (8 прим.: *тро́ицу*, *знајш* и др.) и *н* (*водни́ца*).

Овоме се противе свега два примера: *са́пи* и *третльи́ке* (*трепет —*). *Са́пи* м. *еса́пи* могло је изгубити своје *е* у положају за вокалом и тако га у току времена генерализати (исп. ниже); а у *третльи́ке* имамо, заиста, један пример који се горњем противи.

Што је оволика доследност у губљењу вокала — то није случајно. Проклитичност је много мање акцентован део реченице него неакцентован слог у речи, па зато се код ње и врши пре редукција него у обичним ненагл. слоговима. А у ненаглашеним слоговима они се вокали најбрже и најчешће губе око којих се налазе сугласници који су по својој природи међу сугласницима и вокалима: *р*, *л*, *в*, *ј*, *л*, *н*, а, можда, и *м*. Дакле, они сугласници који у овим говорима могу бити вокални (р̥, л̥) или који се вокалима веома приближују (і̯, у̯) или најзад они који по својој природи такође могу бити вокали, ма и у другим језицима (м, н), они помажу да се неки вокали потпуно изгубе. То долази отуда, што они сами могу бити носиоци слогова, или што могу бити дуги, те задржати дужину целог слога, а доцније или остати тако или прећи у сугласнике који им одговарају. Ако испо-

Digitized by Google

редимо са овим оне случајеве које је Брох забележио, а у којима се место пуног вокала налази полугласник, видећемо да се, у колико су такви примери код њега уопште забележени, са овим слажу. Значи, дакле, да ти сугласници помажу такође да редуцирани гласови прећу у полугласнике. Ово потврђују и примери, наведени у мојој књизи на стр. 253—255; само што се међу њима може наћи и по неки пример више са ъ и у ненаглашеним слоговима у засебним речима и без сонорних сугласника. За те примере, који одступају од горњега, можемо ово рећи. Несумњиво је да у неким од тих примера имамо звук који на наше ухо, заиста, утиче као полугласник; он утиче тиме, као што сам то већ истакао и на стр. 252, што се његова вокалност, звучност смањује до моментане, што имамо и код полугласника. Према томе лако је могуће да смо у више случајева него што је то код мене забележено (а таквих случајева уопште има мало) имали само редуциране вокале, који су по неким моментима својим врло слични, идентични са полугласницима. Када су се такви случајеви могли појавити код енклитика и проклитика, могли су се појавити и у ненаглашеним слоговима уопште. Само у случајевима, или бар у великој већини случајева, где су такви редуцирани вокали стајали уз сонорне сугласнике, они су лако прелазили у полугласнике. Када тако разумемо ове појаве онда се они неће ни мало налазити у супротности са оним што смо изнели о основним особинама старих полугласника. На основу свега овога, а с погледом и на остали материјал изнесен код мене на споменутом месту, може се доћи до овога закључка.

Неакцентовани слогови, према степену неакцентованости, изговарају се у овом говору са сразмерно смањеним учешћем гласа.

Digitized by Google

Енклитичне, проклитичне речи и ненаглашени слогови са сонорним сугласницима у засебним речима утичу најчешће да тако образовани редуцирани вокали пређу у полугласнике, који у овом случају представљају опет, можда, само редуциране гласове које је немогуће по *звуку* разликовати од полугласника, или да се и сасвим губе. Ређе то бива у другим случајевима. О другим појавима ове природе исп. код мене наведено место.

Да је ове тачно има индиректних потврда и код Броха и код мене. Брох за слогове *ър, ън*, а код мене то вреди и за слог *ъл* (ДИЈС. 123), вели: „Schon bei folgendem *n* (smŕtъn u. ä.) war das *ъ* oft stark reducirt Noch mehr ist dies bisweilen der Fall, wo das (sekundäre) *ъ* vor einem r steht: *svékъr, vépъr, bistъr, védъr, mókъr;* hier war man zum Theil geneigt, reines *r* sonans anzusetzen; in anderen Fällen lautet aber der Vokal auch vor *r* ziemlich deutlich (говори о Лесковцу, стр. 156—157). Он слично овоме говори о примерима из Пирота (стр. 286). За полугласник вели да је „in einen kurzen vokalischen Vorschlag vor dem r (ᵊr) reducirt". Међу примерима из Лукова (131 стр.) поред *бистър, ведър* и сл. бележи и *рабр* (да није *rabᵊr*?). Најзад, за *зар* у Врању (стр. 98 нап. 82) вели да се у брзоме говору изговара *zᵊr*. О сличним случајевима испор. код мене стр. 123—125. Овамо долазе, особито, случајеви: *петᵊ́, бакр̥́, ветр̥́* и сл. Објашњења која се тамо дају треба мало допунити. При прегледу случајева који овамо долазе ја сам чинио ограничења, у ствари, непотребна, ако се буде имало ово на уму. Истина је да *р* вокално постаје у горњим примерима у ненаглашеним слоговима; али то не значи да *ър* или *ъл*, које је ма на какав начин добивено, и у наглашеним слоговима не може дати *р̥* или *л̥*; јер способност да од ър постане *р̥* лежи у самом сугласнику *р*, а не у целом слогу у којем се находи.

Digitized by Google

Тако је било и у нашем старом језику и у старословенском, а и у неким другим словенским језицима. Испор. неке случајеве новијег порекла: *сребрн* са *р̥* вокалним од *сребрьн*, *земл̥н* — *земун* од *земльн* (или *земљьн?*). Случајева где се *р̥* вокално добија у слогу у коме се *р̥* находило са неким вокалом има и у старом језику нашем, али, у главном, у туђицама. Испореди *кр̥тола* (нем. Kartoffel), *Ср̥ђ* (Sergius), *тр̥пеза* (грч. *τρά-πεζα*) и сл.[1]

Наравно да и даље остаје могућност постанка *р̥* и *л̥* на разне начине: било од *ьр*, *ьл*, било од *рь*, *ль*. Само је тешко одредити, да ли увек у овим дијалектима имамо старо *р̥* или ново. На пр. у *до́бр̥*, да ли се *р̥* развило још у оно време када је на крају било *рь* или је такво *рь* прво дало преко *р̥*, или како друкчије *ьр*, па се та група у већини дијалеката тако задржала и само у неким од ових дала опет *р̥*, или је то *р̥* оно из којега се *ьр* развило у другим говорима. Ни једно ни друго није искључено.

Како има речи које су се, када је на један од показаних начина у њима *рь* или *р̥* постало, генерализале са тим звуком, на пр. *ржи́ть* (*ражањ*, исп. код мене стр. 124), питање је, да ли *л̥* није на један од таквих начина постало и у глаголским коренима: *(с)кл̥н-(с)кл̥т* и *сл̥н* — *сл̥т*[2], који су се доцније уопштили и дали повод образовању напоредних глаголских основа за различну службу.

Овде ћу саопштити из Брохова материјала још два-три примера употребе полугласника.

Пькьл Лук. (131) Крф. (210) тачније представља наше *шакао*: *шакла* него *шъкло́* ДИЈС. 393, које представља пóљ. *piękło*, рус. *пе́кло* и др., само је ипак питање, да оно не представља контаминацију народнога *пъкъл* и

[1] Још доста других примера исп. на пр. у Маретића Gram. 91.

[2] Исп. код мене о њима стр. 96, 98.

Digitized by Google

литературног *пакао*. — *мь* Крф. (210) Лук. (*мьови*, стр. 131) исп. код мене стр. XVII и 54. — *оцьт* (сирће) Врање (90) — *дебельц* (стабло) Леск. (156) — *јаьр* Врање (90, 92) „штала".

За *л* у јужноморавском говору и у заплањском дијалекту утврдио сам да у неким случајевима прелази у *лу*, а у другим у *у*. Рекао сам такође да се за речи у којима се налази само *у* не може пронаћи правило по коме то бива; али ипак да се тај прелаз може констатовати стално у истим речима (стр. 116). Том појаву у реченим говорима ја нисам ту давао фонетску вредност; објашњавао сам их утицајем с југа, позајмицом из призренског и косовског говора. А за те говоре признавао сам да је у њима тај појав био свакако гласовне природе коју је сада, након толиких промена у географском положају и односу тих говора, тешко одредити. Брох пак на различним местима своје књиге тврди да се тај прелаз извршио само после *лабијалних сугласника:* то тврди за *Криву феју* (стр. 207), *Калну* и *Црвену јаб.* (276), *Заплање* (243), *Мокру* (324) и *Лесковац* (155). За *Врање* (89) вели да је та замена готово као и у књижевном језику, а тако исто и у Лукову (130), само ту са малим одступањима.

За решење овога питања скупљено је код Броха недовољно материјала; отуда је и потекло што он даје у овоме правцу различну карактеристику *Врању* и *Лукову*, с једне, а на пр. *Лесковцу*, с друге стране, и што се његово правило о прелазу *л* у *у* не може одржати. Додуше, и он сам вели да се у Кривој феји чује и *кук*, *жуч*, *жут*, *кун*, *жуна* (али и *кљк*, *жључка*, *жљт*, све на стр. 208), што би нарушавало горње правило; иначе када се нађе неко одступање (као на пр. у Мокрој, стр. 324), он га објашњава утицајем споља. Како је код мене, и с те стране, доста исцрпно сакупљен

Digitized by Google

материјал и из говора које је Брох описао, можемо подвргнути његово правило критици.

Међу заплањским говором и јужноморавским није једина разлика у томе што у јужноморавском стоји *lu* тамо где стоји *lь* у заплањском; већ је међу њима разлика у томе, што у заплањскоме речи са *у* нису тако генералисане као у јужноморавском, што у том говору (а такође и у лужничком дијалекту) поред *у* може стајати и *лъ* и чак *л̯*; међутим у јужноморавском не може. У њему у оним случајевима где се употребљава *у* не може стајати *лу*; и ако има случајева да место *лу* стоји и *у* — то су обично усамљени примери који се, заиста, могу објаснити утицајем књижевног језика или оближњег косовско-ресавског дијалекта. Из овога се свега види да је у погледу јављања *у* м. *л̯* основнији, изворнији јужноморавски говор него заплањски и лужнички. Зато ћу и правило Брохово применити прво на материјал јужноморавскога говора, који зна само за *лу* и *у* м. *л̯*. Ту видимо ово (код мене стр. 115—116):

а) *лу* се јавља *стално* и *редовно* само у неколико речи: *длуб* —, *длуг* —, *слуб* — (*слуба* и др.), *слуза*, *слунце*, *клуч* — („туче"), *жљуна* (м. *жлуна*), *жључка* (м. *жлучка*).

б) У свима другим случајевима, почињали се они *лабијалом*, *гутуралом*, *денталом* или *спирантом*, имамо увек *у*, тако да се случајеви са лабијалима не могу одвајати од осталих, и зато се не може сматрати само у њима тај појав за фонетски. Грешка се у Броха јавила отуда, што је он чешће у говору, можда, наилазио на примере са лабијалом, па му се учинило да је само ту тај појав гласовне природе. Јер треба имати и то на уму да се, свакако случајно, *л̯* налази уопште најчешће у вези са лабијалом (види исцрпан преглед материјала код мене на стр. 93—99). Кад је то тако, када се ја-

Digitized by Google

вљање *у* м. *л̥* не може објаснити лабијалом који га окружава, када се и за случајеве са *лу* не могу да пронађу специјалне прилике под којима су постали, онда не остаје ништа друго, већ да претпоставимо, као што је у мојој књизи и учињено, да су у масу примера са редовним прелазом у *у* унесени примери са *лу* врло давно. Како су ти примери истиснули основно *л̥* јужноморавског говора — и о томе сам говорио на реченом месту (96 и даље). Одавде је јасно да примери са *у* продиру из јужноморавске долине и у *Заплање* и *Лужницу* и истискују тамошње изворне звуке. Када за њих не вреди правило ни у јужноморавској долини, у којој су релативно старији, да се јављају само после лабијала, још мање вреди за остале крајеве, као што се може видети из примера где се у њима јавља *л̥* и *ль* поред таквог *у* (на пр. у Заплању и Лужници). Нєсумњиво је да се Брохово правило јавило због недовољног материјала.

Сем овога да споменем још неколико случајева који допуњују мој маторијал.

— *длуг* Пир. (291) (свакако је овамо донесено са стране) — *пл̥* Пир. (282), *пу* Лук. (130) Леск. (155) испор. словен. *pólh*[1] — *дљг* Лук. (130) и *сљзе́нка* Лук. (130) продрли су овамо, као што и Брох тачно примећује, из околних говора. — *кл̥не́м* Запл. (243) — *пужевка* Лук. (155).

Један од гласова који је најтеже окарактерисати у овим говорима — јесте *в*. Он се јавља, с физиолошке стране, у различном облику, без обзира на то, да ли има за то специјалних прилика. Све се то види и из карактеристике Брохове. По њему је то уснозубни глас који је у извесним случајевима и чисто лабијалан (билабијалан), а у другим опет несложно у (*ų*). Да Брох

[1] Плетершников *Slovar II s. v.*

Digitized by Google

није био сигуран у оцени тога звука као уснозубног види се из тога што одмах своди такав његов изговор на почетак речи: „anlautend wenigstens durchgehends“ (стр. 29). И за крај речи вели да је уснозубна артикулација сасвим обична: „daraus, durch Verlust des Stimmtons, das nicht selten begegnende f“ (стр. 29). Само *f* на крају не условљава баш лабијоденталан изговор, јер се такав звук могао развити, на крају речи, и из билабијалног *в*; уосталом и само *f* може бити донекле билабијално (испореди *Sievers* Phon.[3] 127 и д.). И ја мислим да је оно и заиста такво у многим случајевима ових дијалеката где се м. *в* чује глас *ф*, иако сам га ја у својој књизи у том положају означио и као фрикативнодентално-лабијалан звук (код мене стр. 164). Можда овамо долазе ови случајеви, забележени код Броха: *ручаф* Врање (93), за које Брох у 22 напомени вели „Oder eher *v*, mit stimmloser Lenis“ или *ýзнев(-ф)* Врање (95) у тексту, а тако исто и они (код мене стр. 164) које ја бележим у својој књизи знаком *ᵛ*; а тако исто и ови примери из Врања: *дóйеф* (92), *вúкаф* (93), *тра́жиф* (93), *кýпиф* (93), *ста́неф* (93), *удáвиф* (94), *стóиф* (96), *крф* (92) и др., исп., у исто време, и *свúрив* (93), *рýчав* (93) и др. Изговор ових гласова на крају речи, према горњему, има оне особине које имају у опште сугласници на крају речи.[1] Што се тиче *попóфштину* Пир. (290), то *ф* зависи од потоњега *ш*. Оно што даље говори Брох о *и* и *ᵘ* — тачно је. Само ја не могу да се сложим са Брохом у томе да има какве принципске разлике међу *в* у различном положају. Напротив, сви појави који вреде за средину и крај речи вреде и за почетак речи. Стога ако се лабијодентално изговара споменути сугласник у почетку речи, го вреди за тај сугласник и у осталим положајима. Међутим, оно што је најваж-

[1] То исто вреди и за *бирóф* Пир. (294), *супрóтиф* Г. вл. (248) и сл. прим.

Digitized by Google

није код изговора овога гласа — то Брох није истакао, а тиме се могу објаснити све разноврсне артикулације које су код Броха споменуте; а то је *лабава, пасивна* артикулација тога гласа. Можда је основна артикулација његова била и у овим дијалектима лабијодентална, као што је и у другим српским говорима, па се, због пасивности учешћа доње уснице, претворила данас у сасвим засебну артикулацију која чини да се тај глас изговара слично билабијалноме *в* или *ų*. Такво *в* може лако и сасвим да нестане. То нестајање споменутог гласа, које се врши у свима положајима, и чини да ми морамо подједнако окарактерисати звук о којем говоримо. Има једно место у текстовима Броховим, самом њему нејасно, које врло лепо сведочи, ако није код њега проста грешка у писању, индиректним путем, о билабијалности *в* у овим говорима. На стр. 292 у пиротским текстовима Брох пише: „preorčá-se ta se gréjje džá-mesina, džá-grbina“ У напомени 31 пита Брох за значење „преорчá се“. Несумњиво је међутим да то место треба читати „*prevrća-se*“, и онда нема никаквих тешкоћа око његова значење. Пошто је Брох могао м. *в* да забележи *o*, по свој је прилици било изговорено као несложно *o* (o̯), које је можда било правилније обележити малим о (ᵒ)[1] или ų (ᵘ).

Карактеристика *j* као *i̯* (стр. 29—30) сасвим је тачна. Само је, можда, претерано оно што вели Брох на истом месту о његовој фрикативној нијанси. Ја сумњам да би се икад *j* у овим дијалектима могло да обележи као право, типично *j*, већ увек као *i̯*, само некипут са мањом или већом фрикацијом.

---

[1] О односу међу фракативним и билабијалним *в* и о томе, како различни савремени словенски језици стоје према употреби тих гласова, може се наћи у расправици С. М. Кульбакина у Сборнику статей въ честь проф. Дринова (Харьковъ 1905): *Спирантъ v въ словянскихъ языкахъ*.

Digitized by Google

Примери типа *трéсиа*, *трéсија* (Врање 114) нису ми потпуно јасни. За њих вели Брох да имају *и* потпуна образовања које је постало од *і* и које се најчешће јавља у сложеним облицима са *шьл* (ibid.). И, заиста, он тако бележи: *прóшиа* Врање (95), *отúшиа* Вр. (95, 99), *кадóшиа* Вр. (98). Сем тога за *побéгји* Вр. (99) и *рéкја* (ibid.) вели (у напомени) да би се могли писати и *побéгиа*. За *здрáвие* Ц. јабл. (278) да има и *здравје* (испор. и 30 и 31); испор. још и *гóжие* Лук. (г(в)оз(д)ье 134) поред гóже ib. од *гвоздье. Ипак се мало око фиксирања тога гласа и сам Брох колеба. За *прóшиа* Вр. (стр. 95) вели он у прим. 38 на истој страни, позивајући се на § 12 своје књиге, где се говори о прелази *j* у *и*: „die Endung ist eigentlich *-ja* und auch „*prošja*“ ist notirt“.

Ово Брохово тврђење није сасвим поуздано. Истина је да сам и ја слушао да се облици *дошја* изговарају тросложно, често и са пуним полугласником: *дошьја*, али сам у случајевима где се такво двосложно *ја* чује сматрао да је ъ редуцирано; са пуним *и*, као што Брох тврди, такве примере нисам чуо. Да је тросложност оваквих облика са полугласником узео Брох за тросложност ових речи са сложним *і*, показује то што га он налази баш у оним случајевима где је ъ старо (у *шьл*) и где се ъ иначе, када не прелази у *а* или *е*, лепо чује. Значи да би такво *и* представљало не прелаз простога *j*, већ *-ьj-* у *и*.

Као потврда ономе што износим на стр. 147 своје књиге могу послужити ови Брохови примери: *гро́же ло́же* Лук. (136), исп. и напом. 24 на истој страни: „auch einmal als *lóžje* notirt“; *го́же* Лук. (134) исп. у напомени 16 на истом месту *го́жие*, *го́ће* Крф. (206, 213, 214). За *перо́* у Кијевцу (стр. 237) он вели: „Als Plural wurde *pérja* angegeben, bei dem ich sehr geneigt war, anstatt des *rj* palatalizirtes r anzusetzen“. Испор. о

Digitized by Google

тим облицима још код Броха стр. 26—27, 36. Иначе се и у погледима на природу ј у овим дијалектима и објашњењима примера са њим ја и Брох слажемо. Браховом знаку [j], који треба разумети као *j* редуцирано, одговара у мојој књизи *i*. Објашњење које даје томе звуку Брох у положају за звуком *u* (стр. 33—34), особито оно што он износи као другу могућност, тачно је у *општим* цртама (исп. уосталом о њему код мене стр. 127—128); само не знам зашто је Брох о [j] у таквом положају говорио као о типичном, када се иза *i* (*u*) редовно јавља *j*, без обзира на то, да ли му је ту по етимологији место; зато оно ту и не може бити типично за постајање [j] од ј. Иначе се за испадање *i* у различним положајима не може ништа друго рећи до да је после сугласника врло ретко, а међу вокалима врло обично.

Једна од најтачнијих и најпотпунијих партија у књизи Броховој јесте глава о *ć*, *đ* и *ś* у овим говорима (§ 14, стр. 36—44). Стога ћу имати мало шта ту да приметим. Што се тиче физиолошке природе *ћ*, Брох тврди да је први део *т* умекшано (*t́*), а други фрикативни сугласник *ś* или *ŝ*. О фрик. сугласнику види код мене (стр. 167 и д.), а што се тиче првога дела — тешко је рећи *колико* је он умекшан, јер се тај сугласник тако губи у африкати *ћ*, да изгледа да он дели судбину са целом африкатом; ако је она у јакој мери умекшана, онда је и он; али та африката и не мора бити увек тако умекшана. Међутим код Броха умекшане нијансе код африкате *ћ* и нема, јер он не разликује *ћ* потпуно умекшано и *ћ* полуумекшано, већ је код њега увек иста нијанса (умекшана).

Тачно је у Броха (стр. 38) утврђено да је изговор *ћ* и *ђ* као *ć* и *đ* основни изговор у јужноморавском дијалекту; само неће бити тачно да је *ћ* и *ђ* т. ј. *ć́* и *đ́*, унесено у те говоре, када се оно у њима

Digitized by Google

уопште јављa, са стране; бар није тачно у оној форми у којој он то тврђење износи... „und zwar geschieht die Veränderung (*ť* у *ћ*) kaum irgendwo als eine rein innere Entwicklung im Dialekte selbst, dagegen unter Einfluss von aussen, wobei wohl besonders wiederum das Reichsserbiche massgebend ist“ (38). Међутим, на истој страни о Лесковцу он ово говори: „In Leskovac habe ich dagegen durchgehends die assibilirte Aussprache bemerkt, also wirkliches *ć* — *ʧ*;.... jedoch kommt das *ć* hier gelegentlich dem *t* nahe — möglich ein Überbleibsel aus einem früheren Stande der Dinge“. Још је неодређеније место где он говори о тим звуцима у заплањскоме говору: „Aber neben den reinen *ť* — *ď* kommen auch schon assibilirte Formen vor; man kann schon z. B. ein „kúťa“ auch mit einer Spur von Sibilanten nach dem *t* hören, eine *Übergangsform*[1], bei der der Beobachter zweifeln kann, ob „*ť*“ oder „*ć*“ zu notiren sei und auch voll entwickelte *ć* — *ʤ* kommen vor“ (стр. 41, исп. и стр. 43). Ову везу међу тим звуцима он признаје и у физиолошком карактеру њихову: „es lässt sich lautphysiologisch ebenso leicht von einem *ć* — *ʤ* auf die Aussprache *t* — *ď* als umgekehrt kommen“.... (стр. 38). Па не само то; већ има случајева за које је несумњиво да на њих није могло утицати „das Reichsserbische“, па се ипак извршио прелаз *ť* у *ћ*. То су случајеви (стр. 43) где се у пиротскоме говору *к* и *г* находи пред *е* и *и*; оно ту прелази у *t* и *ď* и даље *ћ*, *ђ*: *рýťе* (руке) — *рýће*, *нóђе* и сл. Овде књижевни језик није могао ни у ком случају утицати, јер у њему на тим местима стоји тврд сугласник (*к*, *г*), па ипак се тај прелаз извршио и врши се. Кад је овде несумњиво да се тај прелаз самостално извршио, зашто се он не би могао вршити и у другим дијалектима у којима се *ť* и *ď* употребљава,

[1] Мој курзив.

Digitized by Google

па ма оно било и другог постања. Сем тога оно што Брох говори о нијансама и прелазним звуцима међу *ť* и *ć* (сем горе наведених места исп. још стр. 243, 269), па ма и не било све до детаља тачно (на пр. за Лесковац да се тамо чује само *ћ*), показује да и *t* у другим крајевима може да развије фрикативну нијансу без туђе помоћи. Зато мислим да и није потпуно тачно тврђење Брохово о физиолошкој страни овога гласа... „nur sind die Spuren eines kurzen Zischlautes (Reibungsgeräusches), die leicht auch in Moskau nach weichem t—d auftreten, bei den südserbischen *ť* — *d meist* nicht zu konstatiren“ (стр. 37, исп. и стр. 237) које га је и навело на хипотезу о страном утицају и на неодређеност у објашњавању неких појава Сем тога и *ћ* и *ђ* који се овде јављају у великој су већини случајева меки звуци *ћ́* и *ђ́*, док је књижевно *ћ* и *ђ* са мањом палаталном нијансом. Зато сам ја у својој књизи одвајао такво *ћ́* и *ђ́* од обичнога *ћ* и *ђ*. Само за Пирот он спомиње сличне гласове. *ć* и *ć* у том говору имају артикулацију „oft mehr nach vorne gelegen, also eine weichere“ (284). То је, можда, „ein noch ziemlich häufig begegnender Überrest“ (ib.), којему специјална истраживања треба да утврде значај (стр. 285). У ствари, свега тога има много више. Исп. код мене стр. 171. Иначе оно што Брох говори о звуцима *к* и *г* испред *е* и *и* (43—44, исп. и 285—290) — тачно је; само за значај и географски положај тога појава исп. код мене стр. 191 и даље.

И поред тога што је ово једна од најисцрпнијих глава у књизи Броховој, ипак и овде он није запазио неке појаве који су од општег значаја, за ове дијалекте, иако има и за њих по неки пример код њега.

1) Није запазио да групе *тј* и *дј* дају у свима говорима, без изузетка, *ћ́* и *ђ́* (или *ť* и *ď*). Да је то учинио, отпала би његова напомена о томе, да је у пирот-

Digitized by Google

скоме говору ћ у *трећи* м. ч и обратио би више пажње на то, да ли се, заиста, у *Заплању* од старијих људи чује *трéћа* (Запл. 254).

2) Иако је забележио *мáјћа*, *девójћа* у Пироту (стр. 39) и Заплању (*девójћа*, стр. 243.) и Кривој Феји *девójћа* (у тексту, стр. 214), ипак није опазио да се прелаз к и г у палаталне сугл. врши редовно после ј, љ и њ (исп. код мене 191 и д.) и у Пироту и Кривој Феји. Сем тога, што је још много чудноватије, није запазио да се палателизација к и г врши и у Кривој Феји исто као и у Пироту.

3) И поред примера *кújћа* Крф. (206, 212, 214) В. бож. (245 (bis)), *трéјћи* Крф. (206) он не одређује значај јављању овога ј и не испитује његове услове[1] Наравно да је у многим случајевима мали број примера учинио да он те појаве није запазио (исп. код мене стр. 141 и д., 198—9).

Да наведем још неколико облика који имају неки интерес за нас (исп. код мене стр. 174—181): *лéча* Крф. (206), *плéчка* Крф. (206), *вóца* Крф. (206), *госпóца* Крф. (206), *мáчева* Пир (283), *сéлскu* Лужн. (315), *девójачкu* Лужн. (315).

О з исп. код мене стр. 200 и д. Примерима на стр. 200—202 додаћу још: *Sáка* (име) Кијев. (236), *Sáна* (име) Кијев. (236), *sápu* човек („der Mann ist neugierig“) Лук. (130), *sвéчu* Лук. (130), *звиждú* Леск. (155) Лук. (130) Влас. (181), *só.ьа* Леск. (155, 188).

Оно што говори Брох о сугласницима на крају речи у главноме је тачно; само је општа карактеристика тако стилизована, да, ако се она тако прими, ипак ће бити ствар нетачно представљена. О сугласницима на крају речи ево шта вели Брох: „*Also entweder bleibt der stimmhafte, auslautende Konsonant; oder er verliert den*

[1] Не знам, да ли је *вójзим*, *вójзи* Врање (118 стр.) м. *вóзим*, *вóзи* тачно наштампано или није. Брох на ту особину овога облика не обраћа пажњу.

Digitized by Google

Stimmton, aber behält die übrigen Eigenthümlchkeiten, d. h. geht in stimmlose Lenis über; oder endlich er geht völlig in die entsprechende stimmlose Fortis über" (стр. 46—47).

Прва консеквенца која би се из овога повукла била би, да се у реченим нашим говорима употребљавају звучни сугласници на крају речи као *звучни*, *звучномукли* и *мукли*, напоредо, у подједнакој мери и под истим условима; да међу њима никакве границе нема. Међутим то је, несумњиво, нетачно. Шта више нетачно је да звучни сугласници уопште тако остају на *апсолутном* крају речи. Они су ту готово увек, и у споменутим говорима нашим и нашем књижевном језику, *звучномукли* (stimmlose Mediae)[1]. Колико сам год то и код себе и код других испитивао — долазио сам увек до тога закључка. Прави, потпуно звучни сугласници јављају се обично на релативном крају речи, т. ј. где је веза међу завршним сугласником једне речи и почетним вокалом друге речи ипак толико јака да се крајњи сугласник дотичне речи осећа, донекле, као почетни потоњег слога. Што се тиче прелаза споменутих сугласника у мукле — то се он у опште не јавља као црта њихове унутрашње природе. Истина, ја сам (на 240—241 стр. своје књиге) забележио неколико примера са таквим сугласником, али сам их сматрао за врло ретке случајеве, који су можда изазвани положајем у реченици (т.ј. пред муклим сугласником) или су се јавили под утицајем какве формалне аналогије, а, у сваком случају, у минималном су броју примера генералисани. Код Броха има мало више таквих примера: *гра́т* Врање (100, 101), *су́т* Врање (101, 102), *на́јнапрет* Крф. (214), *на́трак* Леск. (160 bis), *ковчѐк* Врање (100) и *ковчѐг* ibid., *ѓш* Врање (99 — једанпут испред „*канате*" а једном на крају реченице), исп. *рж* Врање (100), *у срет* Врање (99 — једном испред „па ги" а други пут на крају реченице).

[1] О њима у другим говорима нашим види Rocznik slaw. I 196—198.

Digitized by Google

Испор. и примере на стр. 45. Из овога се види да већина Брохових примера долази на Врање. Ако се буде имало на уму да једино у Врању и околини *в* на крају речи у глагола у 3 pl. praes. прелази у *ф*, да у врањском говору има и других сличних особина које показују, ма и код појединаца, утицаје јужнијих говора (Ст. Србије и Македоније), да у македонским говорима — исто као и у бугарским — звучни сугласници редовно прелазе у мукле, онда се горњи примери морају сматрати као индивидуалне црте објеката Брохових (исп. ниже о Броховим текстовима, нарочито из Врања).

Иначе се једино за *в* на крају речи може рећи да катkада и у овом и другим сл. дијалектима прелази у спирант *ф*, што, уосталом, није *потпуно* идентично са прелазом звучних сугласника у мукле (исп. горе стр. 22 и д.).

Много су интересантније сугласничке групе. Код њих се врши једначење, као и у другим дијалектима нашим, по другом сугласнику; али од тога има и одступања. Баш зато што је Брох пажљиво пратио ове појаве, и што, поводом текстова својих, специјално говори о изменама у таквим групама, хоћу и ја овде да се на њих осврнем. Материјал, који је изложио Брох на стр. 44—45, у сваком случају није довољан да представи, како се тај појав у његовим записима јавља. На том месту он овако говори о тим групама:

„Diese Regel ist natürlich nicht völlig ohne Ausnahmen. Der Spechende kann die absolute Form des Wortes auch in dem Zusammenhang der Rede bewusst aufrecht halten; so ist wahrscheinlich z. B. Luk. tъg-se... neben dem zu Erwartenden *tъk-se*... zu erklären. Oder die Verbindung der Wörter ist nicht innig genug, um die zusammenstossenden Konsonanten auf einander wirken zu lassen;... (стр. 44). Прави изузетак чини од тога *в* пред *ч* које не прелази у *ф* и *вúџте* које не даје увек *вúчте* (45).

Digitized by Google

Међутим Брохов нам материјал даје овакву слику:

Поред: *пот-кóло* Крч. (245), *прет-кýћу* Врање (93), *от-кóла* Вр. (94), *откорúто* Вр. (101), *пот-корúто* Вр. (100), *от-кýће* Леск. (159), *от-кобúлу* Крф. (213), *от-капúју* Леск. (159) он бележи и: *код капетáна* Пир. (295, 296), *код кýћу* Леск. (159), Цр. Јаб. (278), *код кýће* Леск. (159).

Поред: *мнóго пýд-гу* (пута) Вр. (93) и: *одвáес и пéт гóдине* Вр. (102), *од тьг* Лук. (138), *од тúл* Кнј. (238), *код тéбе* Леск. (161).

Поред: *кът-се* (кад-) Пир. (294) Крч. (245) Крф. (213) Цр. тр. (240) Ћурл. (267) Врање (93) Лук. (132, 133, 134, 135), *кат смо* Лук. (136), *кáт-су* Вр. (94, 95) Лук (135) *кът стáде* Вр. (93), *кът седнáше* Врање (93), *кат-стúгне* Врање (96), *кът сьмне* Лук. (132), *от слáву* В. боњ.[1] (245) имамо и: *къд-се* Леск. (159) Пир. (292), *къд си* Г. вл. (248), *пред-слáву* Лук (132), *од чéло* Кнј. (238), *од четúри* Кнј. (238).

Поред: *от пýт* Пир. (295), *кат придóше* Вр. (94), *от-пóрту* Вр. (100) исп. и: *от-тúја* Лук. (150), *дéвед дýше* Врање (95), и: *кад потéгли рéи* Г. Вл. (247), *кад пojдé* Пир. (292), *код пóпа* Пир. (294), *под-погáчу* Ћур. (267).

Поред: *тък-се* Лук. (132, 133, 134) још много чешће: *тьг-си* Лук. (133), *тьг-се* Лук. (132, 133, 133), *тьг-су* Пир. (288), *тьг седéв* Лук. (133), *тьг сéднев* Лук. (132—133), *сьг сьм* Лук. (135) Леск. (160), *сьг-се* Ћур. (266), *сьг-смо* Пир. (288 291) и сл.

Поред: *ськ-ћу* Крч. (245) и: *сьг-ћу* Крч. (246 bis), *сьг ће* Ћур. (267).

Поред: *тък крúшев* Лук. (133) и: *пáг жúф* Врање (94), *úдев свáг дóма* Лук. (134); али и: *па тьг кад рýчав* Лук. (134), *сьг па тú* Лук. (134), *па тьг принéсев* Лук. (133[2]) *сьг под...* Ћурл. (267).

---

[1] Овамо, наравно, иду и: *пькацьмне* Лук (153), *поцирúл* Пир. (292).

[2] *так дóби* Лук. (135) сигурно је писарска или штампарска грешка.

Digitized by Google

Поред: *поб га пи́та* (Пир. 291), *поб гово́ри* Пир. (291), *пбб-да* Пир. (289) забележено је и: *шва́бско* Врање (107). *Зубче́* Леск. (194), ако је добро забележено, представља врло интересантан пример.

Поред: *јо́ж десет ду́ката* Пир. (296.), *бе́ште* Врање (103), *му́ш-си* Врање (102), *још до́шја* Лук. (144), *бпаж-да-наста́вимо* Крф. (211) и: *још да* Ћурл. (266).

Поред: *ис ко́ла* Крф. (211) Г. вл. (246), *нис-коро́бе* Пир. (292), *ис-ка́цу* Пир. (293), *нис-пу́т* Крч. (245). *бес-па́ре* Пир. (288), *ис-по́јас* Вр. (93), *двавез-два́* Вр, (110), *двавез-дру́ги* Кр. (111), *саз дру́гови* Крање (102), *саз другари* Вр. (103), *саз-говеда́рову* Врање (97), *съз го́ста* Лук. (132), *саз грнци* Вр. (99), *съз го́стови* Цр. тр. (240), *з-бо́гом* Пир. (294), *дваез гро́ша* Пир. (289) — имамо и, истина, врло ретко, *със дете́* Влас. (181), *из Соло́уна* Лужн. (314 и 315).

Иако имамо *съз вр̀заног* Вр. (94), као што треба, ипак находимо *исвр̀ли* Г. вл. (246), *исврли́ја* Ћурл. (266), *исврли́ла* Крф. (211 bis). У овим се случајевима, по свој прилици, *в* изговарало фрикативно (као *v̊*), јер и иначе у овом положају пролази *в* у *ф*, исп. *фр̀ља* Крф. (212).

Овамо долазе и они случајеви где се јавља удвојен сугласник који се упрошћава: *о-те́бе* Пир. (295. 289), *коте́бе* Пир. (289), *о-те́ј* Вр. (96), *о-ту́ј* Лук. (136), *о-три́пут* Цр. тр. (239) — испор.: *кадо́јде* (290), *кадо́ђе* Лук. (135), Вр. (96); *кадо́ђеш* Лук (135), *кадо́ђев* Лук. (134), *кадове́ла* Врање (100), *му́-се* (муж) Пир. (295), *исо́бу* (из-с) Пир (296), *кро шипьк* Крч. (246), исп. и: *със старе́јка* Лук. (133); *о-четири* Кнј. (238), *са́-че* Крф. (211), *качу́је* Вр. (96), *па качу́ли* Вр. (103), *кь-чу́* Вр. (94), *оца́рско* Вр. (100), *о-ца́ра* Лук. (135), *сацар* (сад) Вр. (98), *пре(д)цара* Вр. (96), *пре(д)ца́реву* Вр. (95), *оца́ревога* Вр. (96), *о-ћура́на* Пир. (292), *са-ће* Вр. (99), исп. и *тьг-ги* Лук. (233). Сличне прим. исп. код мене 231—235.

Digitized by Google

По свој ће се прилици наћи још који пример ове врсте у књизи Броховој, али ово је ипак већи део њихов, тако да на основу њих можемо већ покушати да проценимо горње тврђење Брохово. Ако се ови примери пажљиво прегледају, запазиће се ово:

1) Да се експлозивни сугласници једначе подједнако, али да има и знатан део примера који се не једначе;

2) Да се експлозивни сугласници обично не једначе са потоњим фрикативним сугласницима; да то бива каткада и у засебним речима, а не само у случајевима кад је веза експлоз. и потоњег фрикативног сугл. (или африкате) случајна (исп. *швабско* и *зубче*). Али, наравно, има случајева, и они су сасвим обични, кад и то бива;

3) Да се фрикативни сугласници са потоњим експлозивним сугласн. једначе готово без изузетка.

Друга и трећа тачка овога закључка допуњују се међусобно и објашњавају; шта више, и у другим говорима нашим находе себи потврђење. Ја мислим да Вук није изнео нетачно тврђење када је у своме Рјечнику (I издање, стр. XXX) рекао да се у *братски, градски, одсјећи* чује гдешто *тс* и *дс*. То не значи да се *дс* редовно чује у тим речима (исп. и горње случајеве), већ да се, када се наново образује оваква или слична веза (испор. и горње примере са *гс*), не претварају *д* или *г* одмах у *т* и *к*, зато што су спиранти гласови који се слабије, лабавије, без експозије, артикулишу, па због тога и слабије утичу да се асимилација врши; с друге стране, они се (т.ј. фрикативни сугласници), баш са истога разлога, лакше поводе за потоњим експлозивним гласом.

Што се тиче осталих случајева (сем *виџте* и сл., које сам и сам забележио, исп. код мене стр. 541), то за њих, сем оних разлога које је навео Брох, вреди још један који он не износи. То је, што су приповедачи,

Digitized by Google

саопштавајући текстове Броху, били стављени у специјалне прилике, па су, изговарајући речи са прекидима, са неприродним паузама, могли и не мењати каткада сугласнике тамо где би у обичним приликама они били измењени. При читању овако записаних текстова то треба увек имати на уму и водити о томе рачуна.

Да наведем још неколико примера сугласничких група: *вр̀шву* Лук. (134 bis) м. *вр̀чву*, *ви́дришњак* Крф. (211) м. *видричњак* (код мене стр. 363); *опрли́л* Г. вл. (247), *разљу́ту* Вр. (94), *разљути́ла* Вр. (99), *ја́гне* Лук. (132), *њу́жда* Крф. (206). О сличним примерима и објашњењима оваквих случајева исп. код мене стр. 219 и даље.

Б. Акценат и квантитет.

У одељку у којем Брох говори о акценту (§ 17, стр. 48—62) он се задржава детаљно на природи акцента ових дијалеката, тако да се у свом доцнијем излагању ређе враћа на таква питања.

Природу њихова акцента одређује Брох овако. Он је експираторан. У почетку наглашена слога снага је најјача, доцније се све више губи. Слог се тај може окарактерисати као „decrescendo“. Тонска страна не иде са експираторном увек паралелно; шта више, на крају слога може мало и да порасте. Такав је слог, т. ј. са акцентом, обично и мало дужи од осталих слогова. Та три момента, дакле, мало продужење наглашена слога, експираторна снага његова која опада и тон који може мало и да расте, да буде једнак или чак и да опада, чине да се акценат у овим дијалектима може испоредити са московским акцентом, са тим ограничењем, што је московски акценат још јачи. То чини да се вокали у овим дијалектима у ненаглашеним слоговима јасније изговарају (стр. 49—50) него тамо.

Даље Брох пореди акценат ових дијалеката са ` и ˝ нашега језика и налази да има доста места где се

Digitized by Google

он једном од та два акцента приближава, али ипак, најзад, долази до закључка: „ein klar definirbares Resultat ist.. bei dem Vergleich nicht zu erhalten“ (стр. 52—53).

Брох констатује краћи, експираторнији акценат код варошана у јужноморавскоме говору него код брђана, тако да изговор последњих „erhält ...hier oft ein stark singendes Gepräge“ (стр. 52).

И код Броха се, у општим цртама, може констатовати она разлика међу тимочко-лужничким и јужноморавским говором која је и код мене констатована (стр. 271), јер и он вели за пиротски говор да се тамо могао чути, заиста, акценат који се приближавао ˋ, и то у широкој употреби, док за јужноморавски говор констатује употребу акцента који врло често нагиње и ˊ (стр. 51—52.).

У ствари, наравно, (исп. и Дијалекте, стр. 271—272), акценти ових дијалеката не одговарају типичним акцентима нашим ˋ и ˊˊ зато што је музичка страна тих наших акцента тако одређена и тако стална, бар у већини дијалеката српских, да се неодређено подизање тона у овим дијалектима не може са њима доводити у везу.

Брох истиче нарочито (53) разлике међу овим акцентом и бугарским.

„Die vorliegenden Dialekte Südserbiens... stehen auf der gewiss älteren Stufe“.... него бугарски. Њихова се акценатска експираторна снага дели на различне слогове више или мање једнако (ibid.). У овоме он види знатну разлику ових дијалеката од бугарских и један услов више за могућност јачег утицаја на њих нашег књижевнога језика (стр. 54): „eine Stütze für den rasch um sich greifenden Einfluss der reichsserbischen Sprache“ [1].

Сасвим је тачно опажање Брохово да су акценти ових дијалеката и акценти наших данашњих говора

[1] Тако треба да гласи цитат у моме делу на стр. XCVII.

Digitized by Google

несразмерне, неједнаке величине. Акценат је свих дијалеката ових крајева само један. Стога се и може говорити, са историске стране, само о месту акцента ових крајева. Признајући да се у свођењу ових акцената на цигло један може видети туђ утицај, македонски, романски или бугарски, ја се слажем са Брохом у томе, да је она основа која остаје када се акценатске квалитетске разлике одбију, заиста, старија него у бугарском, и додајем само, да се слаже са сличном основом старе српске акцентуације. Отуда се и карактер слогова слаже у акцентуацији ових крајева, донекле, са сличним особинама нашег књиж. језика (исп. уосталом Додатак).

Што се тиче места акцента — код Броха је тачно констатовано да се, нарочито, у врањскоме крају акценат, у извесним приликама, преноси. „Dieser Zug dürfte auf dem Boden des Dialektes selbst entwickelt sein"... (стр. 55). „Jedoch ist damit nicht gesagt, dass nicht der Keim der Erscheinung möglicherweise auf Einfluss von aussen zurückgehe" (ibid. 55). И једно и друго је тачно, само морам одмах додати да тај утицај није српског књижевног језика. Уосталом, и у даљем излагању, особито, акценатских особина лесковачког говора, прецењује се утицај књижевног језика код Броха. У јужноморавском говору, а нарочито у његову јужнијем делу, акценатски утицај долази с југа, из кумановског говора и околних (исп. код мене стр. 286—287; исп. и ниже Додатак).

Што се тиче фразеолошке поделе превученог и непревученог акцента, коју Брох назива „eine sonderbare Laune der Sprache" (стр. 56), није тачно да се та подела извршила тако, да се једне форме употребљавају стално са једним акцентом, друге са другим. Иако то не би било немогуће, ипак то још није случај у овим говорима. У неким се примерима, можда, може

Digitized by Google

видети принцип сличан косовско-ресавској акцентуацији: *кóза*, али *козá је...*; *óвца*. али *овцá је* и сл., јер се у косовско-ресавском говору акценат преноси са последњег слога само онда када је на апсолутном крају речи. Све је остало, свакако, случајно. Када се оба акцента напоредо употребљавају, пренесени и непренесени, онда се у неком правцу употреба једног може и генерализати. Зато је и претерано Брохово тврђење за акценат: „er erlaubt aber, so weit meine Beobachtungen reichen, niemals überhaupt einen Zweifel, auf welcher Silbe er ruht" (стр. 58). То се противи и мојим посматрањима и његовим. Код места *Јаовца* ја сам био катkада у недоумици, где да ставим акценат, толико је његово место напоредном употребом и пренесеног и непренесеног акцента било некарактеристично. То исто примећује и Брох за Ђурлину (стр. 270): „Bisweilen konnte solcher Wechsel augenscheinlich den Sprechenden dem fremden Beobachter gegenüber so in Zweifel setzen, dass er gewissermassen selbst nicht bestimmt wusste, worauf der Nachdruck zu legen sei und z. B. eine Verbindung wie *једна* žena so umbestimmt aussprach, dass es dem Beobachter schwer fiel zu entscheiden, wo der Accent zu setzen sei..." Али, разуме се, то не значи још да у тим случајевима морамо имати органске прелазе ка пренесеном акценту или примере који показују како се извршио прелаз о којем говоримо. Такве акцентолошке прилике могу бити створене и вештачким начином, што су обе акцентуације, и нова, са пренесеним акцентом, која је добивена са стране, и стара, без преношења, у употреби подједнако одомаћене.

За *четúресе* (Крф. 222) вели Брох ово: „Es ist zu bemerken, dass auf das auslautende *e* ein Nebenaccent fällt, der den offenen Auslaut immer deutlich hervortreten lässt; bisweilen wird der Nebenaccent so stark, dass man im Zweifel ist, wo eigentlich der Hauptton liegt, ja

Digitized by Google

eher zur Schreibweise -sé neigt". Довољно је да напоменем да се та реч употребљава са оба акцента (исп. код мене стр. 462), па да буде јасна ова неодређеност у Броха (уосталом, о јачини последњег слога исп. Додатак).

Овим се, мислим, исцрпло све оно што Брох говори о принципској страни акцента ових дијалеката. Што он говори о акценту појединих граматичких категорија, то ће бити изнесено ниже на свом месту. Тамо ће се видети, колико Брох истиче утицај књижевног говора на ове дијалекте. Само један део студије Брохове, а наиме одељак: „Einige Bemerkungen über die nominale Betonung der Leskovacer Mundart (184—204), није могао бити употребљен, због тога што је материјал у томе одељку, и по начину прибирања и по унутрашњој вредности, врло непоуздан.

Да наведем овде и примере који одступају од старог преношења акценатског:

Поред облика *ȕ-гости*[1] Ћурл. (267), *ȕ-земи* Пир. (292), *ȕ-вечер* Пир. (295), *нá-вечер* Вр. (102), *ȕ-руће* Лужн. (315), *ȕ-воду* Г. вл. (247), *нá-главу* Пир. (289), *ȕ-планину* Пир. (292), *нá-двор* Вр. (93), *нá-јутро* Цр. тр. (240), *пóново* Лук. (133)[2] и др. сл., о којима се може испоредити код мене на стр. 178 и д., имамо и: *од-вéче* Леск. (159), *до-јéсен* Леск. (160), *за-нóгу* Лук. (135), *у-глáву* Крф. (213), *у-плáнину* Ћурл. (267) Крф. (212), *у-планúну* Леск. (160), *у-лéд* Крф. (211), *у-двóр* Вр. (93), *на рéп* Леск. (158), *у дȕвар* Вр. (98)[3], *у пóље* Ћурл. (267), *за-ȕво* Ћурл. (267), *на ȕво* Вр. (93), *низ мóре* Вр. (97), *на гóре* Г. вл. (248), *на дóле* Г. вл. (248), *на вúше* Лук. (135).

Поред облика *нáјстари* В. бож. (245) и сл. Брох често бележи компаративе и суперлативе са два ак-

[1] на-гост Вр. (102) — *нáгост?*

[2] Под утицајем облика, где се акценат са разлогом пренео, налазимо и оваква образовања: *нá место* Пир. (293).

[3] Исп. *д дувáр* и сл.

Digitized by Google

цента: *по́-голѐм*, *нај-голѐм*, *по́-у̑бава*, *нај у̑бава* Пир. (301), у *нај̏длибо̀ку* Вр. (94), *по́-у̑бава* Леск. (166), *нај̏вӣше* Вр. (91).

Ово бележење има доста разлога за себе, али оно није увек тачно. Јер иако је у већини случајева нагласак јачи на компаративној речци, ипак има и случајева где придев потпуно задржава свој акценат, у којима је, дакле, речца проклитична. Отуда се и јављају примери који су наведени код мене на стр. 440—441.

Да споменем још ове случајеве:

за́-три-ве́чера Ћурл. (267); *што не́-је изварája* Вр. (91) (не=нас), *зар-тр̏нче не́-ти-ги-до́несе* Вр. (98), *па да не́ не уте́па* Вр. (100), *не́ ли си виде́ла* Вр. (101) и сл.; исп. код мене сл. примере, стр. 630—631.

II. Морфологија.

У главним је потезима овај део граматике добро израђен код Броха: то долази отуда што је граматички склоп ових говора врло прост и што се може врло лако утврдити. Тамо где има одступања од онога што је обично и нормално — ту је Брох већ мање поуздан и исцрпан. Тамо где су пак прилике (код глагола на пр.) замршеније, где је акценатски моменат толико исто значајан као и чисто морфолошки — ту има доста нејасногa и делимице нетачногa. На томе ћу се делу ја због тога и најдетаљније задржати.

Новога материјала овде има још мање него у I одељку; али акценатски непоузданих облика овде има још много више. Разуме се да је од овога двога оно прво за мене главније и да ћу се, према томе, на њему и, у главноме, задржати.

А. Деклинација.

Именице мушког рода имају чешће код Броха наставак *у* у вок. и тамо где му није место: *вȕку* (старије генерације) Леск. (162), *чо́веку* (поред *чо́вече*) Лук.

Digitized by Google

(136); *грчáрину* Вр. (99) и *мýжу* Пир. (295) није у поменутим местима народно. Акцента ради да споменем и *овчáре* Крф. (212), под утицајем nom. sing. *овчáр* или са врањским акцентом. Исп. о томе код мене стр. 313 и д.

Кад би се за облике типа *пет сúнова* Крф. (216) и сл. могло доказати да су изворни, онда би за њих ипак вредило да се нису развили непосредно из облика пȇт *сúнȍвā[1], већ да су постали од облика *два сúна* и сл. (исп. примере код мене, стр. 330), када се употребила ту основа множине (синов-и). То тврдим због тога, што је у овим говорима генитива плур. као граматичне категорије потпуно нестало, и ако има скамењених генитивних облика женског рода уз бројеве (в. код мене стр. 329).

Да наведем још неколико облика именица мушког рода којима се допуњује моја збирка: *вéпьр, вепрá* Леск. (186) исп. код мене (стр. 448) *вепрá тога*; по свој је прилици и у другим дијалектима првобитно тако било; исп. код Вука *вȅпар*: *вȅпара* и pl. *вȅпарови*, са чим се слаже оно што о оваквим именицама износи Решетар, а наиме, да такве именице према nom sing. образују у дијалектима постепено и друге падеже (Die serbokroat. Bet. 47 стр.). — *дóмови* Вр. (104) Крф. 216), *дрýгови* Вр. (104).; *од тога дна* Лук. (138) мени је потпуно непознато и непоуздано; поред *дóбри дни* Вр. (104) находимо и *дьни* Пир. (299) Лук. (138); *жер, жéрови* (врста птица) Запл. (248), *кмéтови* Лук. (137); *коњóви* Вр. 104) не само „код деце“, јер такав облик може свакако бити у употреби и код одраслих, исп. код мене *кóњови* у Књаж. (стр. 318); *крсти* (acc.) Ћурл. (267), *лáктови* Вр. (104), *мéове* Пир. (297), *мýжеви* Леск. (162) необично је, већ треба *мýжи*. Брох је за Пир. (297) забележио *мужéве* и *мýжеви*, али је тачно само *мýже; овьн, овнóви* Леск. (162) Гост. (320) потпуно одговара

[1] Које бисмо на основу горњега могли претпоставити.

Digitized by Google

промени те именице, али је погрешно: *два о́вна* Леск. (162) Гост. (320), *педе́сет о́вна* (ibid.), већ треба у оба случаја *овна́*. У овим је речима, свакако, повучен акценат под утицајем књижевног језика, јер се облик уз број два у именица мушког рода и у овом дијалекту, као у српском језику уопште, не разликује од облика генитива једн. (исп. примере код мене, стр. 330). — *о́гњови* Лук. (137) Крф. (217) Вр. (104), *пу́тове* Пир. (297), *ро́бове* Пир. (297), *штрк*: *штр̏ци* Запл. (248), *те́лци* Г. вл. (247). Прва су два примера непоуздана, јер ја сам у Врањи забележио *огњо́ви* и *огње́ви*, а и именица *пут* требало би да има такав акценат. Акценат *прија́тељ*, *прија́теље* Пир. (298) одступа од онога који сам ја навео, и који је обичнији, а који се слаже са акцентом наших других дијалеката (исп. стр. 358 код мене), али се и тај акценат чује у поменутој речи у Пироту. Поред *грађа́ни* наводи Брох и *гра́ђанин* Вр. (104), исп. код мене 321 стр. Именицама наведеним код мене под § 196 (стр. 380) треба још додати *грнча́рин* Врање (99).

Код именица женскога рода ваља ово приметити. Међу речи које се и у акуз. употребљавају са обликом наминатива, а које су наведене код мене на стр. 310—312, иду још и ове: *оди тро́ица* Пир. (290); *а-фуру́нџиј*[а] *му да́де десети́на* (-ну) *симѝта* Врање (97). Обичније је *десети́на симѝти*, али *десети́на от симѝти*, не само да је ретко, као што примећује Брох (ibid. 65 нап.), него је и ненародно; *при друж̀ина* Пир. (289); *кучѝна* Леск. (асс.) (стр. 158) исп. *запали́ше се кучѝна* Леск. (ibid.). Све су ове речи истога типа и за све њих вреде исти разлози. У *три-о́ка ри́бу* Пир. (288) и сл. облицима (80 *о́ка* и сл.) имамо скамењен облик. У *све́та пе́тку* Ћур. (268) имамо у првом делу *света* сачувано као у непотпуно образованим сложеницама (*газда-Петра* асс. од *газда Петар* и сл.). Вокат. *де́це* Вр.

Digitized by Google

(98) није поуздан као облик, већ гласовна форма за номин. *дéцā* (в. Додатак).

Сада ћу навести облике именица ж. рода који акценатски или потпуно или делимично одступају и од Вукових и од мога материјала. Неки од тих облика нису акценатски поуздани, јер су забележени у крајевима где се акценат донекле превлачи, те у многим приликама могу представљати превучен акценат, а не акценат по пореклу на првом слогу, као што би то могло изгледати када се облик с таквим акцентом напоредо стави с обликом који има акценат на крају. *вл̑на́* Гост. (320) место и поред обичног *вл̑на* (ibid.) врло је непоуздано: *вила́* „Gabel“ Леск. (188) и *ви́ла* „Vila“ ibid.; у Леск. заиста према nom. *вила́* има accus. *ви́лу*, а друга је реч ненародна; али *зълва́* Леск. (156, 188) свакако је нетачно, јер код мене (стр. 51, 75, 348) има забележен облик те именице и у Леск. и многим другим местима и свугде одговара акценатски облику *зл̑ова*. Овамо долазе и ове именице: *дугá* : *дýгу* Леск. (189) исп. *дýгу* (=*дȳгȳ*) код Вука, — ја сам забележио и у Леск *дугý*; *жéне* pl. Пир. (297) исп. Вуково *жѐне*; *пет козé* ређе, али обичније *пет кóзе* Гост. (320) исп. код мене стр. 346, али и 279; *лозá* : *лозý* Леск. (187) исп. *лȍзу* : у ствари, у Леск. непознато; *метлá* : *метлý* Леск. (187), исп. *мȅтлу*; *рекá* : *рéку* Леск. (188) испор. *рéку* (=*ръ̑кȳ*); *рудá* : *рýду* Леск. (188) — ја сам забележио *рудý*; *уздá* : *ýзду* Леск. (188) — ја сам забележио *уздý*; *ценá* : *цéну* Леск. (188) — ја сам забележио *ценý*. Истина је да неким од ових облика можемо наћи паралела и у другим српским говорима, а такође и у другим слов. дијалектима, на пр. *кȍзе* дубр., руско *кóзы* (Решетар, Die serbokroat. Bet. 89), *лозý* исп. код мене стр. 346 и др., али су ипак неки горњи облици нетачни. Зато што су готово сви из Лесковца, где се меша, како вели и сам Брох, старија и млађа акцентуација, па је и

Digitized by Google

природно што је изгубљено код многих језичко *осећање* везано за место акцента у речима, Брох је могао помислити да ти примери заиста представљају народне лесковачке црте; али када се потраже у Лесковцу бољи дијалекатски типови, види се да то није тако. Према томе несумњиво је да су те речи Броху биле изговорене, можда на његова питања, тако како их је он забележио; али је тачност њихова односа у nom. и accus., према горњем, непоуздана.

Да споменем још: *вȕга* (вȗга) Лук. (155), *ждри́гла* („рага“) Лук. (138), *јетр̏ва* Вр. (106) исп. код мене 351, *оки́* Пир. (289) исп. код мене 346—7, *трли́* Леск. (158) исп. код Вука *тр̏ло* „доље преко Мораве“, *кори́бе* Пир. (292) исп. *кор̏бати* „љуштити кукуруз“ и код мене стр. 351, *ћеа̀* Пир. (293) исп. *ћа̀ја* Вуково, које претпоставља **ћа̀ја̑*, **ћехаја̑*; *месечи́на* Крф. (215): мени је најобичније *мѐсечина* (као и у Вука), али ми је познато и *месѐчина* тимочко-лужничкога говора (исп. код мене 383) и *месѐчина* косовско-ресавског, које би дало **мѐсечина* (тако треба и разумети тамо наведени облик).

Немају већег интереса, јер су или књижевног порекла или са књижевним акцентом: *лепо́та* Вр. (105), *красо́та* Вр. (105); народне су: *слатко́ћа* Вр. (105), *добро́та* Вр. (105), *красо́та* Вр. (105), *прѐвара* Леск. (158).

Што се тиче именица женског рода других основа, да споменем само да се поред *голе́ми моћ* Вр. (105), *голе́м час* Вр. (105)[1] налази у Броха забележено: *па по́сле за ӱ ку́ћу што има че́љада* Леск. (159), *од моје ма́тере* Пир. (299), што не представља народне црте, већ треба: *че́љад*, *мо̀ју ма́тер*.

Именице средњег рода на ę (ѧ) имају код Броха врло несталну акцентуацију: *ждребе́* Влас. (181) Крф. (218) Леск. (164, 193) Пир. (299) Кић. (237), *ждребе́та*

[1] *Један миш* (ibid.) нема већ тај значај, јер је оно и у другим дијалектима срп. мушкога рода.

Digitized by Google

Пир. (299), *два ждребе́та* Влас. (181), али и: *ждре́бе* Пир. (299), *ждре́бета* Леск. (164) исп. ibid. поред *ждребе́* и *ждре́бе* стављено код Броха у заграду. Како већина ових говора не зна за преношење акцента у већим размерама, морамо претпоставити овде два облика: *ждре́бе* и *ждребе́*, са променом која им одговара. Овоме се противи *кљусе́*: *кљу́сета* Леск. (164) исп. Вуково *кљу́се*: *кљу́сета* (Дан. *кљу́се*), али баш за лесковачки говор има много разлога сумњати у акценатску изворност објекта Брохова, исп. ниже. *прасе́* Крф. (218), *прасе́то* Пир. (296): такав облик, ако га уопште има, редак је у Леск. (164); ја га у Леск. нисам могао наћи, већ једино: *пра́се* Леск. (164) Пир. (296)[1]; *пр́ле* Лук. (138) „ждребе магареће“ или *пу́ле* ibid.; *теле́* Леск. (193) Крф. (218) Запл. (272) одговара нашем обичном *те́ле*. Примери типа *те́ле*, наведени код мене, припадају дијалекту (врањском) у којем је јако преношење акцента са последњег слога на претходни[2]. Питање, да ли облици типа *прасе́* и *ждребе́* представљају остатке од облика типа *порося́* (*те́ле* и др.), или просто утицаје примера типа *теле́* и других, којих има, особито на *че́*, врло много и у овом говору, на тип *пра́се*, или, најзад, и по негде (на пр. у Пир. и Крф.) утицај облика са чланом, врло је тешко решити, јер је, *према горњим примерима*, све троје могућно. Да наведем овде још ова четири примера, које није тешко разумети: *бу́пче* (гушче) Леск. (164), *го́лупче* Вр. (98) исп. *го́лу́б*, *се́љаче* Ц. ј. (27): у овим крајевима често се говори *се́љак* : *се́љаци* (исп. код мене 19); *тр́нче* Вр. (98).

Али нема примера, у народном језику овога краја, којим би се могли правдати ови облици записани у Ле-

[1] Код мене је ту (стр. 361) штампарска грешка, као што се то може видети из поређење са *пра́се* и *порося́*. Треба да је наштампано *пра́се́*.

[2] И ту морам да забележим (стр. 361) једну непотпуност: *те́ле* је требало наштампати **те́ле*. Али претпоставити овакав облик за овај говор, као што се из горњега види, није потребно.

Digitized by Google

сковцу: *бремé* (193), *вимé* (ibid.), *имé* (ibid.), *рамé* (ib.), *семé* (ib.) Сви ти облици имају оштри акценат на првом слогу у другим дијал., па би требало да имају овде такође акценат на првом слогу. Четири примера од тих пет (*брéмети* 334, *úмето* 450, *úмети* 334, *сéме* 361, *рáмо* 307) који су код мене записани, ма у каквим се облицима находили, говоре за то; особито пак говори за то *рáмо*, које је у таквој форми записано и у *Лесковцу*; доцније сам и у Леск. забележио: *вúме-та, ти, рáмена, сéме-та, ти, úме-та, ти*. И сам Брох истиче интересантност тих облика (193) и мисли да су се развили под утицајем других именица на *ę-ęta* (исп. горе), са акцентом на крају; али факат, што и код Броха нигде другде не находимо те облике (исп. стр. 138, 218, 299 и др.), а он их је забележио од учитеља Хаџи-Костића, који му је читао примере из Лескинових студија (о томе начину испитивања види код мене XCVIII и д.), и који му је и иначе дао доста непоуздана материјала (исп. горе стр. 43—44), чини да бисмо, и без онога што сам горе изнео, могли назвати те примере непоузданим.

Множина у именица средњег рода обично је као и у другим дијалектима, само опет са неким акценатским модификацијама. Природно је што и поред *селó*: *сéла*, *колó*: *кóла* Запл. (249) имамо *пóље*: *пóља*[1] Леск. (163), јер се (исп. Даничића Гласн. XI, стр. 5, 7) однос *пȍље*: *пȍља* у дијалектима ретко чува.

Да споменем још ове облике: *устá* Леск. (189), *вратá* ibid.: у првом случају познато ми је за Леск. само *úста*, а за други и *врáта*. У Кијевцу је Брох забележио (273) поред *сенó*, и *сéно* изазвано вероватно, бугарским утицајем, нарочито обликом са чланом. Потпуно је непоуздано *местó*, које Брох спомиње на истој страни у 2 нап.; *мáло кáве* (тачније — *кавé*) Цр.

[1] В. код мене стр. 360.

Digitized by Google

ј. (278) није генит. једн. им. ж. рода, већ ном. акуз. сред. рода; *повéсмо* бележи Брох у неколико облика и његова му промена није јасна: *повéсмо кучúна* Крч. (246): „Die Flexion des Wortes ist mir unklar; nur diese Form ist notirt“ ibid. прим. 8; слична напом. има и за Криву Феју (стр. 221): *од онóво повéсму* Крф. (211), *онóва повéсма* Крф. (211), *једну повéсму* Крф. (211). Одавде је јасно да у Крф. та реч није позната и да јој је приповедач, не знајући је и не разумејући је добро, сваки час давао други облик. Таквих имен. има у овим говорима доста; на пр. такав је облик *пóслу, гýслу, мúслу* и др. (исп. код мене стр. 305). Поред *дрво* бележи Б. и *дрвó* Мокр. (323) Леск. (190), за које код мене (исп. стр. 452 и 456) има потврде онда када се употребљава са чланом, али ми је за Леск. познато једино *дрво* у једнини, а у множини *дрвá*. Нетачна је Ф. *говедó* Пир. (298), м. *говéдо*, ако није штампарска грешка; исп. ibid. *говéда*. Интересантан је облик *мýње* Курл. (269.) Запл. (244) као имен. ср. р.; исп. код мене прим. из врањске околине (стр. 116). Како се напоредо употребљава и *мýња* у истим крајевима, можда је *мýње* постало на тај начин што је *а* на крају прешло у *е* (исп. Додатак), па се такав облик схватио као облик ср. рода.

Иако је јасно да у тимочко-лужничком говору множ. од *úме, тéме, вúме, брéме* гласи *úмена* Пир. (299) Крф. (218), *тéмена* Крф. (218), *вúмена* Пир. (299), *брéмена* Пир. (299) Крф. (218), ипак треба испитати да ли је свугде тако. Интересантни су облици *úмета, вúмета, брéмета* — све у Пир. (299) (исп. горе 46 стр.) којима потпуно одговарају облици код мене, забележени уз бројеве: *úмети* (334), *брéмети* (334), исп. и *колéти* (334 код мене), *чебрéти* (ibid.) и сл. Разуме се да су се ове именице образовале по аналогији именица на *е* : *ета* (ѧ : мта). Исп. сл. облике

Digitized by Google

у буг. (Лавровъ, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка, 152).

Као облике множ. имен. средњег рода бележи Брох: *бремúња* Лук. (138) Вр. (106), *имúња* Влас. (181.) Леск. (164), *вимúња* Леск. (164), *úмиња* Вр. (106) који су мени за Леск. непознати. Акценат у последњег облика изазван је, по свој прилици, обликом *úме* : *úмена*. Само не треба мислити, као што би из ових навода изгледало, да је ово наставак само за имен. средњег рода овога типа. Код мене има таквих образовања и од имен. средњег рода других типова (исп. 387 стр. и XXI). Овај је наставак свакако македонског порекла: исп. слична образовања у макед. говорима (*Лавровъ*, Обзоръ 152—153; *Oblak*, Maced. Studien 89 и даље). Сем тих облика и *врéмена* и сл. развили су се и ови: *úмења* Лук. (138), *сéмења* (ib.), *тéмења* (ib.); исп. и у Леск. *úмења*, *вúмења*.

Паралелу овим облицима представљају примери *кáмења*, *кóрења*, *рéмења* Вр. (106) уз бројеве м. *кáмена* и сл. Они су се развили под утицајем облика *кáмење*[1] и др. исто онако као и облици *кáмењи* Влас. (181), *кóрењи* Влас. (181).

Да ли треба облику *ждребетúна* plur. од *ждребé* Киј. (237) Ћурл. (272) давати већи значај и колико треба, то ми није јасно због усамљености примера. Испор. са тим ово тврђење које Брох наводи по туђем казивању: „frrühеr gebauchte man aber gewöhnlicher als Plural: *telčína, ja ímam mlógo telčína*“ (Пир. 299). Али то вреди за Пирот не само за старије време, него и за данас.

Да се задржим овде на ономе што је изнесено код мене на стр. 389 о суф. *иште*. Тај суф. у множини има у буг. фор. *úшта* и додаје се именицама да се њиме

[1] За Леск. (163) бележи Брох *камéња*, *корéња* као плур. и напомиње да се *а* тако изговара (у напом. на истој страни) да би се могло забележити знаком *е*. Исп. о томе Додатак.

Digitized by Google

обележи множина. Код нас тај суфикс има детеријоративно значење, па такво значење има и у говорима о којима сам ја писао. Зато и јесте врло тешко тачно одвојити оне примере у којима је *и́шта* суф. у плур. од *и́ште* са детер. значењем од наст. *и́ште* само за плур. Од примера које сам тамо навео такви би могли бити: *гро́биште* (гробље, управо *гро́бишта*), *кл̥чи́шта* (кучина), јер за *пути́шта* које се тамо наводи нарочито је означено да има детеријорат. значење; испор. и *дечи́шта* ibid. Где *и́шта* има само значење плурала ту имамо утицај бугарских или македонских дијалеката. У сваком случају тога нема много.

О личним заменицама споменућу само да су примери *да́ј мене* Пир. (290), *и́ма мене не́што* Пир. (290), *је* као acc. fem. sing. Лук. (139) — ненародни; тако је исто нетачна диференцијација у употреби облика *о́на* и *она́*, изнесена за Лесковац (стр. 166), на пр. у разговору: *о́на не́је до́шла ју́трос*, а у причању *она́*; већ свугде *она́*.

Остале су заменице детаљније разрађене у Броха, ма да се и код њих осећа сталан недостатак у томе што су рађене по шаблону.

За облике *овъ́ј* и *ова́ј* и сл. у мушк. и жен. роду Брох вели да не може за варош Лесковац да одреди (стр. 167), какав се вокал ту чује: ъ или а, иако му је несумњиво да се у околним селима (стр. 168) чује јасно у мушк. роду ъ. Ово је, у ствари, особина полугласника уопште, да се у Лесковцу изговарају са мањом полугласношћу. Нетачно је да се у Лесковцу *ови́ја*, *ти́ја* употребљавају за све родове, а *о́неј* правилно само за plur. жен. рода (стр. 167—168), већ су *ови́ја* и сл. облици само за nom. pl. masc. То је у толико сумњивије, што за такву поделу у употреби речених облика нема другде потврда, јер је и сам Брох констатовао за Врање засебне облике женског рода (стр. 109), а и код мене их има забележених за целу јужноморавску долину (исп. стр. 260 и д.).

Digitized by Google

Случајно је, дакле, што такве облике Брох није чуо. Према томе у Лесковцу имамо овакве облике: *овьј* n. sing. masc., *оваj* n. s. fem., *овој*; *овúја* nom. plur. masc., *овéј*, *оваj*. То исто вреди у потпуности за заменице *тьј* и *оньј*. У Пироту бисмо имали овакве облике: *тúја* n. masc. sing. и plur., *тáја* nom. sing. fem. и nom. plur. neutr., *тóва* n. sing. neutr., *тéа* nom. plur. fem.

Што се тиче тврђења Брохова, да се код замен. *овьј* могу забележити облици са ст. акцентом у Врању (109), а у замен. *који* не могу — то је нетачно, јер се и ту као и код *оваj* у добром народном језику употребљавају искључиво форме са непренесеним акцентом: *којú*, *којá*, *којó*, *којéга* и сл.

Што Брох за Крф. бележи *овáкав*, *овáкво*, *овáква* (стр. 222) и назива то, према *онакьв* и сл., „eine Laune der Mundart“, то није тачно, већ је или рђаво извешће или случајност што у Крф. није забележио и *овакьв* и сл. Тако се исто имају објаснити и ови примери: *овáкьв*, *овáкво* према *оваквá*, *оваквú*, *оваквóга*, *такьв* и сл. у Леск. (стр. 168), исп. *оваkьв* које сам ја баш у Лесковцу забележио (код мене стр. 57).

Примедба Брохова: „Auch *како* ist als Relativ gewöhnlich, und zwar nicht nur in Verbindungen wie *své kakó je bílo*, alles was gewesen war, sondern auch z. B.... *ńegóvu žénu како-je stojála u-dúvar*, seine Frau, die im Gefängniss[1] gewesen.... *како* fungirt also unflektirt, ganz wie *što*“ Bp. (109—110) — поникла је свакако по неспоразуму, јер је овде *кáко*, као и у другим српским говорима, *адверб* са значењем „wie“, а не релативна заменица. Што тај адверб има и релативно значење, то зависи од његове основе.

[1] Ово је нетачан превод, јер „*duvar*“ не значи „затвор“ ни у врањском говору, већ једино „зид“; и иначе је „*u-dúvar*“ нетачно, већ треба *из-*.

Digitized by Google

Тач. 246 моје књиге ваља додати још ове примере: *когá* Пир. (290)[1] Лук. (140), *комý* Крф. (219); за само *кóје* у Лук. (140) вреди оно исто што и за *овáкъв*.

Поред *њојн* Пир. (302), *њóин*, *њóина*, *њóино* Крф. (221) Брох бележи и *њóвин*, *њóвину* у Леск. (167), додуше, у загради; али он ништа не вели, да ли су ти облици у већој употреби и да ли *в* у њима није само прелазни звук од *о* ка *и*, који се каткада (можда и непотпуно) чује, али који се још није генерализао; мени су ти облици сасвим непознати. Што се тиче *чив*, *чивó*, *чивá*, *чивóга*, *чивú*, *чивé* у Лукову (140), које је порицао један од двојице људи које је испитивао Брох и говорио да му звуче „бугарски“ (испор. *ćevá* у североисточном говору буг.: Милетић, Das Ostbulg. 123) — они су познати и врањском говору.

Сасвим је случајно што је Брох у Лесковцу забележио само *мојá*, *мојéга* према *мóју*, *мóје*, *мóји*, *мóја* (стр. 167); нетачна је напомена: „Wurzelbetonung ist aber anscheinend hier das gewöhnlichere“ (167), а тако исто су нетачни и примери из Врања (108) у којима је акценат забележен само на корену, већ је свугде народни акценат непревучен (*мојý*, *мојú* и д.) То исто вреди и за *сáмó*, *сáмá*, али једино *сáмога*, *сáму* у Лесковцу (стр. 168); испор. са тим облике у Лукову (стр. 141): *сам*, *самó*, *самá*, *самóга*, *самú*, *самé* који се и у Лесковцу употребљавају. Такође је сасвим случајно, што *със* и *сва* у Лесковцу „waren nicht zu belegen“ (стр. 168), а *сво*, *сви*, *сва*, *све* је забележено, јер су те форме заједничке свима говорима источне и јужне Србије. Облик *сво* исп. још и у Лукову (136).

Од осталих заменичких облика да споменем још *овелúки* Леск. (168), које треба да гласи *оволúки*, и *нúки* (неки) Вр. (95), исп. код мене стр. 425.

[1] У нав. 17. на истој страни додаје Брох „oder besser *кугá*“. О *у* у овакој вези исп. код мене стр. 29.

Digitized by Google

Што се тиче разлике у употреби *ја* и *ва* као заменичко-прилошких партикула, и према начину и месту употребе, материјал Брохов потврђује оно што је изнесено код мене на стр. 262—264: *оно́ја* Пир. (289) и на др. мест., *та́ја жена́* Црв. јаб. Кал. (277), *та́ја деца́* Кал Црв. јаб. (277), *та́ја сто́вна* Пир. (289), *она́ја лиси́ца* Крф. (211), *ово́ја дете́* Цр. јаб. Кал. (278), *ону́ју* Крф. (212), где је *ју* разумљиво; али *оно́ва* Пир. (302), *оно́ва, оно́во* Крф. (221) *од оно́во огњи́ште* Крф. (211), *оно́ва дете́* Црв. јаб. Кал. (272): *ово́ва* Крф. (221), *това́ дете́* Цр. јаб. Кал. (272), *то́ва́* Крф. (221) Пир. (302), *онов* Луж. (315) — у песми.

Ова nom. sing. m. Крф. (221) одговара облику *оња* (оња), о којем в. код мене стр. XX, 224, а особито 422.

Као што демонстративне заменице имају за plur. у јужном делу јужноморавског говора један облик (*ти́ја* и сл.) за муш. и средњи род, тако је исто Брох констатовао за Врање (стр. 107) да се за мушки и средњи род у nom. pl. употребљава увек само један придевски облик (на пр. *до́бри*). Колико он мисли да је то правило генерално у споменутом крају, види се из тога што за пример *деса́та ко́ла* (исп. *це́ла ко́ла* Лук. 136) у Лукову он вели ово: „Falls nicht nur eine Entlehnung vorliegt, hat man hier eine bewahrte Form des Neutr. Plur. vor sich; die erstere Erklärung kommt mir wahrscheinlicher vor“ (стр. 139). У колико се, и по Броху, удаљавамо од Врања на север, у толико се губи та особина, тако да за Лесковац он даје правило, које има, као и много што шта друго у Лесковцу по Брохову опису, мало чудновату илустрацију (стр. 165): *а́рна по́ља, ју́бава по́ља, бога́та се́ла, таква́ су вре́мена, свакоја́ка и́мена*, али и *бога́ти се́ла*, и једино: *у ти́ја кра́ве су голе́ми вими́ња* (стр. 165)[1]. То је речено, по свој прилици, опет према мишљењу

[1] Што Брох на истом месту наводи и *а́рни о́чи, у́ши* — то је несноразум, јер су те имен. у другим дијалектима женског рода, а у овим мушког као и многе друге *i* основе; о *вими́ња* в. стр. 48.

Digitized by Google

уроѣеника које је у таквим стварима врло непоуздано. Што се тиче других места: Власотинаца, Криве Феје, Заплања, Пирота и осталих (исп. 182, 218, 252, 301) тамо те особине, по Броху, нема. Из овога се види да се речена особина находи, у главноме, у јужноморавскоме говору, и у толико више у колико су у њему места јужнија. Већ код Лесковца њена употреба престаје готово сасвим. И код мене (стр. 624) има таквих примера, али врло мало[1]. У овоме се појаву огледа. као год и у многој другој црти врањског говора и околине, македонски утицај. Како је то, дакле, спољашњи утицај новијег датума сасвим је природно, што су се и у Лукову сачувале и старије конструкције; а њих ће бити вероватно више него што је Брох изнео.

Облик *иљáдо* Крф. (223) Запл. (254) чује се у овим дијалектима, и ја га, свакако случајно, нисам забележио; али *гóре стóји двáма* Пир. (303) у Пироту је сасвим непознато.

Брохово правило да се у Лесковцу говори *једьн једнá*, а „im Neutrum ist dagegen *једно* häufiger als *једнó* falls dies letztere überhaupt gebraucht wird. Im Neutrum des Plurals liess sich nur die Betonung *једна* konstatiren“ (168) тако исто је нетачно као и многа друга слична правила о лесковачком језику; већ и у Лесковцу имамо *једьн, једнá, једнó, једни, једне, једнá*.

Само са гласовне стране представља интерес Ф. *иднáес* Лук. (141). Акценатски су непоуздани облици *дванаéсти, тринаéсти, двaéсти* Лук. (141), јер када су ти бројеви кардинални, акценат им никад не стоји на томе слогу, а они задржавају увек свој акценат при прелажењу у ординалне. — *четвóрица* Крф. (223) исп. *четворúца* Вр. (111) Лук. (141); *двaéстина, трúестина* Крф. (223) немају такође народни акценат.

[1] Исп. још код мене *зрна тáкви* Т. Вујк (426); *на по нéкоји места* Пир. (425) и сл. треба друкчије тумачити.

Digitized by Google

Говорећи о употреби *т*, *в*, *н* као члана у пиротском говору Брох примећује: „Der erstgenannte Stamm scheint der gebräuchlichste zu sein und dürfte sich im Ganzen mehr einem wirklichen bestimmten „Artikel“ nach germanischen Begriffen nähern; auch der hat aber, eben weil ihm andere zur Seite stehen, viel von dem demonstrativen Charakter der Bedeutung bewahrt“ Пир. (300). Испор. са тим код мене о значењу члана *т* и осталих стр. 444 и д. и 628 и д.

„Neben dem *ti* des Mask. Plur. wird auch *te* gebraucht; die letztere Form ist aber nur da notirt, wo das Substantiv selbst die im vorigen Paragraph erwähnte Endung-*e* hat: *ovčaré-te* neben *ovčaré-ti*. Es kommt dies bis zu einem gewissen Grade einer Harmonisirung der Vokale nahe. Übrigens ist die Form auch in der Verbindung *svi-te*.... notirt“. Пир. (300—301). Констатовање овога факта и размишљање Брохово донекле је тачно, и оно се слаже са оним што је изнесено у мојој књизи на стр. 449; али морам одмах приметити, као што сам и тамо изнео, да има примера који се овоме противе, на пр. *коњи́те* и да се за њих, а, можда, и за све примере, мора претпоставити ипак бугарски утицај.

„Bemerkenswerth ist bei der Anknüpfung einer einsilbigen Form des Artikels die Neigung, die Endsilbe des Substantivs zu betonen, somit das Wortbild zu paroxytoniren“.... *коло́-то*, *кола́та*, *жене́ве*, *рѣ́ве*, *мужьт. теле́то*, *поље́-то* Пир. (300). Иако примери нису најбоље пробрани, јер неки према другим говорима и примерима у овим дијалектима имају на крају акценат и без члана (*теле́* исп. горе стр. 45; *жене́ве* исп. код мене стр. 345), ипак је ово опажање тачно. Таква склоност постоји у многим случајевима, и то у Пироту и околини више него у другим крајевима. Стога ја ту особину, и поред тога што се неки примери могу сматрати као да су

Digitized by Google

се самостално развили (види код мене стр. 457), ипак сматрам за унесену из бугарског језика.

Поред примера у којима се то огледа, а које сам ја изнео на стр. 456—457 своје књиге, има их још у збирци примера наведеној на истом месту, стр. 447 и д., а исп. такође и *синовѐти* Мокр. (323), *другó-то*, *другѐ-те* ibid., *прасѐ-то* Пир. (295) и сл. Иако импулс долази са стране, пошто се такви примери лако шире и све се више утврђује та склоност, ипак остаје правило да именице добијајући члан не мењају свог акцента.

Од прилога и веза да споменем ове: *пољчка* Врање (94), *божѐм* Вр. (92), *лелѝ* (м. *нелѝ*) Пир. (293), *јегá ни пýште из робýју* Пир. (288) у значењу „о да“. У Врању се чује чак и *божóм* (управо *божѐм*).

На промени именица, као што се из горњега види, по различним категоријама, Брох се мало задржава. Што се тиче промене имена најслабије су оне партије где је подједнако важан синтактични моменат као и морфолошко-акценатски, на пр. употреба одређеног и неодређеног придева, која није рађена у довољној мерипрема значењу у реченици (стр. 181—182, 251, 272, 301). О конгруенцији да приметим да је Брох очекивао *дóбра óчи*, *ýши*, а говори се *дóбре*, *дóбри óчи*, *ýши* (Запл. 249)! Брох даље наводи једну сасвим ненародну реченицу: „*ама су ýбава тéлци*“ (Запл. 250), до које је дошао, вероватно, стављањем питања, и чуди се облику *ýбави врáци* (Запл. 250.)! И то све због *телѐ*, *прáсе* у једнини; као да су то иста образовања! Тако су исто потпуно ненародни облици *овѝј је човѐк бóље од тóга* и сл. (Лук. 139), ако се не претпостави нека допуна за *бóље*: са здрављем, имањем или сл. Јер се компаративи слажу као и придеви са именицом на коју се односе. Тако је исто погрешно тумачење *све*

Digitized by Google

вóду, све трáву, све грá (Лук. 141): *све* је адверб од којега зависи овде *трáву, вóду, грá* које је једнако са акуз., али које овде синтактички није акузатив[1], већ је општи падеж који врши службу gen. part.

Б. Конјугација.

Како материјал Брохове књиге у овом правцу према моме не представља великих одступања, то ћу све глаголске особине прегледати код сваке глаголске категорије понаособ не разбијајући материјал онако како сам то учинио у својој књизи.

Нарочито је важна синтактична страна у глагола. Глагол је Брох детаљно испитивао, и највише и најбољег материјала има из те области. Али у целом излагању има један основни недостатак који се огледа у већини примера. Под једним глаголом наводе се најразличнија образовања, и то као да су облици са истим значењем којима се допуњује главни глагол. На пр. „Liegen“: neben *léžim* geht das Präs. *légam* (vgl. auch *légnem*); neben *léžeše* auch *légaše*. Der Aorist *légo*“ (Вр. 123). Ово је типичан пример. Прво, *légam* има други вид глаголски но *léžim*, он је *итеративан*, а *лежим* је трајан; друго, његово је значење фактитивно (ich lege mich), а *лéжим* има средње значење, значење стања (ich liege); то исто вреди и за имперфекат; треће, имперфекат гласи обично *лéжашем*; четврто, *légo* је аорист од *свршеног* глагола *лéгнем*, и то према *лéгам* по значењу, и пето, *лéжим* има сасма обичан аорист *лежá*. Дакле, под једним се глаголом наводе произвољно узети облици од других глагола, са другим значењем, који су само сродни *по корену* са основним глаголом. То је

[1] Нетачно је да *лéжем* у Вр. говоре само дошљаци (124); *брдáри* Пир. (298) има акценат ненародни; *ýјем, зáјем* Лук. (131) — ненародно; voc. *дóбро жéно* Врање (107) Крф. (218) — непознат; *иметúја* Запл. (249) збирна је имен. која се употребљава м. plur.; у Крф. има *тóва* поред *тó, товá* (221); *јел* — треба јел (Крф. 219).

Digitized by Google

стална особина свих глаголских прегледа у Броха. На пр. уз praes. *кóљам* наводи се аор. *кољá* или *заклá* (120); међутим је *кољá* од трајног глаг., а *заклá* од свршеног; Брох је овде могао навести *клá*. Стална је готово особина Брохова да уз трајне глаголе наводи аористе од свршених глагола, иако и ти трајни глаголи имају своје аористе; а тако исто је обично код њега да уз свршене глаголе који немају имперфекта (сем у врло ретким и нарочитим случајевима) наводи имперфекат од сасвим других трајних или итеративних глагола. Тако на пр. уз тренутно *пáдо* (од *пáднем*), он наводи имперф. *пáдашем* (Вр. 117) од глагола *пáдам* (трајног и итерат.); уз *ће увéдем* наводи „Als Präsens wird *uvedújem* verwendet“ (116) као да *увéдем* није презенс, само нарочите врсте, и као да *уведýјем* нема сасвим друго значење (уводим); *пójем*, аор. *запојá* (148); *илетéм*, аор. *исплéто* (257) као да нема тај глаг. аор. *плéто(х)* и као да *исплéто* има са њим исто значење и т. д. Могло би се помислити да је Брох хтео да наведе и сложене форме глаголске, да би се могао познати акценатски однос међу простом и сложеном формом, али се то ни по чему не види; већ, напротив, он на једном месту изреком вели: „Die Formen verschiedener Themata vermischen sich in dieser Weise (говорио је о неколико тема, наравно, са различним значењем) im Gebrauch, was ja für den slavischen Verbalbau ganz natürlich ist“ (120). Према томе је јасно да Брох заиста мисли да су горњи облици „суплетивни“; а то је нетачно. Зато у овом правцу глаголске групе Брохове не представљају глаголске системе, како би се према њима могло рећи, већ обично само материјал из различних глаголских система. Ја сам га тако и употребио. Он, наравно, отежава да се одвоје заиста „суплетивне“ основе, на пр. *мóгу* има, заиста, аор. *могá*, *гребéм* има, заиста, аор. *гребá* и сл. А такви се глаголи

Digitized by Google

код Броха не одвајају од осталих у којима се мешају основе различних глагола.

На основу неодвајања синтакт. момента од морфолошког Брох је дошао до закључка да се у 1 л. једн. облик аориста употебљава за 1 л. имперфекта (Врање 112). Према овоме се и ставља обично код њега облик аориста поред 1 л. имперф. (исп. ниже стр. 62.). Али то није тачно ни за 1 л. ни за остала л. То констатовање потиче опет, по свој прилици, од нетачног саопштења.

Сада ћу се овде, као у горњим главама, задржати на ономе што изазива нарочиту пажњу.

Praesens. Наст. *у* у praes. исп. у Г. вл. (247): *а ја-ћу, ка́же,да-покра́ду.* Питање је, да ли је ту то обично и да није са стране донесено (исп. и код Броха стр. 254). Необичан је акценат у *иде́м, иду́* Крф. (226), и, вероватно, нетачан. Поред *бе́ремо* Цр. тр. (240), *збе́ре* Г. вл. (246) бележи Брох и *бере́м* Запл. (264) Леск. (179). Оба су акцента и код мене забележена (исп. стр. 519 и нап. исп. текста). Код глагола *брати* он бележи и *пере́м* Леск. (179). Запл. (264). Поред Вукова *пе̏рем* зна озрињски говор за *пе̏рем* (Решетар 186—187); а у Србији *мачвански, јадарски и ваљевски говор,* колико ми је познато, знају за њ такође: *пѐрем, опѐре, дѐрем, издѐре́м* и сл. Иначе је обична и Вукова акцентуација у тога глагола: *пе̏ре̄, ирдпере̄* и сл.

Нису сасвим ретке за овај дијалекат форме: *течи́м* Лук. (146), само са акцентом на првом слогу: *те́чим* Вр.; али *себи́* и сл. Пир. (307) мени је непознато, и при поновном тражењу нисам га могао у Пир. наћи. Обичан је такође глаг. *тра́ји* (Врање) и *зо́би* (поред *зо́бе*) Врање.

Интересантан је облик *ки́не* Г. вл. (247), који се иначе употребљава у слож. глаг.; акценат у *врне́м* Пир. (294) погрешан је (исп. пример код мене на стр. 520).

Поред итерат. *пости́ље́м* (исп. код мене 494) да забележим и Брохово *посте́ље́м* Крф. (232), са инте-

Digitized by Google

ресант. облицима *послâ*, *послâл* (= -стл-, -стл-), ако су тачни.

Поред *мéља* (Лук. 147), *стéњам* (Вр. 124), које сам и ја забележио (исп. код мене s. v.), да наведем још: *кóља* Вр. (93), *закóљам* Вр. (92), *чéшам* Вр. (124); исп. и *грéшам* поред *грéшим*.

За облик *умéсеш* Лук. (135) и сам Брох тврди (у 19 нап. на истој страни) да је „auffallend“. Оно свакако стоји место *умешаш*. Друго *е* (-сеш) то јасно показује, а тако исто и значење његово.

Облик *дúге* Пир. (296) није тако јасан као што би се могло мислити према 67 нап. Броховој на истој страни: „So lautet die ältere Form. Jetzt *дúже*“. Јер *дúге* не представља ни у ком случају правилан praes. од глаг. осн. *дúга-*; то би било *дúга* према овим говорима (исп. многобројне примере код мене, в. регистар s. v.). Према томе *дúге* је или *дúга* са *а*, које иза *г* прелази у звук сличан гл. *е* (исп. Додатак), или је нетачно забележено.

Сад. време од *орати* има у Пир. *орéм*, *орéш*, *орéте* и сл.; али се налази, како вели Брох, и *óремо* (312), исп. *дрáти*: *дрéм*. Ја сам констатовао само *óрем*.

Да споменем још: *бљýјем* Крф. (233), *кљýјев* Вр. (100), *пљýјем* Крф. (233) исп. код мене стр. 148, 529—530 и XXII; *пóсле се стáје* у знач. свршен. глаг. „састане“ Г. Вл. (247); *пијéмо* Цр. Тр. (240) исп. код мене 529; *ја нé знам* Крф. (212) Лук. (134), *ја не смéм* Вр. (101). Сумњив је акценат у *игрáју* (bis) Крф. (214), иако Брох на истој страни (у 30 нап. исп. т.) примећује: „Seltener betont man *úграју*“, јер у колико сам год случајева бележио акц. код таквих глагола, а ја сам га забележио у стотинама случајева, забележио сам га на првом слогу (исп. правило код мене, стр. 526).

Великој збирци примера (Дијалекти, 497 и д.), тако карактеристичних за овај крај, на *ује* додаћу овде још неколико из књиге Брохове. То чиним нарочито стога

Digitized by Google

што су ти глаголи врло значајни за ове говоре: они мало по мало потискују друге начине глаг. образовања и јављају се нарочитим обликом трајног глагола.

— *оздравўјем* „лечим“(?) (93), *провукўјем* Крч. (246); *сйшўју* Пир. (312) — несигурно по акценту, треба *сипўју станўјеш* (устајеш) Вр. (92, 93), *уведўјем* Вр. (116), *узимўјем* Вр. (120).

За глаголе IV врсте оба раздела има мало шта да се каже.

вйдиш ли онўј бáбу куде влáче кучúна Крч. (246) не показује јасно, да ли овде *е* стоји место *и* или је ово praes. од основе *влака*. Од *угóвем* Леск. (177) зап. нач. *угóви* не слаже се са *сьг ћу те говúм* Леск. (177), што показује да је овај глагол из III прешао у IV вр.; у ствари, тај глаг. и као сложен гласи у Леск. *уговúм*. Поред *жéли* Вр. (122) има Б. и *жељéјем* Леск. (177); овде је помешано *жалéјем* или *жељўјем* са *желим*, јер *жељéјем* нема у Леск. Са облицима глаг. *чинити* (код мене стр. 537) исп. *чинўју* и *болўју*; *учинúм*, *учинúш* Крф. (232); у Леск. је познато само *чúниџу* и *бóлиџу*. — *прегláси* („позове“?) В. бож. (245).

Imperativus. Код зап. начина имају две ствари на које треба обратити пажњу: наст. множ. и акценат. Готово за све дијалекте, које је описао, Брох износи двојак наставак у том облику, *ете* и *ите*: *трéсите*: *трéсете* Лук. (142), *мóлите*: *мóлете* Вр. (111) Крф. (224) Влас. (183) Леск. (169) Запл.: „stimmt ganz zu dem aus Leskovac bekannten“ (254). За Пирот: *трéси*: *трéсете*, *бéри*: *берéте*, или: поред *молéте* и: *молúте*, *мóлите* (304.). Колико сам ја могао, путујући по ист. и јужној Србији, да видим, народни је наставак *ете*, а *ите* је, иако није сасма непознато, туђе. Гдегод сам налазио тај наставак *(ите)*, налазио сам и знаке позајмица многих речи из књижевноадмин. језика. Зато ја и видим у наставку *ете* велику старину (исп. код мене 540 и д.). Кад би оно што износи

Digitized by Google

Брох било тачно, тада би несумњиво било само толико, да се наст. *ете* у наше говоре уноси из македонских и бугарских дијалеката, и да време тих позајмица није старо. Али се са тим не слаже географска распрострањеност тога облика и оно што сам ја о њему запазио.

Акценат се у импер. или слаже са praes., када се акценат praes. слаже са облицима од инфинит. основе, или се подудара са облицима од инф. основе када се през. и инф. основа не слажу по акценту. Како је неслагање тих облика само у томе што облици од инфин. основе имају каткада акценат на наст. када га praes. има на корену, јасно је да се све више развија и код импер. акценат на наст. У мојој књизи (стр. 541 и д.) изнесено је доста примера којима се то потврђује и за ове дијалекте, само са једним одступањем, а наиме, да јужноморавски д. има и у imperat. пренесен акценат са наст. на основу (корен) као и у praes. У тимочко-лужн. говору опажа се природнија тенденција, да се што више у импер. употребљава акценат на наст.

Али од тога одступа пиротски говор (стр. 304). Акценат се у императиву у њему, према Броху, може овако дефинисати: 1) када је акценат у praes. на наст. — онда је у императиву на *корену : тресе́м : тре́си, тре́сете.* Томе одговарају код Броха готово сви примери оваквога типа: *уве́ди, уве́дете, ме́ти, але́ти, доне́си* и др. (стр. 306), *пе́чи, се́чи, вр̀ши, вр̀шете* и сл. (307); *кл̀ни* и др. (308); 2) када је акценат на корену у praes. — тада је у једнини (али не увек) акценат и у имп. на корену, али у множ. — на крају: а) *бе́рем : бе́ри, бере́те* (304), *у́зни, узне́те : у́знем* (308); са овим се не слаже *умри́* (308). Овамо, ваљда, долазе и глаголи типа *ко́љи, коље́те* (309), *вр̀жи, вржете* (312) и сл. б) *мо́лим : мо́ли, моле́те* (и *мо́лете*) (304).

Али са овим се већ не слажу и код Броха многи глаголи: *води́, воде́те* (311); *носи́, носе́те* (311); *дави́, дави́те* (311); *гази́, гази́те* (311) и сл. Са првим правилом не слажу

Digitized by Google

се такође и ови облици: *дојдú* (Пир. 306), *живú*, *живéте* (310), иако Брох наводи praes. *жúвим*. И Брох сам то примећује.

Као што се из овога види пиротски говор заузима у овоме правцу засебно место међу говорима тимочко-лужничког типа. То је тачно, и то је Брох добро запазио. Али према своме материјалу ја не могу потпуно потврдити правило изведено према Брохову материјалу. Само се прва тачка, по моме мишљењу, оправдава; а у глаг. 2-ге групе има нетачности. Прво, оног непаралелизма међу једнином и множином, у ствари, нема: *бéри*: *бéрете*, *ýзни*: *ýзнете*, а од глагола на *и* увек: *молú*: *молéте*, *крстú*: *крстéте*, *носú*: *носéте*, *водú*: *водéте*, *мерú*: *мерéте* и сл. Друго, ја сам забележио и по месту друкчији акценат у неким случајевима; исп. *мóли*, *бéрете*, *ýзнете* и сл. са горњим примерима. Из овога се види да се мојим материјалом 2-га тачка знатно проширује. Питање је сада, на који се начин извршило поменуто померање акцента и које крајеве обухвата поменута система императива. Али на то се, док поменути дијалекат не буде боље испитан и са географске и језичне тачке гледишта — не може одговорити.

Као паралела *вúђте* (код мене 541) нека послужи *вúците* Пир. (310).

Имперфекат. Код имперфекта треба у овим говорима нарочиту пажњу обратити на његово значење; нарочито, на значење његово у свршених глагола, од којих се у овим говорима каткада образује имперфекат. С друге стране, потребно је и овде, бар у главним потезима, оцртати однос имперфекта, и трајних и свршених глагола, према аористу и претериту, нарочито према аористу трајних глагола. Ти ми односи нису били потпуно јасни када сам писао своје „Дијалекте“, јер нисам био предузимао студије у том правцу на самом терену, али сам доцније имао прилике и то да посматрам. Како

Digitized by Google

Брохов рад не даје повода да се о томе овде детаљније говори, исп. о томе ниже у „Додатку“ и горе стр. 58.

Друго је питање о наст. за 2 л. plur. Брох за њ вели да је у Лесковцу облик аориста: *трéсешем*: *трéсосте* (169), *чýвашем*: *чувáсте* (ib.), *мóлешем*: *молúсте* (170); а за Власотинце констатује: „In Vlasotince hat die 2 P. des Plurals die zu erwartende Form: *trésešete*, *čúvašete*, *mólešete*; man substituirt somit nicht die Form des Aorists, wie es in Leskovac der Fall ist“ (183); и за северније Заплање вели да зна за такву форму (355).

Облици 2-ог л. мн. имперфекта врло су ретки у говору, и зато није чудо што их Брох није чуо. С друге стране, значење аориста од трајних глагола заиста је блиско (али не и идентично!) значењу имперфекта, те су људи, од којих је Брох тражио поменуте облике, могли смешати њихову употребу. У ствари, и у Леск. и у другим местима јужноморавског говора добро су познати и облици другог лица мнимперф., и они гласе од горњих примера овако: *трéсесмо*, *чýваште*, *мóлесте* и увек слично томе. Друго је питање, да ли су познати у 2 л. плур. облици: *трéсешете* које Брох бележи за Влас. и Заплање. Тај је облик сам по себи могућан, и ја сам га (Дијалекти, стр. 551) ставио у парадигму, јер одговара принципу образовања овога имперфекта. Али у својој збирци примера (стр. 553—564) ја нисам нашао ниједног који би то потврдио, а при поновном посматрању сличних појава у Врању и Лесковцу ја опет нисам могао констатовати тај облик. Према томе за њ треба нових потврда.

Да наведем овде неколико интересантнијих облика у Броха.[1]

---

[1] Не знам зашто Брох за *úдем* (258) вели „Das Impf. hat die auffallende Form *dódeše*“ и за Заплање и Влас., када је познато да је то имперфекат од *до(х)ódим* (исп. код мене стр. 555), и треба, управо, да гласи: *дoóдеше*.

Digitized by Google

— *грéјеше* Вр. (97), *тр̏чешем* Зап. (262) (в. Додатак), *лéжежем* Запл. (262) (в. Додатак), *жéшем* Запл. (260), *сéчешем* Леск. (173), *трéсеше(м)* Крф. (234), *мóжешем* Запл. (259). Лако је погодити како су се образовали облици: *сечéјешем* Запл. (259), *гребéјешем* Запл. (258), исп. *мрúјеше* Крф. (229), *мрéјеше* Вр. (120). Исп. и прим. код мене на стр. XXIII и ниже Додатак.

— *ја плећá* Леск. (171) као имперф. веома ми је сумњиво, већ би могло бити аорист; м. *срећáшем* Леск. (172) треба *срúћашем*, *умúрашем* Запл. (260), *музá* Вр. (118) је само аорист; *мóгаше*[1] Лук. (147).

— *мрејá* Вр. (120) је аорист; *мрéјаше* Леск. (174) (в. Додатак); *чувáа* Крф. (224), *плéтег* Крф. (226), *мóгаа* Крф. (228) као 3 pl. имперф. бугаризми су; *вúђао* Запл. (262), *гребéо* Пир. (306), *úде(ј)о* Пир. (306), *млзéјо* Пир. (306), *плетéјо*, *плетéо* Пир. (306), *тресéјо* Пир. (306) Запл, (254), *тресéосте* Запл. (254), *једéјо* Пир. (306), *печé[ј]о* Пир. (307), *сечé[ј]о* Пир. (307) и т. д.

Последња су образовања врло обична у пиротскоме говору.

Аорист. Основна је црта свих ових говора, и јужноморавских и тимочко-лужничког типа, да глаголи са вокалном основом, изведени и неизведени, када су сложени и свршени имају у 2 и 3. л. једн. акценат на првом слогу, а у осталим лицима на последњем (т. ј. основином вокалу): *съ̏чувá: сúчува: съ̏чувáмо* и сл. Када је глагол прост, т. ј. није сложен, има акценат на истом месту у свима лицима: *чувá: чувá: чувáмо:* и т. д. У оном пак случају када итеративни глаголи постају сложени и имају трајно или итеративно значење, наравно, и акценат остаје непревучен у 2. 3. л. sing., на пр.: *доносú* 1. 2. 3. л. јед., *доносúмо* и сл.

---

[1] Нетачно је *ја не могá* за 1 л., *нé мога* за 2 и 3 л. (Леск. 174), већ треба свугде *могá*.

Digitized by Google

Такав акценат већином добијају и они глаголи који имају у глаголској основи акценат на првом слогу: на пр. *га̀зити* овде *га̀зи* — : аор. *газѝ* и сл. Исп. са тим од *ви́дим : видо́ : виде́ : видо́мо* и сл. Ако неки глагол има само једну форму, па ма био и свршен, или ако се од свршеног глагола образују сложени свршени, онда за њих вреди оно што и за просте глаг. (т. ј. да не мењају места акценатскога): на пр. *строши́* (разбити) 1. 2. 3. или *пушти́* 1. 2. 3. и *спушти́* и сл.; *идо́ : иде́*, *нађо́ : нађе́* и сл.; *се́до*, *се́де* и сл. (свршен глаг.); *оседиња̀ве́* (*х*) : *оседиња̀ве́* (3 л.) и сл.

Глаголима са вокалском основом пришли су и сви једносложни глаголи са вокалском инфинитивном основом: *съ^{a}бра́* 1 л.: *сбра* и сл.

Код глагола на *ну* (resp. *на*), који су већином тренутни и кад нису сложени, развија се однос као и код сложених свршених многосложних глаголских основа; само се то јаче опажа у јужномор. говору, док у тимочко-лужничком има још доста остатака од старије акцентуације.

Засебно место заузимају глаголи I врсте типа *плетем* и сл. типова. У тимочко-лужничком говору ту имамо просто и генерално правило: акценат не мења никад свога места и увек је на првом слогу простог глагола, дакле: *пле́то, пле́те, пле́томо; испле́то, испле́те, испле́томо.* Јасно је да је то добивено према преношењу у 2 и 3 л. код простих глагола исп. *плѐтох : пле́те.*

У јужноморавском говору имамо развитак којим се и овај глагол. тип приближује осталим, јер поред обичног *испле́то*, које је добивено преношењем акцента с краја (в. Додатак), *и́сплете*, *испле́томо*, које је старо (исп. Додатак), и *пле́то : пле́те*, *плето́мо*, *плето́сте* и сл., сада се све више развијају облици *испле́то* (1 sing.) према *испле́томо*, и сасвим је обична, на пр. у Врању, код простих глагола, употреба акцента на крају: *плето́ :*

Digitized by Google

плетé према *плетóмо* и сл. Наравно да је раније било добивено и *исплéтомо*, *плéтомо* и сл. према *исплéто(х)* *плéто(х)*.

До ових закључака ја сам дошао на основу свога материјала (исп. *Дијалекте*, стр. 566—580) и својих посматрања; а то потврђује и Брохов материјал. Наравно да има, и код њега и код мене, и различних комбинованих случајева према горњим.

Поред обичнога *можé* (2. 3. аор.) Запл. (259) Леск. (171) Пир. (308) и другде находимо и *нé може* Влас. (259), и поред тога што је обичније *не можé* Запл. (259). Природно је што се поред *могó(х)* и других облика употребљава и *могá* Вр. (119) Лук. (147) Запл. (259), и што је тај облик по негде истиснуо форму *мого(х)*. (Крф. 224), само је питање, да ли је то ту једини облик за аор. Код глаг. *рећи* имамо разнолико акцентовање: *рекó* Запл. (259), *рéко* Вр. (119) Лук. (146), *рéче* Запл. (259) Вр. (119) Пир. (289) исп. и *какó рече* Пир. (290), *рéкóмо* Вр. (92. 93. 119) Лук. (146). и сл. Интересантно би било *отидó : óтиде* Вр. (117), али оно, на жалост, није тачно забележено. Исто тако у Леск. не находимо *отúдо : óтиде* (172) и *дођó : дóђе* (ibid.), *дођóмо*, већ подједнако и у Врању и у Лесковцу само: *óтидó : отидé : отидóмо* и *дођó : дођé : дођóмо*.

— *однесó* Вр. (117), Лук. (145), *понесó* Вр. (98), али и *однéсо* Вр. (117) Лук. (145), а такође и *понéсо*; *óднесе* Вр. (117) Лук. (145), *дóнесе* Вр. (98); *однéсоше* Пир. (289).

— *собукó*: *сóбуче* Вр. (119), *сóблече* (ib. 94); али и *собýко*, *собýкомо* итд.

— *тресó* Вр. (118): **трéсе* 2 и 3 л. једн. у Врању се не може констатовати (113) (?), исп. са овим у Крф. *тресó*: *тресé* (234) — по јужноморавском типу, и *трéсо*: *трéсе* по тимочко-лужничком. Овоме потпуно одговара и: *отрéсо* *отрéсе* и *отресó*: *óтресе* Крф. (227). Исп. још: *истрéсо*: *úстресе* Влас. (184), *истрéсо*: *úстресе*, *истрéсомо* Леск.

Digitized by Google

(174); *истрéсо*: *истрéсе* Запл. (255—256); али *истрéсó*, *úстресе*, *истрéсóмо* Вр.

— *помузó*, *пóмузе* Леск. (173) Вр. (118); мени је за Леск. познато само *помýзо*.

— *стригó* Вр. (119); наравно, и *стрижé*, *стригóмо* итд.

— *везó*, *везé* Вр. (118); *навезó*: *нáвезе (?)* Леск. (172), *зовезó*: *зáвезе* Вр. (118).

— *одвезó* Вр. (117), *одвéзо* Вр. (117) Лук. (145), наравно, и *óдвезе*; у Леск. 1 л. *одвéзо*.

— *плéтó* Лук. (144), *плетóмо*, *-óсте*, *-óше* Крф. (226), *исплéто*: *úсплете* Леск. (171); да додам за Врање: *плетó*, *плетé* и *исплéтó*, *úсплете*, *исплéтóмо*.

— *тéкó* Вр. (119), Лук. (146), *течé* Вр. (119), *úстече* ib.

— *предó* Вр. (116), *запредó* Вр. (116), *зáпреде* Вр. (116); Леск. 1 л. *испрéдо*.

— *мéтó* Вр. (116), *прометó*, *прóмете* Вр. (116), *мéтó* Лук. (144), *промéтó* Лук. (144).

— *пéкó* Вр. (119), *печé* ibid.; *препекó*, *прéпече* ib.

— *секó* Вр. (119), *сечé* итд.; *посéкó*: *пóсече* и сл.

— *жегó* Вр. (118), *зажегó*, *зáжеже* ib.; м. *зáжеже* обичније је *зáжежа*.

— *увéдó* Лук. (144), *одвéде* Пир. (289), *увéде* Пир. (289).

— *гризó* Вр. (118).

— *прободó* Вр. (116), *прóбоде* Вр. (116) Лук. (144), *прободóдó* Лук. (144).

— *пасó* Вр. (118), *пасé*, *напасó* и сл.

— *кладó* Вр. (117), *накладó* Леск.[1] (172) — треба да гласи *наклáдо*.

— *врó*, *врúше*, *врóмо врóсте*, *врóше* Пир. (307) није тачно, већ треба: *врó*, *врúше*, *врóмо* и сл.; у Врању *овр́*, *овршé* итд.

— *гребó* Вр. (118), *загребó*, *зáгребе* Вр. (118). У овој се функцији чешће употребљава и друкчије образовање:

[1] Није „Schreibfehler“ како мисли Брох.

Digitized by Google

гребá, гребáмо Лук. (146) Крф. (227), *изгребá: úзгреба* Леск. (173), *огребá: óгреба* Крф. (227).

— *гњетó* Вр. (116).[1]

Интересантни су глаголи у којима би акценат требало увек да стоји на корену.

— *једó, изедó, úзеде* Вр. (117) и *изéдо.* — *пáдо, пáде, пáдомо* Вр. (117). Уз *пáде* (Вр. 93) даје Брох овакву примедбу (17 нап.): „*падé* ist bei anderen Leuten zu Hause, nicht in Vraňe". — *трго* Г. Вл. (247) — *дáдó* Лук. (152), *дáде, дáдоше* ib., *дадó, дáдé дадóмо* Вр. (126) обичније је *дáдо* и сл.; *продáдо, прóдаде* Леск. (179) — *побéго пóбеже* Вр. (122), исп. у Пироту *побéже* (289), *побéгоше* Пир. (290). — *излéзе* Пир. (289) — *стáдо, стáде* Лук. (149), *óстаде* Вр. (94), *úстаде* Вр. (93) *остáде, óстаде* Леск. (176).

Слично овоме имају акценат и други глаголи који шире своју основу: *ја га не познáдо* Леск. (175), *он ме нé познаде* Леск. (175), *узедó: úзеде* Вр. (93, 119), *узéдó, úзеде: узéдóмо* Лук. (147), *умéдо: úмеде:* Леск. (177). Већина се ових облика у народном језику дотичних места ретко употребљава (исп. Дијалекте 566—9).

На основу горњег материјала може се констатовати још ово: да су у јужноморавском дијалекту глаголи са акцентом на првом слогу (типа *побéже* и сл.), имајући у 1 л. аор. облике *побéго, продáдо*, и изједначивши се са глаг. *исплéто: úсплете* у једном облику, почели образовати 2 и 3 л. са повлачењем акц. *: прóдаде, пóбеже.* Тај је облик сада обичан у јужноморав. дијалекту. Глаголи пак типа *исплéтох : úсплете* добили су облик *исплéто* од *исплето (х)* фонетским путем. Према новом односу *продáдо : прóдаде* почели су ови глаг. добијати и у 1 л. облике *продадó* и сл., али су се и стари још задржали (т. ј. и *продáдо, продáде).* Природно је што се према

[1] Код Даничића, Akz. u gl. стр. 4 нап. 4, вели се да у Вука стоји *нàгњести;* међутим у II изд. стоји *нагњѐсти, нагњѐтём*; а у I нема тога глаг.

Digitized by Google

томе, када су ти глаголи прости, развија акценат на крају, т. ј. *дадо́, дадé* и сл., исп. са тим *плето́: плетé*. То исто вреди и за неке глаг. на 67 стр. који су такође, првобитно, имали акценат у аористу на 1 слогу, сем у 2 и 3 једн., када су сложени.

За једносложне вокалне глаголске основе вреди, као што је речено, правило, да се акценат, кад оне постану сложене, преноси, па било да се тај акценат преноси по Вуковој акцентуацији или не преноси; али и овде има одступања, код Броха, и то тако, да и они глаголи код којих би требало да се акценат преноси — не преноси се, и обрнуто.

— *заклé*: *зáкле* Леск. (174), исп. *закунá*: *зáкуна* Вр. (120), али *заклé* 1. 2. 3. Запл. (260).

— *почé* Леск. (174): *пóче* Леск. (174) Пир. (291. 289. 308) Крф. (211). Вр. (93. 100), али и: *почé* 1. 2. 3. Запл. (260) Крф. (228); у Вр. и *почó*.

— *узé* (*узó*): *úзе* Леск. (174) Пир. (288. 289. 291. 308) Г. Вл. (247) Запл. (260); али *узé* 1. 2. 3. Крф. (229).

— *умрé*: *úмре* Вр. (120) Леск. (174) Пир. (308); али *премрé* 1. 2. 3. Запл. (260).

— *запр́*: *зáпр* Запл. (260) Пир. (308).

— *прострá*: *прóстра* Вр. (125), управо, *прост́р*: *прóстр*.

— *прождрá*: *прóждра* Вр. (125) — необично у том месту.

— *пожé* 1. 2. 3. Запл. (260); *ожé* 1. 2. 3. Пир. (308) није тачно, већ *óже* 2. 3.

— *убú* 1. 2. 3. Крф. (229) Вр. (за сва лица?) (121), али и: *убú*: *úби* Пир. (309) — тако треба и за Вр.

— *завú*: *зáви* Вр. (121), *úви* Пир. (291).

— *ськри* Крч. (245), али *ськрú* (за сва лица?) Кр. Ф. (229).

— *омú*: *óми* Пир. (309), *измú*: *úзми* Леск. (175), али и: *измú* 1. 2. 3. Запл. (261).

Digitized by Google

— *обу́* Крф. (229) — за сва лица.

— *позна́* Врање (за сва лица?) (121) Крф. (229) Запл. (261), али: *призна́*: *при́зна* Пир. (309), *не́ позна* Влас. (261), *а о́н ме́не не́ позна* Крф. (229); за Вр. треба *по́зна* 2. 3.

— *зачу́*: *за́чу* Леск. (175) Запл. (261), *до́чу* Пир. (309), иако тај глагол иначе (код Вука) не преноси акцента.

— *обра́*: *о́бра* Вр. (125) Пир. (312), *избра́*: *и́збра* Леск. (179), *забра́*: *за́бра* Крф. (233), али *избра́* 1. 2. 3. Запл. (264).

— *опра́*: *о́пра* Крф. (233).

— *закла́* Вр. (120) — тако само за прво лице, јер на стр. 93 има два пут *за́кла* за ост. лица, исп. *закла́*: *за́кла* Запл. (260) Пир. (309).

— *издра́* 1. 2. 3. Крф. (233), али *одра́*: *о́дра* Пир. (313).

— *измле́* 1. 2. 3. Запл. (260), али *измле́*: *и́змле* Леск. (174).

— *отру́*: *о́тру* Лук. (148).

Од општег принципа преношења акцента у овим говорима, колико ја могу верификовати Брохов материјал, једино одступа материјал двају дијалеката: кривовејског и заплањског. Да та одступања нису сувише многобројна, да се и у тим крајевима не опажа наклоност, као и у другим, да преносе акценат у оваквим случајевима, — могло би се мислити да су то њихове локалне особине. Али́ овако ја у то веома сумњам, и бојим се да Брох није добио рђава извешћа у овоме правцу, као на пр. што је несумњиво да је у 3. а. у Крф. *сы́кри* (Дијалекти, 571) једино тачно. То је у толико вероватније што материјал из споменутих крајева и у другим правцима (исп. ниже) одступа од материјала осталих говора, иако то не би смело бити, пошто оба припадају дијалекатским типовима за које је горњи принцип несумњиво утврђен. Само у врло ретким слу-

Digitized by Google

чајевима има колебања у говорима. Ја сам опазио у глаг. *умрети* овакве примере: Пир. *му́ж ми умре́*; у Леск. поред *у́мре* и *умре́*. Према томе изгледало би као да се у тога глагола не осећа тако јака веза са трајним гл. *мрети*.

Оно што је о глаголима на *ну(ти)* изнесено код мене на стр. 571—572 врло лепо потврђује Брохов материјал.

— *рекна́* (1 а.) Вр. (99), а 3-he *ре́кна*, *са́мна* (3. л.) Вр. (92), т. ј. *сы́мна*, *сретну́*: *сре́тну* Запл. (258), *бу́тну* (аор. 3.) Пир. (289), *ва́ну* Пир. (293), *пр́сну и́скра* Пир. (292), *ри́пну* (3 л.) Г. Вл. (247), *стигну́*: *сти́гну* Запл. (261), *падна́*: *па́дна* Вр. (117), *викну́*: *ви́кну* Запл. (261) Леск. (176), *метна́* (1 л.) Вр. (116) и 3. *ме́тна*.

— *побегну́* (1 л.) Крф. (230), *подигну́* (1 л.?) Крф. (230), *заседну́* (1 л.) Крф. (227), *уметна́*: *у́метна* Вр. (116), *по́викна* (2 л.) Лук. (149), *слегну́*: *сле́гну* Леск. (176), *исрасну́*: *и́сраснy* Крф. (226), *по́тьну* (3 л.) Пир. (310), *по́вену* (3 л.) (309), *про́ћисну* (3 л.) Пир. (309), *погину́*: *по́гину* Леск. (175) Запл. (261) Крф. (230) Пир. (309), *замрзну́*: *за́мрзну* Леск. (176), *пропадну́*: *про́падну* (али и *пропадну́!*) Крф. (226).

Овоме би се противило само: *стигну́* (1. 2. 3. л.) Крф. (230) и *мрзну́* (1. 2. 3. л.) Леск. (176), исп. ниже.

За ове примере: *стана́* Лук. (149), *сретну́* Крф. (227), *помогну́* Крф. (228), *стану́*, *остану́* Крф. (230), *крену́* Крф. (230), *сьмну́* Крф. (230) није јасно, да ли, по Броху, исти акценат остаје за сва лица, па се према томе не може ни рећи, да ли представљају одступања од горњег правила или не.

Ово привидно одступање акцентуације ових глагола од нове акценатске системе свих глагола ових дијалеката у томе је, што овде ови глаголи, и кад су прости, могу повлачити свој акценат на први слог у 2 и 3 л. једн. аориста. Сем тога што и у другим

Digitized by Google

дијалектима нашим ови глаголи у већини случајева повлаче акценат (исп. Даничића, Akcenti u glagola, 27—35), има овде још један моменат, који је врло важан за све друге измене које су се у овом правцу извршиле, а то је, што су ови глаголи већином моментани (свршени), и могу према трајним глаголима од истог корена ступати у онај однос у којем су сложени и свршени глаг. према простим и трајним, па је и на њих примењен принцип акцентовања у 1 л. једн. и у 1. 2. 3. мн. крајњег слога основе и повлачења акцента у 2. 3. sing. То индиректно потврђује и *мрзнӯ* 1. 2. 3. sing., јер је тај глагол трајан. Према томе једино би одступање било кривофејско *стигнӯ* за сва три лица (исп. горе), за које, као и за много штошта друго, забележено код Броха у томе месту, можемо с правом посумњати, да ли му је било тачно саопштено; а у осталим говорима имамо и ту повлачење акцента: *стигна́: сти́гна* Вр., *стигнӯ: сти́гну* Леск.

Код глагола вишесложних на а налазимо и код Броха потврду онога што је горе изнесено (в. Дијалекте, 580), напр.: *измеља́: и́змеља* Леск. (174), *изгреба́: и́згреба* Запл. (258), а *по́п ме и́стеша* Пир. (289), *поиска́: по́иска* Крф. (233), *о́дма (се) дете́ за́дија* Крф. (233), *отрова́: о́трова* Крф. (233), *запоја́: за́поја* Крф. (234), *закова́: за́кова* Крф. (233), *заплака́: за́плака* Запл. (264), *истрља́: и́стр.ьа*[1] Пир. (308), *објаша́: о́бјаша* Леск. (178), *потепа́* (1. а) Вр. (99) итд.

Према томе ја сматрам примере које ћу ниже навести за нетачне, било зато што су, заиста, Броху нетачно саопштени, било зато што се у њима огледа утицај књижевног језика. Није, свакако, случајно што је већина таквих примера из Заплања, за које смо и у другим правцима могли констатовати необично и неосно-

[1] р у оба случаја (истрља́: и́стрља) свакако је штамп. грешка.

Digitized by Google

вано одступање од других говора, које се не потврђује мојим материјалом.

— *он све проглоца́* Крф. (232), *заиска́ : заи́ска* Запл. (263), *посеја́* (1. 2. 3.) Запл. (264), *заврза́* (1. 2. 3.) Запл. (264), *заора́* (1. 2. 3.), *уврза́* (1. 2. 3.) Пир. (312), *каза́ : ка́за* Сев. Запл. (264), *сре́та* Вр. (98). Разуме се да овамо не долази облик *умеја́* (напр. Запл. 262), јер је то само нарочит облик аориста м. *уме́*. Поред *у́меја* за 3. sing. (Пир. 310) употребљава се и *умеја́*.

Да пређемо на глаголе на *ува, ује*. Ти, обично, итеративни глаголи развијају трајно значење кад добијају префиксе, па према томе имају акценат у аористу увек на крају. Исп. код мене велику збирку примера на стр. 497—503. То, донекле, потврђују и глаголи таквог образовања код Броха, али их има и врло много који се томе противе.

Поред *казува́* 1. 2. 3. Запл. (264), *прекупува́* 1. 2. 3. Пир. (313) и мн. других ми находимо примере и са пренесеним акцентом: *заказува́ : за́казува* Леск. (179), *прекупова́ : пре́купова* Леск. (179), *ја прикупува́ : он прику́пува* Ц. Јаб. Кал. (278); али свугде ту треба да је акценат на крају (исп. ниже).

На стр. 234 наштампао је Брох списак таквих глагола из Крф. По моме је мишљењу готово у свих акценат нетачан: *поштова́ : по́штова, закраљева́ : закра́љева, замолова́ : замо́лова, затргова́* (1. 3): *затр́гува* (3.) *замилува́* (1. 3.): *замі́лова* (3.), *напредова́ : напре́дова*. Прво, *поштува́* и *напредува́* треба тако да гласе у свима лицима једнине; друго, *закраљева́* и *замолова́* сумњам да су народни, и треће, од остала два глагола могу гласити форме аориста, са пренесеним акцентом, једино: *замилува́: за́милува, затргува́: за́тргува*. Акценат је у њих повучен онда када је обраћена пажња специјално на значење *почетка* вршења радње (исп. у Броха и *замилува́* као 3 л. и сл.); тада се цела радња замишља у тренутку отпочи-

Digitized by Google

њања, исп. на пр. *изболува́: и́зболува* („преболе“), у којем се пажња обраћа једино на моменат свршетка.

Наравно овамо не долазе глаголи као: *запљува́: за́п.ьува* Крф. (233), *отрува́: о́трува* Вр. (126), *де́те јучёр въз дън пре́рова* Вр. (112) и др. сл., јер ово нису изведени глаголи наставком *ува, ује*.

Код глаг. на *е* (resp. *а*) находимо правилно: *видо́, седо́*[1] Вр. (122) Крф. (231), *ненавидо́: ненавиде́* (ако је народно) Запл. (262), исп. у Влас. *нена́виде* (?), *увидо́, увидо́мо* Крф. (231), *цъвте́* Лук. (145), *тра́е* Лук. (150), исп. сумњиво *тра́й* (аор.) Вр. (122), *живе́* Лук. (150) исп. *живи́* (?) ibid., *седе́* Лук. (150) итд.; *и́згоре* (3 s.) Леск. (177) Лук. (150) Влас. (262), *полежа́: по́лежа* Запл. (259), *заживе́: за́живе*, али и *заживе́* Крф. (231), *заволе́: за́воле́* Крф. (231), *за́боле́* (3 s.) Крф. (231), *и́злете се лиси́ца* Леск. (158), *забоја́: за́боја* Крф. (231), *угове́: у́гове* Леск. (177), *завиидо* (исп. горе): *за́виде* Леск. (177), *затрча́: за́трча* Леск. (177), *престоја́: пре́стоја* Леск. (177).

Поред тих облика находимо код Броха и овакве: *увидо́: увиде́* Крф. (231), *изгоре́* (3 s.) Запл. (262), *прегоре́* (3. s.) Пир. (311),[2] *полете́* (3. s.) Пир. (311), *улете́* (3 s. *престоја́* (1. 2. 3.) Крф. Запл. (262), *пролежа́* (1. 2. 3.) Зап.л. (262), *потрча́* (1. 2. 3.) Запл. (262), *закипе́* Запл. (262) (3 s.), *задржа́*: „2. 3. mit derselben Betonung oder auch „*он ме за́држа*“ Крф. (231), *престоја́* „2. 3. ebenso, somit ohne Accentwechsel“ Крф. (231), *пи́ле пролете́* Крф. (231).

Примери: *полете́, улете́*, забележени код Броха, потичу, по свој прилици, из текста на стр. 292. Он гласи: „*када полете́ озго́ра, улете́ деведесе́ аршйна у́-зем*“, *седе́ двáесе го́дине у́-земи, и ни́кој не́ма да ме изва́ди*“ *ка́же*; *на ка́же*: „*искочи́ та узе́ трнокóп да се ископа́.*“

---

[1] Интересантно је, ако је тачно забележено, *то, те́* (2. 3.), *то́мо, то́сте то́ше* Крф. (231).

[2] Узето свакако из текта на стр. 292: „*пр́сну и́скра, прегоре́ коњи*“.

Digitized by Google

Пре свега овде се мора учинити једна исправка текста. Место „*да се ископа́*“, свакако, не може тако гласити, већ треба место *да* ставити *та*. Тада је јасно све, а тако исто и то, да су сви горњи облици: *полете́ улете́, седе́, искочи́, узе́, ископа́* облици 1-вог лица једнине аориста, а никако 3-ћег лица, а Брох их је разумео као 3-ће л. Таких ће грешака бити и међу другим облицима као што ће се то видети из примера које ћу ниже навести.

Примери, наведени на 72 страни, већином су из Заплања и Криве Феје, крајева који нису давали Броху поуздан материјал. Али међу горњим глаголима има их који заиста могу имати акценат у 2. и 3. на крају (в. Дијалекте, XXIII стр.). Од горњих примера, по моме мишљењу, такав акценат може имати: *полете́, закипе́* и *потрча́*, јер они, ако се сва пажња не обрати на моменат отпочињања (исп. горе), не значе свршену радњу у смислу сложених свршених глагола који акценат повлаче, већ значе и: почео *да лети, кипи, трчи* и т. д. Зато могу задржавати акценат као и сложени глаголи који су трајни или итеративни. Са овим глаголима не треба мешати овакве: *оседиљаве́* (1. 2. 3) у Пир., *полуде́* (1. 2. 3), који имају само ту форму у таквом значењу. Али глаголи типа *поседе́* (1. 2. 3) иду међу горње (*полете́* и сл.), само имају друго значење: „он неко време, мало седе“. Уосталом код неких глагола зависи једино од смисла, да ли ће у 2. и 3. л. једн. преносити акценат. На пр. забележио сам у Врању: *износи́* 1. 2. 3. на пр. *се́но* или сл., али „*кокóшка се и́зноси*“ — „кокошка престаде да носи (јаја)“; или: *извлачи́* 3.: „он извлачи“ и *и́звлачи* 3.: „он сврши са влачењем“ и сл. Горњи примери гласе у Врању: *за́кипе, по́лете* и сл.

Глаголи IV врсте на *и* у аор. потврђују постављено правило. Њих има прилично код Броха. Поред

Digitized by Google

целог списка глаг. из Кр. Феје (стр. 232), који ово потврђују, има много и из других говора, на пр.: *удави́: у́дави* Пир. (311), *јаши́* Вр. (122), *мучи́* Вр. (123), *у́дари* (3 л.) Пир. (289), *стро́ши* (3.) Пир. (289), *намести́* (1 л.) Вр. (99), *води́*, *носи́* и сл. Запл. (268), *ја́ се разљути́* Вр. (100), *ја те́бе до́бро учини́, а ти за́што ме́не ова́ко у́чини* Запл. (266), *за́што ти на́с не пре́вари* Вр. (94) („нас“ — ненародно) и мн. др.

Моје правило потврђују и ови примери: *преводи́* 1. 2. 3. Пир. (311), *уводи́* ibid., *преноси́* 1. 2. 3. Пир. 311), али једном, додаје Брох, и *и́зноси* (3 л.) Пир. (311) што би се могло протумачити, ако је тачно забележено, на горњи начин. Тако исто ми је врло сумњиво *завлачи́* : *за́влачи* Пир. (307), исп. горе; али свакако је нетачно *погази́* 1. 2. 3. Запл. (263) (исп. и код Броха *прегази́* : *пре́гази* Крф. (232), *доводи́*, 2. 3. *до́води* Крф. (232), *доноси́*, 2. 3. *до́носи* Крф. (232) и сл. — *што у́раде* Пир. (292), за које Брох вели у нап. 29: „Der Ausdruck ist mir nicht klar“, треба разумети исто онако ко и *радѐл*, *зарадѐл* итд., исп. код мене стр. 505.; дакле, и у њему је *е* м. *и* нефонетског порекла.[1]

„Zu den verschiedenen Unregelmässigkeiten kommt noch der für sich stehende Aorist: *оћа́*, 2. 3. *оћа́ше* oder *о́ћаше*, Plur. *оћа́мо*, *оћа́сте*, *оћа́ше* oder *о́ћашев*“ Леск. (178). Неправилности ту, наравно, нема, већ су облици *оћа́* 1. 2. 3. *оћа́мо*, *оћа́сте*, *оћа́ше*, — аориски, а *о́ћашем* итд. — имперфекатски.

О партиципима се нема шта много рећи. У сваком је случају нетачно за Лесковац да је у part. praes. обичан наставак — *јући*: *чува́јући*, *чека́јући* и сл. (стр. 170). Напротив, из списка оваквих примера који сам навео на стр. 582 своје књиге може се видети да у овоме правцу Лесковац не одступа од осталих

[1] Облик *умр̀тви* поред којега ставља Брох и *умртвѝ* (Г. Вд. 246) треба разумети као praes.

Digitized by Google

говора овога краја, а о томе сам се и поново уверио. И за Криву Фељу наводи Брох такве примере (*клечáјучи*, у тексту стр. 211), на пр. *плетéјучи* и сл. (стр. 225), али у оба ова случаја имамо, несумњиво, књижевни утицај или подражаваље књижевноадминистративном говору.

Part. praet. act. II подвргао се у овоме дијалекту тако знатним именима да су сви глаголи, са малим изузетком, добили акценат на крају у облицима мушк. рода и на претпоследњем слогу у свима другим случајевима, па ма на коме слогу био акценат у другим дијалектима. Како треба разумети примере *могьл*, *моглá* Запл. (259) Пир. (308), *рекьл*, *рекláˊ* Запл. (259) Крф. (212), *дьлбáл* Крф. (228) (*дьлбьл?*) изнео сам на стр. 587 своје књиге. Под утицајем таквих и сличних облика развили су се и, ако су тачно забележени, ови облици у *Заплању*: *запрл*, *запрлá* (260), *зьтрл*, *зьтрлá* (ibid.), *умрл*, *умрлá* Запл. (260), исп. обичне облике ових дијалеката: *трéсьл*, *трéсла* Запл. (256), *одбрáл* Крф. (212) „разумео“, *изаткáла* Вр. (96) т. ј. *изьаткáла* и сл.

Што се тиче примера типа *дóшаја* Леск. (157), *рéкаја* Влас. (184), *дóшаја* (ib.), *назéбаја* (ib.) — за њих се не може рећи ни да су изазвани књижевним језиком, ни неким нарочитим ритмичким правилом (исп. 72. 157. 184), и ни у коме случају нису ограничени на Власотинце, већ их има и у другим крајевима јужноморавског говора (исп. примере код мене на стр. 606—608). Њих треба објашњавати унутрашњим приликама у самим тим партиципима (исп. код мене стр. 608—609). Што се тиче облика *кáзаја* Влас. (184), *пáднуја* (ibid.) — први је могао бити изазват тиме што се поред *рéкаја* употребљава и *рекáја* (или сл.), па и обрнуто поред *казáја* и *кáзаја*; али, и поред тога, ја сумњам да су то народне форме.

Да забележим још неколико интересантнијих облика:

Digitized by Google

— *клел*, *клелá* Пир. (308) има необичан акц. м. *клéла*. — *вр̏ъл*: *врл* Пир. (307) или *овр̏ъл* и сл. = *оврхъл*. — *óкнем*: *окьл* Пир. (312) врло је необично м. *окнýл* — *оћáја*, *оћáла* Леск. (178) — *белејáло* Крф. (230) — *кокóшке су ускрекáле* Крф. (211) — *живим* (?): *живúл* (?) Запл. (262) — *чáтим*: *чатéја* Леск. (177). — *цáрували* Лук. (135): по свој прилици, ненародно. Ономе што сам изнео о part. praet. pass. на 616—619 своје књиге — ја немам шта да додам из Брохове књиге. Па ипак да наведем неколико примера:

— *умéљен* Крф. (229) — *прекóрен* Леск. (199) — *цéпену* Г. Вл. (247) — *напúсано* Крф. (232) — *покóјан* Крф. (233) — *ожњéјан* Крф. (229) — *задр̏жан* Крф. (231) — *рéкнен* Крф. (228), *пóчнен* Крф. (228), исп. *зáкланa* Крф. (229), *брáшно је смленó* Пир. (309).

Кривофејско *издљбан* Крф. (228) образовано је од глаг. основе *дл̏ба-*, а не од *дл̏бе-*.

Од облика на *т* да наведем само *дúгнат* Вражье (121), које је разумљиво, и *прóклет* Запл. (260), *проклéт* (као придев) ibid.; исп. код мене стр. 618.

И облике као *ја бúчу куде вáс* Крф. (235), и облике типа *бúћу* Влас. (183), и све друге сличне — ја сматрам као донесене са стране (исп. код мене стр. 645); то исто мислим и о облицима *иогýбити*, *казáти*, *уводúћу* у Пироту (друкчије Брох, стр. 305).

О синтактичним особинама ових дијалеката не може се ништа ново рећи на основу Брохове књиге. За то ћу ја овде изнети само неколико примера, који увећавају колекцију примера изнесених код мене.

— *но је било кљýса* Лук. (134), *имáло троúца* Пир. (298), *úмало-је нéкакве рúбе* Крф. (211) (акценат ненародни), исп. код мене стр. 624—625.

— *онú љýди кој се затéкли* В. Бож. (245), ако не примимо Брохову претпоставку „*кујu*“ (нап. 2 на истој страни), *кој* се једначи овде са *што*.

Digitized by Google

— *да пи́та од лиси́цу* Лук. (134) свакако није обична конструкција. Ако је тачно забележена, она би могла представљати контаминацију са *тра́жи од лиси́цу*, јер се по тексту који следује (*„ка́мо ма́сло?“*) види да је та конструкција могла бити у памети приповедачу кад је текст Броху саопштавао.

III. Текстови.

Из онога што је до сад изнесено могло се видети да је вредност језичкога материјала у Броха у различним местима различна. Он је свугде зависио од својих објеката, који су пружали материјал онако како су умели и знали, а не увек онако како би требало. Истина је да се на ово може приметити: чим они нешто изговарају овако или онако, то у њихову језику и постоји или може постојати, и испитивач је дужан то и да саопшти. То је само, донекле, тачно. Јер испитивач треба да посматра дијалекат, да му ухвати све основне особине и да нам их представи у целокупној слици, са свима њиховим карактеристичним цртама. Када то учини, онда он може изнети сва „вољна“ и „невољна“ одступања. Ја признајем да је тај посао врло тежак, и да би га у потпуном смислу речи могли вршити тек домороци из дотичних места, јер је у свима другим приликама испитивач у зависности од својих објеката; треба много посматрања и верификовања, па да се непоузданост таквих објеката сведе на минимум. Брох је, наравно, био као странац још у много тежим приликама, и морамо му одати признање што је и оволико могао успети.

Код Броха, као што се из горњих примедаба могло видети, најнепоузданији је говорни материјал из Криве Феје, Заплања и Лесковца. Међутим текстови из истих места, сем Лесковца, нису тако рђави. Према томе, то

Digitized by Google

двоје, описивање језичких црта и бележење текстова, не мора ићи паралелно.

Овде хоћу да дâм укратко карактеристике текстова које нам износи Брох. Ја сам у својој књизи (стр. CI) изнео да је Брох несумњиво тачно забележио текстове; само је питање, колико су тачно њему саопштавани ти текстови. Овде ћу сада о томе говорити.

Текстови из *Врања* (91—103) акценатски нису увек поуздани, иако је несумњиво да у Врању има више преношења акцента него у севернијим јужноморавским дијалектима. И дикција није увек народна. У њој има нешто натегнуто, варошко. Нема ни лапидарности ни живописности народнога стила. Сем свега тога, приповедач има још и индивидуалну особину, која показује његово порекло с југа, да *в* на крају речи изговара као *ф*, и да неке звучне сугласнике на крају речи изговара каткада мукло; исп. горе стр. 23. Текстови из *Лукова* (132—136) бољи су од врањских, али и они показују доста јак јужни (македонски) утицај. Текстови из *Лесковца* (стр. 157 и д.) врло су непоуздани, а нарочито материјал под бројем VI. Ако се све друго и може назвати, донекле, грађом нечистог лесковачког језика, чак се ни то не може рећи за материјал под бр. VI. Оно што је у првом ступцу (VI одељка) — то је рђав конгломерат различних особина језика овога краја, врло измешаног; а у другом ступцу — то је исто, само мало поправљено. Текстови из *Криве феје* (210 стр. и д.) доста су тачни. Акценат је у већини случајева народни. И дикција, иако не увек, ипак има много добрих места. Текст из *Кијевца* (стр. 238) бољи је него текст из Црне траве (239—240), али је песма из *Кијевца* (238—239) гора од њега. У опште узевши, ти су текстови прилично тачни. Текстови из *Вел. бољинца*, *Крчимира*, *Г. власа* и *Долњег душника* (стр. 245—248) — у главноме су добри. Текстови из *Курлине* врло су

Digitized by Google

искварени (266 и д.). Изгледа да је приповедач нарочито удешавао свој језик; али ипак у току причања све се јаче пробија народни елеменат. У I колу (266—267) најмање га има, зато је оно готово неупотребљиво. Текстови *пиротски* (288—296) нису поуздани и, у целокупности својој, не представљају праве слике народнога језика. Варошко-књишки утицај, по свој прилици, *намерно* уношен *у те приче*, јачи је него у многим другим Броховим текстовима. Пет краљичких народних песама из лужничкога среза, саопштених Броху (314—316), представљају текстове боље од пиротских; и према акценту, и другим језичним особинама — они су исправнији.

Да наведем овде на крају још неке напомене о Броховим текстовима.

Стр. 158 (ком. II). Брох без разлога назива последње редове овога комада „obscön“ и нејасним. Јасно је да они значе: „А вук је пукотине, које је био опрљио, набио поздером, те није могао да оздрави“.

Стр. 248. За текст „*а о́н зло му кидé му га нéма ко́ње*“ Брох вели (напом. 19): „Verbindung und Sinn ist mir nicht klar“. Нејасност може да вреди још за везу, али никако за смисао. Ја мислим да је „*зло му*“ место *зъл* ушло као објашњење, које је Брох и унео у текст; „*кидé*“ значи „где“, дакле, „а он љут, што му нема коња“.

Стр. 290.: „*да и́деш да украдне волóви*“ не представља, као што мисли Брох, анаколут, са значењем: „gehe damit er Ochsen stehle“, већ грешку, било писарску било какву другу: *украдне* м. *украднеш*. Друкчије се текст никако не може разумети; уосталом, у овом тексту има и других нејасности; исп. на пр. почетак.

Стр. 292.: преорчá се...“ треба „преврчá-се“ и тада је значење, за које пита Брох, јасно (исп. горе стр. 24).

Digitized by Google

Стр. 158: „*ви́камо љу́ди на свецá, па они дóђе на вечéру на весéље(„) па појéмо* etc. Код *свецá* и *дóђе* ставља Брох напомену (10-ту): „Mir unklare, auffallende Formen“. Међутим са малом исправком *дóђе* у *дóђу*, која се сме учинити, јер се баш по Броху *у* за палаталним сугласницима изговара у правцу *и* (ü) у овим говорима (исп. код њега стр. 21—22), — текст је јасан; на *свецá* = *на слáву*.

Још неколико ситнијих напомена: стр. 245: *рéжета*^{мо} — „режемо“?

Стр. 247: м. *тр̀го да- рéи откинýл* треба: *тр̀го, та рéи откинý; и она укрáла повéсмо да* — треба *та*.

Стр. 277. 278: *зачувá* — по свој прилици, *съчувá*.

Стр. 94: *ис-кáчу, у кáчу* и сл. треба *кáцу*.

Стр. 95: *зајнáт* = за јнат = за инат.

Нетачно су подељене речи: *ѣ вé* (289) м. *евé*; *зáшто ме-преварú(?)* (211) м. *зáшто-ме прéвари; тај јéдве* м. *та јéдве* (246); *не-сú* (247), *не-је-се* (158), *не-é* (247), *нé-је* (99) и сл. м. *несú, нејé; па-ву-се* (211) м. *па му се; да ја несьм* (315) м. *та...* и сл.

Али и поред ових ситнијих омашака, текстови су, као што истакох у почетку, исправно забележени.

Ова је расправа израђена још 1905 год., одмах после моје књиге „Дијалекти и т. д.“, и остала је нештампана до пре годину дана. Међутим онда када је један део њен већ био наштампан, имао сам прилике да у извесном правцу прикупим нова материјала којим се може врло лепо објаснити по нешто о чему сам ја раније писао, а тако исто и сада у првом делу ове расправе. То ћу саопштити сада у „Додатку“. Сем тога ту ћу саопштити и различне друге напомене, исправке и допуне ономе што се до данас знало о горњим говорима.

Digitized by Google

ДОДАТАК.

I Вокали и њихове измене у ненаглашеним слоговима.

1. Редукција вокала.

На стр. 13—18 ове расправе говори се о редукцији вокала у овим говорима и констатује се да је то стална особина њихових ненаглашених слогова. Али ипак: то ту није још довољно истакнуто. Имао сам прилике да наново посматрам у том правцу *врањски говор* и уверио сам се да се *сви* ненаглашени вокали у њему изговарају са редукцијом гласа, да се у њему развила врло велика разлика међу наглашеним слоговима и ненаглашеним. Истина, психолошки још се осећа пун вокал као носилац ненаглашених слогова, али има већ *доста* случајева у којима се потпуно генерализао звук редукованог слога, тако да се и у одмереном темпу само он чује (исп. ниже).

На пр. *жа́б*ᵃ, *мо́ж*ᶦ, *мо́ж*ᶦ*мо*, *ја́јц*ᵘ и сл.; *сᶦки́ру*, ᵒ*два́*. ᵒ*же́ни*, ᵘ*шчи́ју* и сл.; *млᵒзи́на*, *крᵘљи́ца*, *тикве́ни́к* (врста пите од црног дулека), ᶦ*рге́ни́ћ* (младић), *крᵒми́т* и сл.; *на́двᵒр* (папоље), *из ду́вᵒр*, *у́зн*ᶦ, *же́н*ᵃ, *исти́н*ᵃ и сл.

Ја сам овде истакао најјаче редуциране вокале, а не само оне који су редуцирани. То значи да у *мо́жᶦмо* није крајње *о* нередуцирано, у *сᶦки́ру* крајње *у* и т. д., већ да нису у оној мери редуцирани као ᶦ у оба примера. Врло је значајно питање, нарочито за даљи развитак вокала ових дијалеката, у каквом односу према редукованости гласа стоје различни ненаглашени слогови један према другом. Одређивати то слухом прилично је непоуздано са многих разлога; већ би за то били много згоднији фонетски апарати. Ја имам у својој збирци неколико поузданих случајева, и према њима бих рекао да су *пред* акцентом у толико више

Digitized by Google

редуцирани вокали у колико су удаљенији (исп. горе стр. 17—18 о енклитикама) од наглашеног слога, а за слогове иза акцента то не вреди само у толико што је последњи слог (т. ј. наставак) мало пунији и јачи од претпоследњег (на њему је нека врста споредног акцента).

На пр. *вр^{a}жарúцу*, *сл^{ъ}нч^{о}глéд* (м. *слунчоглéд*), *д^{ъ}чекувáли*. У првом је примеру *а* пред акцентом пуније од првога *а*, а тако исто и *у*; тако исто и у последњем примеру однос трећег, другог и првог вокала пред наглашеним слогом од прилике је као 1 : 2 : 3 по пуноћи гласа. За слогове иза акцента узмимо: *úмаш^{е}мо*, *ћý-т^{е}шем* и сл. У првом је примеру *о* слабије од *а*, а јаче од *е*; у другом је примеру крајње *е* јаче од претпоследњег, али и оно није пуно као што је овде означено.

Одавде се види да се мала редукција, иако је има, овде не бележи, као и уопште што није бележена и у „Дијалектима.“

У неким се случајевима генералише редуциран вокал. Тако имамо *кь^{а}кьв*, *тькьв*, *оньакьв* и сл. у Врању м. *такьв* и сл. То нарочито често бива уз сугласнике ликвидне, назалне и сл. (исп. горе стр. 15—17) На пр. *прúгр* Пир. (земља пескуша) м. *прúгор*, *сркмé* Пир. (исп. серкме), *кр овóга* (крај овога) Врање, *вртéно*, *вртúло* Врање, *нáјтро* (= на јутро). Чак имамо у Врању *стрна*. *стрну* (страна), које се развило још онда када је у врањском говору било *страна́* и др.

2. Квалитетско мењање самогласника у ненаглашеним слоговима (исп. горе стр. 10).

Било ми је потребно да нарочито истакнем редукцију свих ненаглашених вокала у овом говору због тога да би се могле разумети квалитетске промене вокала. *Само у таквом положају, т. ј. као редуцирани и ненаглашени, мењају се вокали у овим говорима: а иза*

Digitized by Google

умекшаних сугласника, фрикативних, сибиланата и р у *ä* (*e*^{a} или *a*^{e}); *о* у правцу звука *ö*, а тако исто *е* у правцу *и* (*i*) и *у* (*u*) у правцу нем. *ü*. Кад су ти самогласници под акцентом, они су јасни и без споменуте нијансе (исп. ниже стр. 90—91 о њиховим изменама под акцентом). Да узмемо прво неколико паралелних случајева, са акцентом и без њега.

глúћ^{a} (praes.) : *глићá* (аор.) — *трч*^{a}*шем* : *трчá*
залúћ^{a}*ше се* (imperf.) : *залићá се* — *лéж*^{a}*шем* : *лежá*
знáј^{a}*шем* : *знајá* — *овч*^{a}*рúца* : *овчáр* и т. д.

На пр. *мрз*^{a}*шљúв* (лењ), *врáж*^{a}*ш*, *óн ме нáдљ*^{a}*ж*^{a}, *чáш*^{a}, *грéш*^{a}*м*, „*изгрешáја је*“ (вели се за семе које не никне), *тúје* (тúја), *ирúј*^{a}*тељи*, *умрéј*^{a}, *стúгл*^{e} *га* (*стúгја*), *извл*^{a}*чú* (1. аор.), *стъ*^{a}*вúњ*^{a} *се*, *кóњ*^{a}, *зак*$\widehat{o}$*љ*^{a} (о $\widehat{o}^{a}$ исп. ниже) и т. д. Ово је појав који се редовно врши.

То исто бива и са *а* редукованим испред или иза сугласника *р*: *гáзд*^{a}*риц*^{a}, *гај*^{e}*рцúј*^{a}, *р*^{e}*бацúј*^{a} или *р*^{e}*боцúј*^{a}, *јéд*^{e}*р*, *вé*$\widehat{a}$*т*^{e}*р* (о првом *е* испор. ниже), *свé*$\widehat{a}$*к*^{a}*р*, *вé*$\widehat{a}$*п*^{a}*р*, *запúр*^{a}*ш*, *р*^{e}*кúј*^{a}, *гр*^{a}*дýшка* Пир. (грáд), *б*^{e}*рем* и сл.

И код осталих сам вокала посматрао те појаве, али су они најчешћи иза и данас потпуно умекшаних сугласника. Нијанса се код њих не јавља у оноликој мери у коликој код вокала а, али је има: *тýђо*^{ö}, *несрé*^{a}*њо*^{ö}, *у кýћу*^{ü}, *добро јýтро* (готово чисто *и*; развило се у *добрójутро*); *њ*^{u}*гóв*, *њ*^{u}*гóва* и сл. Све то у Врању. У Пироту сам чуо „*вéћи мá да не вúдим таквój*“ м. *вéће* (у Пироту је *ч* меко, исп. ниже) или *ýћи* = *хуђе* (уз негац.: „више“, „још више“) и сл.

Из овога је јасно да се вокали због своје редукованости лакше поводе за сугласницима који су око њих и добијају њихову гласовну боју. Ако испоредимо са овим примере које сам ја за све ове дијалекте навео у „Дијалектима“ (стр. 18—22), видећемо да у примерима забележеним више од *сто* пута имамо про-

Digitized by Google

мену вокала увек у ненаглашеном слогу, а у наглашеном слогу само у неколико примера. Ако одбијемо примере у којима је књижевни акценат (*јéрица*, *рéжањ*), и сумњиве случајеве у којима можемо имати наст. *ен* (*ржéн*. *земљéн* и сл., исп. горе стр. 10), и где је *е* м. полугласника (*заᵉјéм*) — онда остаје само неколико премера који се сасвим губе према великој већини примера који потврђују горње правило. Само се мора претпоставити, као што је врло вероватно, да су сви ти вокали (пошто су већ у ненаглашеним слоговима) морали бити у извесној мери редуцирани.

То се потврђује и са многих других страна. Сада сам имао прилике да забележим само мало примера у којима лабијали утичу на измену вокала у правцу *о* и *у*, али сви су ти вокали били у ненаглашеном слогу и редуцирани: *грчᵃ°в*, *зеленикᵃ°в*, *п°метáр* и сл. Довољно је бацити само један поглед на примере у „Дијалектима“ (стр. 25 и д.), па да буде свакоме јасно да је ненаглашени слог главни и готово једини положај у којем се врши поменута измена вокала. А кад имамо често на пр. *к(в)орú*, *к(в)°рú*, *покворú* и *пóк(в)ори* и сл. није чудо што се тај вокал преноси и у положај са акцентом: *пок(в)óри*; или на пр. реч *бáба* у вези са именом (*бáба-Петрúја* или сл.) и т. д. дала је *а°* или *о* и облику са акцентом. Али такви су примери уопште тако малобројни, да ни најмање не нарушавају тачност горњег констатовања.

С негативне стране то се потврђује и изменама вокала у ненаглашеним слоговима, без утицаја околних сугласника. У таквим приликама вокали постају отворенији, на пр. *т°ᵃјагу* Вр., *л°ᵃпóв* Вр., *раздᵃвојчúла се* Пир. и сл. То значи да артикулација ненаглашених а редуцираних вокала постаје пасивнија, да се језик враћа нормалноме положају и тако ствара отворенију нијансу самогласницима. Примера за овај процес има

Digitized by Google

доста у „Дијалектима“ (стр. 34. и д.), само се, према целокупној природи вокала у ненаглашеним слоговима, коју смо овде утврдили, мора претпоставити да су измењени вокали били и у извесној мери редуцирани.

Из свега овога јасно је да се ненаглашени вокали изговарају пасивније и редуцирано, а да се као резултат тога јавља, с једне стране, потпадање њихово под утицаје палаталних, фрикативних, лабијалних и других сугласника или, с друге, где утицаја тих сугласника не може бити, добијање отвореније нијансе.

3. Полугласници.

Све нам ово најлепше потврђују и полугласници у овим говорима. Ја сам у „Дијалектима“ (44 стр. и даље), на основу различнога материјала из дијалеката источне и јужне Србије, истакао да треба разликовати двојаке полугласнике: са *већом* полугласношћу у положају под акцентом и са *мањом* полугласношћу у положају без акцента. То основно правило потпуно су ми потврдила, и то готово без икаквих одступања, нова посматрања у Пироту и Врању.

На пр. *тьнь*^{а}*к* Вр., *оп*$_{а}$*ьнь*^{а}*к* Вр., *сь*^{а}*нчьк* Вр., *мртьвь*^{а}*ц* Вр., *сь*^{а}*нд*$_{а}$*ьк* Леск., *с*$_{а}$*ьпр* Вр., *сь*^{а}*пр*$_{а}$*ја* Вр., *об*$_{а}$*ьврем* Вр., *об*^{а}*врéа*^{а}*ла* Вр. (за утробу од стоке: скувам), *ть*^{а}*кнá*: *т*$_{а}$*ькна* Вр., *пóть*^{а}*ка* (стаза) Пир., *пúнчь*^{е}*чь*^{а}*к* Вр., *пол*$_{а}$*ьчк*^{а} Вр., и увек тако.

Изгледало би према горњем да се овај појав у полугласника находи у противности са природом ненаглашених слогова, јер се полугласник у ненаглашеном слогу приближује пуном вокалу. Међутим ово је неслагање само привидно. Када се пође од тога, да полугласник има напрегнуту артикулацију (исп. Дијалекте, 43 и горе 5—6), која се нарочито лепо образује под акцентом, онда је сасвим природно да при пасивнијој

Digitized by Google

артикулацији, лабавијој, гласне жице могу да затрепере дуже него при напрегнутој артикулацији којом се управо треперење гласних жица ограничава само на експлозију њихову као у звучних експлозивних сугласника.

Моментаност изговора полугласничког и у наглашеним и ненаглашеним слоговима чини те су у извесном правцу полугласници слични редуцираним вокалима; зато редуцирани вокали и прелазе кашто у полувокале (исп. горе стр. 13 и д.). Та сличност полугласничка са редуцираним вокалима помаже нам да разумемо: зашто се, подједнако, у оба положаја, а не само у ненаглашеним слоговима, врши утицај околних сугласника на полугласнике и мења основну природу њихову, која је реда *а*, у правцу гласа *е* и *о*. Детаљније о томе и примере в. у „Дијалектима", стр. 45 и д., 68 и д.

II. О врањском акценту.

Врањска се акцентуација развила под нарочитим приликама (исп. Дијалекти, 282 и д.), несумњиво под утицајем с југа, и зато је потребно ту страну врањског говора испитати заједно са говорима Ст. Србије. Оно што је најтипичније у том акценту ја сам већ истакао на поменутом месту, а то је *систематизација* акцента у различним категоријама (исп. о томе и у Броха, стр. 55). Тако на пр. у глагола стоји акценат у praes. само на првом слогу, али у заменица има га и на осталим слоговима: *онѣ́ј, онáј* и сл., *којѝ, којá, тъ^{а}кѣ́в. тъ^{а}квá.* Код именица га не находимо на крајњем отвореном слогу, а у глагола и прилога га има: *казá* (2. 3. аор.), *носѝ* (1. 2. 3. аор.), *овдé, ондé* и сл.

Главно је за овај говор да све те измене бивају у последња два слога, последњем и претпоследњем. Иначе се акценат, где нису вршена нарочита генерализања, добро сачувао.

Digitized by Google

Али и поред споменуте систематизације врањског акцента у различним граматичким категоријама, ипак се могу утврдити неки акцентолошки принципи и за врањски говор или бар рефлекси већих акценатских промена које су обухватиле и овај дијалекат.[1]

Ако узмемо примере у којима се тешко могла извршити нека систематизација или утицај аналогије, добићемо овакве односе:

конь̀ц : ко́нца : ко́нци
трупь̀ц : тру́пца : тру́пци
мо́мь̀к : мо́мка : мо́мци
светь̀ц : све́ца : све́ци и сл.

У тим примерима могло се очекивати да ћемо према *светь̀ц* имати *свецá*, *свецú*, а не *све́ца*, *све́ци*, и зато је врло вероватно да овде имамо акценатско пре ношење у фонетској чистоћи. Одатле би било јасно да се акценат преноси када је *последњи* слог отворен, а да остаје на том слогу када је он затворен. На тај би се начин објаснили врло многи примери: *овча́р -а́ра*, *ајду́к -а*, *склední́к -а* (скитница), *квасни́к* (човек који се тешко диже с места), *метла́р*, *мртва́к -а* (мртвац), *чове́к -а* и т. д. Тада би били јасни и прилози: *трчеќи́м*, *стојеќки́м* и сл., придеви: *бога́т*, *врбо́в*, *рже́н*, *јечме́н* и сл., замен.: *оньј*,*тьакьв* и сл. Аорист типа *одве́зо* показивао би да се тај процес почео вршити после губљења *х* и тада би *одвезо́* било новијег порекла; али *одве́зо* лесковачког говора, у којем горње померање акцента није познато (исп. горе стр. 66 и д.), и задр-

[1] На померање акцента у врањском говору са последњег отвореног слога на претпоследњи обратио је пажњу и Брох (стр. 54. и д.), али њему је све изгледало да је импулс за тај појав добивен из књиж. језика, иако се могао вршити на земљишту овог дијалекта. Ја међутим мислим да се овај појав извршио јужније, не на оном земљишту на којем је данашњи врањски говор, и да се тим пореклом његовим могу и објаснити одступања која се находе по селима (исп. код Броха 55 и д. и код мене 285—287).

Digitized by Google

жавање акцента на крају у других аориста показује да тај појав не мора бити свугде фонетског порекла. То би показивале и речи типа *кожу́(х)* (Врање), ако у њима акценат на крају није задржан аналогијом (на пр. множине).

Ако примимо горњу црту као основну особину врањске акцнетуације, онда ипак морамо за многе категорије претпоставити генерализисање у најразличнијим правцима. На пр. за *овдé* да је постало у вези *овдé је* и сл.; за *тъ^{a}квá*, *тъ^{a}квó* и сл. облике да су се јавили под утицајем *таквóга*, *тъ^{a}кьв* и сл.; за *нóсете* и сл. под утицајем *нóси* у једн.; за *носи́* 1. 2. 3. аор. под утицајем *носи́мо*, *носи́сте*, *носи́ше* и сл. У току времена најобичније, најчешће форме акценатске за неку категорију уопштене су. Али и поред свега тога, без детаљног проучавања говора Ст. Србије у овом правцу, не може се ништа рећи о томе, у коликој се мери акценатске системе различних категорија овог говора морају сводити на поменуте моменте.

III. Неколике напомене о гласовима и гласовним групама.

1. У акцентованим слоговима у вокала *е* и *о* јавља се у целој јужноморавској долини специјална артикулација коју је тешко одредити. Утисак од наглашеног *é* добија се као нека врста дифтонга $\widehat{e^{a}}$ или $\widehat{e^{a}}$; катkада је то *е* врло затворено и цео се дифтонг чује као нека врста $\widehat{ea}$. То исто вреди и за *о*. Под акцентом оно се чује као $\widehat{o^{a}}$ или често $\widehat{o^{a}}$ (о врло затворено, $\widehat{{}^{u}o}$, $\widehat{uo^{a}}$ и сл.). Управо се чује од *е* (или *ė*) и од *о* (или *ȯ*) цео низ нијанса до *а*. Каткада се ти дифтонзи изговарају непотпуно, тако да до уха дође само *ă* или *ȯ* затворено. Ја сам тај појав посматрао у Врању. У млађег се нараштаја он губи, а и у старијег се напоредо са поменутим гласовима чује и обично *е* и *о*.

Digitized by Google

То је нарочита артикулација наглашених слогова. Пре него што се изврши потпуно трајање горњих звукова, језик се повлачи на ниже и уназад, а уста се мало више отворе (код *о* напуштају карактеристичан отвор за тај звук) — и тако се појављују описани звуци. Ја бих рекао да се таква артикулација јавља и код звука *а*, и да он од Сиверсовог a^2 постаје $ɐ^2$.

Та се артикулација особито лепо јавља, када се лепо наглашују речи (у причању, нарочито у пријатељском, интимном разговору), иначе у брзом говору она се јавља у скраћеном, рудиментарном облику[1] или и сасвим изостаје.

На пр. *оníi̯ᵃ дéᵃца*, (т. ј. *дéᵃца*), *рéᵃд*, *сᵉ̯́ади*, *изнéᵃсемо*, *мáсо* и сл.; *дóᵃшла*, *живóᵃту*, *дóᵃста*, и *мí̯ажем* (*мᵉ̯́ажем*) и сл.; *њói̯ну* и сл. У *i̯a* *а* је налик на *о*. Ту артикулацију даље у примерима ја не обележавам.

Ово није једини крај наш у којем се находи таква артикулација. Ње има и у банатским, бачванским, сремским говорима и дијалектима ресавског типа. И, по свој прилици, сви је ти говори, ма она била и модификована у различним правцима у њима, имају из заједничког извора: првобитно, из неких говора српских у Старој Србији. Другом ћу приликом говорити више о том појаву.

2. У „Дијалектима“ (стр. 199.) је изнесено за тимочко-лужнички говор да се у њему испред $ć$ и $đ$ развија $i̯$. То вреди и за врањски говор, само звук који се ту развија не можемо назвати потпуно образованим гласом $i̯$, већ можемо само констатовати да се вокал развија у правцу тога звука у последњем моменту трајања. Ја ћу га овде обележити знаком (*i̯*). На пр.: *зано́(i̯)ћи*, *но́(i̯)ћ*, *ро́(i̯)ђен*, *сре́(i̯)ћа*, *тре́(i̯)ћа*, *до́(i̯)ђе*, *вре́(i̯)ће*, *бра́(i̯)ћа* и сл. И ова се артикулација даље не обележава.

---

[1] Ја сам тај појав опазио и раније, т. ј. изговарање *е* под акцентом као *ä*, али сам га тада другчије тумачио (Дијалекти, 33.). Овамо долази и по неки пример из збирке примера на стр. 34 и д.

Digitized by Google

3. Да је *ч* у пиротскоме крају умекшано (в. Дијалекте, стр. 174 и даље уопште за тимочко-лужнички говор), показује лепо реч *ћуњц* (чунак) које има *ћ* м. *ч*. *Ћ* у турским речима (*ћо́пав*, *Ћо́рвета* и сл.) по своме је пореклу новије: из оног је времена када је *к* испред *е* и *и* давало *ћ* у пиротском говору, и када је *тј* од *тъј* давало *ћ* (Дијалекти, 173—174, 190). Да додам збирци у Дијалектима, стр. 174, још неколико примера из Пирота: *гачка́ли*, *гачка́мо*, *вочће* (исушено воће), *ма́чава* (маћеха), *пра́ча* (праћка), *про́чка* (тараба; опраштање), *пру́чка* (прут), *истру́ча* (помлати, подави, покоље). Место *прошча́ваш* (Диј. 175.) обично је *проштава́ш*. У Пироту сам чуо и бугаризам *чужд* (туђ).

У речима *свићћа* („свиња“, игра), *сећћа*, *седећћа* и сл. у Пироту *н*, иако није умекшано, ипак при крају свога трајања наслања се на *ћ* умекшано (*ћ*); слично *л* находимо у *невестулћа* Пир. (ласица), ма да је у таквом положају обично *љ* потпуно меко: *буваљћа*, *дељћа* („деље“, управо: „дељка“) и сл. (исп. Дијалекте, 198).

4. Тачци 46 и д. мојих Дијалеката (стр. 93. и д.), у којима се говори о примерима са *л* вокалним и његовим заменицама, могло би се ово додати. Место *бл̥ни́ка* чује се у Пир., истина, ретко, *бо̯лника* (или чак *болни́ка*); *бл̥́снем* Пир. (јако ударим), *бл̥́та* („он иде тамо и амо, лута“) Пир.; *гл̥́чка* Пир. (гутљај); *опл̥́знем*, „*опл̥́зьа л како пога́ньа ц у расо́л*“ („покисао као пацов у киселом купусу“) Пир.; *сплстила се* Пир. (вели се и за косу кад се замрси, исп. Дијалекте, стр. 97); *испл̥́чи се* („испрси се“), *засл̥́не се* (заклони се, praes.), *отсл̥́не се* („склони се“), *укл̥́не се* (завије се, увије се) све у Пир.; *слнчоглед* Пир. (исп. Диј. 98); *тл̥́ставо месо* масно, дебело м. (Пир.), *затлстило се* (вели се за јело кад одвоји маст из себе) Пир., *растл̥́стим се* (угојим се) Пир.; *истл̥кује* Врање (испитује, истражује [у рђавој намери]);

Digitized by Google

зат̑цкујем(?) Пир. (запиткујем). — *клу́чемо* Вр. (op. cit. 115), *уклуца́* (1 аог). Вр.; *засльнем* Вр. (заклонити), *засльну́јем* Вр. (op. cit. 122.). — *издли́бем*, *излиби́ја* Вр. (op. cit. 122), *гли́тнем*, *глитна́ја* и сл. Врање (op. cit. 122)

О новоме *р̥* говорио сам горе (стр. 84.); исп. још: *вр̥кали* Врање, *жл̥тъ"р̥ѝц* (птица) Пир.: *жл̥тр̥ци́* (множ.), *ар̥гу.ьа́к* (дроњак, исп. op. cit. 363), *трив̥ањ* у Леск. и сл. у Пир. *трв̥ањ* (тестера [као нож] за рад једном руком)

5. Забележио сам и неколико приложака § 101 своје књиге (стр. 220 и д.): *ње́кња* Леск. Пир. (онамадне, пре два-три дана, исп. op. cit. 467); *уље́пано* Пир. (умазано), *оље́пај* (омажи блатом, олепи блатом), *увит.ьи́ле* Пир. (исп. op. cit. 593), *оџупи́ла* Вр. (исп. *олу́пити*), *дембе́љи се*, *издембељи́ја се* Вр. (исп. *дѐмбел*, *дембѐлисати* и сл.). Напоменућу само да се каткада јавља у јужно-моравскоме говору средње умекшано *л*, између нашег *љ* и *л*; али прилике под којима то бива и географску распрострањеност њихову нисам могао тачно да одредим.

Место *пљо́е* (Диј. 221) Пир. треба *пло́е* и м. *сњема́* у Вр. треба *снема* (op. cit. 221).

6. Дијалекти, стр. 157. Ту могу додати само толико да се *у* или *ц* о којем се ту говори чује каткада у Врању као веома редуцирано *у*: *вечера*^{у}, *купу*^{у}, *отидне*^{у} и сл.

IV. О глаголу.

1. О значењима аориста и имперфекта.

Ову, синтактичну страну аориста и имперфекта ја нисам могао да обрадим у својим Дијалектима, јер у томе правцу нисам вршио тада специјалних испитивања. Доцније сам се старао да ми буде јасно, како се језичкоме осећању домородаца представљају значења поменутих времена и у каквом их основном значењу они употребљавају. То сам сматрао да треба учинити

Digitized by Google

нарочито у овим дијалектима због тога што су аористи и имперфекти врло живе и обичне глаголске категорије у њима, у извесном правцу чак и продуктивне, па није тешко било претпоставити да ће за њих бити везано и јако језичко осећање.

Аорист се образује подједнако често од трајних глагола и од свршених. Према томе значење трајности или тренутности целокупне радње уноси у глагол глаг. основа и оно нема никакве везе са специјалним значењем аориста. Аористом се обележава *моменат свршетка* неке глаголске радње у *непосредној прошлости*. Та два момента карактеришу аорист у овим дијалектима. *Непосредну прошлост* треба разумети као време које је непосредно претходило ономе моменту када се о радњи саопштава. Ако је аорист употребљен у причању, онда се радња њиме обележена морала десити непосредно пре друге радње, о којој се такође саопштава. Аорист се тиме у овим дијалектима разликује од претерита којим се обележава само да је нека радња била у прошлости. На пр. *дођо́, сӱ́нце зајде́* и сл. представља саопштавање о ономе што се завршило непосредно пред моментом саопштавања; „*прича́ ли ба́ба*“ запитао је један Пироћанин, кад је хтео да се обавести о причању старице пре свога доласка.

Имперфектом се обележава радња којом се хоће дуго трајање, дужина у прошлости нарочито да обележи. Зато се он употребљава за обележавање нечије сталне особине, или неке радње које се трајање одмерава другом радњом. На пр.: *Пе́тъ̏р мно́го ли̏жеше, вре́веше* Пир.; *ӱ́баво ви воденӣца ме́љеше, ама́ ма́јстор ӱ́ по́квари* Пир.; *кьга́ ми дојдо́мо, они́ ко́паоше* и сл. Пир.

Али у овим се говорима каткад употребљава имперфекат и од свршених глагола. Тај имперфекат добија значење радње која се *обично* догађала, пона-

Digitized by Google

вљала или *стално* (увек) понављала, и постаје нека врста итеративног имперфекта[1]: *осѣмнешем* (= *осѣмнўјешем*) *у винóград* — ја сам увек, обично осваћивао у винограду (Вр.); *кѣгá пóјдеоше*... — кадгод би полазили (Пир.) и т. д.

То би била основна значења поменутих времена у овим дијалектима. По моме мишљењу, она се не разликују од сличних значења поменутих времена и у другим нашим дијалектима; али о томе — другом приликом.

2. О облицима аориста и имперфекта.

Из овога се види да је разлика међу аористом трајних глагола и имперфектом доста велика, тако да није тачна моја ранија претпоставка, и поред њихова делимичног слагања у формалном правцу, о могућности машавине аориста и имперфекта (Дијалекти, § 310). Примери на стр. 548 поменуте књиге, у којима се у аориским облицима употребљавају имперфекатски наставци, тако су ретки и усамљени да они још ни о чем не сведоче (исп. и ниже стр. 98—100).

Ја сам (Дијалекти, 553—564) изнео заједно имперфекатска и аориска образовања, када им је све заједничко сем акцента и временских (личних) наставака. Према томе, на основу тога их и треба разликовати. Било би можда боље, да сам сваку категорију изнео засебно.

1. *Имперфекат на е.* О материјалу који је саопштен на стр. 553—558 учинићу ове напомене. Поред великог броја правих имперфекатских образовања саопштени су и паралелни облици аориста: *седé, живé, видé, болéше, седéше, седéмо, горéше* и *цъ̏втéше*; али тако су исто ту саопштени и необични облици аориста

[1] Исп. слично значење у ст. слов., далмат. (чакавском) и дубровачком. M. Rešetar, Primorski lekcionari, 192—193.

Digitized by Google

који су се образовали према паралелизму горњих аористичких облика и облика имперфекта који им одговарају: *пије́, смеје́мо* (од смети), *држе́, праве́мо, биде́, музе́ше* (3 pl.), *може́ше* (3 pl.) и *чиње́ше*, ако је тачно изговорено; облик *иде́*, наравно, представља 3 sing. од аориста *идо́(х)* (стр. 553, нап.). Ова образовања су несумњиво ретка, јер у мојој великој збирци примера, који су црпени непосредно и једино из живога говора, њих има мало. Можда има по неки од њих и само индивидуални значај. — Облици које сада наводим, вероватно, представљају *е* које треба разумети као *е* или *а* које је постало од редуцираног а у ненаглашеном слогу, а под утицајем познатих сугласника: *сва́ре́ше, изда́је́ше, ла́је́ше, ка́зе́ше, пома́зеу, ба́је́ше, зна́је́шем, сме́је́ше, гле́де́шем, бо́је́ше се, др́же́ше се* и сл. облици из њихове промене[1]. Напослетку, *уме́ше* (554) треба разумети као *уме́ше*[2] или *уме́а́ше* или сл.; а м. *појеу* (558) III Вр. треба *по́јеу*.

2. *Имперфекат и аорист на а.* У мојој збирци примера (Дијалекти, стр. 558—561) није тешко разликовати имперфекатска образовања од аористичких: сва образовања са аористичким наставцима (2. 3. једн.) и акцентом на крају (*мога́, вика́* и сл.), сва образовања са наставцима, који су и имперфекатски и аористички (у 1 sing. а(х), у 1 pl. *амо*, 2 pl. *асте*) и акцентом на вокалу а, и, на послетку, сва образовања са наст. *а́ше* (3 pl.) — представљају аористичка образовања. Када би се та образовања у неким лицима поклопила са имперфекатским, ови дијалекти

[1] Поред усамљених облика на *ашем: др́жашем* (Запл. Врох, 262), *ме́ља́ше* (ib. 147), Врох има готово увек *ешем*: *тр́че́шем* и сл. (стр. 177, 262), *бо́је́шем се* (123), *ма́је́шем* и сл. (126), *др́же́ше* и сл. (150, 231—233), *тр́че́шем* (177), *се́је́шем* (179) и сл. Несумњиво је да и овде у многим случајевима у наст. *ешем* имамо *ашем* са редукованим и измењеним *а*.

[2] Под утицајем таквих глагола и *беле́јем, беле́је́шем* и сл., који могу имати у имперф. и *беле́шем*, добивено је и поред *гребе́шем: гребе́је́шем* (исп. Броха, 258), *сече́је́шем* (ib.), *бе́шем: бе́је́шем* и сл. (исп. и Дијалекте XXIII и 556).

Digitized by Google

увек имају начина да друкчије образују имперфекат. Према овоме представљају тешкоће свега два примера у поменутој збирци, и то један само на половину: *дáвá* (стр. 559) и *јáа* (ibid.). У првом примеру *давá* је аорист — то је јасно; остала два облика: *дáва* и *јáа* за 3 sing, са тим акцентом, не могу бити аористи. Ако у њима није било утицаја књижевног језика, онда би они представљали усамљена имперфекатска образовања са аористским наст. која су тако исто ретка у овим говорима, и, можда, само индивидуална, као и аориска образовања са имперфекатским наст., о којима је раније говорено. — *вáѣа* (стр. 560) представља, наравно, 1 sing. имперфекта.

3. *Имперфекат и аорист на éја.* За таква образовања има у мојој збирци мало примера (Дијалекти, 561—2). Да би нам њихова природа била што јаснија, ја ћу навести неколико примера из Врања, где образовања на *éја* врше службу part. praet. II (masc. sing.).

Part. praet. II (masc. sing.)	Аорист	Part. praet. II fem. sing.
живéја	*живејá*	*живејáла*
смéја	*смејá*	*смејáла*
умéја	*умејá*	*умејáла*
мрзéја	*мрзејá*	*мрзејáла*
умрéја	*умрејá*	*умрејáла* и сл.

Аористи типа *смејá* имају овакву промену:

смејá 1. 2. 3 sing.
смејáмо
смејáсте
смејáше

Из поменуте збирке примера такође је јасно да се од аориске основе образује женски род part. praet.: *живéла* = *живејá*: *живејáла*. Тако и остали облици тога партиципа; само за мушки род у једнини, *живéја*, јасно је да није могао постати од *живејá*. Ја и мислим да смо добили у овим дијалектима засебну врсту

Digitized by Google

имперфекта, као што сам и раније то тврдио (op. cit. 597 и даље.), која је гласила:

1. sing. *живе́ја* поред *живе́јаше*, *живе́јашем*
2. » *живе́ја* » *живе́јаше*
3. » *живе́ја* » *живе́јаше*
1. pl. *живе́јамо*
2. » *живе́јасте*
3. » *живе́јау* или *(живе́јаше)*.

Према томе *имперфекту* имали смо аорист:

1. 2. 3. *живејá*
1. pl. *живејáмо*
2. pl. *живејáсте*
3. pl. *живејáше*

Ово не би био нимало ни редак ни необичан појав, да се од специјалне основе образује имперфекат наставцима аориским у 1. 2. 3. л. једнине (исп. ниже). Ако према овоме прегледамо материјал саопштен код мене на горњем месту, није тешко оделити имперфекат од аориста. Имперф. би био: *живе́а* (1.3). *сме́а* (2 л.), *возе́а* (1 л.), *пазе́јаше* (3 pl.), *изгоре́а*, *лате́амо*, *седе́а*, *те́а*, *бе́а*, *бе́јав*; *сме́јаше* (1. sing.), *те́аше* (3 sing.), *бе́јаше* (3 sing.), *бе́јамо*, *бе́ашем*, *поје́а*. Аориски би облици били *смеá* (1. 2. 3.), *смеáмо*, *смеáсте*, *умеá* и сл.. *теá* (1. 2. 3.) и сл., *беá* и сл. Некипут, када ови облици имају имперфекатске наставке, када, дакле, основа са својим акцентом није једини знак за разликовање горњих времена, имперфекат може имати и аориски акценат: на пр. *теáу* (3 pl.) или *теáше* (3 sing.), *ћáше*. Једини облик који би после овога остао нејасан био би *умре́а* као обл. аориста у Пир. (561),[1] али при поновном тражењу ја га нисам могао наћи у Пир.

[1] Исп. и у Броха имперф.: *умéа, умéашем* Запл. (255. 262), *жњéјашем* Запл. (260). Леск. (174), *мрéјаше* Леск. (174) и сл. Поред тих облика находимо и са измењеним *ашем: жњéјешем* Запл. (260), Крф. (229) *умéјете* Крф. (230) и сл. Аор. *жњá, жњáмо* (ib. 229) можда треба разумети као *жњ(е)á, жњ(е)áмо*. — Врло ми је необично *беjá, бejáше* и сл. као имперфекат за Врање.

Digitized by Google

Прва три лица овог имперфекта, т. ј. типа *живе́ја*, употребљена су у јужноморавском говору за мушки род претерита. Према *живе́ја*: *живе́ла* и др. уопштен је наст. *ја* за образовање тога претерита код свих глагола (о томе види Дијалекте, стр. 596 и даље).

4. *Имперфекат на о*: *но́сео* (*носеше*, *носеше*), *но́сеомо*, *но́сеосте*, *но́сеоше*. Полазећи од трећег лица *-оше* и од претпоставке о близости аориста и имперфекта у неких глагола, ја сам у овом имперфекту и видео ширење поменутог наст. аориста, одакле су после наново образована и остала лица. Сада ми изгледа могућна друга претпоставка, а, наиме, да у наставку *еомо*, *аомо* и сл. имамо стари облик *е(х)омо*, *а(х)омо* који је био истиснут другде наст. *е(х)мо*, *а(х)мо* (о том наст. в. Дијалекте, 550—551). Дакле имали смо старе облике:

2. s. *носеше*
3. s. *носеше*
1. pl. *носе(х)омо*

Облик на *омо* био је необично налик на аорист *пе́комо* (у тим.-лужн. говору), и онако као што имамо у аористу према *пе́комо*: *пе́ко*, *пе́косте*, *пе́коше*

добивено је и овде према *но́сеомо*: *но́сео*, *но́сеосте*, *но́сеоше*

Одавде се види да је носилац значења имперфекатског *основа имперфекатска*, а не наставак. Тако је, уосталом, и у заједници словенској постао нов имперфекат према аориским наставцима. — Једном сам забележио и *дадео* као 3-ће лице. Ово би значило да се према другим лицима почело да образује на аориски начин и 3-ће л., али поменути је облик свега једном забележен, и *даде* — као имперфекатска основа мало је сумњиво. Зато том облику ја не дајем велики значај.

Digitized by Google

На основу свега овога може се рећи да су главна имперфекатска образовања у овим говорима на *е* и на *а*. Кад бисмо хтели у главним или основним цртама да окарактеришемо образовање имперфекта према презенској и претеритској (аористој) основи у овим говорима, добили бисмо овакав резултат.

Имперфекат на *е* образују сви глаголи I врсте, сем неколиких (исп. ниже); глаг. II вр. на *не*; сви глаголи III на *-ује-*: *-ува-*; сви глаголи IV на *-и-*: *-и-* и *-и-*: *-е-* (*нбоим: носи́(х), седи́м: седе́(х)*).

Могу га образовати и глаг. III вр. типа *пи́јем, зна́јем, сме́јем, има́јем, беле́јем* итд. и III вр. 2 раздела типа: *пла́чем: плака́, вр̀жем: врза́, си́пем: сипа́*; али они могу имати имперф. и од основе на *а*. Ретко га образују глаголи IV вр. на *и*: *а* (*држи́м: држа́*).

Имперф. на *а* образују: сви глаголи III вр. типа *пе́вам: пева́(х)* и сви глаголи IV вр. 2 раздела типа *држи́м: држа́*.

Од осталих глагола могу га имати они који могу имати у аористу или прет. *а*: на пр. *могу: мога́(х), си́пем: сипа́(х)* и сл.

Имперф. на *ја* (*аја* или *еја*) могу имати, на првом месту, глаголи, једносложни или двосложни, који иза вокала *е* или *а* могу имати *ј* у сад. врем. које се задржало у свим лицима: *сме́јем, уме́јем, зна́јем, би́јем, тка́јем*; затим глаг. основе *(х)оте* и *бе*. Према тим глаголима могу имати каткада тај имперфекат и глаголи који у имперфекту (или аористу) могу имати *-е-*: *зове́а, живе́а, возе́а, лате́амо* и сл.

Напослетку, имперфекат на *-о-* могу имати све глаголске основе. Његови се наст. додају готовој имперфекатској основи на *е* или *а*. Он се употребљава, у главноме, у тимочко-лужничком говору са заплањско-сврљишким говором и у севернијим деловима јужно-

Digitized by Google

моравског говора (исп. места из којих су примери у мојој књизи, стр. 562—564).

Друкчија се образовања ређе употребљавају.

Акценат је имперфекатски, у главноме, на ономе месту где и у садашњем времену. Али од тога има (нарочито у образовањима на *еа* и на *о*) доста одступања. Та одступања треба детаљно испитати у локалним говорима.

V. Ситни прилози.

Овде ћу изнети различне ситне прилоге појавима о којима се говори у мојој књизи (Дијалекти). Њих ћу поделити у неколико група. У првој ћу групи изнети нека нова тумачења или нове прилоге неким појавима; у другој ћу групи изнети примере који увећавају збирку примера у мојој књизи, или значења речи која су раније изостала, или поправке значењима изнесеним раније, или паралелна значења тамо изнесеним значењима речи из других крајева. Наравно, и овде нисам хтео дубље улазити у лексичка испитивања, већ сам изнео значења само у оној мери у којој је потребно да се може одредити припадање речи већим заједничким групама. Лексичка испитивања наших дијалеката морају се специјално вршити. У њима ће се морати потпуно тачно, са свима нијансама и на све познате начине, одређивати сви преливи у значењима и у употреби речи. Зато овде и не саопштавам нов лексички материјал из ових говора. У трећој ћу групи изнети поправке (акценатске или фонетске) речима изнесеним у мојој књизи. Стране су увек из моје књиге; форма се наводи како треба да гласи.

34 стр. Глаголе са чистим *а* и под акцентом типа *калáти, залáти се* и сл. треба одвајати од глаг. *полетѝ* и сл., јер они имају друго, итеративно значење *(идлѣ̄ѣ* и сл.), и имају увек *а*.

Стр. 266—7. За образовање предлошких облика *иодъ* и сл. могли су имати такође значаја прилошки облици *прѣдь, прѣди* према предлошком *прѣдъ* и сл.

Стр. 441. При крају текста треба додати: У Пир. *аслѝ: аслѝ слáбо,* (сасвим слабо); исп. и: *аслѝ баштá си, башт6јѣ̄а* — ти си исти отац.

Digitized by Google

36: *тр̏клета* Пир. — за децу; немирна, несташна. — 47: *убв^{а}чкáла се;* да се *забр̏кне* „да се збуни, забуни“. — 51: *жр̏гла, жéгла* и *жéгра* (fem.). — 57: *нáцьв^{а}цкáло се* напр. воће на дрвету, кад га је много; вели се и за кућу када је пуна на пр. људи и сл. — 58: обично *гложд̏к* Пир. (глогова шума). — 59: *цвичр̏к* у Пир.: када се „вурда“ исцеди из суротке, па оно што остане зове се тако. — 59: обично (бар у Пир.) *шумљ̏к*. — 60: *јáзьв^{а}вц*, pl. *јáзьвци* (Пир.). — 65: *мртьв^{а}вр̏ц*, pl. *мртьв^{а}вци́* (Пир.). — 68: *омрзлр̏к, ненавидлр̏к* Пир. — 68: *санталр̏ци* у Леск. *салтанр̏ци:* кињење, гиздање, разметање оделом и сл. — 70: *рьд^{а}р̏ква* Пир. — 74: *бузалр̏к* Вр. коров који расте на напуштеној њиви или ливади и сл. — 95: *жлтьр̏ц, жлтрúй* pl. (птица) Пир. — 115: *слуквоглéд* Врање. — 122: *напизéше* намилеше, издолазише. — 143: *дивјáч* у Врању за све дивље: и воће, биљке, животиње и сл. — 151: *поразú* Пир. поквари. — 175: *врчúца* Пир. нйска. — 175: *печ* пећина (Расница). — 179: *навацувáле* Пир. проводиле ваду, вадом заливале. — 179: *обúц* „пробај“, „окушај“ (у сваком смислу). — 179: *пóгоцба* погодба Пир. — 180: *мецьв^{а}нцúй* суседи по ливади, њиви и сл. — 196: *слануúношка* (Стол). — 198: *улулéјка* колевка нарочите врсте која се везује за таван. — 200: *изназадúла се* повукла се, одступила. — 202: *зýбрим* стојим на пољу очекујући, изгледајући неког Вр. — 202: *зьв^{а}дурúна, зьв^{а}дúна* Врање. — 203: *лýнза, лáнза* (шврља) Пир. — 215: *тéшьк* Вр. (тежак). — 228: *вúтлушка* беочуг за затварање врата Пир.; *зáгњица* (Пир.) задњи део одела. — 238: говори се обично и *слéгни глáву*; вероватно овде и имамо сличан облик са врло отвореним *е*. — 229: у Пир. обично инак *письв^{а}мцé*. — 234: у Врању *дзк* (= дек). — 237: *калáура, бревенéци* Пир. — 239: *(од) пандúвек* Пир. — 239: *чамшúр* Пир. — 267: *обивари* (обари). — 305: *врá = врá(х)* (исп. руско *вóрох*ъ) значи: жито на гомили (око стожера) спремљено за вршидбу на гумну, или уопште жито које се врше. — 310: *врз вóду* поврх воде. — 350: *балр̏за*, обично, свастика. — 350: *вýта* Пир. сукња. — 350: *стóвна* Пир. тестија. — 351: *кокóна* госпођа. — 352: *папýчы* (masc.) Пир., sing. *папýк*. — 355: *„дулýм* лóзје“, т. ј. стара мера која се у Пир. задржала још само за виноград. — 355: *ковтóр* Пир. = *лофтóр* (пећ). — 359: *тарачýг* овчарска торба од целе јагњеће или јареће коже. — 361: *везнé* Пир. — 361: *манúста* Пир. — 362: *врждáк* грање сасечено (Пир.). — 362: *кривáк* криво дрво (одсечено) Пир. — 365: *крупнúк* Пир. — 365: *зáлудњик* Пир. — 367: *вирчр̏к* dem. hyp. вир. — 368: *кљувúдрво* детлић Пир. — 368: *кóмка* Пир. — 369: *лéјка* тиква, врг од ње и сл. (Врање). — 369. *мрéчка* умирање (Пир. Вр.), епидемија (Пир.). — 369: *семењáјка* плод у којем има много семења, остављен за семе. — 369: *планинáрка* врста птица које само зимују у нашим крајевима (Вр.). — 371: *сýчље* Пир. (суво грање). — 373: *краљовéштица* у Вр. обичај о Белим покладама, када се ватра прескаче; и та се ватра тако назива. — 374 *кúлавица* чекић нарочите врсте. — 375: *бежьв^{а}нцúй*. — 382: *половúна* „појас“ у знач. „струк“. — 385: *женштинá, мушкинá*. — 385: *чавульúнка* дроњци, крпе. — 385: *печéнка* (бундева). — 390: *блúгота* Пир. (бели смок). — 385: *грьа^{а}мýтка* Пир. — 396: *цембелúја* хаљина ружичасте, отворене првене боје. — 396: *плакарúја* дугачка бачва за грожђе (Пир.). — 435: *купр̏чко* Пир. (куповно). — 436: *гмúчкаво = гмúчаво*. — 436: *мршчаво* Вр. = *мрчкаво*. — 437: *въ^{а}клéст* црномањаст, *въ^{а}клó јáгње* јагње са црном пругом изнад очију (Пир.). — 437: *окóлчасто* Пир. заобљено, заокругљено. — 437: *дуовúт* Пир. плаховит. — 440: *по не áјќе* боље му је; *пó нема* има мање, т. ј. (још) више нема; *пó не цијем* ретко цијем, мање цијем; *пó не се садило* мање се садило и сл. —

Digitized by Google

466: *дочáс* одмах, мало доцније. — 469: *прóйн* Пир. пре неколико дана, скоро. — 485: *дéкне* „застрашиˮ Пир. — 485: *jéдне* Пир. мало једе, на брзу руку. — 486: *секнáла* Вр. (повући према себи). — 486: *цáсне* тресне, удари, јако удари. — 489: *недочýва* не чује добро, наглув је (Пир.). — 492: *вýца*, на пр.: „*усéкни свечýту да не вýцаˮ* Пир. — 492: *назнáва* „по нешто знаˮ (492). — 494: *замúта* итерат. на пр. гумно (чистити). — 497: *арúзујем* (поклањам). — 497: *батúсује* Пир. Вр., управо, квари се, батаљује се. — 497: *бунýјем* Вр. бунцати, не моћи спаљати, рђаво спавати. — 497: *навáцујем*. — 498: *погалýје* помилује, помази. — 499: *обиóцујем* обилазим. — 501: *иéстује* у Пир. гајити, само цвеће, воће и сл. — 502: *снемýје* (упропашћује). — 506: *надолéли* још и „досадилиˮ. — 515: *бóте* Вр.: „*квасцýц ће ми бóте без поклóпцаˮ* (изветрити). — 523: *натежú* у смислу обилно родити, много родити (за воће) Вр. — 524: *јáска* Вр. за бйло: удара, бије; за бол: штреца. — 524: *jéкам* Вр. мувам. — 524: *кýжља* куља. — 525: *струпа* скупи без реда, нагомила (Вр.). — 526: *цúпкау се* за децу, када се у игри обарају и претурају. — 532: *деáним* издржавам (Вр.), *деáни* траје (Пир.). — 532: *дúри* (Пир.) тражи, *одúри* нађе (Пир.). — 532: *трúкам* превлачим, гудим. — 534: *сиáстриш* убијеш, смакнеш. — 536: *стрви се* троши се. — 536: *тýлим се* нагињем се (у игри). — 538: *квечú* чучи (Пир.). — 542: *запишú* запуши, зачепи; вели се и кад у грудима стегне (Вр.). — 561: *протињáше се* провлачити се, протурати се. — 573: *згревељá се* за децу: када се рву, обарају и сл. — 574: *закáсл* забасати, погрешити пут и сл. (Пир.); упасти (Вр.) на пр. у дуг и сл. — 578: *истрóви* упропасти, изгуби новаца, потроши и сл. — 578: „*свéт се нáпарасиˮ* распусти, напусти. — 590: *удýма* уговори, *одумýјеш* одговараш (Пир.). — 592: *сиенцáла се* скупила се. — 594: *нагквесúла се* наднела се. — 594: *раскотрвúла се* рашчупала се. — 595: *трсúли* вели се за чупање траве, корова и сл. (Пир.). — 598: *сьпрéја* спречити, омести, препречити. — 610: *сьведнáја се*, управо, сагнути се. — 611: *манáли óчи* (и *с óчи*) управити, укочити поглед. — 652—3: *ега би пáдла кúша* (Пир.) о кад би пала киша! у Пир. *егá* значи и „*да биˮ*; *егá дóће* Вр. „да хоће да дође!ˮ; у клетвама: „не би лиˮ, „да биˮ и сл. — 653: *врз сéбе* поврх себе.

XLI Вавá. — *XLII Држина.* — *XLIII Чúвлик.* — *XLVI Јаовьц.* — *XLVI Катьлéньц.* — 15: *úнцилиз.* — 16: *прéунуче.* — 22: *мáкујy.* — 26: *дóвате* Рад. — 27: *опоньúл (опьньúл).* — 54: м. штуца — штуцне. — 54: *измýкни се* аор. по знач. — 56: *сьие* треба избацити. — 84: *омáквица* треба избацити. — 94: *dlъ(bs)ti.* — 95: пол. *kłoп.* — 96: чеш. *lžíce.* — 125: *čadȩr.* — 125: *чадър* — *чадра.* — 133: *отóчке.* — 144: *здрáвје.* — 144: *чернéзје.* — 162: *ио-ц-осýјеше.* — 174: м. *врчý: врчá.* — 175: *лéча* Кож. — 175: м. *мечý: мéчу.* — 175: *ньчви* И. Јал. — 175: *илачá* (3. аор.). — 175: *свéчу* Ошь. и т. д. — 178: *кýће* Бучје. — 178: *свéће.* — 179: *вицéомо.* — 179: *глéц-чте* Пир. — 179: *згóцу* Тем. асс. од *згóца* (згода). — 180: *преглецувá.* — *заповéцуј, заповецувáл.* — 180: *роцéн брат.* — 180: *колéцање* (коледари). — 185: *рцá.* — 185: *бежájећи* Тиб. — 186: *погабá* Каж. — 186: *грбе.* — 187: *ненаиўбено* Д. Мат. — 187: *зарабўје* Н. — 193: *перáшке.* — 195: *убавшће.* — 212: (1 нап.) *ћанци.* — 213: *расипáдло се.* — 215: *ис(х)оде* Остат. — 244: *дéсет* Књаж. — 254: м. *зá рьд* треба *зарьд.* — 254: *нарýчьм* Н. Кор. — 256: *да úдем* Вина. — 260: *нúкој.* — 260: *таквúја* Пир. — 262: *такó(в)а* Пир. — 279: *зà гушу.* — 281: исп. *иђјāс.* — 307: *ћиселопéј.* — 311: *лдпата.* — 322: *вàрошāни, брàнūк, водéничāри.* — 322: *чдвек.* — 325: *пандурé.* — 348: *жéба.* — 351: *недéља.* — 352: исп. *идлене.* — 352: *кардула.* — 353: *блàговéст, ирдиāст.* — 355: *јечмéн* треба

Digitized by Google

избацити. — 355: *мѐгдāн.* — 357: *рѐзāл.* — 357: *чȍбања.* — 358: *цѐлāт.* — 365: *крава́јник.* — 366: *за́лчък.* — 367: *овс̄ък* Рад. 369: *Ми̏лōјка.* — 369: *ока́лке* Вр. — 370: *подве́шке.* — 371: *ину́чки* треба избацити. — 372: *калени́ца* Вр. чанак особите врсте. — 372: *ршчи́ца.* — 377: *ирāц.* — 381: *и̏стина.* — 382: *тамни̏на.* — 388: *ирскāње.* — 389: *водѐничȉште.* — 389: *ку̏триште.* — 390: *бо̀жић.* — 390: *јагањчићи.* — 391: *двић.* — 392: *водѐничāр.* 393: *добошāр.* — 394: *скȍбāљ.* — 394: *очи́ла.* — 394: *ѐршидба.* — 394: *прода́ја.* — 395: *преиѐруга.* — 397: *у̏глење.* — 423: *двога.* — 423: *тои́зи ила́чу деца́* Леск. — 430: *ра̀ме.* — 432: *је́дак.* — 433: (за жито кад је чисто) Баб. — 486: *слитну̏ше.* — 493: *одзапиња* Кат. 498: *зденува́* Рад. — 499: *обиђу̏јем.* — 507: *ста́ја·ти.* — 517: *исечѐм* Вас. — 522: *соба́љамо* Вр. — 523: *зи́пи* (скаче). — 524: *упри́чкамо (се)* упрашимо (се), укаљамо се — 526: *чу̏вāм чу̏вајӯ.* — 527: *нѐ га наш* Ш Бурк. — 533: *промазни* Б. Ње. — 539: *ипирвенети.* — 544: *тр̏чете* = тр̏чите, исп. и тр̏чите. — 545: *ходите.* — 559: *пита́* (1 sing.). — 562: *умре́лву* треба избацити. — 564: *идо́* = *ѝдо(х).* — 565: *сѐдēм, сѐднēм.* — 568: *нгњѐсти.* — 574: *снема́.* — 579: *зденува́.* — 582: *трчаѝеви.* — 593: *увитљи́ла.* — 594: *запарасѝл, напарасѝл.* — 610: *капна́ја.* — 611: *ипорасна́ си.* — 613: *осʷмна́ли* (Вр.). — 619: *ѝзаткāн.* — 624: *све во́јску.* — 627: *ко́рав да....* — 630: *што̀ ву је — та́ј ву је* Вр. — 632: *ипробора́ви* Пир. — 632: *озбори́ја га* Вр. (стоворио га)[1].

А. Белић.

[1] Према уобичајеном начину писања у нас, ја сам горе у расправи и у додатку задржао облик презимена, тамо често поминатог, Брох (Broch). Правилније би било писати према норвешком изговору Брок.

Digitized by Google

ГАВРИЛО СТЕФАНОВИЋ, ВЕНЦЛОВИЋ

О животу овога нашега књижевника из прве половине 18. века знамо врло мало, па и то већином само оно, што се из записа у његовим делима може о њему сабрати. Не зна му се ни место ни година рођења, а тако исто ни смрти. Кад је 1690. год. патријарх Арсеније Црнојевић прешао са српским народом у аустријске земље, онда је, без сумње, прешао и Гаврило, јер он на једном месту у једном свом зборнику вели, да га је писао: „да не въсѣе провождѫ дни въ чѫжди домѣхъ". Он сматра, дакле, крајеве у којима су се Срби тада населили као туђе, а то би нам био као неки доказ да тамо није рођен, него да је, можда, прешао и он заједно с осталим народом. На другом једном месту назива сам себе: „Многогрѣш'нїи іеромонахъ Гаѵвилъ Рачани". Овај његов назив дао би нам повода да мислимо, да се Гаврило покалуђерио још пре преласка Срба у аустријске земље у манастиру Рачи, а можда је баш и рођен негде у том крају, па доцније и он прешао као млад калуђер. Да је ово одиста могло бити, могао би нам као доказ послужити опет један његов рукописни зборник од 1735. год., где се у поговору правда што је књигу писао „хитрописаніе мали, јако не бистъ оуже време минейскы писати, въ старости бо ѫже писах." Ако је он 1735. год. био већ стар човек, онда је он пре 45 година, у време пре-

Digitized by Google

ласка Срба под патријархом Црнојевићем, могао бити млад калуђер.

У осталом, имали бисмо још један, и ако не непосредан, доказ да није био рођен с оне стране Саве и Дунава. У његову преводу: „Мачь дѣховный,“ а и у другим његовим зборницима, и ако су писани источним говором, налази се местимично остатака јужнога говора. Ови остаци јужнога говора, могу се различно тумачити, али ипак остаје као једна од највероватнијих претпостављака, да је он рођен и одрастао у једноме крају српскоме, где се говорило јужним говором, (у манастиру Рачи у окр. Ужичком говорило се и онда, а и данас, јужним говором), па се је под утицајем тадашњега црквенога језика, у коме тих разлика нема, а живећи међу народом који није говорио јужним говором, и пишући за њега, трудио да пише језиком којим је тај народ говорио — источним говором, али му је ипак, што је лако појмљиво, промакла овде онде и по која црта његова матерњега говора. Овим, разуме се, није решено питање из кога је он краја и који је његов матерњи говор, али сви знаци упућују да тај говор треба тражити негде ближе југозападу.

Одмах по преласку у нове земље патријарх се Црнојевић настанио у Сент-Андреји близу Будима. Он је, истина, понео са собом и црквене књиге за потребу у цркви, али у оној журби око себе број тих књига није био тако велики, да би могао задовољити потребу за сву ону масу народа која је пребегла с њиме, поред тога што је тада и иначе била велика оскудица у црквеним књигама. Како у то време није било српске штампарије а књиге су се с тешком муком набављале из Русије, то је патријарх гледао, да око себе прикупи људе који су били вешти у преписивању црквених књига, и да оснује

Digitized by Google

школу где би се млади калуђери вежбали у томе послу.[1] Готово је једини био спреман за тај посао као што ваља Кипријан Рачанин. Он је око себе прикупио младе људе и учио их. За ту потребу он је доцније саставио и Буквар 1717. год.[2] Међу његовим ученицима био је и Гаврило, јер он сам себе, опет у једноме запису назива: „бившаго оу Сентъ-Андреи шбщега дѣховнїика Кѵпрїана Рачанина оученикъ“. Гаврило је био врло марљив преписивач црквених књига, јер највећи део рукописних књига, нађених у Сент-Андреји и око Будима, писан је његовом руком.[3]

Из његових се дела даље за њега зна: да је 1736 год. био у Ђуру на парохији као капелан, да је 1739. год. био у Коморану као проповедник код српских Шајкаша. Још 1746. год. у једном запису каже за себе да је: „въ глбоцѣй старости“, а после тога времена нема више трага о њему. Биће да је по свој прилици ускоро умро.[4]

И Кипријан Рачанин, и његов ученик Гаврило, представници су старије — србуљске школе писања. Све што год је Гаврило писао, писао је или србуљским језиком, или народним говором. Кад се прегледају његови рукописи писани србуљским језиком и упореде с Букваром Кипријановим, види се да су по свему исти — и начин писања, и правопис, и ортографија, и интерпункција, и језик — види се да је то једна иста школа.[5] За Гаврила се може рећи да је он један од последњих представника те србуљске школе писања, јер после њега, а и у његово време, готово сви писци

---

[1] Гласник Српскога ученога друштва XXXIV, стр. 151—152.

[2] Рукопис Српске краљевске академије, под бр. 141.

[3] Гласник XXXIV, стр. 152.

[4] По једном запису умро је 1749. год.

[5] Можда се баш због тога Гаврило и називао „Рачанин“, као што су се тим именом називали и неки други ученици Кипријанови, као представници Кипријанове и Рачанске школе писања.

Digitized by Google

напуштају тај старији начин писања и прилазе новом, „славеносербском“ начину.[1] У Каталогу рукописа и старих штампаних књига из збирке Српске краљевске академије, који је саставио г. Љуб. Стојановић, оваки су зборници Гаврилови под бр. 31, 71, 77 и 78.

Али Гаврило није био само прост преписач црквених књига. У осталим његовим списима који се налазе у Каталогу под бр. 84, 92—102 налазе се: житија, беседе и поучења и чланци светих отаца, као: Јована Златоуста, Јована Дамаскина, Григорија Богослова, Козме презвитера, Генадија, патријарха цариградскога, инока Петра, Кирила, архиепископа цариградскога, Евгарија монаха итд., што их је покупио из разних црквених књига. Два су од ових зборника на србуљском језику, и то под бр. 95 и 96. Остале зборнике рукописа, и то под бр. 84, 92—94, 97—101, Гаврило је дотерао на народни језик и удесио тако, да их и прост свет може разумети.

Сем овога његова рада, Гаврило је био још и преводилац. Преводио је с руског и пољског језика. Два су од ових његових рукописних зборника чисти преводи, и то под бр. 92 и 93. Ту се налазе полемичке проповеди на недеље Лазара Барановића, архиепископа црниговскога, под називом: „Мечъ дховный“ 1666, с руско-словенског језика. У осталим његовим зборницима налазе се местимично такође његови преводи, на црквеном и народном језику, што их је, кад му се учинило згодно, уметао. Тако је преводио: „из книге старога повѣченіа цампатаго въ Литове при кралю Полско“ Жигмѵндѵ, при митрополитѵ Кіевско“ Ішнѣ, въ лѣто ѧфѯи“ (1568), с руског; даље из књиге: „Трубы словесъ проповѣднихъ“, 1674. од Лазара Барановића, беседе на разли-

[1] У Београдској митрополији од 1731., а у Карловачкој од 1739. године почело се већ помало званично престајати писати по србуљски. Споменик Српске крал. академије XXXIV, стр. 121.

Digitized by Google

чите црквене празнике; даље „из ѱалтїира Московскога“; даље из „Историје Барона Цесара, гар'динала римскаго, имене“ Костела, преведена с полскаго језыка на словенскы“. (Не каже за њу да ју је он преводио!); даље „из полѹстава древна москов'скаго пред'словіе..... того ради и азъ вьмести“ сіе въ сію книгѹ; затим: „ѿ Москов'скаго поѹченіа цампатога оу Москви при царѹ Петрѹ и Адріанѹ тамош'ње“, тогда бив'ше“ патріарсе въ лѣте по рождествѣ Христовѣ ҂а҃ѯ҃ч҃з҃ (1647), здѣ же преведеніе бы ємѹ на ср'бскы језыкъ ради разѹмења простыѧ чловѣко““; на послетку „из книге зовоміе Клю“ Иліе архимандрита Лавов'скога“.

Као што се из овога види, Гаврило нема ни једнога свога оригиналнога рада, него су му све или преписи, или прераде, или преводи. Он сам није написао ништа, сем уметака и објашњења у беседама црквеним, о чему ћемо мало доцније говорити. Та би појава на први поглед умањила значај његова рада, и ми бисмо га много мање ценили, кад не бисмо водили рачун о културним и просветним приликама код нашега народа у оно време кад је он живео и радио. Те су прилике код нашега народа биле тада, а и много доцније, врло бедне и жалосне. Услед дуговременога робовања под Турцима, који су палили, робили и рушили манастире и цркве, спаљивали књиге, угушивали у клици сваки покушај за какав духовни напредак, наш је народ био скоро сасвим подивљао. Образованији ред људи — свештенство — слабо је био одмакао од опште масе народне. Најобичнији су били свештеници који не умеју писати, а било их је и таквих који не умеју ни читати, или врло слабо. Чак ни епископи нису се одликовали каквим бољим знањем и образовањем.[1]

---

[1] *К. Ѳ. Радченко.* Дос. Обрадовичъ. Кіевъ, 1897., стр. 1 и 4. *Моменти из прошлости и садашњости вароши Сент-Андреје* од П. С. Ниш, 1903. стр. 64

Digitized by Google

Поменули смо већ како је за време патријарха Арсенија Црнојевића, крајем 17. и почетком 18. века, за преписивање црквених књига и за спремање и обучавање младежи једино био спреман као што ваља — Кипријан Рачанин. Ни у другим крајевима није било боље.[1] О школама није било ни помена. Тек око неких манастира прикупљали су се ђаци што су се спремали за свештенички чин, па пошто би пробавили у манастиру по неколико година, научивши по мало читати и писати и што је најглавније од црквених обреда напамет, — с таквим, готово никаквим, знањем слати су у народ за свештенике, да после само неколико година забораве и оно мало читати и писати, што су били пре тога којекако научили.

Кад је стање било овако, онда је потпуно разумљиво што Гаврило није био оригиналан писац. На против, било би велико чудо да се у таквим приликама могао јавити писац, који би дао нешто своје, оригинално. Он је за своје време био необично вредан црквени писац, који се својом спремом и образовањем уздигао изнад масе тадашњега, скоро неписменога, свештенства. Та његова спрема и образовање, истина, нису били такви, да је он био подобан и да је могао сам писати и састављати беседе и слова, која би говорио народу у цркви. Али то му није било баш толико ни потребно! У српској црквеној књижевности било је у

[1] Више о овоме види у Извештају *Максима Ратковића*, егзарха београдскога митрополита 1733. Гласник Српскога ученога друштва, књ. 56., стр. 120 и даље. — Чак ни при крају 18. века стање се није много променило на боље. Јован Рајић у предговору својих „Поучења недељних", која је издао 1793. год., овако се у предговору жали: „Али ми још'те од Бога нисмо тодико благословени, да би свагда свештеници били науком просвећени и научени. Међу многима који звање своје јерејско извршују у чистоћи савести, јесте не мали број и онакових, који, (као што вели апостол Павле), не разумеју ни оже глют'ъ, ни ѡ них'ъ же оутврждают'ъ, и који, поставши пастири, и сами потребују настављења и разумљења, онако како и последњи простаци. Ово чини цркви Божјој несрећу и печал".

Digitized by Google

разним зборницима сачувано толико готових беседа и слова, житија, поучења итд. најславнијих светих отаца и чувених црквених писаца у православној цркви, што је још у раније доба било преведено с грчкога, где су била расправљена најглавнија питања и догме у православној цркви, да је било само потребно умети се користити и послужити овим већ готовим материјалом. А Гаврило је то знао и умео, јер је он у својим зборницима марљиво прикупио таке готове ствари, које су му биле потребне за обучавање народа. Он је дао онолико, колико је умео и могао дати, и ми смо му данас захвални и на томе, и то много захвалнији него некоме који је дао много више, али живео у приликама далеко повољнијим.

Али Гаврило има још једну другу, много већу, заслугу. У доба када је руски црквено-словенски језик код нас био у највећем јеку у употреби, и када је био скоро сасвим потиснуо црквено-словенски језик српске реценизије, Гаврило се још држи старије, србуљске школе писања. Доцније ћемо имати прилике да видимо, да у његовим преводима у језику има врло мало и незнатних остатака русизама, и ако је он преводио проповеди и чланке с руско-словенскога језика, те на тај начин био у могућности да, као и његови савременици, буде подложан утицају руском. Он није подлегао општој струји, од које је било доцније толико штете и у књижевности и у књижевном језику српском, не због тога што је хтео да се покаже веран чувар старине и књижевних традиција, и зато што је био убеђен да је старије боље, јер је ближе народном језику, него, по свој прилици, стога, што није умео писати руско-словенским језиком, јер је он још у младости, код Кипријана Рачанина, научио да пише по србуљски, па се онога на што се већ навикао држао и доцније.

Digitized by Google

Гаврило је био паметан и практичан човек. Та се његова памет и практичност огледају нарочито у томе, што је он, кад му се чинило да је то потребно, напустио чак и србуљски језик, и отпочео писати народним језиком онако и онолико колико је знао. Живећи у Сент-Андреји, тадашњем књижевном центру, у непосредној околини патријарховој, он је имао прилике да чује, а и сам је могао да види, све слабе стране тадашњега свештенства, и шта је нашем народу било тада најпотребније. Он је био један од оних људи који је имао шире погледе и добро уочио значај народнога просвећивања. Он је увидео да онај прост свет, који је био огрезао у незнању и разноврсним празноверицама и само се по имену звао хришћанским, треба озбиљно поучавати, ако се хоће да се одржи у православљу, а нарочито да се сузбије католичка пропаганда и Унија. Покрај сметњи које је аустријска влада чинила Србима у њиховој борби за самоодржање и образовање, она им је чинила и једну сметњу далеко већу, која је била нарочито кобна по Србе, јер је претила да им уништи прадедовску веру а с њом и народност.[1] Из Беча се систематски радило на томе, да се Срби путем Уније преведу у крило католичке цркве. Људи, који су стајали на челу српске цркве, често су својим незнањем и нехотице помагали аустријску владу у извођењу њених планова. Али је било и светлих изузетака. Било је људи који су се свима силама трудили да одрже народ у православљу и спрече Унију.

Један од таквих људи био је и Гаврило Стефановић. Он се не задовољава само тиме што уноси у своје зборнике беседе и поучења најзнатнијих црквених отаца у православној цркви, што је већ пре њега било пре-

[1] Види о томе више у *Гласнику Срп. ученога друштва:* књ. 39., стр. 293.; књ. 56., стр. 118.; књ. 73., стр. 330. и 331. и стр. 283.; књ. 43., стр. 75., и *К. Ѳ. Радченко:* Досиѳей Обрадовичъ итд. стр. 2—3.

Digitized by Google

ведено с грчкога, него он преводи с рускога и пољскога језика беседе и поучења да би их могао говорити народу у цркви. А да би од тога његова рада било стварне користи, да би га народ могао потпуно разумети и примити поуку, он у тим беседама напушта црквено-словенски, србуљски језик и пише и говори народу у цркви народним језиком.

И ако у овим његовим беседама језик није потпуно чист народни него је јако измешан са црквеним, будући да је он био црквени човек, па имајући свакога дана посла с тим језиком, знао је добро тај језик, те је често и нехотице грешио, узимајући место народних облика и речи — црквене, што је потпуно појмљиво, јер народни језик не може од једанпут ући у књижевност потпуно чист и одмах се потпуно одомаћити: — ипак је његов језик први покушај да се и народном језику да право да уђе у књижевност. Да се пошло његовим трагом, и да није настао преокрет у нашој књижевности увођењем новога, „славеносербскога“ језика, онда би још у 18. веку имали поступно извршено оно, што је Вук, после дуге борбе, извојевао тек у 19. веку, — тј. ушао би сасвим народни језик у књижевност. Али то није могло бити, јер су културне и просветне прилике код нашега народа биле таке да је морало наступити оно што се после десило.

С друге стране дела Гаврилова и његов целокупан рад, услед немања штампарије, остао је нештампан, у рукописима, што је нарочито за жаљење, јер на тај начин дела његова нису могла вршити онај и онакав утицај на књижевнике и доцније раднике, као кад би била штампана и растурена у народ.

За цео његов рад могло би се казати ово: 1. Хтео је да поучи и учврсти прост народ у вери православној, и зато му је дао поучења најзнатнијих црквених отаца у православној цркви. 2. Хтео је да олакша рад својим дру-

Digitized by Google

говима, свештеницима у поучавању народа, па им је зато дао готове зборнике беседа, да се не морају мучити у састављању њихову, него их узимати готове и говорити их, кад им се учини згодно. Отуда на више места у својим списима вели, да свештеници не морају говорити народу све што је тамо написано, него се нешто може изоставити или говорити други пут, кад се укаже потреба или кад им се да згодна прилика.[1] 3. Хтео је да сузбије пропаганду католичку и ширење Уније, па је узимао и преводио дела руских и пољских писаца који су се против исте ствари борили у Русији у 17. веку.

Један од оваквих писаца и проповедника руских био је *Лазар Барановић*, архиепископ црниговски, од кога је остало два велика зборника поучења у фолију и то: „Мечъ дѹховный“, штампан у Печерској лаври год. 1666., — слова и поучења на недеље и покретне празнике, и „Трѹбы словесъ проповедныхъ“, штампано на истом месту 1674. год., — слова и поучења на светачне дане и непокретне празнике.

Лазар је био у главном проповедник и поносио се славом проповедничком. Умро је 1694. год. у дубокој старости. Осим на руском написао је и штампао неколико дела и на пољском језику. Међу њима има и полемичких, за заштиту православља. Барановић је писао ове своје проповеди црквено-словенским језиком руске рецензије који није близак народном језику. За ове његове проповеди ево шта вели један руски литерарни историк:[2] „Тон и карактер ових Барановићевих проповеди јесте црквени. Он је писао истину, и у његовим поученима нема сказака и анегдота из историје и митологије. Он се држи поглавито Светога писма и учења светих отаца, те

[1] аще изволиши можеши зде конець свьршити, аще ли нїи, а то чати напредь. Мечь дѹховный, л. 97б; можеши конец оучинити, л. 103б.

[2] И. Порфирьевъ. Исторія русской словесности I². Казань, 1891, стр. 631—633.

Digitized by Google

се, стога, више приближује источним проповедницима византиског стила, али се ипак у његовим проповедима огледају и особине југозападнога, схоластичнога образовања и науке. Завијеност, магловитост, замишљеност, оштроумност, извештаченост и напућеност (бомбаст) — при оскудици мисли, сиромаштву уображења и одсуству правога осећања, — чине главне црте проповеди Барановићевих. Све се оне, може се рећи, састоје из звучних фраза и до страховитости су досадне. У своје време оне су се могле, сем књижевника, допасти онима који полажу на речи и изразе, али народу нису могле бити разумљиве. Цела ова његова радња није, дакле, била ни од какве користи за масу простога народа, једно, што је писао на црквено-словенском језику, који народ није добро разумевао, а друго, што тај народ не само није био учен, него чак није био ни писмен, те није могао разумети фине и утанчане доказе и против-разлоге, а тако исто ни уживати у начину исказивања и облицима красноречја. У осталом, као што се чини, Лазар је те своје проповеди и писао имајући у виду, да се пре свега допадне Алексију Михаиловићу, који је волео извештаченост и бомбасте речи. Оба су зборника посвећена цару. У својим проповедима Лазар обично воли да се повраћа на значења речи и разних спољашњих знакова, парадира с поређењима и супротностима, развлачи до грдила текст Светога писма, не објашњујући га ни мало. Особито пак воли, да у Светом писму тражи символички и алегорички смисао. Једна кака било реч побуђује Барановића да јој тражи нешто што јој одговара у другом предмету, поводом кога је могуће наћи и употребити другу сличну реч. Језик и стил су му препуни реторских фигура: метафора, упоређења, антитеза итд. Сем тога воли да употребљава у проповедима и молитве, препуне извештачености и празнословља".

Digitized by Google

Проповеди овога Лазара, превео је Гаврило Стефановић и то цео његов зборник „Мечъ дховный“, а и од „Трубы“ превео је доста, и то разбацано у разним зборницима. „Мачъ дховный“ превео је Гаврило у Ђуру на парохији, као капелан ђурски 1736. год.[1] Цео превод је сачуван у три књиге. Прва, о којој сам узео да говорим у овој својој радњи, садржи слова од двадесете недеље по Духовима до прве недеље великога поста. Писана је на мањој четвртини, а има 155 листова. Друга књига обухвата слова од друге недеље великога поста до недеље шесте по Духовима, на мањој четвртини, истога формата као и прва, а има 240 листова. Обе ове књиге чувају се у збирци рукописа Српске краљевске академије, под бр. 267 и 268. Трећа, за коју се до сада мислило да је изгубљена, налази се у збирци рукописа Карловачке патријаршиске библиотеке, и за њу сам дознао сасвим случајно, тражећи руски оригинал овога дела.

Посредовањем Српске краљевске академије наука добио сам из Петрограда, од Царске руске академије наука, оригинал овога дела, и, упоредивши га с преводом, видео сам да се не слажу. У оригиналу је прво слово на прву недељу по Васкрсењу Христову, а у преводу је прво слово на двадесету недељу по Духовима. Гаврило, дакле, није преводио редом као што је у оригиналу, него, кад му је ова књига дошла до руке, он је узео и нашао слово, које одговара оној недељи која је тада била, а то је била двадесета недеља по Духовима, па је прво то слово превео. За тим је наставио преводити слово на двадесет и прву недељу итд., јер му је било потребно да би могао идуће недеље говорити у цркви, док није дошао до краја књиге, тј. до Ускрса. То обухвата читаву прву књигу и 89 листова друге књиге. На 89[6] листу налази

[1] По једној белешци писаној туђом руком на корицама прве књиге.

Digitized by Google

се при дну ова његова напомена: Сїи поꙋченїа, на изꙋзода преводи. дозде конацъ є. почета же имъ вьпрвїи ѿвьскр҃енїа х҃ва починаѥ҃се. и и ѿзде тꙋ заче҃. нъ мнѣ би ра оученїа вьцркви. тога ради сице писа нахитоци. дабисе скорїе гоѵлово слꙋчило къприходецїеи н҃ли на слꙋжбꙋ: ∾ Сада је био на реду почетак у оригиналу, и он је наставио преводити и даље.

Али ту, у почетку, није преводио све као што је у оригиналу, него је нешто изоставио. Заглавни лист превео је овако: Мачъ дховны. иже є глъ бжїи. Напомоцъ цркви воюющеи, изоусть х҃вы подан҃ы. Книга проповѣди слова бжїаго: Съписанна ермонахо гаврило, гꙋ поспѣшаѵлꙋющꙋ, и слово оутвр҃жаюцꙋ. юже съорꙋжїи. лазаръ барановичъ еп҃кпъ цр҃ниговъскы. типомже издасе вькіевꙋ вьлав҃ри пе҃рско: вълѣ҃: ѧѫѯѕ: ∾

У оригиналу одмах после заглавног листа долази посвета у стиховима: „На его Пресвѣтлаго цр҃каго величества знаменїе“. Има 28 стихова, који износе једну страну. Њу је Гаврило изоставио, а тако исто и посвету у прози: „Бжїею мл҃стїю великомꙋ Гд҃рꙋ Цар҃ꙋ и великомꙋ Князю Алеѯѣю Михаиловичꙋ, Всеа Великїа и Малыа и Бѣлыа Рωссїи Самодержцꙋ“, која заузима седам и по листова. И једну и другу посвету он је изоставио стога, што није било никакве потребе за њих, јер су се односиле на владаоца који је већ одавно био умр̃о. После тога долази „пред'словіе. къчитателю“: ∾ које је Гаврило цело превео, па тек онда настају: „Проповѣди слова Бжїаго на н҃ли въсего лѣта: ∾ У овој је другој књизи последња беседа „на н҃лю з. ш исцѣлѥны разслаблѥнаго къ іс҃ꙋ въ капернаꙋме:“, па онда стоји ова напомена Гаврилова: „Кз. и прочее н҃ли слова до к н҃ле паки. ищи вь третой сицевой книзы. понѥ то тако писа оу вьшпралѥной книзи. вьхиѵро нацрков'нꙋ потребꙋ.“ Та трећа књига, као што сам напоменуо, налази се у Карловцима, и ја

Digitized by Google

је нисам имао у рукама, те о њојзи овде не могу ништа ни рећи.

У поговору, који се налази на крају прве књиге, Гаврило вели: да је ову књигу писао хитно, јер је журио да му свака беседа буде готова на време, како би је у недељу могао говорити у цркви, па наставља даље: „аще что нѣ комѣ люде кое слово запол'зѕ глати, и оучтелю несвидїисе што, а вы то чрвенило начрꙗйꙗе, и преиди. Можесе сїе глати и сицева противъ людїи. ꙗковїе. натѕре сѕ людїе. сице и глъ къ ни, подобаетъ, вънаѕкѕ ихъ. а е, нестъ поꙗреба, сїа шставивъ надрѕгїи разъ". Даље вели да у овој књизи није све написано просто, јер оно што се говори Богу намештено је по писању књижевном, тј. црквеним језиком, а што људима, то је просто — народним језиком; али ни ово због незнања и умне немоћи није могао протумачити све као што ваља, него оставља онима који читају, да схвате својим бистрим умом — фраза која се налази готово у свима старијим нашим рукописима.

Што се самога превода тиче, Гаврило је преводио не по смислу, него реч по реч и реченицу по реченицу — ропски, тако да му је превод нејасан а покашто нема смисла. По свему се чини, да он многа места није ни разумео у оригиналу, јер су многа места тако нејасна да се не могу разумети и не може им се ухватити смисао, док се год не узме оригиналан текст у руке. Видели смо раније да се ни сам оригинал не одликује Бог зна каквом јасношћу, и да је магловитост и заплетеност баш једна од главних његових одлика. Без сумње је то и сам Гаврило опажао, зато се он на други начин трудио да му превод буде колико толико јаснији и разумљивији слушаоцима. Он је то постигао на тај начин, што је парафразирао и објашњавао мисли и она места, која су му се чинила не-

Digitized by Google

јасна, а сем тога додавао је и нешто своје, што је он сматрао као потребно у приликама у којима је живео тада наш народ. Отуда се у његову преводу може наћи речи, израза, читавих реченица и ставова, којих нема у оригиналу. Поред тога што се таква места одликују чистијим народним језиком, речима и облицима узетим из народнога говора, та су места знатна још и стога, што се у њима налазе поуке потребне за свакидашњи живот, те се на тај начин, посредно, може видети на каквом је културном ступњу био тада наш народ, које су му биле махне и недостаци, и шта све Гаврило препоручује да се те махне отклоне. Најбоље ће се видети из примера како је радио, зато ћу овде навести неколика места како гласе у његову преводу, а како у оригиналу

(превод)*

Лист 86[6]. Непрелюби твори. каконо онай коисее збезаконіе оуоутроби мтр'ньшй зачеш, изгрѣхосе оуе'но нашвай свѣ родіш. живо'ніи овомѵ мірѵ. гдѣсе свѣ зло доконава ане добро. цое го оумірѵ. пр'вомѵе жел'но тѣла, дасе насити блѵда. ишто на пр'во оучи слово бжіе ч'то. чѵватисе ѿ пл'таске скр'но'ъ. зацо кото грѣхѵ посамои своишй натѵри члч'кой, ла'носе предае члкъ. иизара тога грѣха найвыше, и найвѣѣъма лю: ѿпадаю ѿба. посвѣдочавѵ стга ап'ла пе7ра.

(оригинал)

Не прелюбы твори; къ безаконніи зачатаго, и къ грѣсе рожденна, жителя мірѵ, идеже вся ѣже сѵть къ мірѣ, первое сѵ похот' плот'ская оучи къ первый слово Бжіе ч'тое хранитися ѿ пло'скоя нечис7оты; къ семѵ бо грѣхѵ по ѣтствѵ самомѵ члкъ оудобъ прекланяетъся, и ради сегш грѣха найпаче, члци живота вѣчнаго не наслѣдѵю. по свидител'ствѵ Дпла стгш Петра глюща:

* Акценти и други знаци више врсте изостављени су и у једном и у другом тексту. Интерпункција и начин писања у првом тексту су Гаврилови.

Digitized by Google

како пише. зна, рече, гь
блгчтиве, шнапасъ шслобогꙋваѧ. анеправе҃нике посв҃
нѣшмꙋ днꙋ оумꙋки вѣ҃ной чꙋ
ватїи. а найшвише оне коиносе свѣ заⷭ҃ даю,
искрнавесс оутѣлесной же
ли блв҃но. и како овай пога
нїи грѣхъ тѣлесны҃. койби
хоⷭ҃ѣш досⷭ҃ати, онай не
скв҃рны҃ вѣ҃ны҃ живо҃. ѥ҃
теш҃ки҃. што҃ довол҃но шпи
сꙋе с҃. григорїе. блв҃ рече,
каде ѳданъ пв҃, чїю мысаш
шб҃оувати. вѣⷭ҃ кⷭ҃томѣ не
ла҃нога попв҃ца штогасе ш
вр҃нꙋ и шблго҃ мыслиⷮ. не
го ако лѣ҃не, ако оустае
сьсвое посⷭ҃ѣлѣ свѣ шблѧдꙋ,
мыслїи. ѭрь оунꙋⷭ҃ра оучвкꙋ,
те похоⷭ҃ы, та зактеванѭасѧ,
плодовиⷭ҃а онисе ѥ҃но из҃
рꙋгога роде имножесе. за
цо шповщенїа, даречемо ш
намере. раѣасе мысаш. а
шмного мы҃сли по҃вижењїе,
ѭжисе кожа. шѭеньа ко
же. доходи желѭа исладїи
мꙋсе, а штога оуслаж҃енїа,
цомꙋе вѣⷭ҃ врⷣ҃ло мило. тꙋ
мꙋе вѣⷭ҃ нато сва волѭа,
иима произволѭењїе, да вѣⷭ҃
оучины то дѣло. аш҃сьизво
лѭенїа. докона вѣⷭ҃, иоучи
ны҃ посаш. ака҃ 87҃ вѣⷭ҃

Вѣст҃ Гь блгоч҃тивыѧ ш҃напасти зибаклати, непрѣ҃никиже на дн҃ сꙋ҃дный мꙋ҃чими блюсⷮ҃, найпачеже восл҃ѣ҃ плоти въ похоти скверненїа ходащїѧ.

Какш сей скверный грѣх҃ плоскїй хотащемꙋ наслѣдити живо҃ шнъ несквернꙋ҃ вѣ҃чный, ест҃ тѧжким҃, шписꙋе҃тъ доволнѣ Григорїй стꙋ҃й: Блꙋ҃дѧ ѭкш единого мысль чїю шбдержитъ, не ꙋ҃ попꙋ҃стит҃ емꙋ ш
блгом҃ мыслити: похоти сꙋ҃ть плодшвиты,

ибш ш҃ пошщенї҃ѧ плодꙋ҃сѧ мисꙋ҃, ш҃ мысли по҃вижењїе, ш҃ подвижењїѧ ꙋ҃слажденїе, ш҃ ꙋ҃слажденїѧ соизволенїе, ш҃ соизволенїѧ дѣло, ш҃ дѣла злый шбычай, ш҃ шбичаѧ злагш ш҃чаняїе, ш҃ ш҃чанїѧ застꙋ҃пленїе грѣха, ш҃ застꙋ҃пленїа хваленїе ш грѣсⷮ҃:

Digitized by Google

еданъ, идрѫгїи пѫть докона дѣло свое. ондага преоузмѣ заш завичай, свѣ заты ходиⷭ и радиⷭ шкѫ може дослати, ивѣчь више неможесе насиⷭти, ѥдне шсталѣ, азадрѫгима ходи. натрекѣ мислїи. иштога нѣᵉва злога шбычаѣ паᵈне оу шчаѣнїе, вѣчь до конца немари низасебе низасвою дшѫ. аштнѣгова немарѣнѣ родимѫсе, заклонь нѣговѫ грѣхѫ како дагае дѫварь заслѫпїш и заклонїш, чинимѫᶜᵉ данїко штоᵡ незна. аштакланамѫсе плодїи хваленїе, почнесе вѣчь хвалити своѣшй дрѫжины. гдѣе скакᵈвоᵡлие исчїшᵡ женоᵡ цо ѫпословаш. засвой грѣᵡсе ѣадникъ хваліи, шчеᵡ валѣалоби дасе каѣ иплаче. шнᵈсе штомѫ весели ихваліи. иписпѫнѣасе нанѣемѫ, прᵒрᵒчаскаⷭ рѣчь. ѣако хвалиᵡ ѥ грѣшᵈніи вьпохотѣᵡ дше своее. аштнѣгове, шзлѫ, хвалечисе. тѫ мѫе вѣчь изникᵈла нѣгова погїибель. каᵈсе вѣчь оували дѫбоко оузло, бѫра многиᵡ бѣда, оутопи га, ипогпне. ѣерь чвча похо, и закѫеваньe, а наивише скрᵈнаᵡсѫва тѣлеснога. прелю-

ѣако хвалй̃ естъ грѣшный въ похотѣ̃ дш̃а своем; ш̃ хваленїѧ же погибелᵈ. егда бш прїйдеть въ глѫбинѫ зшлъ, бѫрѧ бѣдᵈ потоплѧетъ егш. Похо̃ ѫбш, найпачеже скверненїѧ плотскагш, прелюбодѣйнагш и блѫднаго, понеже наслѣдѫетᵈ погибе̃ вѣчнѫю, ѣакѣ есть, ѣакш прелюбы творѧй, живота вѣчнагш не наслѣдй̃.

Digitized by Google

бодѣйваго ибл҃нога, кроцо наслѣдѕе҃вѣч҃но свое изгѕблюнѣ. нав҃но шло҃ не҃, да доисла, неможе доспати онога свѣта, койго҃ мѕжаатѕ женѕ шблежи, такоѣрь, иона жена коѭ има мѕжа аздрѕгїи҃ грѣ҃ испѕнѭ: ...

Лист 145б. Пошкрѕгломѕ колѕ, овога свѣта, коеносе ласно окрекѭ. валѭ на҃ пото҃ колѕ, опїипо҃ ходиѫ, слышателю вьзлюблен҃ы҃, тако на҃ оуговара ап҃ль, опасно велїи ходиле, некако нем҃ры҃, него каконо и прем҃ры҃, искѕплю҃ѭи време, зацо днїисѕ лѕкавы҃. зацо кото҃ ськры҃ваю оумїрѕ ловцы адовы нана҃ кано наплице мреже исклепе. што҃ вы҃че пр҃окъ д҃вь коиное вѣѭь быш ватаѓ оутѕ вражїю мрежѕ. ивелїи, нашво҃ пѕтѕ, покомѕноса҃ ходїш, ськрыше сѣть ра҃ мене. иакоби ктели измакнѕтисе. ласнога паданѭ оумїрѕ итаквога паданѭ оуѣаволиске: замке, исклѣпове. ходите зах҃вы҃ траго҃, кои оуднаш҃не҃ ev҃лїю призывле сто҃га филип҃а, исьш҃ни҃ свакого на҃, говорекѵ̈, грѣды пом҃нѣ,

По кр҃гломѕ мірѣ, кѕ шбращенїю ѕдо҃но҃, подобает҃ шпасно ходити. Слышателю Ко҃люблен҃ы҃.

Сице насѕ ѕвѣщава҃ Ап҃ль; Опасно ходѣте не такоже немѕри, но такоже прем҃ри, искѕпѕкюще врема шко днїе лѕкавы сѕ. Сокрывают҃ к҃ томѕ к҃ мірѣ ло҃цы адовы на на҃ аки на пти҃ сѣти: На пѕти сѐ понемѕже хо҃да҃ сокрыш҃ сѣ мнѣ, копет҃ ловле҃ бывы҃ дѕвѕ. И ѕбо хощете ли ибыти ѕдобна҃ паденїа҃ к҃ мири, паденїаже кѕ вражі҃ сѣт҃? Послѣдѕте Хѕ, к҃ ннѣне҃ ев҃лїи призывающемѕ Фїлипа҃ сто҃, и с ни҃ коегодо на҃: Гради по мнѣ. Не шбращете на҃ Ха҃ извѣне҃шта҃ пре҃водителя: Всѣ елико й прїйде преже мене, татїе сѕ и ра҃бо҃ници, вовѣща҃ са҃ Хс҃. Бѣша сицевыи татїе и ра҃бо҃ници всѣ тыи ѓже Цр҃кон҃ша Правосла҃на҃, к҃ нїнѣнюю

Digitized by Google

ходи зам'но^{x}. ѥрь на^{x} ха неможете накѵ болѣга калазза. иса^{x} хс. на^{x} каже, цюйѣ го^{x}, рече, до^{m}ло прегѣ мене. свисѫ были хр'сѫзи и харамїе. ибы̑лисѫ дойста, таквы̑ татые и разбоины̑цы. сви оны̑, цюной наша православна̑ ста̑ црква оусаданю н^{x}лю проклиняе. 146^{x} зацо оуняшїзи сты^{x} їко̑на красотѫ кралисѫ, иисписа7е сте образе ш^{x}ня шѳеше. и пекѵнѫ свою харамїискѫ избжїега мо̑бенога дома чинише: ама ево са^{x} хс. койное са^{x} ікона невигѣнога оца. пр'ворогѣнъ прегѣ све ствари, кой ѥ^{c} с'ѣнѣ^{x} очине славе, иобразь нѣгове сьставы. исвой незгл҃данъ образь, исвоѣ мтре бцы ипр'но двы марїи, исвїи^{x} сты^{x} свои^{x} оуго^{x}нїика из'ображенїа оуправослав'ной црквѣи. оуовѫ православ'нѫ н^{x}лю. право почитовать наоучи. незаповѣда на^{x} траго^{x} ты^{x} блѧдити, заонаквы̑ма, каквиносѫ, шслѣпѣны̑ іконоборцы. еда рече може, слѣпаць слѣп'цѫ воѣь быѣ. Некѣлы обойца проклинает' Н^{x}лю, ѣако ѵ нем иконн̑ю красотѵ крадош^{a} и йшбраженїе икон' сты̑ шѳеше, кертеп' свой рабо̑ническ҃ и домѵ Бжїа мятвен̑а 7вориш^{a}. Се ѵбо Хс̄ иже ѥ̑ Образ' Ба невидима̑ первороженъ всем твари, иже ѥ̑ Сїанїе славы Оча и обра̑ упос7аси его: и свой кидимый образ', Мтре свое^{a} Бцы пр̑но Двы Мрїи, и всѣ̑ ѵгр̑ников' свой сты̑ из'шбраженїе, в' црквѣи православной, в' сїю православнѫю н^{x}лю, пракославити наѵчи. Не повелѣваѥ̑ на̑ послѣдовати 7аковы̑, ѣаковыи сѵ̑ шслѣплен̑ый шбразобшрцы: Ѳда может' (рече) слѣпѣ̑ слѣца водити, не шбл ли в' тамѵ впадет^{a}? Повелѣваѥ̑ послѣдовати себѣ: Гради по мнѣ. Црков' же на сей его гла̑ в' началнѫю сїю н^{x}лю поста слышымый изрм̑но в' пост' сей сты̑ пѣнїѥ̑ воглашаѥ̑....

Digitized by Google

оуѣамѕсе оувалиѣ. зато на^ѫ повелы҃ва ити нѣговы^ѫ тр^ѳго^ѫ. ходи зам^ѳно^ѫ. итако наша ста҃ црква, наовай гла^ѳ оуовѕ, прваш̃ню н^ѳлю по⁊ла чѕвены҃, вр^ѳлолѣпо, оувай (?) сты҃ по^ѳ пок̃аньѳ^ѫ гласови⁊о вы҃че....

Настало би сада питање: „Откуда то да Гаврило преводи проповеди Барановићеве?!“ Поменули смо већ, како је у његово време била велика оскудица у црквеним књигама, и да су доношене из Русије не само књиге, него и сасуди црквени, одежде и друге потребе. Можда су тако случајно залутале овамо и проповеди Барановићеве! А можда је, што је много вероватније, који од црквених старешина наших нарочито тражио да се Србима пошље из Русије какав зборник готових беседа, немајући код куће учених и књижевних људи, који би сами могли састављати и говорити народу беседе у цркви, па су им Руси послали проповеди Барановићеве, који се прославио као велики беседник руске цркве, и у Русији се борио против исте опасности — увођења Уније — која је претила и Србима под аустријском влашћу. Те су проповеди дошле некако Гаврилу у руке, и он сам каже: нъ мнѣ би^ѳ ради оученїа въ цркви, того ради сице писа^ѫ на хитоци, да би се скорїе готово слѕчило къ приходещей недели на слѕжбѕ“. л. 89⁶. Преводио их је, дакле, не зато што су му се нарочито допале, јер оне то задовољство не могу пружити никоме, него зато што је недељом требало говорити народу у цркви, па како није могао да сам саставља и пише беседе, то се он послужио овим готовим, не имајући ништа боље, држећи се онога да је ипак боље ишта него ништа.

Digitized by Google

Друго би питање било: »Да ли је Гаврилов рад био од каквога утицаја на народ, и да ли је он имао каквога успеха у свом раду?« Да је овај његов превод беседа Барановићевих био штампан и растурен у народ, ипак не би био од велике користи народу. Прво зато, што је сам превод често пута врло неразумљив, а друго зато, што је тада било врло мало писмених људи који су читали и бавили се књигом. Напред смо опет навели мишљење рускога литерарног историка, како прост свет руски није могао схватити и разумети фине и утанчане доказе и против-разлоге, нити уживати у облицима красноречја Барановићева. Кад то није било могућно руском простом народу, онда без сумње, то исто није могао схватити ни разумети ни наш прост народ, јер је он тада био готово на истом ступњу духовнога развитка као и руски народ.

Али с друге стране кад се узме на ум, да је Гаврило ове беседе превео на народни језик и њиме говорио народу у цркви, што чини једно преимућство његова превода над руским оригиналом који је писан руским црквено-словенским језиком, те је и то била једна велика сметња да руски народ те беседе добро разуме; да је наш народ био неупућен у вери, и да није имао од кога да чује праву поуку хришћанске вере; да је народ био тада много побожнији и ишао више у цркву и више поштовао и слушао свештенике, и ако велика већина тих свештеника није знала готово ништа више од њега; да се у овим беседама врло често додирују питања из обичнога свакидашњега живота и да се Гаврило на тим питањима дуже задржавао и њих нарочито обрађивао: — онда се мора узети да је Гаврило код својих слушалаца, дакле код своје најближе околине којој је непосредно проповедао и беседио, морао имати успеха и да је од његова рада било користи. А да га је та

Digitized by Google

околина ценила и поштовала, и да је његово име било чувено и познато, најбољи нам је доказ то, што га у записима из тога времена називају „славним проповедником из Сент-Андреје“.[1] Све то даје му права, да му спомен не буде заборављен, и да му и потомство ода заслужену хвалу и признање као раднику, који се много трудио око просвећивања и напретка народнога.

---

[1] Гласник Српскога ученога друштва, књ. 67, стр. 271.

Digitized by Google

Прелазећи на говор о језику *прве књиге* Гаврилова зборника *Мачь дѣховный* треба одмах споменути да је и *Мачь дѣховный*, као и остали његови зборници писани народним језиком, нарочито значајан у погледу језика и у погледу ортографије. Баш због тога, што му дела нису штампана него сачувана у рукописима, она су нам у погледу ортографије веома драгоцена, јер су нам тако верно сачуване све особине Гаврилова писања. Оно што је у том погледу карактеристично за *Мачь дѣховный* карактеристично је и за остале његове зборнике писане народним језиком, јер се он свуда држи једних истих правила.

У његову писању има нечега што је чисто његово и што се не налази код других писаца. Пишући народним језиком, он је наилазио на тешкоће нарочито у знацима за српске гласове којих није било у црквеној азбуци, те се он сам морао довијати и измишљати, како ће што боље представити изговор таквога гласа и целе речи. Тако је он потпуно самостално покушао да реши нека од оних питања, која су после, у почетку 19. века, задала онолико муке реформаторима данашњега нашега правописа. Али сем тога код њега се налазе и све ортографске особине, које се налазе и код других писаца србуља што су писали пре њега. Неке пак ортографске особине примио је и од оригинала са кога је преводио. Све је то значајно нарочито стога, што је он један од последњих представника старије србуљске школе писања, после кога настаје прекид,

Digitized by Google

пошто је дошао нов „славеносербски“ језик у српску књижевност, па је значајно да се види: у каквом је стању био и који је био последњи ступањ у развитку тога старијега књижевнога језика српскога, у првој половини 18. века, пре његова потпунога напуштања.

I Ортографске особине

А. Самогласници

Самогласник и. За самогласник *и* имамо у рукопису ове знакове: *ї*, *и*, *ы*, *й*, *ѷ* и *ѵ*.

і се пише:

а) *Пред вокалом*: *бїш* 1[а], *изволїш* 19[б], *сїшнске* 4[б], *прї оустаню* 6[б], *иоложїш* 46[а], *испѹнїш* 25[а], *частїш* 25[а], *нїе* 1[а], 2[б], *бжїа* 2[а], *евґелїе* 2[а], *бл҃говѣстїе* 37[б], *теченїе* 37[б].

б) *Испред ј*: *очїю* 2[б], *нїеᵈнога* 147[а], *бїюкї* 79[б], *змїѣ* (gen. sing.) 38[а], *бжїиш*ᵃ 21[б], *гланїю* 2[а]. итд.

Ово је главно правило, али има и изузетака, тј. да се испред вокала и *ј* пише *и* или *ы*: *быш* 19[а], 5[а], 13[б], 14[б], *биш* 95[б], *ние* 25[б], *свию* 60[а], 72[а], 73[а], 74[б], 83[б], *любовию* 49[б], *очию* 60[б], *живыш* 31[б], *биѣше* 61[а], *збыѣш* 7[а], *иријателѣваш* 25[б]. Оваки су изузеци много ређи.

в) При писању више врсте, ради уштеде у месту, пише се мало *ї* или знак *ѵ*: *прївата се* 2[б], *прїкосїваш* 3[б], *таї* 9[б], *былї* 140[б], *прїнѹдити* 140[б], *кої* 141[а], *нересѵ̃* 149[б], *сомїнаш* 23[б], *нѣгово*ѵ̃ 19[а], *наѵ̃више* 6[б], *измолїти* 26[б], *бѹдалацїна* 92[б], *мимоїге* 45[а], *храѵ̃* 20[б], *биѵ̃* 21[б], итд.

г) У по неким речима: *мїрь* 153[а], 141[а], 3[б], *напїсаш* 153[а], *покрївачь* 3[б] итд. Ово су изузеци, јер се ове исте речи други пут пишу словом *и* или *ы*.

д) У по неким туђим речима, нарочито у почетку њихову: *їкона* 145[б], *їконоборцы* 146[а], *їсаїю* 148[б], *їсаїᵃ* 10[а], 15[б], *сїмоне* 15[а], *їсѹсь* 33[б], *їсаакоᵃ* 24[б]. Али и овде има изузетака: *Илїа* 140[б], *симоне* 15[а] итд.

Digitized by Google

Напомена. Знак ˇ пише се нарочито на крају речи после *ы*, а и у средини речи после других вокала, али изгледа да тада није имао никакве гласовне вредности. *ї* се пише по некад код енклитика или проклитика, кад *и* дође испред вокала: *првїе* 7⁶, *нитїе* 9⁶, 138⁶, 142ᵃ, *то лї е* 143⁶, *цо тї е скрывіш* 139ᵃ, *нї обѣкше* 153ᵃ, *нї штрпити* 138ᵃ, *нї ш чемѣ* 23⁶, *нї швога* 24ᵃ, *нї шнай* 139ᵃ. Оваке је речи Гаврило у говору везивао и изговарао као једну реч, па их је уједно и писао, а као што се из примера види, *ї* је увек пред вокалом.

Й се обично употребљава да означи глас *j*, али оно може да означава и глас *и*: *да й обличавамо* 143ᵃ, *не држи й* 144⁶, *навнайла* 147ᵃ, *осѣѣѣемо й* 143⁶, *дойста* 5ᵃ, *оу потай* 9⁶, *фарисей* (nom. pl.) 142⁶, *оубойце* (nom. pl.) 87⁶, *мой* (nom. pl.). 152ᵃ, *стой* 87⁶, *оупокойти* 105⁶, итд. Из ових се примера види, да се овај знак пише после вокала.

Сви се ови случајеви употребе *ї* и *й* налазе у главноме и у руском оригиналу и у старим србуљама.

ѵ̆ се пише:

а) Кад треба да се покаже да је претходни сугласник умекшан: *провидекѵ̆* 1⁶, *ш нѵ̆ме* 139ᵃ, *кѵ̆риль* 3ᵃ, *говорекѵ̆* 3ᵃ, *истанѵ̆шь* 144ᵃ, *нѵ̆ᵐ* 146⁶, *извѣкѵ̆*, *свѣ̆лекѵ̆*, *нѵ̆ма*, *ближнѵ̆й* 144ᵃ, *оувргївати* 140ᵃ, *нѵ̆мь* 153ᵃ, *оу бракѵ̆* 143⁶, *докѵ̆* 147ᵃ, *прорасквати* 19ᵃ, *сѵ̆ботнѵ̆* 63ᵃ. Ова се особина не налази ни у србуљама ни у оригиналу, него је њу Гаврило сам изумео и тако писао.

Напомена. Место овакога *ѵ̆* може се писати и чисто *и*, и то чешће код *н* и *л*, а ређе код других меких сугласника. *лажливь*, *изагнити*, *книжницы* 142⁶, *нима* 137ᵃ, *нине* 139⁶, 140ᵃ. По неки пут се у оваким случајевима чак пише и *ы*: *послѣ̆ны* 2⁶. Тако је и у србуљама и у оригиналу.

б) У неким речима: *мѵ̆ро*, *порфѵ̆ра*, *измѵ̆рне* 3ᵃ. Овај се појав налази и у оригиналу руском.

Digitized by Google

У свима другим случајевима пише се или *и* или *ы*, без икаква ограничења и правила, само што *ы* често пута стоји онде где му је по етимологији место, ма да ни то није увек утврђено правило, јер једна иста реч, на једној истој страни, може бити написана час са *и* а час са *ы*: *свакы* 48[a] и *свакій* 1[a], 1[6], *би* и *бы* 31[a], *выше* и *више* 1[6], 2[a], *быти* и *бити* 1[6], *била* 31[a], *сѫкоби* и *сѫкобы* 1[6], *крыла* и *крїила* 2[a], *на носилы* и *на носили* (loc. plur) 2[a], *износилы сѧ* 2[a] итд. Примера има врло много. У руском оригиналу већ се обраћа већа пажња на разлику између *и* и *ы*, јер је тамо и у говору између та два гласа било разлике.

Напомена. После гласа *ц* чешће се пише *ы* а ређе *и*, ма да ни то није утврђено правило: *рѫцы* 153[a], *послѫ̃ницы* (voc. plur.) 136[6], *правицы* 141[a], *злобницїцы* 141[a], *книжницы* 142[6], *старцы* 143[a], *разбойницы* 145[6], *їконоборцы* 146[a], *безаконицы* 147[6], *законопрестѫ̃ницы* 150[6], *кривицы* 152[a], *грѫ̃шнїицы* 152[a], *хромцы и слѫ̃пцы* 153[6]; — *оугоꙺницы* 151[6], *немоҕницы* 151[6], *оудовици* 1[6], *оу мѫ̃ци* 26[a] итд. Ова се особина налази и у оригиналу.

У вези са знаком за *и* треба говорити и о знаку за *j*.

У Гаврилову рукопису налазе се ови знаци за *j*: ѣ, *й*, *и*, *ѵ̈*, *ѵ* и ≷.

ѣ се пише у вези са гласовима *а*, *е*, *у* и *о*; *ꙗ*, *ѥ*, *ю* и *ѭ*: *змїꙗ* 38[a], *обсѣло* 26[a], *обавїꙗ* 40[6], *покаѣш* 11[6]; — *ѥлисей* 141[6], *нїѥ* 23[6], *сїѥ* 15[6], *сѵѥ* 17[6], *ѥса*[m] 1[6], *присвоѥнъ* 95[6], *нїѥꙺнога* 147[a], *покаѣнїѥ* 11[a], *своѥ* 1[6], *биѥнъ* 152[6], *стоѥкꙗ* 62[a], *броѥкѵ̈* 66[6], *ѥде*[m] 11[a], *гноѥ*[m] 25[a], *да се наѥ* 67[a]; — *ѭщце* 140[a], *неволѭ*[m] 137[6], *вражїѭ*[m] 11[a]; — *слышанїю* 1[6], *гланїю* 1[6], *очїю* 2[6], *бжїю* 35[6] *бїюкѵ̈* 61[a] итд. У погледу јотовања ових вокала Гаврило не пише увек једнако. Док се вокали *о* и *у* готово увек пишу јотовани где треба, а и *е* се не пишу увек јотовани, него се напротив чешће пишу нејотовани у по неким случајевима. За њих би се могла поставити ова правила:

Digitized by Google

1. У почетку речи а је увек јотовано где треба: *ꙗ* 1ᵃ, *ꙗко* 6ᵇ, *ꙗковъ* 6ᵇ, *ꙗды* 58ᵇ, *ꙗвно* 6ᵇ, *ꙗсніе* 24ᵃ итд.

2. У средини и на крају речи Гаврило пише и *а* и *ꙗ* без икаква правила, како му се кад свиди. Нарочито после *и* не пише јотован вокал, а ређе после осталих вокала: *развїа* 3ᵃ, *бїаше* 31ᵃ, 61ᵃ, *излїанїе* 136ᵃ, *прїателꙗ* 10ᵇ, *марїа* 15ᵃ, *вражїа* 17ᵃ, *харамїа* 48ᵃ, *бжїа рѣчь* 45ᵇ, *иманїа* 103ᵇ, (у ориг. имѣнїа), *покаанїа* 105ᵇ; *сѣачь* 14ᵃ, *сѣати* 14ᵃ, *сѣаш* 25ᵃ, *орлꙋа крила* 38ᵃ; — *бияше* 61ᵃ, *збыаш* 7ᵃ, *достоань* 19ᵃ, *окаанство* 25ᵇ, *коано* 3ᵃ, *достоанїю* 16ᵇ, *сѣанна* 13ᵇ, *сваконакы* 14ᵃ, *постаа* (praes.) 95ᵃ, *посмѣати се* 42ᵃ итд.

3. *Е* и *ѥ* пише и у почетку, и у средини, и на крају речи без икаква правила: *е* 1ᵃ, *развїа е* 3ᵃ, *есть* 6ᵇ, *единороᵭны* 1ᵇ, еса᷈ 1ᵇ, *ѣ* 1ᵇ; *гное᷈* 25ᵃ, *твоемꙋ* 14ᵃ, *оубїенѣ* 10ᵇ, *евꙋлїѣ* 1ᵃ, *нїе* 1ᵃ, 1ᵇ, *бжїе* 1ᵃ, *задꙋшнїе ѥ* 91ᵃ, *свое* 1ᵇ, *обадвое* 37ᵃ; — *ѥ* 1ᵃ 1ᵇ, *ѥдно᷈* 1ᵃ, *ѥрᵭли᷈скы* 1ᵇ, *ѥдне* 1ᵇ, *кои ѥ имꙋнь* 147ᵃ, *ѥса᷈* 1ᵇ; *сѣѥ* 14ᵃ, *покаанїѥ* 11ᵃ, *да се наѥ* 67ᵃ; *нїѥᵭнога* 147ᵃ, *биень* 152ᵃ, *присвоень* 95ᵇ, *стоекѣ* 62ᵃ, *броекꙋ* 66ᵇ итд. Тако и у србуљама.

Й се пише, као што смо већ рекли, после вокала: *ѥговой майкы* 1ᵇ, *нѥйзина* 2ᵃ, *овой оудовой* 2ᵃ, *немой* 2ᵃ, *нѣй* 2ᵃ, *край* 2ᵇ, *ѥлисей* 3ᵇ, *сѣайте се* 138ᵇ, *стойте* 6ᵃ, *понайболе* 150ᵃ, *испаралайте* 141ᵇ итд. Примера има врло много. Тако и у оригиналу и у србуљама.

Место овакога й може се писати и чисто *и*: *дѣиствителнꙋ* 3ᵃ, *мои оць* 5ᵇ, *нѥизинъ* 6ᵃ, 6ᵇ, *наивише* 141ᵃ, *достоине* 144ᵇ, *свои глаᵭ* 4ᵃ, *оса᷈наи᷑* 35ᵃ, *оса᷈наисто* 35ᵇ, *дванаи᷑* 38ᵃ итд.

Напомена. *Й* или *и* се пише и онде, где би по изговору требало да стоји *ји*. Као што је познато недостатак је још старословенске, па и старе српске, ортографије, да није имала нарочитога знака да обележи групу *ји* и *јъ*. Та се појава налази и код Гаврила: *кой сꙋ скрывилы* 137ᵃ,

Digitized by Google

оу потай 9⁶, *присвойш се* 152ᵃ, *нек се за то не бой* 15ᵃ, *оубойце* 87⁶, *обойца* 146ᵃ, *стой* 87⁶, *мой* (nom. pl.) 152ᵃ; *арсти мои* 3ᵃ, *с мои*ᵐ *тѣло*ᵐ 4ᵃ, *орлѹи крїила* 38ᵃ, *с двоицо*ᵐ 45⁶. Из примера као што су: *свачїю* 14⁶, *бжїю* 35⁶, *змїа* 38ᵃ (gen. sing.) итд. види се, како оваке речи треба читати.

ѵ̈ и *ѵ* се пишу у по неким, већином туђим, речима. Тако и у оригиналу: *моѵ̈сей* 7ᵃ, 140⁶, 152⁶, *моѵсей* 142⁶, *моѵ̈сешви* 44ᵃ, 52ª, *по*ᵈ*оуѵ̈мити* 8ᵃ, *повоѵ̈ке* 9ᵃ, *хеѵ̈* 63⁶, *хаѵ̈* 72ᵃ итд.

За знак ˢ види на стр. 126. под в).

Самогласник о. За самогласник *о* Гаврило употребљава три знака: *о*, *ѡ* и још један знак који није ништа друго него у брзини написано *ѡ*, зато о њему нећемо ни говорити.

ѡ се пише:

а) После вокала на крају речи: *бїѡ* 1ᵃ, *шаваш* 1ᵃ, *именоваш* 1ᵃ, *шечаш* 56ᵃ, *оумрош* 3ᵃ, *досташ* 23ᵃ, *додворїѡ и заслѹжїѡ* 25⁶, *држаш* 24ᵃ, *шбасишаваш* 25ᵃ, *облачїѡ* 25ᵃ итд. Примера има врло много.

б) У почетку речи, нарочито кад је реч била сложена с предмецима *ѿ-*, *шб-*, *ш-*. У прво доба је то, још у старословенском језику, био обичај само код предлога *ѿ*, који се писао овако у лигатури, па се то после пренело и на друге речи које су биле сложене с другим предмецима на *о*: *ш*, *шб*, тако да би се могло рећи да се оваке речи доцније, па и код Гаврила, поглавито пишу са *ш*: *шкрѹгломѹ* 145⁶, *шпрашати* 140ᵃ, *шбмиловаш* 152⁶, *шслободїш* 138ᵃ, *ѿпѹщати* 137ᵃ, *ѿрињти* 138⁶, *шбрадовати* 144⁶, *ш*ᵈ*маже* 108⁶, *ѿдалюй* 109⁶, *ѿиде* 115ᵃ итд. Примера има врло много на свакој страни. Много се ређе оваке речи пишу с *о*: *обживили* 56⁶, *обѹкше* 56⁶, *обмилѹе* 140⁶, *остави* 137ᵃ, *опрашамо* 137⁶, *опростише* 138ᵃ, *одебља* 138⁶, *осѹђѹемо* 143ᵃ, *обегюй* 88ᵃ,

Digitized by Google

ѿкиши 50[6] итд. Али не само то, него су оваке сложене речи привукле и оне које су просте, те се и ове по некад пишу са *ш* у почетку: *швой* 137[a], *шнога* 141[a], *шстале* 141[6], *шво*[a] 141[6], *шнь* 142[a], 34[a], *шне* 148[a]; него ово бива ређе, а много се чешће ове речи пишу с *о* у почетку: *онь* 34[6], *оне* 34[a], *оваки* 52[6], *око* 56[6], *отроковице* 7[6], *олтарѵ* 40[a] итд.

Ја сам из последњих двају „слова" прикупио све речи које се почињу самогласником *о*, и резултат је овакав. Од две стотине и неколико случајева, где се реч почиње вокалом *о*, долази:

103 случаја где је реч сложена, а пише се *ш* у почетку.

25 случајева где је реч сложена, а пише се *о* у почетку.

73 случаја где је реч проста, а у почетку се пише *о*, и

10 случајева где је реч проста, а у почетку се пише *ш*. При овоме бројању једна иста реч долазила је по неколико пута, и ја сам је сваки пут бројао.

в) У групи *јо*, јер би се иначе читало *ју (ю)*: *ншй* 1[a], *ншй* 2[a], *неволиш*[a] 137[6], *догншще* 61[6], *ншще* 140[a], *дивлиший* 101[6], *г'идниший* 138[a] итд. Примера има много. Ово је једна од особитости Гаврила рукописа.

г) У туђим речима, већином грчким, где се и у грчком писало *ш*: *Ішанъ*, *ншанна* 136[6], *ншила* 144[6], *ншисифова* 146[6], *якшвъ* 52[a], *моўсешви* 52[a], *лѣгеш*[a] и *легеш*[a] 31[a], *сїшнске* 4[6], *ншмега* 2[6] итд. Ни ово правило није без изузетка. *Соломонь* 44[a] итд. Овако је и у оригиналу.

д) Изузетно у неким речима: *ишире* 14[6], *гншю* 27[6], *мншги*[a] 34[a] итд. Ове се речи иначе пишу са *о*: *многїи* 34[a]. Тај се појав налази и у руском оригиналу.

О се пише у свима другим случајевима, а нарочито у средини речи. Примере није потребно наводити.

Digitized by Google

Самогласник у. За самогласник *у* имамо два знака: *оу* и *ѹ*.

Оу се пише у почетку, а *ѹ* у средини и на крају речи. То је главно правило, а примере није потребно наводити, јер их има на свакој страни врло много. Тако је и у оригиналу. Много ређе бива да *ѹ* стоји у почетку речи: *ѹнѹка* 51ᵃ, *ѹзбѹде* 139ᵃ, *ѹеѹно* 141ᵇ, *ѹ свом животѹ* 141ᵇ, *ѹ памети* 141ᵇ, *ѹтрѹдїш се* 4ᵃ, *ѹскрснѹти* 8ᵃ, *ѹ сенки* 4ᵃ, *ѹнѹтра* 8ᵃ, *ѹ том гробѹ* 2ᵃ, *ѹвати* 86ᵃ, *с ѹжежены кандилы* 46ᵃ, *ѹказѹе* 5ᵃ, *ѹзмогѹ* 11ᵇ. Тај се појав налази и у оригиналу, само је тамо много чешћи.

Напомена. Ако је реч сложена од двеју речи, па се друга од њих почиње самогласником *у*, онда Гаврило врло често пише *оу* а не *ѹ*: *наоучїш* 137ᵃ, 140ᵇ, *наоуке* 141ᵇ, 143ᵃ, *наоуцы* 9ᵃ, *наоучити* 60ᵃ, *преоузе* 5ᵇ, *поѹоуѹмити* 8ᵃ, *преоузеш* 9ᵃ итд. У оригиналу није тако. Изузеци би били: *поѹчаваю се* 20ᵃ, *поѹчава* 23ᵃ, 47ᵃ, *поѹчавати* 5ᵃ, *заѹсталѣ* 10ᵇ итд. Ово друго је много ређе, и можда под утицајем оригинала.

Самогласник е. За глас *е* имамо два знака *е* и *ѣ*. Гласовна им је вредност потпуно иста. То се види по томе, што *е* стоји врло често онамо, где би по етимологији требало да стоји *ѣ*, и обратно. Гаврило се обично трудио да му *ѣ* стоји онде где му је по етимологији место, али му то није увек испадало за руком. Још у најранијим српским споменицима не прави се тако строго разлика између *ѣ* и *е*, па се и доцније писало једно место другога. Тако и код Гаврила. Ако *ѣ* није на своме месту, место њега увек стоји *е*, сем два три случаја који ће се поменути на свом месту.

Е стоји место *ѣ*: *човекъ* 31ᵃ, *где* 31ᵃ, *после* 14ᵇ, *време* 13ᵇ, *ирекo мере* 31ᵃ, *временой* 36ᵃ, *напредакъ* 60ᵇ итд. Примера има врло много. Исти се појав налази и у оригиналу, али не тако често.

Digitized by Google

Ѣ стоји место *е*: *видѣ* (3 pl. praes.) 31⁶, *злобѣ* (gen. sing.) 32ᵃ, *оузмѣ* (3 praes. sing.) 34⁶, *вѣзали* 35⁶, *ѥздрѣ* 89⁶, *рабѣ* (voc. sing.) 89ᵃ, *правѣ истиннѣ* (gen. sing.) 89ᵃ, *злѣ* (nom. pl.) 11⁶, *голѣмо* 18ᵃ, *из сѣбе* 17⁶ итд. Примера такође има доста. Нисам запазио да ли •и у оригиналу има таквих случајева.

Често се једна иста реч на једној истој страни пише час са *ѣ* а час са *е*: *овде* и *овдѣ* 17ᵃ, *легеш"* и *лѣгеш"* 31ᵃ, *чове"* и *човѣ"* 31ᵃ итд.

Б. Сугласници.

За сугласник *в* имамо два знака: *в* и *ѵ*. Први је знак обичан у старијим нашим рукописима, па га тако пише и Гаврило. Други знак употребљава ређе, и то само у по неким речима: *паѵаль* 143⁶, *ѵо* 13⁶, 149ᵃ, *паѵло"* 13⁶, 150ᵃ, *ѳѵ'лїе* 1ᵃ (увек тако), *раѵно* 68ᵃ, *аѵрамова* 25ᵃ, 24⁶, *ѥѵтине* 93ᵃ, *гаѵрано"* 69ᵃ, *даѵшїи* 101ᵃ, *даѵно* 26⁶, 101⁶, *по праѵди* 28⁶ итд. Примера нема тако много. Неке од ових речи, нарочито туђе, пишу се тако и у оригиналу.

За сугласник *з* такође употребљава два знака *ꙁ* и *s*, као и у оригиналу, те се због тога не може поуздано знати, да ли је Гаврило и изговарао *s* онде, где га је писао, тј. да ли је у његову говору *s* имало своје гласовне вредности. По томе што он меша ова два знака, јер по неки пут пише један место другога, могло би се мислити да разлике међу њима у изговору није било: *ꙁвѣꙁᵈобройцы* 13⁶, *ꙁвѣꙁᵈочацы* 13⁶, *ꙁвѣздa* 13⁶ (2 пута), *землѧ* итд. За *s* нема баш тако много примера. Тако је и у србуљама.

Знак *ѳ* употребљава, као и у оригиналу, само у туђим речима, па и то ретко: *наѳанаиль* 146⁶, *анаѳема маранаѳа* 150ᵃ, *маѳеовѣ* 13ᵃ, *саваѳ* 15⁶, *тимоѳею* 23ᵃ итд.

Тако и знак *ѱ* у туђим и домаћим речима, али ретко: *апокалиѱисѣ* 16ᵃ, *ѱало"ни"* 19ᵃ, *ѱа"мѣ* 46ᵃ, *ѱало"-*

Digitized by Google

ска 38⁶, *ѱи* 38⁶, 142⁶, *ѱо*ᵛ 69ᵃ, 142⁶, *ѱоваш* 8ᵇ, 27ᶜ итд. Тако и у оригиналу.

Место *нг* пише по грчком начину *гг*: *аггли* 153ᵃ, (2 пута), *аггле* 24⁶, *с аггламa* 14ᵃ итд., али само код ове речи. Тако је и у оригиналу.

Слово *ф* употребљава само у туђим речима: *кадифѣ* 25ᵃ, *порфирѣ* 27ᵃ, *фарисейе* 40⁶, *к фарисеѣ*ᵛ 64⁶, *феле* 73ᵃ, *фенѣрь* 141⁶, *форинтъ* 138ᵃ, *фришкости* 86ᵃ итд. Али се место *ф* налази у оваким речима и чист народни глас *в*: *к варисеш*ᵛ 9⁶, *съ свенѣро*ᵛ 5ᵃ итд. Примера нема много, и то су ређи случајеви.

Гаврило употребљава и знак *ц*, који се не налази у оригиналу: *целатови* 138ᵃ, *пенцерь* 9⁶, *скенце* (?) 29ᵃ, *оувенцбати се* 72ᵃ, *оупрaваций̈ш* 54ᵃ, *тафрaций̈е* 75ᵃ, *нцеко*ᵛ 10⁶ (2 пута) *нцекъ* 91ᵃ, *нцеци* 20ᵃ итд.

Групу сугласничку *шт* никада не пише овако — са два знака — него увек једним — *щ*: *крщень* 31ᵃ, *поцено* 31⁶, *посвщене* 6⁶, *извщйе* 21ᵃ, *ищите* 40ᵃ итд. Примера има врло много. Тако и у руском, само што тамо *щ* означава гласове *шч*.

Сугласнике *ѣ* и *ѣ* Гаврило пише:

а) Групама *жд* и *шт* (*щ*), али то само у цитатима и молитвама, те стога нећемо о њима водити рачуна нити наводити примере.

б) Нарочитим знацима *ѣ* и *ѣ*, од којих његово *ѣ* личи на наше данашње *ћ*, а *ѣ* на наше данашње *ђ*: *младиѣ* 1ᵃ, *животвореѣ*ᵛ 3ᵃ, *сѫжеѣи* 3ᵃ, *сѫвроѣь* 3ᵃ, *доѣи* 31⁶, *обвѣаваш в* 32⁶, *даюѣи* 37⁶, *моѣне* 37⁶, *люѣега* 38ᵃ; — *виѣь* (2. sing. imperat.) 3ᵃ, *да оуѣе* 7⁶, *виѣень* 14⁶, *роѣенога* 2ᵃ итд. Примера има доста. Овакав начин писања је специјално његов, јер се у оригиналу не налази.

в) Са *гн*, *кн* испред самогласника *а*, *е*, *ш*, *у*: *догне* 34ᵃ, *изагне* 1ᵃ, *нагне* 31ᵃ, *гнаволо*ᵛ 34ᵃ, *нагнш*ᵛ 60⁶, *оугю* 35⁶; — *некне* 2ᵃ, *секна се* 33ᵃ, *нокнш*ᵛ 54ᵃ, *мекю* (3. pl.

Digitized by Google

praes.) 34⁶ итд. Примера има доста. Тако је и у србуљама.

г) Испред самогласника *и* са *кѵ̈, гѵ̈*: *на легѵ̈* 38⁶, *тъгѵ̈но* 52⁶, *оувергѵ̈вати* 140ᵃ, *оузгѵ̈ваш* 18⁶, *тъгѵ̈* *женами* 86⁶; — *кѵ̈риль* 3ᵃ (у рус. кирилл), *седекѵ̈* 4ᵃ, *сїикѵ̈ се* 84⁵, *врекѵ̈* 3⁶, *врокѵ̈* 88⁶, *ккѵ̈* 41⁶, *носекѵ̈* 1⁶, *скѵ̈мень* (?) 36ᵃ, *нокѵ̈* 31ᵃ, *оу къкѵ̈* 33ᵃ, *векѵ̈но* 33ᵃ, *векѵ̈* 80ᵃ, *бракѵ̈* 143⁶ итд. И ово је само његово.

Ово су три најобичнија начина, на које Гаврило пише гласове ѣ и ѣ. Сви су ови начини врло чести, и на свакој скоро страни могу се наћи примери за сваки од њих. Али сем њих, Гаврило обележава глас ѣ и друкчије, само су таки случајеви ређи.

д) Тако испред *и* и *ь* пише *к* — *ки, кь*: *ноки* 50ᵃ *биюки* 79⁶, *реки* 84⁶, *бъдъки* 35⁶, *посекивати* 33ᵃ; — *векь* (= већ) 46⁶, *помокь* 38ᵃ, 47⁶, *вѣкь* 63⁶, *нокь* 54ᵃ итд. Тако и у србуљама.

За ѣ нема оваких примера сем *тъгїи* 142⁶.

ђ) Још су ређи случајеви да *к* стоји испред *е*: *неке* 138ᵃ, *чинике* (fut.) 77⁶, и испред *а*: *бъдъка* 26⁶. Можда су ово и погрешке у писању, где је у брзини изостављен знак ь.

е) На послетку се ѣ може обележити и писмом *т* испред *и* и *е*: *вретиџе* 27⁶, *желюти* (= желећи) 27⁶, *чїи те бити* 57⁶, *ити* 140ᵃ. Ово су по свој прилици погрешке у писању.

Гласове *љ* и *њ* Гаврило пише:

а) Са *л, н* испред самогласника *а, е, ш, у*: *искъсителя* 17⁶, *земляньѣ* 4⁶, *сталяшь* 74⁶, *поболе* 1⁶, *сраленна* 62ᵃ, *неволиш* 137⁶, *на полю* 1⁶; — *сиознанна* 64⁶, *сравна се* 86ᵃ, *днашне* 1⁶, *нега* 1ᵃ, *неговой* 2ᵃ, *гнева* 143⁶, *къѣнемъ* 4⁶, *данш* 137⁶, *наш* 31ᵃ, *поманшй* 143⁶, *ню* 1⁶, итд. Тако је и у оригинаду и у србуљама.

Погрешке ће у писању бити: *челадь* 10ᵃ, *сиоминати* 23⁶, јер се налази и *челядь* 10ᵃ, *сиоминне* 5ᵃ.

Digitized by Google

б) Испред самогласника *и* са *лї*, *нї*: *ш нїме* 2ᵃ, *нїма* 5ᵇ, *истанїшь* 144ᵃ, *стрнїцѷ* 17ᵃ, *трнїнами* 18ᵇ, *гнїло* 20ᵃ, — *болївы* 18ᵇ. Овај начин писања је такође само његов, али ни код њега није баш тако чест и уобичајен. Много чешће пише:

в) Са *ли*, *ни*, које треба читати као *љи*, *њи*: *завидливаць* 92ᵇ, *халине* 32ᵇ, *постели* 3ᵇ, 4ᵃ, *безстрашлива* 10ᵇ; — *ѵстыни* 31ᵃ, *книма* 2ᵇ, 33ᵃ, *за ни* 2ᵃ, 5ᵇ, *книжевны* 3ᵇ, *стражнїи* 3ᵇ, па чак и са *ы*: *послѣдны* 2ᵃ, *сва'дашны* 20ᵇ итд. Тако је и у оригиналу и у србуљама.

г) Ако се *љ* и *њ* десе у средини речи, а после њих дође сугласник, онда Гаврило пише или само *л*, *н*, или после њих стави апостроф ': *л'*, *н'*: *свинско стадо* 35ᵇ, *молци* 27ᵇ, *задоволно* 94ᵇ; — *доброволʼство* 1ᵇ, *желʼно* 10ᵃ, *панʼка* 92ᵇ, *детинʼства* 92ᵃ итд. Тако је и у оригиналу и у србуљама.

д) Кад је пак *љ* и *њ* на крају, онда пише *ль*, *нь*: *домѵстроитель* 14ᵃ, *делатель* 14ᵃ, *искѵситель* 17ᵇ, *темель* 23ᵃ, *оган* 24ᵃ. Тако и у оригиналу и у србуљама.

Гаврило има још једну ортографску особину, која се налази и у другим старијим српским споменицима, али не у толикој мери као код њега — он пише неке вокале удвојене. Он удваја ове вокале: *и*, *а*, *о*. Нарочито вокал *и* пише врло често удвојен, ређе удваја вокал *а*, а сасвим ретко *о*.

Ја сам из два-три „слова“ покупио све примере удвојенога вокала, и изнећу их овде распоређене по групама, па ћу после о свакој групи говорити посебице.

I Удвојено и.

а) *разтрзїиваш* 31ᵃ, *книїга* (gen. plur.) 32ᵇ, *посѣкїївати* 33ᵃ, 36ᵃ, *крїивѵ* 33ᵃ, *арїилично* 33ᵃ, 35ᵃ, 147ᵇ, *послѵшїиваше* 34ᵃ, *изтерїиваюкї* 34ᵃ, 35ᵃ, *тїи* (dat. plur.) 34ᵇ, 35ᵃ, *оуна'вліиваш* 35ᵇ, *дарїивати* 36ᵃ, *арїидоше* 36ᵇ (2 пута), *крїила* 38ᵃ (2 пута), *исцѣлїивати* 38ᵃ, *иїиташь*

Digitized by Google

се 38ᵃ, *прикоснѫвїивати се* 38ᵃ, *испитїивати* 38ᵃ, *мїи* (nom. plur.) 38ᵇ, 39ᵇ, *ѿкрїива*ˣ 39ᵃ, *нїиса*ˣ 39ᵃ, 144ᵃ, 146ᵇ, 147ᵇ, *покрїиваю* 40ᵃ, *рїиза* (gen. plur.) 40ᵃ, *бїи* (3. sing. aor.) 16ᵇ, 39ᵇ, *казїивања* 136ᵇ, *прїимити* 14ᵇ, 137ᵃ, 139ᵃ, 152ᵃ, *чинїимо* 137ᵇ, 143ᵃ, *скрїивїш* 139ᵃ (2 пута), 140ᵃ, *запїиташ* 139ᵇ, *пїисмѫ* 141ᵇ, 152ᵃ, *вїичемо* 142ᵃ, *прїилика* 142ᵃ, 152ᵇ, *пїикье* 143ᵇ, *тїиˣ* (gen. plur.) 143ᵇ цит., *нїиˣ* 144ᵃ, *добїитакъ* 70ᵇ, *добїитка* 144ᵃ, *избїирнѫш* 144ᵃ, *ш птїица* (loc. plur.) 147ᵃ, *мїирь* 148ᵇ, *послѫшїивати* 148ᵇ, *сїиль* (gen. plur.) 151ᵃ, *шпїисаш* 151ᵇ, *за нїиˣ* 153ᵇ, *казїиваш* 15ᵃ, *тїи* (nom. plur.) 31ᵇ, 33ᵇ, 140ᵇ, 142ᵇ, 144ᵇ, 153ᵇ.

б) *мрзїи* (3 sing. praes.) 31ᵇ, *велїи* 140ᵇ, 136ᵇ, 33ᵃ, 144ᵃ, 148ᵃ, 151ᵇ, *да пре*ᵉ*ставїи* 34ᵇ, *мислїите* (2. pl. praes.) 34ᵇ, *да живїимо* 36ᵃ, *людїи* (gen. plur.) 36ᵇ, *залепїи* (praes.) 37ᵃ, *летїи* 38ᵃ, *дрѫгїиˣ* 39ᵇ, *излечїи се* 38ᵃ, *запретїи* 34ᵇ, *да се излечїите* 137ᵃ, *чатїимо* 137ᵃ, *ркосїимо* 137ᵇ, *пазїи* 138ᵇ, *смирїите се* (praes.) 139ᵃ, *не преклонїимо* 140ᵃ, *срдїи се* 140ᵃ, *трпїи* 140ᵇ, *ѿ крѫпїиць* 142ᵇ цит., *постїи* 143ᵃ, *говорїи* 144ᵃ, 151ᵇ, *цедїи* 144ᵃ, *горїи* (praes.) 144ᵇ, *да мочїи* 144ᵇ, *борїи се* 144ᵃ, *хваљїи се* 147ᵃ, *марїи* 16ᵃ, 146ᵃ, *оубљїизѫ* 150ᵃ, *желїишь* 151ᵃ, 152ᵃ, *оучинїимо* 151ᵇ, *ходїите* (praes.) 153ᵇ, *окрчїи* 14ᵃ, *сѫдїи* (praes.) 153ᵃ, *ослободїи* (3 sing. aor.) 31ᵃ, *панцїирь* 32ᵃ, *погїибо҃ли* 33ᵇ цит., *послѫшнїицы* 136ᵇ, *незычнїиˣ*, *незычнїика* 139ᵇ, *грѫшнїике* 139ᵇ, 152ᵃ, *данїиˣ* 140ᵇ, *злобнїицы* 141ᵃ, *блѫднїикъ* 142ᵇ, *не цангрїизай* 144ᵇ, *пѫтнїике* 144ᵇ, *оуго*ᵒ*нїика* 146ᵃ, *днїи* (nom. plur.) (види: два́ дни́), *лютїиˣ* 31ᵃ, *живїиˣ* 32ᵇ, *бо҃лїиˣ* 37ᵇ, *ѿ онїи нѣговїи* 38ᵇ, *с тѫгїиˣ човеко*ˣ 142ᵇ, *любїи* (praes.) 143ᵇ цит., *глѫхїиˣ* 146ᵃ, *вашїи* (gen. plur.) 152ᵇ, *оу богатїи людїи* 50ᵃ, *самїиˣ* 140ᵃ, *шблїичи* (praes.) 139ᵃ, 148ᵇ, *покрїивамо* 143ᵃ, *нарїиче* 148ᵃ.

в) *дрѫгїи*, *шсталїи* 31ᵇ, 142ᵇ, *таквїи* 33ᵃ, *саданїи* 33ᵃ, 36ᵃ, *многїи* 34ᵃ, 147ᵃ, 151ᵇ, *свакїи* 35ᵃ, 35ᵇ, 143ᵇ, 144ᵇ, *такїи дрѫгїи* 36ᵇ, 141ᵃ, *поболїи* 141ᵇ, *данашнїи дн҃ь* 150ᵃ, *циганскїи* 151ᵇ, *црковнїи* 35ᵃ, *милїи* 31ᵃ, *нешбѫченїи* 32ᵇ,

Digitized by Google

бѣсноватїи 32ᵃ, *онакоїи* (nom. plur.) 33ᵃ, *живоїи* 33ᵇ, *горїи* (nom. plur.) 34ᵇ, *злїи* (nom. plur.) 34ᵇ, *злїи*ⁿ (dat. plur.) 35ᵇ, *мртвїи* (nom. plur.) 36ᵃ, *блгїи* 37ᵇ, 38ᵃ, *немоћнїи* (nom. plur.) 39ᵇ, *нарбливїи* (nom. plur.) 35ᵇ, *гнѣ̆ливїи* 35ᵇ, *прочїи* 142ᵇ цит., *ницїи* 143ᵇ, *тешкїи* 144ᵃ, *скѫпїи* (nom. plur.) 146ᵃ, *православнїи* 149ᵇ, *невалнаїи* 152ᵃ.

г) *прогнавшїи* 34ᵃ, *сѣднѫвшїи* 34ᵃ, *запретившїи* 34ᵇ, (2 пута), *приступившїи* 38ᵃ, *приативши* 39ᵇ, *дошавшїи* 150ᵇ, *створившїи* 14ᵃ итд. *пѣ парїима волова* 71ᵇ.

д) *онїи* (nom. plur.) 35ᵇ, 36ᵃ, *опїипоⁿ* (валѣ наⁿ опїипоⁿ ходити) 145ᵇ.

II Удвојено а.

а) *авраамоⁿ* 24ᵇ, *авраамѫ* 16ᵇ, *авраамова* 144ᵇ, *ханаанске земље* 61ᵃ, *исаакоⁿ* 24ᵇ.

б) православнаа 150ᵃ, *снажнаа палица* 151ᵃ (у ориг. жезль силы), *оваквaа* 6ᵇ, *помишљенїа злаа* 20ᵇ цит., (у ориганалу: помышленїѧ злаѧ (nom. plur.), *оваа* 61ᵇ, *чѫтаа* 6ᵇ, *лежећаа сиротица* 40ᵃ, *крвоточнаа* 38ᵇ, *гораа мѫка* 34ᵇ, *истаа* 52ᵇ, *многаа* 51ᵇ, *стаа црква* 36ᵇ, 143ᵇ, (у ориг. стаѧ црква), *неволнаа* 46ᵃ, *већаа* 27ᵃ (у ориг. нема), *оваа* 41ᵇ, *оваа сва* 36ᵃ, *звѣраⁿ полскаа и шѫмскаа* 71ᵇ, *добраа дѣла* 48ᵃ, *оваа три* 42ᵇ, 36ᵃ, *оваквaа* 6ᵇ, *нїе много блгаа* — *зактеваш* 26ᵃ, блгаа (именица) 27ᵇ, *сва блгаа* (именица) 92ᵃ, (у ориг. всѧ блгаѧ).

в) даваць 1ᵇ, *ѣаа* 11ᵃ, 12ᵃ, *оумѫдраавамо се* 66ᵃ, *подаающї* 60ᵇ, *спааса дшѵ* 64ᵇ, *сѣаачѫ* (dat. sing.) 57ᵃ, *праавоⁿ* 57ᵇ, *каазню* 137ᵃ, *даашь* 144ᵃ, (у ориг. подаси), *оудвааращ се* 46ᵃ, *заамкѫ* 28ᵃ, *злаа* (gen. plur). 29ᵇ.

г) шпраа (3. sing. aor.) 37ᵇ, *послѫшаа* (aor.) 52ᵃ, *проиграа* (aor) 29ᵇ, *гледаа се* 93ᵇ.

III Удвојено о.

оумрошь 2ᵇ, 3ᵇ, 4ᵃ, 8ᵃ, 51ᵃ, 104ᵇ, *дигношь* 41ᵇ.

Digitized by Google

IV Удвојено е.

Крви твоее 39ª (у ориг. кроѣ твоѣм).

Кад се прегледају сви ови случајеви удвојенога вокала, онда се види да Гаврило пише удвојен вокал:

1. На оним местима, где је дуг слог под акцентом (висок или снажан). Таки су случајеви под *Iа* и *IIв*. Удвојен вокал је био у овом случају један од начина којим је Гаврило хтео да покаже и обележи да је слог дуг. Намеће се питање: „Да ли је Гаврило увек означавао дуг слог удвојеним вокалом?“ Није, јер има доста примера где су слогови дуги, па ипак нису означени двоструким вокалом. Зашто је он тако радио, не би се могло рећи ништа поуздано, него могу бити само разна нагађања. Тако исто не би се могло рећи ни зашто има тако много примера удвојенога вокала код *и*, а код осталих самогласника мање. Главно је да утврдимо да он пише удвојен вокал у дугом слогу под акцентом, не упуштајући се у објашњење зашто он тако пише.

2. Из примера под *Iб* и *IIг* види се да Гаврило пише удвојен вокал не само у дугом слогу под акцентом, него уопште кад је слог дуг па ма и не био под акцентом. И ако он и овде, као и горе, не ради то увек, ипак су нам ови примери добро дошли да се упознамо с једном особином говора Гаврилова, о чему иначе немамо никаквих података. Обележавајући дуг слог на коме не стоји акценат удвојеним вокалом, видимо да је *Гаврило водио рачуна о тако званом квантитету слогова*, тј. да је он таке слогове изговарао као дуге. Што пак он таке слогове није увек обележавао удвојеним вокалом, то не значи ништа, јер смо видели да није обележавао увек удвојеним вокалом ни дуге слогове под акцентом.

3. Примери под *Iв*, *IIб* и *IV* могу се двојако тумачити. Или су то неконтраховани облици сложене деклинације, који су се и у старословенском језику пи-

Digitized by Google

сали с удвојеним вокалом, па се то после традицијом наследило и писало и у црквеном језику, па и код Гаврила; — или се и овде, пошто су ови слогови били увек дуги, писао удвојен вокал да се покаже да је слог дуг, онако исто као и код *Iа* и *IIг*. И у оригиналу имамо оваких примера удвојенога вокала, који су, нема сумње, по сложеној деклинацији: помишленїа злаа, стаа црква, всѣ блгаа итд.

У примерима под *Iг* слог је увек кратак, те би то ишло против овога правила да се само удвојен вокал пише код дугих слогова. Ови су облици некада били партиципи, и мењали се по сложеној промени онако исто као и прави придеви. Ма да на местима, где је Гаврило у рукопису употребљавао ове облике, не долазе они више у значењу партиципа него прилога, ипак је могуће да се задржао старији њихов начин писања још из доба кад су имали значење партиципа, те отуда код њих удвојен вокал на крају. Ако се не би узело ово тумачење, онда можда није случајно, да је у свима овим примерима претходни слог увек дуг. Можда се нешто од те дужине, и ако то не изгледа баш много вероватно, пренело и на задњи слог, те се и он, бар код Гаврила, изговарао нешто дуже него што би требало, те га је због тога писао удвојеним вокалом.

У примерима под *III*, где је удвојено *о*, извршено је на неки начин сажимање самогласника, па, пошто је слог постао дуг, пише се удвојеним вокалом. Према томе овај би се случај могао подвести под *Iб* и *IIг*.

Остали би нам још примери под *Iд*, где је слог кратак, па се ипак пише удвојен вокал. Као што се види имамо свега два овака примера, од којих се један *онїи* (nom. plur.) 35[6], 36[a] у неким нашим дијалектима данас изговара с дугим вокалом на крају. Можда је и Гаврило био из краја где се дуг вокал изговарао на крају у овој речи, па је зато и написао удвојен

Digitized by Google

вокал. Она друга реч *оπиїπо*ᵃ 145⁶ необичнија је. Можда је због тога и њу Гаврило изговарао с дугим вокалом, па отуда удвојено *и*, а то ће по свој прилици тако и бити, јер као што смо из овога прегледа видели, сви се случајеви писања удвојенога вокала могу свести на дужину слога.

Има још један други начин, на који Гаврило обележава дуг слог. Он врло често над дугим вокалом стави две цртице, од прилике као данашњи наш оштар акценат, а не удваја самогласник: *запйта га* 34ᵃ, *многй* 34⁶, (nom. plur), *не пазй се* 34⁶, *люђй* 34⁶, *крвавўкў* (dat. sing.) 34⁶, *неволнйка* 34⁶, *вечовитй* 35ᵃ, *людй* 35⁶, *ѿ многйˣ годйна* 35⁶, 39ᵃ, *бйва* 37ᵃ, *пйтала* 37⁶, *женйха* 37ᵃ, *излйваше* 37ᵃ, *испўстй* 37⁶, *исцѣлйвали* 38⁶, *грйзў* 38⁶, *на тй маˣ* 38⁶, *прйми* 39⁶, *велй* 40ᵃ, *из гнй оуста* 37⁶, *прйдоше* 36⁶ цит. итд. Примера има доста. Као што се из ових примера види, ово бива само код самогласника *и*.

Од сугласника удваја се само сугласник *н*. Ова се особина налази и у оригиналу са кога је преводио, па је можда такав начин писања Гаврило просто пренео и овде: *пророченна* 38⁶, *исцѣленномў* 31ᵃ, *їѡанна* 136⁶, *свўченниˣ* 48⁶, *затвореннога* 2⁶, *изношеннога* 4⁶, *истиннаˣ* 1⁶, *истиннa*, *истиннога*, *истинно* 152ᵃ, *истинномў* 148⁶, *законноˣ* 147⁶, *свьршенно* 152ᵃ, *обўкнанне* 152⁶, *обрѣтенномў* 147ᵃ, *сцѣнникъ* 136⁶, 137ᵃ, итд. Примера с удвојеним *н* има доста. Једном само Филипˣа 146⁶, али и Филипа 147⁶. Али се налази често и без удвојенога сугласника: *истинито* 147⁶, *безаконицы* 147⁶, *истине* 147ᵃ, *скрўшенаго* 149⁶, *Їѡань* 136⁶ итд.

*

Од полугласова Гаврило употребљава и ъ и ь, али без икакве гласовне разлике. Ипак много чешће употребљава ь него ъ, и пише га тако да је врло налик

Digitized by Google

на ъ, те се често пута чини да је написао ъ, а није него ь. У оригиналу са кога је преводио преоблађује употреба ъ. Познато је да кад се у 13. веку образовала и утврдила српско-словенска рецензија, да се писало само ь, и тек од правописне реформе Константина Философа почело је опет ъ улазити у употребу, али ипак није захватило тако дубокога корена. Тек у 17. веку, кад су се јаче почеле употребљавати руске црквене књиге међу Србима, срећемо се чешће и са ъ у писању у српским рукописима, што ваља у неколико приписати утицају руских књига. И ако се употреба ъ у Гаврилову рукопису не може приписати само утицају рускога оригинала, ипак је несумњиво, да је Гаврило често пута писао ъ, поводећи се у томе за оригиналом. Рекли смо већ да је Гаврило, у колико није писао народним говором, ученик и представник србуљскога начина писања. У србуљама се нарочито често пише ь и ъ онде где се није изговарало. Због тога се он држао утврђене традиције у писању, па писао полугласове ь и ъ онде где их није изговарао. Тако их он пише на крају речи и на крају слога између два сугласника (докьле 147[6]), и ако их није изговарао.

Али сем ових случајева који су несумњиви, и код којих знамо одмах да полуглас није изговаран, има и таких случајева где Гаврило пише полуглас, али је место њега изговарао други, пун глас а, — другим речима полуглас је читао као а. Нема много случајева оваких, јер то бива само у префиксима *съ-*, *въ- въз-* и предлозима *съ* и *въ*, кад дођу испред речи која се почиње сугласником, али зато има доста примера.

Код Гаврила, као и у данашњем српском језику у оваким речима, полуглас је могао или да испадне, или да се замени пуним гласом а; или у једној истој речи час да га пише а час да га замени гласом а; или час да га избаци са свим а час да га за-

Digitized by Google

мени гласом а. И ако се у оваким случајевима изговарало а, оно се није увек писало, јер као што је постојала ортографска традиција да се пише полуглас на крају речи после сугласника, тако је исто постојала и ортографска традиција да се полуглас пише између речи и префикса, без обзира на то да ли се изговара или не.

У руском језику полуглас је замењен гласом *о* или *е*, према томе да ли је било ъ или ь. Гаврило, преводећи с рускога, врло је често задржао исту реч, само је место рускога пунога гласа ставио полуглас. Тако имамо *съжижⷣи* 19⁶ цит. (у рус. **сожижди**), *съкри*ˣ 15ᵃ цит. (у руском **сокрыхъ**), *въсиⷬимїш* 30ᵃ (у рус. **воспріял**), *въскреси* 42⁶ (у рус. **воскресі**), *съгрⷣшенїа* 139ᵃ (у рус. **согрѣшенїа**), *съкрываю* 145⁶ (у рус. **сокрываю**), *съблазань* 150ᵃ (у рус. **соблазань**), *съхранїш* 152ᵃ (у рус. **сохрани**ˣ), *не оумрⷣ нъ живъ бⷣдⷣ* 11⁶, (у рус. **но живъ бѣдѣ**), по сьша с. дха 13⁶, (у рус. **по сошѣ с дха**) итд.

У речима: *състави* 146ᵃ, *състало се* 31ᵃ, 54⁶, *съчⷣваш* 4⁶, 17⁶, 44ᵃ, 44⁶, 54ᵃ, 60ᵃ, *съсⷣдъ* 20⁶, *съсⷣти* 50ᵃ, *съзыдати* 56ᵃ, 58ᵃ, *съблазни се* 75ᵃ, *съблазань* 150ᵃ, *съдрⷣгъ* 10⁶, *съжеⷦи* 3ᵃ, 3⁶, 19ᵃ, 27⁶, *сътире* 3ᵃ, 3⁶, *съзови* 5⁶, *съшїш* 27ᵃ, *съжали се* 61⁶; — а без сумње и у примерима: *съ собо*ᵐ 31⁶, 41⁶, 139⁶, *съ свонш*ᵐ 13⁶, 31⁶, *съ све лⷣиоте* 36⁶, *съвъ свⷣтъ* 12ᵃ (упореди *савъ мїръ* 153ᵃ), *съ свога коня* 46ᵃ, *съ за*ᵈ 38⁶, *съ мно*ᵐ 5⁶, 65ᵃ (упореди *са мно*ᵐ 3⁶, 5⁶, 4⁶), *съ злотвори* 142ᵃ, *съ сви*ᵐ *свои*ᵐ 3⁶, *съвети* 148⁶, *съ зло*ᵐ 10ᵃ, *съборⷣ* 139⁶ (2 пута), *съборице* 16⁶, 62⁶, *събрати* 20⁶, 50⁶, 51⁶, 61⁶, *съборны* 41⁶ [упореди: *саборскⷣ* 62ᵃ, *саборице* 64⁶ (2 пута)], *съхранити* 44ᵃ, 152ᵃ, 153⁶, *съхранѧйте* 153⁶, *съвршенни* 152ᵃ, *съвршенство*ᵐ 88ᵃ, *съвршенїе* 85ᵃ, *създана* 1ᵃ, 6ᵃ, 63ᵃ (упореди: *сазданне* 40⁶) итд., по свој прилици се изговарало а место полугласа, јер се сугласничке групе не могу лако изговорити без икаквога вокала. Пошто се у српуљском језику због традиције у писању често

Digitized by Google

писао полуглас и онда када се изговарало чисто а, то ће бити да се и у овим примерима свуда изговарало а, а полуглас је Гаврило писао угледајући се у томе на старије рукописе.

По свој прилици у речима: *съвѣзаш* 35⁶, *съкрїе* 39ᵃ, 85ᵃ, *съкрываю* 145⁶, *съкрыше* 145⁶, *съкривены* 39ᵃ, 85ᵃ (упореди: *скривено* 146⁶, *скровища* 146⁶, *скрывилы* 107ᵃ), *съгрѣшенїа* 137ᵃ, 138ᵃ (упореди: *згрѣшѫемо* 12ᵃ), *съмртны* 3⁶, *съмр҃ъ* 2⁶ (упореди: *съмртныма* 4⁶ и *смртныма* 4⁶, *смр҃ть* 2ᵃ, *смр҃ъ* 2ᵃ, *смр҃нѫ* 15ᵃ, *смртной* 4ᵃ), *събыло се* 6⁶ (упореди: *збило се* 31ᵃ, *збыѫш* 7ᵃ), *сроднїи* 48⁶, *сътвори* 40⁶, *сътвореннаго* 34ᵃ, *сътворити* 14ᵃ, 38⁶, 46ᵃ (упореди: *створїш* 40⁶, *створитель* 46ᵃ, *створившїи* 14ᵃ); — *скѫпило* 31ᵃ, *сказаше* 33⁶, *свѫкоше* 43⁶, *съмири се з брато* 140⁶, *згодило се* 1ᵃ, *здеси се* 81ᵃ, *здесїш се* 83⁶, *съдрѫжливъ* 23ᵃ (упореди: здрѫжїш се 92ᵃ) итд., полуглас се није изговарао, што јасно показују примери где је он испао, па извршена асимилација сугласника, а што се у неким од њих писао, то је само услед утицаја црквеног језика, јер се, према ортографској традицији, у србуљском језику полуглас писао на неким местима и онда, када се није изговарао нити замењивао пуним гласом.

Остали случајеви, где се јавља полуглас у префиксима (*съ-*, *въз-* не почивају на народном говору него на црквеном језику. Знамо да је место *въ-*, *въз-* у српскоме језику још од најранијег времена почело долазити народно *у-*, *уз-*. Таких речи има доста у језику Гаврилову: *оускрснѫш* 5⁶, *ѫскрснѫти* 8ᵃ, *оускр҃ни* 3⁶, *оустани* 4ᵃ, *оувекъ* 5⁶, *оузеш* 5⁶, *оустави* 5ᵃ итд. Ми ћемо водити рачуна само о оваким облицима, јер се они нас овде тичу пошто су из народнога језика, али морамо споменути да се налази доста и других облика с полугласом: *въздати* 36ᵃ, 38⁶, *възлюбленны* 36⁶, *въ вѣкы* 36ᵃ, *възлюби* 16ᵃ, *възстани* 3⁶, *въстави* 5ᵃ, *възвещѫ* 4⁶ цит., (али *извѣсти*ᵃ 4⁶), *вънимай* 43ᵃ, *вънїимамо* 148⁶, *вьменїш* 52ᵃ,

Digitized by Google

въскрешѣе 3[6], 4[a] итд., који су продрли или из рускога оригинала или из србуљскога језика, као и неке друге особине, на које ћемо наићи у његову рукопису, а које нам показују да је Гаврило био под јаким утицајем црквенога језика, па је често грешио, и нехотице му долазили црквени облици и онда, кад је хтео да пише чистим народним говором.

Вокално *л* у Гаврилову језику свуда је прешло у *у*: *дугь* 12[a], *сѣзно* 12[6], *обѣците се* 31[6], *сѣзе* 40[6] итд. Примера има врло много. Што се ипак по неки пут налази и *ль*: *ильть* 1[a], 3[a], *илть* 20[a], *тлкѣе се* 83[6], *протлкова* 151[a], *длги* (accus. plur.) 137[a] итд., то је или у цитатима, или су то остаци ранијега, црквенога језика, а можда је и руски оригинал утицао да се овако *л* пише. За нас је главно да га Гаврило није говорио.

*

Међу ортографске особине Гаврилова рукописа долази и састављање и скраћивање речи. Ни у овоме погледу он није оригиналан, него што се год налази код њега, налази се и у руском оригиналу, и у свима другим ранијим српским рукописима и штампаним књигама пре њега. Он је и у овоме ишао утврђеним путем, за већ утврђеном традицијом у писању. Тако:

1. Гаврило пише уједно проклитике и енклитике с речју пред којом или иза које стоје. Онако како је говорио, он је и писао. Оно што је чинило једну акценатну целину, он је писао уједно, не водећи рачуна о томе, да ли је таква целина била састављена из двеју или више простих речи. Из текста на стр. 119.—124. може се најбоље видети како је Гаврило писао, јер је тамо наштампано потпуно онако како је код њега у рукопису, а таквих примера састављања речи има врло много на свакој страни.

Digitized by Google

2. Скраћује појединe речи ради уштеде у месту. Нарочито речи: *бъ*, *гъ*, *їсъ* врло често долазе овако скраћене.

Код других речи опет пише један или два вокала више врсте: *ар°р°къ*, *ар'вата* 1ª, *наш'* 12ª, *аретвор°* 2⁶, *їсаї°* 16ª, *сп°сти* 15⁶, *ап'ницѫ* 15ª, *шскѫдил°* 15ª, *м°гло* 15⁶, *ар°славлюю* 17ª, *сп°ро* 14ª, *ам°* 24ª, *оумр'ти* 24⁶ итд.; или један или више сугласника: *ср°це* 1ª, *оускр'нѫкнл* 1ª, *нер'ли°скы* 1ª, *смр̄но°* 6ª итд. Примера има много.

Кад се у средини речи десе два или више сугласника један до другога, онда се први од њих обично пише више врсте. То нарочито често бива са сугласницима *д*, *т*, *м*, *с*, али и са осталима. Али може први сугласник и да се не пише више врсте, него само да се између њих стави апостроф: *додир'нѫ* 2ª, *сен'ка* 3⁶, *док'ле*, *дот'ле* 137ª, *миш'цѫ* 4⁶, *врат'ми* 4⁶, *кѣвр'це* 4⁶, *реч'ма* 10⁶, *добровол'ство* 1⁶, *мртав'ца* 7⁶ итд. Тако пише најчешће. Место апострофа може да дође и полуглас, али то бива ретко: *докъле* 147⁶, *деиствителъное* 1ª, *алъть* 1ª, 3ª итд. Може пак да не стоји између њих ништа. Све се ове ортографске особине находе и у руском оригиналу.

3. Ако се реч завршује сугласником, онда се он пише изнад речи. То нарочито бива кад је реч вишесложна, и кад је на крају сугласник *м*: *мртви°* 1ª, *зара°* 15ª, *медо°* 16⁶, *исповѣда°* 8⁶, *неде°* 11ª, *има°* 14ª, *ина°* 9⁶, *недно°* *своп°* *речо°* 1ª, *кои°но начино°* 1⁶, *ника°* 1⁶, *гаита°* 25ª; ређе код једносложних речи: *пре°* 1ª, 25ª, *гла°* 1ª, *чре°* 79ª, *ро°* 17⁶, *и°* *себе* 17⁶, *ти°* *гласо°* 1ª, *гра°* 1⁶. Много ређе бива да се сугласник и полуглас пишу на крају: *оган* 11ª, *съдрѫгъ* 10⁶, *кѵ̈риль* 4ª, *наравь* 8⁶, *сѣчь* 14ª, *крепакъ* 1ª, *снажанъ* 1ª, *помокъ* 88ª, 47⁶, *полакъ* 13ª, *довечерь* 53ª, *оувечерь* 21ª, *сшкрѵ̈шпаць* 28ª. То чешће бива код једносложних речи, нарочито кад су кратке — кад имају свега два три слова: *кобь* 1⁶, *гробь* 8⁶, *сертъ* 8⁶, *дверь* 4⁶, *съмр̄ть* 2⁶, *ивнь* 147ª, *векъ* 46⁶, *сврхъ* 90⁶, *счрезъ*

Digitized by Google

41⁶, *скрозь* 24⁶ итд. Може се полуглас сасвим одбацити на крају, те се реч свршује сугласником, али ово бива много ређе: *никад* 1ᵃ, *за ниж* 5⁶, *кад мѫ* 11ᵃ, *из каквога* 13⁶, *к небу* 13⁶, *какав'ли* 18ᵃ, *нек те* 146⁶ итд.

Као што се из примера види, ово бива нарочито онда, кад се две речи слију уједно, — када чине једну акценатну целину. У овом случају ако би се десила два или више сугласника један до другога, један од њих може да се пише више врсте, као да је једна реч: *са"но"* 82⁶, 139ᵃ, *са"ном* 152⁶, *з'рагв волѣ* 143ᵃ·⁶, *за"но"* 150ᵃ, 152ᵃ, *по"нѣ грѣди* цит. 152ᵃ, *ишће' надамо* 140ᵃ, *з'ра'* 23ᵃ, *нада"но"* 94⁶, *не пише'* 25⁶, *све'ны* (accus. plur.) 105⁶ итд.

Чешће пута при скраћивању, кад се сугласник напише више врсте, не пише се последњи вокал: *лю'* (nom. plur.) 24ᵃ, 148ᵃ·⁶, *дѣанъ* 19ᵃ, *ше̄ стоти"* 31ᵃ, *ишће надамо* 140ᵃ, *ра'* 20⁶, *ре"* (= рече) 24ᵃ, *не пише'* 25⁶ итд.

Ако се реч свршује на *ст*, онда се обично оба та гласа пишу више врсте: *младѣ* 10⁶, *старѣ* 10⁶, *скрбѣ* 18⁶, *на видлѣ* 29ᵃ, *владѣ* 95ᵃ, *оузра̄* 29ᵃ, *задоволнѣ* 94⁶; али се налази и *напасⷮь* 16ᵃ, *милостⷮь* 24⁶ итд.

Групу *ти* пише врло често у лигатури ъ: *прїдобїиъ* 85ᵃ, *оупаметиъ* 85⁶, *мѫ'росъ* 85⁶, *Ѿврнѣъ* 86⁶, *Ѿ напасъ ослобогїваъ* 86⁶. Тако исто и само *т* пише ⷮ: *живоⷮа* 85⁶, *к ⷮомѣ* 86⁶, *оунѫⷮра* 86⁶, *ⷮе похоⷮы* 86⁶, *илодовиⷮа* 86⁶, *посⷮеле* 86⁶ итд.

*

Што се интерпункције тиче Гаврило употребљава ове знаке: тачку (.), запету (,), две тачке (:), две тачке и црту (:~), три тачке (⁘) и три тачке и црту (⁘~). Друге знаке не употребљава. У оригиналу већ није тако. Тамо се налазе и други знаци [нпр. знак питања (?)], чега код Гаврила нема.

Digitized by Google

Тачку (.) и запету (,) Гаврило меша једно с другим, тј. при одвајању реченица пише тачку онде где би требало да стоји запета. Нисам запазио да ли се налази и обратно, тј. да ли пише на крају реченице уместо тачке запету, али ми се чини да таких случајева нема. У опште узевши тачку употребљава много чешће него запету. Иначе и један и други знак често пише и онде, где не би требало да стоји никакав знак. Због тога се не може ни поставити никакво правило о употреби ова два знака, јер их често пише тамо где не треба, а не пише их онамо где су потребни.

На крају реченице, кад је мисао свршена, пише тачку (.), али тако исто пише и две тачке (:) и две тачке и црту (:~), нарочито на крају реченичнога периода, где бисмо очекивали да почне нов став из почетка. Код Гаврила текст беседа тече in continuo. Онде где се завршује један став и где би требало да отпочне нов, он је обележавао у тексту црвеним мастилом, а врло ретко бива да он отпочне из почетка. Две тачке још пише код неких скраћених речи.

Три тачке (∴) и три тачке и црту (∴~) обично пише на крају после свршенога заглавља, или кад има да одвоји текст црквени од текста беседе, која је на народном језику.

*

Велико слово пише само у почетку и то поглавито црвеним мастилом. Врло ретко, тек по који пут, пише велико слово и у тексту, после тачке, или иначе где не би требало да стоји велико слово. По неки пут му неко слово одудара од општега типа слова, тако да се чини да је написао велико слово, а није него је оно мало. Особне и све друге именице пише малим почетним словима. Каткад *Гъ*, *Ісъ*, *Бъ* итд. напише великим почетним словом, из поштовања према Богу, па и то врло ретко.

Digitized by Google

У оригиналу није тако. Тамо се после тачке и иначе код особних именица сусрећемо много чешће с великим писменима. Али се и тамо, као и код Гаврила, само много чешће, на свакој страни, налазе слова, која су по облику на средини између малих и великих слова, те смо често у недоумици да ли је наштампано мало или велико слово.

О писању великих писмена могло би се за Гаврила поставити правило, да он велико слово пише само у почетку беседе и после заглавља, иначе свуда пише мало слово.

II Фонетичке особине

1. Самогласници.

Самогласник а

У речи *нарав*ъ 8^6, 9^6 према старословенском нрав*ь* развио се секундарни вокал а. Код речи *нъто́ре* 32^6 (упореди *нато́ре* 11^a) највероватније је да је писарском грешком дошло ъ место а. Али ако то није случај, онда ће бити да је Гаврило читао често полуглас као а, о чему смо већ говорили, па се једном преварио те написао и место чистога а полуглас. Овај нам је случај згодно дошао, јер на основу њега могли бисмо закључити, да је он и у речима *съставъ* 89^6 [упореди: *саставы* (gen. sing.) 89^6], *съсъ́дъ* 20^6, *съблазанъ* итд. читао полуглас као а.

А, које је постало из полугласа, јавља се, као и у данашњем језику, на крају предлога, нарочито кад после њега дође реч која се почиње са два сугласника, или кад је тешко изговорити: *w*^{d}*да зла* 11^6, *нада*^{a}*но*^{a} 94^6, *w̄даца* 40^6, *одаца* 11^a, 88^a, *саца* 2^a, *w̄да̄ле* 144^a, *ниподацо* 8^6, *безаца* 25^a, *саза*^{d} 38^6 итд. Тако а долази и кад предлог дође уз личну заменицу краћега облика: *оузаме* 152^a, *предаме* 103^a, (али *оузмене* 146^6); ређе долази уз дуже облике: *оуза њега* 82^a. То

Digitized by Google

исто бива и у сложеним речима: *изагнити* 9ᵃ, *изагнати* 144⁶, *обасѣ* 25ᵃ, *изабра* 34ᵃ, 82⁶, *разабраш* 53ᵃ, *обазре се* 61⁶, *шбасьаш* 80ᵃ, *изасѣш* 48ᵃ, 64⁶, *обавиьа се* 40⁶, *шбавїш се* 64⁶, *изаспите* 49ᵃ (у рус. изліѣте) итд. Много ређе бива да у оваким случајевима долази без а: *изгнаш* 34ᵃ, *изгнїй* 144⁶, *шбсьало* 26ᵃ. Сви су ови примери из народнога говора.

Тако исто а долази и у речима, које су због честе употребе из црквенога језика продрле и у народни језик: *чатимо* 137ᵃ, *чатило се* 50ᵃ, *прочати* (2. sing. imperat.) 51ᵃ, *пр°р°часкыми* 62⁶, *пр°р°часкы* 7ᵃ (5 пута), *нечастивы* 33ᵃ, 34ᵃ, 54ᵃ, 150ᵃ, *млитавны* 46⁶, *свеча°нима* 64⁶, *ил'таске* 86⁶, *чвеча°кы* 46ᵃ, *жртавны°* 17ᵃ цит., *множа°тво* 24ᵃ, 34⁶, 40⁶, 48⁶, *богатаства* 50⁶, 18⁶ (2 пута), *срда°ны°* 44⁶, *нечастїе* цит. 8⁶, *любазны* 39ᵃ, 50ᵃ, *тамами талантъ* 137⁶ (у рус. тмою талантъ). Ово је, као што знамо, једна од одлика писаца србуља.

Мало је необичнија замена старога полугласа у: *мртаваць* 4ᵃ, 36ᵃ, (постало из генитива и осталих зависних падежа: *мрътъ°вьца*), *мртавца* (gen. sing.) 13ᵃ, *три мртавца* 7⁶, *мртавче* 3⁶, *мртавцы* 7ᵃ, *мѣдараць* 51ᵃ; али се налази и *мртваць* 9ᵃ, па чак и *мрваць* 8⁶, које може бити и писарска грешка.

У туђим речима као што су: *талантъ* 47⁶, *форинтъ* 138ᵃ не умеће се секундарно а између два сугласника на крају речи.

Преводећи с рускога оригинала, Гаврило је опазио да у речима, које су једнаке и у српском и у руском језику, стоји у руском језику место полугласа *о* или *е*, док у српском стоји а у таким случајевима. Због тога је он често пута, било због тога што се журио у превођењу, било што није можда могао да нађе одмах згодну реч, задржао реч која је била у оригиналу, само је мало посрбио, што је место рускога *о* или *е* ставио српско а. Тако од руских речи: **оумершей, токмо, бодро,**

Digitized by Google

полезно, возопи, точїю, павель итд. имамо: *оумаршей* (dat. sing.) 36⁶ цит., *такмо* 1⁶, *бадро* 54ᵃ, *полазно* 29ᵃ, 94⁶, *възапи* 65ᵃ цит., *тачїю* 149⁶ цит., *паваль* 50ᵃ, *паʷаʲ* 13⁶ итд.

Између а и *и* имамо колебања у *ѥданъ* 1ᵃ, 35ᵃ и *единъ* 1⁶, али и у старослов. језику имамо **ѥдьинъ** и **ѥдинъ**. У српском је преобладао облик *ѥдьнъ* — *ѥданъ*, а *единъ* долази или у другом значењу: *једини*, или у црквеним књигама и црквеном језику. У оригиналу је **ѥдинъ**.

Тако исто имамо колебање између *о* и а у речи: *сотоне* 35⁶ и *сатане* 15ᵃ, 35⁶. И овај се појав налази још у старословенском језику. Ово је грчка реч. Грчко је затворено а више личило отвореноме словенскоме *о*, па су због тога словенски писци грчке речи, поред правилнога с а, писали и са *о*. Тако двоструки облици провлачили су се кроз црквене књиге и Руса и Срба и Бугара. Отуда ово колебање и код Гаврила.

Као и у данашњем нашем језику, тако и код Гаврила имамо колебање између а и *и* у речи: *изашла* 5ᵃ, 7⁶, *изаѓе* 1ᵃ, 144⁶, *изашаш* 5ᵃ, 105ᵃ, *оузаѓе* 105ᵃ; и *изишао* 34⁶, *изишла* 36ᵃ. Први је облик постао из *изъшълъ*, одакле је у српском постало изашал, изашао, азашла, а у другоме је облику *и* продрло из осталих глаголских облика где се оно по правилу налазило. Ипак се облик са а налази много чешће него са *и*, који је ређи.

И реч *трапезѣ* 40ᵃ и *трапези* 40ᵃ јавља се у двоструком облику. И ово је грчка реч. Први словенски преводиоци превели су ту реч обликом *трапеза*; доцније, кад су исправљани словенски текстови према грчким, узет је облик *трапеза*, те су тако доцније живели и један и други облик у књижевном језику, па се тако налази и код Гаврила.

Самогласник и

Познато је да се у обичноме говору, особито кад се брзо говори, не изговарају сви гласови, него се неки,

Digitized by Google

нарочито самогласници, прогутају. Ако је неукији писац, он често пута и напише неке речи онако како их изговара. Тако може самогласник *и*, кад се налази у кратком, ненаглашеном слогу, да испадне: *оуст'ма* 4⁶, *бѣ'те* 143⁶, *држ'те* 21⁶, 152⁶, *ра'* 3ᵃ, 137ᵃ, 141ᵃ, *зара'* 86⁶ (али и: *заради* 3⁶, 103⁶, 152⁶), *остан'се* 152ᵃ. Гаврило је, дакле, ове примере написао према народноме говору онако како их је изговарао.

У *задости* 56⁶, 80⁶, 148⁶ имамо на крају *и*, али се налази и *задоста* 50ᵃ, по угледу на оне прилоге који су могли имати на крају и *и* и *а*.

У речима *просьака* (gen. sing.) 26⁶, *обсьало* 26⁶, није испало *и*, него су те речи постале из старијега облика *просьякъ*, *обсьяти*, где се у корену јавља слабији ступањ прегласа *ь*, које је према доцнијем гласовном закону испадало у оваким случајевима.

Тако исто и у: *не шли* 80⁶, према *шиље* 83ᵃ, 84ᵃ, није изостављено *и*, него је први облик од глагола **слати** а други од глагола **по-сылати**, па се у српском језику врло често мешају облици ова два глагола.

У *не смимо* 79ᵃ, 137⁶ (у рус. нема), *не ктише* 153ᵃ, биће без сумње да је *и* написано писарском погрешком место *е*, јер иначе ови облици стоје увек написани са *е* (*ѣ*).

Код глагола четврте врсте, у начину неодређеном и прошастом придеву, Гаврило врло често пише *и* место *е* (*ѣ*): *отраити* 138ᵃ, *видїш* 138ᵃ (али и *видеш* 138ᵃ), *сѣдїш* 36ᵃ, *повѣлїш* 35⁶, *живїш* 33⁶, *желити* 36⁶, *оживити* 41⁶ итд. Примера има доста. Овде *ѣ* није замењено гласом *и*, него је овде утицај граматичке аналогије, о чему ће бити говора код глагола. Ови би се облици могли тумачити и као остаци Гаврилова јужнога говора, у коме *ѣ* испред *ш* даје *и*, али је много вероватније да је овде утицај граматичке аналогије, јер у крајевима, где је Гаврило писао, и данас се у народном

Digitized by Google

говору говори *и* у оваким речима, а не може се претпоставити да је јужни говор имао утицаја на говор народни у тим крајевима.

Самогласник е (ѣ)

Поменули смо већ, да је Гаврилов рукопис писан источним говором и да се у њему не прави никаква разлика између *ѣ* и *е*. Има само нешто мало остатака од јужнога говора у овом рукопису Гаврилову, а таких остатака има и у другим списима његовим, писаним народним говором. Оваки су примери: *сию* (3 plur. praes.) 14⁶, *сїе* 15⁶, *сїе* 20ᵃ, *сианїе* 12ᵃ, 20ᵃ, поред *сѣнати* 14ᵃ, *сѣати* 12ᵃ, *сѣе* 13⁶ итд.

Облици *древо*ᵛ 147⁶, (у рус. нема) и *смерень* цит. 32ᵃ, 142ᵃ (у рус. смиренъ), узети су из црквенога језика; а облик *по дервета*ᵛ 76ᵃ постао је утицајем рускога оригинала. Овде *е* нема гласовне вредности, јер у другим случајевима пише правилно, него је овде Гаврило по свој прилици у брзини задржао руско *ер* место нашега вокалнога *р*. Према томе ово би била само ортографска особина. Тако исто је ортографска особина и: *Ѿресоше се Ѿ ерѣе* 80⁶, где *е* такође нема гласовне вредности, него је ту *е* ортографски знак да се обележи вокално *р* у почетку речи. Да се то *е* доиста није читало сведоче нам примери *ргѣа* 27⁶, *поргнави* 27⁶.

Самогласник о

У речима *претвор*ᵃ 2⁶ и *отвореше* 3ᵃ *о* није неправилно, него је овде слабији ступањ прегласа *о*, место обичнијега јачега ступња са *а*. Ово је опет једна од црта која би говорила за то, да је Гаврило био из краја где се говорило јужним говором, јер се у неким крајевима јужнога говора налази у овим речима *о* место

Digitized by Google

источнога а. Колебање пак између *е* и *о* имамо у *пророченію* 28⁶, и *пророченю* 19⁶.

У речи *трогери* 11ᵃ (= носачи) *о* је дошло према простом немачком изговору, како се немачки говорила та реч у оном крају, где је Гаврило живео.

Облици *црковны* 36⁶, 139⁶ (у рус. цркве), *црковь* 139⁶, *любовны* 31⁶ (у рус. возлюбленыи) 50ᵃ, *любовь* 11ᵃ, 140ᵃ, 140⁶, 144ᵃ, *оу любови* 140ᵃ (у р. нема), 144ᵃ (у рус. нема), *исало"никъ*, *исало"скы* 11⁶ итд., неће можда бити остаци рускога оригинала, него ће пре бити облици црквенога језика, који се налазе у српским споменицима још из најранијега времена, па су се и доцније сачували. Поред оваких облика налазе се и правилни: *любавь* 11ᵃ, *любазны* 39ᵃ, 50ᵃ.

У речима: *соботѫ* 35⁶, 64ᵃ, *оу довоке тамнице*, *оу кроговы* (loc. plur.) 13⁶ *о* је без сумње писарска погрешка; место *оу* — написана је само прва половина од *оу*; иначе се ове речи пишу увек правилно са *ѫ*.

Готвити се 91ᵃ је облик из народнога говора, али се поред тога налази написано и *готовити се* 136⁶.

Колебање између *о* и *а* имамо у *доисто* 94ᵃ, *заисто* 87⁶ (у рус. ѩкѣ) и *доиста* 5ᵃ, 7ᵃ, 138ᵃ; а између *и* и *о* у: *цигли* 94ᵃ и *цигло* 33ᵃ.

У *но* 75⁶, *но добро* 138ᵃ (у рус. нема) *о* је постало или утицајем рускога оригинила, јер ова реч у оригиналу гласи увек *но*, или је *но* у српском скраћени облик постао из *него*, који се и данас тако чује у народном говору. Неки пут Гаврило место *о* пише у овој речи *ъ*: *нъ* 11⁶.

И код Гаврила се налази једна занимљива особина, која се налази и код још неких других старијих писаца, — да пише по неки пут *о* на оним местима, где оно није етимолошки никако оправдано. Тако Гаврило пише: *со ты"* 1ᵃ (у рус. тѣм'), *со ты" ключе"* 101ᵃ (у рус. тѣм' ключемъ), 138⁶ (у р. нема), 137⁶, 144ᵃ (у р. нема), 19ᵃ,

Digitized by Google

148ᵃ (у р. съ симъ), 149ᵃ (у р. с' тѣм'), 32ᵇ (у р. нема), 94ᵇ (у р. нема), *соти*ᵃ 32ᵃ, 16ᵃ (у рус. тѣм'), 97ᵃ (у р. сим'), 56ᵇ, 139ᵃ, 143ᵇ, *сотим*ᵃ 11ᵇ (у р. нема), *сотїи*ᵃ 25ᵇ (у р. нема), *сотимь* 103ᵇ (у р. нема), *ко то*ᵃ 86ᵇ (у рус. къ семъ), *к отомъ* 88ᵇ (у р. къ чесомъ), *зло што* 89ᵇ; али се налази и *с ты*ᵃ *посло*ᵃ 19ᵃ (у рус. тѣмъ). Као што се из наведених примера види, ово није постало утицајем руског оригинала, јер се у руском не налази *о* у оваким примерима, него ће бити да су ови примери постали према заменици *овай*, где се *о* налази у почетку: *с овш*ᵃ 11ᵃ, пошто су иначе ове две заменице сличне по значењу. У осталом ова се особина и данас налази као језична црта оних српских крајева у којима је Гаврило живео и радио.

Познато је да је у српском језику иза меких сугласника, још врло рано, почело да прелази меко *е* у тврдо *о*. Таких појава, да се после меких сугласника пише тврд самогласник, има и код Гаврила: *на саданшᵃ* 50ᵃ, *жучоᵃ* 47ᵃ, *ницога* 28ᵇ, 29ᵃ·ᵇ, *по сѵ̑номъ днѣ* 86ᵇ, *гонецомъ* цит. 33ᵇ, *мецо* 51ᵇ, 137ᵃ; *месецоᵃ* 14ᵃ, *мѣѳеовъ* 13ᵃ, *к варисеш*ᵃ 9ᵃ, *желеш*ᵃ 81ᵇ. Али се налазе примери и са меким вокалом: *мецце* 9ᵇ, 34ᵃ, *ницемъ* 23ᵃ, 24ᵇ, *гредѵ̑цемъ* 4ᵇ, *данашње*ᵃ 1ᵇ, *кѵ̑ѣнемъ* 4ᵇ, *плаче*ᵃ 143ᵇ, *сѵ̑нце*ᵃ 14ᵃ, *желеѥ*ᵃ 44ᵇ, *к фарисеѥ*ᵃ 139ᵇ, *конце*ᵃ 2ᵇ, *царе*ᵃ 85ᵇ, *царева* 85ᵇ, па чак и: *с кнезе*ᵃ 32ᵃ, 85ᵇ¹. У једнини се налази само: *пѵ̑те*ᵃ 15ᵇ, 147ᵃ, 148ᵃ, а у множини само: *пѵ̑това* 147ᵇ, 148ᵃ, 151ᵇ, 152ᵃ.

У речима: *ка оу брлогъ* 151ᵇ, *ка и овай* 33ᵃ, *ка и они* 29ᵇ *о* је изостављено према народном говору, што су овде дошла неколика самогласника један до другога.

Самогласник у

У *немрѵ̑*ᵈ 54ᵇ стоји самогласник *у* место *о* можда према руском; а можда је то особина чисто српска, јер се у туђим речима код српских писаца, а у неким крајевима и у народном говору, налази врло често са-

Digitized by Google

могласник *у* место *о*. Супротно овоме налази се само *соломонъ* 44[a] (неколико пута).

Поред народних облика: *слушати* 7[a], *слꙋшатели* (voc. plur.) 31[a] итд. долази врло често и облик *слышатели* 31[a], према руском оригиналу и црквеном језику.

У српском језику имамо речи (нарочито прилога), код којих вокал на крају може да отпадне, или чак да место њега дође други вокал. Међу таке речи долази и: *мећь* 26[b], 139[a] према *измегю* 142[b], и *сꙋпроћь* 6[a] према *прокю* 32[a], где је отпао вокал *у* на крају.

Писарска је грешка можда *варꙋю* место *вараю*.

У *сѫкоби* 1[a], 2[a], *сѫкобицы* 2[a], *сѫстиже* 52[b], 148[b], *сѫсреш* 3[b], *ѵ сѫдрѫжствѣ* 86[a] (у рус. нема), постало је *у* из *som-* и речи која се почињала консонантом. Ако је предлог *som-* стајао пред вокалом, онда је у старословенском, па и у српском, постајало само *съ*.[1]

Говорили смо већ о томе, да је од *въз- въ-* у нашем језику постојало уз-, у-. Таки су облици *оускрснꙋти* 8[a], *оувѣкъ* 5[b] итд. Што се код Гаврила много пута налазе и облици са *въз-* и *въ-*, рекли смо да је то остатак црквенога језика.

Сажимање самогласника

О облицима *мога*, *твога*, *свога*, *твомь*, *своме* итд. говорићемо код заменица, а овде само да споменемо да има таких облика. О случајевима *ка и овай* 33[a], *ка и они* 29[b], *ка оу брлогѵ* 151[b], говорили смо већ. Кад се већ једном утврдило да реч *као* може гласити и *ка*, онда је она могла доћи у овом другом облику и у другим случајевима: *ка вѵкъ* 89[b]. Како су ово усамљени и ређи примери, могу се узети и као просте грешке у писању. Сажимање самогласника извршено је и у *кано*, која је тако обична реч, да на свакој страни

[1] Dr. Leskien. Handbuch etc.[3] стр. 20.

Digitized by Google

долази по неколико пута. Оно *-но* изгубило је значење самосталне речи, него се сматра као партикал, који се додаје разним речима нарочито заменицама, па се чак умеће у средину речи, као и партикал -зи: *комѣно*, *коиштно*, *коиштнози* итд.

Од *оо* постало је, као што је већ познато *о: во* 65ᵃ, *со*, *го*, *ѣаво* 15ᵃ итд.

2. Сугласници.

Дентални сугласници

Још у старословенском језику код предлога и префикса *штъ* почело је крајње *т*, испред јасних сугласника, да прелази у *д*. У српскоме језику, још у најраније доба, још у 12. веку, имамо *шд*, али се ортографска традиција, где се *ш* писало овако у лигатури, сачувала и даље, те поред правилнога *шд* имамо паралелно и *ш*. Тај се појав налази и код Гаврила: *шᵈволе* 137⁶, *шᵈзгорь* 153⁶, *шдведень* 31ᵃ. У српском језику ишло се доцније још даље — *т* је почело прелазити у *д* и у другим приликама (нпр. испред вокала), тако да је *д* истисло старије *т*, па се утврдило и код предлога и у композицији, а *т* се одржало само у композицији испред муклога сугласника. Код Гаврила имамо оваких примера: *шᵈ наᵉ* 12ᵃ, 140ᵃ, 140⁶, 141⁶, 144ᵃ, *шᵈмера* 141ᵃ, *шᵈ не* 145⁶, *шᵈ назарета* 146⁶, *шᵈонѣᵈ* 146⁶, *шᵈ оуста* 148ᵃ, *шᵈ люте* 148⁶, *шᵈ нега* 143ᵃ, *шдонѣᵈ* 146⁶, *одрешено* 9ᵃ, *шдати на мѣке* 138⁶ итд. И ако бисмо према овоме могли с правом закључити, да се у оваким случајевима увек изговарало *д*, ипак има мало примера где је написано *д*. Под утицајем црквенога језика и ортографске традиције, *от* се код Гаврила очувало врло добро, и пише га већином у лигатури *ш* и тамо, где се морало читати и изговарати као *од*. Примера за ово има врло много: *шиста* 137⁶, *шрешити* 9ᵃ, *шведены* 19ᵃ

Digitized by Google

итд. Врло често се налази, да је у једној истој речи написао и старије *т* и млађе *д*: *т҃дакле* 138ᵃ, *т҃дрешено* 9ᵃ, *т҃дае* 138ᵇ, *т҃ одонꙋ* 2ᵇ итд. Тако исто има примера да пише и два пута *т*: *т҃тето* 140ᵃ, *т҃тиди* 139ᵃ. Овде је Гаврило просто из навике написао *т* више врсте, јер *т҃* долази врло често у почетку, и он је навикао да напише *т* више *ш*, *(т҃)*, а није водио рачуна о томе да после њега долази још једно *д* или *т*, и да му оно ˜ није више потребно.

Од примарне групе *дј* и *тј* постаје код Гаврила *ђ* и *ћ*: *тꙋгѣ*˜ 142ᵃ, *осꙋгюемо* 143ᵃ, *запрекѣено* 10ᵇ, *посекївати* 6ᵇ. Што се у цитатима или иначе на по неким местима нађе по кашто и *жд*- и *шт*-, то је остатак црквенога језика; а да се није тако изговарало сведоче нам примери са *ђ* и *ћ*, па чак и у таким речима, које су већ једном или неколико пута биле написане са *жд* и *шт*.

Тако исто и од секундарне групе *дј* и *тј* постаје *ђ* и *ћ*. Тако имамо *ђ* и *ћ* од група: *дъј*- *тъј*-, *дијтиј*-: *покꙋкѣе* и *иссꙋгѣе* 92ᵃ, *оустанꙋкѣе* 2ᵃ, *бракѣе* 27ᵃ, *легѣа* 34ᵇ, *власкю* 3ᵇ, *гвозћѣ* 3ᵃ, *гвозгѣе* 48ᵃ, *пикѣе* 29ᵇ, *цвꙋкѣе* 14ᵃ, *млꙗћа* 6ᵇ, 79ᵇ итд. Облици као: *распꙋтїа* 75ᵇ, *блгодатїю* 21ᵇ итд. (оваких примера има доста) остаци су црквенога језика. Затим имамо *ђ* и *ћ* у облицима глагола *ићи*: *прећи* 26ᵇ, *нећосмо* 146ᵇ, *нагнш*˜ 60ᵇ, *догншше* 61ᵇ, *дошоше* 78ᵇ; *докї* 147ᵃ, *прокї* 88ᵇ. Кад је овај глагол прост, онда може да гласи и *ити*: *ити оу цркꙋ* 140ᵃ (у оригиналу нема). У туђим речима такође имамо *ђ* и *ћ*: *гѣаволо*˜ 34ᵃ, *ћаво* 15ᵃ, *кїриль* 2ᵇ; али се и овде према црквеном језику налази и: *ев*ꙗ*лїе* 94ᵃ, *ев*ꙗ*лїю* 23ᵇ, *летꙋргїю* 45ᵃ, *дїаволе сѣане* 15ᵃ.

Као и у нашем данашњем језику, тако и код Гаврила има примера да умекшана сугласничка група *ск* и *ст*- даје увек *шћ*- или *шт*- *(щ)*. Од глагола *т҃иꙋстити* 137ᵃ итеративан је глагол *т҃иꙋщате* 137ᵃ; од *очистити* 79ᵃ имамо *очищате* 40ᵇ и *очищење* 136ᵇ, *очищенїи* 82ᵃ

Digitized by Google

очищенога 83⁶; од *причестити се* императив гласи *причещи̏йте се* 40ᵃ; од *крстити* — *крщень* 31ᵃ; од *искати* императив имамо *ищите* 40ᵃ; тако и *шедите* (корен **skend-* счедити — шчедити — штшедити — штедити).

Код глагола *опростити*, поред *опрощено* 137ᵃ, *опрощена* 137ᵃ, *опрощења* 136⁶, *опрашамо* 144⁶, имамо и *широшкњени* 138ᵃ. Овде се јавља двоструки облик и са *шт* и са *сћ*. У *широшкњени* група *тј* дала је *ћ*. Тако исто и у инструменталу једнине основа женскога рода на *ї*: *власкю* 3⁶, *грдоскю* 13ᵃ, *благоскю* 19⁶, *с фри̏коскю* 20⁶, *обласкю* 42⁶ итд.

У данашњем нашем језику од *сћ*- имамо *шћ*-, где је *с* испред непчаника прешло у непчано *ш*. Код Гаврила се то још не налази. Он у оваким случајевима *ишше увек само -сћ*. Томе могу бити два узрока: или је он, што се не чини баш тако вероватно, изговарао овде *шћ*, само је, држећи се етимологије, писао *сћ* : *власкю* 3⁶, и то због тога што се у свима осталим падежима налази *с*, па га је ради једнакости задржао и овде; или, што изгледа много вероватније, у његово време још није било извршено прелажење *с* у непчано *ш*, него се још држало, па је он и изговарао —*сћ*. Има доста оваких примера у његову рукопису и увек се пишу са *сћ*. Кад бисмо нашли ма један једини пример написан са *шћ*, (а тога би без сумње морало бити да је он изговарао *шћ*, јер као што су му се у писању поткрале многе друге особине, поткрала би се и ова да је он тако изговарао), ми бисмо одмах били начисто с његовим изговором, а овако нам остаје само да претпостављамо и нагађамо.

Речи *сщенникъ* и *общїй* 5ᵃ, *общюй* 5ᵃ, колико год пута дођу, увек су написане са *щ*. Тако исто *щ* долази увек и у речи *мещо* 137ᵃ и *мещe* 9ᵃ, 34ᵃ.

У речи *пощено* 81⁶ *шт* је постало од *чьт*-: *почьтено* — потштено — поштено; у *цетовати* 89ᵃ, од *тъштетовати*, почетно је *т* отпало, пошто је најпре испао полуглас.

Digitized by Google

Гласови *д* и *т* испред гласа *с* остају, као и у данашњем нашем књижевном језику: *граꙺски* 1⁶, 4⁶, *люꙺскы* 3⁶, 66ᵃ, *свѣ̄ске* 140⁶, *кѡ̄скѫ* 39⁶, *скѡ̄скы* 46ᵃ. Место групе *тс* у оваким примерима Гаврило пише и *ц*: *коцки* 44⁶, *свѣ̄цко*ᵐ 59ᵃ. Што се овде налазе облици: *граꙺски* 1ᵃ, *люꙺскы* 3⁶, *свѣ̄ске* 140⁶ итд. према *коцки* 44⁶, *свѣ̄цко*ᵐ 59ᵃ, то не мора значити да се Гаврило у првом случају више држао етимологије, а у другом случају писао онако како је изговарао, него може бити да је он баш и говорио *људски*, *градски*, *скотски* итд., онако исто као што и у данашњем нашем народном језику има крајева где се тако исто говори; а има крајева где се говори и једно и друго, па док нпр. *људски* има једно, *људски* има са свим друго значење.

У *свѣ̄цко*ᵐ 59ᵃ имамо можда опет један пример, како је Гаврило хтео да помири и етимологију и изговор, исто онако као и код речи *ѿдрешено* 9ᵃ.

Према овоме није никако чудо што се *т* и *д* држе и у речима које се свршују на *-тство*, *-дство*: *богатство* 18⁶, *наслѣ̄дство* 85⁶ⁱ. Истина налази се прва реч написана и: *богатаство* 18⁶, али то није народни него књижевни облик.

Група сугласника *дц* увек се држи: *срꙺца* 35ᵃ, 136ᵃ, 138ᵃ итд. (ова реч долази врло често и увек се пише са *дц*), *сѫꙺце* 85⁶ⁱ, *очиглѣ̄ꙺце* 9ᵃ; али у групи *тц* чешће испада *т*: *оце*ᵐ 6⁶, 137⁶, *оца* 63ᵃ, *оцѫ* 137ᵃ, (ова реч долази врло често у скраћеном облику под титлом, па се не зна да ли је *т* избачено зато што га Гаврило није ни изговарао, или зато што је реч скраћена), *дѣ̄ца*, *деца* 13ᵃ, *на браца* 63ᶜ. Налази се и *звѣ̄здочѣ̄цы* 13⁶, али ова реч самим својим обликом показује да није народна, и да је оно *т* дошло можда више зато што у номинативу гласи *звѣ̄здочатаць* — да се очува етимологија.

Digitized by Google

Тако исто Гаврило пише *т* и у групи *-стн: пакостникъ* 10⁶, 140⁶, *извѣстно* 9⁶, *постны* 152⁶, *крѣстны* 11ᵃ, 147⁶, *устне* 5ᵃ (у рус. такође **устѣ мои**), *болѣзнике* 62⁶, *радостномъ* 63⁶, *болѣзницы* 61ᵃ итд., опет ради етимологије, ма да га није изговарао. У осталом тако је и у руском, па је и оригинал могао утицати на њега да *т* у овим примерима пише.

И испред *ч* држи се *т*: *прѣчи* 50ᵃ, 141⁶, ма да га ни овде по свој прилици није изговарао.

Групу *-сть* на крају речи редовно пише, и то већином у лигатури ˜: *евѣлиѣ* 4ᵃ, *напасть* 16ᵃ, *понизнѣ* 32ᵃ итд. — примера има врло много. Само се једном налази *напас* 38⁶, али је то без сумње писарска грешка.

Код заменице *тъко* одбацује *т* у почетку, те пише: *ко* 15ᵃ, *когоᵭ* 5ᵃ итд. Ова заменица долази врло често у оваком облику; али се доста често налази и *тко* 1⁶, 4⁶ итд., према црквеном језику.

Т је избачено и у речи *мрваць* 8⁶. Али може бити да је ово и писарска грешка, јер ова реч долази доста често, а само се овако једанпут налази написана без *т*.

У бројевима 11—19 испада, као што знамо, *д: седаᵃнайстомъ, осаᵃнаиѣ* 35ᵃ, *осаᵃнаисто* 35⁶, 61ᵃ, *дванаиѣ* 44ᵃ.

Између *с* и *р* може се уметнути једно *т*, које је секундарнога постања. Оваких примера имамо у нашем народном говору, па се налази и код Гаврила: *стрѣнѣло* 147ᵃ, *стрѣте*. Овај се исти појав налази и у руском језику. Иначе ова иста реч долази код Гаврила и правилно написана: *сретнѣше* 79ᵃ, *срето*ᵛ.

У *црвъ* 35ᵃ, према руском **червь** и старословенском **чрѣвѣ**, имамо оно исто што и у *црн* према старословенском **чрѣнъ** — млађе *ц* према старијему *ч*. То *ч* почело је у нашем језику доста рано прелазити у *ц*. Таки су још код Гаврила примери: *црвене* 37ᵃ, *црвъ* 35ᵃ, *цртѣ*

Digitized by Google

37ᵃ, *црнѣ* 37ᵃ. Али се налази утицајем црквен. језика и: *чртѣ* 26ᵃ, *ни нѣ́не чр'те* 29ᵃ.

Т је у *обратенье* 5ᵃ по свој прилици постало према сродној речи *обретенїе*, пошто ова реч *обратенье* није ни народна ни црквена.

У *занесли* 101ᵃ, *иринести* 45ᵃ (у рус. **принести**), сачувало се с према осталим облицима, или утицајем оригинала. Иначе ова реч долази обично као и у данашњем нашем језику без *с*.

У *пазаше* 90ᵃ имамо оно исто што и код неких данашњих наших књижевника. Овај глагол у свима облицима има *з*: *пазити*. *пазим*, па је то *з* утицало да се оно пише и у овом облику, где по правилу треба да стоји *ж*. Тако је исто и са *оулазаше* 79ᵃ.

У речи *баценны* 28ᵃ, *низбаценъ* 29ᵃ (у руском оригиналу нема ништа), дошло је *ц* на место *ч* по свој прилици из инфинитива и осталих глаголских облика. Оваких погрешака има врло мало код Гаврила.

У *језицницы* (nom. plur.) 83ᵇ *ц* ће бити писарска погрешка место *ч*, јер ова реч често долази и увек се пише с гласом *ч* на овоме месту. Може бити да је множина од *језыцы* навела писца, да у брзини напише *језыцницы* пошто је и ова реч у множини; али је свакако *иеретизы* 41ᵃ погрешка писарска, јер и ова реч долази често и увек са гласом *ц*.

Напомена. У неким нашим дијалектима речи које се правилно свршују на *к* имају место њега *г* на крају. Тако би и ова реч гласила: *јеретиг* — од које би множина била правилна *иеретизы* 41ᵃ. Можда је и Гаврило био пореклом из таквога једнога краја где се овако говорило (?!) па је ова особина из његова говора продрла и у његов рукопис?!

С коцеви 45ᵇ (у рус. **дрекол'ми**) постало је онако исто као што и код *отац* имамо *очеви* и *оцеви*, или се *ц* овде задржало према осталим падежима.

Digitized by Google

Од *стр* и *скр* у нашем језику бива *штр* и *шкр*, и ако не у свима крајевима. Код Гаврила имамо и старију и млађу групу: *остри*ⷬ 38ᵃ (и у оригиналу острымъ), *скржекше* 11ᵃ, али и *шкржекше*, *шкржеташе* 23ᵇ, 35ᵃ. У *сшкрипаць* 28ᵃ имамо и *с* и *ш*, што није редак случај код Гаврила.

Код облика *звизждѫкїй* 8ᵃ, *з* је по свој прилици постало из мешавине двају глагола *звиждати* и *звизнути*, где је у првом глаголу задржано *з* из другога. Овде имамо онај исти случај као и код групе *сќ*, тј. да се зубни сугласник испред непчанога држи: *зж*—*звизждѫкїй* 8ᵃ.

Глас *с* испред *љ* и *њ*, који су старијега порекла, прелази у *ш*: *ш нима* 74ᵇ, *ш негова* 9ᵃ, *ш нїме* 2ᵃ, 153ᵃ, *ш ниме* 91ᵃ, *ш нїиме* 8ᵇ. Чешће пута се налази написано и *с нїме* 141ᵇ, где је *с* дошло да би се сачувала традиција и етимологија писања, а горњи нам примери јасно показују да се *с* није ту изговарало. Имамо примера и са *с* и *ш* заједно: *съ шниме* 8ᵇ, *с шниⷬ* 12ᵇ, 33ᵇ, 102ᵇ, *с шнима* 89ᵃ (у рус. нема), што није ништа необично код Гаврила. Тако исто непчаник је старијег порекла и у: *мишљење* 8ᵃ, *помишља* 33ᵇ, *размишљамо* 44ᵃ; тако и од *не шли* 80ᵇ, *пошлю* (1 sing. praes.) цит. 32ᵇ, али се налази и *посли* (2 sing. imperat.) 27ᵇ. Да се и овде морало *с* изговарати као *ш*, сведоче нам *не шли* и *пошлю*.

Испред осталих палатала Гаврило оставља без промене гласове *з* и *с*: *гвозѣе* 3ᵃ, *гвозгше* 48ᵃ, *грдоскю* 13ᵃ, *ѥароскѣѫ* 141ᵇ, *ѥароскю* 105ᵃ, *мѫ҃роскю* 105ᵃ, *лютоскю* 142ᵃ, *лиске* 147ᵇ, *с фрискоскю* 20ᵇ, *трсчаноⷬ палицоⷬ* 38ᵃ, *прораскюе* 17ᵃ, *довескю* (1 sing. futur.) 43ᵃ, *оусчинишь* 58ᵇ, *оузчѫю* 7ᵃ, *разшири* 4ᵃ. Видели смо мало час да се испред непчаних сугласника *љ* и *њ* зубно *с* претвара у непчано *ш*, а не држи се као код групе *сќ*. Треба имати

Digitized by Google

на уму, да је још у старословенском, па и у старосрпском језику било овде непчано *њ*, *љ*, и да је још од најранијих времена па до 18. века било доста времена да се пред њим образује непчаник; међутим код групе *сн*: *власкю* 3⁶, *обласкю* 42⁶ образовало се *н* тек крајем 17. и почетком 18. века, те због тога још није било времена да се образује непчаник испред њега. У осталом овде се не може ништа категорички тврдити, него могу бити само нагађања. Можемо се нпр. питати: ако је Гаврило изговарао *ш* у *пошлю* 32⁶, *не шли* 80⁶, зашто је онда писао *с* у *посли* 27⁶; зашто је нпр. писао *трсчано* 38ᵃ, кад ту *ч* није новијега порекла; сем тога нису морале бити новијега порекла ни сложене речи: *оузчдю* 7ᵃ, *разшири* 4ᵃ, *оусчинишь* 58⁶. Можда је врло лако могуће да је он и у овим, па и у случајевима као *власкю* 3⁵ итд. читао *шн*, само што се овде држао више етимологије и традиције у писању, јер као што смо већ више пута видели, он није био толико еманципован од старије традиције да би смео увек да напише онако као што је изговарао. У сваком случају јасно је да се код њега у овим случајевима опажа велико колебање и недоследност, те се отуда не могу извести никакви поуздани закључци. Према томе, ако је Гаврило могао писати *з* и *с* а читати их као *ж* и *ш*, онда је он могао писати *з* и *с* и у другим случајевима, где их је такође требало читати као *ж* и *ш*. Можда тако треба тумачити *з* и *с* и у овим речима: *остри* 38ᵃ, *богобоязливы* 89⁶, *поносчивы* 32ᵃ, *посли* 27⁶, *фрискоскю* 20⁶ (упореди: *фришкости* loc. sing. 86ᵃ), *пазаше* 90ᵃ. Обратно би нешто било овоме у *понижнꙋ* 139ᵃ (у оригиналу нема ове речи), које може бити још и писарска грешка, или је ту *ж* могло постати према сродним речима *понижење*, *нижи*, *понижавање*, па је *ж* и овде задржано, и ако није правилно.

Digitized by Google

Ликвидни сугласници

Рекли смо већ да *л* на крају речи и слога прелази у *о*: *оузаш* 144ᵃ, *посаш* 3ᵃ, *печаш* 56ᵃ, *оумрош* 2ᵇ, 3ᵇ, *прокараш* 148ᵇ, *во* 64ᵇ, *ћаво* 15ᵃ, *пепеш* 13ᵃ, *трѣхаш* 144ᵇ, *паваш* 1ᵃ, *пришѣти* 12ᵃ. Али се налази и *паваль* 1ᵇ, 151ᵃ, *оралъ* 4ᵃ, *воль* 71ᵇ; за тим *апостоль* 145ᵇ, *радилцы* 20ᵇ, *носилницы* 2ᵇ, *залцы* 38ᵇ итд. — остаци старијега црквенога језика.

Реч *молба* неколико се пута налази написана без *л*: *мобѣ* 138ᵇ, *мобенога* 146ᵃ, *с мобо*ᵛ 152ᵇ, *с мобо*ᵛ 106ᵃ, где је *л* прешло у *о* на крају слога, па се два *о* слила у једно. Налази се једном и *с мо*ᶜ*бо*ᵛ 152ᵇ. Тако је исто према народном говору *л* избачено и у *маеча*ᵛ 28ᵃ, *маечка чѣ* 50ᵇ; па и у *човѣ*ᵛ 31ᵃ, *чове*ᵛ 31ᵃ. Ова реч долази врло често без *л*, али се тако исто често пише и са *л*: *човѣ*ᵛ 31ᵃ, према црквеном језику.

Особне именице туђега порекла као: *кѵриль* 3ᵃ, *даниль*, *наѳанаиль* 146ᵇ пише без *о* на крају. Тако исто је и у руском оригиналу.

Место старијега *в* имамо млађе *л* у речима: *ослободїи* 31ᵃ, *слободѣ* 47ᵃ, 88ᵃ, према народноме говору.

Можда је писарском погрешком уметнуто *р* у: *здробры*ᵛ *поцивне*ᵛ 81ᵇ, јер се у овој речи налази само ово једанпут.

Једна од особина Гаврилова језика јесте да он врло често употребљава префикс *иро-*, где у данашњем народном говору, а и код других писаца његова времена, имамо префикс *по-*: *прокараш* 148ᵇ, *прознадѣ* 8ᵃ, *прознаше* 2ᵃ, *прознана* 5ᵃ, *прознавали* 76ᵃ, *прораскюе* 17ᵇ, *прорасло* 18ᵃ итд. — примера има доста. Овде можда није уметнуто *р*, него је *иро-* онако исто префикс као и *по-*, а налази се у српском језику у: *проходати*, *прошетати се*, *прохладити*, *проветрити* итд., само што га Гаврило

Digitized by Google

употребљава много чешће, него што је у данашњем нашем језику обично. Ипак он у оваким речима не употребљава искључиво *про-*, јер се код њега налази и *порасло* 19⁶, *познала* 65ᵃ.

Секундарна сугласничка група *лј* даје *љ*: *веселе* 2ᵃ итд.; што се налазе облици и на *-ије* у оваким речима, то су из црквенога језика.

Назални сугласници

У народном говору није редак случај, да у средини речи, на крају слога, место гласа *м* стоји *н*. И код Гаврила се налазе оваки примери: *па"тимо* 9ᵃ, *запантили* 43⁶ (поред тога налази се и *па"те* 15ᵃ), *коншїе* 5⁶, *разпла"тїш* 14⁶; налази се и *беденѫ* 75⁶, 85⁶.

Тако исто има неких крајева где се и у речи *песна* говори *н* место обичнијега *м*. Можда је и Гаврило тако изговарао *песнѫ* 5ᵃ, а може лако бити да је у овој речи написано *н* према старијој речи из црквен. језика *пѣснь*, за коју је Гаврило знао и коју чешће употребљава.

У речима *сѫмнење"* 143ᵃ, *сѫмнѣње"* 143ᵃ, *сѫ"нења* 11ᵃ, *сѫмнење* 143⁶ Гаврило је писао *н* место *њ*. Али се код њега налази и правилно: *сѫмњење* 143⁶. Обратно имамо у *оуцвѣлења* (gen. sing.) 47⁶ од *оуцвѣлење*. Овде имамо онај исти појав, који се налази и у данашњем нашем језику у неким крајевима — тако звана дисимилација сугласника. У данашњем језику имамо врло често да се место *одушевљење* говори, па и пише, *одушевлење*, тако исто *мишлење*, *погублење* итд. Уместо два непчаника који долазе један за другим у два узастопна слога, први од њих престаје бити непчаником. Без сумње је тај исти случај и код Гаврила и у *сѫмнење* 143ᵃ·⁶, *сумнења* 11ᵃ. Не може се узети да је ово чисто ортографска црта, јер би се онда налазило да се пише *не* место *ње* и у другим неким случајевима.

Digitized by Google

Што се пак налазе облици: *распинали* 140⁶, *споминати* 11⁶, 12ᵃ, *споминаш* 23⁶, ти су облици са свим правилни према начину неодређеном, где у основи није било *њ* него *н*. Што се у данашњем нашем језику налази *њ* и у облицима који су постали од инфинитивне основе, то је *њ* продрло у те облике из презенса: *спомине* 6⁶, *помине* 28ᵃ, да би се изједначили. Али ипак остаје под сумњом, да ли је облике *распинали* 140⁶, *споминати* 11⁶ итд. Гаврило изговарао са *н* место *њ*, јер се код њега налази и *спомиӈкї* 136⁶, које, пошто је постало од презенске основе, морало се изван сваке сумње читати и изговарати само као *спомињући*.

У речи *лены сѫ* 137⁶ не може се знати како треба читати оно *н*: као *н* или као *њ*, због недостатка ортографије, а не налази се ова реч у ком другом облику из кога би се то могло видети.

У *свѣдочанство** 27⁶, 89ᵃ имамо секундарно *н* по угледу на друге речи које су се свршавале на *-нство*, а где је *н* било у основи, као што су *познанство*, *достојанство*. Ова реч може доћи и без онога *н*: *свѣдочѣвѣ* (loc. sing.) 86⁶.

Секундарна сугласничка група *нј* постала од *нијњ-* даје *њ*: *погѫбленье* 10ᵃ, *трње* 18⁶, *промишленье* 20⁶, *сѫмнѣнье* 143⁶, *оуцвѣленье* 48ᵃ. Примера има врло много. Налази се истина доста пута и облици као што је: *сѫгрѣшенїа* 137ᵃ, али су то остаци црквенога језика.

Лабијални сугласници

У туђим речима глас *ф* држи се доста добро на свом месту, али је неколика пута место њега дошло и народно *в*: *к варисеи** 9ᵃ, *съ свенѣро** 5ᵃ, *ла*ᵃ, *лавовскы* 86ᵃ. Поред тога налази се правилно и: *фенѣрь* 141⁶, *с фарисеѣ** 139⁶.

Код Гаврила се налази још једно *ф*, које је, према народноме говору, постало из сугласничке групе *хв-*.

Digitized by Google

Само што ни ова црта није код њега потпуно изведена, јер се налазе примери и са *хв-*, и то много чешће него са *ф*. Тако имамо: *хвалѣ* 36ᵃ, *хвалеђи* 36ᵃ, *хвалити* 19ᵇ, *похвалити* 5ᵇ, а поред тога и: *г зафаљенїю* 83ᵃ. Имамо: *хвайдѣ* 26ᵇ, 89ᵃ, 153ᵃ, *хвайдише* 15ᵇ, *хвайдиса* 148ᵃ, али и: *файдѣ* 14ᵇ, *файдо*ᵐ 20ᵃ, *файдисало* 20ᵃ итд.

Испред гласа *љ* избацује се *в*, али не увек него само код неких речи: Тако се готово увек избацује код: *осталнати* 140ᵃ, *осталнайте* 144ᵃ, *не остална* 10ᵇ, *заоустална* 10ᵇ, *настална* 79ᵃ, за тим *испралнайте* 47ᵇ (у рус. **исправлѣ**ᵎ**те**), *добалнаш* 66ᵇ. Примера оваких има доста. Али се налази и са *в*: *наставлна* 32ᵃ (у рус. **наставлакциа**), *исправлнайте* (у рус. **исправлятѣ**), *исправлнати* 142ᵃ цит.; за тим *заборавлнати* 50ᵇ. И оваких примера има доста. Једанпут се налази да је избачено *љ*: *прогнѣвѣю* 142ᵃ, што може бити и писарска грешка. У данашњем нашем језику *в* се у свима наведеним случајевима држи; међутим код Гаврила се *в* држи код једнога глагола, где се у данашњем нашем језику више не налази. Тако: *блгосывлнайте* 140ᵇ, *блгосивлнаю се* 150ᵃ, *блгосывлна* 150ᵃ итд., колико год пута дође, увек стоји написано са *в*.

В испада и после гласа *б*, а испред *л*: *обладати* 12ᵇ, *обладали* 48ᵇ, *облачїш* 31ᵃ, *обласкю* 42ᵇ. Тако је исто избачено и у: *обѣза мѣ ране* 45ᵇ, а можда писарском грешком и у: *лѣкаство*ᵐ 88ᵃ, јер се иначе налази: *лѣкавства* 152ᵃ.

У *оубїивамо* 88ᵃ, *оубивающи*ˣ 43ᵃ, *опивати се* 54ᵃ, *в* је постало аналогијом према оним глаголима на *-ивати*, где је *в* правилно, као што су: умивати се, добивати, поливати итд. Онај последњи глагол може да гласи и правилно: *опинате се* 59ᵃ.

Од групе *бј*, *пј*, *вј* постало је у српском језику: *бљ*, *пљ*, *вљ*. Тако и код Гаврила: *трилюню* 19ᵇ, *погѣблюню* 10ᵃ·ᵇ, *изгѣблюню* 5ᵃ, *капљукїй* 5ᵃ, *клепље ногами* 10ᵃ; али се налази и без *љ*: *трпење* 18ᵇ, 19ᵇ, *трпѣње*

Digitized by Google

18⁶ (у рус. терпѣніе). Тако исто имамо и код секундарне групе: *здравлѥ* 40ᵃ, *скрблю* 25ᵃ, али и *копѥ* 38⁶, — прелазни ступањ.

У неким речима јавља се код Гаврила глас *љ* после лабијала, где по правилу не би требало да стоји. Тако поред правилнога *трѣбкѵ* 18⁶, налази се и *трилѣѣи* 18⁶. Поред *живѣти* 20ᵃ има и *оживлѣти* 21⁶ (у рус. ожить), затим *боравлѣѣи* 149⁶ (у рус. нема). И ови су облици несумњиво од оно мало остатака јужнога говора, што се налазе овде оне растурени по Гаврилову рукопису, а који показују да је он био из краја где се говорило јужним говором.

Треба споменути још да се код Гаврила налази правилно: *дѵбине* 4⁶.

Гутурални сугласници

У дативу и локативу сингулара женских *а*- основа, и у номинативу плурала мушких *о*- основа, гутурални сугласници прелазе у денталне: *рѵцы* 153ᵃ, *оу тѵзи* 149ᵃ, *мѵцы* 26ᵃ, 52⁶, *бризи* 59⁶, *бризы* 65⁶, *наоуцы* 9ᵃ, *прїилицы* 76⁶; — *врази* 140⁶, *греси* 16ᵃ. Код мушких основа у множини долази врло често *-ов*, те су због тога ретки примери, код којих би се могла видети ова промена. Код женских пак основа гутурал се врло често у дативу и локативу не мења: *наоуки* 143ᵃ, *майкы* 1⁶, *на ѣредикы* 1⁶, 78⁶, *по прїилики* 93ᵃ, *по войски* 32⁶, *войскѣ* 48ᵃ, *коцки* 44⁶, *снаги* 52ᵃ, 53ᵃ, *сенкы* 3⁶, 4ᵃ, *слѵги* 70⁶, *слѵгы* 71⁶, 85ᵃ, *оу мѵки* 86⁶ итд. Примера има доста. Ово је особина народнога говора, а постала је аналогијом према другим падежима, где је гутурал по правилу долазио, да би се изједначили.

Код заменица и придева ово непретварање гутурала потпуно је изведено, тако да се примери као *землсцїи црѣе* (nom. plur.) 85⁶¹, са промењеним гутуралом,

Digitized by Google

налазе само у цитатима из црквених књига и писаца, иначе гутурали остају увек непромењени.

Придев *разликъ, разлики,* који је врло обичан код наших старијих писаца, а који је сада у нашем језику замењен са *различит* и *различан*, налази се и код Гаврила: *с разликы*^{x} 10^{б}, *разлике видове* (accus. plur.) 66^{б}, *разликїи*^{x} *болѣзнїи* 39^{б} итд.

Што се сугласника *х* тиче, то се код Гаврила показује она иста тежња за губљењем, као и у нашем народном језику, само што процес губљења није извршен потпуно. Може се толико рећи као поуздано, да Гаврило без сумње није изговарао глас *х* на свима оним местима, где га није ни написао: *нине кривице* 139^{б}, 140^{а}, *нѣйни* (gen. plur.) 2^{б}, *ѿ мои рѫкѹ* 5^{б}, *ѿ свои очїю* 6^{а}, *ѿ мртвы* 2^{а}, *из градскы врата* 4^{б}, *ѿ*^{э} *овы тронакы* (gen. plur.) 9^{а}, *ватати* 84^{а}, *оуватити* 7^{б}, 85^{б}, *ваташ е* 103^{а}, *оуваѥнѹ* 142^{б}, *привата се* 2^{б}, *оувати* 86^{а}, *привати* 5^{б}, *истрѫнѹ* 8^{б}, *истрѫнѹти* 144^{б}, 153^{а}, *растрѫне* 21^{а}, *лѣбъ* 48^{б}, *лѣбѹ* 7^{б}, *лѣбови* 17^{б}, *лѣбо*^{м} 57^{а}, *трбѹ* 20^{а}, *сирома* 24^{б} итд. Примера има доста.

Али покрај ових примера у којима не пише *х*, Гаврило се поводи за традицијом писања, утврђеном у тадашњем књижевном језику, па је писао *х* и онамо где га можда није изговарао. Ослањајући се на оне примере горе, ми имамо права јако сумњати, да је он изговарао *х* и у овим примерима: *на ни*^{х} 144^{б}, *нихне злобѣ* 32^{а}, *нихно* 138^{б}, *нихна* 17^{б}, *ниховима* 79^{б}, *разликїи*^{х} 39^{б}, *тїи*^{х} *беседа*^{х} 18^{а}, *лютїи*^{х} 31^{а}, *злїи*^{х} 31^{а}, *дрѫгїи*^{х} 4^{а}, *свїи*^{х} 2^{б}, *трбѹхѹ* 29^{б}, *сиромахѹ* 24^{б}, *хлѣбъ* 13^{а}, 56^{б}, 93^{а}, *хлѣбѹ* 20^{б}, 21^{а}, 25^{б} итд. Биће, дакле, да је он и у овим примерима написао *х* просто само зато, што је знао »да тако треба«.

Али има неких речи, у којима увек пише *х*, па ма колико пута оне дошле. Тако од глагола *хтети* сви облици, где не долазе *хт* једно до другога: *хоће* 21^{а},

Digitized by Google

хотеѣи 23[a] итд. Од корена *хвал-*: *хвалѫ* 24[a], 36[a], *хвалеѣи* 36[a], *похвалити* 5[6], *хвалити* 19[6] итд. Једини је изузетак *заѳалѣеню* 38[a]. Даље имамо речи: *ходеѣи* 21[a], *ходѣш* 152[a], *хране* 20[a-6], *хранѫ* 14[6], *храни га* 11[6], *харамїе* 145[6], *хитно* 15[6], *хитати* 27[a], *сухо* 144[6], *сухе рѫке* 64[6], *рухо* 27[6], 144[6], *дихати* 143[6], *кѫхања* 144[6], *по*[ѳ] *стрехѫ* 144[6], *смѣха* 35[a], *глѫхїи* 40[6], *драхмѫ* 5[a] итд.

Ако се *х* деси испред гласа *т*, онда оно *увек* код Гаврила прелази у *к*, те од *хт-* бива *кт-*: *ктеш* 25[6], *не закте* 14[a], *оусктеде* 139[a], *оузктеде* 139[6], *не ктесте* 148[6], *не ктише* 153[a], *закгеваше* 10[6], *оузктевамо* 144[6], *закгева* 5[6], *ктела* 6[a], *не кте* 31[a], *ироктеш* 1[6] итд., код глагола *хтети* и сложених.

Тако исто код Гаврила *к* остаје и испред *ѣ*: *ккыаше* 74[6], *држкюѣи* 39[a]. Корен је код овог глагола дръгъ-тати (у руском: *дергать*), отуда имамо правилно *дрктати*. *дрктао*, *држкуѣи*, па тако и код Гаврила *држкюѣи* 39[a]. У неким дијалектима нашега језика иде се још даље те од *кѣ* бива *хѣ* — дрхѣуѣи. Код Гаврила нема за то примера, али се налази обратно, тј да од *хѣ* постаје кт: *ккыаше* 74[6]. Кад се код њега утврдила група *кт* место *хт*, онда се *к* могло пренети и даље, па место *хѣ* имамо *кѣ*: *ккыаше* 74[6].

Кад се прегледају сви ови примери у којима се *х* код Гаврила губи, може се рећи толико као поуздано, да се у његову језику опажа неоспорна тежња да се *х* губи, и да је та тежња прилично и захватила корена; али се ипак не може доћи до закључка да се *х* са свим у његову говору изгубило — и да га је писао само услед ортографске традиције. Нема сумње да нешто треба приписати ортографској традицији, али ће ипак бити да је глас *х* на неким местима и изговарао, па зато и писао.

Дого[ѳ] 140[a] је постало из *док го*[ѳ] (асимилацијом догг од, — догод — *дого*[ѳ]).

Digitized by Google

У *облагчишь* 151ᵃ је *г* дошло према речима *лагак*, *лаган* и сличним, где још није извршена асимилација; тако је исто и у *оумегчати* 30ᵃ (у рус. нема), или са извршеном асимилацијом *оумекчати* 9ᵃ.

У *полакь* 101ᵃ (у рус. полз), *к* је доцније додато, а првобитно га није било, и то опет према народноме говору, као што га данас имамо и у *ондак* у обичноме говору.

Палатални сугласници

После палаталнога *г* губи се *j* у групи *-иj, -ьj-*: *овчѫ кожѫ* 147ᵃ, *срⷣце човече* 19ᵇ, *дши чвчой* 7ᵇ, *живота човечега* 105ᵇ, *обличе* 21ᵇ, *речѫ ѥдно*ᵘ 1ᵃ. Тако може да испадне и после *ж: орѫже* 32ᵇ. И ови нас примери упућују на то, да порекло његова говора треба тражити на југу — где се говорило јужним говором, јер, као што је познато, неки наши дијалекти јужнога говора имају ову исту црту. Али се налазе примери и са *j: орѫжье* 31ᵇ, *орѫжьѥ* 31ᵇ. *J* испада и код прилога: *напре* 13ᵃ, *найнапре* 13ᵃ. Ова реч долази врло често и готово је увек овако написана. Неколико се пута налази и правилно: *напире* 143ᵃ, *найпире* 8ᵇ, 144ᵃ, 96ᵇ.

Код присвојних придева, који су се у старословенском језику свршивали на *-ьj- -иj-* имамо такође у Гаврилову рукопису двојаке облике, тј. и са *-иj*, и са *j* или без њега: *чвчой* 7ᵇ, *залѫдніи трⷭ* 153ᵇ, *бжіиᵘ траго*ᵘ 148ᵃ; али и: *божїю* 7ᵇ, 142ᵃ, *бжїега слова* 3ᵃ, *вражїю силѫ* 48ᵃ, *вражїшᵘ* 11ᵃ, *оу вражїю мрежѫ* 145ᵇ, *бжїемѫ* 7ᵃ итд.

У речи *юначствѫ* 35ᵇ, (у рус. мужество) задржано је старије *ч* место млађега *ш*, које је постало из овога облика: юначство — юнатштво — юнаштво. (Прво је испало с због нагомилавања сугласника, па је после *ч* прешло у *тш*, а од тшт постао је шт.).

Ч се јавља и у речима: *оумекчати* 9ᵃ, (у рус. нема), *оумегчати* 30ᵃ (у рус. нема), *ѿчалити* 138ᵃ (= отшалити) место гласа *ш*. Тако и у речи *оувечбати* 31ᵃ.

Digitized by Google

У речима: *гнѣвъ* 52⁶, *гнѣвѫ* 138⁶, *прогнѣвити* 138ᵃ, *прогнѣвѣв* 142ᵃ, *разгнѣвити* 138ᵃ, *гнѣе* 74ᵃ, *гнѣзда* 149ᵃ (у рус. гнѣзда), *оугнѣзды се* 12⁶ — *ѣ* је дошло на место правилнога *н*, не под утицајем јужнога говора, него зато што стоји после *г*, као што бива и у неким другим речима у. источноме говору: *Игњат*, *гњије* итд.

Поред облика *тамјанъ* 91ᵃ, имамо и *тамњанъ* 91ᵃ. Од *мј* могло је постати у српском само *мљ*. Тако је од *тамјанъ* постало прво **тамљанъ*, па је тек од овога облика постало *тамњан*, пошто у народном говору сугласничке групе *мљ* и *мњ* могу стајати једна место друге.

Код глагола *пожети* 20⁶ — *њ* из презенса још није продрло у инфинитив и остале облике што се праве од инфинитивне основе: *пожети кѣ* 20⁶, 14ᵃ, *пожекѣмо* 20⁶, *не пожѣ* (3 sing. aor.) 25ᵃ; у презенсу имамо правилно: *пожнѣ* 20⁶, 21ᵃ.

У *страшивъ* 9ᵃ избачено је *љ* јамачно према глаголу *страшити (?)*, али имамо правилно и *безстрашлїва* 10⁶. Тако исто имамо *лаживи* 89⁶ и *лажливъ* 87⁶.

У нашем данашњем језику може од *-ѣн* постати *-тњ* нпр.: *кућна* и *кутња*, и то на тај начин, што је *ј* из првога сугласника прешло у други. Међутим у народном говору чују се у оваким речима два палатала: *кућњи* итд. Тако и код Гаврила: *кућнїи* 87ᵃ, *кѫћнѣга* 4⁶, *на кѫћнѣмѫ прагѫ* 4⁶, *повръћнега* 14⁶. *Њ* је у оваким речима постало аналогијом оних речи, где је *њ* било правилно: *тањега*, *судњега* итд.

Придев *саданїй* 86ᵃ (у рус. нѣшнїй), *саданшнй* 1⁶, 146ᵃ итд. долази често у оваком облику. Пред њега налази се, али много ређе, и *садашнїй* 23ᵃ, *садашншй* 23ᵃ, што је постало према *данашњи*, где је *ш* оправдано.

У *ила*ᵀ *вечови⅂ы* 23⁶ је *ч* на сву прилику постало контаминацијом облика *вечити* и *вековити*, тиме што је Гаврило узео из прве речи *ч*, па га заменио у другој.

Digitized by Google

Можда је хтео да напише *вечити*, па је са свим случајно изишло *вечовити*, јер он у опште воли да употребљава необичније речи.

И ако Гаврило добро разликује гласове ѣ и ч, и пише их правилно на свом месту, ипак се налазе три примера где је написао ч место ѣ: *мло'че*, *ве'ма* 59⁶, *злочѫданъ* 85⁴ (од ћуд). Ако се само по овим примерима сме изводити ма какав закључак, онда бисмо могли рећи, да се код Гаврила већ налази она особина, која је доцније захватила многе крајеве нашега народа, а нарочито Босну, прекосавске Србе и Београд, тј. опажа се тежња за губљењем и неразликовањем оба ова гласа у говору, и изједначавањем у један средњи глас, који није потпуно чисто ни ч ни ѣ.

У *глашоноша* 41⁶ (у рус. нема) можда је *ш* писарска погрешка.

На послетку треба поменути да се прилог времена садашњега увек свршује на *ѣи*: *животворећѫ* 3⁴, *трилећи* 18⁶ итд.

Асимилација сугласника

Асимилација или једначење сугласника по звучности прилично је проведена кроз Гаврилов рукопис, и ако не свуда. Традиција писања и осећање етимологије код Гаврила поглавити су разлози што једначење није свуда извршено. Као правило може се поставити, да се Гаврило није нарочито трудио и пазио да изједначи неједнаке сугласнике, него, и где је то учинио, учинио је више несвесно, нехотице, написао је у брзини онако као што је изговарао, јер су му мисли биле заузете преводом и садржином текста, па није имао када проверити, и није на то обраћао пажњу, да ли је баш написао све као што „правила“ захтевају. Међутим кад је писао „правилно“, он није вршио једначење. Знамо да сродне речи јако утичу да се не изврши свуда асимилација. Гаврило је нпр. знао да се један

Digitized by Google

сугласник пише у свима речима посталим од једнога истога корена или основе, па је често задржао тај исти сугласник и онда, кад је после њега дошао други, који је по јевичном закону тражио, да се и онај први према њему прилагоди и промени.

Код Гаврила имамо:

Мукао испред јаснога прелази у јасан:

а) *к* у *г: г земли* 5[а], *г животъ* 89[а], *г братъ* 142[а], *г гъ̄ бъ̄* 144[б], *г ближни*ᵘ 153[б], *нег'би* 18[б], *г богатомъ* 25[а] *дого*ᵈ (док-год — дог-год — дого[д]) 140[а].

б) *с* у *з: з дрꙋго*ᵘ, *з брато*ᵘ 140[б], *зᵈраге воле* 143[б], *з драго*ᵘ *волиш*ᵘ 146[б], *з дѣленье*ᵘ 144[а], *з бл̄годетїю* 19[а], *згрѣшїш* 15[а], *з дꙋшо*ᵘ 5[а], 11[а], *з грдоꙗкю* 13[а], *з грѣхо*ᵘ 36[а], *з двоицо*ᵘ 45[б], *з добро*ᵘ 36[б], *згодило се* 5[б], *заду*ᵘ*бине* 93[а], *здрꙋжїш се* 52[а], *кроцо* 1[б], 2[а], 79[б], 80[а], вазь дн̄ь 152[а] (преко ъ које се није изговарало).

Јасан испред муклога прелази у мукао:

а) *з* у *с: оускаемо се* 141[б], *истрꙋнꙋти* 8[б], 144[б], *истерашь* 9[б], *исцѣленномъ* 31[а], *ис почела* 36[а], *истрошила* 40[а].

б) *б* у *п: на хратѣ* 38[б] цит.

в) *ж* у *ш: тешкїи* 10[а], 138[а], 144[а], 151[а].

г) *д* у *т: бꙋ̄те* 143[б], *хо̄те* 148[б], 151[а], *итте* 84[а], *ите* 147[а].

Кад је испред муклога сугласника *в̄*, онда се не зна да ли је извршена асимилација, јер Гаврило по правилу пише групу *в̄* и испред јасних сугласника, а *шᵈ* му је изузетак.

Оваквих примера, где је извршено једначење, има прилично, али тако исто има врло много примера и где једначење није извршено: *оузкае се* 139[б], *изхесаплюе* 140[а], *мрзко* 141[а], *тежке* 35[б], 47[б], 140[б], 142[а], 151[а], *држᵘство* 10[б], *оузхоћете* 19[а], 148[а], *не држ'те* 21[б], 152[а], *изаꙋсти* 2[б], *изкаже* 6[а], *общюй* 5[а], *изтера* 6[а], *разила*ᵘ*тїш* 14[б], *изпреᵈ* 14[б], *изиоᵈ* 15[б], 32[б], *оузпомаже* 18[б], *слаᵈко* 9[а], 18[а], *оу робствꙋ* 19[а], *обсна* 19[б], *общитити* 23[а], *разтрзїиваш* 31[а],

Digitized by Google

увечбати 31[a], *миродр*ц*ѣ* 32[a], *сведочбѣ* 33[a], 78[6], *източе* 36[6], *пришбцїи* 63[6].

Имамо и оваких примера: *безсрамна* 35[a], 38[a], 89[6], *безстрашливїи*, *разшири* 4[a], *разсматрати* 88[a] (али и *расматрати* 88[a]); затим: *изчезне* 42[6], *оузчѣю* 7[a], *оузживи*, *трсчано* 38[a] итд. (али и *ш нѣме* 2[a]).

Погрешно је асимиловано у: *з пр°р°часкыма* 149[a], *да облагчишь се* 151[a].

У *изсходила* имамо онај исти случај о коме смо говорили већ неколико пута, да је Гаврило хтео ту да покаже и традицију писања и изговор.

III Облици

Раније смо напоменули како се Гаврило трудио да пише језиком народним, али како му је, покрај чисто народних облика, врло често промакао и облик из старијега, црквенога језика, тако да често имамо народну реч са старијим завршетком, који се у народном језику у његово доба није више говорио. То долази отуда, што је Гаврило био свештеник, који је свакога дана имао посла са црквеним књигама и црквеним језиком, па су му се завршеци многих облика задржали у памети у старијем облику њихову, тако да их је нехотице, више несвесно, употребљавао, и ако је већ у народном језику живео други, новији облик. С друге стране он је преводио овај спис са језика руско-словенскога, у коме су се налазили оваки старији облици, па је и то могло утицати на њега, да задржи старији облик, или старији завршетак, место млађега, народнога. Ово је чешћи случај код деклинације него код коњугације. Због тога се у његову језику, у облицима, показује шаренило и мешавина дотадашњега црквенога језика и језика народнога, али опет већма претежу народни облици него црквени. То је тако у тек-

Digitized by Google

сту који је био одређен да се говори народу. Али је поред тога било у тексту ових беседа и доста цитата из Светога писма и молитава Богу, које Гаврило није преводио на народни језик, пошто се нису тицале народа, него их је само мало посрбио на тај начин, што их је из руско-словенскога превео у србуљски језик — дотадашњи језик српске цркве. У тим цитатима и молитвама нема народних речи и облика, него се налазе старији облици.

О оваким облицима у овоме раду није вођено рачуна, (сем ређих изузетака који су увек обележени са *цит.*), него је говорено само о облицима из онога дела текста који је преведен на народни језик.

А. Деклинација

а. Именице

Познато је већ да је од шест именичких врста у старословенском језику остало у српском језику свега три: *о*-основе мушкога и средњега рода, *а*-основе женскога рода, и *і*-основе женскога рода. Од осталих врста остали су само незнатни остаци у појединим падежима, иначе су прешле у коју од ових тријух врста. То се исто налази и код Гаврила. Али се код њега налази и примера да нека реч, која се у данашњем језику мења по једној промени, прелази у са свим другу промену, било што јој је променио род, или што јој је дао други, нов завршетак.

Тако поред обичнога: *облїико*ъ 4[б], ова реч може добити облик и завршетак средњега рода, па гласити: *обликло* 21[а]. — Тако исто и *почетакъ* 3[а] прелази у средњи род, али само у генитиву: *из почела* 10[б], и у овоме облику долази неколико пута. — Исто тако и *пакаш* може гласити и *пакло* (accus.) 13[а] (у оригиналу **ez adz**). Именица *наравь* која се мења по *і*-основама,

Digitized by Google

прелази са свим у прву врсту, па мења и род: *злы нарав̀ь* 8⁶, *злога нарава* 9⁶, *оун̀трашнїи оу чвк̀ нарав̀ь* 9⁶, *злїи*ⁿ *нарав̀*ⁿ *свои*ⁿ 35⁶ (у рус. нравшвх грѣхшвных̀). — Именица *двери*, која се у нашем језику употребљава само у множини, долази код Гаврила и у једнини и мушкога је рода: *са*ⁿ *дверь сы и врата* 4⁶. — Старији је облик сачуван у *мое сѣвѣти* (accus. plur.) 148⁶ и *татїе* (nom. plur) по *i*-основама мушкога рода. — Речи *аспидь* 40⁶, 48⁶, *аспида* (gen. sing.) 36ᵃ, и *змїа* (gen.) — *горега и люѣега змїа* 38ᵃ, прелазе у мушки род, ма да се ова друга реч — *змїа* јавља и у женскоме роду. — *Дрво* има у инструменталу једнине *крѣпкы*ⁿ *дрво*ⁿ 147⁶, ма да се иначе јавља са пуном основом — *дрвет*. — Од непроменљиве речи *доби* имамо у Гаврилову рукопису само први и четврти падеж, и то увек само у оваком облику: *оу неко доби* 2ᵃ, 31⁶, 138ᵃ, *то доби* (nom. sing.) 7ᵃ. — *Прси*, која данас може да гласи и *ирса* и *ирси*, јавља се само у овом другом облику: *свое ирси* (accus. plur.) 79⁶. — Реч *пѣснь*, по *i*-основама, прелази *a*-основама те гласи *пѣснѫ* (accus. sing.) 5ᵃ, где се оно *н* још држи. Иначе ова реч, нарочито у цитатима, долази и у старијем облику. — *Звѣрь* некада по *i*-основама, прелази ка *o*-основама мушкога рода и гласи: *звѣрове* (accus. plur.) 68⁶, или добива нове завршетке: *звѣра*ᵈ 71⁶, *звѣрк̀* 86ᵃ. — Старији је облик и *црковь* (accus. sing.) 36⁶, али се налазе и млађи облици: *цркв̀* 33ᵃ, *оу цркви* 33ᵃ. — Тако исто и *любовь* 41⁶, *любови* 41⁶, *любавь* 11ᵃ по *i*-основама, али се налази и *любве* 87⁶, од којег би облика номинатив требало да гласи по *a*-основама — **любва*, али се не налази у рукопису. — Од именице *рѣчь* поред правилнога инструментала *речь̀* 1ᵃ, имамо и по *a*-основама: *речо*ⁿ 1ᵃ, *зло*ⁿ *речо*ⁿ 14ᵃ, 49ᵃ, *здобро*ⁿ *речо*ⁿ 147ᵃ. — Исти је случај и са: *своѭ*ⁿ *моѣо*ⁿ 75ᵃ, *своѭ*ⁿ *ѣѫдо*ⁿ 75ᵃ. — Облици *данѭ*ⁿ 31⁶ и *ноќѭ*ⁿ 60ᵃ налазе се и у данашњем народноме говору. — Поред старијих облика:

Digitized by Google

ккї 41⁶, *кђи* 62⁶, *кђерь* (accus. sing.) 35⁶, *кђери* (nom. plur.) 27ᵃ, имамо и млађи у инструменталу: *ккюеро*ᵃ 64⁶, или са другим завршецима: *кђерце* 4⁶, *ккюерко* 37⁶. — Старији је остатак у инструменталу једнине и: *иѹте*ᵃ 26ᵃ, 44ᵃ, 44⁶ (увек само овако), ма да остали падежи гласе по *о*-основама: *иѹтови*, *иѹтова*, *иѹта* итд. — Код *врагь* може *-ов* да се додаје у множини: *за мое врагове* 4⁶, или не: *мой врази* 4⁶, — *Небо* је са свим прешло *о*-основама и изгубило своју основу: *изпоᵭ неба* 32ᵃ, *на небѹ* 24ᵃ. Облици као *на небеси* 24ᵃ цит. налазе се још само у цитатима. — Међутим код *словесса* (nom. plur.) 13⁶ чува се још старија основа, али је то очевидно под утицајем црквенога језика.

Прелажење *о*-основа ка *і*-основама бива ретко: *десе͡ мѹжїи* 79ᵃ, *·вї· парїи* 71⁶ (поред тога и: *пе͡ пара волова* 71ᵃ, 72ᵃ), *десе͡ литрїи* 85ᵃ. — Од именице *чељад* инструментал гласи *челядма*, а придев или заменица испред ње може стајати или у једнини или у множини: *своиᵂ домашниᵂ челяᵭма* 56⁶, или *съ своиᵂ челядма* 96⁶ (у ориг. нема).

У *дома доге* 140⁶ имамо окамењен облик именички у значењу прилога.

Падежи

Једнина

Номинатив. Особне именице туђега порекла, које данас гласе у српском језику у номинативу на *-ло*, код Гаврила долазе са старијим завршетком *ль* из црквенога језика: *кїриль* 3ᵃ, *данїиль*, *наѳанаиль* 147⁶. — Старији је завршетак и у: *мойсей* 7ᵃ, *ѥлисей* 3⁶, али се налази и *григорие* 144ᵃ, *амвросїе* 151ᵃ, *василїе* 29⁶.

Између два сугласника на крају речи умеће се *а* (осим кад је на крају: *жд*, *шт*, *ст*, *зд*); али то не бива у туђим речима: *талантъ* 47⁶, *форинтъ* 138ᵃ.

Digitized by Google

Према облицима из црквенога језика: *изгнивенїе* 3[a], *спасенїе* 5[a], *извѣстїе* 13[b], *теченїе* 37[b] итд., стоје увек облици из народнога језика: *гвожђе* 3[a], *каменье* 17[a], *трње* 18[a], *веселье* 23[b], *оружје* 31[b] итд.

Именице женског рода, које се свршују на два сугласника, редовно су правилно написане. Једини је изузетак *напас* 38[b], што може бити и писарска грешка.

Без сумње је утицај оригинала, да је партицип глаголски дошао у значењу именице: *изыде сѣей сѣати* 13[b] (у ориг. изыйдѣ сѣꙗ сѣꙗти).

Генитив. Код именица женскога рода генитив гласи увек на *е*: *дѹбине* 4[b], *кѣрце* 4[b], *дрѹгине* 5[b], *намере* 9[b], *истинѣ* 12[a]. Што се по неки пут, врло ретко, нађе и старији завршетак на *-ы*, то је или утицајем оригинала, или остатак књижевнога језика: *марїи* 5[a], *прѣнодвы* 2[a], *ризы* 36[b], *лѹкы* 13[b] цит. — Старији је генитив сачуван и у сложеници: *домѹстроитель* 14[a].

Датив. Од *оудова* датив гласи *оудовой* 2[a], јер се ова реч сматра као придев, а не као именица. Облици као: *моусешви* 44[a], *гдвы* 8[b] итд. из књижевнога су језика.

Вокатив. Облик *-ги* (господи) 5[b] долази врло често и увек гласи овако. То је црквени облик и Гаврилога је задржао стога, што ова реч долази врло често у црквеним књигама у овоме облику, па се он толико навикао на њ, да је вокатив сам и говорио тако, и ако вокатив од ове речи у народном језику гласи друкчије. — Неправилан би вокатив био *кльтенинѹ* 147[b], направљен према меким основама. — Од *сирота* вокатив гласи *сирото* 2[a] (у ориг. нема).

Инструментал. Инструментал једнине код *і*-основа никада се не свршује на *-и*, него увек на *ю*: *памѣтїю* 34[a], *речїю* 1[a], *стварю* 85[61], *любовлю* 47[b], *крвлю* 85[a], *смрѣтїю* 4[b]. Рекли смо већ да су облици на *їю* остаци црквенога језика: *с блгоꙋетїю* 19[a] итд. — Од *сиромашь* инструментал гласи *с сиромашю* 25[b].

Digitized by Google

Локатив. Код мушких и средњих основа гласи *увек* на *у*: *изгѹбленю* 5ª, *при оустаню* 6⁶, *по каменю* 16ª, *оу гробѹ* 5ª, *оу животѹ* 7⁶ итд. Старији се завршеци јављају само у цитатима: *на нбси* цит. 24ª, *въ начелѣ* цит. 32ª, *оу кровотеченїи* цит. 41ª.

Множина

Номинатив и вокатив. Једносложне именице мушкога рода добивају обично у множини слог *-ов-* или *-ев-*, али се налазе примери и без тога: *врази* 4⁶, *дѹси* 17⁶, 35⁶, 69ª, *грѣсы* 44ª, *бѣсы* 44⁶, *скоты* 71⁶, *рабы* 16⁶ итд. — Из књижевнога су језика облици: *члцы* 7⁶, *безаконїа, слышателїе* 14ª. — Од *дань* номинатив гласи *дни* 53ª.

Акузатив. Гласи правилно: *данке* 13ª, *сѹдце* 85⁶, *иѹсѹле* 13⁶, *крѹгове* 13⁶, *иѹтове* 19⁶, 44ª, *парове* 71ª, *врагове* 74ª; али и без *-ов*: *на дѹхе злобне* 32ª, *враге* 86⁶, *склеие* 145⁶, (али и *склѣпове* 145⁶). Имамо и старији завршетак у овом падежу: *ризы* 36⁶, *мое плоди* 59ª, *мое иѹтови* 151⁶; од *дан* акузатив гласи *дни* 5ª, *за све дни* 11⁶ (у рус. нема), *све дни живота* 12ª, 52ª, 42⁶, 33ª.

Генитив. Овај падеж код мушких и средњих *о*-основа, и женских *а*-основа гласи на *-а*: *дѹхова* 31ª, *ћавола* 31ª, *вѹкова* 31ª, *оудова* 36⁶, *иѹтова* 14⁶, *домова* 51ª, *врачева* 40ª, *попасова* 82⁶, *волова* 71ª, 72ª, *сирегова* 74ª, *девѣ мѹжева* 82ª, *црева* 85⁶¹; — *карѹца* 2ª, *рїиза* 40ª, *мрвица* 52ª, *десѣ двойака* 81⁶; — *насала* 35⁶, 63⁶, *ѿ крїила орлѹй* 38ª, (у ориг. крылы орлими).

Од *уста* и *слуга* генитив гласи: *из оуста* 17⁶, *оуста* 36ª, 45ª, *ѿ неговїи слѹга* 38⁶, 85ª. Утицајем црквенога језика долази врло често и стари генитив на *ъ*: *бесѣдъ* 7ª, *силъ* цит. 39ª, *сиромашь* 72ª, *рѹкь свои*ˣ 41ª, — *дрѹгїи*ˣ *писанїи* 4ª, *црны*ˣ *иересе*ˣ 149⁶.

Датив, инструментал и локатив. У данашњем књижевном језику за ова три падежа имамо један облик. Из старијих наших књижевних споменика знамо, да

Digitized by Google

ови падежи нису првобитно имали један исти завршетак — нису били једнаки, — него да су се тек од краја 15. века почели мешати датив и инструментал, а крајем 17. и почетком 18. века њима се придружио и локатив. Знамо даље, да, и ако су данас ови падежи у главном изједначени, ипак није ишчезла са свим стара разлика, него се негде и у народноме говору чују и чувају старији облици. У писаним пак споменицима ови старији облици сачувани су много више, тако да данас не можемо поуздано знати, да ли се старији облик на месту на коме је написан и изговарао или не.

Што се Гаврилова рукописа тиче, може се рећи, да се у њему налазе у главном старији облици, али долазе и млађи. Ово, разуме се, никако не мора значити, да је Гаврило ове старије облике и говорио, него је он и овде, као што смо до сада толико пута видели, био јаче подложан књижевноме језику и његову утицају, а сем тога и руском оригиналу, где су ови облици били различни, те је све то могло на њега утицати да се држи више старине.

Ми ћемо овде редом изложити поједине падеже, па ћемо на крају извући општи закључак.

Датив. *О*-основе имају завршетак *ом*: *к носило** 6[a], *члко** 8[a], *свои** *слгго** 13[a], *воиако** 32[a], 32[b], *гиаволо** 34[a], *ветро** 35[a], *доктороˇ* 39[a], 46[a], *ското** 46[a], 65[a], *тгигино** 52[a], *сиромахо** 56[b], *апсло** 61[b], *к болѣ҃нико** 64[a], *книжнико** 64[b], *свїи** *гаграно**, *ѱо** 69[a], *сценико** 73[b]. *Јо*-основе имају *е**: *к слгшателе** 23[a], *сгжне** 64[a], *царе** 85[61], *кгрваше**, *коцкаше**, *парце** 88[a], *к фарисеѣ** 9[a], али и *к варисеш** 9[b]. Једносложне могу добити и оно *-ов-*: *дгхово** 15[b], 35[a], *бесово** 32[b], *попово** 44[a], 80[a], *орлово**, *чиново** 86[a], *настребово** 69[a]. — Основе на *-а* имају *ам*: *свїи** *птица** 15[b], 69[a], *к званица** 73[b], *к тайна** 136[b]. — *і*-основе имају *ем*, али је ово рећи случај: *сгароѣ власте** 32[a].

Digitized by Google

Инструментал. Старији облик код мушких и средњих *о*-основа, а тако исто и код сугласничких основа гласи на ы, и врло је чест у Гаврилову рукопису, поред облика на *-ами* и *-ми* код женских основа: *с дѣлы* 11⁶, *с новцы* 49ᵃ, 88ᵃ, *с прѣти* 3ᵃ, *с сиромаси* 23ᵃ, *с коцеви* 45⁶, *с волови* 71⁶,. 73ᵃ, *межѣ люди* 46ᵃ, *с козликѣ* 77ᵃ, *с праведницы* 83⁶, *предѣ бирови* 92⁶, *межѣ врати* 4⁶, *предѣ негови враты* 24⁶ (у рус. **враты** ετω), *с скоти свакоjаки* 14ᵃ. Има примера, да се именица сврши̂је на *и*, и ако придев или заменица пред њоме гласи на *-има* или *-имь* или *ими: с гвозденима ланцы и негбами* 35ᵃ, *съ нгшима злобнїицы* 141ᵃ, *с добрима дѣли* 43ᵃ, *с наши̂ добрима дѣлы* 43ᵃ, *теснима врати* 149ᵃ, *прѣчаскима оусти* 149ᵃ, *с трудни̂ и жестокима пѣтови* 152ᵃ, *подѣ твердима затвори* 100⁶, — *с прсти своими* 47⁶, *с дѣхови злобнымы* 32ᵃ, *с злотвори нашима* 142ᵃ, *ψалоскыма словеси* 101ᵃ (у руском нема), *с добрима своима дѣлы* 11⁶, *с дрѣгїи̂ нзыцы* 102ᵃ. — *А*-основе имају *-ами: с звѣздами* 14ᵃ, *с сѣзами* 16ᵃ, 21ᵃ, 25ᵃ, *с твоима ногами* 17⁶, 36ᵃ, *рѣками* цит. 40ᵃ, *с козами* 81⁶. — Од *і*-основа имамо: *заповѣдми* 86⁶, *мирскими вещми* 74ᵃ, а од сугласничких *знамен'ми* 76ᵃ. — Од *врата* поред *врати* 4⁶, 88⁶ имамо и *вратми* 4⁶, *предѣ врѣми* 24⁶; тако и од *люди* налази се једном *межѣ лю̂ма* 18ᵃ, и *своиш̂ домашниш̂ челнѣма* 53⁶. Једанпут чак и сугласничке основе прелазе а-основама: *чѣдесами* 76ᵃ.

Локатив. Код мушких и средњих *о-* и *jо*-основа гласи у старословенском језику на: *ѣхъ* и *ихъ*. Код Гаврила имамо оба облика: *на херѣвиме̂* 4ᵃ, *ш блгїи̂ дѣле̂* 7ᵃ, 7^, *плоде̂*, *въ гроѣовѣ̂* 88ᵃ (у ориг. нема) итд.

Облик на *ех* је ређи. Много чешће долази облик на *ихъ* и код *о-* и *jо*-основа, али је на крају отпао сугласник *х: на носилы свои* 1⁶, 6ᵃ, 2⁶, *оу гробови* 5ᵃ, 33ᵃ, 36ᵃ, *оу крѣгови* 13⁶, *оу негови оусти* 32ᵃ, 52ᵃ, *по образи* 38⁶, *на мои легїи* 38⁶, 61ᵃ, *оу наши лѣти* 52ᵃ, 53ᵃ, *по сѣдови* 52⁶, *на столи* 62⁶, *по пѣтови грѣшнїи̂* 83ᵃ,

Digitized by Google

оу сандѣци 92⁶, *оу крогови нѣ҆ны* 13⁶ итд. — *А*-основе гласе на *-ахъ*: *ш тѣи*ˣ *беседа*ˣ 18ᵃ, *оу мѣ҆ка*ˣ 26ᵃ, *на нива*ˣ 59ᵃ, или без *х* на крају: *по звѣзда* 13⁶, *по звѣзда* 13⁶, *на чизма* 25ᵃ, *оу халина* 34ᵃ, *оу твои*ˣ *година* 52ᵃ, *на распѣ҆тица и по гра҆дскїи оулица* 74⁶, *на камила носили водѣ҆* 103⁶ (у рус. нема). Као год у инструменталу тако и овде има примера да именице средњега, па чак и мушкога, рода добивају наставак *-ахъ* од *а*-основа; *по дервета*ˣ 76ᵃ, *оу тѣла*ˣ *свои*ˣ 79⁶, *при свои*ˣ *страданїа*ˣ 34⁶, *въ грѣха*ˣ цит. 150⁶, *при столова*ˣ 149⁶. И у оригиналу се налазе оваки облици, па је можда Гаврило таке облике позајмио из оригинала, и ако се они не налазе на истим местима где и код Гаврила. Именице средњега рода имају у множини у номинативу, генитиву, акузативу и вокативу наставак *-а*, па су без сумње у тежњи за изједначењем добиле и овде у локативу наставак *-ах*, а пошто је промена именица средњега рода слична промени именица мушкога рода, нарочито у једнини, то су оне привукле к себи и мушке именице. — Једном се налази и облик двојине: *и чѣ҆ се оу мои оушїю* 7ᵃ.

Све су ово били старији облици. Пада у очи да се никако не јавља завршетак *и*ˣ — са *х* на крају, и ако се јавља *а*ˣ. То је можда зато, што се облик на *и* осећао већ као пун облик, који се у народном језику говорио, те му није било потребно оно *х* да га обележи као локатив, док код *а*-основа то већ није био случај, јер се облик без *х* није осећао већ толико као пун облик, те је чешће долазило *х* на крају као карактеристика локатива.

Налазе се и млађи облици. Тако:

Датив се јавља у двојаком облику: или се изједначује с инструменталом, с *и* на крају, тј. облик за инструментал долази у значењу датива, (али не и обрнуто, т. ј. не налазе се облици датива у значењу инстру-

Digitized by Google

ментала), или се налази с а на крају. Први је случај чешћи, а овај други ређи: *к овцами* 31[а], *птицами* 14[б], *к ногами и к рѫками* 38[б], *слѫгами моими* 149[а], *мои*[м] *стопами* 152[б]; — *к ови*[м] *врати* 4[б], *врати адовими* 4[б], *к сиромаши(?)* 26[а]. — Затим: *к сиромашма* 23[а], 64[а], *вратма смртнима* 4[б], *говораше лю*[д]*ма* 103[а], *вратма градскыма* 1[б], 4[б], *свѣта*[ѫ]*нима днима* 64[б], *пе*[р] *парима волова* 71[б], *людма* 10[а], 23[а]. Оваких примера нема тако много.

Инструментал. Више изједначених облика с наставком а има за инструментал: *с агглима* 14[а], *с дрвима* 14[а], *на*[д] *свои*[м] *домашни*[м] *челя*[д]*ма* 53[б], *с живы*[м] *лю*[д]*ма* 2[а], 14[а], 18[а], *прстима* 10[а], *рѣчма* 10[б], 41[б], *лѣћма* 84[а], *юдейма, оужима грѣховнима* 44[а] (у рус. нѣма). Овамо бисмо могли убројити и облике: *оустима* 10[а], *оуст'ма* 10[а], 11[а], *оушима* 10[а], *рѫкама* 40[б], *очима* 10[а], *наши*[м] *очима* 10[а], *пре*[д] *очима* 34[а], који тако исто гласе и у двојини. Осећај за двојину се већ изгубио код Гаврила, као и код других српских писаца пре њега. Да је то тако најбољи нам је доказ пример: *с обадвема рѫкама* 62[б].

Локатив изједначен нашао сам само у два примера: *оу ко*[м]*ма моима* 39[а], *по твои*[м] *рѣч'ма* 41[б], иначе се свуда чувају старији облици.

Од свих тумачења, како су се изједначили датив, инструментал и локатив, мени се највише свиђа тумачење Белићево: да су ови облици могли постати утицајем старе двојине, чије се значење изгубило, те двојина добила значење множине, али је задржала свој старији облик, па га мало по мало наметнула и множини.

Кад се пажљиво прегледају наведени примери старијих и новијих облика, онда се мора доћи до овога закључка:

Никако не изгледа вероватно да је Гаврило употребљавао онолико старије облике за датив, инструментал и локатив само зато, што је био јако подложан

Digitized by Google

утицају црквенога језика и рускога оригинала. Нема сумње да се при објашњењу овога појава никако не сме обићи ни црквени језик, ни традиција писања, ни оригинал. Шта више, мора се узети да је тај утицај био врло јак, али се мени не чини, да је у њему и једино објашњење. Имали смо прилике чешће да се уверимо да, и ако је Гаврило сачувао неке особине црквенога језика, ипак има врло много особина и народнога говора. Мора се узети, бар што се локатива тиче, да у његово време још није било потпуно изједначен с дативом и инструменталом. Јер ако се узме да су изједначени облици за ова два падежа нехотице промакли Гаврилу из његова говора, онда бисмо очекивали, ако је у говору било извршено изједначење ова три падежа, да нађемо више примера и за локатив. Међутим такав се локатив налази свега два пута, из чега излази да се старији локатив у Гаврилово време још говорио. Другим речима, и ако је локатив већ почео тада да се изједначује с дативом и инструменталом, то изједначење још није било ухватило у говору народном дубљега корена, — још није било ушло тако јако у обичај, зато је Гаврило и писао старији облик, који му је био обичнији. У том погледу нам је Гаврилов рукопис од великога значаја, јер нам он може послужити да се види, каква је била последња фаза тога облика пре него што ће се сасвим изједначити с дативом и инструменталом.

Али не само то, него могли бисмо отићи још и даље, па рећи, да се и онолика употреба старијих облика и за датив и инструментал не може приписати само утицају црквенога језика. Биће да и ту има у неколико трага народнога говора. Знамо да оваких трагова и остатака у народном говору има и данас, па је несумњиво, да је таких трагова у Гавриловo време било много више.

Digitized by Google

б. Придеви и заменице

Једнина

Као год у данашњем нашем књижевном језику, тако ни Гаврило не прави никакву разлику у употреби између одређенога и неодређенога вида, тј. нема тачно утврђенога правила кад ће употребити један а кад други вид, него све зависи од случаја и његова расположења. Код придева су већ извршене све промене сажимања, тако да се у женском и средњем роду нпр. не зна да ли је облик именички или сложен: *ѱаломска бесѣда* 38⁶, *човече ср҃це* 19⁶. У мушком роду то је већ могуће: *велики* и *великъ свѣ҃* 4ᵃ (у цит. *велїи* 6⁶), *г҃пдь оученикь* 1ᵃ, *истина*ˣ 6ᵃ итд.

Од заменице *тъ* мушки род гласи као и данас *тай* 5⁶; средњи род гласи *то* 18ᵃ, у цитату *той* 1ᵃ; неколико пута гласи средњи род и *тай*: *тай трње* 17⁶, *трње тай подави то сѣме* 18ᵃ, 50ᵃ. — Од заменице *къто* имамо *некто* 1⁶, 36⁶ цит., или с извршеном метатезом сугласника: *тко* 21ᵃ, *тко е ко* 73ᵃ, а може *т* и отпасти па гласи: *ко* 139ᵃ, 73ᵃ, *кого҃* 5ᵃ, 60ᵃ. — Од *чьто* имамо *цо* 2ᵃ, 61⁶, *ца* 2⁶, *свацо* 34ᵃ, *ница* 61⁶, *цого҃* 83⁶. — Затим *кой* 13⁶, 45⁶, *нѣкой* 24ᵃ, *некои* 85⁶¹, *кои* 11ᵃ, *коѭано* 1⁶, *коѭаго҃* 88ᵃ. — *Свакь* 28⁶, *свакы* 31⁶; — *чїи* 86ᵃ, *чйѭо смо до*ˣ *мы* 104ᵃ (у рус. *егшже домъ есмы*), *свачїи* 14⁶, *чино* 95ᵃ; — *савь* 89ᵃ; — *нихно ср҃це* 138⁶; — *нѣйзинь*; — *ѭа* 11⁶, *тїи* 141⁶, *ти* 142⁶, *ми* 137⁶ итд.

Генитив. Код Гаврила се налази много чешће генитив од сложенога облика него од простога, али има примера и за овај: сына *единородна* 1⁶, *тога оубога* 25⁶, *мртва* човека 12⁶, *добра* 138ᵃ, слабога и *неснажна* 13ᵃ, сина *бжїа*, свакога *права* хр҃ѣанина 9⁶, самога *зла* посла 9⁶, свога *рођена* брата 46ᵃ. — Сложени облик за мушки и средњи род свршује се *увек* на *-ога* или *-вга*. Нисам нашао ни један пример, да се крајње *-а* код заменица и придева одбацује, као у данашњем нашем књи-

Digitized by Google

жевном језику. Ово без сумње није случајно, него ће почивати на изговору и говору народном, и ова особина у Гаврилову језику можда би могла штогод помоћи при одређивању, кад је почело крајње -а у генитиву једнине да се губи. У његову се језику то -а на крају још непрестано држи: *мртвога* 1[a], *рођенога* 2[a], *животворнога* 3[a], *каквога* 13[б], *повр҃нѣга* 14[б], *бѣснога* 14[б] итд.

Од присвојне заменице *нѣговъ* генитив, као и у данашњем народном говору, може гласити: без *нѣгова* кањања 10[б], ш *нѣгова* душевнога гроба 9[a], из самога *нѣгова* живота 141[a]; али се налази доста често, по угледању на друге заменице, и: *нѣговога* оца 27[a] итд. — Тако и од *нѣйзинъ*: *нѣйзиня* 2[a], 6[б], *нѣйзина* живота 16[a], из *нѣйна* ср[a]ца 16[a]. — Контраховани су облици врло чести: *свога* сина 6[a], за *когано* 16[б], *свога* 46[a], 46[б], 57[б], за свега *твога* живота 27[a] (у ориг. всѧ дни). Тако и у другим падежима: *своѭ* синъ 6[a], *твоѭ* домъ. — Место правилнога генитива имамо акузатив у: *одаца* 88[a], *безаца* бы могаш бити 25[a], ѿ *сваца* 8[б], али долази и правилан генитив *чега*. Старији облик на *-аго* имамо само у цитатима: слова *бжїаго* 16[a], ѿ *жйвѫцаго* 60[б] итд. Код женскога рода генитив се свршује увек само на *е*: *сѫхе* рѫке, *саданье* 23[б], *не* 16[a], 35[б], 36[a], *ни[ч]не* злобѣ 32[a], ѿ *такве* 32[б], *нѣне* 37[a] итд. Партикал *-но* може се уметнути у сред заменице: *коѥнога* 17[a]. — У примеру ѿ *са[м]* себе 89[б] остало је *сам* непромењено.

Датив. Датив мушкога и средњега рода код придева свршује се или на *у*: *црковномѹ* 16[б], *ницемѹ* 23[a], к *исцѣлѣнномѹ* 31[a], *бѣсномѹ* 35[a], талас҃ *морскомѹ* 35[a], к *истинномѹ* 31[a], к народ҃ *жидовскомѹ* 45[б], *богатомѹ* 50[a], *мртвомѹ* 3[б], к *смртномѹ* креветъ 3[a], *бжїемѹ* снъ 7[a], *зломѹ* 138[a], ѣедань *дрѹгомѹ* 137[с], оц҃ *нб҃номѹ* 137[a], *вѣчномѹ црномѹ* огню 150[a], *кѹ҃ѣнѣмѹ* прагъ 4[б], *твоѭ* домъ 33[б] итд. Тако исто и именички облик гласи на *у*: *сиротнѹ* 6[б], *поцѣнѹ* быти 24[a], снъ *бжїю* 7[б]. — Код за-

Digitized by Google

меница гласи: *своѭ* синѫ 6⁶, *своѭ* гласѫ 1⁶, *своѭ* сѣ-ању 14⁶, *томѣ* 19ᵃ, 61⁶, к *самомѣ* 26ᵃ, *помамномѣ томѣ* 32⁶, *комѣно* 38⁶, *комѣ, каквѣ* ли чл҃кѫ 88ᵃ, *нѣйзинѣ* 61⁶, *нѣговѣ* грѣхѫ 87ᵃ, к *ономѣ* 79⁶, *котомѣ* 88ᵃ, *сваком*ѣ 12⁶, *свемѣ* свѣтѫ 2⁶, *свемѣ томѣ* 9ᵃ. — Место овакога пунога облика може отпасти крајње *у*, нарочито код замени-ца, па да се датив изједначи с локативом: *саданѣ*ᵃ *богатомѣ* 50ᵃ, к *свако*ᵃ *добрѣ* дѣлѫ 12ᵃ, к *ово*ᵃ 11ᵃ, нѫждѫ *дрѣго*ᵃ чини 89ᵃ, *дрѣго*ᵃ 137ᵃ, 138ᵃ, *наше*ᵃ оцѫ нб҃номѫ 137ᵃ, *свако*ᵃ *свои*ᵃ братѫ 138ᵃ. Као што се из ових при-мера види, ово није тако чест случај, а још ређе бива, да се на крају додаје вокал *-е*: *томе* 2⁶, 12⁶, 15ᵃ, 45⁶, 86⁶, 146⁶, к *вѣчноме* животѫ 11⁶. — Женски род и код за-меница и придева гласи на *оj*: *нѣшѣй* 31ᵃ, *нѣшѣй* 1⁶, 2ᵃ, *нѣговой* 1⁶, 2ᵃ, *нѣйзиной* 61ᵃ, *оудовой* 2ᵃ, *лютой* 23ᵃ итд.

Локатив код придева и заменица гласи за мушки и средњи род правилно: оу *данашнѣ*ᵃ ев҃лїю 1⁶, 31ᵃ, *саданѣ*ᵃ 7⁶, 23ᵃ, 50ᵃ, ѿ *свачем славно*ᵃ 65ᵃ, ѿ *залѣ҆нѣ*ᵃ послѫ 75⁶, оу *вѫтрено*ᵃ ѣзерѫ 89⁶, *оу наше*ᵃ *телесно*ᵃ домѫ 42⁶, *твр҃до*ᵃ стѫпѫ 152⁶; — ѿ *сво*ᵃ 46ᵃ, ѿ *то*ᵃ 1ᵃ, 15ᵃ, 31ᵃ, оу *чемно* 2ᵃ, оу *свако*ᵃ 13ᵃ, 17ᵃ, оу *такво*ᵃ каменѫ 16⁶, оу *то*ᵃ послѫ 18ᵃ, 31ᵃ, по *ко*ᵃ начинѫ 21ᵃ, оу *сво*ᵃ домѫ 42ᵃ, 44ᵃ, оу *сваче*ᵃ 85⁶, ѿ *то*ᵃ *тво*ᵃ послѫ 57ᵃ, ѿ *нѣ*ᵃ 57ᵃ, ѿ *свѣ*ᵃ 78⁶ итд. — Место овакога облика за локатив може доћи и изједначен облик локатива с дативом на *у*: по *ан҃глкомѣ ово*ᵃ оудоговорѫ 48ᵃ, по потопѫ *водномѣ* 67ᵃ, ѿ *ѣдномѣ прокаженномѣ и исцѣленномѣ* 79ᵃ, по *злѣ* пѫтѫ 10⁶, ѿ *гн҃ѣмѣ* дарѫ 94ᵃ, ѿ синѫ *оудовичкомѣ* 1ᵃ, оу *греховномѣ* гробѫ 13ᵃ, по *врховномѣ* 140⁶; — ѿ *момѣ* богѫ 2ᵃ, ѿ *чемѣно* 2ᵃ, 4⁶, на *свѣмѣ* 5⁶, на *твомѣ* тѣлѫ 62⁶, по *твоемѣ* 14ᵃ, оу *своѭ* ср҃цѫ 15ᵃ, ѿ *томѣ* 15ᵃ, 44⁶, 48ᵃ, оу *нѣмѣ* 31ᵃ, ѿ *комѣ* 31⁶, *своѭ* тѣлѫ 46⁶ (2 пута), оу *нашемѣ* тѣлѫ 86ᵃ, оу *томѣ* 139ᵃ. — Врло често до-лазе један до другога и локатив на *м* и локатив на *у*: на *ово*ᵃ *богатомѣ* 50ᵃ, о *ниховѣ окаменѣнно*ᵃ *и оупоро*ᵃ

Digitized by Google

*твρдо*ѫ ср҃цѣ, на *свако*ѫ *нѣговѣ* дарѣ 85⁶, оу *то*ѫ *свѣмѣ* 139ᵃ, оу *своѥмѣ саданьѣ*ѫ животѣ 7⁶, оу *само*ѫ *своѥмѣ* помишльенїю 7⁶, ш *свако*ѫ *нѣговѣ* дарѣ 17ᵃ, оу *то*ѫ *ископанѣ* гробѣ 2ᵃ, оу *своѥмѣ истомѣ твρдо*ѫ стѣнѣ 152⁶ итд. Присвојни придеви и заменице имају овај падеж већином, и ако не увек, по именичкој промени: по чинѣ *мелхиседековѣ* 80⁶, оу *ѱа҃мѣ дв҃вѣ* 46ᵃ, по то҃ѫ г҃ню гласѣ 1ᵃ, оу *нѣговѣ* гробѣ 2ᵃ, оу ев҃лїю *маѳеовѣ*, по *дв҃вѣ* казиваню 141ᵃ; али има и других оваквих примера: по *злѣ* пѣтѣ 10⁶, оу то҃ѫ нѣговѣ *ископанѣ* гробѣ 2ᵃ. — Женски род гласи као и у дативу на *-ой*: оу *саданнѡй* 13⁶, *ев҃лской* 13⁶, оу *матернѡй* оутроби 86⁶, ш *нѡй* 2ᵃ, *конѡй* 78⁶, *ни҃ной* оукоризни 82ᵃ.

На послетку ваља напоменути, да се у локативу врло ретко додаје с краја самогласник *-е*. Ја сам запазио свега два случаја: *томе* 78⁶, ш *томе* 13⁶, и то само код заменица.

Код личних заменица овај облик гласи на *и*: на *себи* 52ᵃ, оу, ш *себи* 2⁶, 31ᵃ.

Инструментал. Гласи као и у данашњем нашем језику за мушки и средњи род на *-им*, а за женски на *-ом*: сь *свїи*ѫ *свои*ѫ тѣлоѫ 2ᵃ, са *самы*ѫ *твои*ѫ дѣлоѫ 148ᵃ, за *ни*ѫ 5⁶, 79ᵃ, *чимь* 15ᵃ, 31ᵃ, сь *шни*ѫ 12⁶, *чи*ѫ*но* 72ᵃ, *чїи*ѫ 81⁶, *сотїи*ѫ 25⁶, 32ᵃ, пре҃ *ки*ѫ 34ᵃ, ѣцеко҃ѫ *разликы*ѫ 10⁶, *сладкы*ѫ мѣдоѫ 16⁶. Код заменице *нимь* може се додати с краја и једно *-е*: ш *нѣ҃ме* 2ᵃ, 139ᵃ, с *шнѣ҃ме* 8⁶, 46⁶, ш *ниме* 153ᵃ. — Женски род: *конш*ѫ*но* беседоѫ 62ᵃ, с *свонш*ѫ 31⁶, за *свико*ѫ 12ᵃ. — Од личних заменица: са *мно*ѫ 2ᵃ, 4⁶, 5⁶, за *собо*ѫ 41⁶, с *мно*ѫ 5⁶, са҃*но*ѫ 139ᵃ итд.

Акузатив гласи исто као и данас за сва три рода: *млагнега* брата 63ᵃ, *вражїю* мрежѣ 48ᵃ, *ню* 2ᵃ, 50⁶, *га* 1⁶, *свою* 2ᵃ, *ѥ* 14ᵃ, 37ᵃ, за *швай* 18ᵃ, на *тѳ* 45ᵃ, на *ме* 82⁶, на *се* 8⁶ (у рус. на мя), оу *ницто* 74⁶, са *ѫа* 2ᵃ, ни за *ѫто* 72⁶, на *свакога* 78⁶ итд., све као и данас.

Digitized by Google

Необичнији је акузатив у: на *ты* маа^{х} 1^{а}, на *тїи* маа^{х} 38^{б}, на *ты* часъ 37^{а}, 7^{а} (у рус. нема), али има и: на *тай* гла^{с} 2^{а}. По неки пут дође акузатив онде, где бисмо очекивали генитив: *безаща бы могаш бити* 25^{а}.

Множина

Номинатив и вокатив гласе исто као и данас. Пред наставком за мушки род *-и* не мењају се никада грлени сугласници: *многы* грѣсы 16^{а} итд. Промена бива само у цитатима: *землсцїи* црiе цит. 85^{61}.

Генитив. И код придева и код заменица гласи генитив на *их*, или, пошто отпадне крајње *-х*, само на *-и*: из *мртви*^{х} 6^{б}, 7^{б}, *нечисты*^{х} дѫхова 31^{а}, ѿ *злїи*^{х} дѫхова 31^{а}, *разликїи*^{х} болѣзнїи 39^{б}, *сви*^{х} 2^{б}, *свои*^{х} бесѣдь 7^{а}, *кои*^{х}*но* 32^{а}, *свїи*^{х} людiи 2^{б}; — из *ер'ли*^{м}*ски* врата 1^{б}, 2^{а}, *гра*^{д}*скы* 1^{б}, из *црковны* оудова 36^{б}, *нѣйны* карѫца 2^{б}, *свои* очiю 6^{а}, *твои* беседа 15^{а}, *нѣнїи* рѫкѫ 38^{а}. Од заменице *сав* поред облика *сви*^{х} 2^{б} долази чешће и млађи облик из двојине: *свїю* ни^{х} 14^{б}, на^{с} *свїю* 60^{а}, *свїю* 72^{а}, зове *свїю* 73^{а}, *свїю* и доведе 74^{б}, ѿ *свїю* 83^{б} итд.

Датив, инструментал и локатив. Датив гласи или на *-им* или на *-има* или на *-ими*: *тїи*^{м} *нечисти*^{м} *дѫхово*^{м} 35^{а}, *несмишленны*^{м} ското^{м} 46^{а}, *г'ды*^{м} рѫкама 63^{а}, *свїи*^{м} людма 2^{б}, *кои*^{м}*но* 31^{б}, 40^{а}, *на*^{м} 12^{б}, 13^{б}, 36^{б}, 56^{б}, 140^{а}, *им* 14^{б}, *ва*^{м} 23^{а}, 33^{б}, 138^{б}, к *ови*^{м} врати 4^{б}, рекѵ̈ кѣ и *на*^{м} свакомѫ 12^{б} (у рус. комѹ̀^{м}*жо на*^{с}), или се *на*^{м} валѣа противити 140^{а}, *наши*^{м} очима 16^{б} итд.; — или са *а*: к врат'ма *градскима* 1^{б}, *свѣта*^{м}*нима* днима 64^{б}, к *нама* 6^{б}, к *вама* 152^{б}, 138^{а}, к *нима* 2^{б}, *нѵ̈ма* 5^{б}, 34^{а}, *тима* 89^{б}; — или са *и*: враты *адовими* 4^{б}, к *вами* 49^{б}, 54^{а}, 59^{а}, *нами* 138^{б}, 141^{а}. То су све оне исте промене које смо видели и код именица.

Инструментал гласи тако исто на: *им*, *има*, *ими*, или по именичкој промени: *грѣховнимь* негбами 35^{б}, с *разликы*^{м} 14^{а}, пре^{х} *нѣговы*^{м} очима 34^{а}, *какви*^{м} рѫкама

Digitized by Google

40ª, пре^{л} *сви*^{м} людма 39ª, *с наши*^{м} 43ª, *многи*^{м} пѫтови 75⁶, *ови*^{м} рѣчма 42⁶, с *они*^{м} 79⁶; — *гвозденима* ланци 35ª, *з добрима* дѣлы 41ª, с наши^{м} *добрима* дѣлы 43ª, с скотовы *несмышленїима* 66⁶ цит. и многи^{м} пѫтови *злима* 75⁶, оужима *грѣховныма* 44ª (у рус. нема), с *невернима* 54ª, с оним^{м} *злїма* 79⁶, вратма *смртнима* 4⁶, з *пр*^{о}*р*^{о}*часкыма* оусти 149ª, *ѱало*^{м}*скыма* словесы 101ª (у рус. нема), с *нашима* злобници 141ª, с злотвори *нашима* 142ª, с *онима* 36ª, пре^{л} *свима* 48ª, *своима* очима 80ª, с *тима* 83⁶; — с дѫховы *злобнимы* 32ª, рѣчма *божїими* 42⁶, *живими* и *мртвими* 3⁶, *мирскими* вещми 74ª, *с праве*^{д}*нимы* 24ª, за *нами* 61⁶, на^{л} *нами* 78⁶. *с коими* заповѣ^{л}ми 86⁶; — или је завршетак од именице пренесен и на придев, па чак и онда кад придев стоји сам за себе: пре^{л} *осталїи* онде оны^{м} жидовы 81ª, с пр^{с}ти, с *пѫ*^{т}*ны* изміирне, пре^{л} *нѥгови* враты 23⁶ (у рус. пре^{л} враты его), с *погани* и с неверними 54ª, с *оужежены* кандилы 46ª.

Локатив гласи на *их* или без *х*: ѿ *блгїи*^{х} 7⁶, оу *гра*^{д}*скы* враты 7⁶, оу *нечастивы* домовы 150ª, *кои*^{х}*но* 21⁶, ѿ *онїи* 21ª, оу *свои*^{х} оуста 36ª, при *свои*^{х} страданіа^{х} 34⁶, оу *коино* 5ª, по *свои* людїи 39ª цит., на *нихови* пѫтови 43⁶, оу *наши* лѣти 52ª, оу *твои*^{х} година 52ª, оу *нихови* оусти 52ª. Али се налази и изједначен локатив: оу кост'ма *моима* 39ª, по *твои*^{м} рѣч'ма 41⁶, оу *нима* 31ª, оу *нами* 12ª, 13ª, 32ª, 40⁶, 151ª, на *вами* 9⁶. Оваких изједначених облика има више него код именица, као што у опште заменичка и придевна промена показује више разноврсности него именичка промена.

Овде је на послетку место да се спомене, и ако смо о томе већ говорили, да се нарочито уз заменичке облике могу додавати и поједини партикли. Најчешће долази партикал *-но*, који се може додавати свима падежима: коино (nom. sing.) 1ª, *ѿ когано* 1⁶, 10⁶, *коѭѥно* 4⁶, 5ª, *коѭано* (nom. sing.), *кои*^{м}*но* 1ª, *о ко*^{м}*но* 12⁶, *оу че*^{м}*но* 2ª, *о чем*^{ъ}*но* 3ª, *оу коино* (loc. plur.) 5ª, *кои*^{м}*но* 31⁶, *кои*^{х}*но*

Digitized by Google

(loc. plur.) 21⁶, 32ᵃ итд. То *-но* може доћи и у средину речи: *коенога* 17ᵃ; — *нѣйзи* 1ᵃ (у рус ѥѧ), *нѣйзина* 1ᵃ (у рус. ѥѧ), *нѣзиной* 61ᵃ, *нѣйзиной* 36ᵃ итд.

в. Бројеви

У Гаврилову рукопису бројеви долазе ретко, па и тада их већином пише не речима него словима место цифрама, као и у осталим нашим старијим споменицима. Оно мало бројева, што се налази написано речима, гласи као и у данашњем нашем језику, тако да се о њима не би имало шта нарочито говорити: *еданъ* 138ᵃ, *една* 50ᵃ, *едно* 33ᵃ. Тако и: *два талїира* 46⁶, *два крїила* 38ᵃ, *ободва орлѹа крїила* 38ᵃ, *две потѹре* 46⁶, *две три доламе* 56⁶, *три четири кюрдїе* 56⁶, *три мртавца* — са старим обликом двојине код именица уз бројеве *два, три* и *четири*. Од осталих бројева налази се примера за: *пе҃* 27ᵃ, 71⁶, *ше҃* 31ᵃ, *седа*ˣ 16ᵃ, *десе҃* 78⁶, *деванаи҃* 38ᵃ, *осамнаи҃* 35ᵃ, 61ᵃ. Даље се налази облик *четрдесе҃* 152ᵃ, изједначен према педесет, шездесет итд. а од стотине само: *ше҃ стоти*ˣ 31ᵃ. — У целом рукопису ја сам нашао свега три случаја да се број мења: *четир'ма ѣошко*ˣ (dat. plur.) 16⁶, *оу ови*ˣ *десе҃ма грѣшни*ˣ 79⁶, *ти*ˣ *десети*ˣ 83ᵃ; — иначе се употребљава или бројна именица или збирни бројеви: *обоица ты цо сѣю* 20⁶ (у рус. обои сіи сѣющіи), *има*ˣ *рече тамо моѥ иеторицѹ браке* 27ᵃ, *ни*ˣ *иеторицѹ избавїш* 27ᵃ, *вы двоица мегю собо*ˣ *се погодите* 139ᵃ, *они сѹ четворица по завичаю* 10⁶, *з двоицо*ˣ *оубоицами* 45⁶, — *с деветино*ˣ 83ᵃ, *измегю двога* 14⁶, *оу двои*ˣ *риза*ˣ 37⁶, *ѿ четворо* 14⁶, *обадвое* 14⁶; — или се број никако не мења него само именица или придев уз који стоје: *пе҃ паръима волова* 71⁶, *овы пе҃ заповѣды* 91⁶ (у рус. сіи заповѣды пѧ), *него ѥшце и саме четири елементе илити стыхїе называти* 11ᵃ, *сви пе҃ браке* 27ᵃ (nom. plur.), *каконо ѿ четири дни мрваць* 8⁶, *мегю три отроцы* 80⁶, *десе҃ девойками* 81⁶.

Digitized by Google

Б. Коњугација

Мешање врста

Онако исто као што се у данашњем нашем књижевном језику налазе неки глаголи који имају неке облике по једној а друге по другој врсти, тако се исто налазе таки случајеви и у Гаврилову рукопису. Тако нпр. имамо презенс *речемо* 18[a] по првој, и *рекне* 1[a], *рекнѫ* 74[b] по другој врсти. — Тако исто: *да и*[x] *помогѣ* 34[b], *по*[x]*помогѫ* 40[b], *да мѫ поможе* 88[a], 47[b], *да ѥшй поможе* 61[b], *поможе*[x] 151[a] (у ориг. нема), *помогаш* 36[a], по првој врсти, поред обичнијих облика по другој врсти, кад је овај глагол сложен; — *метѫ* 13[b] по првој и *мѣне* 14[a] по другој врсти; — Од глагола **жити* — **живемь* очувало се по првој врсти само 3. лице множине *живѫ* 33[a], 35[b], 75[b], 138[b], 102[b] (у ориг. нема), *живѫ се* 18[b], 20[b] и part. praes. act. *живѫкїй* 11[b]. Иначе се овај глагол у осталим облицима изједначио с глаголом *живети* — *живим*, па има: *оузживи*[x] 4[b], *оживити* 7[a], 57[a], *пожившїи* 73[a], *живїш* 79[b] итд. — Глагол *имати* може имати презенс и остале облике по трећој врсти: *не имаю* 81[b], *не има* 2[a], 38[b], 48[b], 56[b], *нейма* 12[a], *имаше* (3 sing.) 31[a], *имаюћи* 78[b], а може имати презенс с уметнутим *д* у основи и по првој врсти, али се код Гаврила налази тако само треће лице множине: *да имадѫ* 17[b], 18[a], 23[a], 31[b], 35[a], 44[a], 52[a], 66[b], 74[b], 80[a]. — Тако и код глагола *знати* може треће лице да гласи: *познадѫ* 81[a], *прозпадѫ* 8[a], поред правилних облика по трећој врсти. Код неких глагола друге врсте, у времену прећашњем свршеном и прошастом придеву, може да се одбаци оно *-ну-* — наставак за основу начина неодређенога, — па да те облике имају по првој врсти: *дигаш* 4[b], *дигнош* 41[b], *подиже се* 2[a], али се налазе и облици: *дигнѫ св* 1[b], *дигнѫше* 78[b], *дигнѫле* 62[a]. — Тако исто: *сретоше* 79[a], *сѣсреш* 2[b], поред: *срѣнѫти* 79[a], *срѣну* 31[b]; — *сѣдо*[x] 4[b], *сѣде* 1[a]

Digitized by Google

и *сѣднѫвшїи* 34[a]; — *вргаш би* 17[a]; — *омрзаш е* 89[a]; — *паде* 14[6] и *паднѫло*. Исти се појав налази и у данашњем нашем језику.

Глагол *стати* има правилно презенс по другој врсти: *оустанѫ* 2[a]. У аог. може да добије у основи једно *-д*, па да гласи: *оустадо*[x] 4[6], *стаде* 38[6] — по првој врсти, али може да буде и без тога *д*: *не ста* (3. аог) 81[6], *једань оуста* 85[6], *оуста*[x] 3[a]. — Тако и глагол *дати* поред през.: *да не дамо* 49[a], имамо аорист: *не даде* 34[a]. — Од глагола *хтети* поред *не ктесте* 148[6], *не кте* 31[5] имамо аог. и са уметнутим *д*: *не оусктеде* 139[a], *оузктеде* 139[6].

Од глагола *јести* поред правилнога през. *једе*[x] 25[6], *једѫкї* 25[a], налази се и краћи облик: да се *нае* 67[a]

Једна од особитих одлика Гаврилова језика јесте, да се код њега налази врло много итеративних глагола. Нарочито има много оних, који се свршују на *-ивати -оуњемь*. Многи од ових глагола не само да се не налазе код ранијих писаца који су писали пре њега, него се, по свој прилици, нису нигде ни у народу говорили, него су чисто његозе кованице. Гаврило је, при превођењу с рускога, гледао да место рускога несвршенога глагола употреби и у српскоте језику глагол који би показивао несвршену радњу, па је због тога употребљавао врло често итеративне глаголе, који такође показују несвршену радњу. Што је при томе употребљавао глаголе у таквоме облику који није обичан, не треба се ни мало чудити, јер је он и иначе волео да употребљава необичније речи. Сви ће ови глаголи бити побројани у речнику, а овде ћемо навести само неколико примера: *арикоснѫвивати се* 38[a], *арикосиваю се* 36[5], *разтрзїиваш* 31[a], *раслабљаюкї* 20[6], *смрдїива се* 2[a], *смисливаше* 34[a], *оудаљаюкї се* 79[a], *оумираюкї* 42[6], *оумѫдраавамо* 66[a], *оуразмїиваш се* 46[a], *шбасипиваш* 25[a], *шбстѫпїивати* 77[a], *шслобогївати* 86[6], *поглѫдїивати* 23[6], *испорѫюкї* 12[a], *наслѫдѫю* 85[61], *про-*

Digitized by Google

повѣдѹюкѵ 36ᵃ, *оускрсѹюкѵ* 3ᵇ, *проразѹмываю* 7ᵇ, *изѹчїива* 62ᵃ, *прилѣпїивати се* итд.

Презенс. Гласи исто онако и има исте наставке као и у данашњем нашем језику: *има* 11ᵃ, *пије* 11ᵃ, *исповѣда* 8ᵇ, *плаче* 2ᵃ, *задржѹешь* 56ᵇ, *изађе* 1ᵃ, *однесе* 1ᵃ, *измремо* 36ᵃ, *оузхоћете* 148ᵇ, *прѹ се* 88ᵃ, *беже* 81ᵃ, *гнезде се* 34ᵇ. Старијих наставака има само у цитатима из црквенога језика и Св. писма, и код глагола: *јеси* 3ᵃ, *ниси* 3ᵃ, као и у данашњем језику. Кад је глагол *ићи* сложен, налази се код њега оно *ђ* у презенсу: *ђоће* 6ᵃ, *оуђе* 7ᵇ, *нађу* 79ᵇ, *ђоге* 85ᵃ; тако исто и: *изађе* 1ᵃ, *мимоиђе* 45ᵃ, али се налази једном и: *мимоиде* 45ᵃ, *ѿиде* 44ᵇ, *да ѿидѹ* 50ᵃ.

Друго лице једнине од глагола *моћи* долази, као и у обичном говору: *можь* 25ᵇ, 79ᵃ, *не можь* 143ᵇ, *мо* 38ᵇ, 57ᵃ, 61ᵇ, 71ᵇ, 93ᵇ.

Кад је глагол *имати* одречан, онда увек редовно гласи: *не има* 153ᵃ (у ориг. не имᾶ ли) итд.; само се једном налази *нејма* 11ᵇ (у ориг. нѣ), али се *й* и овде без сумње читало као *и* а не као *j*. — Кад је пак глагол *јесамь* одречан, онда имамо правилно: *нїисмо* 147ᵇ.

И код Гаврила се налазе примери да неки глаголи треће врсте могу имати двојак презенс: *оузима* 2ᵇ, 5ᵇ, 12ᵇ и *оузимље* 21ᵃ. Тако и: *назива се* 81ᵃ и *називље* 18ᵃ, 64ᵇ; *понѹгнавамо* 21ᵃ, *понѹгнюе* 76ᵇ; *обличавамо* 143ᵇ и *обличѹю* 8ᵃ.

Од глагола *црпсти* треће лице презенса гласи: *црпѹ се* 59ᵇ; од глагола *отрти* треће лице једнине гласи: *да ѿтре* 6ᵃ (у ориг. да отрєтъ), а од глагола *нахати* треће лице множине: *нашѹ* 68ᵇ. Од глагола *слати* треће лице једнине може да гласи и *шље и*ˣ 150ᵃ, (у ориг. иχ же силаѣ) и *шиље* 83ᵃ, 84ᵃ. Од *ницати* — *ница* 17ᵃ (у ориг. нема). Од глагола *оубиѹати* прво лице множине гласи *оубїивамо*, где је дошло *в* место *j* према другим глаголима као што су *добивамо* итд., где је *в* по правилу.

Digitized by Google

Императив. Облици за императив исти су као и у данашњем језику: *не плачи* 2[a], *реци* 17[б], *живѣй* 2[б], *запрекюй* 23[a], *свѣдочи* 38[б], *шсталнай* 93[a], *оуѣкрсни* 3[б], *бѣди* 148[a], *бѣ*[ѵ] 151[б], — *радѣйте се* 5[б], *стойте* 6[a], *обѣците се* 31[a], *посагюйте* 47[б], *оумѣдрите се* 58[б] итд.

Од глагола *ићи* императив гласи кад је прост *иди* 33[б], 37[б], а кад је сложен: *оуђи* 76[б], *догѵ̑* 41[б]; друго лице множ. долази и у скраћеном облику: *ите* 85[a], 47[б]. Тако и: *држте се* 21[б], *Ѿка*[ѫ]*те* 64[б], *хоте* 70[a], 73[a], *хо̑те* 23[б], али и *ходите* 35[a].

Од глагола *слати* императив може да гласи онако исто као и у презенсу двојако: *не шли* 80[б] и *не шили* 93[a]. Први је облик данас необичнији, и употребљава се само кад је глагол сложен. Ово су управо била два глагола у старословенском језику: *сълати* и *шьлѣти*, па су им се облици измешали и изједначили.

За треће лице једнине и множине обично се употребљава треће лице презенса са свезом *нека* или *да*: *нек' се смере и поѵ̑низе* 80[a], *нека слѣшаю* 52[a], *нек' чезне* 19[a], *да сътворе* 7[б]. Ређе бива да се употребљава друго лице у значењу трећега лица: *бѣди име гѣне блгѣвенно* 5[б], *шглѣдало на*[ѫ] *бѣди лазарь* 30[a], *векы ти бѣди чѣ̑ и слава* 41[б] итд. Као што се из примера види ово је само код глагола *бити*.

Императив се може описати и глаголом *имати*, и то није баш тако редак случај: *да имате слѣшати* 7[a] (у ориг. того послѣшаєте), *да не има красти* 89[a] (у ориг. да не крадѣ̑). Једном се налази облик императива у значењу будућега времена: *тай да и чека* 24[б] (= тај ће и чекати) (у ориг. дождѣ̑).

Од глагола *моћи* императив гласи као и данас: *не мой* 2[a], 50[б], 49[a], кад је одречан, иначе гласи: *помози* 32[б]. Од *разѣмѣти* императив је: *разѣмите то* 58[б], а од *оправдати — оправди га* 48[б] (у ориг. нема).

Од глагола *видѣти* императив гласи једном и *виѣ̀ь* 3[б] (у ориг. виждь). И ако се налази свега једанпут,

Digitized by Google

ипак се не може рећи да Гаврило овај облик није изговарао, јер и иначе облици императива не долазе тако често у тексту. Напротив могло би се пре тврдити да га је Гаврило баш изговарао, и да и овај облик показује јужно порекло његова говора.

На послетку треба поменути да се налази примера да императив стоји у значењу прилога: *а ти, бой се, ниси то чѣш* 45ᵃ, *на кои мѣ бѣди посаш* 85ᵇ, као што и неке свезе могу имати значење императива: *двде* 71ᵇ.

Прошла времена. За прошлу радњу Гаврило обично употребљава аорист или перфекат, а имперфекат много ређе. Овоме је без сумње узрок мало и оригинал са кога је преводио. У оригиналу, ма да се налазе и облици имперфекта, ипак таки облици долазе много ређе, него се већином прошла радња исказује аористом и перфектом. Можда се у том Гаврило и нехотице угледао на оригинал.

Аорист. Исти су завршеци, а и гласи исто као данас: *сѣде* 1ᵃ, *привати* 1ᵃ, 5ᵇ, 6ᵃ, *оживи*ˣ 7ᵃ, *обсѣа* 19ᵇ, *заželище* 31ᵇ, *прикоснѣ се* 36ᵇ, *бѣи* 16ᵃ, *би* 138ᵇ, *бисмо* 51ᵇ, *не бисте* 9ᵇ, *ако бисте* 9ᵇ, али се налази и *би* (прво лице множине) у значењу погодбенога начина. Тако исто гласи и треће лице множине у значењу погодбенога начина.

Казали смо већ да неки глаголи друге врсте праве аорист кад одбаце *-ну-* од основе начина неодређенога: *сретоше* 79ᵃ, према *сре̄нѣти* 79ᵃ, *сре̄нѣ* 31ᵇ; *сѣдоˣ* 4ᵇ, *сѣде* 1ᵃ, према *сѣднѣвши* 33ᵇ итд.

Али се налазе и примери: *дигнѣ се* 1ᵇ, *сре̄нѣ* 31ᵇ, *дигнѣше* 78ᵇ, *сретнѣше* 79ᵃ.

Од глагола *смотрети* 67ᵃ има аорист: *смотре нѣнѣ бѣдѣ* 61ᵇ.

Од глагола *ићи*, кад је сложен, аорист гласи: *наѓе* 31ᵃ, *наѓшˣ* 60ᵇ, *догнѓше* 61ᵇ, *дођоше* 78ᵇ, *нађосмо* 146ᵇ, *ѡдоше* 44ᵇ, али се налази и: *изиде* (3. л. једн.) 13ᵇ.

Digitized by Google

Имперфекат. Рекли смо већ да долази ређе, а гласи као и данас: *бѣаше* 1⁶, 5⁶, 61ᵃ, *имаше* (3. л. једн.) 31ᵃ, *могаше* 34ᵃ, *смисливаше* (3. л. једн.) 34ᵃ, *послѹшїиваше* 34ᵃ, *хогьаше* 37ᵃ, *вальаше* 70ᵃ, *искахѹ* 90ᵃ, *пазаше* (*з* је према инфинитиву и осталим облицима) 90ᵃ, *жальаше* 82ᵃ. — Према руском су посрбљени облици имперфекта: слѣпацъ нѣки *сѣдеше* при пѹти (у ориг. сѣдѧшє), *славѣху бѣ* 6⁶ (у ориг. слакахѹ бѣ).

Од глагола *хтети* имперфекат гласи: *кьаше* 39⁶, 79⁶.

Прилог времена садашњега. Старији облик овога партиципа очувао се само у цитатима, где је и у оригиналу исти облик: *рекы* 31ᵃ цит., *ѣкдѹ и пиѣй* 58⁶ цит., *смотре* 2ᵃ, 61⁶ цит., иначе обично долази млађи облик, који се као и у данашњем нашем језику свршује на *-ћи*, или место гласа *ѣ*, утицајем црквенога језика и оригинала, налази се и *ц*, али много ређе. У оригиналу овај облик долази врло често, и то као партицип, док је у Гаврилову преводу овакав партицип замењен обично и готово по правилу описном реченицом: нпр. у ориг. не имѹщей мѹжа = *коѣано мѹжа нїе никаѳ ни имала* 1⁶; у ориг. єгоже желающаго = *коино га дагно срѹцє и своѭ дшо желїи* 101⁶; у ориг.: к дом идеже Іпѳли бѣхѹ сѣдяще = *оу онай доѭ гдѣ сѹ се были скѹпилы апслы и сѣдилы* 102ᵃ итд. Али се налази, и ако истина ређе, и код Гаврила овај глаголски облик у значењу партиципа: *обладающаго* 4ᵃ, *гредѹщаго, гредѹщемѹ* 4⁶, *текѹкьемѹ* 18⁶, *исходеюшѳ наѭ ѣкѣ* 40⁶, *навѳанаила грѣдѹща къ себѣ* (у ориг. градѹща к себѣ), *силѹ животворећѹ* 3ᵃ, *земѣа стоѣекѣа на води* 62ᵃ, *живѹкїй юноша* (у ориг. живѹщи юноша), *пребываюкьега вѣчнога живота* 87⁶ (у ориг. пребывающа), *шѳ живѹщаго* 60⁶, *ировалїа бѹдѹка се оучинила* 26ᵃ (у ориг. пропа велїа) итд. Већину оваких примера треба тумачити да су постали утицајем оригинала, јер се налазе на местима где је и у оригиналу партицип, али има примера, да се налази код Гаврила партицип и

Digitized by Google

онде, где га у оригиналу нема. Несумњиво је, да се код њега показује тежња, да се овај облик замени или описном реченицом, или да се употреби само у прилошком значењу, али та тежња још није начисто изведена, а томе је узрок колико с једне стране оригинал, толико с друге стране књижевни црквн. језик, где се чувају ови партиципи. Иначе, као што смо већ рекли, овај глаголски облик стоји у прилошком значењу и не мења се: *носекъ* 1⁶, *веселећи се* 65⁶, *капљокъ* 2⁶, 3⁴, *сѣдекъ* 4⁶, *по*ᵓ*нашаюкъ се* 4⁶, *лежекъ* 5⁴, *свѣтлекъ* 5⁴, *газекъ* 8⁶, *глѣдаюкъ* 13⁶, *глѣдекъ* 18⁴, *ходекъ* 21⁴, *бѫдѫкъ* 35⁶, *прѫкъ се* 52⁶, *видѣкъ* 61⁴, *идѫћъ* 80⁶, *ценюћъ се* 18⁶, *вичѫкъ* 33⁶, *летѫкъ* 78⁶, *скѫбѫкъ се* 18⁶, *бежекъ* 152⁶. Од глагола *хтети* овај облик гласи правилно *хотекъ* 23⁴. Као што се из примера види, ово су све трајни глаголи, и овај је облик врло обичан. Од учестаних глагола били би: *оудалнаюкъ се* 79⁴, 81⁶, *исиѫнаюкъ* 23⁴, 89⁶, *згрѣшѫюкъ* 10⁴, *исповѣдѫюкъ* 8⁶, *пропоѣдѫюкъ* 36⁴, *послѣдѫюкъ* 8⁶, *оуничтоживаюкъ* 65⁴, *блгвлнаюкъ* 36⁴, *казѫюкъ* 33⁶, *загнюраюкъ* 10⁶, *расѫгююкъ* 47⁴, *раслабнаюкъ се* 20⁶, *пророчѫкъ* 7⁴, *по*ᵓ*порѫюкъ* 12⁴, *ѿдаюкъ* 81⁴, *издаюкъ* 3⁴, *поиѫщаюкъ* 2⁶, *споминѫкъ* 136⁶. — Шта више налази се чак овај облик и код свршених глагола: *падиѫкъ* 84⁶, *оускр*ᵓ*сиѫкъ* 3⁶, *провидекъ* 2⁴, 56⁶, *рекѫкъ* 105⁶.

Облици: *звизждѫкъ* 8⁴, *желюкъ* 73⁶, направљени су према глаголима који у 3. лицу множине презенса имају *у*, угледањем на њих, а *живѫкъ* 11⁶ неће бити неправилно, него је старији облик од једнога глагола који се у нашем рукопису у осталим облицима изгубио, а сачувало се само треће лице множине: *живѫ*.

Од глагола *трпети* овај облик гласи *трпѣкъ* 18⁶ и *трпећи* 8⁴, 18⁶, а од *боравити* — *боравнекъ* 149⁶. Рекли смо већ, да су ово по својој прилици остаци јужнога говора.

Digitized by Google

Прилог времена прошлог. И овај глаголски облик код Гаврила није више партицип него прилог, и не мења се више. Изузетака има врло мало, нпр : *бѣдавшѣ ю црнѣ* 37⁶. Нарочито треба нагласити, да се овај облик *увек* свршује на *-вши: оувативши* 43ᵃ, *сѣднѣвши* 33⁶, *оставивши* 43⁶, *дошавши* 14⁶. Поменули смо већ, да се овај прилог врло често пише са удвојеним вокалом на крају: *сѣднѣвшїи* 33⁶, *прогнавшїи* 33⁶ итд.

Код глагола *бити* овај се облик прави од презенске основе *бѣд-*, па имамо: *бѣдавши* 3ᵃ, 35⁶, *бѣдаᵃши* 4⁶, *бѣдавшїи* 3⁶, 13⁶, и увек гласи само тако.

Прошасти придев. Гласи као и данас на *ш: проктеш* 1⁶, *могаш* 1⁶, *рекаш* 1⁶, 31ᵃ, *згодїш* 2ᵃ, *дошаш* 2⁶, 4⁶, *мѣчаш* 2ᵃ, 4ᵃ, 4⁶, *шденѣш се* 4⁶, *изгнаш* 34ᵃ, *оузеш* 5⁶, *гризаш* 25ᵃ, *ѣзгїпаш* 18⁶, *изишаш* 34⁶. Тако и за женски и средњи род и множину: *ктела* 6ᵃ, *рекла* 2ᵃ, *изашла* 5ᵃ, *изишла* 36⁶, *прообразовала* 41⁶, — *порасло* 19⁶, *мнѣло се* 6ᵃ, *слѣчивало се* 65ᵃ, — *расипативали* 5⁶, *мрцали* 65ᵃ, *звале* 45ᵃ, *викале* 45ᵃ итд. Старији облик на *-л* налази се само у цитатима *рекаᵃ* 85⁶¹ цит.

Рекли смо већ, да глаголи друге врсте могу у овоме облику одбацити оно *-ну-* од основе начина неодређеног, па имају овај облик као и глаголи прве врсте: *дигаш* 4⁶, 7⁶, *шмрзаш* 88⁶, *проникло* 17⁶, 89ᵃ, *вргаш* 17ᵃ, *паш* 141⁶, *пало* 16ᵃ. Према облику *дигнѣш* и *дигаш* постао је мешањем њиховим и облик *дигнош* 41⁶, који стоји на средини између њих. Али може код ових глагола оно *-ну-* и да се не одбаци: *дотакнѣло* 4⁶, *паᵈнѣш* 141⁶, *паᵈнѣло* 19⁶ (у ориг. паде), да би се *дигнѣлв* 62ᵃ, *нагнѣло се* 66ᵃ, *сирегнѣла* 62ᵃ итд.

Глаголи четврте врсте, који имају у основи *ѣ*, могу поред правилнога облика на *е*, као што су: *видеш* 12ᵃ, 80ᵃ, 138⁶, *видѣш* 62⁶, 86ᵃ, *видѣло* 62⁶, 67ᵃ, *провидеш* 46ᵃ итд. (примера има доста), имати и облик са *и: видїш* 12ᵃ, 13⁶, *живїш* 31⁶, 33⁶, 79⁶, *оживїш* 5ᵃ, 63⁶, *поживїш*

Digitized by Google

73[a], *сѣдїш* 4[б], *повелїш* 35[б], *желїш* 81[a], *корїш* 8[б], *желили сѧ* 80[б], *долетило* 16[a] итд.

Ово је *и* овде постало утицајем граматичке аналогије. Из презенса продрло је *и*, као што ћемо видети, у инфинитив и у остале глаголске облике који се праве од инфинитивне основе, па отуда то *и* и у овом облику. Тај се исти појав и данас налази још у неким крајевима народнога говора српскога. Неће бити да су ови облици са *и* остаци Гаврилова јужнога говора.

Од глагола *хтети* овај облик гласи *хотѣш* 26[б].

Трпни придев. Као што је познато, два су наставка којим постаје трпни придев *-ен*: *ношенъ* 7[б], *вићенъ* 14[б], 80[б], *крщенъ* 31[б], *понѹгнены* 11[б], *оузнесень* 13[б], *бинень* 152[б], *низбаценъ* 29[a] (у ориг. нема), *изеденъ* 13[a], *изношен*ога* 4[б], и *-тъ*: *мѣнѹтъ* 7[б], *мѣнѣ* 53[a], *оускрснѹта* 12[б], *заоуздā* 66[б], *изгнїй* 145[a], 148[б], *послать* 31[a], *спомен* 79[б], *окова* 49[a], *прода* 46[б], *именовато* 24[б] (у ориг. нареченно), *вата* 145[б], *ѿтето* 140[a], *прикова* 90[б], *венча* 29[a]. Као што се види, неки од ових примера у данашњем српском језику много су обичнији, и готово се једино и употребљавају с наставком *ен*. Има примера да се код Гаврила налази један исти придев с оба наставка: *написано* 24[a] и *написато* 24[a] (у ориг. написано), *писато* 148[a], *закопань* 4[б] и *закопать* 8[a], 9[a], 36[a], *закопата* 8[a].

Трпни придев може, као и у данашњем језику, да се употреби у значењу обичнога придева: *незнана жена* 61[a], *изношен*ога юноше* 4[б] итд.

Инфинитив. Свршује се на *-ти* или *-ћи*: *патити* 1[б], *оумрети* 1[б], *ѿстѹпити* 5[б], *посекѹвати* 6[б], *изгнати* 7[б], *изгнати* 9[a], *шилѧти* 93[б], *обѣћати* 36[б], *оуватити* 7[б], *смѣрати се* 79[a], *довести* 20[б], *по*оуѹмити* 8[a], *пожети* 14[б], 13[б], *пожнѣти* 20[a], *срѣнѹти* 79[a], *докѵ*, *по*помоћи* 88[a]. — Глагол који у садашњем времену гласи *иде** 17[б], у начину неодређеном врло често гласи *ити* 31[б], *отити кѣ* 52[б], *ити кю* 71[б], али се налази и са *-ћи*. И у оригиналу

Digitized by Google

овај глагол гласи *ити*, па је можда ту мало и оригинал утицао. — Глагол *принести* 45[a] (и у оригиналу тако) има прошасти придев *принесаш* 46[a], *донесло би* 71[a], *занесли* 101[a], са гласом с у основи; али се налази и без тога с: *донети* 2[a], 140[b], *снѣти* 14[a], *снеш си* 71[b], *нанело* 10[b]. — О облицима као што су: *видѣти* 2[a], 65[a], *постидѣти се* 39[b], *оживѣти* 21[a], *оживљети* 21[b], *смотрети* 67[a], — према: *оживити* 7[a], 41[b], *живити* 57[a], *желити* 36[b], *оузрастити* 16[b], *застидити се* 18[b], 70[b], *повѣлити* 9[a], *смотрити* 14[a], говорили смо већ, да су први старији и правилнији, а да су други постали утицајем аналогије према презенсу.

Онако исто као што неки глаголи имају двојак презенс, тако има неких итеративних глагола који могу имати двојак инфинитив и инфинитивну основу: *приближивати се* 78[b], и *приближавати се* 81[b] (презенс: *приближаваю се* 81[b]); *свршивало би се* 94[a] и *свршавало* 86[a]; *шбличавати* 143[a], *шбличїивати* 148[b]. Без сумње ће имати још оваквих примера. — Има опет неких глагола код којих је инфинитив са свим необичан: *прикоснѣвивати се* 38[a], *прославлїивати* 63[a], *шбасипивати* 25[a], *шбстѣпїивати* 77[a], *поглѣдїивати* 23[b], *подвизїивати* 24[b], *проразѣмывати* 7[b], *растрзїивати* 31[a], *оумѣдраавати* 66[a] итд.

Од инфинитива се прави и *футур*. И овде код Гаврила влада врло велика недоследност и неједнакост. Тако, или се: ћу, ћеш итд. додаје на цео, неокрњен инфинитив: *сказати кће* 33[b], *понести кћете* 148[b], *оучинити кће* 144[b], *пожети кће* 13[b], *застидѣти кће се* 70[b], *чѣти кћемо* 85[61], *ити кћу* 71[b]; или може наставак *-ти* за инфинитив да се одбаци, па да се на тако окрњен облик дода: ћу, ћеш итд.: *бикће* 151[a], *чѣкћемо* 1[b], 31[a], *сказиваћу* 4[b], *дозваћемо* 36[a], *имаће* 149[b], *вратићемо* 101[a].

Код Гаврила се налази још једна језична особина. Он особито радо воли да употребљава реченице у којима би долазио *futurum exactum*. У том случају он

Digitized by Google

прави овај облик од презенса дотичнога глагола, кад му напред дода *оуз-*: *где го*^{д} *оузвѫдѫ* 81^{6}, *оузживи*^{м} 4^{6}, *оузчѫю* 7^{а}, *оузпомаже* 17^{6}, *оузради*^{м} 17^{6}, *оу*^{ѣ}*ходи* 153^{а}, *оузчѫде* 15^{а}, *ако оузхокѣе* 96^{а}, *оузмѫче* 17^{а} итд. Примера има доста.

Прилози

Онако исто као што у данашњем нашем народном говору влада велика разноврсност у облицима и употреби неких прилога, тако се то исто јавља и код Гаврила. Старији прилози из црквенога језика измешали су се са новијим из народнога говора, те добивају различне наставке и завршетке. Неки прилози за време и место јављају се код Гаврила у три разна облика. Тако се јављају — или без икаква вокала на крају: *ка*^{д} 2^{а}, 13^{6}, 34^{6}, 91^{а}, *никадь* 1^{а}, 1^{6}, *свака*^{д} 5^{а}, 5^{6}, 23^{а}, 32^{а}, 91^{а}, *свакадь* 64^{а}, 91^{а}, *нека*^{д} 38^{6}, *са*^{д} 3^{6}, 4^{а}, 31^{а}, *садь* 44^{6}, 88^{6}, 91^{6}, *доса*^{д} 77^{6}, *свѫ*^{д} 81^{6}, *та*^{д} 85^{6}, *ѿонѫдь* 7^{6}, 44^{а}, *ѿдонѫ*^{д} 2^{6}, *никѫ*^{д} 6^{а}, 64^{6}, *ѿкѫ*^{д} 87^{а}; — или може доћи на крају вокал *-а*: *свѫда* 19^{а}, 35^{а}, *ѿтѫда* 32^{а}, *када* 35^{а}, 44^{а}, *тада* 7^{а}, 91^{6}, *кѫда* 44^{а}, 45^{а}, 147^{6}, *никѫда* 146^{а}; — или може доћи на крају вокал *-е*: *каде* 7^{а}, 13^{6}, 34^{6}, 46^{а}, 140^{6}, 147^{а}, 147^{6}, *кадѣ* 1^{а}, 2^{6}, 3^{а}, 5^{6}, 11^{а}, 71^{6}, 147^{а}, *саде* 3^{6}, 4^{а}, 63^{а}, 146^{6}, *досаде* 14^{а}, *ѿсаде* 5^{6}, *кѫде* 50^{а}. — На овакав облик с вокалом на крају може се додавати и једно *-р*: *садеръ* 7^{а}, *такоћеръ* 152^{а}; или: *тадарь* 142^{а}, *свагдарь* 2^{а}, *свагда*^{р} 89^{а}.

Ови различни облици постојали су угледањем један на други. Још је у старословенском језику било неких прилога који су могли имати двојак завршетак. Ти су прилози пренесени и у српски језик, у коме се ова особина развила још већма, па захватила и оне прилоге који нису имали двојак облик. Па не само то, него се та особина пренела и на неке предлоге: *скрозь* 24^{6} и *скрозе*.

Digitized by Google

Има неких прилога који гласе као и данас: *нѣ^{д}ва* 21^{а}, *овде* 1^{а}, 1^{б}, 2^{а}, 31^{а}, 45^{б} (увек са *е* на крају), *ондѣ* 54^{б}, *опетъ* 5^{а}, 5^{б}, *шиѣ* 10^{б}, 34^{б}, 57^{а}, 83^{б}, *како* 3^{а}, *вѣѣ̈ъ* 2^{а}, 7^{б}, 31^{а}, *тамо* 52^{а}, *онамо* 34^{а}, 56^{б}, *камо* 51^{а}, *оувѣкъ* 5^{б}, *чакъ* 11^{б} (у ориг. оуже), *онда* 21^{а}, 35^{б}. Или имамо *неръ* 1^{а}, *нере* 45^{б}, 148^{а}, *текъ* 12^{а}, *теке* 152^{б}, *доиста* 5^{а}, 7^{а}, 138^{а}, *доисто* 94^{а}, *цигло* 33^{а}, *цигли* 94^{а} *меще* 9^{б}. Неки су од њих данас врло ретки: *оуба^{х} мало* 13^{б}, *инди* 8^{а}, 16^{б}, 44^{б}, *такы* 1^{а}, 79^{а} (долази врло често), *издоволе* 6^{а}, *преко врха* 30^{а}, *исто* 15^{б} (у ориг. токмо), *шаѣ* 27^{б} (у ориг. ѣдд), *испочѣла* 36^{а} (у ориг. искони), *сѵ̑про^{к}* 32^{а} (у ориг. противѹ), *наполю* 2^{а} (у ориг. внѣ). — *Доселе* 3^{а}, *Шселе* 5^{а}, налази се само у оваком, дужем облику, а *ш^{д}згорь* 104^{а}, 153^{б}, *Шзгорь* 24^{б}, 60^{б}, 80^{б}, 148^{а} само у краћем облику. — *Докле* 42^{б}, 59^{б} може гласити и *докь* 7^{а}, 7^{б}, 37^{а}, 44^{б}, 51^{б}, 59^{а}, 85^{а}. — Некима се може додавати и партикал: *кѵ̑д'но* 92^{б}, *каконо* 15^{а}, 60^{а}, *крошоно* 16^{а}, *садено* 25^{а}; *дн'ъке* 101^{а}. — Још треба споменути да се налази *данѣ^{ш}* и *нокѣ^{ш}* 54^{а} у значењу прилога, а тако исто и *бой се* 45^{а} (у ориг. нема), и *мѵ̑че^{ш}* 37^{а}: *пристѵ̑пи мѵ̑че^{ш} штрагѵ̑* (у ориг. нема).

IV **Синтактичке особине**

Изгледа, да ни у једном погледу Гаврило није био толико подложан утицају оригинала, колико у синтактичном погледу. То је поглавито стога, што је он преводио с једнога језика, који, истина, није имао синтаксу потпуно исту с нашим, српским језиком, али како су и један и други језик сродни, то имају много заједничких синтактичких црта, па је често Гаврило задржао облик реченице какав је у оригиналу, и ако је у нашем језику обичније у ком другом облику. С друге пак стране у његову рукопису има доста синтактичких особина, које се налазе и у нашем данашњем језику. То је нарочито на оним местима, где је

Digitized by Google

он допуњавао текст својим умецима. Али код њега има и таквих особина, које нити одговарају оригиналу, нити су обичне у нашем језику. Покупити и средити све синтактичке особине у овом Гаврилову преводу, упоредити их с оригиналом и одвојити оно што је чисто његово од онога где је оригинал на њега утицао, био би предмет засебне студије. Како овај рад не претендује ни у ком погледу на потпуност и савршеност, то су и овде изнете само оне синтактичке особине које су *запажене*, било због своје необичности, било што је нешто у данашњем језику друкше, било, напротив, што потврђују неко правило данашњега језика.

Неке су од ових особина поменуте већ раније, а и овде ћемо неке навести.

Тако код Гаврила долази врло често повратан глагол онде, где у данашњем нашем језику није тако обичан: *не живѹ се теке ѿ нєдномѹ хлѣбѹ* 20⁶ (о ориг. не ѿ єдиноѭ хлѣбѣ живѹтъ), *живи се по своѥй воли* 9⁶ (у ориг. нема), *и више нїе дѹжанъ себи се живыти* 11⁶ (у ориг. и не себѣ к томѹ дѹжен' жити), *тако ти се валѧ по бѹ живити* 11⁶ (у ориг. нема), *не може се нїедань чвкъ живити теке ѿ нєдномѹ хлѣбѹ* 17⁶ (у ориг. не ѿ хлѣбѣ єдиномъ живъ бѹдетъ чл҃къ), *и гѹдскы се живѹ* 18ᵃ (у ориг. нема), *тако се е ѿ живїш овога свѣта* 93⁶; *мислите се* 21⁶; *свин'ско стадо цо се пасе оу оной гори* 25⁶ (у ориг. стадо свиній пасомое к горѣ); *искѹси се да е залѹдне сп҃енїв ѿ врачева* 40ᵃ (у ориг. искѹси, цко сѹетно сп҃енїе врачевъ); *пази се* 88ᵃ (у ориг. блюди); *обѣща се* 101⁶ (у ориг. шбѣщаетъ); *да се пада и покланя се нємѹ* 39ᵃ (у ориг. нема); *да се не сѹмнямо* 151ᵃ (у ориг. нема); *ты* ѹте* *да боравы се* 152ᵃ (у ориг. нема), *и циган'скїи да се боравимо* 151⁶ (у ориг. нема); *ка*ѹ се шбрече да ке половицѹ свога добра издати просяко** 102⁶ (у ориг. єгда ставъ рече); *да се не прїнѹдїш те и свога нєдинороѹ-нога сна е даш за нега* 153ᵃ (у ориг. нема); *како би*

Digitized by Google

миръ сташ се мегю вами 139ᵃ. Као што се из наведених примера види, ово је црта Гаврилова језика, а у оригиналу се не налази. Али има неких глагола који су и у оригиналу повратни, па је Гаврило тако задржао и у преводу: *гдено сѧ се ѣ сѧ постїш четрдесе дана* 152ᵃ (у ориг. идеже постисѧ...); *мнѣш се да ѣе сь сви сьвршень* 93ᵇ (у ориг. мнѧщасѧ совершени быти); *плачите се и ѣецайте* 23ᵇ (у ориг. плачѣтесѧ и рыдайте), *сѫзите и плачите се* 152ᵇ (у ориг. слезѣте и плачѣтесѧ); *изгниш се моѣе ране ѿ мога безѫмѣа* 44ᵃ (у ориг. согнишасѧ раны моѧ); *жеже се ѿвише* 28ᵃ (у ориг. палитсѧ найпаче).

Обратно овоме имамо у: *исиѫза на дрво да виды їса* 105ᵃ (у ориг. взыйде на смоковничѫ); *кои гѳ мрзїи и мрцїи на свога брата* 87ᵇ (у ориг. нема).

Код неких глагола предмет стоји у генитиву: *ѣерь ѣа чека свакїи час и на ово мо смр̃но кревета ѣеговога гласа* 6ᵃ; *еда хоѣемо мы вѣ̃ѣь послѫшати овога гѕна гласа* 151ᵇ; *дочекати доброга рода* 20ᵇ, *когано часа и са самь саде дочекаш* 7ᵃ; *коисно оне искѫшѧ* 17ᵇ; *каконо хвали аѕль таквы* 88ᵇ; *да и свїю добави к себи* 151ᵇ; *зове свїю* 151ᵇ; *пазїи свога закона* 9ᵇ (у ориг. нема); *држе га се* 16ᵃ. Можда је томе узрок и оригинал: *вала слѫшати бжїи словеса* 19ᵇ (у ориг. ꙗко слова Бжїѧгѡ послѫшати требѣ ѥ); *желѣкї живота* (у ориг. желает живота).

То нарочито често бива, као и у данашњем нашем језику, кад је глагол одречан: *не држи на скѫпокю жита* 88ᵇ (у ориг. нема); *коино нїиса заборавїш бжїе сѫ̃бе а ни правице ѣегове* 11ᵇ (у ориг. иже ѡправданїи гсдны не забы); *а ми мѫ низаѕо ни хвале не даемо* 137ᵇ; *не има никога* 95ᵃ; *еда не има мїръ хвайде* 153ᵃ (у ориг. нема); *и не шставише свое вѫ̃ре* 88ᵇ; *не мешай вина и млека* 88ᵇ (у ориг. нема); *не варай людїи на кѫповану и на продай* 88ᵇ (у ориг. нема); *да на зло мѣ̃сто свога добра не издамо* 88ᵃ (у ориг. нема); *не привата мое бе-*

Digitized by Google

седе (gen. sing.) 15ᵃ. Некада је тако и у оригиналу: *а мирнога иѫта нисѫ ни запантили* 43ᵇ (у ориг. и пѫти мирна не познаша); *коино не прїима себи свога крста* 105ᵃ (у ориг. ѥже бш не прїемлютъ крⷭта своегш); *ама мы тога не видимо* 40ᵇ (у ориг. но мы сегш не вѣмы); *и не знамо никаквога на себи грѣха* 11ᵇ (у ориг. ꙗко грѣха не имамы).

Неки глаголи захтевају генитив с предлогом. Необичнији су ови: *да вичемо до нашега г҃дина* 142ᵃ, *те рвче до га* 102ᵃ (у ориг. рече къ гдⷭ), *говорити до га* 14ᵇ (у ориг. къ гдⷭ), *и до га говоре* 14ᵇ, *говорекїѫ до га* 19ᵇ; *шѫ нѣ би се лишїш* 89ᵃ; *и чѫ се оу мои оушїю* 7ᵃ (у ориг. нема); *и шѫ тога са те свѣга твога дѫга шслободїш* 138ᵃ (у ориг. нема); *и шѫ тога се истино свѣдочи* 19ᵇ (у ориг. шнюдѫже швѣ естъ). — Некада је као и у данашњем језику: *еда има кого да би се могаш сиомнѫти оу гробови твое мл҃ти* 5ᵃ (у ориг. еда повѣсть кто къ гробѣхъ мл҃ть твою), *да би се сиоменѫш онога страха* 11ᵃ (у ориг. нема); *лишїи се и шцвети се свѣга цѣлокѫпнога грѣха* 106ᵃ (у ориг. всецѣлагш цр҃квїа нѣнагш шщетисѧ); *шѫ тога се шврнѫти* 89ᵇ; *исиросїш оу дрѫгїи людїи* 94ᵇ.

Неки глаголи, па чак и непрелазни, имају предмет у акузативу, место чега имамо данас друкчије: *ласка га с лѣпы рѣч'ма* 10ᵇ (у ориг. нема), *ласкати люде на кое зло имь* 35ᵃ; *ако се покае опрости га* 139ᵇ (у ориг. аще покаѥ҃сѧ шстави емѫ); *опрости нас* 140ᵃ (али се налази и: *шпрацати члко* 139ᵇ); *проси вас сатана* 15ᵃ (у ориг. проси ш васъ); *и не помишлнашь ба нї шнай свѣтъ* 139ᵃ; *помышлꙗ вѣчнѫ мѫкѫ првѳны сѫ бжїи* 39ᵇ (у ориг. нема); *ако ли бѫде кога занеш с криводо* 102ᵇ; *кои га свака хвале и блгодаре га* 17ᵇ (у ориг. ꙗкалѧщиѧ его), *и блгодаре га ш свако његовѫ дарѫ* 17ᵃ; *и ни кѣ тай живо живыти и хранити* 105ᵇ; *кѳ ме е на мо крилѫ легаш поценъ* 26ᵃ; *да не илачемо мртвога човека тѣло него свакы себе да се илачемо* 12ᵇ (у ориг. тѣже да пла-

Digitized by Google

чѣсѧ нѧ оумершею дшею), *и плакали в мр҃вѹ* 42ᵃ (у ориг. нема); налази се и друкчије: *него за нѣга више не плачи* 2ᵃ (у ориг. само: не плачи); у примеру: *и плаче та мти црква хр҃ѣанска мртвога сынка свога* 9⁶, можда је утицај оригинала, јер се и тамо тако налази: (плачѣ҃ же ѹмерша҃ сна своего); *що сѹ га проходилы* 94⁶ (у ориг. ѿ народа мимоходѧща); *да би прошаш свой живш҃ тесни҃ вратима* 24⁶ (у ориг. нема); *не иди тамо да га прїишь* 48⁶ (у ориг. нема); *настѹпиш и попраш ногами тога лава и змаѣа* 36ᵃ (у ориг. настѹпилꙁ и попралꙁ лва и змїѧ); *нїе могаш нѣга измолити* 26⁶; *пѹть заповѣдей твои҃ трча҃* 15⁶ (у ориг. пѹть... текохꙁ); *какво ли са҃ на мѣсто допаш* 27ᵃ; *да се заложи еданъ залогай* 25⁶ (у ориг. нема).

И овде је често оригинал утицао да дође акузатив, али је у овим примерима ниже утицај оригинала несумњив: *шмрзаш не свою дшѹ* 89ᵃ (у ориг. ненавидитꙁ дшѹ свою); *како на҃ хс гласи да идемо по нѣгово҃ пѹтѹ* 146ᵃ (у ориг. како нѧ҃ хс... глашаетꙁ); *сподинѣкї на҃ изліанїе х҃ве крви* 136⁶ (у ориг. воспоминающїи намꙁ излїаніе крове хвы); *не може мене досегнѹти* 105ᵃ (у ориг. не досѧжетꙁ мене).

Акузатив с предлогом имамо у: *кои на те пре҃ бирови пан'ка* 92⁶ (у ориг. клевѣ҃никꙁ); *не има се оуцо оуздати* 93ᵃ; [али и: *вѣрь се онъ на ню оузда* 17⁶ (у ориг. нема); ...*се оуздаю на бжїе орѹжье* 32ᵃ (у ориг. оупованющїи оубш на орѹжїе бжїе), *не оуздай се на то* 138ᵃ (у ориг. нема)]; овај глагол може захтевати и трећи падеж: *оуздаюкї се дѹго҃ животѹ* 10⁶ (у ориг. надежда долгаго живота); *поѹздало се на га* 102ᵃ (у ориг. оупова на га); *и за ни҃ не гъ говорїш* 34⁶ (у ориг. ш сиҳ же гдь гла); *кои доходе оу себе* (= к себи) (у ориг. приходѧ҃ в҃ себе); оузе члка на свой ско҃ 46ᵃ (у ориг. взялꙁ ѹбо на свой скот҃).

Digitized by Google

Није ништа необично код Гаврила да се предмет понавља, па доћу два предмета од којих је један именица а други заменица: *наша зе*ꙗ *ср*ꙣ*це наше не привата га оу себе* 15⁶; *свое речи не издае и* ѿ *себе* 17⁶; *сви*ˣ *оуе*ꙣ*но богатїи*ˣ *призива и* 23⁶ (у ориг. **вскоупе всѣхъ немѣстивыи богатыхъ призиваетъ**). — Али то понављање замернице не мора бити само у акузативу него и у другим падежима: *послѣ ѥгѡ не пакъ ѥго мѫжа даш оубити* 87⁶ (у ориг. нема); *ка*ꙣ *мѫ е на ѥмѫ бѣло било рѫхо* 37⁶; *оулазекѫ мѫ оу ѥговѫ кѫкю* 102⁶ (у ориг. **входа в дѡ закхеишк**); *зато ва*ꙗ *оубо рабо*ꙗ, *мои*ˣ *слѫгами, за мно*ꙗ *валꙗ ва*ꙗ *ходити* 149ª (у ориг. **вамъ бо рабомъ за мною Гдемъ подобаетъ ити**); *и ѣа кю са*ꙗ *оно*ꙗ *кои ходїи за мно*ꙗ, *даку мѫ добарь ѣадеть* 153ª; *кои би се тко нашаш и оуважень би бїш оу такво*ꙗ *послѫ* 142ª (у ориг. нема); *ако одаџа џо имате* ѿ *тога дате мл*ꙣ*тиню* 40⁶.

Датив стоји уз неке глаголе као и данас: *ркоси и*ꙗ 90⁶ (у ориг. нема); *џо ѫзбѫде кой џо нами згрѣшїш* 137ª (у ориг. нема); *горекю ѥзыкѫ желишь помокѫ* 27⁶ (у ориг. **єдиного ѧзыка горѣнїю желѣеши помощи**); *џо си сиромахѫ оучинїш* 26ª; *ѥрь ѥ гъ на*ꙗ *помогаш* 141ª, *да ти помогне*ꙗ 90ª (у ориг. **да та помлѫю**); *и како се не бы онь нѣмѫ шбрадоваш* 101⁶ (у ориг. **и како не имат радовати сѧ**); *или се на*ꙗ *валꙗ противити* 140ª; *валꙗше и тебн такѫ быти* 26ª.

Код глагола *доћи* стоји датив с предлогом: ѿ *кои*ˣ *но ако многїи к мени догю* 147ª (и у ориг. **къ мнѣ**), а ѿ *ка*ꙣ *си ты дошаш к мени* 101ª. Тако и код глагола *рећи*: *рекаш си к ѥшйзи* 5ª (у ориг. **ейже рекл еси**); *къ стомъ петрѫ е рекаш* 15ª (тако и у ориг.); *стой те вика к мени да ти помогне*ꙗ (у ориг. **вопїеши ко мнѣ**).

Чешће пута где се у оригиналу налази присвојан генетив код Гаврила стоји присвојан датив: *и предаде га матери мѫ* 6ª (у ориг. **матери егѡ**); *оо рѫке мтри мѫ*

Digitized by Google

5⁶ (у ориг. матери егш); *и швай е човкъ живїш и боравїш каконо снь мракъ и нокїи* 31⁶ (у ориг. ꙗкш сынъ ночи и тмы).

Необичнији је датив, према оригиналу, у: *савь народ искаше да би мъ се прикасали* 38ᵃ (у ориг. прикасати сѧ емъ), *не прикасай се мени* 38ᵃ (у ориг. не прикасай сѧ мнѣ), *коснъ мъ се за халинъ* 38ᵃ; *коснъ се с једнога краичка његовой халины* 37ᵃ (у ориг. коснъ сѧ краѧ ризы егш). Али може бити и друкчије: *прикоснъ се смртнога кревета* 2⁶, *неко се мене прикоснъ* 38ᵃ (у ориг. прикоснъ сѧ мнѣ); *дотаче се к носило* 6ᵃ (у ориг. коснъ сѧ одра).

Даље је необичнији датив у: *нїе мени достоянъ* 105ᵃ (у ориг. нѣст мене достоинъ); *даде мъ беседъ* 1⁶ (у ориг. глати сотвори); *зашо милованье ово свѣтъ мрзко е то Бъ* 140⁶ (у ориг. ꙗко любы мїра сего враждꙗ Бъ естъ); *да би на шо твоье занеш или ти коншй цвети закгеваш* 46⁶; *и ш то извеще на прокъ* 21ᵃ (и сѧ извѣсꙗвѣт пр҃рокъ);

Инструментал стоји уз неке глаголе као и данас: *шо си га излъчїш твоим млїю* 33⁶, *или новцы или кои знанье чи би га могаш излъчити* 88ᵃ; *ни пакъ чи помогаш* 95ᵃ (у ориг. нема); *насытїш бы ї слады мъдо* 1⁶ (у ориг. мѣда сладости вѣчныѧ насытѝ бы й); *ако ли си се шбтоварїш тежкы грѣхо и безаконїе* 151ᵃ (у ориг. аще штꙗгчен҃ъ еси беззаконїем). *неће се нїи застидити* 32ᵃ (у ориг. не постыдатъсѧ); *да би се чи дрѫгїи хвалїш* 105ᵃ (у ориг. мнѣ же да не бѫдетъ хвалитисѧ); *кои оу коншй нѫжди може чи го помоћи* 88ᵃ.

Уз неке глаголе стоји инструментал као део именског прирока: *рѣчь бжїа тѣло се оучины* 15⁶ (у ориг. егда слово плоть высть); *овай живо смркю да нариче се више него ли живото* 86ᵃ; *быти овцо* (у ориг. не вѣ овцею); али може да дође и акузатив: *каде на чины плодоно не* 17ᵃ (у ориг. творитъ насъ плодоносны).

Digitized by Google

Инструментал с предлогом с стоји код Гаврила врло често онде, где данас обично стоји у српскоме, па и у оригиналу, чист инструментал: *їсъ назаранинъ иде со ты* *пѫте* 94⁶ (у ориг. мимоходитъ); (налази се истина и: *ти би мои* *пѫте* *ходїш* 26ᵃ); *оуморити с посло* *и с молитво* 21⁶ (у ориг. нема); *засѣнш съ звѣздами и сн҃це* *и с аг҃глима* (у ориг. застѣ звѣздами); *з добры* *и бл҃гы* *ср҃це* *чѫю слово* 19⁶ (у ориг. добрымъ ср҃цемъ и бл҃гимъ слышавше слово); *него съ сви* *свои* *ср҃це* *слѫшати валѣа* (у ориг. нема); *възлюбиши съ сви* *ср҃це* *свои* цит. 19⁶ (у ориг. возлюбиши... всѣм҃ ср҃цѣ҃ твоимъ); *и с наши* *ср҃це* *то да шмилѹемо* 19⁶ (у ориг. сїе и ср҃цѣ҃ возлюбимъ); *шпра га съ свои* *сѫзами* 16ᵃ (у ориг. оумы сѫзами); *и с нашо* *ѣроскю и съ злобо* *ѣвставно смо се оуподобили и сѣдначилы се змїами* 105ᵃ (у ориг. простїю извѣстно змїи оуподобихом҃ся); *да би се гдего* *не потакнѹш ш камень с ногами твоима* 17⁶ (у ориг. да некогда не прѣткнеши ш каменъ ноги твоея); *и да се с чи* *не заоустежемо* 151ᵃ (у ориг. нѝтоже сѫмнѣше сѧ).

Необичнији је облик реченични у: *смиловати се на* *свои* *дрѹго* 138ᵃ (у ориг. помиловати клеврета своегш); *добро слѹшай цо ти каже загонетко* *твой створитель* 43ᵃ (у ориг. нема); *да има са* *чи* *живити* 89ᵃ (у ориг. нема); *чи* *сѫ томе кривы* 15ᵃ; *и нѣговы* *траго* *се држати* 96⁶; *ка* *си ме речо* *своиш* *гласїш* 71⁶ (у ориг. егда возгласилъ еси гл҃а); или с предлогом: *онь жели за ти*, *ама не може свака* *достати* 44⁶ (у ориг. нема); *за ты* *сви да желимо* 33ᵃ (у ориг. имамы оубо и свѣ желети себѣ).

И локатив с предлогом *ш* долази врло често код Гаврила онде, где је данас обичније друго штогод: *ш чемѹ си ме наѹчїш* 4⁶ (у ориг. нѣже наоучилъ мѧ еси), *оуче се ш своиѹй воли* 43⁶ (у ориг. нема), *оучекѹ се дн҃ь ноць ш с҃ло* *пїисмѹ* 20⁶ (у ориг. нема); *ш҃ селе ѣе се поѹчавати*

Digitized by Google

ѡ ѣвоншй правицы 5ª (**поѣчиѣсѧ правдѣ твоей**); али има и: **наѣчава** *и оувавѣцѣе... овой заповѣди* 90ª; *ѡ то*ᵐ *се покаѣте* 49⁶ (у ориг. нема); *ѡ чѣ*ᵐ *валѣало би да се каѣе и плаче* 87ª; *да би се люди бавилы ѡ тїи*ˣ *бесѣда*ˣ 18ª (у ориг. нема); ...*сѣ ѡ то*ᵐ *радили* 25⁶, *ако ѡ то*ᵐ *оузради*ᵐ 17⁶ (у ориг. нема), *кои сѣ само теке ѡ то*ᵐ *радили* 15⁶ (у ориг. нема), *поради ѡ нѣмѣ* 49⁶; 46ª *нити се ѡ бѣ цо оуразѣмїиваш* 46ª (у ориг. нема); *ѡ чемѣ би се могаш излѣчити* 47ª; *и раᵈ не ѡ нѣй да в скоро ѣвати* 86ª; *на са*ᵐ *ѡ себи то стекаш* 44ª (у ориг. **самѫ виноквнѫ**); *да вѣрѣе ѡ то*ᵐ 15ª (у ориг. **и не вѣрѣютъ**); (али се налази и: *и не вѣрѣю томе* 15ª); *ница ѡ то*ᵐ *рече да не скрбїишь* 97⁶ (у ориг. **ничтоже тѫ рече да смѣщаетъ**); *да не тѣжи ѡ томѣ* 48ª; *тривкїй сваџо ѡ то*ᵐ *иакъ искѣсанъ быва* 18⁶ (у ориг. **терпѣнїе же искѣство**); *валѣа на*ᵐ *свакаᵈ ѡ сваче*ᵐ *ѡсталѣати чвко*ᵐ *нине кривице* 140ª (у ориг. **ѿпѹщати члвкѡ согрѣшенїа ихъ къ намъ**); *и тога прᵉрᵉка врло ѡ сваче*ᵐ *да имате слѣшати* 7ª (у ориг. **того послѹшаѣте**); *кои се ѡ пїисмѣ и ѡ бжїе*ᵐ *се оученю трѣде* 20⁶ (у ориг. нема); *и да паᵐти ѡ томᵡ* 15ª, *да се споминѣемо и ѡ то*ᵐ *да пантїимо* 9ª (у ориг. нема); *да се смишлѣамо ѡ то*ᵐ *цо е то* 46ª (у ориг. нема); *и ѡ то*ᵐ *извѣцѣе на*ᵐ *прᵉрᵉкъ* 21ª (у ориг. и **се изкѣ҃вѣетъ пр҃ркъ**); *ѡнда поче ѡ дрѣго*ᵐ *се молити* 26⁶ (у ориг. нема).

Као што се из примера види, оваких случајева има доста, а и оригинал је утицао да их има више: *радѣй се ѡ гѣ* 2ª (у ориг. **радовати сѧ ѡ Гд҃ѣ**); *радовати се и веселити се ѡ то*ᵐ 24ª (у ориг. **тѣм радоватисѧ**); *него радѣй се ѡ томъ* 97⁶ (у ориг. нема); *не имамо се ѡ чемѣ веселити* 106ª (у ориг. нема). Него се налази и друкчије: *веселити се чемѣ* 23⁶, *нїе имаш чемѣ се веселити* 106ª (у ориг. **и не имѣ чѣсо домъ закѫа радовати сѧ**); *ѡбрадова се моа дша г бѣ момѣ спᵉтелю* 2ª (у ориг. **возрадовалѧ о Бз҃ѣ спс҃ѣ моѥ**); *бѣ ѡ то*ᵐ *валѣа хвалити* 19⁶

Digitized by Google

(у ориг. ѡ сѐ подобаетъ слава), *хвалити се ѡ то*^{м} 19^{а}, *ѡн се ѡ томъ весели и хвали* 87^{а}; *а ты свѣдочи ѡ злѣ* 38^{б} (у ориг. ѡ злѣ); *вънимали бы ѡ трню мъки х*^{в}*вой* 18^{а} (у ориг. аби внимали чавци словеса ѡ терніахъ); *даш јакѡ ѡ коњий са*^{м} *се подигла* 41^{б} (у ориг. ѡ ней же костѣ); *смиловаш се ѡ њий* 12^{б} (у ориг. смлердова ѡ ней). Имамо и друкчије: *Тко ли се на*^{д} *ни*^{м} *смилосрдїш* 43^{а} (у ориг. тко ѡ немъ смѫрдока), *зашто се ниси смлосрдїш на њега* 45^{а} (у ориг. јако не мѫрдовалъ еси ѡ немъ). Тако и: *хо*^{ч}*те по мены* 148^{б} (у ориг. гради по мнѣ); *коино иде по мены* 149^{б} (у ориг. ходай по мнѣ); *јако ю рече ити по теби ги* 96^{б}.

Необичније је слагање подмета и прирока у: *него и само ово момче цо в оуставш* 7^{а} (у ориг. и сей воставый юноша); *и оно свое сро*^{д}*ство не ктеше га к себи приватити* 49^{б} (у ориг. и свои его не прїаша).

Место заменице *свой* употребљава често присвојне заменице: *мой, твой, његовь* итд., али тако исто има врло много примера где стоји заменица *свой* на своме месту, па чак и онде где не треба (види последњи пример више).

Између *ни* и заменице умеће предлог, као и у данашњем језику: *ни за цо* 8^{б}, 138^{а}; *ни подацо* 8^{б}; *не бой се рече ни ѡдаца* 41^{б}; *и ми мъ низацо ни хвале не даемо* 137^{б} (у ориг. нема). Налази се и овакав случај: *с ни с ка*^{ч}*во*^{м} *цето*^{м} 101^{а}.

Заменица *се* стоји испред помоћнога глагола у 3. лицу једнине прошлога времена: *да се ѥ исиъ́нила сва земља* 14^{а}; *да се*^{ѥ} *подигла бжїа слава* 6^{б}; *цо ти се ѥ вѣ҃ъ била изгѫбила* 5^{б}; *кои се ѥ вѣ҃ъ бїш прилѣаїш* 5^{а} итд.

Необичнији је генитив и датив без предлога код заменица у овим примерима: *ако свакы ва*^{ѥ} *свако*^{м} *свои*^{м} *братъ́ не опростите* 138^{а} (у ориг. аще не ѡпростите кажди

Digitized by Google

братъ своемъ); *свакы на*ѥ 12б; *оучини тъ млѥть с твои*м *слъго*м *и свако*м *нами* 13а (у ориг. и коимѣждо ѿ нѣ).

Често пута дођу две или више негација код глагола, што данас није обично: *ако ли не оузнекнете* 148б (у ориг. аще ли не хощете); *нити нашъ млтвъ ни трѣ*д *не арима* 139а; *никако не може быти да би оу чемъ годь чвкъ не попъзнъш и не паш* 141б (у ориг. невозможно же намъ не ѵпадати); *ни да не по*д*помогнете свога дръга* 45а (у ориг. нема).

Код погодбених реченица често се *не* не одваја од глагола: *да би се гдего*д *не потакнъш ш камень* 17б; *да би и*м *не запов*ѣ*дїш* 35а (у ориг. да не повелѣ имъ); *и да би на*ѥ *не минъш свои*м *наглѣдание*м 106а (у ориг нема).

Предлог *съ* захтева генитив: *съпроћъ* бга *и закона сте цркве* 141а (у ориг. нема); *съпроћъ великога гдина* 6а (у ориг. прѣ Гдомь); *и тай гдинь що са*д *съпроћъ на*ѥ *иде* 6а (у ориг. нема).

Утицај оригинала опажа се у: *и запов*ѣ*да на*м *скрозь ѥакова свога брата* 137а (у ориг. чрезъ Іакова брата своего); *скро*з *пр*д*р*д*ка* 24а (у ориг. чрезъ прѣпѣка); *коено добровольно* бъ *прїима скрозь* Ісъ Ха 17а (у ориг. блгопрїятны Бгвы Іс Хмъ); *що е была изгъбила скрозь смрть* 2б (у ориг. погѣбила бѣ чрѣ смерть); *и саде скрозь тога коино сѣды на хвръвїме*м 4а (у ориг. чрѣ сѣдмцаго на херѵвїмѣ).

На послетку ваља поменути да има доста примера да реченица стоји у трпном стању, а и томе је узрок оригинал: *кои е бїш ѿ ѥордана ѿведенъ сты*м *дхо*м *оу пъстиню* 31а (у ориг. возведе бысть дхомъ стымъ въ пѵстиню).

Digitized by Google

РЕЧНИК

Онако исто као што смо видели да у Гаврилову рукопису влада велико шаренило у облицима, тако исто код њега је још веће шаренило у речима. У његову преводу могу се наћи: речи из старијега књижевнога језика, речи из народнога језика, речи које је он сам начинио, и од којих се велика већина није нигде говорила у народу, речи узете из оригинала са кога је преводио, а сем тога налази се и приличан број туђих речи, нарочито турских, које су се већ у његово време биле одомаћиле у народноме говору, те нису више сматране као туђе већ као народне речи, и он их је као такве и употребљавао.

Али се код Гаврила налази и једна друга особина. Место обичних народних речи, које сваки час долазе у говору и за које је морао знати, он врло често воли да употребљава ређе, необичније речи, или у облику који није тако обичан. Преводећи брзо, често пута није имао времена да дуже размишља и да потражи згодну народну реч, него је или сам сковао нову реч, која није ни народна ни руска ни из србуљскога језика, или је употребио у таквом облику, дајући јој завршетак који није тако обичан, не бринући се много како ће звучати и слагати се с осталим речима. Због тога ће у његову језику бити доста речи, које не само да се нису нигде у народу говориле, него се не налазе

Digitized by Google

ни у књижевном језику његова времена. Оне се само могу наћи код њега, као обележје његова језика. Те његове особитости нису сваки пут срећно погођене, често пута не звуче лепо, а по неки пут су праве грдобе, али баш стога што су необичније, оне су у многом погледу врло занимљиве.

*

Све речи које су унете у речник подељене су на две групе: српске и туђе речи. У прву групу уврштене су: речи из црквенога језика, народне речи, посрбљене речи, и оне туђе речи које су раније примљене у језик, па су се већ прилагодиле народноме језику, што су или добиле српски завршетак, или на други начин посрбљене, те су се тако одомаћиле и постале обичне, да се више не сматрају као туђе него као народне речи. У другу су групу уврштене само оне речи, поглавито турскога и немачкога порекла, које су примљене у језик од скора, које су новијега датума, и ако су се многе од њих потпуно одомаћиле и употребљавале се у народном језику као народне речи. То је учињено нарочито стога, што се хтело да се скрене пажња на њих, да се види како су многе од њих још у првој половини 18. века биле врло обичне као и данас, затим да се види које су то речи, и у колико их броју има.

Код већине речи наведено је дотично место у тексту, и како та реч гласи у оригиналу. Врло често, нарочито кад је чиста народна реч, нема речи која би јој одговарала у оригиналу. То је због оне особине Гаврилове о којој смо већ говорили, што он воли да допуњује и објашњује мисли у оригиналу, те употребљава речи, па и читаве реченице, којих нема у оригиналу. Ова објашњења и допуне су нам много драгоценије него сам превод, јер су нам се у њима поглавито

Digitized by Google

сачувале народне речи, и на тим је местима готово увек чист народни језик.

Међу речима у речнику има доста речи којих нема у Вукову Рјечнику, а има приличан број које се налазе и код Вука, па чак и у истом значењу као и код њега. Што су и овакве речи ипак унесене у речник, то је стога, што ми имамо врло мало књижевних споменика 18. века *из краја где је Гаврило писао*, који би били писани народним језиком, сем овога и још неких Гаврилових рукописа, па свакако није без интереса да се види да се многа реч, која се сачувала или у споменицима из других крајева, или је Вук доцније забележио можда у другом крају, живела и говорила се у народном језику и у крају где је Гаврило живео и радио. То исто вреди и за туђе речи.

Треба још напоменути да су звездицом * обележене речи које се налазе и у Вукову Рјечнику, а цртицом и звездицом $\bar{*}$ речи које се налазе и у Вукову Рјечнику, али не у истом облику и значењу као овде. Речи су одвајане, а и интерпункција је овде друкчија него код Гаврила.

А.) Српске речи.

б.

**бавити се — вимъ се* 18ᵃ — да би се људи бавили ш тїиˣ беседаˣ. У ориг. нема.

**бадарь* 54ᵃ — стражѕйте вели баˣро, њерь не знате оу кое кю доби к вами вашь гᶜдиᵐ докӱ.

**бахать* 94ᵇ — и велиˣ се баха͡ чѕе и многїи чагорь ю. У ориг. нема ништа.

**бацина* 73ᵃ — коино е и заради х̄а шставїш свою женѕ и децѕ и свою бацину. У ориг. нема.

безбедни 44ᵃ — зацо нїе мйрныᵐ и безбеˣныᵐ пѕтеᵐ ктеш ити. У оригиналу **занеже безъкѣднымъ не искаше ити пѣтемъ·**

Digitized by Google

бездна 35ᵃ — да би иᵐ заповѣдїш да оу безᴬнꙋ идꙋ.

безмл'вїе 61ᵇ — да се не скїита тамо овамо, него коᴬ свое кꙋ҆ѣе да седи оу безмл'вїю.

безпаметань 47ᵇ, 28ᵇ — безпамѐна оуразꙋмилы 47ᵇ. У ориг. нема ништа. — ама овога безпамѐна и лꙋдога богѐлива 28ᵇ. У оригиналу: **но сегѡ неᴬразꙋмна Богатагѡ...**

безꙋмље 44ᵃ — и изгнишᶜ се моѥ ране ѿ мога безꙋмлїа. У ориг. **согнишасѧ раны моѧ ѿ лица безꙋмїѧ моегѡ.**

безчастїе 20ᵇ — изнети кѭ оу нѥмꙋ (сꙋдꙋ) нечѐ, помїе и дрꙋгo безчастїе. У оригиналу нема.

безчастити имь 27ᵇ — и люде е ѱоваш и безчасѣїш. У оригиналу нема.

безчислень 51ᵇ — болїа ѥ рече маечка чѐ з добрыᵐ пощенѥᵐ него ли блго безчислено.

беседа* 1ᵃ — беседа гласа хᶜва оучины и мртва беседити. У ориг. **глаголїе сегѡ гласа сотвори и мртвагѡ глати.

бесити се, имь се 32ᵃ — они нисꙋ без ѣавола, бесе се свакᴬ. У ориг. нема.

бѣсноватїи 33ᵃ — иначе пакъ тай ѥврᴬлскїй мꙋᵐ бѣсноватїи како се оу рꙋхо нїе ѡблачїш. У ориг. **Иначе бо сей Єврᴬлскїй мꙋжь бѣсный.**

благовѣстїе* 1ᵃ — ѥръ наше блговѣстїе нїе к вама было текъ оу ѥдной беседы него и на силꙋ. У ориг. **блговѣствованїе.

благоволити — имь 16ᵇ — блговолили бы оу таквоᵐ камень. У ориг. **блговолили бы в' камени таковоᵐ**; блговолише рабы твои гѝ 16ᵇ.

благодареньѥ 50ᵇ — какво ли или кое блгодареньѥ кѭ ѿдати гѕ бꙋ.

благодарливь 94ᵃ — блгодарлиᵐ бы проглѣᴬнїикъ ѡ тавкоᵐ хитроᵐ гᶜнѥмꙋ дарꙋ на тїи чаᶜ проглѣда. У ориг. **Блгодарѣнѣ прозрѣвый ѡ сицевыхъ скороᵐ Гᶜдне' дарѣ.**

благодарство 36ᵃ — блгодарство нима вьздава. У ориг. **блгᴬренїе тѣмъ воздаѧ.**

благообразно 54ᵇ — каконо оу свѣлоᵐ днꙋ блгообразно да ходиᵐ.

благоподатань 40ᵇ — оузекѭте рече оу мога блгоподанога прᶜтола млᶜть. У ориг. **пріймѣте рече ѡ прᶜтла благᴬти моегѡ млᶜть.**

Digitized by Google

благоподатливъ 23ᵃ — бл҃гопода҃ливы* быти 23ᵃ. У оригиналу **Бл҃гоподатливыѭ быти.**

благопрїетно 91ᵇ — оучителю бл҃гїи їисе наоучи на° здѣ бл҃гопрїе҃но чатити. У ориг. **наѹчи насъ зде бл҃гопрїатно чтити.**

благосывлѣати — амъ 140ᵇ, 36ᵃ — бл҃госивлѣайте оне кои ва° кѧнѕ 140ᵇ. У ориг. **бл҃г°вѣте клнѧщїѧ вы.** — бл҃го°влаюкѵ 36ᵃ. У ориг. **бл҃г°вѧ.**

благословити — имъ* 141ᵃ — бл҃г°вити кѣ и на° бѣ сваки* добры* бл҃г°венїе* на нбѕ. У ориг. **Ѹб҃г°витъ и насъ Бг҃...

благота 148ᵇ — ако оузхокѣте и послѹшате благоѕ сваѕ цо има на зе*ли. У ориг. **аще хощете и послѹшаете мене, блага землѣ снѣсте.**

длижнїи 42ᵃ — и сви сѕ за нш* ѣцали и плакали кои сѕ оу домѕ билы и околнїи бли*нїи. У ориг. нема.

блѹдити — имъ* 44ᵇ — да не блѹдїи ѥ доброга пѹта. У ориг. **Ѡ пѹти истинны ѩ заблѹжденїѧ.

блѹдно 11ᵃ — кад се блѕ*но распалюе. У ориг. **егда похотїю раждизает'ся.**

блѹдность 86ᵇ — да се чвкъ не раз*жиже ср*це* на блѕ*но҃. У ориг. **хранитисѧ Ѡⷮ плотскаѧ нечистоты.**

блюдакъ 59ᵇ — зацо помѕлошави и ѥдебла вода оу нима (бунарима) и блю*ка е за пикѣ.

богаль* 23ᵃ — богалїа лазара. У ориг. **о Лазарѣ ѕбогомъ.

богатливъ 28ᵇ — ама овога безпаме҃на и лѹдога бога҃лива. У ориг. **нещ*рагѡ богатагѡ.**

богачь 26ᵃ — зато и за овога богача не вели оу мѕци него оу мѕка*.

**богинѣавъ* 79ᵃ — крастав лї е бїш, шѕга* лї е, богинѣа* лї. У ориг. нема.

болболъ* 14ᵃ, 143ᵃ — а кой не цеди него болболь з бл҃го°венїе* посѣѣ, болболь кѣ и пожети. У ориг. **сѣѧй ѡ бл҃г°венїи, ѡ бл҃г°венїи и пожнетъ. — коино не ѣде него пости, онога кои се храни и бол'болъ ѣде, да га не осѣѣе. У ориг. **Не ѣдый ѣдѹщаго да не ѡсѹждаетъ.**

болѣдовати — оуемь 45ᵃ — да твой бра҃ нецо болѣдзе ср*це* на те. У ориг. **ако братъ твой имать нѣч'то на тѧ.**

Digitized by Google

болѣзновати — оуемь 49ᵃ — него оны ѿ чїе гоᵏ вражᵏе оуврегıени и болѣзнѭю.

болѣзованье 90ᵇ — и твое майке болѣзованїе не заборавлıай. У ориг. **и матерна болезни не забѹди.**

**болѣстливь* 53ᵃ — више све неснажаᵏ ıе чвкь и болѣ͠ливь.

болıаринъ* 103ᵇ, 103ᵃ — издаıе болıаринъ закхей полакъ свога иманїа на сироте и на сиромашь. У ориг. **дла богатый Закχей полᵗ ишѣнїа своегѡ нищихъ. — него ли болıаринѹ се оувѹкѵ̈ оу цр'ство нбᶜное. У ориг. **неже богатѹ къ црᶜтвıе нбᶜное вᵗнїити.**

**бол'ма* 85ᵇ — чѹтикıемо и бол'ма се оупаметити. У ориг. нема.

боравїти — имь* 31ᵇ — и швай е човкъ живыш и боровіш каконо сн̄ъ мракѹ и нокѵ̈. У ориг. **пребывıаше сей шѭжь шкѡ сынъ ноцıи и тмы. Тако и 29ᵃ, 32ᵃ, 152ᵃ.

боравлıенье* 104ᵃ — и коᵏ нıега боравлıенье спᶜенїю чины. У ориг. **и ѹ него шбитель спᶜнїа творитъ.

**босотинıа* 40ᵇ — коино раᵏ сиротинства, голотинıе и босотинıе и глаᵏнїи и неволны грозне и крваве сѹзе роне. У ориг. нема.

бочити се — чимь се* 87ᵃ — ама ако и бочїи се с нами ѿвише тай наᵐ кѹѣнїи свой врагь. У ориг. **Но аще и враᵏ творитъ на насъ врагъ сей домашнїй.

**браздити — имь* 71ᵇ — то би оу добаръ чаᶜ положїш на шрало свою рѹкѹ, коиᵏ би право браздїш оу нбᶜно црᶜтво. У ориг. нема.

**братаць* 63ᵇ — нїе лѣпо тако на свога рогıена браца мрцати.

братны 141ᵇ — ако мы покрыемо грѣᵏ браͫны. У ориг. **покрывлшᵗ ли грѣхи брата.**

брашненица 152ᵇ — ни браᵐненице ни торбе пѹтничке не носите на пѹͫ. У ориг. **ни пири на пѹть.**

брлогь* 151ᵇ — ка оу брлогѹ лежимо. У ориг. **лежимъ вᵗ дшевной немощи.

бѹдалаıина* 92ᵇ — каква е рече бѹдалаıїна крити и осталıати овде свое блго. У ориг. **кое бо (рече) бѣйство естᵗ ташѡ шсталıти....

**бѹрагь* 103ᵇ — где сѹ испирали црева и бѹраге ѿ ованца. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

в.

варалацъ 88⁶ — ни кра^ливцы ни отимачи ни варашци ни лаже цр^ства бжїега некыю добити. У ориг. **ни татїе, ни хищницы цр^ствїа...**

варалица* 96⁶ — тако и мы да не тражимо и ницемо (sic!) варалице блага. У ориг. **да и мы не прелестныхъ богат'ствъ взыскѣемъ'.

вараньѣ* 35⁴ — ра^л лѣкавства и варања. У ориг. **и за лѣкавствїе прелес'ни.

великопаметны 28⁶ — како пакъ тай великопамѣ^ны говори соломонъ. У ориг. **якоже тойжде Премѫдрый глаголетъ Соломонъ.**

**величати — амь се* 74⁶ — оне кой се врло величаю и на ве^ли^ко се држе. У ориг. нема.

веселость 48⁴ — миросакю га масло^м веселости. У ориг. **помажѧ елеемъ' радости.**

**вѣѣ̆ъ* 16⁴ — иди вѣѣ̆ь с миро^м. У ориг. нема ове речи.

вѣчовиты 23⁶, 35⁴, 57⁶, 102⁴, 150⁴ — пла^ч вѣчовиты 23⁶. У ориг. **плачъ вѣчьный.** — и мл^сть твоја вѣчовита пребыва каде си вѣчовито сп^енїе мом8 дом8 оустроиш 102⁴. У ориг. нема. — вѣчовити те^мкы мракъ 35⁴. У ориг. **тмѫ кромѣ^шнюю.**

вїидь* 48⁶ — оставила ме је сила моја и вїидь очнїи. У ориг. **шстави ма сила моа и свѣтъ очїю моею.

вид'ло 59⁶ — износи се на видло.

видлость 31⁶, 96⁴, 29⁴ — онай се не крїе ѿ люди него излази на ви^ло͡. У ориг. **градет' къ свѣтѫ.** — ако оузхокые може м8 дати видло͡ очима 96⁴. У ориг. нема ништа. — и зове га на ви^ло͡ 29⁴. У ориг. **Призываѧ къ видѣнїю.**

видность 95⁶ — доконай и мени видно͡ мои^м очима. У ориг. **свѣтъ очїю моею.**

выка* 95⁴ — и моиш^ выко^м теке ветарь тера^м. У ориг. **копїю точїю воздѫхъ бїа гласомъ моимъ.

выкати — чемь* 17⁴ — а оно то кые и каменье выкати. У ориг. **каменїе возопїет'.

вышакъ 144⁴ — него онай вышакъ пакъ шеди себи. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

владость 40ᵃ, 95ᵃ, 137ᵃ — да шнь еданъ даѥ силꙋ и владо͠ свои͠ лю͠ма. У ориг. **ꙗко той дастъ силꙋ и державꙋ людемъ сконш'**. — оукажи тꙋ твою владо͠ и на мени, коино сѣдимь оу слѣпоти. У ориг. **ѩви и на шнѣ сѣдѧщіе͠ в' слѣпотѣ сію твою власть**. — и нима даш ѥ на то владо͠. У ориг. **Снмъ дадѐ власть**.

**влачити — имь* 69ᵃ — влачити главо͠ по зе͠ли. У ориг. нема.

водни 67ᵃ — по потопꙋ во͠номꙋ.

воꙗкъ* 18ᵃ, 37ᵃ — ѿ когано сꙋ воꙗци были исплели вѣнаць У ориг. **воннн исплетшіе вѣнець. — воꙗци пилатови. У ориг. **вшнни**.

воꙗеванѣ* 32ᵃ — ѭрь хр͠ꙗнско воꙗеваніе нїе к лю͠ма пролнвати крвь. У ориг. **ꙗкш нѣсть нша брань къ плоти и крови.

воицань 39ᵃ — каконо оу воицано доби и боꙗ. У ориг. **ꙗки къ крѣша брани**.

враждовати — оуѥмь 49ᵃ — не враждꙋю на на͠.

**врвити — имь* 94ᵇ — цо толикы люди многїи врве пꙋте͠. У ориг. нема.

вретице 27ᵃ — Облача͠ се оу вретице. У ориг. **Облачах'сѧ въ вретище**.

врекѥтина* 144ᵃ — и оу врекѥтинꙋ се издртꙋ обꙋчешь. У ориг. **и вретище и пепелъ постелеши.

врло* 15ᵇ — а врло бы и то было ако бы... У ориг. **изрѧдно жѳ, ѧцѣ...

**врстань* 93ᵇ — цо си ти са͠ вр͠ла͠, ако ницѣ не има͠, подай са͠ себе. У ориг. нема.

**врѣи — вргнемь* 17ᵃ — то би све вргаш како ницо да би было. У ориг. нема ништа.

**врꙋѣина* 25ᵃ — на врꙋѣины и на мразꙋ лежекꙏ. У ориг. нема ове реченице.

**врꙋкꙏчина* 151ᵃ — ако оу огнюцины лежишь и оу врꙋкꙏчины. У ориг. нема.

въспрїимити — имь* 30ᵃ — како е и ш͠ вьспрїимїш... зло. У ориг. **ꙗкш воспрїялъ ест' злѣ.

Digitized by Google

г.

гадость 92ᵃ — коино е преко врха гадости имаш свакоѣака свѣ͂ скога бл̄га. У ориг. нема.

гиздаво* 103⁶ — за свакѣ потребѣ гиздаво зготовлѥ͂. У ориг. **на всако дѣло блго ѹготованъ.

гласити — имь* 24ᵃ, 41⁶ — пастырь велїи гласи своѥ овце свакѣ имено͂. У ориг. **пастыръ свои овцы глашаетъ по имени. — ти си ме оукрѣпїш и даш ѣако͂ ш коиѣй сa͂ се подигла ка͂ си ме рѣчо͂ своиш͂ гласїш. У ориг. **егда возгласилъ еси.**

глашоноша* 41⁶ — не͂ко догѥ ѿ арсинагогова дома глашоноша каза мѣ. У ориг. **прїйде нѣкто ѿ сего Архїсинагога гл̄.

глѣдање* 9⁶ — и саде се оудалила ѿ глѣданїа нѥгова лица на зе͂ли. У ориг. **ѿ зрѣнїа лица его.

глѣдѣти — немь* 94⁶ — глѣ͂ни и о͂ма проглѣ͂нѣ. У ориг. **прозри и абїе прозрѣ͂.

гноѣань 24⁶ — лѣжаш е онъ оубогы пре͂ вра͂ми богатога гноя͂. У ориг. **гноенъ.**

гнѣвити — имь* 35⁶ — такоѣерь и оне кои га гнѣве и срде га. У ориг. **такожде и прогнѣвающїа его.

**гнѣвливь* 35⁶ — и кои се пасѣ ко͂ брда гр̄динскога ѣаро͂ливїи сѣ и гнѣ͂ливїи. У ориг. нема.

гнѣздити се — им се* 35⁶ — врло милѣю овы нечисты дѣси да се гнѣзде ш онїи люди коино нечисто и самоволно живѣ. У ориг. **любятъ... да водворяю͂ся въ...

гнѣсти се — емь се 40⁶ — кой на͂ шбиходе и гнѣтѣ се шко на͂. У ориг. **ѡ держащихъ на͂ ницихъ и гнѣтѫщихъ.**

гнѣлость 20ᵃ — ѿ свое кѣ пл'ти пожнѣти сма͂ и гнѣло͂. У ориг. **ѿ плоти пожнетъ истлѣнїе.**

**годовати — оуѥмь* 63⁶ — и онога старейшинѣ приказати можемо цоно нїе годоваш.

**гозбина* 25⁶ — чинїш е гозбинѣ и ча͂ свакы дн̄ь. У ориг. нема.

големь* 18ᵃ, 6ᵃ — и ка͂ оузрасте големо трнѥ. У ориг. **и возрастѣши терніе. — Кои е тай голе͂ пр°р°къ. У ориг. **кто естъ сей пр°рокъ.**

Digitized by Google

голотина* 40⁶ — ако напре вы голотиню ваше бракıе покрыете. У ориг. **наготѕ.

горнїи* 10ᵃ — извлачїи се... и из самога горнюега града ıерᶜлима. У ориг. **или самагѡ вышнѧ̑ града Ієрᶜлима.

господарство 77⁶ — кога вара овога свѣта села и гᶜпдрство, многа стока и марва и многы оусевы.

**господовати — оуıемъ* 29⁶ — и да влада и гᶜпдѕе. У ориг. нема.

**гостити се — им се* 25ᵃ — него саˣ се гостїш и частїш. У ориг. нема ове фразе.

готвити — имъ 91ᵃ — готвити многїи ıецекъ и хранити сиромаш, зашо каˣ се го̑вїи ıето (?) колıе се живо̑но. У ориг. нема.

градина* 152ᵃ, 38ᵃ — некъ иде к оной градины молити се бѕ оцѕ. У ориг. **ко вертоградѕ. — каˣ бѕдешь с оучнцы оу градины. У ориг. нема ове реченице.

грбавина 103⁶ — ако не бы сь себе те камилске грбавине из себе на сиромахе не збацїш. У ориг. **аџе бы сего вел'блюжнагѡ горба из себе не и'вергл'**.

грботина 103⁶ — смѣ̑нѕ сь себе грботинѕ богатства. У ориг. **и'верже горкъ богатствъ**.

грдь 32ᵃ — они кои сѕ грды и поноᶜливы, они нисѕ без ћавола. У ориг. **всѣ найпаче гѡрдыи ишѣютъ бѣсѡвъ**.

грдинıа 32ᵃ — коиˣно е грдинıа с нба бацила долѣ. У ориг. **иχ'же гордынѧ сѫ небсе низвержє**.

грдити се — имъ се 11ᵃ — на велико се држи и врло се грдїи. У ориг. **єгда гордынею возноси'сѧ**.

грдость 13ᵃ, 35ᵃ — да сѕ сь своıшˣ памекю млада дѣца, а не младе се злобоˣ и з грдоскю. У ориг. нема. — Раˣ превелике нихове грдости. У ориг. **гординѣ**.

**гризлица* 89⁶ — рокѣе кано свинıа и гризлица е кано мышъ. У ориг. нема.

**гристи — земь* 25ᵃ — а онай гризаш жежель наполю. У ориг. нема ове реченице.

**грозань* 40⁶ — грозне и крваве сѕзе роне. У ориг. нема ове речи.

**гѵмно* 58ᵃ — и отребикıе свое гѕˣно и пшеницѕ кıе скѕпити.

Digitized by Google

д.

даваньѥ* 106[a] — не свако даваньѥ половицѫ иманїа на҃ хвайдише. У ориг. **Не всако даньѥ по҃ имѣнїа ползѫ҃.

даваць 2[b] — прибли҃жїи се живота даваць. У ориг. **Приближи сѧ живо҃ давецѣ.**

**данакъ* 95[b] — да и ꙗ видиⷨ свѣтлы данакъ. У ориг. нема.

**данакъ* 34[b] — голѣмо брѣме и тежакъ данакъ мекю лю҃ма на лѣгꙗ. У ориг. нема.

двообразанъ 152[a] — не бѫди двообразанъ и оунѫтрица. У ориг. нема.

двошбразникъ 143[b] — ка҃ постите не бѫдите двошбразницы. У ориг. **не бѫдѣте ꙗкоже лицемѣри.**

двострѫкъ* 42[b] — двострѫко е чѫдо саде г҃ь оучинїш. У ориг. **дѣ҃ нѣ҃ чѫдеса г҃ь сотвори҃.

девица* 42[b] — да не бѫде дв҃ца дш҃а наша оумрла. У ориг. **отроковица.

девойка* 15[b] — из чⷭте дв҃ойке ѥ произашло на шваи свѣ҃. У ориг. **изⷭ чⷭтыѧ Дв҃ы.

девойчинь* 41[b] — и дв҃оичина оца и мтрь. У ориг. **и Ѿца отроковицы и мтрѫ.

дѣйставань 12[b] — на то живо слово бж҃ïе и дѣйстаⷧно. У ориг. **Не сїѣ же живо слово Бж҃ïе и дѣйствено.**

дѣйствителни 1[a] — исто слово бж҃ïе и дѣйствителное даде своⷨ гласѫ. У ориг. **дѣйсⷧвено.**

дѣлѥньѥ* 144[a] — него з дѣлѥньѥⷨ и с мобоⷨ велико҃ и сь свакиⷨ своиⷨ братоⷨ оу мирости и оу любови. У ориг. **сѫ млⷭтынею ѕѣѡ и млтвою...

детин'ство* 4[b] — ѿ мога детїин'ства. У ориг. **Ѿ юности моеѧ.

детиѣъ* 5[a] — вьзстави г҃ь тога детикꙗ. У ориг. **юношѫ.

добеѣи — гнеⷨ* 37[a] — како добеже к истинномѫ дш҃евноⷨ и телѣсноⷨ докторѫ хѫ. У ориг. **притекши къ истинномѫ врачѫ хѫ.

доби 7[a] — ѥрь иде то доби и тай чаⷥ. У ориг. **ꙗко грѧдетъ часъ.**

Digitized by Google

добриња 23[a] — испѫнаюкѵ ва[с] сваке добриње. У ориг. **исполнѧа васъ всако[е] бл҃г҃ти.**

добро* 101[a] — ето кю пола[к] мога добра г҃и дати ници[х]. У ориг. **полъ ницѣнїѧ моегѡ.

доброволство 38[a], 1[б] — на то се доброволство наро[д]ско оуглѣда и та жена. У ориг. нема. — Овде показѣе оудовица свою доброволство бл҃го. У ориг. **показѣетъ ѕѣѡ зде вдовица бл҃г[а]тъ.**

доброподатливи 106[a] — да не оузглѣдамо се на лѣкавога и нем[и]лостива Іршда, него на добропода҃ливога закхеа. У ориг. **но бл҃готворящемѣ закѵѣй** (?)

дово.л'но* 16[б] — ѥись онь ѥ и киша довол'на. У ориг. **҃Іс ѥст и дождь колѣнъ.

договорь* 44[б], 33[б] — ѡ чемѣ по то[м] ѥако[в] ст҃ы договорь написа. У ориг. **совѣтъ написа. — кои ходе на договорь к нечастиви[х]. У ориг. **идетъ на совѣтъ нечестивыхъ.**

**додворити се — им се* 25[б] — са[м] си ты тога се додворїш и заслѣжїш си. У ориг. нема ове фразе.

додирнѵти се — немь се* 3[б] — теке нѥгова се кревета исто мало рѣко[м] додирнѣ смртнога. У ориг. **коснѣ сѧ одра ѥгѡ.

доконавати се — вамь се 86[б] — гдѣ се свѣ зло доконава а не добро. У ориг. нема.

доконање 90[б], 2[б] — даде на[м] образь доконања ове заповѣды У ориг. **образъ исполненїѧ заповѣды сей.** — доконање и крај живота. У ориг. **конецъ житїѧ.**

доконати — амь* 95[б], 19[г] — ты си оуредїш зорѣ и доконаш сѣнце. У ориг. **ты совершилъ еси зарю и слнце. — чвкъ са[м] ѡ себи не може никаква добра доконати. У ориг. нема.

докончати се — чамь се* 42[б] — каде се ѥ докончаш живо҃. У ориг. **зде скончавшемѧ жизни.

докѵчати се — чамь се 10[б] — запрекѥно дрво ѿ когано е заповѣдїш бы҃ не ѥсти нити се докѣчати к нѥмѣ. У ориг. нема.

долача 44[б] — да не би ѡбставаш оу грѣхо[в]ной долачи. У ориг. нема.

**дома* 96[б] — зашо има[м] дома стара о҃ца. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

*домаћи 10 — свою домакю челнадь дврма кори и гризе. У ориг. нема.

*домакѵ̈нь 47б — а вы бздавши домакѵ̈ны. У ориг. и сами вы црквеныи гостиннки.

домакѵ̈нство 104а — каде се пронагье и твоиⁿ домакѵ̈нствоⁿ. У ориг. нема ништа.

*домашнїи 106а — ако сѣ оу комѣ домѣ вразы чвкѣ нѣговы домашнїи. У ориг. вразн члвѣкѣ домашнїи его.

*допасти — днемь 27а — какво ли саⁿ на мѣсто допашь. У ориг. нема.

*допвћати — амь 15б — нысѣ таквы допѣщалⁿ к себи доходити. У ориг. не дамѫ.

*досетити се — имь се 86а, 105а — чїа ли би памѣ могла досетити се. У ориг. нли которы разѣмъ достигнѣти доволе. — досети се той памети 105а. У ориг. оупотребиⁿ сѧ мⁿрости.

*досекѵ̈ — гнемь 38а — не може высоко досѣкѵ̈ ни доватити орлѣй крїила голѣмы. У ориг. не досязаетъ высоко крылъ орла великаго.

*достати — немь 44б, 29б, 23а — онь жели за тиⁿ, ама не може свакаⁿ достати. У ориг. нема ништа. — да бы когоⁿ могаш достати и швай и шнай свѣ. У ориг. да бы кто нижшнихъ и градѣщихъ насладнлсѧ блгъ. — нїе досташ вѣчнога живота. У ориг. не прїатъ вѣчныа жизни.

*достоѭанье 101а, 92а — да би и нѵ̈хово достоѭаньe штворїш сиромахоⁿ. У ориг. да бы и нѫ̈хъ сокровища Фверзлъ ницихъ. — цогоⁿ свога блга и достоѭанїа имаш. У ориг. всѧ елика имаши.

*достоѭати се — имь се 36б — тога цркви се достои желити. У ориг. сего црквы прележитъ желати.

*дотаћи се — кнемь се 6а — дотаче се к носилоⁿ. У ориг. коснѣсѧ одра.

дотѵ̈жїивати — вамь 148а — и на шне би свою рѣкѣ мѣнш коїгоⁿ нима дотѵ̈жїиваю. У ориг. и на стѵ̈жающїѧ ихъ возложилъ быихъ рѣкѣ мою.

Digitized by Google

*доходъ 36[a] — и оу цркви, оу нѣгово[x] домѣ чести[x] доходо[x] да живїимо. У ориг. и в' цркви хра҃мѣ его҃ чрезъ всегдашнее посѣщенїе живѣ[x].

*доходакъ 102[a] — такогѣрь и овде збыло се оу оно време дохо[a]ка единора[a]нога з дхо[x] сты[x] бжїега сна. У ориг. въ время прише҃ вїа.

дочекатель 46[б] — въси сщенници вїи сте оу цркви гостинници и пѣ҃нико[x] дочекатели. У ориг. нема.

*дочѹ́ти — ѣмъ 7[a] — еда и ѣа не дочѹ[x] тай гла[c] сна бжїа. У ориг. не ѕслыша[x]...

дошлица 104[a] — ѣрь се е шстїш мой до[x] твоѣ[x] дошлицо[x] сто[x]. У ориг. шстн бо сѧ домъ мой пришествїемъ твоимъ.

*драговол'но 16[a] — ка[a] она добро дочѹ то слово и драговолно га привати. У ориг. егда оуслыша сїе слово и со радостїю прїѧтъ.

дрвено масло 47[a] — то е дрвено ма[c]ло. У ориг. сѣ елей.

*дрктати — ѣмъ 39[a] — дркѭкѵ̈ сь страхо[x] догѣ. У ориг. трепещѹщи прїйдѣ.

*дрѹ́гоѣачи 103[a] — дрѹгоѣачи[x] ѣзыко[x]. У ориг. инны[x] ѧзыко[x].

*дрѹ́жина 25[б] — ама сь своѣ[x] дрѹжино[x], з господо[x] и з богати[x]. У ориг. нема ништа.

дрѹ́жни 48[a] — кои сѹ прали дрѹ[x]ние ране вино[x]. У ориг. излїѧвши елей на ѕвы бра҃нѧ.

дѹ́готрпѣливость 102[б] — оуказа овде закхей и дѹготрпѣливость. У ориг. долготерпѣнїѣ.

ѣ.

*гюбре 30[a] — кои ѣ бл[a]наго сна ѿ свинского гюбрѣта, идѹкѵ̈ мѣ к нѣмѣ привати га и полюби. У ориг. ѿ сви[x]скаго гноѧ.

ж.

*жежель 25[a] — а онай гризаш жежель наполю. У ориг. нема.

*желѣань 86[б] — да не глѣда желни[x] очима за тѣгѵ̈[x] женами. У ориг. нема.

Digitized by Google

желность 86б — цо е гоа оу мїрѕ прво мѕ е желно͡ тѣла да се насити блѣда. У ориг. **вса ыже сѫть въ мїрѣ первое сѫ͡ похоть плотскаѧ.**

жетва* 13б — каквой се же͡вы имамо надати. У ориг. **ыкшыыа жатвы надѣтнса имамы.

живити се — имь се* 17б — не може се ниедань чвкъ живити теке ш ѥдномѕ лѣбѣ. У ориг. **не ѡ хлѣцѣ єдиноу живъ бѫдетъ чловкъ.

живлѣнье* 86а — с каквы͡ би послоу͡ придобїш вѣчно живлѣнье. У ориг. **живо͡ вѣчны ...

живовати — оуемь* 3б — теби ѣа вели͡, оустани, оускр҃ни и живѕй. У ориг. **Воскр҃ни и живи.

животворе҆ци 3а — ѥрь и оно има таквѕ силѕ оу себи животворе҆ѕ. У ориг. нема.

животнїи* 149б, 86б — него кѣе мѕ быти и имакѣе свѣ͡ живо͡ны. У ориг. **имать свѣт͡ животный. — живо͡нїи овомѕ мїрѕ. У ориг. **житєла мїрѕ.**

животовати — оуѣмь 12б, 33а — него онай грѣ͡ зло чины. коино оу мени животѣе. У ориг. **но живы въ имѣ грѣ͡.** — таквїи животѣюкї оу г҃нємѕ храмѕ. У ориг. **таковый бо живѕщїи въ храмѣ г҃днѣ.**

**жирити се — имь се* 59б — са͡ се теке жиры кано вепарь дивлїи оу лѣгѕ. У ориг. нема.

житакь* 43а, 36а, 29а — докле ова пара, нашь жита͡, ѣавлѣа се оу нами. У ориг. **жизнь наша. — а какав ли е житакь човекѕ тамо бїш оуѣа͡но с онымa боравити. У ориг. **кое ѣш житїе...** — надаюкї се вѣчномѕ житкѕ и блгѕ и слави. У ориг. нема.

житомѣренїе 57а — да и͡ на време свое издае житомѣренїе

з.

заболѣавати — амь 86а — оно болїи а дрѣго заболѣава, брига, тѣга и нѣжа. У ориг. нема ништа.

**заборавань* 85а — задремаше сно͡ заборавны͡. У ориг. нема.

заборавити — имь 11б — коино нїиса͡ заборавїш бжіе сѣбе а ни правице нѣегове. У ориг. **иже ѡправданїи г҃днѣ͡ не забы͡.**

Digitized by Google

завидни҃къ 43⁶ — оумножило се... зазорливаца, ненавидовница, **завидни҃ика**. У ориг. нема.

завидность 73⁶ — кроме що цр҃ве оу нѣмѣ зависно и ненависно и мрзость.

завидость 11ᵃ — раᵃ нѣгова лѣндоханства, завидости и мрзости. У ориг. **чреᵃ лѣ҃ност' и зави҃**.

завичай* 151⁶, 31⁶, 87ᵃ — ѣрь по своᵏ завичаю и по своѥмѹ натѣри, сви ѥднако ка оу брлогѣ лѣжимо. У ориг. нема. — зашо свакоᵏ е то завичай шбѣкѷ се данѣшᵏ оу рѣхо. У ориг. нема ништа. — шнда га преоузме заш завичай. У ориг. **ѿ дѣкла злый шбычай.

загнюрати — амь 10⁶ — загнюраюкѷ наᶜ оу свако зло и погѣбленѣ. У ориг. **погрѣжающїѧ вѣ всѣ гѣбителство и погибелᵢ**.

**загонетка* 43ᵃ — добро слѣшай що ти каже загоне҃коᵏ твой створитель. У ориг. нема ништа.

задоволность* 94⁶ — тай мї е рече задоволно҃ и онь мї е еданъ за мою потребѣ. У ориг. **сей ми довлѣетᵢ и сей ми естъ рече єдинъ за потрѣвѣ.

задости 95⁶ — нїе овоᵏ слѣпцѣ то задосты было. У ориг. **недоволенъ сей некидающїй**.

задржанье 144⁶ — и накъ наше задржаньѥ ѿ кѣханя. У ориг. **Воздержанїе постное ѿ врашенᵢ**.

задржавати (?) — оуѥмь* 10⁶ — ласканѥ коено га вара и задржѣе га оу грѣхѣ. У ориг. **ѣдеᵖжающїѧ.

задржати се — имь се* 102⁶ — и задржа се вѣ҆ь ѿ свы преᵃнїи зала. У ориг. **воздержасѧ ѿ похотей.

задѹжбина 93ᵃ — цогоᵃ себи задѣ҃бине оучинишь то е твое толико. У ориг. **что ли бо за дш҃ѣ твою соткориши, сы твоѧ естᵢ**.

задѹшнїи* 103ᵃ — много е рече болѣе и задѣшнїе давати него ли оузимати. У ориг. **блженᵘ҃ѥ ѥ паче дѧти нежѥ пріѧмати.

**зажеѣи — жежемь* 87⁶ — жажеже граᵃ ниховь.

зажизати — жижемь* 97⁶ — и скрозь коиᵏ се тебѣ голѣма разѣма свѣтло҃ зажиже. У ориг. **и чреᵃ нихᵡ же тѣкѣ велїѧ разѣма свѣтлость возжигаетᵢсѧ.

Digitized by Google

*зазвати — зовемь 144⁶, 101⁶ — онда ка^х зазовешь бā и бъ кю те оуслышати. У ориг. **тогда возовеши и бъ оуслышитъ тѧ.** — ющце док те нїе зазваш фили^п. У ориг. **прежде даже не возгласи тебе фїлипъ.***

*зазирати — иремь 40^а — а цо сѫ ѿ блата и нечисте (рѣке) ш то^х хс не зазире. У ориг. нема ништа.

зазорливаць 43⁶ — оумножило се... по^хмигалица, лажа, шѫпа̄нїика, зазорливаца. У ориг. нема ништа.

*заѣамь 141⁶ — не почнемо заѣа^х вракѣати. У ориг. нема.

*заказивати — оуемь 90⁶ — цо на^х заказѣе и ш то^х на^с оучи блгїи наш оучтль хсъ. У ориг. нема.

*закланѣати — амь 27⁶ — и еданъ дрѣгога ѿ зла и ѿ бѣде закланѣати. У ориг. нема ништа.

*заклонь 87^а — а ѿ нѣгова немарѣнѣа роди мѫ се заклонь нѣговѫ грѣхѫ.

заклонитель 102^а — и помоѣникь и заклонитель нима е быш. У. ориг. **помощник и защитител'.**

заключанье 3^а — с таквы^х живы^х мазанье^х на штвореню заключанѣа.

закриливати — оуѣемь 45⁶ — ѣерь любо^в многе наше грѣхове закрилюе. У ориг. **ако Любы покрываетъ множество грѣховъ.**

*зактеванье 10⁶ — чвче теле^сно закте̄ванїе на блѫ^х. У ориг. нема.

*закгевати амь 5⁶, 26^а — кога онь закгева вѣѣма се држати. У ориг. **кого сѧ онъ паче держати хощет'?** — А ты мѫ нисн закгеваш да би мѫ и една мрва пала. У ориг. **нѣси хотѣ^х.**

*залаць 38⁶ — на мои лѣгѵ пословаше залцы. У ориг. нема.

*залепити — їимь 37^а — и ты^х то^х нѣне крви залепїи. У ориг. **и сихъ токъ крове сѧ прикры.**

*заложити се — имь се 25⁶, 25^а — да се заложи еданъ залогай. У ориг. нема ништа. — сирома е лазаръ врло желїш да би теке цого^х заложїш се. У ориг. **желаше... насытитисѧ.**

Digitized by Google

залѹдиња 36ᵃ, 67ᵃ — а не да живимо оу гробовїи свѣ҃цке залѹдиње. У ориг. **а не живѣ҃ѫ въ гробѣ шїрском сѹѣты.** — да се ешкиле наѥ и опїе се, разликѹ залѹдиню коино гоне овога животя. У ориг. нема ништа.

залѹдњїи* 40ᵃ — и искѹси се да ѥ залѹᵃње спᶜенїе шт врачева. У ориг. **искѹсн шкш сѹѣтно спᶜенїе врачевъ. — залѹдња мѹка 56ᵃ.

залѹдѹ* 37ᵃ, 14ᵃ — обадвое на залѹдѹ не бива. У ориг. **не съ тцѣтою бываю҃. — не сѣди залѹдѹ. У ориг. нема ништа.

**заамка* 28ᵃ — како е и швай богаты оупаш оу великѹ сѣ҃ и оу заамкѹ и поᵛ шкрїипаць. У ориг. нема ове речи.

**занети — несемь* 46ᵇ, 101ᵃ — зато се не брины ни старай да би ја цо твоѥ занеш. У ориг. нема ништа. — ако смо цо шт кога с неправдоᵛ занесли вратикѣемо. У ориг. нема ништа.

**заносити — имь* 88ᵇ, 48ᵇ — не заноси ница тѹѣе. У ориг. нема ништа. — цо еданъ дрѹгога шбѣгѹе, вара, заноси, злиᵛ шбноси и шговара. У ориг. нема ништа.

запантити — имь* 43ᵇ — а мирнога пѹта нисѹ ни запантили. У ориг. **пѹти мирна не познаша.

**запитивати — оуемь* 57ᵃ — запитѹеш саᵛ себе ты богаты чвче.

заповѣдань 3ᵃ — заповѣᵃныᵛ гласоᵛ рече. У ориг. **повелителныᵛ гласомъ.**

запрекивати — оуемь 23ᵃ — запрекюй да се велико не кїиче.

запѹстити — имь 106ᵃ — нѣгова кѹкја нїе запѹстила шт прегѣе У ориг. **домъ закѫѣѣвъ не пѹстъ.**

заслањати — амь* 3ᵇ — досаде те е заслањаш покрївачь смртны. У ориг. **Досѣлѣ прикривашѣ тѧ покрывало жалостное.

**заслонити — имь* 1ᵇ — сиротѹ и оудовицѹ привати и заслони. У ориг. нема ништа.

**застати — немь* 53ᶜ — каᵛ би мѹ дошаш гᶜпдинъ и оу правицы би га засташ.

затањати се — имь се* 39ᵃ — и видекѵ то жена да се не може затањати. У ориг. **шко не оутанисѧ.

**затезати се — жемь се* — 68ᵇ — за приповѣс҃ шрицали и затезали се.

Digitized by Google

*затискивати — оуѣмь 40б — затискѣемо свое оуши. У ориг. нема ове реченице.

*заоуздати — амь 66б — своѭ волѭ заоузда. У ориг. нема.

*заоустегнѫти — немь 38а — ни обадва орлѫа крила не би ѭй могли заоустегнѫти крви. У ориг. не ѫставили бы ѥй крока.

*заоустезати се — жемь се 151а — да се не сумнѣамо ни да се с чи заоустежемо. У ориг. ни тоже сѫмнѣщисѧ.

*заоушница 152а — и па до кайафе прїимити заоушницѫ. У ориг. ко Каіафѣ прїати ѫдареніе по лицѫ.

*зафаљенїе 83а — твоѣ вѣра рече коѣ те е довела г зафаљенїю.

*заходъ 150а — тай ѣ пѫ добаръ захо. У ориг. нема ништа.

*збиранье 56б — како е пр°р°къ провидеш нѣгово збиране проказа.

*збирати се — рам се 137а — ца ра оу цркѫ се збирамо. У ориг. нема.

*збити — бѫдем се 31а, 1а — а то како е збило се ...чѫкѣемо. У ориг. а сѥ же бысть какь? — що го гдн҃ь бь рекне, то такы и збѫде се. У ориг. нема.

збранье 61б — ѣрь старїи ха бари нисѫ задоста билы за збранье новога порода.

*званица 70а — посла и рекѵ званица.

*званье 148а, 104а — ѣре писато е ш нѣгово звању. У ориг. зане писато є ѡ званїи єгѡ. — кой ѣ право вѣроваш званю г°ню. У ориг. вѣровавый званю г°ню.

*звѣрадь 71б — ѣрь сѫ моѣа сва звѣра полскаа и шѫмскаа.

*зглаћати — ћамь 87б — защо ко прѣлюбодѣанїа зглаћа се и оубїиство. У ориг. нѳѡ прѣлюбодѣанїа ради бывает и ѫбїйство.

*зглѣдати се — дамь се 36а — не теке посѣкѵвати цркѫ да видимо каква е и да се зглѣдамо оу ништ. У ориг. нема ништа.

*зходити се — имь се 45а — такогѣр рече и ле ви згодїи се на то мѣстѣ. У ориг. бывъ на томъ мѣсцѣ.

Digitized by Google

*зготвити — имь 69[a] — онь е на[м] зго͡вїш голѣмѫ вечерѫ.

*згрѣвати — амь 18[a] — те и оны дн҃ь ноѣ҃ь не згрѣваю ср[а]ца свога. У ориг. нема ништа.

*згрозїивати се — амь се 18[б] — и оу сво[м] се каменно[м] ср[а]цѫ згрозїивали. У ориг. нема.

*здѣла 25[б] — да га к себи оунѫтра зовне на здѣлѫ иецека. У ориг. нема.

*здесити се — имь се 65[a] — здесило се е чѫдо.

*здоговарати се — амь се 51[б] — вы са[м] коино здоговарате се мегю собо[м].

*здоговорити се — имь се 45[a] — що то би те тако здоговористе се. У ориг. что ихш согласистасѧ.

*здржанье 4[б] — що си створїш здржанье на[м] смр҃ѫ. У ориг. егоже сътворилъ еси державѫ на[м] сиртїю.

*земльанїи 85[б] — страшномѫ вѣ҃ма ѿ прева земльанїи. У ориг. паче царей земныхъ.

*злобнїикь 141[a] — ка[м] ли се почнемо лѣпо пазити сь нашима злобнїици. У ориг. егда бѫде[м] добро творити ненавидѧщимъ насъ.

*злоговорливь 90[б] — кой го[м] ие злоговорли[м] оцѫ или мтри и инатїи се ш нима. У ориг. иже аще кто злорѣчи͡ щцѫ или мтри.

*злославны 36[б] — прикасиваю се злославны иезы[ч]ницы. У ориг. нема ове речи.

*злостраданье 30[a] — обра[з] вели оузмите бра҃о мога злострадања. У ориг. Образъ пріймѣте братіе мои злострастїю.

*злотворь 46[a] — свога злотвора, да би тко сишао... сь свога конња и нега би посадїш. У ориг. нема ништа.

*злочесть 93[б] — каде чл҃къ изпа[м]не ра[м] некога свога злоче͡ла по͡ла из свога истога дома. У ориг. нема ништа.

*злочестникь 82[б] — безча͡ность мѫ чине е[м]ны злоче͡ницы.

*зорнѣача 21[a] — ютро излазїи рече кано зорнѣача. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

и.

играчина 64ᵃ — що е играчина и спрдачина. У ориг. нема.

изагнити — изагнїимъ* 9ᵃ, 145ᵃ — оу томѕ смрадѕ оу комѕ но кнешь до конца саᵛ изагнити. У ориг. **к' нещ' же и весма согнїешн. — коино вѣнаць никаᵃ истиноᵛ некые изагнити. У ориг. **неистлѣненъ.**

**изасѵ́ти — сиемь* 45⁶ — тай кои е на себи имаш изасѕто мѵ̈ро.

избїирнѵ́ти — немь 144ᵃ — защо нїисаᵛ ја таквога поста избїирнѕш велїи гь. У ориг. **не таковый постъ азъ избрахъ'.**

изборитъ — видѣти старѣйшинѕ првшега меѣѕ свимь прᵛныᵛ и изборитыᵛ. У ориг. **старѣншинѕ перкеᵛствующаго въ всѣᵛ избранныᵛ.**

извѣ́стивати — амь 89⁶ — и ради тога лѣпо **извѣстива** соломонь.

изволѣнїе 45⁶ — кои е саᵛ изволѣнїе имаш. У ориг. **и иже саᵛ изволи.**

изврг нѵ́ти — немь* 56ᵃ — да кнешъ ове нокѵ̈ рѕ̾ноᵛ и злоᵛ смркю свою дѕшѕ **изврг нѵ́ти.

изгѵ́бленье 148⁶ — и ваше се изгѕбленю теке доᶻсмѣхѕеᵛ. У ориг. **и азъ вашей погибели посмѣюсѧ.**

издахнѵ́кье* 90⁶ — до самога свога издаᶻнѕкја. У ориг. **даже до под'матїѧ сиртн.

издоволье 6ᵃ — да вѣѣь издоволе гᶜню силѕ изкаже. У ориг. **да оуже и доволнѣ силъ гᶜдню изˈглетъ.**

**изелица* 89⁶ — изелица ка вѕкъ. У ориг. нема.

изестїе 74ᵃ — на много и слаᶻко изеᶜтїе.

излаженье 44ᵃ — гь би сьчѕваш оуходешїе и излаженїе негово. У ориг. **вˈхожденїе его и исхожᶻенїе.**

**измамити — имь* 140ᵃ — а не що е крадено и измаᵛлено или ѿтето. У ориг. нема ништа.

измлатити — имь* 44⁶ — кои га свѕкоше и добро измлатише. У ориг. **иже совлекше его и ꙗ̈вы возложивше ѿйдоша.

измолнавити — имь 56ᵃ — ни пакъ молнаць кье га исмолнавити и изгристи.

Digitized by Google

измрети — мремь 36[а] — да не измремо него живы бѫдемо. У ориг. **ꙗкѡ не оумре҃ но живи бѫдем҃**.

изнемоҳи — гнемь* 92[а] — или люди сами собо҃ шстаре и изнемо[г]нѫ. У ориг. **сами собою ѡбѣтшлаютъ.

изнапредь 88[б] — скрозь пр°р°ка ш себи изнапре[д] рече. У ориг. **ѡ себѣ пре[д]рече**.

изникнѫти — немь* 16[б] — да изникне и да оузрасте. У ориг. само: **во[з]растити.

**износакь* 57[б] — првы ро[д] и износакъ ѿ земле. У ориг. нема.

изнѫрити — имь 29[б] — истрошїш или проиграш оу пїанствѣ и з блѣ[д]ницами изнѣрїш. У ориг. нема ништа.

изопинати се — ꙗмь се 48[а] — тако да се изопїнаю ѿ изобилїа мога дома. У ориг. **ꙗко ѕпинаю[т]ся ѿ ѡбилїа домѣ моего**.

изреченье 21[а] — по ап[с]лкомѣ изреченю. У ориг. **по Реченїю Ап[с]ла**.

именовати — оуѥмь* 31[б], 1[б] — ради тога не кте га именовати каконо и богатога. У ориг. нема ништа. — що се ѥ именоваш гра[д] наинъ. У ориг. **нарицаемаго наинъ.

имовитъ 56[б], 57[б] — свакога имовита чл҃ка. — имовитїи сте.

**инатъ* 10[а] — и пѣца прстима на чїи ина҃. У ориг. нема.

**инатити се — имь се* 148[а], 90[б] — о ко҃ но не инати се. — инатїи се ш нима. У ориг. нема ништа.

исказати — жемь* 32[б] — изказакю мѣ име пре[д] мои҃ оце҃ и пре[д] аггли его. У ориг. **и исповѣ҃ имѧ его пре[д] Ѻцем҃.

исказивати — ѵемь 34[а], 14[а] — могаше повѣдати пакъ и то исказивати по градѣ. У ориг. нема. — ш то҃ и са҃ хс҃ исказѣе. У ориг. **исповѣдѣетъ**.

**искѵпити — имь* 27[б] — роба искѣпити. У ориг. нема ништа.

искѵсанъ 18[б] — а трпекѵ сваџо ш то҃ пакъ искѣсанъ быва. У ориг. **терпенїе же искѵство**.

искѵшивати (?) — шѵемь* 17[б] — опе҃ о то҃ искѣшѣе онъ исты. У ориг. **искѵшаетъ тойжде.

испитывати — оуѥмь* 85[б] — и тога нашега великога кнза и Оучтлѧ блгога иса испитѣе овде некой кнзь юдейскый. У ориг. **вопрошает' зде некїй князь.

Digitized by Google

исповѣдивати (?) — оую҃мь 69ᵃ — исповѣдꙋю҃кѵ̀ свое грѣхове. У ориг. **исповѣдꙋа грѣхꙋ свои҃**.

исправити се — имь се 139ᵃ — вы двоица мегю собо҃ се погодите и исправите се ѥданъ дрꙋго҃. У ориг. нема ништа.

испровргаш 34ᵇ — да би се испр°вргаш тай ѣаволскы великы товарь. У ориг. **да бы сѧ҃ изѧ҃ергл҃ то врѣша сѣсш°ское**.

испродати — амь 92ᵃ — иди и свѣ испродай цюго҃ свога бл҃га и достоꙗнꙗ има҃. У ориг. **продажѧ҃**.

**испꙋ҃нѣнье* 85ᵃ — за твое бл҃горо҃ное испꙋ҃нѣнье десеты҃ заповѣде҃.

**испꙋ҃нѣти — амь* 18ᵃ, 87ᵃ — и свакꙋ҃ свою волю и желю да могꙋ҃ испꙋ҃нѣти. У ориг. нема. — и испꙋ҃нѣ се на нѣмꙋ҃ пр°р°часка рѣчь. У ориг. нема.

истанꙋ҃ти — имь* 144ᵃ — ако рече истанꙋ҃шь свой вратъ ѿ поста, каконо српь. У ориг. **ацѥ и слѣчеши ꙗкѡ сѣрпъ кыю скою.

**истезати — жемь* 47ᵇ — некые ва҃ гь҃ изстезати ѥсте ли многꙋ҃ жртвꙋ҃ нѣмꙋ҃ приносили. У ориг. нема ништа.

истезꙋ҃ивати — амь 88ᵃ, 47ᵇ — нимало ѿ то҃ не мотрити комꙋ҃ ли каквꙋ҃ ли чл҃кꙋ҃ що дати ни истезꙋ҃ивати ко е. У ориг. **не истѣзающе кошꙋ҃**. — него кѣте люто и горко истезꙋ҃ивани быти.

истинань* 148ᵃ — истинань кѣшь бити. У ориг. **истинный бꙋ҃деши.

истинито* 92ᵃ — онда кѣшь истинито наслѣдити вѣ҃ны живо҃. У ориг. **извѣ҃но.

истинность 39ᵃ — ѿкрꙋ҃ива҃ прѣ҃ свима твою правдꙋ҃ и твою истинно҃. У ориг. **истинꙋ҃ твою**.

j.

ꙗвставно 105ᵃ — ама с нашо҃ ꙗроскю и съ злобо҃ ꙗвставно смо се оуподобили и сѣдначили се змїами. У ориг. **но простїю извѣстно сьмїи оуподобихо҃сѧ**.

ꙗгодня* 105ᵃ — изашаш е на добротворне нб҃не мердивине како на некꙋ҃ ꙗго҃ню. У ориг. **акы на ꙗгодичнюю нѣкꙋю.

ꙗзва 43ᵇ — тако и тога чвка свлекоше каде ꙗзве вложише на нь.

Digitized by Google

ꙗзвити — имь 44ᵃ — наши наᶜ грѣсы ꙗзвѣ и ѿнѕᵃ наᵘ не дадѕ мира.

ꙗзвлѣнь 46ᵃ — раꙗава, ꙗзвлѣна, неволнаа ѿ гꙗавола и грѣха. У ориг. нема ништа.

ꙗкость 37ᵇ, 151ᵃ — изаѣе ѿ ове крваве халине ꙗкоⷪ. У ориг. **изыйдѣ ѿ сѣⷯ кровавыⷯ ризы сила**. — силѕ имаᵘ и ꙗкоⷪ. У ориг. нема.

**ꙗкота* 61ᵃ — даѣе нѣзиной немокѵ̈ ꙗкотѕ.

ꙗрко* 95ᵃ — чи но е прᶜтоль каконо ꙗрко сѕнце преᴬ тобоᵘ. У ориг. **ꙗко слнце прᴬ тобою.

ꙗростливо 47ᵇ, 35ᵇ — испралꙗайте таквога с кроⷪкыᵘ и тихыᵘ срᴬцеᵘ, а не ꙗроⷪливо. У ориг. нема. — ꙗростливы сѕ и гнѣᴮливїи. У ориг. нема.

ꙗсность 80ᵃ — али свою ꙗсноⷪ и свѣтлоⷪ ѿ тебе имадѕ.

ѣднограгꙗанинъ 76ᵈ — и вѣҍь више нисте незнанны, ни пришалцы ни пакь мимохоᴬцы, него ѣдножители и ѣᴬноградꙗаны.

**ѣженье* 86ᵇ — ѿ ѣженꙗа коже. У ориг. нема.

ѣето 67ᵃ — где би се намерїш да слаᴬко ѣето изе и попїе.

ѣцати — амь* 42ᵃ, 23ᵇ — и сви сѕ за ништᵘ ѣцали и плакали. У ориг. **плакахѕ же сѧ всѣ и рыдахѕ сѧ. — плачите се и ѣцајте. У ориг. **плачитєсѧ и рꙑдајтє**.

ѣцекъ 25ᵇ, 10ᵇ — да га к себи оунѕтра зовне на здѣлѕ ѣцека. У ориг. нема. — и ласка га с лѣпыᵘ рѣчма и с ѣцекоᵘ разликыᵘ и свираньᵘ поюкѵ̈. У ориг. нема.

юза 63ᵇ — ѿдрешити ѿ те юзе.

К.

**казїиванье* 136ᵇ — а и беᴮ тоᵍᵃ казїиванꙗ мы сами можемо знати. У ориг. нема ништа.

**канити — имь* 70ᵃ — гᶜдиᵘ ваᶜ каны лѣпо да догѣете на вечерѕ. У ориг. нема.

**каранье* 70ᵃ — то кѣ бити велика люᴬска кадига и каранѣ вѣчно. У ориг. нема.

касати се — амь се 12ᵃ — молити се бѕ и к свакоᵘ добрѕ дѣлѕ кадати се.

Digitized by Google

**кичеливъ* 74ᵃ — брани мѫ и кичеливы поноᶜны живоᵀ. У ориг. нема.

кичити се — имъ се 23ᵃ — да се велико не кїиче. У ориг. **не високо шѫдрствовати.**

класти — демъ* 47ᵇ — защо кладете на люде и мекюте имь на лѣгїа големе и тешке товаре. У ориг. **ико накладаете на члвѣка бремена.

**клепати — клеплемъ* 10ᵃ — ногами клеᵖлие и маше безпослень. У ориг. нема.

ключаница* 2ᵇ — прикоснѫ се к смртной ключаницы. У ориг. **прикоснѫсѧ заключенїа смртнаго.

**козлиѣи* 77ᵃ — и с козликѹ кіе докѹ преда те. У ориг. нема.

колицмина — сви колицмина се гоᵃ ѿвракіате.

коснѫкіе 3ᵃ — оузима гь ради коснѫкіа к смрᵀномѫ креветѫ. У ориг. **къ одрѫ Прикосновенїѧ.**

**крагїа* 88ᵇ — то се све крагїа нариче. У ориг. нема.

краичакъ* 37ᵃ — коснѫ се с ѣеднога краичка нѣеговой халины. У ориг. **коснѫ сѧ края.

кральство 41ᵃ — цо гоᵃ има на зеᵐли гᶜпᶜства, кральства и црᶜства. У ориг. нема.

**красниї* 43ᵃ — и тако живы, зᵃравы и красны оу свакоᵘ добрѫ. У ориг. нема ове речи.

**краставь* 79ᵃ — краставᵃ лї е бїш, шѫгаᵃ лї е. У ориг. нема.

крававикъ 34ᵇ — и онда мѫ крававикѫ теже и горе бива него ᵘ како мѫ е првачь было. У ориг. **тогда бываютъ послѣднѧѧ члкѫ тошѫ горша первыᵡ.**

кравникъ* 87ᵇ — онь ѣе исты кравникъ. У ориг. **члковѣїйца естъ.

кравопролитань 38ᵇ — а каᵡ кравопролиᵀны воины привате се твога тѣла. У ориг. **кровоточивый.**

кравопролитникъ 38ᵇ — а кравопролитницы воѣацы кой твою кравь изливаю. У ориг. **кровоточивый кровь твою источающїи вшїни.**

кравоточенье 39ᵃ — была саᵘ оу кравоточеню ѿ дванаи година. У ориг. **бѣхъ в' точенїи крове.**

Digitized by Google

кровоточивица 38ᵃ — а ова кровоточивица горѣга е и љѣега имала при себи змїа. У ориг. **жена кровоточивая**...

кривина* 89ᵃ — и нѣговѕ кривинѕ и соломонь изнавлюе. У ориг. **сего же вины итд.

**крмити — имь* 23ᵃ — и свако живо҃но држи, храни и крми и живы. У ориг. нема ништа.

кроме 92ᵃ, 31ᵃ — ница ти нїе за потребѕ кроме то едно. У ориг. нема. — ниса҃ рече ја послать кромѣ к овцами. У ориг. **токмо къ овца҃**.

кѹнетина* 33ᵃ — но сѕ кѹнетино҃ нечистомѕ дѕхѕ. У ориг. **но сѕ҃ храмо҃ нечистомѕ дѕхѕ.

Л.

лажа* 43ᵇ, 32ᵃ — оумножило се... хрсѣза, штимача, варалица, лажа. У ориг. нема. — нити се ѣ пакъ каква го҃ лажа ни ласка нашла оу нѣговы оусти. У ориг. **не wбрѣте сѧ лѣст҃ къ оустѣ҃ его.

лакомость 73ᵇ — ѣедань дрѕгога да може изести ѿ лакомости.

ланац* 35ᵃ — и швога тако шбтовареного гвозденима ланцы и негбами. У ориг. **оузы желѣзными.

**лапити — имь* 86ᵃ — ла҃... докь ѣ теке лапїи и растргне е. У ориг. нема.

ласка 32ᵃ — нити се ѣ пакъ каква го҃ лажа ни ласка нашла оу нѣговы оусти. У ориг. нема ове речи.

**лѣгна* 38ᵇ — на мои лѣгѵ҃ пословаше залцы. У ориг. нема.

лежанье* 145ᵃ — ако хокѣе шбрадовати се на лежаню крыла авраамова. У ориг. **аще хощет҃ возрадоватисѧ на ложѣ Лѡна Ѵкралила.

лѣкарь* 47ᵃ — гостинико҃ цркве дшевны҃ лѣкаремь. У ориг. **дх҃вныхъ҃ врачев҃.

лѣкарство 39ᵃ — кои си събраш и скѕпїш ра҃ лѣкарства свакоѣаке болѣсти.

лѣндоханство 11ᵃ — ка҃ мѕ се оу ср҃цѕ погаси љуба҃ г҃ бѕ и своме родѕ и племенѕ, ра҃ нѣгова лѣндоханства и завидости и мрзости. У ориг. нема ништа.

ликовати — оуемь 145ᵇ — и ликовати сь а҃гли. У ориг. нема

Digitized by Google

*лончина 33[a] — него быва погана лончина ни за какѵ̀ потребѵ̀ нїе. У ориг. **но бываетъ сосѵ̀дъ въ нечестъ.**

*лѵ̀чше 142[a] — лѵ̀чше и болѣе • гѵ̀ бѵ̀ ради наше мл^сти ѿвѣ̀ давати. У ориг. **лѵ̀чше есть.**

Љ.

*любазность 102[б] — и показаш е оу себи тай дш̄евны плод[a] закхей любаз^но и радо. У ориг. **показа бо Закхей плодъ дховны любы и радост'.**

*людоѵ̀боица 105[б] — коино ѥ людоѵ̀боица ѿ почела. У ориг. **человѣкоѵ̀бїйца.**

*лютость 142[a] — и ако престанемо ѿ мрщанїа и пресечемо нашѵ̀ лютo г братѵ̀. У ориг. **ярост' наша.**

М.

*маечакъ 101[б] — защо маечакь бїаше. У ориг. **яко возрастомъ малъ бѣ.**

*мазанъ 40[б] — лѣпе и мазне беседе. У ориг. нема ове речи.

*мазность 47[a] — а зейтинъ пакъ (има у себи) некѵ̀ сладо и мазно. У ориг. **злей же некою благ^сть и кротость.**

*маловрѣ̀данъ 23[б] — да би вїи мою маловрѣ[a]нѵ̀ беседѵ̀ за оу-ср[a]но приватили слѵ̀шанѣ. У ориг. **оубогое глаголанїе мое.**

*малоѵ̀манъ 75[б] — пахоре, кои сѵ̀ малоѵ̀мны, несна[a]ны, некнижны. У ориг. нема.

*марва 14[a] — землю е свѵ̀ засѣаш с траво[a]... с марво[a], съ ск^ты свакоіаки. У ориг. нема.

*марвинче 53[a] — тако ли си до конца какого[a] ско[a] или мар-ви[a]че. У ориг. нема ове речи.

*маа[a] 38[б] — на тїи маа[a] стаде ншй кръвь. У ориг. **абїе ста токъ крове ем.**

*машити се — имъ се 25[б] — ниси се ктеш ни ѥ[a]ны[a] прс]о[a] машити. У ориг. **ниже... двигнѵ̀лъ еси.**

*мегюсобны 48[б] — него ншце и оунѵ̀трашнїи[a] мегюсобни[a] много множаство има людїи. У ориг. тако исто: **междѵ̀собныхъ.**

*мести — темь 72[б], 13[б] — мете лю[a]ма паме. — него више теке себе и наро[a] метѵ̀ и вараю. У ориг. нема.

Digitized by Google

мещe* 95ᵃ, 34ᵃ — мой глаᶜ нѣмѕ мещe дара доноси⁽ᵏ⁾. У ориг. **ѣѫ мѣсто. — мещe мене. У ориг. **в' мѣсто мене.**

милованье* 140⁶ — защо милованье ово⁽ᵏ⁾ свѣтѕ мрзко е то бз̄. У ориг. **любы цѣра сего.

миловати — оуемь* 88ᵃ, 28⁶ — защо милѕемо ѕвѣкъ неправицѕ. У ориг. **чрез' любленїе неправды. — ако би миловаш нищаго, то би бл̄женъ бїш. У ориг. **и милѹй нищаго блженъ бы былъ.**

**милокрвь — ань* 137⁶, 23ᵃ — теке да смᵒ мы мегю собо⁽ᵏ⁾ милокрвни да недань дрѕгомѕ не зактевамо цете. У ориг. нема. — милокрвь. У ориг. нема.

милосрдство 102⁶ — оуказа пре⁽ᵃ⁾ гдe⁽ᵏ⁾ за⁽ᵃ⁾хей пакъ блг̃ и мл⁽ᵉ⁾р⁽ᵃ⁾ство. У ориг. **блгость и мл⁽ᵉ⁾рдїе.**

милосрдствовати — оуѥмь 46⁶ — и доиста мл⁽ᵉ⁾рдствова овай самаранинъ.

милосѣа* 6⁶ — защо нейзина материна милосѣа изтера нѣй ѿ ср⁽ᵃ⁾ца наполе стра⁽ᵃ⁾. У ориг. **любы цѣрна.

мимоѣи — огѥмь 45ᵃ — ка⁽ᵃ⁾ га виде а шнь мимогѥе. У ориг. **егда и видѣ⁽ᵃ⁾ его мимоидe.**

мимоходаць* 48⁶ — мимохо⁽ᵃ⁾це⁽ᵏ⁾. У ориг. **мимоидѹщыи.

мимоходити — имь 44⁶ — некой попъ мимохогѥаше оны⁽ᵏ⁾ пѕте⁽ᵏ⁾. У ориг. **схо⁽ᵏ⁾дашe пѹте⁽ᵏ⁾.**

мирость 41ᵃ, 144ᵃ — сп⁽ᵉ⁾сна кѥ бити и ходити оу мирости. У ориг. **и пойдѣ̃ в' мирѣ.** — и сь сваки⁽ᵏ⁾ свои⁽ᵏ⁾ брато⁽ᵏ⁾ бѕди оу мирости и любови. У ориг. нема.

**мыто* 85⁶ — а ѿ непра⁽ᵃ⁾де и мыта да се клоне. У ориг. нема ништа.

младити се — имь се* 13ᵃ — а не младе се злобо⁽ᵏ⁾ и з гроскю. У ориг. **паче же ѕмо⁽ᵏ⁾ а не злобою мл⁽ᵃ⁾нствѹщей.

младоженна* 144⁶ — и да изагѥе и младоженна ѿ свое постеле и млада невѣста ѿ оудадбе. У ориг. **женихъ ѿ ложа своегw.

мнѣти — мнимь (се)* 34⁶, 95ᵃ, 10⁶ — или се теби мни. У ориг. **или мнит' ти сѧ. — мнѣш е слѣпаць овай да сѕ, бой се, они некы хрсѕзи и харамїе. У ориг. **мнѧше слѣпц⁽ᵏ⁾.** — А оу старо⁽ᵐ⁾ мни да е то вѣѣ бь заборавїш. У ориг. нема.

Digitized by Google

многородань 21⁶ — дѣжны смо плодоносны и многороʌны бити. У ориг. нема ове речи.

множаство 34⁶ — толико много множаство нечастивы. У ориг. нема.

**моба* 138⁶, 62⁶ — некые ни смотрити на тѣ нашѣ мобѣ. — моба пропрочаска.

молань* 97⁶ — и молны оузданиѥ ищшь више сѣпроѣь претења вичѣкѵ. У ориг. **и надежʌею шлѧщею ѥгѡ паче и паче противѣ прещенїй.

молитавни 78⁶ — мой до велїи до млитавны назива се. У ориг. **домъ млитвы.**

молѣаць* 27⁶, 56ᵃ — и ваше рѣхо поедоше молци. У ориг. **молїе помѧдоша. — молѣаць.

морити — имь* 36ᵃ, 5ᵃ — коино ис почела бїю и море люде. У ориг. нема. — ѣако гдь морїи и пакъ оживлюе. У ориг. **ѣако гдь мртвитъ и живитъ.

**мотика* 25ᵃ — свою дшѣ цкопа мотико. У ориг. нема ове речи.

мотичарь 73⁶ — бѣде трговаць великы на глась за мало, пакъ послѣ или мотичарь, да или хаиѡ или бѣде лажа по свѣтѣ.

мотрити — имь* 86ᵃ, 18ᵃ — рада е да би нас скоро изела каконо лʌка мотрїи некѣ звѣркѣ прʌ собо. У ориг. нема. — коино сѣ врло мотрѧлы на трње. 18⁶. У ориг. **иже взирающе на терніе.

мочити — имь* 148ᵃ — него свой крев паче своимь сѣзами и свою постелю сваку оу великы по да мочїи. У ориг. **слезами своими да ѡмочитъ.

мракъ* 95ᵃ, 5ᵃ — коино бораве оу мракѣ. У ориг. **въ тмѣ. — Оу смртномѣ мракѣ. У ориг. **въ тмѣ.**

**мрва* 138ᵃ — и оу таниць га рʌ мрва дѣга водимо. У ориг. нема.

мрвица* 25⁶ — овай сирома лазаръ по зактеваню мрвица богатога ѣеде хлѣбь... У ориг. **по желанїи крѣпицъ богатаго, ѥстъ...

**мрзекѵво* 10ᵃ — очима жно и пакъ мрзекѵво и поносно и напреко глѣда. У ориг. нема ништа.

**мрзость* 11ᵃ — радь ниегова лѣндоханства, завидости и мрзости. У ориг. нема.

Digitized by Google

мркотати — *ѣмь* 137⁶, 92⁶ — а ми мѫ низащо ни хвале не даемо, него ѥшце мркокѥмо за свацо. У ориг. нема. — зави^ливаць не мркокѥ на те. У ориг. **завѝ ника не порицаѓ**.

мртвити — *имь* 21⁶ — и самы^м на^м валіа овога свѣта мртвити своіа тѣлеса.

мртвость 77^а — мртво̀ желѵ̀ грдо̀ной.

**мрцина* 10^а — и такавъ чвкъ каконо нека мрцина извлачїи се ѥавно. У ориг. ѣема.

мрцалица 75^а — нити сѫ ѥданъ на дрѫгога мрцалице.

мрцање* 142^а — и ако престаѥмо ѿ мрцања и пресечемо нашѫ лютѡ̀ г братѫ. У ориг. **wставлаѥш' прость ншѫ и ѿ гнѣва престаѥ^м.

**мрцити* — *им* 87⁶ — свакїи рече коиго^а мрзїи и мрцїи на свога брата. У ориг. нема.

мѫдровати* — *ујемь* 20^а — и ш земљаномь послѫ мѫдрѫю. У ориг. **плотскаа мѫдрствѫютъ.

мѫжатать 87^а — да доиста не може достати онога свѣта кои го^а мѫжататѫ женѫ шблежи. У ориг. **прелюбы творѧй**.

мѫчати* — *имь* 4⁶ — мѫчаш са^м ево до са^м и оувѣкъ би мѫчаш. У ориг. **молча^ и молча^ бих' вѣкы.

мѫчемь 37^а — и пристѫпи мѫче^м штрагѫ, коснѫ се. У ориг. нема ове речи.

н.

**наврнѫти се* — *немь се* 106^а — и нашемѫ кѣ домѫ наврнѫти се. У ориг. нема ништа.

**наденѫти* — *немь* 11^а — и са^м себи надене име. У ориг. нема.

**надѣимати се* — *амь се* 86^а — трѫне, нелаго^но е, надїима се, опада, ве^не лице. У ориг. нема.

**надница* 66^а — или оузимати на^ницѫ ѿ р^дина свога. У ориг. нема.

надирети — *иремь* 88^а — да надирѫ свога брата. У ориг. нема.

наѥамникъ* 45^а — него ѥ теке наѥ^нїикъ коино бежи ѿ вѫкова каконо наймлѥ^м. У ориг. **наѥмникъ.

найнапре 9^а — ѥрь грѣхъ свакїй найнапре свако^м чвкѫ произлазы ѿ ср^ца. У ориг. нема.

Digitized by Google

најѿвише 41ᵃ — тебе хлѣба познаеⁿ наиѿвише. У ориг. нема.

најпрво 86ᵇ — да се чл҃къ најпрво очисти ѿ свакога грѣха. У ориг. нема.

наказати — жемь 85ᵃ — да накаже гᶜподь и кнезове нѣгове. У ориг. **да накажеⷮ Кнзⷯ его.**

наказїивати — оуемь 139ᵇ, 86ᵇ — него валꙗ ти га наказїивати и свѣтовати. У ориг. **но наказовати ѡкоже брата.** — Овде наᶜ наказ҃е и поѹчава ѡ тоⁿ бл҃гїи оучитель. У ориг. **Ꙋчитᵗ бл҃гїи ѹчтль Іс҃ь.**

намастити — имь 20ᵃ — намастити землю. У ориг. **истлѣнїе.**

намера* 86ᵇ — защо ѿ поѹщенꙗ, да речемо ѿ намере раѣ се мысаш. У ориг. **ѡбw ѿ поѹщенїⁿ плодиⷮсѧ мнсⷯ.

**намештати — амь* 17ᵃ — полажѣкѵ̈ и намеꙋаюкѵ̈ себе. У ориг. нема.

**намигивати — оуемь* 10ᵃ — поноᶜсно и напреко глѣда или на кога намигѣе. У ориг. нема ништа.

намолити имь* 138ᵃ — ꙗо си ме бїш намолїш за нѣга. У ориг. **понеже мл҃нлᵗ мѧ еси.

**нашчиглѣдь* 8ᵃ — те си вѣҕь почеш оуказїивати нашчиглѣᵃ свога дѣла. У ориг. нема.

напредни 51ᵃ — а камо колико се ѡшшь више наспорило (бл҃га) оу напреᵃшне године. У ориг. нема.

напредовати — оуемь* 95ᵃ, 10ᵇ — кои сѣ преᵃ і҃соⁿ напредовали и ѿвракꙗли га да се не моли. У ориг. **прежде Іса ндⷯхѣ. — двоица сѣ ꙗо напредѣю грѣхѣ. У ориг. **грѣхѣ преᵃидѣщїи.**

напреко 10ᵃ — поносно и напреко глѣда. У ориг. нема ништа.

напѣтити — имь* 89ᵃ — то ѥ мене напѣтило и довело ме и оузвело оу твою сѣ горѣ. У ориг. **та мѧ настависта и вѣведоста мѧ вѣ горѣ сѣю твою.

наслѣдованье* 92ᵃ — свршења и наслѣдованꙗ вѣчнога живота. У ориг. **совершенства и наслѣдїѧ живота вѣчнаго.

наслѣдовати — оуемь* 88ᵇ — кои наслѣдѣю живоⷮ вѣчны. У ориг. **наслѣдѣющихѣ животѣ вѣчный.

Digitized by Google

**наспоривати* — амъ 19⁶, 43⁶ — ѥр гь дае роᴬ земли и наспорива плоᴬ. У ориг. нема. — много се оумножило и наспорило се ᶜ на швоᴷ свѣтѕ харамїа. У ориг. нема.

**наставити се* — имъ се 78⁶ — Іисоᴷ наставнїикоᴷ нашиᴷ наставикѥмо се и оуразѕмити.

насталѣати — амъ 101ᴬ, 87⁶ — и чемѕ наᶜ насталїа и оучи. У ориг. нема ове речи. — пакъ насталїа и оучи кнза блгїи Ісъ. У ориг. само **ѕчитѫ**.

**натрашке* 84ᴬ — идоше натрашке и падоше. У ориг. нема.

наоузвратице 84ᴬ — наоузвратице на землю.

наоуздано 148⁶ — веселе се наоуздано и починѕкѥ без страха. У ориг. нема.

**наоузнакъ* 84ᴬ — ама оно нїе добро коино пада лѣѣима наоузнакъ. У ориг. нема ништа.

наоучавати — амъ 90ᴬ, 43⁶ — послѣ тога пакъ наоучава и оувавѣцѕе кнза. У ориг. **ѕчитѫ**. — наоучавᴬ наᶜ саᴷ гь. У ориг. **наѕчаетѫ сашᴷ Гдь**.

нахитро 101⁶ — нахи҃ро з дрвѣта долѣ сыгѥ. У ориг. **потцїавᶜсѧ З. снїйде**

начинь* 1⁶ — и с коиᴷ се начиноᴷ то чѕдо згодило. У ориг. **шбразомѫ бысть се конмѫ?

неблагодарство 78⁶ — и зараᴬ нихова неблго҃дарᶜ҃ва.

**неволѣа* 19ᴬ — три отрока сѕ из црᶜтва были шᴬведены оу неволю вавилонскѕ. У ориг. нема ништа.

**неволникъ* 6⁶ — посѣкѵ҃вати неволнїике и сироте и оудовице. У ориг. нема ове речи.

**недоскѵ҃тица* 29⁶ — сь сиромаси се дрѕжи и нихово недоскѵ҃тицоᴷ себи недоскѵ҃тицѕ чины. У ориг. нема ништа.

недро 24⁶ — нека гᴬ носе аггли оу неᴬро аврааамово. У ориг. **на лонш авраамле.**

недѵ҃жань 61ᴬ — женѕ коѣа имаше на себи дха недѕᴷнога.

недѵ҃жливь 48⁶ — да би оны кой сѕ недѕжливы вьпиᴬли с прᵒкоᴷ. У ориг. **иже ѫ недѵ҃зѣ.**

недѵ҃жность 62ᴬ — понеш ѥ онь очевиᴬно недѕжноᶜ҃ те жене цо е имала.

Digitized by Google

незаблѹ̑ѣнь 81⁶ — да е са^м чобани^м шставїш ·ч· и ·д· незаблѹ̑гіенїи ованца.

неіакость 84^а — и нашѹ неіако^ѵ да исповѣдамо.

нелагода 53^а — ама ѿвише оу нима ие трѹ̑^лно^ѵ и нелагода.

нелагодань* 151⁶, 86^а — многїи рече имадѹ̑ измегю ва^с немоѫ̑ницы и нелаго^лни. У ориг. **недѹ̑жливы^м. — трѹ̑не, нелаго^лно е, надїима се, шпада итд. У ориг. нема.

нелагодникь 69⁶ — и шз^лравили бы онїи нелаго^лницы. У ориг. **недѹ̑жливи**.

нелагодность 151^а — тай кіе са^м нашѹ̑ нелаго^лно^ѵ по^лнети. У ориг. **недѹ̑ги ншл**.

**немареньe* 87^а — а ѿ̑ нiегова немарѣнiа роди мѹ̑ се заклонь нiеговѹ̑ грѣхѹ̑. У ориг. нема.

немилокрванъ 28^а — ето то е сѹ̑^л немлокрвны^м людма. У ориг. **се же сѹ̑д' без' мл^сти, не соткоршемѹ̑ мл^сти.**

неможнш 26⁶, 5^а — ама немо^жно е. У ориг. **невозмогѹ̑тъ.** — то немо^жно е быти. У ориг. нема.

немолѹ̑шаьъ 11⁶ — да пита га свога сына брашно^м немолѹ̑шави^м. У ориг. **бра^шно^м не гиблющи^м**.

немоѫ̑никъ 93⁶ — слѹ̑жи бѹ̑ и цркви и немоѫ̑нико^м свои^м тѣло^м те кiешь бити бжїй. У ориг. нема.

немѹ̑дарь 145⁶ — опасно велїи ходите не како нем^лры, него каконо и прем^лры.

ненавидность 73⁶ — кроме що цр̄ѕе оу нiемѹ̑ зави^лно^ѵ и ненави^лно^ѵ.

ненавидовница 43⁶ — оумножило се шѹ̑па^нїика, зазорлїваца, ненавидовница итд. У ориг. нема.

непокорникъ 138^б — а злотворе свое и непокорнике предае оу рѹ̑ке мѹ̑чителе^м. У ориг. нема.

непокорство 138⁶ — и ево са^л пакь видекѵ̑ на^с оу наше^м непокорствѹ̑. У ориг. нема ништа.

неправедникъ* 86⁶ — а неправе^лнике по сѹ̑днiшмѹ̑ дн̄ѕ оу мѹ̑ки вѣ^ной чѹ̑ватїи. У ориг. **непра^лники же.

неправица 88^а, 12⁶ — зацо милѹ̑емо неправицѹ̑. У ориг. **чрез' любленiе непракды.** — ѿ сваке неправице. У ориг. **ѿ непра^лды.**

Digitized by Google

неприклонить 139ª — него сª си велико зло и неприклонита срªца. У ориг. нема.

неразѹмь 141⁶ — ходекѵ оу неразѹмѹ оу великоª мракѹ. У ориг. **ходай въ тмѣ**.

неразѹмство 141ª — шпращаюкѵ иª нихово неразѹмство. У ориг. **невѣжество ихъ**.

неснажань 13ª — и ако ме каконо слаба и неснажна дѣтикıа низвргне и шборы ме грѣховна смрть. У ориг. **яко немощнаго юношѹ**.

нечасть 20⁶ — изнети кıе оу ниемѹ нечаⷭ, помїе и дрѹго безчастїе. У ориг. **изнесетъ и плодъ нечⷭный**.

нечѹваньe 10⁶ — двоица сѧ що напредѹю грѣхѹ то иⷭ нечѹваньe самога себе ѿ грѣха. У ориг. **неблюденїе себе ѿ зла**.

незвржение 29ª — и оу адь хиⷣро низвржение. У ориг. нема.

низити се — имь се 84ª — да смѣрамо и низимо себе.

низлазити — имь 153⁶ — хокıе оузлазити горе г бѹ сь своıмª млᶜ҇ѹ и низлазити долѣ пакъ на земª лю. У ориг. **косходити и нисходити**.

низпѹстити — имь 60⁶ — свое рѹке низпѹсти и меⷣнѹ на ню.

**ницати — амь* 17ª — да прораскıе и да ница. У ориг. нема.

носила* 2⁶ — коснѹ се рѹкоª на носилы ıегово ª саªдѹкѹ. У ориг. **коснѹсѧ одра.

носилникъ 2⁶ — и како ли не бы стали носилныци мртвога. У ориг. **носѧщїи ѹмершаго**.

**нокѵти — имь* 102ª — него к ıедномѹ злѹ и невалıалѹ грѣшникѹ шде нокѵти. У ориг. нема.

нѹтричина 59⁶ — а кои крїе га (благо) саª коª себе и оу себи, те се зове нѹтричина.

О.

обасипивати — амь (?) 25ª — нїе обасипиваш гноюª (землю).

обасѹти — сиемь* 25ª — шбасѹ е гноеª. У ориг. **всыпа ю гноемъ.

обвеселити — имь 59⁶ (види швеселити) — бриªливо мѹ шбвеселите мѹ срªце.

Digitized by Google

шбгладнити — имь 25⁶ — ако кой богаты шсиромашише и шбгла^анише. У ориг. **шбницаша и взалкаша.**

шбголити — имь 34^а — и мене шбголѣна ѿ дѣхова злобны^х по^анбс^ны^х шбѣче. У ориг. **мене шбнажен^аго.**

шбгрлити — имь 63^а — и пакъ ка^а се ѥ натрагъ повр҃нѣш те га е оць шбгрлїш.

**шбдарити — имь* 94⁶ — и да га е кой го^а измѣгю народа чи^х го^а шбдарїш. У ориг. нема ништа.

**шбдржавати се — амь се* 89^а — да се свагда^р праве истиннѣ можемо шбдржавати. У ориг. нема.

обѣ҃ивати — оуѥмь 88⁶ — не обѣгюй рече свога др҃га. У ориг. **не твори рече бли^нѣшѫ шбиди.**

шбживити се — имь се 104^а, 88^а — ради и тече како би се свакы са^х шбживїш. У ориг. нема ништа. — и пакъ кога би могаш чи^х го^а по^амокѵ̀ да се шбживи, а нѣ҆е ни мари за нѣга. У ориг. нема.

**шбзнанити — имь* 58⁶ — и по то^х шбзнанѣно е.

шбзнанно 30^а — и шбзнанно нападе мѣ на вра҃. У ориг. **и изкѣстѣно нападе на выю егѡ.**

шбилство 29^а — смотрите ѣа са^х оу много^х шбѝлствѣ. У ориг. **въ многоѡ҃ изѡ҃шбилїи.**

шбиходити — имь 40⁶ — к онїи^х кои на^с шбиходе и гнѣтѣ се шко на^с. У ориг. **ѡ держащи^х насѡ҃ ници^х и гнетѫщи^х.**

шбѣстїе 35^а — желѣа капи воде ра^х шбѣстїа и пїанства. У ориг. **за шбѫденїѥ и па^ство.**

**шблагати — жемь* 92^а, 89⁶ — или на сѣдѣ шблажешъ. У ориг. нема ништа. — Не шблажите др҃гь др҃га. У ориг. нема ништа.

шблагчати — имь* 48⁶ — вино^х правде ваше они свое да шблагче ср^це. У ориг. **сер^це себе возвесела҃. — гр҆ѣди по^нѣ҆ да се шблагчишь. **Гр҆ѣди по нѣ҆... оправданїе есѡ҃.**

шбласть* 95^а, 41⁶ — дата е свака шбла҃ на нб҃ѣ. У ориг. **всѣка власть на нб҃си. — ш чинѣ^х шбласкю ^е оускр^нѣла. У ориг. **коюю властїю ѿ мр҃твы҆х въскрсе.**

Digitized by Google

шблежати* — *имь* 92ᵃ, 87ᵃ — ако ли шблежиᵐ тѣѕ женѕ. У ориг. **аще ли не прелюбы сотвориши. — кои гоᵃ мѕжататѕ женѕ шблежи. У ориг. нема.

шбликло 21ᵃ — а бь зрнѕ дае шбликло. У ориг. **а бгъ сѣмени даетъ тѣло.**

обличе* 21ᵇ — а бь мѕ даѥ нѥгово тѣло и обличе како онъ саᵐ хоѣ. У ориг. **тѣло якоже восхощетъ.

обличїивати — *оуѥмь* 148ᵇ, 43ᵃ — и цо саᵐ ваᶜ оу коᵐ вашеᵐ послѕ каᵗоᵃ шбличїиваш и прокараш. У ориг. **и моихъ обличенїихъ не внимасте.** — шбличѕе хс іеросалиᵐ. У ориг. **обличаетъ Хс Іерᶜлима.**

шбличити се, имь се 31ᵇ — да мѕ се дѣла не шбличе ѥр сѕ лѕкава. У ориг. **да не обличатъ'ся дѣла его.**

шблюбльенїи 140ᵇ, 30ᵃ — и остали сви првᵃны нѥгови шблюбльенїи оугоᵃныци. У ориг. **И прочїи ѕгоᵃници Возлюбленый его.** — шблюби га. У ориг. **облобыза его.**

шблюбльеникъ 37ᵃ — мой шблюᵇльеникъ бѣш ѥ и хѕбавь. У ориг. **Возлюбленный мой Бѣлъ и красенъ.**

шбмиловати — *оуѥмь* 104ᵃ — и мой кѥ оць тога чвка шбмиловати и оуѥдно кѥмо к нѥму докѵ. У ориг. **мой оцъ возлюбитъ его.**

шбмирисати — *шемь* 39ᵇ — коѣа е заᵐтела шбмирисати спᶜенїе. У ориг. **шбонати спᶜенїе.**

**шбнести* — *несемь* 96ᵇ — нити га коѣшᵐ бѣдоᵐ шбнеᶜти може. У ориг. нема ништа. — Похара се и поплени или шбнесѕ коиᵐ золᵐ коᵃ цра и коᵃ велике господе. У ориг. нема ништа.

**шбносити* — *имь* 141ᵃ, 28ᵃ — кой но наᵐ приносе бѣдѕ и скрбоᵐ и золᵐ наᶜ шбносе и протерѕю. У ориг. нема. — и свакога злїиᵐ шбносїш и шговараш. У ориг. нема.

шбратенье 4ᵇ — шбратенѥᵐ своиᵐ оутѣшїш си ме. У ориг. **обрящихъ же и ѵтѣшилъ мя есн.**

шбсипїивати — *оуѥмь* 25ᵃ — нїе шбсипїиваш гноѥᵐ. У ориг. **не всыпа ю гноемъ.**

шбстаѣати — *ѣемь* 44ᵃ — да не би шбстаѣаш оу грѣхоᵛной долачи. У ориг. нема.

Digitized by Google

шбтоварити — имъ 151ᵃ, 35ᵇ — ако ли си се шбтоварїш тежкы грѣхо и безаконїе. У ориг. **аще шт҃ягчен҃ъ еси҃ беззаконїемъ҃**. — ходите к мени сви кои се трѫдите и шбтоварены и оуморны сте. У ориг. **шбремененъ҃аго**.

шбѫватити — имъ* 86ᵇ — блѫ рече каде еданъ пѫ҃ чїю мысаш об'ѫвати. У ориг. **Блѫдъ шкш єдиного мысль чїю шдержитъ.

обѫченье 32ᵇ — зашо добри хвы воиако оу нихово обѫчею не теке да ходи залѫд по воиски. У ориг. **ѕко добры вшино Хвыих, въ шбличенїи нхъ воїн҃скоихъ ходити...**

швеселити се — имъ се 24ᵇ — видети кіе рече ницїи и швеселиѣе се. У ориг. **и во҃веселат҃ѕ҃**.

шглѣдало* 30ᵃ — него шглѣдало на бѫди лазарь. У ориг. **но ревнѫвш҃ зло пострадавшеѫ Лазарѫ.

огнюцина* 151ᵃ — ако оу огнюцины лежишь. У ориг. **аще огненны недѫгоихъ жгоихъ еси.

оговорникъ 94ᵃ — зашо многїи имадѫ злоѣвори, по҃бадачи, оговорници из окола. У ориг. нема.

шгрѫбити — имъ* 92ᵃ — и цо свога добра имадѫ, повѣ҃ша, огрѫби. У ориг. **занеже всѧ шко рыза шбештаютъ.

**шдати — амъ* 138ᵇ — хокіе ва҃ на мѫке шдати. У ориг. нема.

шдмерати — амъ* — коино по правицы свако по нѣгово дѣлѫ ш҃мера. У ориг. **воздающагш комѫжди по дѣлахъ ег҃ш.

**окатъ* 96ᵇ — разѫмети и видети ако е и ока҃ бїш. У ориг. нема ништа.

оковы* 35ᵇ — вѣзали сѫ тога бѣснога ланцы и оковы. У ориг. **оузы желѣзныими и пѫты.

**окрчити — имъ* — орачь и копачь изнапре зе҃лю ватро пожеже и окрчїи ѣе. У ориг. нема.

окѫсъ 72ᵃ — окѫса има два у че разпознае добро лї е зло лї е ѣето.

оматорити — имъ 21ᵃ — и оузи҃лю се оу свою паме҃ кад вѣѣь шмаѣоре. У ориг. **въ старости прнѯоди҃ в҃ себе**.

омивенье 136ᵇ, 40ᵇ — ама има опроценїа и **омивенье наше**. У ориг. нема. — Него на омивенье члч҃кїи рѫкѫ. У ориг. **него на очищенїе рѫкъ человѣческихъ**.

Digitized by Google

**шмиловати — оуемь* 19⁶ — и с наши^м ср^це^м то да шмилѕемо. У ориг. ср^цем' да возлюбимъ.

**шмрзнѹти — немь* 89^а — кои се дрѕжїи с кра^лавце^м они^ї шмрзаш е свою дшѕ. У ориг. ненавидитъ дшѕ свою.

**опакь* 9^а — шстави вѣ҃ь тѕ свою опакѕ кюдь. У ориг. злы нравъ.

опїипь 145⁶ — по шкрѕгломѕ колѕ овога свѣта коено се ласно окрокіе, валіа на^м по то^м колѕ опїипо^м ходити. У ориг. подобаетъ опасно ходити.

шправдити — имь (?) 48⁶ — иди те га з добри^м оговарай и шправди га и извади га те га шслободи ѿ оне бѣде. У ориг. нема ништа.

**шпростити се — имь се* 138^а — ако ти некіешь се шпро^стити сь свои^м брато^м и дрѕго^м. У ориг. нема.

**шрало* 71⁶ — те би оу добарь ча^с положїш на шрало свою рѕкѕ.

**шсвѣдочити — имь* 96^а, 27^а — ище да шнь са^м свои^м оустма освѣдочи пре^д народо^м. У ориг. нема ништа. — да би имь са^м лазарь истинѕ шсвѣдочїш. У ориг. засвѣдитє^ствѹєтъ ниѫ.

шсезывати — оуемь 95⁶, 10^а — и наше рѕке шсезываше. У ориг. осмзаша. — рѕками бїе и осезѕе тѕгю стварь. У ориг. нема ништа.

шсѣнѣати — амь 4^а— сила, коіано сви^х шсѣніа. У ориг. по^л снлою Кышнмгш осѣнлющею.

осиромашити — имь 25⁶ — ако икой богаты шсиромашише и шбгла^нише. У ориг. шбнищаша.

шсіанье 4^а — и са^м са^м по^л нѣговы^м шсіанье^м. У ориг. по^л сѣнїю тогш сѣдохъ.

шскѹдань — а дрѕгїи пѕ҃ шскѕ^нѕ годинѕ кажѕ, а дрѕгїи пѕ҃ изобилнѕ. У ориг. нема.

**шскѹденье* 28⁶ — и са^л би га пакъ онъ оу нѣгово^м лито^м сиромашствѕ и шскѕденю приватїш. У ориг нема ове речи.

шскѹдити — имь 15^а — да не би шскѕдил^а ни оуманила се твоіа вѣра. У ориг. шскѹдѣ҃.

**шскѹдность* 89^а — а кой краде нѕж^аѕ и оскѕ^ность дрѕго^м чины. У ориг. нема ове речи.

шслабльати се — амь се 48^а — теке саде да се не шслабліамо сѣюки, докь имамо време. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

шслобогꙗвати — амь 138⁶ — и мы сами нашего брата да шслобогꙗвамо га ѿ нѣгова безаконїа. У ориг. нема ништа.

шслобоѣ҃вати — оуемь (?) 86⁶ — зна рече г҃ь блгч҃тиве ѿ напасти шслобогѵ҃вати. У ориг. **избавлати.**

**основа* 23ᵃ — збирати себи темель и основѕ. У ориг. нема ништа.

**остава* 93ᵃ, 89ᵃ — и никаквѕ шставѕ тамо нїе шставїш. У ориг. нема ништа. — коино шставѕ краденѕ држи коᵏ себе и крадено кѕпѕе. У ориг. нема ништа.

шставница 57ᵃ — свакаᵏ ли кіеᵐ све изнова дрѕге дрѕге шставнице зїидати.

шсталꙗти — амь 21ᵃ — и оувечерь да не шсталꙗ твоꙗ рѕка сѣанїа. У ориг. **да не шставлметъ.**

штворати — амь* 100⁶ — и цо онь саᵏ штвора то ниⷱко не може затворити. У ориг. **Шкрꙋзаи.

штвореньѥ 3ᵃ — с таквыᵏ живыᵏ мазаньеᵏ на ѿвореньѥ заключанїа.

ѿвраѣати — амь 35ᵃ — ѿ бжїа пѕта люде ѿвраѣати. У ориг. нема ништа.

**ѿврнѵ҃ти — немь* 141⁶ — кои се дрѕже с нїме и ѣдѕ и пїю ѕеᵃно, а не ѿврнѕ га ѿ онога грѣха. У ориг. нема ништа.

отишань 39ᵃ — прокѵ҃ кѣмо по сѕхѕ штишномѕ безгрѣшно. У ориг. **пройдеᵏ по сѫхѕ.**

ѿказати — жемь* 96⁶— и нѣмѕ і҃сь ѿказа и рече. У ориг. **ѥмѫже Іс Шкꙗ.

шкишити — имь 50⁶ — тако просїа свое сѕнце и на нивѕ богатога и окиши на ню. У ориг. нема ништа.

**ѿмастити — имь* 140ᵃ — наша сьгрѣшенїа .... вичѕ преᵏ бгоᵏ на наᶜ да наᵐ г҃ь за ниᵏ ѿмасти. У ориг. нема.

ѿметнѵ҃ти — немь* 31⁶ — да ѿмеѥ҃немо таᵐне послове. У ориг. **Шложѣмъ оубѡ дѣла тмы.

**ѿмотати — амь* 9ᵃ — ѿрешити и ѿмотати га на земли. У ориг. нема.

ѿмѵ҃чати — имь 42ᵃ, 37ᵃ — ама ако би то и ѿмѕчали нѣени родители. У ориг. **но аще Родителе ѥѫ оумолчатъ.** — то ѥ ѿмѕчаш евᵀли҃. У ориг. **промолча.**

Digitized by Google

***Ѿпочивати** — *амь* 24⁶ — нека тамо лежи и Ѿпочива. У ориг. нема ништа.

Ѿправити — *имь* 33⁶ — него Ѿправи га Ѿ себе. У ориг. **Ѻпѫсти же его Іс.**

штрагъ 37ᵃ — и приступи мѣчеⁿ штрагъ, коснѫ се. У ориг. **созади коснѫсѧ.**

штрѫпити се — *имь се* 143⁶ — и пакъ днⁿь пости а сѣтра се отрѣпи недѣкѵ̈. У ориг. нема ништа.

отрѫпленье 143⁶ — а еда нашъ по̃ валіа да бѫде оу отрѣпленю и оу пїанствѣ. У ориг. **в' шб'ѧданїи и пїанствѣ.**

***Ѿслати** — *шлемь(?)* 49⁶ — те како стѫдене и ледене срᵃцеⁿ Ѿслани кіе бити оу вѣчны огаⁿ. У ориг. тако исто: **Ѿсланы бѫдѫтъ въ огнь вѣчный.**

***Ѿслужїивати** — *оуемь* 96⁶ — и поре^ тебе кю быти и Ѿслужїивати твою заповѣ̃. У ориг. нема ништа.

Ѿстати се — *немь се* 69ᵃ, 44⁶ — не Ѿстанѣ се свакога зла. — и Ѿсташе га се те идоше. У ориг. нема ништа.

***Ѿтърати** — *амь* 148⁶ — него Ѿтърасте моіе сьвѣти. У ориг. **но Ѿмѣтасте моѧ совѣты.**

***Ѿчалити** — *имь* 138ᵃ, 43⁶ — него хокіе ты зломѣ теби по твоеⁿ дѣлѣ Ѿчалити бь̃. У ориг. нема. — да кіе иⁿ бь̃ Ѿчалити. У ориг. нема ништа.

***охронѫти** — *немь* 75ᵃ — іерь охронѣше Ѿ стаза правы и по злы пѣтовы своевоⁿно ходише.

***очевидно** 42⁶ — іерь нїе мр̃ва оу гробѣ него жива ходи очевиⁿно. У ориг. нема.

очевито 33ᵃ — и силоⁿ бжїиⁿ очевито протерѣе се дїаволь. У ориг. **изѣстно.**

очивѣстно 102ᵃ — тако и г домѣ закхеовѣ коино очивѣ̃но испѣны се блг̃и и мл̃и его. У ориг. **иже испоⁿнисѧ ѥвѣ.**

***очинцы** 71ᵃ — и онако каконо да ѥ недно смѣтлище или очїинцы држати. У ориг. нема.

П.

пагѣба 89⁶ — а не паче да наслѣди̃ пагѣбѣ вѣчнѣ с иціеⁿ коино с родїи̃ бесѣдѣ лаⁿливѣ. У ориг. **наслѣдитъ погибель вѣчнѫю.**

Digitized by Google

пагѣбань 89⁶ — когано сѣ свѣ нѣгове беседе пагѣбне и потопне. У ориг. **егшже всѧ глы потопныѧ.**

пакаш* 2⁶ — ѣа има^ѫ ключеве ѣ^ѵ смрти и ѣ^ѵ пакла. У ориг. **имаѫ ключа смерти и ада.

**пакленикъ* 102⁶ — зовѣкѵ̑ га злы^ѫ чл҃ко^ѫ и пакленико^ѫ. У ориг. нема.

пакло 13ᵃ — ноге ѣ^ѵ спотицања пѣзскога оу гр҃ѣ^ѫ и оу па^ѵ.ло. У ориг. нема.

пакостникъ 10⁶ — а то е тай нашь пакостнїикъ и врагь. У ориг. нема.

палежъ 150ᵃ — и шлѣе и к вѣчномѣ црномѣ огню гдѣно е оувѣкь палежъ и тежакъ мракъ. У ориг. **иже кѣпно тыѧ є^ѵ крошѣшнѧѧ.**

паметань* 46ᵃ — тай когано памѣ҃не дв҃онке сретаю с оужежены кандилы. У ориг. **мѵ^рыѧ двы сретаютъ.

паметникъ 57⁶ — ѵ^ѵ то^ѫ те оучи памѣ҃нїикъ.

**памтити — имь* 9ᵃ — да се споминѣемо и ѵ^ѵ то^ѫ да пантїимо. У ориг. нема ништа.

панкати — камь* 92⁶ — онай кои на те пре^ѵ бирови панка не може га изврѣѕти. У ориг. **клевѣ҃никъ не исторглетъ.

**параць* 48⁶, 88ᵃ — и ка^ѵ бѣде на кое зло, а онай мѣ е првїи параць. У ориг. нема ништа. — а не пїаницы и кѣрваше^ѫ и коцкаше^ѫ или парце^ѫ.

патити — имь* 29ᵃ — а ты патишь са^ѵ оно цо си тамо пословаш. У ориг. **ты же стражѵ^ѣши.

пацити се — имь се* 24⁶ — пацките се оукѵ̑ скрозь тѣсна врата. У ориг. **подвизайтесѧ вн҃ѩти...

печалити се — имь се 2⁶ — гладѣй и же^ѵна бѣ^ѵ, сѣтѣй и печали се.

пїирь* 25⁶ — ег^ѵа твориши пїиръ или вечерѣ. У ориг. **егда твориши пиръ...

**плазити — имь* 10ᵃ — језыкъ на дрѣга плази. У ориг. нема.

**плесниивити — имь* 27⁶ — (благо) лежекѵ̑ мѣ по^ѵ локоты и оу сандѣчина затворено, те плесниви и гнїе. У ориг. нема.

**плести се — темь се* 30ᵃ — ама то се много плете и говори се, све ра^ѵ оупорнога и тврдога ср^ѵца лю^ѵскога. У ориг. нема.

Digitized by Google

**плетиво* 44[a] — стеже себе тростр8ки[м] плѣтиво[м]. У ориг. нема.

**плодити се — имь се* 17[a] — да се плоди и да се множи св8да. У ориг. нема.

плодовитъ 147[б], 86[б] — како по[д] добры[м] плодовиты[м] смоковничны[м] древо[м]. У ориг. **аки под' смоковницею плодною.** — закгевания с8 плодовита. У ориг. **сѵтъ плодшкити.**

плѵгъ* 96[б] — кои би ме҃н8ш свою р8к8 на пл8гь. У ориг. **на рало.

побїивати — амь 43[a] — и каменье[м] побїива[ш] посланике к теби. У ориг. **побивал и послан'ыл.**

повелывати — амь 146[a] — зато на[м] повелыва ити нѣгови[м] траго[м]. У ориг. **повелѣвае҃.**

повѣсть 23[a] — саде кѣте ч8ти оу овои повѣсти. У ориг. **въ... проповѣди.**

**повикнѵти — немь* 68[б] — колико га е грло по[д]нело, толико јако е повїикн8ш. У ориг. нема.

повлачити — имь* 95[a] — к теби повлачекѵ мое очи. У ориг. **к' тебѣ во'водимыши очима.

повоjакь 9[a] — сполја показ8юкѵ и онь скрозь чи'т8 исповѣсть свое грѣховне новоѵке. У ориг. ...**грѣховнал свол обазанїл.**

поврнѵти се — немь се* 8[a] — и тако кѣ се нѣйзинь дхъ пакь оу ню поврн8ти. У ориг. **возвратит'ся.

**повр҃е* 21[б] — доносекѵ пре[д] ба на дарь лепо поврке. У ориг. нема ништа.

погазити — имь* 36[a] — ко[д] їсовы нога кое с8 погазилѣ врага. У ориг. ...попрашихъ врага.**

поганинъ 139[б] — тада га тако држи како да ѣ нека незнана т8гја вѣра зла, погани[м] или ѣретикъ кой. У ориг. **јако язычни[к] и мыта[р].**

погасивати — оуѣмь 149[б] — нихове свѣкѣ погаш8е. У ориг. **8гашаютъ свѣщи.**

**погасити се — имь се* 11[a] — ка[д] мѕ се оу сра҃ц8 погаси љуба[в]. У ориг. нема ништа.

**поглѣдїивати — оуемь* 23[б], — и да кѣ оу огню поглѣдїивати очима своима ѵ҃к8[д] го[д] помокѵ. У ориг. нема.

Digitized by Google

поглѣдн8ти — немь 95ᵃ — а ꙗ кю поглѣᴬн8ти на све твое заповѣди. У ориг. **азъ же призрю.**

погрѫживати — оуѥмь 103⁶ — кое га е погрѫживало оу свако гѫбителство. У ориг. **иже погрѫжах8 ѥ.**

***погѫбити — имь* 31ᵃ, 8ᵃ — и сᵃ хс пронагѣе тѫ погѫбленѫ овцѫ. У ориг. **овцѫ сїю погибшюю.** — може сᵃ себе погѫбити. У ориг. нема.

погѫбленье 10⁶ — загнюраюкѵ наᵉ оу свако зло и погѫбленѥ. У ориг. **погибе¹.**

***податливь* 23ᵃ — ѥрь нѥ бїѫ подаᷠливе рѫке ни милокрвь. У ориг. **благоподатливъ.**

***подбадачь* 94ᵃ — зацо многїи имадѫ злоᷠвори, подбадачи и оговорници из окола. У ориг. нема.

подвизїивати се — оуѥмь се 24⁶ — нѫдїѫ сᵉ и поᴬвизїиваш себе да би прошаш свой живоᷠтѣсныᴷ вратима. У ориг. **подвизашесѧ внїйти.**

подвикывати — оуемь 97ᵃ — а онь ꙗшѣ выше поᴬвикываше. У ориг. **а онъ ѥщѥжде паче вопїѧше.**

***подвикн8ти — немь* 94ᵃ — како и поᴬвїиᴷн8ти мѫ ѳалоᴬскыᴷ словоᴷ. У ориг. **ѥкω и возопити ѥщѫ.**

подзирати — ремь 10ᵃ — люде поᴬзїре цо кой чины. У ориг. нема.

подизати (?) — оуем 96ᵃ — ама опсᷠподизѣе наᶜ да имамо искати мы сами ѿ ба цо наᴷ потребѣе. У ориг. нема ништа.

***подкрѣпити — имь* 41ᵃ — хлѣбь моѥ срᴬце може поᴬкрѣпити. У ориг. **срᴬце мое ѫкрѣпиᷠ.**

***подложанъ* 90ᵃ — сᵃ своꙗшй ствари бїаше поᴬложанъ. У ориг. **бѣ покинѫсѧ.**

***подложити се — имь се* 46ᵃ — него се поᴬложїѫ бїѫ несмишлѥныᴷ скотоᴷ и нѵᴷ се оупоᴬобляш. У ориг. **приложисѧ скотомъ несмысленнымъ.**

***подметакъ* 101⁶ — и тражи себы поᴬмеᷠка, на цо би сташ, да се попне на дрво. У ориг. **ищетъ степени.**

***подметати — ѣемь* 88⁶ — не поᴬмекѵ сиромаши и неразѫᴷныᴷ люᴬма зла хеспапа и злїи новаца поᴬ добре. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

подмигалїица 43⁶ — оумножило се... варалица, лажа, по^ламигалїица. У ориг. нема.

поднашати св — шамь се 148⁶ — и ваше^м се изгѕбљеню теке по^лсмѣхѕе^м и по^лнаша^м се ва^м. У ориг. нема ништа.

**поднети — несемь* 34⁶, 43^а — и тежакъ данакъ мекю лю^лма на лѣгіа цоно не могѕ лю^л по^лнети. У ориг. нема ништа.

поднизити се — зимь се 80^а — нек се ншшъ вѣ҃ма смѣре и по^лнизе се. У ориг. нема.

подобанъ* 44^а, 34⁶ — а ^мма и пакъ кои сѕ смрти по^лбн^. У ориг. нема. — ако са^м ја и быш подобань и равань нима. У ориг. само: **равенъ нимъ вѣхъ.

подобити се — имь се 27^а — него више да слѣша и подоби се цр҃ѕ пр°р°кѕ. У ориг. **да послѹшаетъ и подражаетъ.**

**подпомоћи — гнемь* 95^а, 45^а — а не има никога... кои би ми цо оудѣлїш ни пакъ чи^м по^лпомогаш. У ориг. нема.

подпоривати — оуѥмь 11⁶ — оутврђѕюћи и по^лпорѕюћи га да не па^лне. У ориг. нема ове речи.

подранакъ* 21^а — како и такво^м на посаш нѥгово^м по^лранкѕ за чѕдо би было. У ориг. **ако и сицевѹ оутрѣней ѥгѡ работѣ дивитисѧ бы.

**подранивати — оуѥмь* 85⁶ — залѹдѕ по^лранюе чл҃къ на нѕ҃ или на кои мѕ бѕди посаш. У ориг. нема.

подрѣ҃ло 104^а, 95^а — хс҃ ће каконо сн҃ь авраамо^в по телесно^м по^лрѣ҃лѕ овде оу своме домѕ. У ориг. **ако снѣ по плоти авраамль.** — ѝ҃ по^лретла дв^лва. У ориг. **в҃ телеси ѿ домѹ дѣдока.**

подрѹгивати се — оуѥмь се* 27⁶ — коино се по^лрѕгїиваш сиромашма. У ориг. **иже порѹгашесѧ ѕбогомѹ.

**подсмѣхъ* 35^а — та мѕка зара^л великога безсра^мна смѣха и лю^лскога по^лсмѣха. У ориг. нема ове речи.

подсмѣхивати се — оуѥмь се 10^а — плюе за чѣко^м, по^лсмѣхѕе се образо^м. У ориг. нема ништа.

подоузети — оузмемь* 4^а — по^лоузе ме (божіна сила) младо момче. У ориг. **по^лт҃ма юношѹ.

подоуѹмити — мимь 8^а — то ће҃ по^лоуѹмити га ѝ҃ паданіа оу грѣ^х. У ориг. **по^лѧшюши ѿ паденіѧ.**

Digitized by Google

подоукрѣпити — имь 141⁶ — защо гъ нѣговѕ ѣе рѕкѕ поᵃоукрѣпити, да се не оубїе. У ориг. **поᵃкрѣпи ѕкѕ его.**

**позорь* 53ᵃ — меⁿнⁿ си приставникоᵘ да оупраліаᵘ и позорь на свацо да носиᵘ. У ориг. нема ништа.

**поканити — имь* 25⁶ — или да га покани еᵃноᵘ чашоᵛ вина. У ориг. нема.

покарати се — амь се* 8⁶, 91⁶ — никога на свѣтѕ не слѕша, нитъ се комѕ покара. У ориг. нема ништа. — не покараю се. У ориг. **не покинѕюще сѧ.

покорство 61⁶ — гледекѵ̄ хс̄ смотре нѣнѕ бѣдѕ и неволю, понизноⁿ и покорство. У ориг. нема ове речи.

покривало 36⁶ — покривала нѣзине голотиње. У ориг. **покровнїе наготы ѥѧ.**

покриватель 45⁶ — ты си мой покрᵛватель. У ориг. **ты ѥси мой покровитель.**

покровь* 25ᵃ — кои лѣжаше наполю беᵋ покрова оу гною. У ориг. **иже лежаше предᵃ враты гноенѫ.

**покѹ́пе* 92ᵃ — све испродай... и покѕпе и посѕпе све... У ориг. нема ништа.

половица* 13ᵃ — не оуведи мене оу половицѕ мога живота. У ориг. **въ преполовленїе днїй моихᵛ.

помаманъ* 32⁶ — слиᵛне бѣсовомъ и помаᵃномѕ томѕ. У ориг. само: **приличнаго бѣсныѵ.

**помести се — имь се* 6ᵃ — а онїи що сѕ га носилы... не могоше се никѕᵃ ни с мѣста помѣстити. У ориг. нема.

**помїе* 20⁶ — изнети кіе оу нѣмѕ (сѕдѕ) нечаⁿ, помїе и дрѕго безчастїе. У ориг. нема ове речи.

помирати — ремь* 11⁶ — и сви мы каᵃ цього на сваку дн̄ь згрѣшѕемо, то онда на сваку дн̄ь и помиремо. У ориг. **по кса дни оумираемъ.

помоћи — можемь* 88ᵃ — а некіе да мѕ поможе. У ориг. **аще не помогаетъ.

помрчанъ 31⁶ — не ѣлажѕ тїи люᵃ ѣ себе помрᵛны послова. У ориг. **дѣлъ тмы.**

Digitized by Google

помѫлошавити — имь 59⁶ — зацо помѫлошави и одебља вода оу нима (бѫнарима). У ориг. нема.

**поносливь* 32ᵃ — они кои сѫ грдїи и поносливы. У ориг. нема ове речи.

**поносно* 10ᵃ — поносно и напреко глѣда. У ориг. нема ништа.

поносство 35ᵃ — а преиспоᵉнја беᵉдна зараᵉ поноства и грдиње. У ориг. **за гординю.**

понѫгнавати — амь се* 20⁶ — да се понѫгнавамо на дш̄евно сѣанїе а не на тѣлесно. У ориг. **Ревнѫиш' ѫбш дхѡкношѫ сѣанїю.

попеченье 49ᵃ — да би дхѡвникъ сщеникъ ш дш̄и и ш тѣлѫ нѣговѫ имаш попеченье. У ориг. ...**да сотворитъ попеченїе.**

**попити — имь* 80ᵃ — ты си влᵃка, ты попышь попове. У ориг. нема.

попрати — премь 36ᵃ — настѫпїш и попраш ногами тога лава и змаја. У ориг. **настѫпилъ и попралъ сего лва и зміѧ.**

попрекы 152⁶ — то наᵘ е попрекы пѫ̃ к нб̄ѫ. У ориг. нема ништа.

поприличань 9ᵃ — а понайвише ш поприличномѫ за никъ сынѫ оудовичкоᵘ. У ориг. нема ништа.

попѫзнѫти — немь* 141⁶ — никако не може быти да би оу чемѫ годь чвкь не попѫзнѫш и не паш. У ориг. **невозможно же нашъ не ѫпадати.

порасти — растемь* 19⁶ (види прорасти) — и на каквой е земли сѣме слова бжїа порасло. У ориг. **прозѧбе.

поргнавити — имь 27⁶ — злато ваше и сребро поргнави. У ориг. **злато ваше и сребро изоржавѣ.**

поречити се — имь се 140ᵃ — ако се кой оузбѫде с киᵘ пореčїш. У ориг. **аще кто на кого имать порѣченїе.**

породъ* 27ᵃ, 21⁶ — ѿ порода се познае дрво. У ориг. нема. — зацо да би земља наша, наше тѣло оуеᵉно з дш̄оᵘ добарь породь свой издавала из себе. У ориг. **земля наша дасть плодъ свой.

посаш* 38ᵃ, 8ᵃ — него исправи ѥй рѫчны посаш. У ориг. **дѣло рѫкъ ея исправи. — грѣˣ злога посла. У ориг. **злаго дѣла.**

Digitized by Google

посетити — имь 49ᵃ — трч҃те га посети и разговори. У ориг. нема ништа.

посѣкѣнье 6ᵇ — а наꙋвише ѡ ово҃ посѣкѣнѣю г҃нѣмѕ що е подїгаш мртвога сына оудовичкога. У ориг. **ѡ сеи҃х посѣкѣнїи**.

посѣкꙋ҃вати — ѹемь 36ᵃ, 33ᵃ — не теке посѣкꙋ҃вати цркꙋѕ да видимо каква е. У ориг. нема ништа. — посекꙋ҃вати нѣговѕ ст҃ѕ цркꙋѕ. У ориг. **посѣкѣати цр҃ковь**.

**послѣдакъ* 93ᵃ — и остала ти оу твоꙗ послѣдакъ. У ориг. нема.

послѣдовати — ѹѣмь 152ᵃ, 101ᵃ — ако тко мени слѣжи, мени да и послѣдѣе. У ориг. **мнѣ да послѣдствѹ҃ѥ**. — послѣдова ово҃ оученю и твореню пр҃о҃часком҃ѕ и закхей. У ориг. **послѣдова оученїю**.

пословати — ѹемь* 14ᵃ, 29ᵃ — оц҃ь мой и до сᵃ послѣе и ꙗ ради҃ и послѣе҃. У ориг. **дѣлает҃. — а ты патишь сᵃ оно що си тамо пословаш. У ориг. нема ништа.

пословачь* 47ᵃ — ѡ чемѕ би се могаш излечити, пословачи винограда х҃ва. У ориг. **дѣлателїе.

послꙋшанье* 2ᵃ — оу чем но и скоро е послꙋшанье. У ориг. **в҃ чесо҃м҃ и ѕдобное послꙋшанїе҆ естъ.

послꙋшїивати — ѹемь 95ᵇ, 34ᵃ — и проходекꙋ҃ пѕте҃ званꙗ послꙋшїиваше. У ориг. **послꙋшаше**. — сѣ҃нѕвшїи ко҃ ногѕ і҃совы послꙋшїиваше нѣгове рѣчи. У ориг. **послꙋшаше слове҃ ег҃ѡ**.

послꙋшливь 90ᵇ — послꙋшли҃ꙗ ѣ быш до смрти. У ориг. **послꙋшливъ҃ бѣ҃ даже до см҃рти**.

послꙋшникь 16ᵇ, 1ᵃ — оу послꙋшнїика слова б҃жїа. У ориг. **ѕ послꙋшающи҃х слова Бжїаго**. — любимы послꙋшнїиче. У ориг. **Слышателю возлюбленный**.

**посꙋгье* 92ᵃ — и покѕкѣе и посѕгѣе све... испродай. У ориг. нема ништа.

потаꙗ* 36ᵃ — како но скꙋ҃мень кои борави оу потай. У ориг. **скиме҃ ѡкиташй вѣ сокрокищихѣ.

потайно* 39ᵃ — ни пакъ има що потайно що се не би ѡбꙗвило. У ориг. **и тайно...

Digitized by Google

потакнѹти се — немь се 17⁶ — да би се гдего^а не потакнѹш ш каменъ с ногами твоима. У ориг. **претknеши w камень.**

**потежити се — жимь се* 101^а — закхее потежи се и сиг҃ѵ дн҃ъ ми валиа оу тв҃мѕ домѕ и момѕ предановати. У ориг. нема ништа.

потопань 89⁶ — когано сѕ свѣ нѣгове беседе пагѕбне и пото^не.

потрошити — имь* 46⁶ — а ти що више ѿ свога иманїа на нѣга потрошишь. У ориг. **а еже лще прїиж^ивеши.

поѕздати се — амь се* 96^а — ама тай слѣпаць нїе се могаш поѕздати да мѕ вѣра да очи. У ориг. **надѣатисѧ можаше. — поѕздаш се на га҃. У ориг. **оупова на Га҃.**

похоть 68^а — њерь овай мїрь проходїи и похо҃ и желиа нѣгова.

почело 34⁶, 10⁶ — зацо е из почела бїш чл҃коѕбойца. У ориг. **исконн.** — из почела. У ориг. нема.

**почетакь* 152⁶, 3^а — пре^а почетко^м. У ориг. нема. — да ѣ҃ онь истинито са^м живота почетакъ.

по҃читати — амь 90⁶ — дѕ^но҃ има и кацигѕ ѿ ба҃ да почита свое родителе на зе^ли. У ориг. нема.

почитовати — оуемь 28⁶ — свак те е миловаш и почитоваш. У ориг. нема ништа.

почѹднїи 39⁶ — ова е риза г҃нна почѹ^нїа више него ли пр҃о-р҃ока елисеа. У ориг. **чѹдѣйшиа.**

почѹлити — лимь се 143^а — почѹлише се долѣ. У ориг. нема.

**пошалити се — шалимь се* 25⁶ — и тога оубога ние се ника^ ни пошалїш да га к себи оунѕтра зовне. У ориг. нема.

правдивь 152^а — мой е пѕ҃ правдивь. У ориг. **пѕть мой естъ Истинна.**

правица* 85⁶, 31⁶ — и свако^м би свою правицѕ оучинилы. У ориг. нема. — кои сь своѣ^м правицо^м истинито живы. У ориг. **творѧй истинѹ.

**пражити — имь се* 28^а — језыкъ мой мене е тѕ довѣш и са^м он ми се найвише пражи. У ориг. нема.

**пратити — имь* 94⁶ — и за ни^м наро^а иде и пратїи га҃. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

првачь* 34⁶ — и онда мѫ кравикѫ теже и горе бива, него ли како мѫ е прваць было. У ориг. **послѣднѧѧ члкѫ томѫ горша первыѫ.

**прегнѫти се — нем се* 139⁶, 61⁶ — ако ли тебе самога не оускте̑де послѫшати ни се смирити и свое зло ср^а^це некіе да прегне. У ориг. нема. — И такїи прегнѫ се и з^а^рава шста.

предановати — оуѥмь 104^а^ — дн^ъ^ ми валка оу тв^ои^мѫ домѫ и момѫ предановати. У ориг. нема.

предрѣчи — кнемь 91⁶ — како е ап^с^ль пре^а^рекаш. У ориг. **ѩже ап^с^лъ пре^а^рече**.

предржати се — имь се 57^а^ — колико би се ни^х^ (сиромаха) могло ѿ тебе предржати. У ориг. нема.

преисподни* 35^а^, 26⁶ — оу преиспо^а^ню без^а^нѫ. У ориг. **въ преиспо^а^нюю бездннѫ. — Оу мракѫ преиспо^а^ніе^х^. У ориг. нема.

**прекланѣати се — аѣь се* 65^а^ — прекланѣа се низко дша.

**преклонити се — имь се* 139^а^ — нѣмѫ не могѫ и некю се покорити ни мѫ се преклонити. У ориг. нема.

пренемагати се — жемь се* 143⁶ — тѫжекѵ̑ и пренемажѫкѵ̑ се. У ориг. **сѣтѫюще.

прешбуѣи — чемь* 43⁶ — како да би га преобѫкли хламидо^х^. У ориг. **ако би шдѣѧша его хламидою.

преодѣнѫти — немь* 43⁶ — ха самога свѫкли и преодѣдоше га црвено^х^ хламидо^х^. У ориг. **шдѣѧша его.

**преотети — немь* 93^а^ — а оно преотекіе га дрѫгїи. У ориг. нема.

препасти се — днемь се* 6⁶ — каже оу^г^ли̑ да сѫ се сви билы препали. У ориг. **прїѧт'же страх' всѧ.

препетица 76^а^ — а ко^а^нѫ теке препетицѫ грѣхо^а^нѫ имадѫ, коа и ѿ ба раздѣлюе. У ориг. нема.

препроводити — имь 44⁶, 28⁶ — и мирно би га препроводїш. У ориг. нема. — гла^а^ны, же^а^ны, неволно препроводе свой живо̑. У ориг. нема ништа.

**преслѫшати — амь* 139⁶ — а ако и ни^х^ преслѫша и не оузктеде прегнѫти свою злѫ главѫ.

претворати — амь 2⁶ — и нѣговь вѣѣь одарь претво^р^ оу креве^т^. У ориг. **претворѧѧ въ одрѫ**.

Digitized by Google

***претн се — премь се** 29⁶, 88ᵃ — или се прѣкꙋ по сѣдови. У ориг. нема. — кои се по сѣдови прѣ, да наᶻпрѣ свога брата. У ориг. нема ништа.

претили 10⁶ — само наше ѿ многога ѣела и пїикꙗ претыло тѣло. У ориг. нема.

***преоузети — оузмемь** 19ᵃ, 29ᵃ, 43ᵃ, 96ᵃ — и мене преоузе твоꙗ дѣсница к себи. У ориг. **прїѧтъ**. — и лазаръ с свако зло тамо преоузеш. У ориг. **воспрїѧлъ естъ**. — те оу нѣмѣ смртны страᶻ преоузе га. У ориг. **страхъ сꙑрти нападе на**ᵘ. — из гᶜнїи рѣкѣ да преоузме очи. У ориг. нема.

***преоузимати — ѧмь** 9ᵃ, 3ᵃ — зашо овде оу овой наоуцы можемо себи свѣ͡ преоузимати. У ориг. нема ништа. — преоузима за потребѣ свою рѣчь заповѣᶻныᵘ гласоᵘ. У ориг. **оупотрѣблꙗетъ слова повелителныᵘ гласоᵘ**.

***преходити — имь** 26⁶ — нити пакъ ѿ тѣда к нами преходе. У ориг. **къ нашъ прехождтъ**.

***приателꙗвати — оуѥмь** 25⁶ — нїе приателꙗваш сь сиромаᵐю. У ориг. нема ништа.

приватанъ — (прихватан) 140⁶ — врло е бѣ привата и мїш дарь сꙑ по͡. У ориг. **благопрїѧтный и любезный сѣло Бгѣ даръ естъ постъ сꙑй**.

***приватање** 105⁶ — теке да мы свеᶻны бѣдемо готовы на приватање нѣгово. У ориг. **готовы на прїѧтїе его**.

***приватати — амь** 15ᵃ — и не привата оу себе мое беседе. У ориг. **не прїѣшлаѧ глъ мои**ᶻ.

***привлачити — имь** 141⁶ — привлачити га на правы пѣ͡. У ориг. нема.

***приготовлꙗвати се — амь се** 136⁶ — с покаꙗнїеᵘ се приготовлꙗвати скрозе исповѣᶻ. У ориг. **ѧ оуготовлꙗтисѧ чрезъ исповѣданїе**.

придобавити се — имь се 6ᵃ — видеѣи своѣ сынѣ, где мѣ се не придобавїш нбᶜны оць. У ориг. **снѣ своемѣ нбᶜнꙑ͡ꙑ прибꙑ͡шѧ оцѧ**.

придобїитакъ 57ᵃ — великъ кіе то теби до послѣдка донети придобїитакъ. У ориг. нема.

Digitized by Google

придобити — емь* 86ᵃ, 89ᵃ, 27ᵇ — с каквы̑ би посло̑ придобїш вѣчно живлѣние. У ориг. **живо͡ вѣчный наслѣ̑ствою. — Ако би и савь овай свѣтъ придобїш себи. У ориг. нема. — еда може що стекѵ̈ съ шни̑ или више придобити. У ориг. нема.

прїе͡но 140ᵃ — ако би... свѣ свое добро издали за дш̄ѕ, то нища нїе прїе͡но пре̑ бго̑. У ориг. **не прїемлет͡ Ѡ насъ Гᶜдь дара никоегоже.**

**призиване* 78ᵇ — мл̄итавны̑ призиване̑ дигнѕше велико свой глаᶜ.

прикажнна 43ᵃ — то сѕ словеса хᶜва оу сада̑шнїй еѵ̈ᶜлской прика̑зни. У ориг. **еѵ̈ᶜлской прич͡и.**

прикасавати се — амь се 11ᵃ — прїикасава се вѣ̄ь і̄сь овде носїила.

прикасати се — амь се 38ᵃ — не прикасайте се мени. У ориг. **не прикасам͡ сѧ мнѣ.**

прикасивати се — амь се 36ᵇ — прикасиваю се злославны̑ езы̑чницы. У ориг. **прикасаю͡ ,бо сѧ ѩзы̑ц̑ы.**

прикосїивати се — амь се 3ᵇ, 40ᵃ — прїкосїваш се к самомѕ тѣлѕ детиню. У ориг. **прикасаше сѧ.** — него приватайте се и прикосивайте се хѕ. У ориг. **прикасайте сѧ хѵ̈.**

прикоснѵ̈вїивати се 38ᵃ — бикше то време, каде неѣ теке ѣдна рѕка прикоснѕвїивати се тебе. У ориг. **рѵ̈ка... не прикосне͡ сѧ тебе.**

прикоснѵ̈ти се — немь се 2ᶜ — прикоснѕ се к смртной ключаницы. У ориг. **коснѵ̈ сѧ.**

прикоснѵ̈ѣе 36ᵇ — да би се оудостоила црк̑ов прикоснѕкыа хᶜва. У ориг. **прикосновенїа хᶜва.**

прилагати — жемь* 18ᵇ — не прилажите к нѣмѕ срᵈца. У ориг. **не прилагайте срᵈца.

прилѣжно 46ᵇ — прилѣжно бѕди за ти̑ еда би се излѣчїш. У ориг. **прилежи ешѵ̈.**

прилика* 105ᵃ — тако, по той прїилицы, валїа се оузнети на крсѣ сн̄ѕ чл̄ᶜчкомѕ. У ориг. **тако подобаетъ вознестисѧ.

**прїличань* 44ᵃ, 35ᵃ — има таквы грѣхова коино нисѕ прїлич̑ны смр͡ты. У ориг. нема те речи. — ѣер за свакїи по

Digitized by Google

ѥдань грѣхь г^{с}дины бѣ прїили^{ч}нѣ кацирѣ за нѥга налаже. У ориг. **Бгъ прислѣшающѣю за не^{г} налагаетъ казнь.**

прїилогъ 90^{б} — и не теке на то^{м} остати, него и нѣще томе прїилогъ има. У ориг. нема ништа.

прилѣчивати — оуемь 39^{а} — свакоѥаке болѣсти цо се прилѣчѣе мѣѣ лю^{ц}ма. У ориг. нема ове речи.

прилѣчити — имь 45^{а} — али ако се ѥ онь и прилѣчїш болѣ^{ч}ни^{к}, ѿ нѥга ница помокѵ не полѣчи. У ориг. **но обаче аще се той и слѣчи, бол^{ь}ный не бл̄го полѣчи.**

прїимати се — амь се 40^{а} — ама с какви^{м} рѣкама валя ва^{м} се прїимати нѣмѣ. У ориг. **прикасатисѧ єшѵ.**

примѣтати се — ѣемь се 90^{а} — ѥрь примѣкше се к овой заповѣды. У ориг. **прилагаѥт^{ь} бо сѧ къ сей зап...**

приницати — ничемь 17^{а} — и еда садь вѣѣь овдѣ... не приниче ли то сѣме. У ориг. **сѣѧ не прозѧбаетъ.**

прїшнѣти — немь 11^{б} — валя мѣ прїшнѣти молити се. У ориг. нема ништа.

присвоити — имь 95^{б}, 90^{б} — него жели да би присвоѥнъ бы^{ш} к тима бл̄женнима. У ориг. **но желаетъ причтенъ быти.** — нїе ли са^{м} овай твой оц̑ъ кои те ѥ к себи присвоиш и сътворїш те и създа те. У ориг. **иже стѧшѧ тѧ и сотвори тѧ.**

присѣдити — имь 8^{б} — тай мртвы з дѣшо^{м} хоѣе покаанїю присѣдити неѿстѣ^{п}но. У ориг. **вѣдет^{ь} покаанїю присѣдѣти неѿстѣпно.**

прискрбно 88^{б} — зацо заказѣе гѣ прискрбно и с теското^{м} да боравимо оу наше^{м} животѣ. У ориг. нема ништа.

прыстанакъ 15^{б} — оу нб̄^{с}номѣ прыстанкѣ. У ориг. **въ пристанищи нб̄^{с}номъ.**

приходаць 49^{б} — к незнанѣ прихо^{д}цѣ к вами. У ориг. нема.

прицѣпити се — имь се 49^{б} — тѣгѵны кои сте се к нѣмѣ после прицѣпилы. У ориг. нема ништа.

пробаливати — оуемь се 152^{а} — да се прокѣша ѿ ѣавола и пробалюе се с нима. У ориг. нема.

пробѣлити — имь 37^{б} — покрїш е бѣлы^{м} рѣхо^{м} кано снѣгъ и бѣдавшѣ ю црнѣ ѿ грѣха, како снѣгъ пробѣлїш. У ориг. **ако снѣгъ оубѣлилъ.**

Digitized by Google

провалїа* 26б — а сада мегю нами и вами провалїа бѣдѣка се оучинила. У ориг. **пропа͠ велїм.

провѣчбати се — амь се 57а — него провѣчбай се ш то͠ добро. У ориг. нема.

провидети — имь 97б. 96б, 104а — слѣпаць цо мѣ г͠ь даш очи да провиди. У ориг. нема. — и ка͠ вѣць провиде идде за Ісовы͠ траго͠. У ориг. **егда прозрѣ**... — провидеш е такѣ любо͠ оу закхею г͠ь. У ориг. **прѣзрѣвый сїю любовь в' Закхей**.

прогледати — амь* 96а — толико ище͠ да прогледа͠. У ориг. **да прозрю.

прогл҃днїикъ 94б — бл͠годарли͠ бы прогл҃а͠нїикъ ш такво͠ хитро͠ г͠нѣмѣ дарѣ на тїи ча͠ прогл҃да. У ориг. **благодарен͠ прозрѣвый**...

прогонити — имь* 87б, 140б — кои бїю и прогоне нѣгове слѣге. У ориг. нема. — кой на ва͠ обѣгюю и прогоне ва͠. У ориг. **изгонѧши͠ вы.

прознавати — аемь 76а — ни по че͠ нисѣ прознавали истиннога ба͠.

прознанье 2а — смл͠рдїива се ѿ прознања некако радъ прїиличне тѣге и печали. У ориг. **ѿ прѣкдѣнымъ нѣкако подобошразнымъ печали**.

прознати — амь 96б, 8а, 5а — и прознаде да не има никѣ͠ на дрѣгѣ странѣ лѣпшега и болѣга пѣта. У ориг. нема. — прознадѣ га люди какавь е онь. У ориг. нема ништа. — и како нѣмѣ была сѣ прознана... бжїа чѣда. У ориг. **познана ещѣ сѵт'**.

произвести — демь 90а — кои те ѣ произвеш на овай свѣ͠.

произносити — имь 17а — а и овде ѿ камена хвалѣ бжїю произносекѵ. У ориг. **хвалѣ Бжїю вопіющихъ**.

**проѣавити — имь* 46б — и онде и прикова и замаза (ране) да се више к томѣ не проѣаве. У ориг. нема ништа.

проказати — жемь* 37а, 42а — то ѣ ѿмѣчаш ев͠ли͠ ние оупйсаш него теке толико е проказаш. У ориг. **сїѣ токмо изъявилъ. — некые ли се проказати. У ориг. нема.

прокѣшати — амь* 152а — да се прокѣша ѿ ѣаволя. У ориг. **искѣситисѧ ѿ дїавола.

Digitized by Google

***аромышлѧти** — *амь* 94[б] — кои промышлѧа на сиротѣ и сиромаха. У ориг. нема.

***промѣчити се** — *им се* 152[б] — тако и ви промѣчите се. У ориг. **и вы ѣбо пострадѣете.**

***пронаѣи** — *ѣемь* 31[а] — и са[а] хс пронагѣе тѣ погѣбленѣ овцѣ. У ориг. **обрѣте.**

***ароникнѹти** — *немь* 16[а] — и теке мало исто проникнѣ. пакъ се пакы осѣши. У ориг. **и прозѧбѣ ѣсше.**

ароообразовати — *оуемь* 41[б] — да ѣе овде прообразовала се три добра дѣла. У ориг. **ѣко ѡбразова сѧ здѣ.**

ароповѣдивати — *оуемь* 36[а] — иде по свѣмѣ градѣ проповѣдѣюкѹ како га е исцѣлїш хс. У ориг. **проповѣдѧ.**

ароповѣдка 60[б] — на саданшїй проповѣ[а]кы [о]дигните очи и оуши ваше.

ароразѣмѣвати — *амь се* 41[б] — скрозь оваа три х[с]ва оу҃ника проразѣмѣваю се оучтли. У ориг. **разѹмѣю сѧ ѹчтлїе.**

ароразѣмывати — *амь* 7[б] — оучтли овде проразѣмываю ѣ три форме грѣшнїике. У ориг. **разѹмѣютъ.**

арорасѣѣивати — *оуемь* 17[а] — каконо на камень да прораскюе. У ориг. нема.

ароросѣѣивати — *оуѥмь* 9[б] — меще ние по ѹчителскомѣ разѣмѣ проразсѣѣе се х[с]ва ста црква. У ориг. **знаменѹется по разѹмѣнїю ѹчителей цр҃ковъ хва.**

аророченье 65[а] — испѣнїи на нима пророченье г[с]дне скрозь пр[о]р[о]ка.

***арорыцати** — *чемь* 7[а] — то пр[о]р[о]часкы прорычѣкѹ що кіе до послѣ быти. У ориг. **то ѥко пр[о]рокъ пр[о]рочествѹѧ.**

аророченье 19[б] — по пророченю дв[а]вѣ. У ориг. **по пророчен[ь]ѡмѣ.**

аросвѣтлити се — *имь се* 95[б] — ищѣкѹ да би се просвѣтлїш по дв[а]вѣ словѣ. У ориг. **проскетитисѧ хотѧ.**

аросвѣтлѧти — *амь* 95[а] — и на зе[м]ли просвѣтлѧти оне, коино бораве оу мракѣ. У ориг. **просвѣтити.**

аросвѣтлѥнье 32[а] — конно е просїаш оу наше[м] ср[а]дѣ просвѣтлѥню раз[ь]ности славе бжїне. У ориг. **къ просвѣщенїю разѹма.**

Digitized by Google

просипати* — *амь* 37⁶ — сицевѣ мл҃твѣ просипаше пре҃д г҃а. У ориг. **млтвѣ проливаше къ г҃дв.

просякъ* 26⁶ — ка҃ си имаш пре҃д свои врaты просяка. У ориг. **нищаго.

просѧти — *сѧмь* 32ᵃ — кои ѥ рекаш из мрака свѣтлости про҃ѧти. У ориг. **и҃ тщы свѣтѣ восі҃ати.**

прославливати — *оуѥмь* 146⁶ — пакъ онь нашавшы наѳанаила прославлюе пре҃д нѵ҃м х҃а. У ориг. **прославитъ пре҃д ни҃м Х҃а.**

проходань 73⁶ — защо овай мїрь и свѣ҃ е непостоꙗ҃ и проходань. У ориг. нема.

проходити* — *имь* 94⁶, 45⁶ — да с наро҃д проходїш **мимо нѣга. У ориг. **мимохождалъ.** — ама кажи кѣда проходишь. У ориг. **но кашо мимоидеши?**

прочѵ́ти* — *чѵ́ѥмь* 95ᵃ, 40⁶ — и зато каде й ѥ прочѣш врло поче выкати. У ориг. **шцѵ́ти҃ ихъ́ и крѣплѣѥ возыкаше. — еда би и мы сви прочѣли исходекю ѿ нас҃ ꙗко҃. У ориг. **да и мы всѣ ѵ́чѣем҃ изхождщѵ́ю ѿ нас҃ снлѵ́.**

прошнꙗ* 96ᵃ — вѣсть бо оць нашъ нб҃ны що на҃м валꙗ прегѣ наше прошнѣ. У ориг. **прежде прошенїѧ нашегѡ.

**псовати* — *оуѥмь* 27⁶ — и люде ѱоваш и безчастїш. У ориг. нема.

пѵ́зати — *амь* 105ᵃ — пѣзайте горе на дрво. У ориг. **возносѣтѣсѧ горѣ на древо.**

**пѵ́кїи* 40⁶ — находїи се и има пѣкїи сирота, сиромаха и неволны людїи. У ориг. нема.

**пѵ́хати* — *шемь* 11ᵃ — пѣше оустма. У ориг. нема.

р.

радилацъ 14ᵃ — и до конца нїе празанъ радилацъ. У ориг. **дѣлатель.**

радинь* 14ᵃ — Бг҃ь стары и добры домѣстроитель и добарь радинь. У ориг. **добрый дѣлатель.

рађа҃ти* — *ђамь* 19ᵃ — плодь до҃ꙗнъ покаꙗнїю рађати. У ориг. **сотвориги плоды.

**разасѵ́ти* — *сиемь* 53⁶ — него да разаспешь и да даеш҃ мѣро҃ сиромахо҃.

Digitized by Google

разбоитъ 45⁶ — еда сте каконо на разбоита чвка изишли на ме. У ориг. нак на разбойника.

разбоица 45⁶ — помогаш си вьпашемъ оу разбойце. У ориг. **впадшемъ въ разбойникы.**

развраћивати — оуемь 65⁶ — заповѣди бжіе развракюе. У ориг. нема.

**разговорь* 86ᵃ, 17⁶ — зато ш тои разговорь свой има. У ориг. нема. — нима да бѣде на разговорь и на помоћь. У ориг. нема ништа.

**разговорити — имь* 49ᵃ — да га посети и разговори. У ориг. нема.

разгорење 28ᵃ — огань бацѣнны к вѣкіемъ разгореню ватренъ. У ориг. нема ове речи.

раздѣливати — оуемь 76ᵃ — и ієнъ препетицъ грѣхонъ имадъ коіа и ш ба раздѣлюе. У ориг. нема.

разликь 20ᵃ, 14ᵃ — и то се разлико сѣю. У ориг. **разно.** — разликы цвѣће.

**размѣтати — ћемь* 57ᵃ — еда кюшь пакъ жи нице размѣтати и дрѣге изнова правити.

разплантити — имь* 14⁶ — и що хокю ако се вѣћь оузбѣде разплаїш. У ориг. **разгорѣсѧ.

**расплоћивати — оуемь се* 17⁶ — и може ти се оу твом срцъ расплоћїивати и коренити се. У ориг. нема ништа.

**разредити — имь* 53⁶ — на свъ мою челіа да разредишь. У ориг. нема ништа.

растргати — амь 144⁶ — ѥцаюкї растргайте срца ваша. У ориг. **расторгнѣте срца.**

растрзїивати — оуемь 31ᵃ — растрзїиваш е на себи ланце чи съ га везали.

развмность 93ᵃ — ш тои овде ѥлїи развмно оучтлска. У ориг. **развмѣніе вчтлское.**

раслабљати се — амъ се 20⁶ — да не тѣжимо ш томе раслабљаюкї се. У ориг. нема.

распаљење 4⁶ — гніило мога тѣла и распаљење дшевне ватре тамо.

Digitized by Google

расѣѣивати — оуемь 47ᵃ — овѣ оубо рече милѧйте расѣѣюющѵ̈.

ратни 32ᵃ — неѣе се нїимъ застидити оу раꙗно време. У ориг. **во время люто.**

ринѵ́ти — немь 27ᵃ — ринѣѣе га нѥгово одѣло оу мѣкѣ вѣчнѣ. У ориг. нема ове фразе.

рокотати — ѣемь 102ᵇ — а оны що сѣ ш тоⷨ рокотали. У ориг. **ропщѵщїи же.**

роктати ѣемь 102ᵇ, 89ᵇ — и роккіахѣ мегю собоⷨ. У ориг. **роптахѵ̈.** — рокѣе кано свиња. У ориг. нема ништа.

**ронити — имь* 40ᵇ — грозне и крваве сѵ̈зе роне. У ориг. нема ништа.

рѵ́иетина* 46ᵇ — а ви га чинїите како да ѥ рѣпетина хрсѣска. У ориг. **вертепъ разбойниковъ.

рѵ́хо* 31ᵇ — они се шблаче оу рѣхо. У ориг. **въ ризѵ̈.

рѵ́чакь* 26ᵃ, 40ᵃ — онь нїе даш рѣчка свога сиромахѣ. У ориг. нема. — да мѣ догѥ на рѣчакь. У ориг. **да шкѣдѵ̈етъ ѵ̈ него.

С.

садашнїи* 23ᵃ — оу садашњеⷨ вѣкѣ. У ориг. **к' нѣшнеⷨ вѣцѣ.

сазадь 38ᵃ — пристѣпившїи сазаⷣ. У ориг. **созади.**

**самаць* 79ᵇ — онога саⷨда прокаженога що но е быш паш долѣ на землю преⷣ ниⷨ.

**самоволѧць* 75ᵃ — нисѣ самоволцы ни дѣꙋливїи, нити сѣ ѥданъ на дрѣгога мрщалице.

саможиваць 66ᵇ — коино сѣ саможившы те милѣе да е свѣ саⷨ.

**сванѵ́ѣе* 52ᵃ — цигла ѥдна ноѣь и то не цѣла ни до сванѵ́кїа. У ориг. нема ништа.

сватовски* 27ᵃ — како си ти дошаш швамо не имавши на себи одѣла сватоⷨского. У ориг. **шдѣанїа брачна.

**свѣдокъ* 89ᵇ — свѣдокъ лажливь без мѣке некые быⷦ.

**свѣдочаство* 86ᵇ — по свѣдочаⷭ вѣ сⷭга апⷭла петра.

**свѣдочба* 33ᵃ — кои ходе на договорь к нечастивиⷨ и на крїивѣ свѣдочбѣ. У ориг. нема ове реченице.

Digitized by Google

сверовати се — оуемь се* 102⁶ — каˣ сверова се да кіе мѣцо саданіега иманїа преоузети онога свѣта вѣчно бл҃го. У ориг. **вѣрова пріѧти вѣчное.

**свесрдо* 139⁶ — ако се свесрдо шбрие пакъ к теби. У ориг. нема.

свѣтачны 64⁶ — свѣтачнима днима. У ориг. нема.

свѣтовати — оуемь* 31⁶ — тако наᶜ свѣтѕе апᶜль. У ориг. **наᶜ повчаетъ Ꙗпᶜлъ.

свратити — имь* 102⁶ — да ıе к ніемѕ се свратїш на стань. У ориг. **вьниде.

свршенье 92ᵃ — и тога свршенїа и наслѣдованїа вѣ҃ного живота и наᵐ желе полѕчити. У ориг. **Сегоже совершенства и наслѣдїѧ живота.**

**селище* 70⁶ — да има доиста оу оноᵐ сѣлищѕ оукопано бл҃го. У ориг. нема ништа.

силовить* 1ᵃ — (глась) онь е свакы силови҃, крепакъ и снажанъ. У ориг. **глаᶜ гᶜдньⷭ вѫ крѣпости.

синовство 138⁶ — измекіе наᶜ из тога бж҃іа синовства. У ориг. нема ништа.

сиромашь* 92ᵃ, 64ᵃ — раздай сиромаши. У ориг. **нищимъ. — сиромашь вы свакаˣ коˣ себе имате.

**сиромашство* 28⁶ — и саˣ би га пакъ онъ оу нѥговоᵐ лютоᵐ сиромашствѕ и шскѕденю приватїш. У ориг. нема ништа.

сирота* 40⁶, 1⁶ — оудели сироты и сиромахѕ. У ориг. нема. — коино сиротѕ и оудовицѕ поˣ свое крыло привати. У ориг. **иже сира и вдовꙋ пріѧмлетъ.

**сиротань* 75ᵃ — нека догю сиротани. У ориг. нема.

сиротинство 40⁶ — коино раˣ сиротинства, голотиње и босотиње итд. У ориг. **нищеты ради.**

ситость 25⁶ — и до свое ситости се оудовлюе, извршѕе свою жегю. У ориг. нема ове речи. — кои наᵐ свако добро довол'но дае до наше ситости. У ориг. **всѧ шбилиꙋ в҃ наслажденїе.**

сиходити — имь 43ᵃ — сиходїш ıе ѿ ıерᶜлима оу ерихоᵐ. У ориг. **схождаше бо...**

Digitized by Google

сказати — жемь 36ᵃ — и скажемо дѣла гᶜнꙗ како сѕ велика и славна. У ориг. **повѣщы дѣла**.

сказиваньѣ 14⁶ — слово бжїе, бжїе сказиваньѣ. У ориг. нема.

сказїивати — оуемь 13ᵃ, 4⁶ — него таки кю оустати и почети сказїивати твою славѕ. У ориг. **начнѫ глати**. — сказываю твоꙗ чѕдеса. У ориг. **повѣщѫ чѫдеса твоꙗ**.

скитати се — амь се* 96⁶ — а ти хайде иди по свѣтѕ се скїитай те сказѕй люᵃма црᶜтво бжїе. У ориг. **а ты шедъ возвѣщай Црᶜтвїе Бжїе.

склепа 145⁶ — защо к отоᵐ ськрываю оу мїрѕ ловцы адовы на наᶜ кано на птице мреже и склепе. У ориг. **сокрывают сѣти**.

склизавь 141⁶ — ходекѵ̈ по склизавоᵐ пѕтѕ. У ориг. нема.

**скончаньѣ* 14ᵃ — а ꙗ ради ᵐ и послѣᵐ и досаде и до скончанꙗ овога вѣка.

скрачати — амь 13ᵃ — ни скрачай на полаᵏ мое даᵐке. У ориг. нема ништа.

скрбити — имь* 38ᵃ — и станеᵐ тѕжити и скрбити. У ориг. **скорбити и тѫжити бѫдеши.

скрбость 28⁶, 23⁶ — никаᵏ никакве скрбости и печали нїиси имаш. У ориг. нема ништа. — оу лютой нашой скрбоᶜѣ. У ориг. **ѡ лютыᵏ скорбехъ вашихъ**.

скржетаньѣ 20⁶ — цо кѣ на нѣга послѣ доѣи плаᵏ вѣчовити и шкржетаньѣ зѣба. У ориг. нема.

скржетати — ѣемь 11ᵃ — и оу ноᶜ дѣше, зѣби скржекѣ. У ориг. нема.

**скрнаво* 87ᵃ — и некѣ наᵏ ницꙗ нечиᶜо ни и скрнаво ѕчинити. У ориг. нема.

скрнавость 87⁶ — с многими сѣзами и с плачеᵏ своиᵏ тѕ скрнавоᶜ и крвопролїикѣ могаш ѣ шмити. У ориг. **скверныѫ тѫ и кровопролитїе**.

скрность 39ᵃ — свѕ нашѕ скрноᶜ шмити кѣешь. У ориг. **вса скверны ныа**

Digitized by Google

*скровище 59⁶ — тако и скровища а и човеча паме... свѣ ıе то невалıало.

скровница 82ᵃ — ѡдоше ѿ скровнице оу коıшй но сви а҂гѵари драгїи и лѣпїи лѣже.

скѵиа 88⁶, 37⁶ — кнза и наᶜ скѕпа. У ориг. нема. — скѕпа з двᵃом. У ориг. нема.

*скѵисти се — бемь се 18⁶ — зацо то трње скѕбѕкѵ се из добре земле. У ориг. терніе исторглшое.

*скѵиоҗа 88⁶ — не држи на скѕпокю жита. У ориг. нема ништа.

*скѵть 48ᵃ — и ıа кю и пакъ покрити моиᵏ скѕтоᵏ. У ориг. покрыю кровᵏ крылѕ моею.

*скѵхати — амь 72ᵃ — те на нима и скѕха и испече. У ориг. нема ништа.

*сладити — имь 10⁶ — тако и грѣˣ сладїи чвка докъ не оумре. У ориг. нема.

*сладость 32⁶ — сладо въ грѣсѣхь. У ориг. исто тако: сладость въ грѣсѣ.

сластолюбаць 67⁶ — а сластолюбцы к слаᵃкыᵏ ıецецима оуприли сѕ очи свое.

*слѣдити — имь 149⁶ — и слѣдише овоᵏ свѣтѕ сви кой быше православнїи. У ориг. послѣдоваша.

*слѣпота 95⁶ — примїш е на себе званıа слѣпоте чвче. У ориг. слѣпоты члвчᵉ.

слѣпотинıа 95⁶ — стаде коино хокıе да излѣчи слѣпотиню. У ориг. исцѣлити слѣпотѕ.

*слика 88⁶ — коино иц҃ѕ коıшᵏ би слико достали рай. У ориг. нема.

сличе 70ᵃ — сличе слѕгїино оузе на се.

*слободно 40ᵃ — теке слобоᵃно пристѕпайте. У ориг. со дерзновенїем.

словесань 31ᵃ — свою словеснѕ овчицѕ ѡслободїи. У ориг. нема.

слѵка 61ᵃ — и бїаше слѕка то ıе грбава бїаше оу лѣгѵ врло.

*слѵчай 44⁶ — зацо вели овде по некоᵏ слѕчаю некой попъ мимохогıаше. У ориг. по слѵчаю бо.

Digitized by Google

слꙋчаѣати се — аемь се 148ᵃ — тако и досаде то быва и слꙋчае се. У ориг. нема.

слꙋченье 60ᵃ — и таквога слꙋченїа сьчꙋвай наᶜ свїю бе.

слꙋчивати се — амь се 65ᵃ — и радовали се ѡ сваченᵡ славноᵡ нѣговꙋ дѣлꙋ що се е слꙋчивало ѿ нѣга.

слꙋчити се — имь се* 41ᵃ — нїе ли се такогѣрь и нѣкѣ слꙋчило то на добро. У ориг. **не в'мѣнисѧ ли.

сматрати — амь* 138ᵇ — ако на нѣгово зло не сматрамо него на свое зло глѣдаюкѵ̀. У ориг. **ащε на бєзᶻаконїε εгѡ нε призримъ.

смꙋрити се — имь се 35ᵃ — и да би се смѣрили с мꙋкоᵡ не на дрꙋгой страни. У ориг. **смирѧємо сѧ ѣти.**

**смꙋстити се — имь се* 75ᵇ — него ѣще има празна мѣста, ѣще много би се люди могло смѣстити. У ориг. нема.

**смѣтлище* 71ᵃ — и онако каконо да ѥ ѣедно смѣтлище или очїинцы држати. У ориг. нема.

смѣшивати — амь 27ᵃ — и коѥ никѣе саᵡ с плачеᵡ смѣшїиваѡ. У ориг. **с плачеᵡ раствораѫхъ.**

смилꙋсрдїивати — амь се 2ᵃ — смлᶜрдїива се ѿ прознанїа некако радъ прїиличне тꙋге и печали. У ориг. **млᶜрдꙋѥтъ.**

смилосрдити — имь 138ᵃ, 45ᵃ — каконо саᵡ се ѣа смилосрдїѡ наᵡ твоиᵡ сирома᷑ствоᵡ. У ориг. нема. — зашто се ниси смилосрдїѡ на нѣга. У ориг. **ꙗкѡ нε млᶜрдовалъ єси ѡ немъ.**

**смирити се — имь се* 102ᵇ, 139ᵇ — смирити се съ ѣшниᵡ. У ориг. нема. — ни се хокѣе смирити с тобоᵡ. У ориг. нема.

смишлѣати се — амь се* 43ᵇ, 23ᵇ, 17ᵃ — ниᵀ се смишлѣаю да кѣе иᵡ бꙋ ѿчалити по ниховꙋ дѣлꙋ. У ориг. нема ништа. — ако би се смїишлѣаш вѣчне мꙋке. У ориг. **прѣдꙋзрѣлъ. — кад би се свакаᵡ смышлѣаш що е овай свѣᵀ. У ориг. нема.

смышленье 72ᵃ — дрꙋго смышлѣенье що ѡ себи смышлюе чл҃къ що кѣе чинити.

смышливати — оуѥмь 34ᵃ — истинно овай излѣченны човекъ смышливаше.

смокиња 105ᵃ — поневшїи се на лѣствицꙋ како на некꙋ смокиню. У ориг. **ꙗкы на ꙗгодичинѣ.**

Digitized by Google

смоковница 25ᵃ — смокоⁿницѕ свою дш̄ѕ ѡкопа мотикоᵘ. У ориг. **смокоⁿницѕ**.

смотрити — имь* 95⁶, 14ᵃ — тражиᵘ да би и ꙗ могаш смо-ꙗрити красотѕ твога лица. У ориг. **зрѣти ши. — и то кѣмо смотрити оу овоᵘ саданіеᵘ сказываню. У ориг. **ѕкиди**ᵘ.

смѵчати се — амь се 48⁶ — и оу напаᶜти смѕчаюкѵ̈ се и бринѕкѵ̈ се.

смѵченье 45ᵃ — или нїе га могаш к себи онай болѣ̄никъ дозвати раᵃ смѕченіа свога мозга. У ориг. **оумꙋзлиᵘый ѿ смꙗтенїа**.

**смѵшень* 81⁶ — да и ꙗе пе̄ двоꙗка было наме̄ны, а пе̄ и е было смѕшены.

снаполꙗ 147ᵃ — снаполꙗ е теке шбѕчень оу кожѕ овчѕ. У ориг. **ѿ внѣ**...

снимити — имь 105ᵃ — виде га вѣ̄ь мртвога и сними га с крᵔа. У ориг. нема.

споднанье 64⁶ — коино сѕ билы напѕнѭены ѿ извора спознанїа гᶜня.

**сполꙗ* 40⁶ — ꙗерь и сами сте сполꙗ лѣпи и краᶜны, шмивены, шдевены. У ориг. нема.

споденѵти — немь се* 11ᵃ — да би се споменѕш шнога страха. У ориг. нема. — еда има когоᵃ да би могаш се спо̀менѕти оу гробови твое млᶜти. У ориг. **еда повѣсть млᶜть твою?

сподинꙗти се — нѣмь се* 23⁶, 9ᵃ — ако би се спом̄наш цо кѣ послѣ нѣга доѣи. У ориг. **аще би помышлꙗлъ. — да се спомињемо. У ориг. **помышлꙗти имамы**.

спона* 35⁶ — не валꙗше ли се нѣшй шᵃрѣшити ѿ те спонѣ оу сѕботѕ. У ориг. **ѿ юзы ѥм.

спорити се — имь се* 18⁶ — ако ваᵘ велы ᵘ спорїи се богатство. У ориг. **богатство аще течетъ.

способъ 40ᵃ, 85⁶ — да с какваᵘ способоᵘ да й (рѕке) очистимо. У ориг. **ѥковы**ᵘ **же образомъ шчистити**? — може пожи-вити такавъ, а како, с коиᵘ способоᵘ. У ориг. нема.

спосп̄шити се — имь се 41⁶ — спосп̄шило се на добро крвоточивой жены.

Digitized by Google

спостанакъ 58ᵃ — ѿ спостанка свѣта.

**спотакнѫти се — немь се* 141ᵇ — и ако се мало и спотакне. У ориг. нема.

спотицање* 13ᵃ — ослободїи ноге ѿ спотицања пѫзскога оу грѣх и оу пакло. У ориг. **ѿ поползновенїа.

спотицати се — чемь се 141ᵇ — како да се не спотиче и не пада. У ориг. **како не поткнѣ сѧ?**

справдлйво 97ᵃ — аль овай слѣпацъ справдлйво проглѣда. У ориг. **истинѫо прозрѣ.**

спрдачина 64ᵃ — що е играчина и спрдачина. У ориг. нема.

спрегъ 72ᵃ, 74ᵃ — спрегъ или да речемо паръ. — петь спрегова.

сприличити се — имь се 85ᵃ — да се спрїиличимѫ оу нашем очищенїю.

сравнѣати се — амь се 86ᵃ — зато овай саданїи мали нашѫ живоѫ к оном8 вѣчном8 живот8 сравнѣа се. У ориг. **вѣчном8 живот8 сравнѣнѫый.**

срачице 63ᵃ — влачекѵ се по земли срачице толико година.

**срдити — имь* 35ᵇ — такогюрь и оне кои га гнѣве и срде га. У ориг. нема ове речи.

сребрнић 47ᵃ — оузимайте та ваша два сребрника и трошите и.

сребрница 46ᵃ — две сребрнице даде.

стагна 75ᵇ — на распѣтїа и стагны града. У ориг. нема.

сталѣати — амь 74ᵇ — то ѥ҃ каᵃ на софр8 сталѣаш и нек8 чаѫ хокѣш да чинишь.

**станакъ* 97ᵃ — тай не ходи правымь пѣтемь оу цр҃ство нб҃ко нити тамо кога станка има. У ориг. нема ништа.

стараније* 27ᵃ — да како би онь ѣеданъ своимь стараніемь ни8 неторицѫ избавїш. У ориг. **попеченїемъ.

старость* 90ᵇ — да свакїи има свою староѫ за своѥ родителѥ до саме свое смрти. У ориг. **попеченїе.

**стати се — немь се* 139ᵃ, 72ᵃ — како да би миръ сташ се мегю вами. У ориг. нема. — То е тако стало се. У ориг. нема.

Digitized by Google

**створенье* 88[a] — защо милѕемо ѕвѣкъ неправицѕ и створенїѧ свакога смр҃нога грѣха.

**стекӱ — чемь* 27[б] — еда може цо стекӱ сь шниѧ или више придобити. У ориг. нема.

**стопити се — имь се* 37[б] — испѕсти ѕмїа сеᴬмоглава и своиѧ оуста водѕ да бї е оу той воды стопїш. У ориг. да ю в҃ рѣцѣ потопитъ. — коꙗ се вѣҕь била овца стопила и погинѕла. У ориг. погнѡшѧю ѕже бѣшѧ овцѕ шкрет҃е.

страгь 38[б] — еда кано на пасіе ѕѕбе кой гризѕ страгь хокюш тѕжити.

страживати — оуемь 85[б] — залѕдѕ онай стражѕе и виче по бѣденѕ. У ориг. нема ништа.

стратити — имь се 81[б] — и їштиде за траго‧ оне ѣдне овце коꙗ се била стратила.

страшивь 9[a] — оумекчати мѕ нѣговѕ злѕ ҕѕдь и оупоро срᴬце сь слаᴬко‧ и страшиво‧ бесѣдо‧. У ориг. нема ништа.

страшити — имь 40[a] — защо свакїи грѣ‧ чл҃ка страши. У ориг. нема ништа.

стрелба 66[б] — и разлике стрелбе има тай лѕ‧, наша желꙗ.

**стрѣлꙗне* 67[a] — пакъ сиаю каконо нишаны к стрѣлꙗню. из лѕка.

**стреха* 144[б] — и оуведе и поᴬ свою стрехѕ оунѕтра. У ориг. нема ништа.

**стрнӱце* 17[a] — да се множи свѕда семе бж҃ие слово, и на пѕтѕ и по каменю и оу стрнӱцѕ. У ориг. нема ништа.

**стрѫпь* 45[б] — нѣгове е стрѕпове покрїш тай (самаранинъ). У ориг. Обѧза стрѕпы егѡ.

стѫжывати — оуемь 147[a] — да не стѕжѕешь ш то‧ наѳанаиле. У ориг. можеши не стѫжати сѧ надананиле.

**стѫпица* 103[б] — бїаше оупаш по апˢловой рѣчы оу напасти и оу стѕпице и оу беде многе. У ориг. кпалѧ бѣ в҃ напасти и сѣти и похоти многїѧ.

стѫпчасть 104[б] — попеше се... кои на висока брда и планине, на стѕпчаᴱо каменѣ. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

сѫдни 139ᵃ — на цїо кіеᵐ докѵ̑ тамо на свои сѣᵃнїи дн҃ь. У ориг. нема.

сѫдрѫжство 86ᵃ — к аггл҃скыᵐ чиновоᵐ оу юᵃноᵐ сѣдрѣжствѣ быти. У ориг. **къ аггл҃скиᵐ лікоᵐ причтенныхъ бытн**.

**сѫжань* 77ᵇ — нити мари... ни за сѣжнѣ оу таᵐницы. У ориг. нема.

сѫзань* 12ᵇ — наше сѣзно покаѧнїе и стараніе. У ориг. **слезное покаѧнїе наше.

сѫзити — имь* 152ᵇ — сѣзите и плачите се. У ориг. **слезѣте и плачѣтесѧ.

сѫкобити — имь* 1ᵇ — сѣкоби ѥдинороᵃнога сына ѥдне оудовице. У ориг. **стрѣте ѥд. сына.

сѫковица* 3ᵇ — оустани и заради мое сѣкобице с тобоᵐ. У ориг. **къ стрѣтенїе мое.

сѫмнѣнье 40ᵃ 33ᵇ, 12ᵃ — да исто не оузбѣде комѣ какво гоᵃ сѣᵐнѣнье оу срᵃцѣ. У ориг. нема ништа. — коино носе злѣ паме҃ и зло сѣмнѣнье. У ориг. нема ништа. — да би могаш и говорити без сѣмнѣнїа. У ориг. **глати ѥшѫ несѫмѣнноо**.

сѫпроѣь* 32ᵃ — сѣпроᵏ властеᵐ. У ориг. **противѫ властеᵐ.

сѫрѫга 72ᵃ — како и прїилиᵐно сѣпрѣгами. У ориг. нема ништа.

сѫсрести — немь* 3ᵇ — сѣсрешѧ си ме. У ориг. **стрѣлꙗ мѧ еси.

**сѫцїи* 35ᵇ — и води да напои швѣ сѣцѣ авраамовѣ ккнерь.

сшкрїипаць 28ᵃ — како е швай богаты оупаш оу великѣ сѣ и оу заамкѣ поᵃ сшкрїипаць. У ориг. нема ништа.

събити се — събѫдемъ се 6ᵇ — и како се е овде и сьбило. У ориг. **собитꙗ сѧ зѧѣ**.

съборны* 41ᵇ — онда и нѣйзинь оць кнѣзь сьборны, то ѥ фешшпанъ. У ориг. **кнѧзь сонмища.

събранье* 38ᵇ — обкоᵃше ме многїи *ѱи* и лѣкаво сьбранье шбджаше ме. У ориг. **сонмъ лѫкавыхъ.

съгореніе 58ᵃ — ѿбацити кіе оуеᵃно с плевоᵐ на сьгореніе.

съдржати — жимь* 92ᵃ — ѣа саᵐ рече то свѣ съдржаш и съчѣваш. У ориг. **сохранихъ. — свое тѣло да чисто съдржимо. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

съдрѹгъ 10⁶ — ипакъ съдрѹгье томе велико оузданіе на великѹ мл^ть бжїю. У ориг. нема.

съдрѹжливъ 23ᵃ — и съдрѹжли^ нищемѹ лазарѹ. У ориг. **общителенъ нищемѹ Лазареви.**

**съжѹжї* — *жежемь* 27⁶ — те кіе ва^ изести и сьжѣкї како ватра. У ориг. нема ове речи.

съзивати* — *зивљемь* 102⁶ — да сьзивлѣ прв^нике него грѣшныке. У ориг. **призвати прв^ныкы.

сьставъ 89⁶, 10ᵃ — зацо смо мы дрѹгъ дрѹгѹ сьставы и сви оуе^но смо съста^ х^вь. У ориг. **зане есмы дрѹ^ дрѹгѹ ѹдове: ѹдове же хвы.** — рѹками, ногами и сви^ свои^ сьстави згрѣшѹюкї члвкъ. У ориг. нема ништа.

сьстатакъ 16⁶ — и бїи врхь црковномѹ сьстаткѹ четирма ѣошко^ здржаніе. У ориг. **сей бысть во главѹ оуглѹ цркве.**

сьсѹдъ 20⁶ — каконо неки сьсѹдь погань. У ориг. **сосѹдь.**

сьчѹвати* — *амь* 17⁶ — ја са^ сьчѹваш жестоке и мѹ^не пѹтове. У ориг. **аз^ сохрани^ пѹти жестоки.

съшити* — *шиѥмь* 27ᵃ — ама на^ е и сьшїш ап^ль порфирѹ и виссо^. У ориг. **исшии ап^лы порфирѹ и виссонъ.

т.

таѥти — *ѥмь* 19ᵃ — каконо мекы восакъ таюкї посре^ ниговѣ оутробѣ. У ориг. **там посредѣ чрева.**

тама — *тма* 137⁶ — дѹжни смо мѹ свакы її на^ тамами талантъ. У ориг. нема.

**тамошнїи* 86ᵃ — а за шнай свѣ‾ и тамо^шнїи живо‾, то се не може накї кои би и чїи би ѥзыкъ то изрекаш. У ориг. нема.

твореньѥ* 33ᵃ — и онь и наоуцѣе на грѣ^ и твореніе свако^ злѹ. У ориг. **творити грѣхъ.

твръдинѣа 56⁶ — а онь її твръдиніе свое или оу прко^ нико^ нећѣ добра да оучины. У ориг. нема.

**теглити се* — *имь се* 86ᵃ — ѥрь се протеже оу нами наша смрть, тегліи се и рада е да би на^ скоро изела. У ориг. нема.

**тегоба* 47⁶ — дрѹ^ дрѹгѹ носите тегобѹ.

Digitized by Google

*тегота 45[a] — валяда има нешто теготѫ на те. У ориг. има нѣчто имѣ на тя.

*теготити — имь 47[б] — и тѣгѫ мѫ задае сръцѫ и теготїи га. У ориг. нема.

*телесина 33[a] — и кои[м] но нисѫ и[м] нихова телесина цркво[м] боравекюмѫ оу нима стомѫ дхѫ. У ориг. иҳ же телеса не сѫ храмо[м] живещемѫ в нн[х] стомѫ дхѫ.

*тесань 88[б] — како мислы тесныма враты прокѵ̈ свой живо[т]. У ориг. оузкыми враты.

*тескота 88[б] — защо заказѣе гь прискрбно и с теското[м] да боравимо оу наше[м] животѫ. У ориг. нема.

*теченье 36[б] — прикасаю се... не да заоуставе крвно теченье. У ориг. не да токъ крове станетъ.

*тиштати — имь 47[a] — оузлове грѣхо[м]не кои га тїище. У ориг. нема.

*товарь 34[б], 6[a] — да би са[м] испр°вргаш тай ѣаволскы великы товарь. У ориг. то брѣмя бѣсо[м]ское. — скоро кіе ва[с] испо[т] тога товара шслободити. У ориг. ѿ сего трѫда свободи[т].

*томленье 138[a] — таквога то[м]леня и мѫке и мы да се боимо бракіш. У ориг. сицевагш же и нашъ ѫбоатися томленїа подобаетъ.

*торь 31[a] — да се пакъ има повратити оу свой торъ. У ориг. возвратитися ей в дo[м] свой.

*точење 39[б] — и престанѫкіе точење разликїи[х] болѣзнїи наши[х] море. У ориг. станетъ токъ различныхъ стр°тей нашиҳ.

*трава 14[a] — зе[м]лю с свѫ засѣаш с траво[м]. У ориг. нема.

*трагь 31[a] — и ишаш би траго[м] за ниш[м]. У ориг. и идетъ въ слѣ[х] погибшем.

*тралье 54[б] — носити на себи тралье. У ориг. нема.

*трбѫхъ 144 — пакь щеди себи за свой трбѫ на дрѫгїи пѫ[т]. У ориг. но чревѫ по сем пожрети хранѝ[т].

*трѣь 88[a] — преоузимати мѫ онай нѣговь тргь ѡдаща би се онь могаш по[м]помокѵ̈.

*трговати — оуемь 27[б] — да съ шни[м] не тргѫе. У ориг. нема.

*трговацъ 73[б] — бѫде трговацъ велики и на гласѫ замало. У ориг. нема.

Digitized by Google

*трговина 73⁶ — бринѕкѵ̈ се ѿ своѫ саданиѥѫ животѕ и трговины.

*трепетати — ѣемь 39ᵃ — трепекю и трецѕ се ѿ страха.

трновань 153⁶ — трновань вѣнацъ. У ориг. **терновъ вѣнецъ.**

*трнѵ̈ти се — немь се 81⁶ — трнѕ се наша кандила.

*трнѵ̈на 18⁶ — а нег'би прорасло роѫно трние оуиеѫно с трнѵ̈нами. У ориг. нема ништа.

*троѭаки 9ᵃ — и ѿѫ овы троѭакы грѣшнїика. У ориг. **грѣшникѡ трочисленныѫ.**

*троиномь 19⁶ — донесе роѫ троиноѫ. У ориг. **сотвори плоѫсторицею.**

*трострѵ̈кь 44ᵃ — стеже себе трострѕкиѫ плетивоѫ. У ориг. нема.

трпкость 47ᵃ — защо вино има оу себи некѕ трпкость и жестинѕ. У ориг. **некѵ̈ю терпкостѣ и жестокость.**

*трплѣние 19⁶ — чѕваю га оу своѫ срѫцѕ и добро чине оу трплѣню.

трсчань 38⁶ — прикоснѣѣе се онда к тебы трниеѫ остриѫ и трсчаноѫ палицоѫ твоѭѡй главы. У ориг. нема.

*трѵ̈дба 93⁶ — нїедна никаѫва жестока трѕѫба по беседи тогожѫе ѥеронима. У ориг. **трѵ̈дъ жестоѫ.**

*трѵ̈дити — имь 41⁶ — не трѕди и не дижи гᶜдина даскала. У ориг. **не движи оучтлѣ.**

трѵ̈дность 139ᵃ — то е ваша мѕка и трѕѫность. У ориг. **се трѵ̈дъ вашъ бѵ̈детѣ.**

трѵ̈довить 97ᵃ — болѥ мѕ е ходити трѕдовитыѫ пѵ̈темь вь слѣѫга. У ориг. **пѵ̈темъ съ трѵ̈домъ.**

трѵ̈нѵ̈кые 86ᵃ — и никакве болѣзни, ни трѕнѕкїа на себи више имати. У ориг. **нетлѣнїа.**

трѵ̈хладь 3ᵃ — трѕхладь и самѕ смрть каконо ѥеднѕ плевѕ сътире. У ориг. **се же смерть и тлѣнїе аки плевелы потреблѣѫ.**

*трѵ̈хлость 86ᵃ — и та сама наша немоѣь наѫ оуказѕе по свакы днь оу нами трѕхлоѫ. У ориг. **сама бо вседневнаѣ немоѫ тлѣнїа.**

*тѵ̈гѵ̈нь 49⁶ — то баръ приватите га вы тѕгѵ̈ны. У ориг. нема.

*тѵ̈гѵ̈ти се — имь се 96ᵃ — црь славы тѕгѵ̈ се ѿ желѥ люѫске хвале. У ориг. **чѵ̈ждъ естъ.**

Digitized by Google

*тѣкоземацъ 82⁶ — поцень҃ ча҃ тай тѣкоземацъ себи изабра

*тѣжење 59ᵃ — тѣжење кіе на ва҃ к мени быти.

*тѣжити — имь 43ᵃ — шбличѣс хс̄ іеросали҃ и тѣжїи на нега. У ориг. нема ове речи.

тѣлїкъ 152⁶ — не држте оу сво҃ тѣлѵ̈кѣ злата ни сребра, а ни бакра ко҃ вашїи поіасова. У ориг. **не стяжѣте же злата ни сребра ни мѣди при поясѣ҃ вши҃.**

*тѣрити — имь 140ᵃ — са҃ кіе те гѣ̄ скоро поразити и скинѣти с овога свѣта и тамо оу мракъ тѣрити. У ориг. нема.

*тѣщіа 15⁶ — їѣ̄ коиньо саде исповѣдѣе не іеда҃ него тѣщіа. У ориг. нема ове речи.

тѣщень 75⁶ — кои не познаю іе҃нога ба̄ него тѣщене богове вер҃ѣю. У ориг. нема.

у.

оубакъ мало 13⁶ — и то оуба҃ мало погагіаю, да право шсвѣдоче и каж҃. У ориг. нема.

*оубоица 87⁶ — цр҃ь нб̄ны до конца не щедїи оне оубоице, кои бїю и прогоне нѣгове сл҃ге. У ориг. **не щадить цр҃ь нб̄ный оубивающихъ его рабы.**

оувавестити — имь 15⁶, 16⁶ — трчаше овакы҃ оувавещены҃ пѣте҃. У ориг. **сице показан҃ы҃ пѣтемъ.** — на що се можемо оувьвѣстити. У ориг. **коего разѣмѣнїм ѣ̄.**

*увѣчбати се — амь се 31ᵃ — чѣкіемо и поболе се ш то҃ оувѣчбати. У ориг. нема ништа.

оувѣщавати — амь 84⁶ — оувѣщава на҃ ап̄ль.

оувр҃гнати — амь 92⁶ — ницо га не оувр҃гіа. У ориг. **всегда не вреднио.**

оувреґївати — оуемь 140ᵃ — лише сироте и оудовице оувреґѵ̈вати. У ориг. нема.

*оувртити — имь 85⁶ — оуврти имь оу главѣ. У ориг. нема.

*оугаѣати — амь 29⁶ — да оугаѣа своѣ тѣлѣ, ср҃цѣ и трбѣхѣ. У ориг. нема.

*оуглѣдати се — амь се 38ᵃ, 18⁶ — на то се доброволство наро҃ско оуглѣда и та жена. У ориг. **поревнова.** — оуглѣдаюкѵ̈ се на х҃во трпеніе. У ориг. **и подражающе терпенїю г҃ни.**

Digitized by Google

оуглѣдїивати — *амь* 92ᵃ — миловати и пазити ѿ свога добра свое блиⷤне и оуглѣдїивати сиромашь. У ориг. **издадно же къ нищимъ.**

**оугнѣздити се* — *имь се* 12⁶ — и грѣх каⷭ се вѣҕь оуселїи оу члка и оугнѣзды се оу нѣмѕ. У ориг. нема.

оуговарати* — *амь* 89ᵃ, 18⁶ — оуговара наᶜ ѡ тоⷤ апᶜль. У ориг. **оувѣщаваетъ Пᶜтъ.

оуготовити* — *имь* 35ᵃ — гдѣ имь оуготовлѣена мѕка тамо за нихⷭ. У ориг. **оуставленнаго нимъ мѕченїа.

**оудавати се* — *немь се* 73ᵃ — ни пакъ жене се оудавати. У ориг. нема.

оудавити* — *имь* 34ᵃ — и не пѕстити гїаволоⷤ да ме оудаве оу нѣзерѕ. У ориг. **не дадѣ мѧ потопити.

оудалѣати се — *амь се* 73ᵃ — и оудалѣати се далеко ѿ нѣгове вечере.

оудварати се — *амь се* 94ᵃ, 46ᵃ — дн҃ь ноҕь да се оудвара преⷭ ниⷤ и тако ѣедва да достане що иште. У ориг. нема. — тай кой се ѣ оудваараш на мл҃твѕ оу масличⷮной горы. У ориг. **сей иже кодворашесѧ на мленїе.**

**оудворань* 70ᵃ — посла свога достовѣрнога оудворнога слѕгѕ.

оудѣливати — *оуѣмь* 89ᵃ — и дрѕгомѕ кои не има оудѣливати. У ориг. **подавати требующемѹ.**

оудѣлити* — *имь* 95ᵃ — а не има никога нїедногa кои би ми що оудѣлїш. У ориг. **а нѣсть творай блгостыню. — оудели... сироты и сиромахѕ. У ориг. нема ништа.

оудивлѣенье 16⁶ — и то е за оудивлѣенье наши очима. У ориг. **и естъ дивно въ очїю нашею.**

оудовливати се — *оуѣмь се* 25⁶ — и до свое ситости се оудовлюе. У ориг. **и насыщаетъ сѧ.**

оудоговарати се — *амь се* 71ᵃ — коино лѣпо се с нама оудоговара и свѣтъ наⷤ даѣ.

оужаснѹти се — *немь се* 42ᵃ — и на то се оужасѕше нѣени родители. У ориг. **оужасоста сѧ рѡдителе.**

**оуже* 44ᵃ — свакїи саⷤ себе веже оужима грѣховнима. У ориг. нема.

Digitized by Google

оужеѣи — жемь* 46ᵃ — паме͡не двоике срѣтаю с оужежены кандилы. У ориг. **к҃ сосѹдєхъ єлєй.

**оужина* 70ᵃ — ни рѣчка, ни оужине, ни поᵛранка. У ориг. нема ништа.

оузаш* 144ᵃ, 47ᵃ — него ты найпре шдреши свакы оузаш неправде. У ориг. **сѹдзъ непрадвы. — шдрѣшите мѣ оузлове грѣхоᵛне. У ориг. **раздрѣшите оузы грѣхѡвныѧ.**

оузвалити — имь 13ᵃ — докле би ми и на мой гробь оузвалилы камень покривачь. У ориг. **дондеже камене҃ гроба покрове҃ бы҃ былъ.**

оузвалѣати — амь 151ᵃ — и що гоᵛ наᵛ ѣ за потребѣ и оузваліа наᵛ, то свѣ можемо накѵ̑. У ориг. нема.

**оузвести — демь* 89ᵃ — то ѣ мене напѣтило и довело и оузвело на твою ст҃ѣ горѣ. У ориг. нема.

оузвидѣти — имь 12ᵇ — тако и садь тай исты каᵛ оузвиды нашᶜ сузно покаіанїе. У ориг. **видѣ҃... слезное покаманїе.**

оузглѣдь 106ᵃ — и на тай оузглѣдь добры, добро спᶜенїе и нашемѣ кіе домѣ навриѣти се. У ориг. нема те речи.

оузглѣдати — амь 153ᵇ — и ѿ селе кѣте оузглѣдати нб҃о шторено. У ориг. **ѕзриτε.**

оузглѣдати се — амь се 152ᵇ, 106ᵃ — оузглѣдайте се на самога ба҃. У ориг. **Бывайτε подражателε Бг҃ѕ.** — да не оузглѣдамо се на лѣкавога Іршда. У ориг. **не ревнѣвшѣ... Іршдѣ.**

оузговорити — имь 147ᵇ — рекѣ и оузговоре ми. У ориг. **воᵛглют҃.**

оузданье* 104ᵃ, 93ᵃ, 102ᵃ — ако теке слободѣ и похвалѣ оузданіа чакъ до краіа нашега живота оуздржимо. У ориг. **дєрзновенїє и похвалѣ ѕпованїа даже до конца оудєржимъ. — оузданье имашъ да оувѣкъ твое бѣде. У ориг нема. — свагдаᵖ свое оузданье имаш на гᶜдина ба҃. У ориг. **ѕповѣ на г҃а.**

**оуздати се — амь се* 93ᵃ — не има се оуіо оуздати. У ориг. нема.

оуздахнѵ̑ѣе 86ᵃ — заіо овай саданїи мали наш живоᵛ к ономѣ вѣчномѣ животѣ сравніа се тако каконо юᵛно оуздаᵛхнѣкіе прокю дше члчᶜке, коіа смрти не има. У ориг. нема ништа.

оуздиханье 44ᵇ — риче сь срдаᵛны оуздиханьеᵛ. У ориг. **рыкаѫ ѿ воздыханїѧ срᵛца своєго.**

Digitized by Google

оуздрживање 102⁶ — оуздрживање ѿ свакога зла. У ориг. **воздержанїе.**

оуздрживати се — оуѣмь се 144⁶ — оуздржѣе себе ѿ сваца.

оузгӹпати — паѫ 18⁶ — еда би не оузгӹпаш оу нами бо^х-ливы коровь. У ориг. **еда би не возрастило.**

оузиѣивати — оуѣмь* 17^а — оузигюйте законъ х^свь. У ориг. нема. — лѣпо каменье оузигюйте. У ориг. **зи^ждѣте см.

оузѣдити се — имь се 8^а — и оу то^м се вѣѣь чл҃кь оузѣди. У ориг. нема.

оузктевати — амь 145^а — и мы ако оузктевамо шсталiати грѣхове нашой бракѹ. У ориг. **аще кѣдемъ ѿпѣщати грѣхи братнѧѧ.**

оузктети — хокю 19^а — теке ако оузхокѣе.

оузлазити — имь 153⁶ — тїи каконо бж̄їи агг^л хокѣе оузлазити горе г бс҃ь своѣ^м мл^сѣю и ни^злазити долѣ пакъ на зе^млю. У ориг. **восходити и нисходити.**

оузмоѣи — гнемь 9^а — чакъ до самога пакла оузмогаш би се пробѹдити. У ориг. **возбѹдитисѧ могль.**

оузмѹчати — имь 17^а — ако рече овїи оузмѹче. У ориг. **аще сїи оумолчат^.**

оуспомагати — жемь 17⁶ — ако ш то^м оузради^т и бг҃ь ти оузпомаже. У ориг. нема.

оузрасти — темь* 16^а — да оузрасте и изникне. У ориг. **возрастити.

оузрастити — имь 16⁶ — да то не може ли ѿ овога камена оузрастити сѣмена. У ориг. **возрастити.**

оузходити — имь 153^а — и кѹда го^х оу^ходи. У ориг. нема.

оузчѹти — емь 15^а — ако рече кой оузчѹе мою беседѹ. У ориг. **оуслыши^ моѧ глы.**

оуѣазвленикъ 48⁶ — и не оучинивши^м мл^сти оуѣазвленикѹ. У ориг. **на^х ѹязвленны^м.**

оуѣазвлїивати — оуѣмь 35⁶ — изведе истога окованога ѿ легешна такогѣерь що е оуѣа^звлїиваш мл^сть бжїю. У ориг. **прогнѣвающагш бг҃а^ть бжїю.**

оуказа 44^а — валѣаше нѣмѹ ра^х оуказе пѹта мл҃ити се бс҃. У ориг. нема.

Digitized by Google

*оуказати — жемь 44ᵃ — оукажи ми гн бе мой пѫ. У ориг. скажи мн.

*оуказивати — оуѥмь 86ᵃ, 5ᵃ — истинꙋ наме҃но тай кнзь оуказѣе волю свою. У ориг. нема. — да оуказѣе нѣговѣ мл҃ть и истинѣ. У ориг. да покѣсть мл҃ть его.

*оукопавати — амь 96ᵇ — нека оны свое мр҃тве оукопавав. У ориг. погрѣсти свои мертвеца.

*оукоренити се — имь се 8ᵇ — грѣхь коино се ѥ вѣҁь и оукоренїш оу нѣмѣ. У ориг. нема.

*оукорепити — имь 64ᵇ — како да е бїш оукорепїш паламаро ꙗ и шбавїш ѥ ѿ главе до ногѣ.

оукоризна 47ᵇ — и чѣвай себе да и сꙗ оу кою оукоризнѣ не ѣвалиш' се. У ориг. да не и ты искѣшѧ вѣдѣши.

оукорно 10ᵃ — и рѣжно, срамо҃но и оукорно беседы. У ориг. нема ништа.

оукрочати — амь 142ᵃ — оукрочаш си сꙗ твой гнѣвъ. У ориг. оукротилѣ еси весь гнѣвъ твой.

оулѣчити — имь 90ᵇ — живота вѣчнога никако не може оулѣчити. У ориг. не наслѣдит'.

*оуманити — имь 15ᵃ — да не би шскѣдила и оуманила се твоꙗ вѣра. У ориг. нема ништа.

*оумегчати — амь 30ᵃ — еда би се цюгоꙗ оумегчали срꙗцѧ. У ориг. нема ништа.

*оумѣцати се — амь се 23ᵃ — слово хво да се оумѣца оу вами поꙗпѣно. У ориг. да веселѧт'сѧ ѧ кась богатиш.

*оумити се — имь се 20ᵇ — зацо цо чл҃кь врло се оумы ш тѣлесноꙗ посл҃, то кѥ вѣчнѣ смр҃ть на главѣ довести. У ориг. мꙗрованїе во пло҃ское смерть есть.

*оуморити — имь 90ᵇ — да се има рече смркю оуморити. У ориг. смертїю да ѣмр҃.

оумѣдрити — имь 85ᵇ — и сѣꙗце и старце его да оумѣдрїи и оупамети. У ориг. ѣмꙗрить.

оунѣтрица 152ᵃ — не бѣди двообразань и оунѣтрица. У ориг. нема.

Digitized by Google

оупаметити се — имь се 85⁶, 97ᵃ — чѣти кѣмо и бол'ма се оупаметити. У ориг. нема. — ама гь мене слѣпца оупаметы. У ориг. но гдѣ оучирн ила слѣпца.

**оуписати — шемь* 95ᵃ, 37ᵃ — керъ дв^ь ѣ записаш оу писмѣ. У ориг. нема. — то ѣ шмѣчаш ев'ли нѣе оуписаш. У ориг. нема.

оупоръ 9ᵃ — омекчати мѣ нѣговѣ злѣ ђѣдь и оупоро ср^це. У ориг. нема.

оупословати — оуѣмь 87ᵃ, 8ᵃ — почне се вѣђь хвалити свонш дрѣжины, гдѣ е, с какво^ ли е и с чїш^ жено^ що оупословаш. У ориг. нема ништа. — ка^ чвкъ вѣђь докона и оно оупослѣе що е ш пре све ш томѣ мыслїш. У ориг. нема ништа.

оуразѣмїивати — оуѣмьсе 46ᵃ — нити се ш бѣ що оуразѣмїиваш. У ориг. нема ништа.

оуразѣмити се — имь се 35ᵃ — и кои не мари оуразѣмити се ш добрѣ. У ориг. нема ништа.

оуранити — имь 44ᵃ — кои но е и са^ бїш оуранѣень тїима. У ориг. оучизлен' быны и сам'.

**оуселити се — имь се* 12⁶ — а грѣ^ ка^ се вѣђь оуселїи оу члка. У ориг. вгда к' на^ живе.

**оускрснѣти — немь* 3⁶ — оускр^ни и живѣй.

**оускрснѣђе* 2⁶ — да после сви^ людїи оускр^нѣђа и смр'ти кѣ край и конаць быти. У ориг. нема ништа.

оусладити се — имь се 44⁶ — пакъ после ка^ се чвкѣ оуслади онай грѣ^.

оусмрдѣти се — имь се 8⁶ — и вещь оусмрдїи се каконо ш четири дни мр'ваць. У ориг. смрдит'.

оуснажити — имь 34ᵃ — како га не задржаше х^ве беседе и не снажише мѣ ср^це. У ориг. нема ништа.

**оусрдно* 46⁶ — онако оуср^но провигїа ш нѣмѣ. У ориг. и соволѣзнова болящемѣ ѣш.

оустанѣжье 6ᵃ — и прегїе оустанѣкїа юноше из мртвы^. У ориг. предъ востанїемъ.

оустанье 6⁶ — него ца ра^ прї оустаню из мртвїи^ овога юноше говоре люди. У ориг. при востанїи.

Digitized by Google

оутѣшать 88⁶ — и пише и[м] ап[с]ль оутѣшно писмо говорекѵ̈. У ориг. нема.

оутѣшивати — оуѣмь 97⁶, 29⁶ — и нѣга с҃ты антоніе често га оутѣшиваше. У ориг. **сице оу҃тѣшаше.** — са[м] се оутѣшѣ̀ и радѣ̀ѥ. У ориг. нема ништа.

оутешникъ 80⁶ — мы рече имамо великога оутѣ[ш]нїика г҃ бо҃ оц҃о ї҃са х҃а.

оутрѣдити се — имь се* 4[а] — ѣтрѣдиш се и оуморанъ ѿ пѣта смр҃нога. У ориг. **ѣтрѣжа[с]а ѿ сир нагѡ пѣти.

оухлѣбльати — амь 49[а] — дѣ[м]ни[с]мо наше гла[а]не злотворе хранити и оухлѣбльати. У ориг. **крага нѡ҃гѡ алчѣща ѣхлѣбити.**

оуходенье* 44[а] — г҃ь би сьчѣваш оуходенїе и излаженїе нѣгово. У ориг. **в҃хожденїе его и исхожденїе.

х.

**хитети — имь* 45[а] — кѣда проходишь еда хїитишь каконо попь на летѣргїю.

хитро 18⁶ — него каде хи҃ро тече слово г[с]ње. У ориг. **до скорости течетъ слово г[с]дне.**

ходенье 153[а] — написаш е нѣгово ходенье ев[г]ли҃. У ориг. **шествїе его.**

хотенье 96[а] — и знаш е са[м] ї҃сь нѣгово хотенье. У ориг. нема ништа.

хромаць* 153⁶ — и како сѣ онда пристѣпилы к нѣмѣ оу цркви хрѡмцы и слѣпцы. У ориг. **хрѡмый и слѣпый.

ц.

цангрїизати — амь 144⁶ — и свою домаку челнадь не цангрїизай ко[м] кѣкѣе. У ориг. нема ништа.

**цароватн — оуемь* 73⁶ — кроме що цр҃ѣе оу нѣмѣ (свѣтѣ) завидно҃.

**цвѣкье* 14[а] — землю е свѣ засѣаш с траво[м] разликы[м] цвѣкѣе[м]. У ориг. нема.

цѣлокѵпань* 103[а], 34[а] — каде ѿ ну[м] за половинѣ свога земл'нога иманїа кѣпѣе цѣлокѣпно бл҃го, цр[с]тво нб҃но. У ориг. **кѣпѣет' всецѣлое нщѣнїе. — разѣмо[м] и памеѣ цѣлокѣпна. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

цѣта 47ᵃ — има свою добрꙋ цѣнꙋ та цѣта. У ориг. **имат' свою цѣнꙋ сїѧ цѧта.**

цигли* 94ᵃ, 92ᵃ, 33ᵃ — ісь мꙋ рече теке цигли ѣедно слово. У ориг. нема ништа. — ꙗ рече цигло едно сᵃ просїш оу гѡ бѡ. У ориг. **єдино просиχ' ѿ Гѡ. — а цигло оу ѣедноᵐ ако що скривы. — У. ориг. **къ єдиномъ.**

**цокотати* — *ѣемь* 77ᵃ — цокотати на мразꙋ зѕби. У ориг. нема.

**цристи* — *цриемь* 59ᵇ — како но рече извори кои се свакаᵃ црпꙋ, те вѣᵐа (?) ꙗщѣь изворь из себе изпꙋщаю.

ѣ.

**кюдь* 20ᵃ, 8ᵇ — каква е комꙋ нѣгова кюдь. У ориг. нема. — и злꙋ стꙋденꙋ ѣꙋдь що чвкь оу себи носи. У ориг. нема.

ч.

чагорь 94ᵇ — и веліᵏ се баха чѕе и многїи чагорь ѣе. У ориг. нема ништа.

частити се* — *имь се* 145ᵃ, 25ᵃ — частекѵ̈ се на оноᵐ бл-женноᵐ обѣдꙋ оу нбᶜномꙋ прᶜтвꙋ. У ориг. **ѕчрѣждлѧ сѧ на Блженномъ Обѣди. — него се гостїш и частїш. У ориг. нема ништа.

**чатити* — *имь се* 23ᵃ — що се за нѣга днᶜь чатило евᵛлїе. У ориг. нема.

**чвакнѹти* — *немь* 25ᵃ — а богаты сᵃ сᵃᵐ жели капь воде ѿ лазара да би мꙋ прꙋжїш, ама га не чвакнꙋ. У ориг. нема.

**чезнѹти* — *немь* 19ᵃ — и за словоᵏ бжїиᵐ нек' вам чезне срᵃце. У ориг. нема ништа.

**челꙗдь* 10ᵃ — свою домакю челꙗдь дꙋрма кори и гризе. У ориг. нема.

четвородневны 28ᵇ — що га е дигаш четвородневᵃна из гроба. У ориг. нема.

чланакъ* 26ᵃ, 152ᵇ — колико гоᵃ има оу себи жила и чланака. У ориг. нема ништа. — оумрᶜвите ваше чланке кои сꙋ на зеᵐли. У ориг. **ѕмертѣте ѕдеса кашл.

**чѹварь* 83ᵇ — що се тл'кѕе хранитель, да речемо чꙋварь. У ориг. нема.

Digitized by Google

чѣварница 93ᵃ — раздели сиромахомъ, защо сиромашке рѣке оне сѣ чѣварнице хсве ѿ блгаа. У ориг. **рѣкы ништаго ѕ сокровищное хранилище хво.**

чѣвење* 72ᵃ — такођерь пѣ нима (чѣла), чѣвење цо слѣша добаръ или заш глас. У ориг. **нема ништа.

ш.

**шала* 16ᵃ — и пош шалѣ оно оузыма оу своюй бесѣди напрѣ. У ориг. нема ништа.

**шапатъ* 89ᵇ — защо свако потайно слово и шапатъ напразно не иде. У ориг. нема ништа.

шаа (?) 27ᵇ — шаа не изе тѣла тога богатога. У ориг. **Єда ко не снѣстъ плоти сегw богатагw.**

**шеврдати — амь* 150ᵃ — коино не ходе правымъ пѣтемъ... него шеврдаю овамо онамо. У ориг. нема.

шегати се — амь се 8ᵇ — или мѣ се рѣгаш и шегаш се съ шнїиме. У ориг. нема.

шетати се — амь се* 104ᵃ — ѿселе кю се шетати оу незлобивомъ срцѣ момѣ. У ориг. **проχождати оуже нилъ.

шикнѣти — немь* 38ᵇ — иеданъ ѿ ниговїи слѣга шикне те пѣсницомъ за оухо. У ориг. **ѵдарит' тѧ къ ланце (?)

шкаль 18ᵃ — еда ли се збира ѿ трниа грозгие ни ѿ шкалиа смокве. У ориг. нема ништа.

шкржетање 35ᵃ, 23ᵇ — шкржетаніе зѣба. У ориг. **скрежетъ зѣвwмъ.** — шкржетаніе.

**цета* 46ᵇ — да би иа цо твое занеш или ти коюй цети зактеваш. У ориг. нема ништа.

цетовати — оуемь* 89ᵃ — ако би и савь овай свѣтъ придобїш себи, а своюмъ би дшомъ цетоваш. У ориг. **дшѣ свою Ѿцѣтитъ.

**шѵгавь* 79ᵃ — крастав лї е бїш, шѵгавъ лї е, богиниав ли. У ориг. нема ништа.

шѵпатнїикъ 43ᵇ — оумножило се лажа, пошмигалїица, шѵпатника... У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

Б.) Туђе речи.

а.

**аадетъ* 153ᵃ — а ꙗ кю сᵃ оноᵘ кой ходїи за моноᵘ даκю мѕ добарь аадетъ, законъ мои оуста. У ориг. нема.

**агїарь* 92ᵇ, 65ᵃ, 82ᵃ — вьса елика имаши испродай, твое агїаре садашнꙗ. У ориг. продажꙋ сокровища твоꙗ земнаꙗ. — защо нашла сᵃ мой лѣпїи и скѕпїи аѣїарь, мое здравлꙗ. У ориг. нема.

**ама* 2ᵃ, 14ᵇ — ама до гроба некыѣ га мр҃вога донети. — ама. У ориг. но.

**аманетъ* 144ᵃ — шсталꙗйте ꙗ шставѕ и на аманеҵь колайше землныҳ цара. У ориг. нема.

б.

**бадихава* 67ᵃ — и лѣкоᵘ своꙗ воле бадихава на вѣтар се мекю. У ориг. нема.

**барь* 16ᵃ — ш да би барь и оны имали каменъ х҃а. У ориг. нема ове речи.

барбирь 40ᵃ — еда се ꙗ могла излѣчити ѿ кога гоᵃ барбира. У ориг. нема ове реченице.

**бедень* 75ᵇ — но беденѕ шетавкѵ се.

**берикѣтъ* 141ᵃ — на н҃бѕ и на земли э берикѣтоᵘ дш҃евныᵘ и тѣлесныᵘ. У ориг. нема.

**берикѣтанъ* 90ᵃ — и да много година поживишь оу свакоᵘ добрѕ на берикѣ҃ной земли. У ориг. да долголѣтенъ бѫдеши на землѣ҃ ѥлзѣ҃.

**бировь* 92ᵇ — онай кои на те преᵃ бирови панка. У ориг. нема.

**бирть* 46ᵇ — извади два таліира и даде и бирть. У ориг. даде гостинникѕ.

**биртъхаоузь* 46ᵇ — и доведе ч҃лка оу бир҃ъхаоузь. У ориг. Приведеше его҃ в҃ гостинᵘицѕ.

**бокаль* 40ᵇ — перете сподиа ваше бокале и чаше. У ориг. внѣшнее стклꙗницѣ и блюда очищаѣте.

Digitized by Google

в.

*варошь 79ᵃ — каде и҃сь оулазаше оу некѫ варо^{ш}. У ориг. нема.

*варошки 69ᵃ — до варошка дома. У ориг. нема.

венѣрь (види фенѣрь).

*вилаетъ 75ᵇ, 101ᶜ — из свѣга вилаета жидовскога. У ориг. нема. — сиромашкїи ходи и по вилаетѫ люде оучи. У ориг. нема ништа.

г.

*гаитанъ 25ᵃ — на чи^{а}ма златанъ гаитанъ. У ориг. нема ништа.

гарезъ 49ᵇ — на кога има гарезь х҃с и корбѫ говорекѵ̈. У ориг. нема: на когѡ х҃с поемлетъ, ѩкѡ къ своѧ прїйдѥ...

гарезити се — имъ се 63ᵇ — гарезїш се тай кнзь. У ориг. нема.

д.

даскалъ 89ᵃ, 41ᵇ — оучи на^{с} правы даскалъ і҃съ. У ориг. ѫчитъ истинный ѫчтль х҃с. — не трѫди и не дижи г^{с}дина даскала. У ориг. не движи оучтлѧ.

*дїиба 27ᵃ — а ако би тко и дїибѫ имаш на себи. У ориг. и порфирѫ. — а да се не шблачи оу свилѫ и ѫ дибѫ. У ориг. да не шблачит^{ѕ} сѧ в^{ѕ} порфирѫ и вуссонъ.

*динарь 46ᶜ — ѣрь даш ѣ ва^{м} самаранинъ Іисъ два динара. У ориг. два сребренника.

докторь 151ᵃ, 33ᵇ — ѣа са^{м} ти докторь. У ориг. врач^{ѕ} есмь. — а нѣ̨е да траже доктора себи. У ориг. ѧ не ищѫть врача.

*дрѫмъ 146ᵃ — него и҃превы^{м} дрѫмо^{м} по и҃прѫ славы право идоше. У ориг. но цр^{с}киимь пѫтемь.

*дѵварь 87ᵃ — како да га е дѫварь застѫпїш и заклонїш. У ориг. нема.

*дѵкатъ 153ᵃ — що кѣ мѫ заболѣ быти него хилѧдами дѫката и талыра. У ориг. нема.

*дѵрма 10ᵃ, 44ᵇ — свою домакю челѧдь дѫрма кори и гризе. У ориг. нема. — и ктеш би дѫрма да шна чины. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

ћ.

ћенерански 68⁶ — и коино сѣ оуре^ницы на^ войско^, гѣнеранска, обрщерска, капетанска и осталїи^ поглавара. У ориг. нема ништа.

е.

елементъ (?) 11^ — него ѣщце и самѣ четыри елементе или тї е стыхїе называти. У ориг. **Но и самым стїхїа четыри слагающїим**...

ешкїиле* 43⁶, 67^ — свѣга га свѣкоше и ешкїиле изранише. У ориг. **иже совлекше его и язвы возложивше. — да се ешкиле наіе. У ориг. нема.

з.

заиръ 43^, 82^ — еда се заирь оуплашїш. У ориг. нема ништа. — они заиръ имадѣкѵ очи и не виде ш нима. У ориг. нема.

и.

измїирна 3* — коснѣ се с пр^ти с пѣны измїирне. У ориг. **с перстами полными смирны.**

инди* 92^, 25⁶ — инди цо би на то добро оученье ѿговорь кнзѣ. У ориг. **но что на се благое оученїе князь? — инди саде цо ище^ цо ли закгева^ ѿ нега. У ориг. нема ове речи. — Инди са^ кои хоће да последѣе хѣ. У ориг. **и како оубѣю...**

изхесапливати — оуѣемъ 140^ — се^морицо^ изхесаплюе на^ гь ако сѣ и безброіа ѣавѣ. У ориг. **исчисллет' на^ гь**...

ј.

**ѣагма* 52⁶ — отити кіе нѣгово бл̄го све на ѣагмѣ. У ориг. нема.

**ѣшкъ* 137⁶ — ѣшкъ ѣа то не могѣ тако творити. У ориг. нема.

**ѣевтинь* 93^ — намера га намери те за ѣевтине и за маніе новце достане. У ориг. нема ништа.

к.

**кадифа* 25^ — носїш на себи свилѣ и кадифѣ. У ориг. нема ништа.

**калабалѣкъ* 61⁶ — да послѣе, хеле да ѣе оу мирости, да нїе оу калабалѣкѣ. У ориг. нема.

Digitized by Google

*калаѹзъ 145⁶ — ѣрь на^а х҃а не можете накꙋ болѣга калаѹза. У ориг. **не шбращете на^а х҃а изкѣнѣйша^г прѣ^кодителя.**

*калдрма 17⁶ — на калдрми е проникло и оузрасло е велико. У ориг. нема ништа.

*камилѣа 46^а — защо оу оной зе^ли найвише ^е теке мазге сѣ и магарци и камиле. У ориг. нема.

*капа 56⁶ — много капа и кошѣлиа. У ориг. нема.

*капетански 68⁶ — (види: ѣенерански)

*карѹце 2⁶ — извракиа тѣ самѣ побѣдителʼницѣ смрть из нѣйны карѣца. У ориг. **из колесницы сѫ.**

*катрань 28^а, 89⁶ — ватра и катра^м и то оу тѣ сѣть ѣ ватренѣ онь оупаш. У ориг. нема. — непрестано горы с катрано^м и сѣмпоро^м. У ориг. **горящихъ огнемъ и жѹпеломъ.**

кацига 88^а — да вишѣ кацигѣ ѿ ѓа на себе не прїимимо. У ориг нема. — не попѣща на на^с кацигѣ злѣ. У ориг. **не попѣщам казни нашѣ.**

*кацигоѹати — оуѣемъ 141⁶ — и не кацигѣю га за онай нѣговь посаш. У ориг. нема.

*колаина 144^а — осталиайте на шставѣ и на аманеть колайне землны^х цара. У ориг. нема.

*конакъ 144⁶ — и пѣ^нїике кой не м^гѣ себи конака накꙋ дозови и к себи. У ориг. нема ништа.

*коншина 5⁶, 104^а — сѣзови скѣла твое дрѣгиње и твое коншїе. У ориг. **созови дрѣгиние и сосѣды.** — милѣе и свое коншїе сиромашь. — **клюби^ ближнѣа своѣ ниџихъ.**

*корба 49⁶, 8^а — на кога има гарезь х҃с и корбѣ. У ориг. нема. — или корбо^м или намигѣюкꙋ за чѣко^м очима. У ориг. нема ништа.

корѣна 145^а — и да на^м да^г бь тѣ вечнѣ корѣнѣ полѣчити оу нб^сно^м цр^твїю. У ориг. нема.

*ко^ска 39⁶ — метати сѣ имали некадъ за време стр^ти воины ко^скѣ ра^а горне г^сние ризѣ. У ориг. **жрѣбїа ѡ ризѣ Г^сней.**

коцкашь 88^а — а не пїаницы, и кѣрваше^м и коцкаше^м или парце^м. У ориг. нема.

*кошара 11^а — и оучины са^м себе исто^м вражїш^м кошаро^м. У ориг. нема.

Digitized by Google

коцюбати — оуемъ 70⁶ — не коцѣ̀е много.

**кошѣлька* 43⁶ — како да би га преобѣ̀ли хламидо̀ кошѣлк̀ црвено̀. У ориг. нема.

**кревєтъ* 2⁶ — привата се своѝ рѣко̀ смртнога кревета. У ориг. смртнаго одра.

**кѣ̀коль* 21⁶ — или бѣде пакъ чѐта пшеница, или кѣ̀коль и ражь. У ориг. нема ове речи.

кѣ̀рвашъ 88ᵃ — а не пїаницы и кѣ̀рвашѐ и коцкашѐ или парцѐ. У ориг. нема ништа.

**кѣ̀рнакъ* 31ᵃ — где ѥ тера люты кѣ̀рнакъ ѣаво. У ориг. нема ове речи.

**кѣ̀рталисати — шемъ* 49ᵃ — теке да га кѣ̀рталиш̀ѣ ѿ беде. У ориг. нема ништа.

**л.*

**лакрдїа* 7ᵃ — еде с лакрдїю збыва̀ш̀ шнде прѐ хрѐто̀. У ориг. нема.

**локоть* 27⁶ — лежекѵ̈ мѣ по̀ локоты и оу сандѣчина затворено (благо). У ориг. нема.

**м.*

мазѣ̀ль 93⁶ — каде чл̀къ испадне ра̀ некога свога злочеѐла поѐла из свога истога дома и свое очевине и мазѣ̀ль ѿ свега свога добра шстане.

мараната 150ᵃ — проклѐ и анаѳема маранаѳа.

маренть 8ᵃ, 63ᵃ — звиждѣкѵ̈ за нѝ или коиш̀ да би маренто̀ пакостили. У ориг. нема. — коиа ли маренть оу оно доби на̀ лю̀ма заповѣдала. У ориг. нема.

**махана* 73ᵃ — свакы тако сь жено̀ находи маханѣ и ѿбиа се ѿ гѐње вечере. У ориг. нема.

**мердивене* 104⁶ — цо е книгѣ поѣчителнѣ исписаш̀ и надѣш̀ ш (?) ѥ име лѣствица цо се по просто зовѣ мердивене. У ориг. нема.

**мєркати — амъ* 94ᵃ — ако врло и врло чвкъ не мерка на са̀ себе. У ориг. нема.

**мѣ̀ртикъ* 25⁶ — ѥеръ ѿ сиромаха никаква мѣ̀ртїка не можь оузети. У ориг. нема ове реченице.

Digitized by Google

**метанисати — шемь* 143[1] — каже како на[м] се валѣа молити ка[д] метанишемо. У ориг. нема ништа.

мецерь 48[6] — каконо попъ тако и мецеръ. У ориг. **якожє сцѣнникъ сице и левкитъ.**

**милѣакъ* 16[6] — своме достоѣанїю, своме милкъ. У ориг. нема.

**минѣ҃ша* 82[a] — да е имала десе҃ скѣпїи мингюша. У ориг. нема.

миризма 30[a], 3[a] — що се е лѣпо шдѣваш и миризмами се мазаш. У рус. нема ништа. — рѣке мое искапаше миризмъ. У ориг. **искапаше смирнъ.**

миросати — шемь 48[a] — миросакю га масло[м] веселости. У ориг. **помажъ елеє[м] радости.**

мѣхмелатлѣкъ 84[6] — сваки мѣ[х]мела҃лѣкь грѣховны. У ориг. нема.

**мѣцерїѣа* 88[a] — и мѣцерїю неговъ к себи примамы. У ориг. нема ништа.

н.

наравъ* 8[6] — трекѵ̈ е грѣ[х] злы наравь. У ориг. **трєтїй грѣх҃ злагѡ нрава.

натѣ҃ра* 86[6], 32[6] — ко то[м] грѣхъ по самой своѣѡй натѣри чл҃ч[с]кой ла[с]но се предае чл҃къ. У ориг. **по є[с]тєствѣ самомѣ. — да бежимо ѿ такве зле натѣре сли[м]не бѣсово[м]. У ориг. **сицеваго злаго нрава.**

нафришко 41[a] — и излѣчити кіе се нафришко. У ориг. **и исцѣлѣє҃ авїе.**

нахѣзѣрити — имь се 11[a] — да ѣеде[м] и пие[м] докле са[м] и да се нахѣзѣри[м] У ориг. нема.

**негва* 35[a] — и овога тако шбтовареного гвозденима ланцы и негбами оутрѣгѣеннаго ѿ легѣешна оупокои. У ориг. нема ове речи.

**нишанъ* 67[a] — то мерка и глѣда како на нишанъ где би право згодїш. У ориг. нема.

о.

**обрштерски* 68[6] — тѣлеса... гѣнеранска, обрцерска и капетанска. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

**ортачити се — им се* 58⁶ — и з бго҃ да се ортачишь. У ориг. нема ништа.

ортогазда 88⁶ — и ортогазде хрс҃зке коино цстан҃ краден҃ држе.

п.

пазарь* 93ᵃ — како но и на пазар҃ каᵃ се цо к҃п҃е и продае. У ориг. **аки бы на торжищи.

паламарь* 103ᵃ — да лашње може паламарь прав҃кѵ̈ се скрозь иглене оуши. У ориг. **ѯдобїѣ є҃ вельбѣдѫ сквозѣ игланно оухо пройти.

пантовлїа 25ᵃ — на чизма златанъ гаитаᵘ и на паᵘѣоᵘлїа чиᵘ по блат҃ ходи злаѣне чипке. У ориг. нема ништа.

панцїирь* 32ᵃ — а прегіе свѣга оузети панцїирь и щи҃. У ориг. **воспрїѧти Броню и щитъ вѣры.

**паръ* 56⁶ — два три пара об҃кіе.

**педесати — шемь* 49ᵃ — да ме м҃че и педеш҃ ме. У ориг. нема ништа.

пельда 44ᵃ⁶ и хс҃ ѣ то наᵘ ѣедноᵘ пельдоᵘ казаш. У ориг. нема ништа.

**пенцерь* 9⁶ — глѣдаюкѵ̈ крозь пенцерь на т҃ѣ҃ ствар. У ориг. нема.

**пешкїирь* 47⁶ — да га не б҃дете замотали оу пешкїирᵖ. У ориг. нема ништа.

**порцїа* 53⁶ — що се ком҃ достои, на свакы дн҃ порцїа, право имь издавати. У ориг. нема.

потѵ́ра 46⁶ — ѿ оудовице ѣ приватїш задᵘбине две пот҃ре. У ориг. **двѣ лѣпткѣ.**

предика* 16ᵃ — кои када чѣю где се предика говори. У ориг. **ѥгда оуслышатъ ...слово.

пробалѵ̈сати — емь 74ᵃ — да идеᵘ да и пробалѵ̈шеᵘ (волове). У ориг. нема.

промѵ́цирати — амь 54ᵃ — промѵ҃цирати кѣе те ешкиле. У ориг. нема.

**пѵ́стахїа* 44ᵃ — коино пада оу таᵘве п҃стахїе. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

и҃сс҃ла 13° — звѣзд҃оча҆ ц҃ы ноѣ҃ны гл҃ѣдающ҃ѵ҆ на пѫсѫле к҃ нб҃ѕ. У ориг. нема ништа.

с.

саблꙗ* 36⁶ — прикасиваю се ватро҃ и саблю҃. У ориг. **огнемъ и мечемъ.

сандѫ҃кь* 2⁶, 92⁶ — пристѫпи и коснѕ се рѫко҃ на носилы нѣгово҃ са҃дѫкѕ. У ориг. **коснѫсѧ одра. — болѣ се рече чѫва иманїе коѥ се съкрїива и мекѣ се оу сиромашке десницѣ, него ли оу тво҃денїи сандѫцы. У ориг. нема ништа.

**сандѫ҃чина* 27⁶ — лежекѵ҆ мѕ (благо) по҃ локоты и оу сандѫчина затворено. У ориг. нема ништа.

серть 8⁶ — и серть се вѣѣь оучины те низацо не хае. У ориг. нема.

сикомор҃ꙗ 101⁶ — каде се попе на сикомор҃ю да види і҃са. У ориг. **егда к҆зыйде на шгодичинѫ.**

скенце 29ª — свако зло е лазарь преоузеш и скенце ѥ но҃неш за све свое грехове. У ориг. нема ове реченице.

скѵ҆мень 36ª — кано лавь кои е свака҃ готовь на ловь и каконо скѵ҆мень кои борави ѕ потаи. У ориг. **и ꙗкѡ скимн҃ шбитаѧй въ сокровищихъ.**

**сокажь* 64ª — и седекѵ҆ на сокакѕ. — по сокацы и измегю оулїица. У ориг. нема ништа.

софра* 25ª — ѿ онїи мрва цо сѫ долѣ по҃ софрѫ падали. У ориг. **падающихъ ѿ трапезы.

стыхїа 11ª — види: **елементъ.**

**сѵ҆миорь* 89⁶ — непрестано гори (ѥзеро) с катрано҃ и сѫ҃поро҃. У ориг. нема ништа.

т.

такы* 2ª, 1ª — такы ѥ ш нѵ҆ме стати. У ориг. **сѧ ѧвїѧ носащїи станѫтъ. — то такы и збѣде се. У ориг. **нема.**

талїирь* 46⁶ — извади два талїира и даде бирть. У ориг. нема. — і҃сь цо ѥ бїш за ·л· талїира прода҆ У ориг. **за тридесатъ сребреникъ быкый проданъ.

Digitized by Google

тафра 23⁶, 96ᵃ, 18⁶ — нїе онъ не плаче него се свѣ весели и радѕе се сᵃ себи, на свакы дн̄ь тафрѕ проводи свѣтло. У ориг. нема ове речи. — а онь за тѕ люᵃскѕ славѕ и тафрѕ нїе марїш. У орит. нема ништа. — Овога свѣта иманїе тафра и сладо͞ст. У ориг. нема ништа.

тафрациа 75ᵃ — не догнше болиари и зᵃравы ...ıер сѕ они гᶜпда и тафрацие.

тежъ, теке, 1ᵃ — наше бл̄говѣстїе нїе к вама было текъ оу ıеᵃной беседы. У ориг. **къ слокѣ точїю.** — ıедноᵐ своıшᵐ рѣчоᵐ теке исто зовне. У ориг. нема **ништа.**

темель* 23ᵃ — **збирати себи темель и основѕ. У ориг. **нема.**

тефтерь* 144⁶ — и свако неправо твое **писмо и лѕкаве тефтере цо **имашъ** кодъ **себе издери** ѝ. У ориг. нема **ништа.**

трогерь 11ᵃ — и оны се наричѕ трогери. У ориг. нема ништа.

трѕмбета 30ᵃ — цо се е лѣпо веселїш и пїш и ıеш сь трѕмбети и свирачи. У ориг. нема ништа.

У.

**оура* 15ᵃ — оу нıеговь послѣᵃнїй дн̄ь и чаᶜ и смр͡тнѕ оурѕ. У ориг. нема ове речи.

Ф.

фаида* (в. хваида) 20ᵃ, 14⁶ — и с коıшᵐ кıе комѕ фаидоᵐ быти нıегово сѣаıне. У ориг. **сѕ коимъ пришкрѣтенїемъ. — и то прво сѣаıне примали бы за фаидѕ. У ориг. **къ користь.**

**фаидисати — шемь* 92ᵃ, 3⁶ — нїиси доконаш едно дѣло кое би тп найвише фаидисало. У ориг. нема ништа. — еда би цо выше фаидисало. У ориг. нема.

феишпанъ 41⁶ — кн̄зь сьборны то ıе͡ феишпанъ паде коᵃ ногѕ оцѕ онога вѣка. У ориг. **кнѧзь сонмища.**

**фела* 73ᵃ — не има рече тамо преᵃ бго͞ᵐ мѕ͡ᵐке феле ни женске. У ориг. нема.

фенıерь* 141⁶, 5ᵃ — и законь г̄дь мѕ е каконо оу ноћи фенıерь с свѣћоᵐ. У ориг. **свѣтилникъ. — нашла си жею сь веıероᵐ моıе блᵃти ıеᵃнѕ твоıе драхмѕ. У ориг. **сь свѣтиᵃникоᵐ.**

флаишторъ 47ᵃ, 37ᵃ — шбложите мѕ флаиштороᵐ те ране нıегове. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

**форинтъ* 138[a] — ако на[м] е кой нашь дрѕгь дѕжанъ еданъ форинтъ. У ориг. нема.

форма* 7[б], 37[a] — ѿ три форме грѣшнїика. У ориг. **грѣшникѡвъ трнчисленыхъ. — ако ѥ бѣла била или дрѕге форме. У ориг. **бѣлам** или **инам**.

фришкость 86[a], 20[б] — него оу свагдашње[м] зⁿравлю и фришкости дарѕ веселити се. У ориг. нема. — с фри[с]коскю. У ориг. нема.

х.

хаврежь 18[a] — и какав' ли може быти ро[м] ѿ хаврежа. У ориг. **плодъ ѿ тернїѡ**.

хазїина 100[б] — онда такы ѿвори и сиромашма свою хазїинѕ. У ориг. **сокровище свое**.

**хаиштъ* 73[б] — бѕде трговацъ великы на гласѕ за мало пакъ послѣ мотичаръ да или хаиш[ш] (= лаѣар). У ориг. нема.

халина* 31[б] — кои се оу халинѕ нїе ѡблачїш. У ориг. **к' ризѕ не ѡблачаше сѧ.

халѕга 31[a] — теранъ ѥ бываш ѿ ѣавола скрозь пѕстиње, кроз халѕге и преко планина. У ориг. нема ових речи.

хамбаръ 58[a] — него оу оне вѣчовите ха[м]баре... онде скѕпла свою пшеницѕ. У ориг. нема.

харамїа* 43[a] — и могю харамїе оупаде. У ориг. **к' разбойникы к'паде.

харамїиски 33[a] — сила г[с]ня харамїиско[м] пекѵно[м], и та с велика противно[м] цркви. У ориг. **да не ткорить домѕ г[с]дна вертепомъ своим' разбойничи[м]**.

хармица 103[б] — коино е прегѣ тога г[с]пдоваш на хармицы. У ориг. **прежⁿѥ бо бывши Г[с]дем' на мы҃ницѣ**.

хармицарскы 101[a] — заккеј цо бываше старѣйшина хармицарски. У ориг. **старѣшина мытаре[м]**.

хвайда 89[a] (в. *файда*) — коа лї е хвайда чвкѕ. У ориг. нема.

хвайдисати — шемь 15[б] — и по чемѕ на[м] ово сѣме хвайдише. У ориг. **сее сѣме полезно естъ**?

хеле 61[б] — и да се оучи оу мирѕ, или цо кѣе да послѣе, хеле да с оу мирости. У ориг. нема.

Digitized by Google

**хесапь* 53[а] — оу мо[и] домѫ ѿ сваща да ми има[ш] хесапь давати У ориг. нема.

**хесапь* 88[б] — не по[а]мекѵ сиромаши и неразѫ[м]ны[х] людма зла хесапа и злїи новаца по[а] добре. У ориг. нема.

**хисе* 19[б] — ѥдва е четврто хисе сѣмена згодило пасти. У ориг. четвр[ѣ]те с[ѣ]ме паде.

хисенце 93[а] — оубогѫ подай мало хисенце, а теби кѭ шстати све шыро[м]. У ориг. нема.

хичь 148[б] — ш то[м] хичь нимало не маристе. У ориг. нема.

**хорѣатинь* 81[а] — а оны хорѣати бѫдавшїи свой и бли[з]ны, никаква мѫ пощенѣа не оуказаше. У ориг. нема.

хрсѵзъ 145[б], 43[б] — сви сѫ были хрсѵзи и харамїе. У ориг. тат[ѣ]е сѫ[т] и ра[з]ко[ѵ]ници. — оумножило се... харамїа, хрсѵза. У ориг. нема.

хрсѵзинъ 89[а], 14[б] — коино се нїе за сиромашь постараш, него са[м] ѣ хрсѵзинъ бїш. У ориг. но татъ б[ѣ]к. — изпре[д] тога хрсѵзина. У ориг. ѿ сего тата.

**хѵбавь* 37[а] — мой шблю[б]лениkъ бѣш ѣ и хѫбавь. У ориг. Возлюбленны[и] мой бѣлъ и красенъ.

хѵзѵрити — имь 71[б] — и станешь говорити своиѡй дши хѫзѫри, ѥди и пїй и весели се. У ориг. нема.

ѣ.

**ѣилерь* 56[а] — да шбори[м] моѥ кѵлере и векѭ да да[м] сьзыдати. У ориг. нема ништа.

**ѣошакь* 16[б] — и бїи врхь црковномѫ сьстаткѫ четирма ѣошко[м] здржанѥ. У ориг. сей бысть во главѫ оуглѫ цркве.

ѣѵлче сребро 82[а] — и онде оу жи[д]вске синагоге како сви деве[ѣ] обоца ѿ чиста кюлче сребра имаюкѵ на себи изливенъ образъ нб[с]нога цра. У ориг. нема.

**ѣѵрдїа* 56[б] — ако е дрѫгїи го и бо[г] а оу тебе сѫ две три доламе, три четири кюрдїе, два три пара обѫкѭе. У ориг. нема ништа.

Digitized by Google

ч.

*чизма 25ᵃ — на чизма златанъ ґаита" и на па"ло"лїа. У ориг. нема ништа.

*чипка 25ᵃ — и на па"ло"лїа чи" по блатѣ ходи зла͡не чипке. У ориг. нема ништа.

ц.

целатъ 138ᵃ — и ѿдакıе таквога по" целатове ѣаволıске мѣке· У ориг. предастъ мѣчителемъ.

Digitized by Google

АКЦЕНТИ ИМЕНИЦА И ПРИДЕВА

У

ПОЦЕРСКОМ ГОВОРУ.

ЗАБЕЛЕЖИО ИХ

МИЛОШ МОСКОВЉЕВИЋ

—•—

Поцерски говор је део шумадијског (централног) дијалекта, а говори се у садашњем поцерском срезу, т. ј. по подгорини Цера планине. Овај се говор врло мало разликује од мачванског и посаво-тамнавског, али има ипак својих занимљивих специјалних особина, управо одступања од просечног централног дијалекта. Те разлике међу овим деловима једног истог дијалекта долазе отуд што се на посаво-тамнавском огледа утицај ваљевског говора, а у мачванском има доста мешавине сремског, а и иначе је насељен становницима разних дијалеката. Према њима поцерски говор представља више чист тип, неутралан део централног дијалекта, а ипак са својим специјалним особинама. Овом приликом говорићу само о акценатским особеностима које сам констатовао у поцерском говору. Неких од ових особина има и у околним говорима, али којих и у колико не могу рећи, јер нисам потанко испитивао те говоре.

Овде износим акценат, у главном, села *Варне*, које се налази у средини Поцерине, а у њему сам се и сам родио. Пошто је Варна у средини, а становништво јој није досељено (сем мало изузетака), нити је могло бити

Digitized by Google

великог утицаја са стране, наведени примери су типични. И заиста, поцерски је говор сачувао неке акценатске особине боље него други говори овог дијалекта, или ове акценатске системе, а неке је опет мање сачувао, или заменио новим, које је створио самостално на своме земљишту.

Овај је рад компаративне природе: упоређивао сам акцентуацију поцерског говора са акцентуацијом Вуковом, коју је систематисао Ђ. Даничић, и акцентуацијом *арчањског, озрињског* и *дубровачког* говора, коју је изнео М. Решетар у своме делу: „Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten“ (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. — Schriften der Balkankommission. Wien 1900 стр. VI+222 in 4°). Даничић је изнео акценте српскога језика: у „Slavische Bibliothek“ I, стр. 97—110. (акценти a-основа); у „Гласнику Дружства Српске Словесности“ VIII, стр. 1.—61. (акценти именица мушког рода); у „Гласнику“ XI, стр. 1.—22. (акценти именица средњег рода), стр. 22.—31. (акценти i-основа), стр. 31.—34. (акценти мушких имена и хипокористика на *е* и *о*); у „Radu Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti“ VI, стр. 47.—158. (акценти глагола); у Radu XIV, стр. 88—110. (акценти придева). Где год се акценат поцерског говора слаже са Вуковим акцентом, ту о њему нисам ништа ни говорио, већ сам само напоменуо, ако је требало, да се слажу, или нисам ништа ни напомињао. Примере из Решетарових дијалеката наводио сам само онда кад се они слажу са примерима из поцерског говора, а одступају од Вуковог.

Из упоређивања ових акцената излази да се поцерски говор у многим акценатским особинама, нарочито старијим, више приближује дубровачком него ли Даничићеву акценту. Потребно је да овде напоменем да се у поцер. говору могу констатовати две струје у по-

Digitized by Google

гледу акцента: код старије генерације има врло често колебања у акценту; он може бити исти као у Даничића, а може и одступати од њега; код млађе пак генерације налазимо увек само новије акценатске форме. Али се одмах види да те акценатске форме нису последица неких физиолошких измена, већ су, већином постале путем аналогије.

При овом раду држао сам се Решетарова распореда материјала, јер ми изгледа подеснији. (У даљем излагању обележаваће се, ради краткоће, Решетарови дијалекти овако: дубровачки са R, озрињски са O и прчањски са P; Даничићев пак акценат са Д.).

I. Акценти у именица.

а- Основе.

1. Основе са (некадашњим) акцентом на крају.

А. Једносложне основе.

У својим радовима о акценту Даничић ништа не говори о таквим именицама. Решетар пак вели да се у Дубровнику сачувао gen. sing. од именице *тма̀* у рибарској фрази „vozi odà tmē. Код Вука има само један пример једносложних именица женског рода — *кна̀*, али је забележена и као двосложна *къна*. И у поцерском говору нема готово једносложних именица женског рода, свега те две: *кна̀* gen. *кнѐ* acc. *кнȕ* и instrum. *кнȍм* или *кнȏм*, а у осталим се падежима не употребљава; друга пак *тма̀* употребљава се само у nom. sing. у изразима „*тȕшта и тма̀*“ и „*ȉмâ их тма̀ бȏжијā*“. У nom. sing. као једносложна употребљује се и именица *сна̂*, али је то контраховано од *сна̀ја* (сна̀ха) и као двосложна употребљује се у свима осталим падежима.

Digitized by Google

B. Двосложне основе.

a) *Основе са кратким кореновим слогом* (Даничић Slav. Bibl. I стр. 102., Rešetar 87.). Типа има два: *жѐна* и *сѐстра*. Код Даничића се налазе у овој групи и *змѝја* и *жѐља*, а у поцер. оне иду у друге групе, јер прва гласи *змѝја*, те иде међу именице типа b), а друга гласи *жѐља*, те иде међу именице са акцентом на корену (2. A., a). Такав исти акценат имају те две именице и у Решетаровим говорима: *zmīja* P, *zmíja* R (али *zmìja* O), *žẹ̄ļa* R.[1])

И у поцерском говору мењају акценат тако исто све оне именице које је навео Даничић (изузимајући *жѐља* и *змѝја*, за које сам рекао да не спадају овамо), само у групи c) (именице које имају акц. на корену у nom. acc. и voc. sing., и nom-acc. pl.) ове дрикчије гласе: *смо̀ла: смо̀лу-смо̀ле (смо̀ле)* (у R. *smȍli* руски *смола̀ — смолу̀*), *јàгма: јàгму — (јàгме)*, *глòба: глòбу — глòбе* (и *глòбе*), *мѐла: мѐлу — мѐле*; *чо̀ᵉа: чо̀ᵉу* (в билабијално, или *чо̀ју*) — *чо̀је*; све ове дакле иду у групу b) (именице које имају акц. на корену, само у nom. acc pl.). У групу c) долази у поцерском говору још и *о̀са: о̀су-о̀се*, с чим се слаже R *òba: òbi-òbe* и руско *осá: о́су*.

Даничић зна само за три именице да имају у dat. sing. акценат на корену, а то су: *дјѐца: дјѐци*, *вòда: вòди* и *зѐмља: зѐмљи*. У поцерском говору имају такав акценат, поред те три, још и: *вàјда: вàјди*, *мàгла: мàгли*, *нòга: нòзи*, *рȇка: рȇци*, *мѐтла: мѐтли*, *лòза: лòзи*. Можда их има још, али је то тешко констатовати, јер се не употребљавају у dat.

У осталим падежима нема разлике, сем код именице *нàћве*, која код Даничића има у gen. pl. *нађáва*, dat. plur. *нàћвама*, а у поцерском говору има *нàћве: нàћава*,

[1]) У Решетаровим говорима није увек пренесен акценат, али кад одговара старином поцерском пренесеном ја ћу га назвати *истим*.

Digitized by Google

нàњвама, (поред *нàњуве*: *нàњӯва* — *нàњувама*, а, чини ми се, и *нàњуве*: *нàњӯва* — *нàњувама*). У R има много више именица типа c), него у Даничића, и све те именице имају акценат на корену и у dat. sing.; и у томе је, дакле, ближи поцерском говору.

b.). *Основе са дугим кореновим слогом*, типа *вúлавúлē*. (Дан. Slav. Bibl. 100, Reš. 92.). Поред осталих именица, које је Даничић навео, у тај тип долази у поцерском говору и *змúја* — *змúјē*, која је код њега под a). Ове именице мењају акценат у dat., acc. voc. sing. и nom-acc. plur. у поцерском говору исто онако као и код Даничића, само што *трáва* има у acc. sing. *трâву* nom. acc. pl. *трâве*, а *срéда*, кад значи недељни дан, има у acc. sing. *срēду*, а иначе *срéду*.

Даничићу се чини да ове именице могу имати двојак акценат у acc. sing.: *брáда*: *брáду* и *брâду*, *врба*: *врбу* и *врбу*, *клúпа*: *клúпу* и *клӯпу*, *стéна*: *стéну* и *стēну*. У поцерском говору се те именице, сем *брáда*, која има *брâду*, а *брáду* само, можда због слика, у реченици „*брије брáду, вара децу мláду*“, имају у acc. sing. оба та акцента, али поред њих гласе тако и још неке друге, и то: ув предлог се употребљавају само са акцентом на корену, а без предлога са оба акцента, дакле н. пр. *клúпа* има: *нâ клӯпу* (од старијег *на клӯпу*), али: направио *клúпу* и (ређе) *клӯпу*; *стéна*: *нâ стéну*, али *стéну* итд.

Од свих именица овога типа само три имају акценат на корену и у dat. sing., а то су: *глáва* — *глâви*,, *дúша* — *дӯши* и *рúка* — *рӯци*. Ни у поцерском говору нема их више, али мислим, као и Даничић, да би и остале имале такав акценат, кад би се чешће употребљавале у dat., јер је таква акцентуација стара, што доказује и дубровачки говор, где таких именица има много више. Што се тиче Решетарових дијалеката, има једино да се помене да у P неке именице ове акцен. групе само

Digitized by Google

у вези са предлогом показују да су некад имале акценат на корену, па је он пренет на предлог, а иначе им је акценат на наставку у acc. sing., н. пр. *srijedȕ*, али *ȕ srijedu*, *zīmȁ*, али *ȕ zīmu*; *u pētȕ* и *pȍd pētu*; *Rijekȕ*, али *nȁ Rijeku*. У томе се, дакле Р говор слаже донекле са поцерским говором.

У gen. plur. именице овога типа имају акц. као и код Даничића, само *цȉгља* има *цȉгаља*, као именице мушког рода типа *jȗнац — jȗнаца*, или, ако се не умеће *-а-*, *цȉгљи*, по IV деклин.; наставак-*и-* у gen. plur. налазимо често и код других именица и овог и других акценатских типова, н. пр. *глȁвља : глȁвљȋ*, *тȍрба-тȍрбȋ*. итд.

Поред наведених именица код Д. (*лȗка* се ретко чује) које у dat.-instr-loc. plur. скраћују коренов слог, те имају ` акц. на првом слогу, у поцерском то скраћивање налазимо још и код ових: *тȍрба : тȍрбама*, *клȗпа: клȗпама*, *врȃба: врȃбама*, *грȇда : грȇдама*, *глȁва : глȁвама*. Неке пак могу имати и такву акцентуацију, а могу имати и дужину, н. пр.: *стȇна : стȅнама* и *стȇнама*, *стрȁна: стрȁнама* и *стрȃнама*, *стрȇла : стрȅлама* и *стрȇлама* итд. Млађа генерација употребљава само облике са дужином. И у овој црти је поцерски говор ближе R говору, него Вуковом, јер у R *све* именице овога типа скраћују коренов слог у dat.-instr.loc. plur.

У овај акцен. тип долазе и двосложна женска имена (већином hypocoristica) на а, као: *Мȃра*, *Стȃна*, *Дȃра* и др. У R и O сва се таква имена завршују на *-е*: *Мȃре*, *Стȃне Кȃте* и др. По Даничићу оне имају у voc. sing. акценат на првом слогу: *Мȃре* или *Мȃра*. У поцерском пак говору оне се у nom. sing. завршују само на-*а*, а у voc. sing. имају наст.-*о* и акценат ^ на корену, н. пр. *Мȃра: Мȃро*, *Вȗда: Вȗдо*, *Јȇла: Јȇло* итд. Исти такав и облик и акценат имају и мушка имена, која се код Вука и Даничића завршују на-*о* као: *Јȏва*, *Бȏка*. *Стȇва* итд., у voc. sing. *Јȇво*, *Бȏко*, *Стȇво*.

Digitized by Google

B. Трособлжне основе.

а). *Основе са три кратка слога*, типа *лепдта-лепдтё*. (Дан. 107., Reš, 97.); *тазбйна*[1]) и *сотдна* код Д. гласе у поцерском говору *тäзбина* и *сдтона*, те не долазе у ову групу, већ прва под 2. Б. а., а друга под 3. а. Код Д. има 15 имен. овога типа, које такође имају у acc. sing. и nom. acc. pl. акценат на корену. Све те именице тако гласе и у поцерском говору, сем *тоидла* која има у nom. acc. plur. *тоидле*. Од оних трију именица, што код Д. могу имати двојак акц. у acc. sing. у поц. гов. *кривйна* има такође *кривйну* и *крйвину*, *сирдта* има само *сирдту*, а *тäзбина*, као што смо видели, иде у другу групу. Али и све остале именице које код Даничића имају акценат (ˆ) на корену у acc. sing. могу гласити двојако, и то: уз предлог увек са акцентом на првом слогу (односно на предлогу), а без предлога на оба начина, н. пр.: *дубйна*: *дубйну* или *дўбину*, али *ў дубину*; *ширйна*: *ширйну* или *шйрину*, али *ў ширину*; *планйна*: *ў планину*, *брзйна*: *нä брзину* итд. Ну поред acc. sing. и nom. acc. plur., изгледа ми да неке од ових именица имају акц. на корену и у dat. sing., али не знам поуздано, јер је тешко наћи примера где се такве именице употребљују у dat. plur., пошто означавају нешто мртво, те је стога тешко констатовати какав акценат имају у том падежу. Такве су именице: *планйна*: *планини*, *ширйна*: *шйрини*; *кривйна*: *крйвини*, *дубйна*: *дўбини*, *дужйна*: *дўжини*, *живйна*: *жйвини* и можда још која. И у том погледу поцер. говор више се слаже са R него са Д., јер у R говору *све* именице овога типа имају акц. на корену, не само у acc. sing. и nom. acc. plur., већ и у dat. sing. н. пр.: *дозрдда*: *дозрдди*, *дозрди*, — *дозрде*, (можда је наше *гдспођа* према dat. acc. sing. и nom. acc. pl., јер

[1]) *тäзбина*, Дан. оск., 156.

Digitized by Google

би према *господин* требало да има *господа*); *vlastèla : vlȃsteli — vlȃstelu; živìna : žȉvini — žȉvinu* итд.

У Р и О акценат је код ових именица увек на наставку, а да је и тамо био на корену у поменутим падежима, види се из тога, што је такав акценат код неких именица продр̏о и у nom. sing. и остале падеже, н. пр.: *bȗdala* О, *pȇlena* ОР, *rȇvena* О, *gȏspođa* (поред *gospȏđa*), *gȏspoda* ОР (поред *gospȏda* О) итд.

b) *Основе са дугим претпоследњим слогом.* Ту долазе именице типа *тетúва — тетúвē*. (Дан. 106., Reš 99) У поцер. говору овамо спада и имен. *држáља*, које код Вука нема (има *држáље*). Д. зна само за две именице овога типа да имају у voc. sing. акц. на корену, а то су: *одúва : ȏдīво* и *тетúва : тȇтīво*, а остале су у томе падежу не употребљавају. У поцерском говору од ових имен. употребљавају се само: *тетúва*, *кадúва*, *мељáја* и ретко *прекрéтња*, *серцáда* (*срцáда*), али не знам какав би акценат имале у voc. sing., јер се не говоре у том падежу.

У ову групу именица долазе и трослożна женска имена као: *Милéва*, *Крстúна*, и др., које се, разуме се, употребљавају у voc. sing., али са истим акцентом и наставком као и у nom., дакле: *Милéва*, *Крстúна* итд. Даничић и Решетар не говоре ништа о таквим именицама.

Г. Четворосложне основе.

Ту долазе именице типа *барутàна* и *пресличúца* (Дан. 110., Reš 100). Код Д. остаје акценат непромењен у свима падежима тих именица, а у поцерском говору и ове именице имају у voc. sing. акценат на корену: *бȃрутано, вȇличино, нечистоћо, врдалàма : врдалāмо; бајбокàна : бȃјбокано.* И у R се налазе трагови који показују да је и код четворосложних основа са наглашеним крајњим слогом била у voc. sing. иста акцен-

Digitized by Google

туација као и код двосложних. Тако (у молитви) од *veličina* има voc. sing. *vèličino* и од *nečistòća-nèčistoćo*.

2. Основе са акцентом на корену.

А. Двосложне основе.

а) *Са оштрим* (˝) *акц.* типа *књи̏га* и *пе̏сма* (Дан. 104. Reš. 100). Међу именице овога типа долази у поцер. гов. и *же̏ља*, која се код Даничића налази под 1. Б. а., иначе се поцер. гов. у овом типу потпуно слаже са Д.

b) *Са високо-дугим* (ˆ) *акц.*, типа *ла̑ђа* и *ла̑вка* (Дан. 101. Reš. 100). Именице овога типа које умеђу а у gen. plur. имају оштар (˝) акц. у том падежу, а само три имају високодуги акц. код Д, а то су: *кле̑тва : кле̑тава̄, прӣтка : прӣтака̄* и *цр̑ква : цр̑кава̄*. Поред њих такав акценат у gen. plur. имају у поцер. говору још и ове: *кр̑шка : кр̑шака̄, га̑тка : га̑така̄* (и *га̑тки*) и *гу̑жва : гу̑жава̄* (чешће *гу̑жвӣ*). Али се већина именица ове групе (као и других) не употребљава са уметнутим - а у gen. plur. по II деклинацији, већ са gen. plur. i = основа (IV декл.) на *-i*, н. пр.: *ку̑рка-ку̑ркӣ*, *дво̑ка-дво̑кӣ*, *цр̑ква-цр̑квӣ* ит.д. У О говору има такође *гу̑жба : гу̑жаба̄, кри̑шка : кри̑жака̄*.

В. Трослоге основе.

а) Типа *ја̏бука* (Дан. 106, Reš. 101.) и b) типа *сла̏мчица*. Међу прве долазе и *пре̏слава* и *пре̏мета* (мотка у вајату преко које се пребацују пољаве, ћилимови и др.), којих код Вука нема; *бе̏седа, не̏слога, у̏спаша, па̏паша*, које код Д. иду под 3. а) и *та̏збина*, која је код Д. под 2. В. а). У акцентуацији ових именица поцер. гов. се потпуно слаже са Д.

Digitized by Google

B. Четворосложне основе.

a) Именице типа *дȑвица*. За ове именице немам шта приметити.

b) Именице са високодугим акцентом на првом слогу. Има их свега пет код Д, а у поцерском се говору четири од њих овако изговарају: *јȇтр(о)вица*, *мајстȏрица*, *палдȗшина*, *бȃновица*, а *Кȃрловкиња* нисам чуо.

3. Основе са акцентом на претпоследњем слогу.

a). *Са кратким првим слогом*, типа *мȁслина* и *мȍлитва* (Дан 105. Reš 101). У поцер. говору ове именице имају акценат на корену: *бȇседа*, *нȇслога*, *ȗспаша* и *пȏпаша*, те иду под 2. Б. a); у О такође: *bȇseda*, *nȇsloga*, *ȋspaša*. Овамо долази у поцер. гов. и *сȏтона* која је код Д. под 2. В. a.). Иначе се поцер. гов. слаже са Д.

b) *Са дугим првим слогом*, типа *кȃјсија* (Дан. 105. Reš. 101.). За именице овога типа немам шта да приметим.

c) *Са дугим другим слогом*, типа *дȅвōјка* (Дан 108. Reš 102.) И у овим именицама поцерски се говор слаже са Д. Овамо долазе и женска имена као: *Мȉлōјка*, *Рȁдōјка*, *Стȁнōјка*, *Нȅвȅнка*, *Рȕмȅнка*, (име краве), али оне у поцер. гов. немају у voc. sing. акц. на корену (као *дȅвојка : дȅвōјко)*, већ им је voc. једнак са nomin. О њима ништа не говори ни Д., ни Решетар.

d) *Четворосложне основе са акцентом на претпоследњем слогу*, као: *мајстȏрица* и *палдȗшина*, које код Д. иду под 2. В, b), и женска имена, као: *Милȅнија*, *Обрȅнија*, *Спасȅнија* и сл., о којима Дан. и Реш. ништа не говоре. Акценат им остаје исти у свима падежима.

4. Четворосложне основе са акцентом на другом слогу.

Ове групе нема ни код Даничића ни код Решетара, а у поцерском говору у њу спадају: *јȇтр(о)вица*

Digitized by Google

и *ба́новица*, које код Д. долазе под 2. B. b., и *у́чиница*, *Ки́ћиница* и сл.; за тим жен. имена, као: *Вѝдосава*, *Лѐпосава*, *Ста̀нисава* и друге. Код свију остаје акценат непромењен у свима падежима.

ъ/о = Основе.

1. Основе са (некадашњим) акц. на крају.

А: Једносложне основе.

Ту долазе masculina као *ва̏с-вса̀* (Дан. Гласник VIII. 16., Reš. 45) neutra као *зло̀-зла̀* (Дан. Гл. XI, 3., Reš. 45.). Именица овог акценатског типа има врло мало, код Даничића свега три мушког рода: *ва̏с*, *са̀н* и *шта̀в*, и три сред. р.; *дно̀*, *зло̀* и *стклò (скло̀, цкло̀)*. У поцерском говору још их мање има: *ва̏с*, *са̀н*, *дно̀* и *зло̀*; од *шта̀в* gen. sing. *шва̀* ретко се чује, већ се обично употребљава двосложно *шта̀ва*; а место *стклò* има двосложно *ста̀кло-ста̀клета*. Именица *са̀н* код Д. има у plur: *снòви-снòва?-снòвима*, у поцер.: *снòви-снòва-снòвима*. Именица *дно̀* не употребљава се у множини у поцер. гов.

Б. Двосложне основе.

а) Са кратким кореновим слогом.

аа) *Masculina* као: α) *кòњ-кòња* (Дан. VIII., 15., Reš. 45.); β) *грòм-грòма* (Дан. VIII. 14.); γ) *кòсац-кòсца* (Дан. VIII, 21.); δ) *свèкар-свèкра* (Дан. VIII, 28.). У поцер. говору долазе под α): *бо̀р* (поред *бо̀р?*)-*бо̀ра*, што се слаже са *bòr-borà* у P, док је код Вука и у O и R *бо̀р-бо̀ра*, у руском *бо́ръ-бо́ра*; *до̀м* (пор. *до̀м*)-*до̀ма*; *зво̀р-зво̀ра*, *ствòр-ствòра*, *шта̀в-шта̀ва*, *Гр̀к-Гр̀ка* (пор. *Гр̀ка*), што се слаже са *Gr̀k-Gr̀ka* R, *вр̀(х)-вр̀ха* и *грòм-грòма*, које код Д. гласе *вр̀х-вр̀ха* и *грòм-грòма*, те иду под тип β); *смȕђ-смȕђа*, *ȕм-ȕма*, *пра̀з-пра̀за* које код Д. гласе *смȕђ-смȕђа*,

Digitized by Google

ȗм-ȗма и *прâа-прâза*. Међу именице *β*) типа не иду у поцер. гов. поменуте *грȍм-грȍма*, *вр̏(х)-вр̏(х)а*, за тим: *бȋк-бȋка*, *стȏ-стȏла*, а *стȏг-стȏга* може имати у nom. sing. и *стȏг*. У групу именица типа *γ*) долази у поцер. говору и *двас-двса*, а не долази *Млȇци-Млȇтāка*; чује се пак *јȇмац-јȇмца* и *јȇмац-јȇмца*. Код именица типа *δ*) поцерски се говор разликује од Даничића у косим падежима ових именица: *Пȇтар* има само *Пȇтра*, *чȇшаљ* само *чȇшља*, а уз њих долазе и *јȇмац-јȇмца* и *вȇпар-вȇпра*, које код Дан. долази под 2. А. а).

Даничић мисли да би ове именице имале акц. на корену и у voc. plur. као у voc. sing. али има само два примера: *ȏци*, *мȏмци*, а Решетар сумња у такав акценат, јер га никад није чуо. Међутим, у поцер. говору ове именице имају исти акценат у voc. plur. као и у nom. plur., н. пр.: *ȏци*, *кȏсци*, *мȏмци* и т. д. Све именице овога типа имају исту акцентуацију кроз све падеже и у поцерском говору, као и код Даничића, само имен. *кȏњ* има у dat. plur. *кȏњима*.

Од именица са проширеном множином имају у gen. plur. акценат на корену, поред оних које је навео Д., још и ове: *ȉди-ȉдīвā*, *вȇпар-вȇпрȏвā* (и *вȇцрȏвā*), *кȏтāо-кȏтлȏвā* и *кȏтлȏвā* (Даничић не зна да ли имају *кȏтлȏвā* или *кȏтлȏвā*), *грȏб-грȏбȏвā* и *грȏбȏвā*, а можда такав двојак акценат има још која. У O је код таквих именица редовно акценат на корену у gen. plur., н. пр.: *grȏbȏvā*, *рȏрȏvā*, *тȏbȏvā* и т. д. У P и R такве форме су ретке и то: *vȏlȏvā*, *рȏрȏvā* PR, *grȏbȏvā*, *ȉglȏbȏvā* P.

bb). *Neutra* као *ȕдро* и *вȅсло* (Дан. XI, 6., Reš. 49.). У поцерском говору у ову групу долазе и *стȁкло*, (али има у косим падежима готово чешће *стȁклета* и т. д.) која код Д. иде под 1. А. и *чȇдо* (код Д. *чȇдо*), а не долазе: *бȇдро* и *рȇбро*, као што је Даничић навео, већ иду под 2. А. а.). У плуралу имају акценат на корену

Digitized by Google

ове : *сѐло* : *сѐла* — *сѐлима*, *пѐро* : *пѐра* — *пѐрима*; имен. *стѐгно* не употребљава се, те не знам какав би акценат имала у plur., а *сѐдло* има *сѐдала* — *сѐдлима*, тако и *пѐро* има у plur. *пѐра-пе́ра-пѐрима*, кад значи птичије перо.

b) **Основе са новом дужином кореновог вокала.**

aa) *Masculina* као *лȏнац-ло́нца* (Дан. VIII, 23., Reš. 51.)

bb) *Neutra* као *бр̏вно-бр̏вна* (Дан. XI. 4., Reš. 53.). У поцер. гов. је код неких именица овога типа ушла дужина из косих падежа и у nom. plur.; такве су именице: *бр̏ā-бр̏ла*, *бȏван-бȏвна*, *лȏвац* (поред *лȏвац*)-*лȏвца*, *плȏвак-плȏвка*, оне дакле иду у групу 1. Б. c.); краткоћа је пак ушла из nom. sing. и у остале падеже код имен. *дȏвас-дȏва*, те иде под 1. Б, a). Међу имен. сред. рода долази и *др̏вце* (код Д. *др̏вцē*). И у P је код многих именица ушла дужина у nom. sing. па чак и у gen. plur., те су се тако изједначиле са именицама које имају стару дужину типа *вȇнац-вȇнца*, и. пр.: *дȏлac*. gen. plur. *дȏлāca*, *лȏпас-лȏпāca*. У R је то потпуно извршено, јер тамо, поред аналогије, и сваки *кратки* (̀) акц. у двосложним речима пред крајњим кратким слогом прелази у *дуги* (́). (žéna место žèna), тако да све именице, овога типа имају у свима падежима дуг коренов слог, н. пр.: *ȏван*, *дȏлac*, *лȏвас-дȏлāca*, *лȏвāca* и т. д. Акценат на наставку у gen. plur. има у поцер. говору само *ловā́цā*, кад у једнини гласи *лȏвац* а *тȇōци* има у gen. plur. *тȇлāди* и *телā́дī*.

Neutra. Међу именицама које Даничић наводи под ову групу има их неколико, што се у поцер. гов. чешће употребљавају као консонантске основе; такве су: *ја́је-ја̀јета*, *ȏје-ȏјета*, *да́нце-да́нцета*, *звȏнце-звȏнцета*, *пȇрце-пȇрцета*, *слȏвце-слȏвцета*.

У поцер. гов. ове именице могу имати у gen. plur. акценат на корену и на наставку: *гȗмно-гȗвāна* и *гȗмна*,

Digitized by Google

бр̏вно-бр̏вана (и *бр̏вана*) и *бр̏вна*. У О има *bŕvno-bŕvana* и *дȕтпо-дȕтапа*.

c.) **Основе са старом дужином кореновог слога.**

aa) *Masculina*: α) без покретног а, као *крâљ-крâља* (Дан. VIII. 11. Reš. 53). У ову акцен. групу долази у поцерском *кљȕч-кљȕча* (Д. *кљȕч-кљȕча*), а не долазе ове · *бâн-бâна*, *вâл-вâла*, *вȉр-вȉра*, *гâј-гâја*, *плâст-плâста*, *стȕб-стȕба* те иду под 2 A. c.); чује се *дрв̑н-дрéна* и *дрв̑н-дрв̀на*, *прȉшт-прȉшта* и *прúшта*, *рâст-рâста* и *рáста*; *ћâр-ћâра* и *ћáра*, *смȕђ-смȕђа* и *смȕђа*, *ȕм-ȕма*. Даничић не зна поуздано да ли ове именице имају у voc. plur. акценат на наставку. У поцер. гов. заиста је на наставку, као и у nom. plur.: *ђáци*, *врáчи*, *ткáчи*; остале или имају проширен плурал или се и не употребљавају у voc. Именица *мȉр* има у instr. sing., поред *мúром*, и *мȉром* (*сâди с мȉром*), што показује да је та именица некад имала акцен. на корену, јер и у RP има *mîr-mîra*, руски такође *миръ-мúра*.

У проширеном плуралу акценат остаје непромењен, само *вȉр* има код Вука *вȉрови*, те Даничић мисли да је *вȉр-вúра* Вук погрешно забележио место *вȉр-вȉра*. У поцерском говору има заиста *вȉр-вȉра-вȉрови*, а у P и O такав је плурал код неколико именица.

β) Са покретним а као *вéнац-вéнца* (Дан. VIII, 17. Reš. 56). У поцерском у ову групу долазе још: *óрао-óрла*, *óван-óвна*, *лóвац-лóвца*, *плóвак-плóвка*, које су код Д. типа *лȍнац-лóнца*; *јâрак-јáрка*, која код Д. гласи *јâрак-јâрка* и *здрáвац-здрáвца*, *сúвац-сúвца*, које су код Д. под 2 A b, aa), а у поц. гов. им је дужина ушла и у nom. sing.; не долази пак *дȑжак-дȑшка*; *чла́нак-чла́нка*. Какав акценат имају ове именице у voc. plur. Даничић не зна, али мисли да „може бити“ имају такође акценат на корену, као и у voc. sing. Мени је такав акц. voc. plur. непознат, већ сам констатовао да је исти

Digitized by Google

као у nom. plur., дакле: *вѐнци, Нѐмци, слѐпци, свѐци* и т. д. У P има такође *svȅcȋ*, у R. *svȅci*, у P. *kȕćkȋ*.

Проширену основу у множини има код Даничића само *чвȍрак : чвȍркови-чвȍркȏвā*, а у dat. не зна да ли је *чвȍрковима*? или *чворкȍвима*. Та се именица у поц. гов. обично употребљава са непроширеном множином: *чвȍрци-чвȍракā-чвȍрцима*, а кад има проширену множину гласи: *чвȍркови-чворкȍвā-чвȍрковима*, па и *чвȍркови-чвȍркȏвā-чвȍрковима*. Даље *ȏрао* има у plur. *ȏрлови - ȏрлȏвā - ȏрловима*; *ȍван : ȍвнови - ȍвнȏвā - ȍвновима*; *jȁрак-jȁркови-jȁркȏвā-jȁрковима* (али се ретко употребљава), тако исто: и *вȁљак, ђȅрам, зȁјам, мȁчак, рȕчак, члȁнак*. Именица *jȁрам* има у поцер. гов. у множини *jȁрмови-jȁрмȏвā-jȁрмовима*, *рȁжањ: рȁжњевā-рȁжњевима* и *ражњȅвā-ражњȅвима*; *пȅтао : пȅтлȏвā-пȅтловима* и *пȅтлови-пȅтлȏвā-пȅтлȍвима*. У P и R тако проширене основе у множини ових именица не употребљавају се, а у O само *vijȅnac* има *vjȅnčevi-vjȅnčȅvā-vjȅnčevīta*.

bb) *Neutra*, као α) *крȉло* (Дан. XI, 4., Reš. 56.); β). *пȉсмо* (Дан. XI, 4). У ову групу долазе у поцер. гов. још и *жȕјце, бебце*, у O тако исто: *žȕjce, bȉdce*, али се оне још чешће употребљавају као консонатске основе; за тим *зр̏нце* (Дан. *зр̏нце*) и *гвȏжђе* кад значи замка, клопка. У поцер. гов. има у gen. plur. акценат на крају само *влȁкно-влакȁнā*, јер се имен. *врȁтло* не чује. Код Даничића има акц. на корену у gen. plur. само *пȉсмо-пȉсамā*, а у поцер. гов. поред ње још и: *гȕмно-гȕвānā, влȁкно-влȁкānā* (поред *влакȁнā*), *дȅблодȅбāла* (чешће *дȅбла*), *дȁнце-дȃнāцā, стȁбло-стȃбāла*. Неке од ових именица у поцер. гов. не умеђу *-а* у gen. plur. такве су: *жȕјце-жȕјцā, јȁјце-јȁјцā, сȕкно-сȕкнā, дȅблодȅбла, гȕмно-гȕмнā* и можда још која. За речи на *-тво* (*ство*) Дан. вели да у gen. plur. не проширују основу са *а*, те им остаје исти акц. као у nom. plur., али мисли да се може чути од имен. *друштво* и *друштāвā*.

Digitized by Google

У поцерском има заиста *друштава*, а поред тога још и *кумстава*, *трбјстава*. Решетар нема примера за проширени плурал ове акценатске групе именица, јер се такве именице не употребљавају у плуралу.

B. Трослożне основе.

а) Основе са кратким основним вокалом.

аа) *Masculina* типа: *α*) *мр̀твац-мртва̀ца* (Дан. VIII, 20; Reš. 57); *β*) *лу̀дӧв-луддва* (Дан. VIII., 30); *γ*) *близа̀нак-близа̀нка* (Дан. VIII, 42). У групу *α*), поред оних које је навео Даничић, долазе у поцерском још и *ча̀дор-чаддра* (поред *ча̀дора*), *ша̀тор-шатдра* (поред *ша̀тора*) и *чдвек-човѐка*. У групу *γ*) долази у поцер. гов. и *јарма̀нац-јарма̀нца* (део на колима; нема забележено код Вука), а не иде *удвац-удвца*. Даничић вели да можда има, поред *удвац-удвца*, и *удвац-удвца*; тако је и најправилније, али је у поцерском дужина из других падежа продрла и у nom. sing.

Даничић вели да именице ове групе без покретног а (типа *мр̀твац-мртва̀ца*) имају у voc. sing., а можда и у voc. plur., акценат на првом слогу, али за то наводи само један пример: *сдколе-сдколи*? У поцерском говору пак такав акценат у voc. sing. имају и ове: *жи̏вот : жи̏воте*, *свѐдок-свѐдоче* и *чдвек : чдвече* (код Дан. ова именица гласи *чдвек-чдвека*), а остале се именице ретко употребљавају у опште, а у vocat. још ређе. Ако се ипак употребе у vocat., онда имају исти акценат као у nomin,, као у singul. тако и у plur., н. пр.: *мр̀твац : мр̀тваче*, *тѐснац-тѐсначе*; voc. plur. *мртва̀ци*, *сведдци* и т. д. Какав је пак акценат у vocat. од именица типа *лу̀дӧв-луддва*, Даничић ништа не спомиње; у поцерском је и код таквих именица акценат на корену у vocat. sing., н. пр.: *га̀рӧв-га̀рове*, *ха̀лӧв : ха̀лове*, *ни̏ткӧв : ни̏ткове*, *ша̀рӧв : ша̏рове* и т. д., а vocat. plur.

Digitized by Google

једнак је са nomin. plur. и у погледу акцента: *шарȍви, ћалȍви, ниткȍви* итд.

За именице типа *близàнак-близàнка* Даничић вели да им се акценат у vocat. sing. можда мења, али се сам пита како? У поцерском говору мало се таквих именица употребљава, а ако се и употребљавају, ретко се кад употребе у vocat, зато ми је тешко било констатовати, какав акценат имају у том падежу, али мислим, ако ме сећање и осећање не вара, да би и оне имале акц. на корену, дакле: *близàнак : блȉзанче*, а у voc. plur. као у nom. pl. *близàнци ; јармàнац : јȁрманче-јармàнци*. Решетар нема ни један пример за vocat. plur. из својих дијалеката, а у vocat. sing. R и O слажу се са поцерским говором: *жȉвоtu, svjȅdoče* R, *жȉvote, ȓȅdoče O.*

У gen. plur. остаје код Д. акценат непромењен: *сȍкō : сокȏлā*, а са проширеном основом *сокȍлōвā ; лȕдōв : лудȏвā*. У поцерском има такође *сокȏлā, сокȍлōвā*, али се чује и *соколȏвā*. Именице са покретним а (типа *близàнак-близàнка*) имају код Даничића (стари) акценат на трећем слогу од краја: *блȉзанāкā*, али он не зна поуздано да ли је баш тако. Ни ја не могу ништа извесно рећи какав акценат имају те именице у gen. plur.; јер таквих именица, као што сам мало раније рекао, скоро и нема. Што се тиче Решетарових дијалеката, имам да приметим да P и O имају сасвим други тип акценатски код ових именица, а за R Решетар ништа не вели.

У проширеном плуралу нема код Д. никаквих промена у акценту: *сокȍлови-сокȍлōвā-сокȍловима*. У поцерском има: *сокȍлови-сокȍлōвā* и *соколȏвā*. dat. *сокȍловима* и *соколȍвима*. У Решетаровим дијалектима такав проширени облик од ових именица не употребљава се.

bb) *Neutra* као: *α*) *вретȅно* (Дан. XI, 10. Reš. 59), *β*) *ребàрце* (Дан. XI, 10). У ову групу именица долазе

Digitized by Google

у поцерском говору још и ове: *богàство*, *момàштво*, *покȕћство*, које су код Д. међу имен. типа *гòдиште* (3 a, bb), а не долазе: *белáнце*, *бéбце*, *влакáнце*, *жумáнце*, *крибце*, *писáмце* *ребáрце* (поред *ребàрце*?) *сéбце* (пор. *сéдце*), *устáшца*, већ иду у групу имен. типа *бичáље* (1. B. c.) bb). Али се ове именице мењају и као консонантске основе, и то чешће. Код именица које у gen. plur. умеђу а акценат је у томе падежу благ (ˋ) на првом слогу, а сва три а имају дужину — *рèбāрāцā*; тако је код Даничића; али ако је облик *ребàрце-ребàрца* правилан, онда прво а не може имати дужину; једино према поцер. облику *ребáрце* — може ући дужина из других падежа и у gen. plur.: *рèбāрāцā*, као што има у поцерском говору.

b) **Именице са новом дужином основног вокала.**

aa) *Masculina*, као *синȍвац-синóвца* (Дан, VIII., 42, Reš. 59); bb) *neutra*, као *вретéнце* (Дан. XI., 9). За први тип Даничић има само три примера: *синȍвац-синóвца*, *покрȍвац-покрóвца* и („може бити“) *удȍвац-удóвца* (јер ту именицу има забележену и као *удȍвац-удȍвца*). У поцер. говору прве две могу гласити двојако у nom. sing., са дужином или без ње: *синȍвац* и *синóвац* код старијих представника овог говора, а код млађих само *синóвац*; тако исто чује се и *покрȍвац* и *покрóвац*, а *удóвац* само са таквим акцентом. Код ове последње именице продрла је дужина у nom. sing. и у Решетаровим дијалектима: *udȏvȃc-udȏvcȃ* P, *udȏvȃc-udóvca* O, *udóvac-udóvca* R. Међу neutra овог акценатског типа долазе у поцер. говору још и ове: *белáнце* (код Вука *бјелàнце*) у R такође *bjelánce*, *жумáнце* (код В. *жумàнце*), у R. такође *žumánce*, *бéбце*, *влакáнце*, *крибце*, *писáмце*, *ребáрце*, *сéбце*, *устáшца*, које је Даничић навео код имен. типа 1. B. a. bb); за тим *језéрце*, *острвце*, *туђинство*; *брдáшце*, *срдáшце*, *псетáшце*,

Digitized by Google

исета́нце, које су код Дан. под 2. Б. I c и d. Али се и ове именице средњег рода мењају и као консонатске основе. Gen. plur. има *сȁнӧвāцā* али Даничић не зна поуздано да ли је о дуго. У поцер. говору је дуго, јер је дужина продрла у све падеже. Он не говори ништа о томе да ли именице сред. рода мењају акценат у ком падежу; у поцер. гов. остаје им исти акц. у свима падежима, на пр.: *бела́нце-бела́нцā-бела́нцима* и сл. У voc. sing. акц. је на корену, а да ли је тако и у voc. plur. Д. не зна поуздано; у поцерском је такође акц. на корену у voc. sing. — *сȁнӧвче*, а voc. plur. једнак је са nom. plur. и у погледу акцента — *синóвци*.

c) **Именице са („natura“) другим основним слогом.**

aa) *Masculina* типа: α) *јȕнāк-јунáка* (Дан. VIII, 29, Reš. 60); β) *бегýнац-бегýнца* (Дан. VIII, 41); bb) *Neutra* типа: α) *бичáље* (Дан. XI., 9.); β) *сердáрство* (Дан. XI., 9). Међу именице типа aa, α) долазе у поцерском гов. и: *цр̀вīћ-црвúћа* (поред *цр̀вић-цр̀вића*), у R такође има *сr̀vīć-crvíća* (пор. *сr̀vić-сr̀vića*) у P *crvîć-crvíća*, што се слаже са поц. гов.; *дȕзгīн-дизгúна*, с чиме се слаже *dizgîn-dizgína* у O, (код Вука има *дȕзген-дȕзгена*); *вр̀сник-врсни́ка*, *кȍњāк-коњáка*, *врàтīћ-вратúћа*; све су ове имен. код Дан. међу именицама групе 3. a, aa); *тȗђīн-туђúна* (код Д. *тȗђин-тȗђина*) и *Бȗдīм-Будúма* (код Д. *Бȗдīм-Бȗдīма*), *гȗслāр-гуслáра*, *шљȕвāр-шљивáра*. Међу именице типа β) долазе у поцер. говору још и: *синóвац-синóвца*, *покрóвац-покрóвца* и *удóвац-удóвца* (код Д. типа 1. B, b), у којих је нова дужина продрла у све падеже, те су се изједначиле са овим именицама, које имају стару дужину.

Међу именице средњег рода овога типа долазе у поцер. говору и ове: *бела́нце*, *бебóце*, *влака́нце*, *жума́нце*, *крибóце*, *писáмце*, *ребáрце*, *себóце*, *устáшца*, које

Digitized by Google

су код Даничића међу имен. типа 1. B. a, bb); за тим *срдáшце* и *грóце* (код Д. под 2 Б, I а), *одéло* (код Д. *ôдело*) и *детúњство*, *јунáштво*, *лукáвство* (код Д. међу именицама типа *пâсūште* 3. c), а не долазе: *јéстūво* и *сéчūво*.

Именице овога типа а без покретног а имају код Д. у voc. sing. акценат на корену: *јýнāче*, *Нôвāче*, *вèзпру* итд., а за voc. plur. не зна поуздано да ли има *јýнāци?*; вели да Вук има у својој граматици од 1818 год. у voc. plur. *колáчи*, али он сумња да би такав акц. био у том падежу. У поцер. говору је такође у voc. sing. акц. на корену: *јýнāче*, *кôвāчу*, *лýдāче* итд. а у voc. plur. као у nom. plur., н. пр.: *јунáци*, *лудáци*, *младúћи* и сл. Како је у Решетаровим дијалектима, не види се. За именице типа *бегýнац-бегýнца* Даничић не зна какав акценат имају у voc. sing.: *Рèсāвче* или *Рĕсāвче*, а у voc. plur. вели да је по свој прилици као у voc. sing. У поцерском говору такве именице имају у voc. sing. акценат на претпоследњем слогу (т.j. *благи* на првом), на пр.: *бèгūнче*, *Рèсāвче*, *мàтōрче* и т. д., а у voc. plur. као nom. plur.: *бегýнци*, *Ресáвци*, *злочúнци* ит.д.

У gen. plur. ове именице могу имати дужину на сва три последња слога, као и код Даничића: *кôмарāцā*, *Мôрāвāцā*, *Штȕтāрāцā*, *рèзāнāцā* итд., а могу бити и без дужине трећег слога од краја: *бèгунāцā*, *рèзанāцā*, *ôдтомāкā* итд.

Именице средњег рода код Даничића не мењају свога акцента ни у ком падежу. Решетар вели да би се у gen. plur. очекивао од именица са покретним а овакав акценат: *povrijèslo: *povrijèslā*, *prokléstvo: prokléstvā* или, са покретним а, **pôvrijesālā*, **prôklēstāvā*, као код сличних именица муш. рода. Ову Решетарову претпоставку потврђује као тачну поцерски говор, јер има: од имен. без покретног а *одéло: одéлā*, од имен.

Digitized by Google

са покретним а: *ђавóлство : ђàвõлстāвā, злочúнство : злõчúнстāвā, познáнство : пõзнáнстāвā, убúство : ўбúстāвā* итд.

2. Основе са акцентом на корену.

А. Двосложне.

а) Основе са кратким кореновим вокалом.

аа) *Masculina* типа: α) *лāв-лāва* (Дан. VIII, 14, Reš. 61); β) *лõј-лõја* (Дан. VIII, 12.); γ) *сўжањ-сўжња* (Дан. VIII, 26.).

Међу именице типа α) долазе у поцер. гов. још и ове: *зõвг-зõвга*, (пор. *зõвга*), *змāј* (код В. *змāј*)-*змāја*, *нõј-нõја* (код В. *нõј-нõја*), *тāс-тàса* (код В. *тāс-тàса*), *рõб-рõба*, (пор. *рõба*), *сõк-сõка*, *тāст-тāста*: а не долазе: *врт-врта, срẽз-срẽза, чāс-чàса*. Међу имен. типа β) долазе и *грõзд-грõзда*, (у Р такође *grõzd-grõzda*, у R *grõzd-grõzda* и *grõzda*, код Вука *грõзд-грõзда*, а у руском *гроздъ-гроздá*); не долазе пак: *дõм* (и *дõм*)-*дòма*, *зõбр-зõбра*, *змāј-змāја*, *нõј-нõја*, *сõк-сõка*, *ствõр-ствõра*. *тāст-тāста*. Међу именице типа γ) долазе још: *мõзак-мõзга* (код Д. *мõзак-мõзга*) и *чўнак-чўнка* (код Д. *чўнак-чўнка*), а не долазе: *чẽшаљ-чẽшља, вẽпар-вẽпра, јẽмац-јẽмца* (пор. *јẽмца*), *Пẽтар-Пẽтра, знанац-знàнца* (поред *знāнца*).

У једнини неке именице овога типа не мењају акценат ни у једном падежу, а неке (које значе мртву ствар) мењају га у loc. sing., добијајући га на наставак. Код Даничића има таквих именица од α) типа свега осам, а у поцер. говору, поред њих, имају такав акценат још и ове: *длāн: длàну, мрāз: мрàзу, јўг: јўгу, лўк: лўку, штȉр: штȉру*. Од именица γ) типа, поред оне три што их је Даничић навео, мењају акценат у loc. sing. још и ове: *кàшаљ: кàшљу, пȗпак: пȗпку, вȉтао: вȉтлу, кȗтао: кȗтлу* (поред *кȗтлу*), и *чȗнак: чȗнку*.

Digitized by Google

Као што се види, и овде је поцерски говор сачувао једну стару особину боље него Вуков, јер је акцентуација loc. sing. на наставку старија него на корену, што најбоље показује руски језик, где је наставак-*у* у loc. sing. увек наглашен (код именица што значе нешто мртво), и та је појава дошла правилним, фонетским путем.

У множини код именица које проширују основу остаје акценат непромењен, само код именица *β*) типа *бо̀г — бо̀га*) Даничић не зна какав би акценат имао gen. plur., ако се употребљава; именица *го̀ст* има, истина, *го̀стӣ* или *го̀стӣјӯ*, dat. plur. *го̀стима*, али су то облици i-основе, па и акценат не може служити као пример ъ/о основа овога типа. У поцерском говору именице *α*) типа мало се употребљавају са непроширеним плуралом и тад им акценат остаје непромењен, него већином са проширеним плуралом, а какав им је тада акценат, биће говора мало доцније; именице пак типа *β*) у поцер. говору и не употребљују се друкчије до са проширеним обликом у множини. Од именица типа *γ*) код Даничића само *но̀кат* има акценат на крају у gen. plur. — *нока́та̄*, а у поцер. говору, поред *но̀кат*: *нока́та̄* (и *но̀ктијӯ*), има и у dat. plur. *но̀ктима*; за тим још: *јѐмац*: *јема́ца̄* (поред *јѐма̄ца̄*) — *јѐмцима* (пор. *јѐмцима*), *зна̀нац* — *знана́ца̄* (пор. *зна̀наца̄*) — *зна̀нцима* (пор. *зна̀нцима*). У R говору има такође од *но̀kat*: gen. pl. *нока́та̄* dat. *но̀ktima* (пор. *но̀ktima*).

У проширеном плуралу именице *α*) и *γ*) типа задржавају исти акценат; изузетак је од тога код Даничића само *вѐпар*: *вѐпрови* — *вѐпрова̄*. Раније сам већ рекао да ова именица у поцер. говору не иде у ову акценатску групу, јер гласи *вѐпар* — *вѐпра*, али такав акценат на крају у прошир. плуралу имају у поцерском ове именице: *зѐц*: *зѐцови* — *зѐцова̄* — *зѐцовима*, *сок*: *со̀кови* — *со̀кова̄* — *со̀ковима*; *ро̀б*: *ро̀бови* — *ро̀бова̄*

Digitized by Google

— *рдбовима вѣтар: вѣтрови — вѣтрōвā — вѣтровима, трдшак: трдшкови — трдшкōвā — трдшковима; мдзак: — мдзгови — мдзгōвā* (пор. *мозгóвā*) — *мдзговима*. Оваку акцентуацију у плуралу имају све именице *β)* типа (*лдј — лдја*), са изузетком код Даничића имен. *рдг* и *крâј*, које имају у plur. *рдгови — рогóвā — рогдвима, крâјеви — крајéвā — крајдвима*. У поцер. говору има исто тако, само *крâј* у множини има *крàјеви — крàјēвā — крàјевима*. Именица *рдј* има у поц. *рдјēвā*, а ређе *рojéвā*. Именица *грдзд* има у поцер. у plur.: *грóздови — грóздōвā — грóздовима*.

bb) *Neutra* као *α*) *грло* (Дан. XI, 6., Reš 65), *β*) *пâсмо* Дан. XI, 6).

Међу именице средњег рода овога типа не долазе у поцер. говору *мдре* (врло ретко *мдре*) и *чèдо*, а долазе: *бддро* и *рдбро*, које су код Д. под 1. Б a. bb). Поред оних именица које је навео Даничић да имају у плуралу акценат на крају, у поцерском говору имају такав акценат још и ове: *мѐсто: мѐста* („на мѐста“ = овде-онде) — gen. *мéстā* — dat. *мѐстима*, поред *мѐста — мѐста — мѐстима*, кад значи „der Ort“; *вдће: вдћа — (вóћā — вдћима); идље: идља — идља — идљима*, поред *идља — идља — идљима*.

b) **Основе са „positione“ дугим кореновим вокалом.**

aa) *Masculina* као *стâрац — стâрца* (Дан. VIII, 27., Reš 67). bb) *Neutra* као *сȗнце* (Дан. XI, 5).

У поцерском говору не долазе у ову групу именица од маскулина: *дáнак — дáнка, здрáвац — здрáвца, сúвац — сúвца*, а од неутра *дрвце — (дрвца) — дрвцета*. Дужина из осталих падежа продрла је и у nom. sing. код именице *жрвањ*, што се види из gen. plur. у поцерском говору — *жрвања*, или са проширеним плуралом *жрвњēвā* и *жрвњéвā*, па има чак и у nom. plur. *жрвњеви*; код Вука има *ждрмњи — ждрмања*, а за-

Digitized by Google

бележено је да се чује „у Црној Гори“. Како гласи проширена множина, Даничић нам не зна да каже, али, према Вуковом *блȉзнови — близнóва* („ако је добро забележено“), вели да би се такав акценат могао очекивати и у осталих именица ове акценатске групе. У Поцерини се чује, поред *блȉзнови — близнóва — близнòвима* још и: *жȁлац: жȁлчеви — жалчéва — жалчèвима, глȁвак: глȁвкови — главкóва — главкòвима; крȁјац: крȁјчеви — крајчéва — крајчèвима; пȁлац: пȁлчеви — палчéва — палчèвима; сȉрац: сȉрчеви — сирчéва — сирчèвима* и *јȁрац: јȁрчеви — јарчéва* (поред *јȁрчева*) — *јарчèвима* (пор. *јȁрчевима*); у О има *јȁрћеви — јȁрћева — јȁрћевима*. Какав је акценат у непроширеном плуралу ових именица, Даничић ништа не говори; у поцерском говору у том случају остаје исти акценат, н. пр.: *клȉнац: клȉнци — клȉнаца — клȉнцима; сȉрац: сȉрци — сȉраца — сȉрцима итд.*

c) Основе са дугим кореновим вокалом.

аа) *Masculina* као: α) *дрȕг-дрȕга* (Дан. VIII, 8, Reš 67); β) *лȃкат — лȃкта* (Дан. VIII, 18).

Међу именице овога типа долазе у поцер. говору, поред оних које је навео Даничић, још и ове: *гњȇв — гњȇва* (у О *гнȇв — гнȇва*), *плȃм — плȃма*, (*плȃм — плȃма* P O R), *прȃ(х) — прȃ(х)а*, (*прȃх — прȃха* RO, *прȃг — прȃга* P); *стрȃ(х) — стрȃ(х)а*, (*стрȃх — стрȃха* RO, *стрȃг — стрȃга* P); *мȃ(х) — мȃ(ха)*, (*мȃх — мȃха* RO), које су код Даничића под 2 А.а; за тим *бȃн — бȃна, вȃл — вȃла, вȗр — вȗра*, које су код Даничића под 1, Б. c, аа). Решетар мисли да је код свију ових именица дужина старија, а краткоћа код Вука може се објаснити тиме, што је он те облике чуо без *х*—маа, страа, праа итд. где је први вокал скраћен пред другим; испореди у О *дȗх — дȗха*, али *дȗх — дȗа*. У ову групу не долазе у поцер. говору: *грȍзд — грȍзда, кљȕч — кљȕча* и

Digitized by Google

прâз — прàза. Међу именице типа *β*) не долазе: *јáрак — јáрка, чȗнак — чȗнка, мдзак — мдзга*.

Од оних именица са покретним а које је Даничић навео да имају у loc. sing. акценат на крају у поцер. говору *Јâзак* се не чује, *јáрак* не долази овамо, а поред *смȋсао — смúслу*, такав акценат имају још и ове: *лâкат — лáкту, Крȗпањ — Крȗпњу*; за тим и све оне без покретног а, које сам навео да иду у ову групу, а код Даничића их нема: *гњȇв — гњȇву, плâм — плáму, прâ(х) — прá(х)у, стрâ(х) — стрá(х)у, мâ(х) — мá(х)у, вâл — вáлу* и *вȋр — вúру*, само од *бâн* не знам како би гласио loc. sing. У R говору све именице типа *α*) што значе нешто мртво имају у loc. sing. акц. на крају, а од оних са покретним а (типа *β*) само *lâkat* има *láktu*, као у поцер. говору. Можда и нека именица која значи нешто живо у поцерском говору има акц. на крају, и за многе ми се тако чини, али ми је то било тешко констатовати, јер се врло ретко употребљавају у том падежу.

И у поцерском говору имају именице типа *α*) у gen. plur. редовно акценат на крају, као и код Даничића и Решетара. Само именица *сâт* има код Д. у gen. pl. *сâтā* „зато што је скраћено од *сахата*“, а у поцер. говору и та именица има у gen. pl. акценат на крају, али као i-основа: *сáтū*; такав исти акценат има и у O *сатâ*. Од именица са покретним а имају у gen. plur. акц. на корену само *ждрȍмāнā* (о којој смо раније говорили) и *Рȍвāцā*, а акц. на крају само *лâкат — лакáтā* а за *пȇдаљ* не зна да ли има *пȇдаљā* или друкчије. У поцер. говору *Рȍвац* се не чује, од *лâкат* има такође *лакáтā* (у R *lakátā*), а од *пȇдаљ* има *пȇдаљā* или *пéдљū*.

Акценат на крају налазимо и у dat. plur. код старих i-основа, н. пр.: *љȗди : љȗдима* и сл. Остале именице које не проширују множину имају код Даничића у dat. plur. непромењен акценат: *бр̏ци : бр̏цима, мрâви:*

Digitized by Google

мрâвима, итд., али вели: „за речи као што су последње две, које немају уметак-ов-или-ев-, може бити да се варам; од речи *зȗб* и *цр̏в* слушао сам у овим падежима ´ м. ˆ: *зȗбима*, *цр̏вима*, овако и *бр̏цима* м. *бр̏цима*“. Заиста, у поцерском говору има у dat. plur.: *зȗбима*, *цр̏вима*, *мрâвима*. У Решетаровим дијалектима је такође акценат на наставку у томе падежу: *bȓcīma* PO, *bȓcima* R, *cȓvīma* PO, *cȓvima* R, *bravīma* PO *brávima* R, *mrāvīma* P, *mrávima* R, *prútima* R, *zūbīma* O и *zubīma* P, *zùbima*, али и *bȓcima*, *cȓvima* R.

За именице типа *лâкат* — *лâкта* Даничић ништа не вели, да ли имају dativus непроширеног плурала и какав акценат у њему. У поцерском говору ове две имају непроширен dat. plur. и акценат на наставку: *лâкат* — *лáктима* и *пâдаљ* — *пéдљима*.

Проширени плурал од именица без покретног а (типа *дрȗг* — *дрȕга*) има код Даничића овакав акценат: *брéгови* — *брегóвā* — *брегдвима*. или („обичније“) *грâдови* — *градóвā* — *грâдовима* (поред *граддвима*), а у неких као *грóздови* — *грóздōвā* — *грóздовима*; од именица пак са покретним а (типа *лâкат* — *лâкта*) увек као *бȗбњеви* — *бȗбњевā* — *бȗбњевима*. У поцерском говору је већином акцентуација плурала од ових именица као у *брéгови* — *брегóвā* — *брегдвима*; поред оних које је Даничић навео, имају такав акц. у plur. и ове: *мȗж*: *мȗжеви* — *мужéвā* — *мужèвима*, *звȇр*: *звéрови* — *звéрова* — *звердвима*; тако исто *цвȇт* (у R такође) *глâс* (у R такође), *дȗг* (и у R), *зȋд* (и у R), *рȇп*, *трâг*, *кȗм*. *трȗт*, *мȇх*, *чȋр*, *брȗс*, *вȋр* и још можда која. Од именица овога типа неке могу имати у dat. plur. обе акцентуације, и на корену и на наставку; такве су: *шмр̏к*: *шмр̏кови* — *шмр̏кōвā* — *шмр̏ковима* и *шмркóвā* — *шмркдвима*; тако исто *чȋр*, *звȇр*, *цр̏в*. Неке пак имају акц. плур. као *жȗљ*: *жȗљеви* — *жȗљēвā* — *жȗљевима*; такве су: *лȋк*, *лȋст*, *грȏзд*, *дȇо*, *шмр̏к*, *чȋр*,

Digitized by Google

цр̏ви, *мâх*, *плâм*, *бâн*, *вâл*, *вȗр*; у поцерском говору немају такав акценат (а у Даничића имају): *јȅж : јȅжеви — јежéвā — јȅжевима* (и *јежȅвима*); *клâс : клâсови — класóвā — клâсовима* и (*класȍвима*); *стâн* (обор): *стâнови — станóвā — станȍвима* (ређе *стâновима*); *трȗт*: *трȗтови — тругóвā — трȗтовима* (и *трутȍвима*.

Именице са покретним а (типа *лâкат — лâкта*) код Даничића не мењају акцента у проширеном плуралу, а у поцер. говору могу и такве именице имати акценат на крају у plur.; такве су: *бȗбањ : бȗбњеви — бубњéвā* — (поред *бȗбњēвā*) — *бубњȅвима* (пор. *бȗбњевима*); *лâкат : лâктови — лактóвā* (ретко *лâктōвā*) — *лактȍвима* (пор. *лâктовима*); *лȅвак : лȅвкови — левкóвā* (пор. *лȅвкōвā*) — *левкȍвима* (пор. *лȅвковима*); *жр̏вањ : жр̏вњеви — жрвњéвā* (пор. *жр̏вњēвā*) — *жрвњȅвима* (пор. *жр̏вњевима*).

bb) *Neutra* као: α) *тȅло* (Дан. XI, 5, Reš 71), β) *клâсје* (ibid.). Међу ове именице долази у поцер. говору и *мȍре*, (у *Д. мȍре*), а не долазе: *зр̏нце* и *гвóжђе* (замка, клопка). Код Даничића именице овога типа задржавају свој акценат у свима падежима, само *сȅно* и *мȅсо* имају у plur. акценат на крају: *сéна*, *мéса*. У поцер. говору има такође у множини *сéна* (кад значи „пластови сена“) и *мéса* (али од једнине *мéсо* — „*дȅбелō мéсо*“)

Б. Трослożне основе.

I Са кратким првим слогом.

а) Основе са кратким претпоследњим слогом.

aa) *Masculina* као α) *бр̏атић — бр̏атића* (Дан. VIII, 25, Reš 72); β) *пр̏ожак — пр̏ошка* (Дан. VIII., 39.).

bb) *Neutra* као: α) *јȅзеро* (Дан. XI., 9, Reš. 73. β) *вȍдоводство* (Дан. XI, 9.).

Међу именице типа aa) α) у поцерском говору долазе: *бȍкор — бȍкора* (*Д. бȍкōр — бȍкора*), *јȁвор* —

Digitized by Google

јȁвора, грȅбен, мрāмор, жȕбор — жȕбора, (Дан. *жȕбор — жȕбора*); *сȅвер, чȁпор, шȉпер* и *зāпад* (поред *зâпад*) — *зāпада* (Д. *зāпад — зāпада*), а не долазе ове: *грá(в)ор — грá(в)ора, кȍтлић — кȍтлића* (*котлúћа*), *млȁдеж — млȁдежа, прȁдед — прȁдеда, сȕсед — сȕседа, тȕђин — тȕђина, злȍтвор — злȍтвора, чȏвек — човȅка.* Под β) не долазе: *нȁвлачак — нȁвлачка, пȁлетак — пȁлетка.* Под bb) не долазе: *блȍво, дȍцило, дгњило, мȕљало, сȕседство, срдáшце, грóце.*

У loc. sing. имају акценат на крају: *бȍкор — бокȍру, Јȁвор—на Јавдру.*

Све именице које значе младо живинче имају у поцер. говору акценат на крају не само у gen. plur., већ и у dat. plur., на пр.: *пȉлић — пилúћā — пилȉћима; гȕшчић — гушчúћā — гушчȉћима; јȁрић — јарúћā — јарȉћима* итд.; исто тако: *бȍкор — бȍкори — бокóрā — бокȍрима* (и *бȍкорима*); *јȁвор: јȁвори — јавóрā — јавȍрима, (*и *јȁворима); чȁпори — чопóрā — чопȍрима (*и *чȁпорима); или* проширени *бокорóвā — бокорȍвима* (*бȍкоровима*), тако и друге две. Да ли именица *јȅзеро* мења акценат у plur. нисам могао констатовати.

b) **Именице које продужују основни вокал у nom sing.**

Masculina као: *јȁсēн — јȁсена* (Дан. VIII, 33, Reš 73).

Међу ове именице долази у поцер. говору још и *дȅвēр — дȅвера*, а не долазе: *бȍкор — бȍкора, јȁвор — јȁвора, грȅбен — грȅбена, мрāмор — мрāмора, дȉвōв — (дȉвōх) — дȉвōва, сȅвер — сȅвера, чȁпор, чȁпора, шȉпер — шȉпера.* И у P и O је код неких именица краткоћа ушла и у nom. sing. н. пр.: *grȅben — grȅbena, đȁvo — đȁvola* O, *krȅmen — krȅmena* P, иначе су се именице овога типа изједначиле са имениц. типа *гȁврāн — гȁврāна*, јер им је дужина продрла у све падеже.

Digitized by Google

Све именице које је Даничић навео да имају акценат на крају у loc. sing. (а значе нешто мртво), имају такав акценат и у поцер. говору, али поред њих још и: *прстēн — о прстѐну, дȅвēр — девѐру*. За тим, све именице овога типа имају у gen. plur. акценат на крају, н. пр.: *гȗштер: гуштéра, прстéна, чокóта, кестéна* итд. па и у dat. plur.: *прстѐнима, ђавдлима, гуштѐрима, чокдтима* итд. поред *чдкотима, чдпорима, гȗштерима* и др. У R говору је такође у gen. plur. акценат на крају, н. пр.: *prsténa, grebéna, kokóta* итд. па и у dat. plur.: *grebènima, prstènima* итд.

О проширеном плуралу ових именица не говоре ништа ни Даничић ни Решетар. У поцерском пак говору проширени плурал ових именица има увек акценат на крају у gen. и dat., на пр.: *бȗсенови: бусенóва — бусендвима* (поред *бȗсеновима*); *грȗменови: груменóва — грумендвима* (поред *грȗменовима*); *јȃсенови: јасенóва — јесендвима* (пор. *јȃсеновима*); исту таку акцентуацију имају: *кȃменови, кȅстенови, крȅменови, ламенови, прстенови, пршљенови, стȗжерови, стршљенови, ȗгљенови, чдпорови*.

c) **Основе са „positione" другим претпоследњим слогом.**

aa) *Masculina* као *јȃзавац — јȃзавца* (Дан. VIII, 40, Reš. 74). bb) *Neutra* као *јȅзерце* (Дан. XI, 11).

У ову групу именица не долазе у поцер. говору: *зȃсторак — зȃстдрка, Кóсовац — Кóсдвца*, (брдо у Поцерини); *прàтилац — прàтибца, рàнилац — рàнибца, срѐталац — срѐтабца*. Под bb) не долазе: *језéрце, пòздравље, острвце, туђинство*.

Код именица овога типа остаје акценат непромењен у свима падежима и у поцерском говору.

d) **Основе са другим претпоследњим слогом.**

aa) *Masculina* као: *α*) *гȃврāн — гȃврāна* (Дан. VIII, 31, Reš 75); *β*) *зȃвдрањ — зȃвдрња* (ibid.).

Digitized by Google

bb) *Neutra* као: α) *кȗћӣште* (Дан. XI, 11); β) *зла̀ме̄ње* (ibid.).

Међу masculina ове групе долази у поцер. говору и *дӣ̄в* (дчȳх) — *дӣ̄ва* (код Д. *дӣ̄в* — *дӣува*), а не долазе: *сȗтон* — *сȗтона* (Д. *сȗтон*), *дȅвер* — *дȅвера*, *вȕтез* — *вȕтеза*, *Бȗдӣм* — *Будȋма*, *гȕсла̄р* — *гусла́ра*, *шљȉва̄р* — *шљива́ра* и *за̄пад* — *за̄пада* (поред *за̄пад* — *за̄пада*). Међу neutra не долазе: *брда́ште*, *срда́ште*, *цвета́ште*, а долазе: *дворӣште*, *зборӣште* (Дан. *двориште*, *збориште*); *рчӣште* (Дан. *рчӣште*), *зла̀ме̄ње* (Дан. *зла̀ме̄ње*).

Поред оних именица без покретног а које је Даничић навео да имају у locat. sing. акценат на наставку, у поцерском говору имају такву акцентуацију још и ове: *ко̀ма̄д* — *кома́ду*, *лѐшњӣк* — *лешњи́ку*, *лѝшај* — *лиша́ју*, *мѐӯр* — *меу́ру*, *мӣрӣс* — *мири́су*, *нѐре̄д* — *нере́ду*, *бро̀ӯч* — *обру́чу*, *та̀ла̄с* — *тала́су*, *ча̀рда̄к* — *чардáку*, *(шљȉва̄р* — *шљива́ру*, али она не долази овамо). У R говору има такође: *lẽšńīk* — *lešńíku*, *obrūć* — *obrúću*, *nẽrẽd* — *nerédu*.

Поред наведених код Даничића, у поцер. говору имају и ове именице у gen. plur. акценат на крају: *нѐћа̄к* — *нећáка̄*, *вр̀ша̄j* — *вршáја*, *гȕтља̄j* — *гутљáја*, *о̀бла̄к* — *облáка̄*, *пӣса̄р* — *писáра*, (обичније *писарéва̄*), *по̀ја̄с* — *појáса̄*, *та̀ла̄с* — *талáса̄*, *ӯја̄к* — *ујáка̄*, *ча̀рда̄к* — *чардáка̄*, *ка̀нта̄р* — *кантáра̄*, *дȕва̄р* — *дувáра̄*, *мо̀сӯр* — *мосýра̄*, (обичније *мосурóва̄*), *са̀ла̄ш* — *салáша̄*, *бȕква̄р* — *буквáра̄* (обичније *буквaрóва̄*). Код Даничића имају само *дӣна̄р* и *ко̀ма̄д* у dat. plur. акценат на наставку, а у поцерском такав акценат имају све оне именице које имају акцентован наставак у gen. plur. Али неке могу имати само такав dat. plur.: — *лешњи́цима*, *обру́чима*, *месе́цима*, *дина́рима*, *кома́дима*, *вршáјима*, а друге могу имати двојако акцентован dat. plur. — *ча̀рдацима* и *чардáцима*, *дȕва̄рима* и *дувáрима*, *та̀ла̄сима* и *талáсима* и можда још која. У R је та-

Digitized by Google

коће акценат на крају у gen. pl.: *mjesèca, lešnîka, oblâka* итд., а има примера и за dat. plur.: *obrúčima, oblácima.*

Проширени плурал има код Даничића акценат на наставку несумњиво у genit., а мисли да је можда такав акценат и у dat. plur. — *гблӯб: гблубови — голубо́ва — гблубовима* и, можда, *голубдвима?* У поцер. говору ове именице имају у проширеном плуралу редовно акценат на крају не само у gen., већ и у dat. *гблубови: голубо́ва, голубдвима; гавранови — гавраново́ва — гавранд̀вима; пдјасеви: појасе́ва — појасѐвима; дӯварови: дувардва — дувардвима; вршајеви: вршаје́ва — вршајѐвима; бӯкварови: бокваро́ва — буквардвима* итд. Већина именица ове групе употребљава се више у овом проширеном облику, него у краћем.

II. Основе са дугим првим слогом.

a) Са кратким претпоследњим слогом.

aa) *Masculina* као *дббош — дббоша* (Дан. VII, 18, Reš 76).

bb) *Neutra* као *здрâвљице* (Дан. XI. 8).

У ову акценатску групу именица долази у поцерском говору и *зâпад — зâпада* (пор. *зâпад — зâпада* код Д. *зâпад — зâпада*), а не долазе: *жӯбор — жӯбора, пе́нцер — пе́нцера, пре́ров — пре́рова,* (ретко *пре́ров — пре́рова)* и *та́бор — та́бора?* Међу именице типа bb) не долази *Кра́љево — Кра́љева.* Код свију именица овога типа остаје акценат непромењен у свима падежима и у поцерском говору.

b) Са „positione" дугим претпоследњим слогом.

Masculina као *Кâрловац — Кâрлӧвца* (Данич. VIII, 35, Reš ibid.).

У поцерском говору нема никаквог одступања код ових именица.

Digitized by Google

c) **Са дугим претпоследњим слогом.**

aa) *Masculina* као *прâзнӣк — прâзнӣка* (Дан. VIII, 28, Reš ibid.); bb) *neutra* као *двòриште* (Дан. XI, 10).

У поцерском говору све именице мушког рода, које Даничић наводи под овом групом *или немају никакве дужине, или је то полудужина*, те иду у горњу групу типа *дȍбош — дȍбоша*. Међу именице средњег рода не долазе *двòриште* (а *Двòриште* је име села) и *здрȁвиште*.

И код ових именица остаје акценат непромењен у свима падежима, као и код Даничића и Решетара.

3. Тросложне именице са акцентом на претпоследњем слогу.

a) **Основе са сва три кратка слога.**

aa) *Masculina* као *језȉк — језȉка* (Дан. VIII, 19, Reš 77), *àлај — àлаја* (Дан. VIII, 30.), *пàсобак — пàсошка* (Дан. VIII, 36.). bb) *Neutra* као *вàрзило* (Дан. XI, 8), *гòдиште* (Дан. XI, 8).

Под aa) долазе у поцер. говору још и ове: *мла̀дежж — мла̀дежа, пра̀дед — пра̀деда, злòтвор — злòтвора*, које су код Даничића типа *бра̀тић — бра̀тића* (под 2. Б. I a).); даље, *вȉтез — вȉтеза* (Д. *вȉтēз — вȉтēза*), *нàвлачак — нàвлачка* и *ла̀летак — ла̀летка, нòвчић — нòвчића* (Д. *нóвчић*), *сȕсрет — сȕсрета* (Д. *сȕсрет*) а не долазе од оних што их је Даничић навео ове: *врàтић — врати́ћа*, (поред *врàтић — врàтића*), *кòњак — коња́ка, чòвек — човѐка*; pl. *тȍзлуци, пóвȍј — пóвȍја, ȕвој — ȕвоја, пȍвōдањ — пȍвōдња, шѐбој — шѐбоја*. Именице *àлај — àлаја* и *кàлај — кàлаја* иду у ову групу, али немају дуг крајњи вокал у nom. sing. Остале именице овога типа што их Даничић наводи и не употребљавају се у поцерском говору. Међу именице bb) типа долазе: *дцило, дгњило,*

Digitized by Google

мȳљало, које су код Даничића типа *јȅзеро* (2. Б. I a bb), и *идиовство* (код Д. *идиȏвство*); а не долазе: све именице на-*иште* и на-*је* (ље), (сем *прȍлеће*), јер имају дужину на претпоследњем слогу: *бȅсīūће*, *бȅсцȅње*, *идврȋће*, *рȁспȳће* итд., исто тако: *ȁрīште*, *гдȏīште*, *грȁдīште*, *дгњīште* итд.; за тим: *одȅло*, *богȁство*, *нáследство*, *покȳћство*, *момȁштво*. Неке именице ове групе могу имати и дужину крајњег слога и краткоћу, те, према томе, или акценат на корену или на наставку; такве су: *врȁтић* — *врȁтића* и *врȁтīћ* — *вратúћа*; *бȕчић* — — *бȕчића* и *бȕчīћ* — *бучúћа*, *брȅшчић* — *брȅшчића* и *брȅшчīћ* — *брешчúћа*, *врȁнчић* — *врȁнчића* и *врȁнчīћ* — *вранчúћа* и готово све именице на — *ић*. Све ове именице имају у gen. plur. акценат или на претпоследњем слогу, т. ј. не мењају га, или на наставку, а никад на корену (као *дȳкат*: *дȳкāтā*), н. пр.: *врȁтић* — *врȁтīћā* или *вратúћа*, *бȕчић*: *бȕчīћа* или *бучúћа* итд. Какав је акценат у gen., такав је и у dat. plur. н. пр. *врȁтићима* или *вратúћима*, *бȕчићима* или *бучúћима*, *вȅнчићима* или *венчúћима* итд.

Од именица средњег рода овога акцен. типа у поцер. говору само *идвесмо* (које у gen. plur. умеће а), не мења у томе падежу свога акцента — *идвесāмā*, а остала neutra имају у gen. pl. акценат на корену: *гȳдало*: *гȳдалā*, *клȅпало*: *клȅпалā* итд., као и код Даничића.

b) **Са „positione" другим другим слогом.**

aa) *Masculina* као *трговац* — *трговца* (Дан. VIII, 37, Reš 77). bb) *Neutra* као *колȅнце* (Дан. XI, 10, Reš ibid.).

Међу именице мушког рода ове групе долазе у поцерском говору и *тȍболац* — *тȍболца*, која има такав исти акценат и у P — *tobȏlac* — *tobȏlca*, *влȁдалац* — *влȁдалца*, а тако је и у O — *vladâlac* — *vladâlca*, а не долазе: *прúморац* — *прúмōрца*, *скȁкавац* — *скȁкāвца*;

Digitized by Google

ȍсинак — ȍсīнка, може гласити и *ó̀синак — ó̀сīнка*. Средњег рода је код Даничића само *кȍлēнцē*, а у поцерском она гласи *колéнце*. Код ових именица остаје акценат непромењен и у поцерском, као и код Даничића и у Решетаровим дијалектима.

c) **Основе са дугим другим слогом.**

Ту долазе само именице средњег рода, као: *ȁсīштe* (Дан. XI, 10, Reš 77). У поцерском говору у ову групу иду и све именице на — *иште* и — *је* (без *прȍлеће*), које је Даничић навео међу именицама типа *вȁрзило* (под 3 a, bb.); а не долазе: *рȍчīштe, злāмēње, прúморје, детúњство, јунáштво, лукáвство, пȍповство*. Иначе се акценат не мења ни у поцерском говору.

d) **Основе са дугим првим слогом.**

aa) *Masculina* као *прóрок — прóрока* (Дан. VIII, 16, Reš 78.), *лóпов — лóпова* (Дан. VIII, 18.), *нáплатак нáплатка*.

bb) *Neutra* као *зáчеље* (Дан. XI, 7.), *крáљевство* Дан. XI, 7.).

Међу, ове именице долазе у поцерском говору још и: *прúступ — прúступа*, у O такође *prīstȗp — prīstȗpa* (код Вука *прȕступ — прȕступа*); *рáзмак — рáзмака*, у O такође, *rāzmȁk — rāzmȁka*, (код B *рȁзмак — рȁзмака*); *стóчић — стóчића* у R такође *стóћић — стóћића*, *нáсап* (нáсип) — *нáсапа*, (код B. *нáсап — нáспа*), *вóчић — вóчића* и презимена на — *ић*, као: *Јóвић, Мáрић, Úкић, Јéлић, Сáвић* и др.; за тим: *грá(в)ор — грá(в)ора, сȕсед — сȕседа*, које су код Д. типа *брȁтић — брȁтића*; *пéнцер — пéнцера, прéров — прéрова* и *тáбор — тáбора*. А не долазе овамо: *нȍвчић — нȍвчића, сȕсрет — сȕсрета, сȕтōн — сутóна?* (*сȕтōн — сȕтōна*).

Од именица овога акцен. типа са покретним -а у поцер. говору се чује само *нáплатак*, а *прéслачци*,

Digitized by Google

се не употребљава. Све оне именице средњег рода на *-ство* које је Даничић навео употребљују се у поцер. говору, а од оних на - *је* што их је Д. навео не иде у ову групу ни једна, јер све имају дужину на крају: *зáчēље, нáлīчје, нáрȳчје, прúчēшће, рáскрīће*, а свега једна долази — *Зáблеће* (име села), које код Д. нема.

e) **Основе са првим „natura" дугим слогом, а другим „positione" дугим.**

Ту долазе само masculina као *злúковац — злúкōвца* (Дан. VIII, 34, Reš 78.). Поред оних које је Даничић навео, у поцерском говору у ову групу иду још: *прéглавак — прéглāвка*, (нема је код Д.) *пóсинак — пóсīнка*, поред *пдсинак — пдсīнка, прúморац — прúмōрца*, (код Д. *прȕморац — прȕмōрца*; не долазе пак *ȕторак — ȕтōрка*.

Ни код ових се именице не може констатовати какво одступање од Даничићевог акцента.

f) **Основе с првим и другим дугим слогом.**

aa) *Masculina* као *кȳтњāк — кȳтњāка* и *рóжњāк рóжњāка* (Дан. VIII, 28., Reš 78). Код Даничића имају само те две, па и за њих не зна поуздано да ли задржавају дужину и у осталим падежима. У поцерском пак ове групе и нема, јер прва именица гласи: *кȳтњāк — кȳтњāка* (у Д. је и тако забележена) а друга се не употребљава.

bb) *Neutra* као *нáсеље* (Дан. XI, 10, Reš. ibid.). У поцерском говору не долази у ову групу *пàпēрје* а долазе: *зáчēље, нáлīчје, нáрȳчје, прúчēшће, рáскрīће* (код Дан. и тако и *рáскршће*), које код Даничића све имају други кратак слог. Дужина другог слога код ових именица изгледа да је нова, постала „positione", те би долазиле као подгрупа горњег типа e), које Даничић

Digitized by Google

нема. Акценат остаје непромењен у свима падежима и у поцерском говору.

4. Вишесложне основе.

Вишесложне именице мушког рода имају много акценатских типова, али се они јављају у мало примера. Код свих тих типова акценат остаје непромењен, сем у овим случајевима:

а) Masculina са акцентом на крају и дугим претпоследњим слогом.

аа) Именице без покретног а:

Четворосложне као *помо̀ћник — помоћни́ка* (Дан. VIII, 45, Reš. 79). У поцерском говору ту долазе: *ве-рѐник* и *бурџѐвштак*, које су код Д. типа *и̏мењак — и̏мењака*, а не долазе: *зи̏мовник* (ређе *зимо̀вник*), *нѐмоћник*, *у̏редник*. Даничић не зна поуздано да ли ове именице имају акценат на корену у voc. sing. и plur., а у поцерском говору је заиста такав акценат у voc. sing.: *ба̏рјактаре*, *го̀спода̏ру*, *ка̏пета̏не* итд., а у voc. plur. је исти као у nom. plur. и осталим падежима: *барјакта̏ри*, *помоћни́ци* итд. У Решетаровим дијалектима је такође акц. на корену у voc. sing.: *kapetân: kȁpetâne*, *gospodâr: gȍspodâru* P O, па и у voc. plur., али је Решетар чуо у P и *kapetânī* у voc. plur.

Петосложне као *осуђѐник — осуђени́ка* (Дан. VIII, 54, Reš. 79). У ову групу не долазе у поцер. говору: *запо̀ведник — запо̀ведника*, *кукȕружњак — кукȕружњака*, *испо̀ведник — испо̀ведника*. Код Даничића имају ове именице у voc. sing. акценат на корену: *ла̏крдијашу*, *за̏поведниче* и, можда, *не̏суђенике?* У поцерском говору имају такав акценат *лакрдијаш — ла̏крдијашу*, *несуђѐник: не̏суђенике*, *подупи̏рач: по̏дупирачу*, *погузи̏јаш: по̏гузијашу*, а остале имају акц. за два слога

Digitized by Google

уназад, као: *утопљѐнӣк*: *утопљенӣче*, *осуђѐнӣк*: *осуђенӣче* итд. У voc. plur. остаје акценат непромењен: *лакрдијáши*, *осуђенúци* итд. Решетар не може да наведе ни један поуздан пример из својих дијалеката.

Шестосложне. Код Даничића има само једна шестосложна именица — *исподсунчàнӣк* и вели да се мења као *помдѣнӣк*; у поцер. пак говору та се реч не употребљава, а других шестосложних именица овога акц. типа нисам могао наћи.

bb) Основе са покретним а.

Четворосложне као *богослóвац* — *богослóвца* (Дан. VIII, 51, Reš. 80).

Ове именице код Даничића добијају у gen. plur. *благ* (ˋ) акценат на другом слогу од почетка, а у voc. sing. и plur. (мисли да долази) *оштар* (ˆ) акц. на први слог, на пр.: *Далматúнац*: *Далмàтӣнаца* — *Дàлматӣнче*; *Варадúнац*: *Варàдӣнаца*; *Нѐготинче* итд. У поцерском говору gen. plur. ових именица има исти такав акценат, али у voc. sing. није акценат на корену, већ је исти као у gen. plur., на пр.: *Варàдӣнче*, *Далмàтӣнче*, *погдрѐлче* итд., а са акц. на корену су само ове три: *богослóвац*: *бȍгослȍвче*, *полетáрац*: *пȍлетȁрче*, *чудотвóрац*: *чȕдотвȏрче*. У voc. plur. пак акценат је код свију као у nom. plur. или ређе као у gen. pl,: *Далматúнци* или *Далмàтӣнци*, *погорѐлци* или *погдрелци*, *богослóвци*, *чудотвóрци* итд И у Решетаровим дијалектима је у voc. sing. акценат или на корену или као у gen, plur., н. пр.: *Dălmatînče* OPR (па и у plur. *Dălmatînci* OR) или *Dalmatînče* P, *inostrânče* O, *Dalmatînci* P.

Шестосложна код Даничића је само *чутуроиспúлац* (Дан. VIII, 58. Reš. 80). За њу вели Д. да јој три последња слога мењају акценат као речи типа *бегúнац*, дакле gen. plur. *чутуройспӣлāца*, а voc. sing. *чутуройспӣлче?* или *чутуройспӣлче?* voc. plur. *чутуро-*

Digitized by Google

ȉспȉлци? или *чутуроȉспȉлци?* У поцерском говору има у gen. pl. та именица *чутуроȉспȉлаца*, у voc. sing. *чутуроȉспȉлче*, а у voc. plur. *чутуроȉспȉлци* или *чутуроиспȉлци*. У О акценат друге шестосложне именице тачно одговара акц. поцерског говора: — *Starosrbijânāc* — *Starosrbijánca*, gen. pl. *Starosrbijânāca*, voc. sing. *Starosrbijânče*, voc. plur *Starosrbijânci*, у поцерском говору *Старосрбȕјāнаца* — *Старосрбȕјанче* — *Старосрбȕјанци* (поред чешћег) *Старосрбијáнци*, због *Србијáнци*.

b) **Четворосложне именице мушког рода са дугим трећим слогом и оштрим акц. на првом слогу.**

То су именице типа *ȉмењāк* — *ȉмењāка* (Дан. VIII, 44, Reš. 80). У ову групу долазе у поцер. говору и *кȕњанȉк*, *хȉљадāр*, а не долазе *верènȉк* — *веренȉка*, *ђурђèвштāк* — *ђурђевштáка*, *нâдничāр* — *нâдничāра*, *ȕзнанȉк* — *ȕзнанȉка*; *вȕдопōј* — *вȕдопоја* гласи у поцер. говору само *вȕдопој* — *вȕдопоја*. Сва композита од *гȕвōр* губе дужину у косим падежима: *дȕговōр*: *дȕговора* — *дȕговору*, *рâзговōр* — *рâзговора*, *ирȉговōр* — *ирȉговора*, *ȕговōр* — *ȕговора*, *ȉзговōр* — *ȉзговора*, *нâговōр* — *нâговора*, *прèговōр* — *прèговора*. То исто налазимо и у R.

У loc. sing. имају акц. на наставку, поред оних што их је Даничић навео, још и ове: *зâлогāј*: *залогáју*, *зâмашāј* — *замашáју?*, *зâвичāј* — *завичáју* (поред *зâвичāју*), *ȕпроштāј*: *опроштáју* (чешће *ȕпроштāју*), *јâбучāр*: *јабучáру*, *јâгодњāк*: *јагодњáку*, *рȕкосâд*: *рукосáду?*, *мâнастȉр*: *манастȉру* (пор. *мâнастȉру*). Али у поцерском говору ове именице могу имати акцен. на крају и у gen. и dat. plur., н. пр.: *догађáја* (пор. *дȕгађāја*) — *догађáјима* (пор. *дȕгађāјима*), *разговóра*: *разговóрима?*, *манастȉра* — *манастȉрима*, *залогáја* — *залогáјима*, *јабучáра* — *јабучáрима*, *завичáја* — *завичáјима*, (пор. *зâвичāјима?*). У R има такође акцен. на крају у gen. и

Digitized by Google

dat. plur. али само од композита имен. *гдвбр*: *razgovóra*, *odgovóra*, *razgovórima* (поред *rȁzgovorima*).

c) **Са акцентом на првом а дужином на последњем слогу.**

Именице типа *бѐздушнӣк — бѐздушнӣка* (Дан. VIII, 44, Reš. 81). Овамо долазе у поцерском говору и: *ӣдзнанӣк — ӣдзнанӣка*, која је код Д. у горњој групи, *нѐмоћнӣк, ӯреднӣк*, које су код Д. типа *помдћнӣк — помоћнӣка*, а не долазе: *кдњанӣк — кдњанӣка, нѐвѣрник — нѐвѣрника, хӣљадар — хӣљадара*, а *бѐзбожнӣк* може гласити и *бѐзбджник — бѐзбджника*. Именица *вӣноград* има у поцер. говору и у nom. plur. акцен. на крају — *виногрáди*, а не само у gen. и dat. pl. — *виногрáда* и *виногрáдима*, како стоји код Даничића. Иначе именице ове групе не мењају свога акцента.

d) **Са акцентом на првом слогу, а сва четири су кратка.**

Ту спадају именице као *ȁпостол — ȁпостола*. У поцерском говору чује се у nom. sing. *ȁпостӣл* и *ȁпостол*, *ӣрӣјетељ* и *ӣрӣјетељ*, за тим петосложна *нѐӣријетељ* (код Д. *нѐӣријатељ*) може да има у gen. и dat. pl. *нѐӣријетéљā — нѐӣријетељима*, како је и у R или *нѐӣријетéљā — нѐӣријетељима*, а тако има и у P O.

e) **Остале вишесложне основе.**

Ову сам групу створио за оне вишесложне именице, које имају друкчији акценат него код Даничића, а ни код Решетара ни код Даничића нема таквог акценатског типа. Тако:

1). Именице које су у nom. sing. тросложне, а у осталим су падежима четворосложне, јер им се *л* у основи претворило у *о*; такве су: *прàтилац — прàтиоца, рàнилац — рàниоца, срѐталац — срѐтаоца*, које су код Даничића типа *јàзавац — јàзавца*, за тим: *влàдалац — влàдаоца, дàвалац — дàваоца* и *чȕвалац — чȕ-*

Digitized by Google

вабца, које су код Д. типа *зли́ковац — зли́ковца*. Све се ове именице слажу потпуно сем у nom. sing. са именицама типа *бѐздушнӣк — бѐздушнӣка*, те као и оне чувају у свима падежима свој акценат.

2). Именице *зѝмо̄вник — зѝмо̄вника* ређе као код Д. *зимо̀внӣк — зимовни́ка*, *нѐве̄рник — нѐве̄рника* (код Д. *нѐвернӣк — нѐвернӣка*) и ређе *бѐзбо̄жник — бѐзбо̄жника*, (пор. чешћег *бѐзбожнӣк — бѐзбожнӣка*, као код Дан.). И ове именице задржавају исти акценат кроз целу деклинацију.

3) Четворосложна именица *на̂днича̄р — на̂днича̄ра*, која код Д. гласи *на̀днича̄р — на̀днича̄ра*; акценат јој остаје непромењен.

4) Петосложне именице: *запо̀веднӣк, кукȕружњак, испо̀веднӣк*, које су код Даничића типа *осуђѐнӣк — осуђени́ка*. И ове именице не мењају свога акцента.

5. Masculina на-инъ (јанинъ).

Акцентом ових именица поцерски говор не показује никаквог одступања од Даничићевог акцента, зато немам шта ни говорити о њима.

6. Masculina на-о и-е.

Већина оваквих именица свршује се у поц. гов. на — а, н. пр.: *ба́ба, ба́та, Аӯдра, Ва́са, Јо́ца, бр̓ка*, итд. а акценат им се слаже са Даничићевим, сем оних нако, од којих неке имају акценат на кореӯу: *во̂јно, Го̂јко, Дра̂шко, Ра̂јко*; *Вѐљко* гласи у поцер. *Вѐ́љко*. Све оне које је Д. навео да имају у voc. sing. исти акц. као у nom. sing. гласе тако и у поцер. говору, сем *во́ка*, која има *во̂ко*, у O R такође *во́ко: во̂ко, Го̂јко*, али nom. *Го́јко*. Међу именице са *оштрим* акц. на ко-

Digitized by Google

рену не долазе у поцер.: *Ђу́рко*, *про́та*; *сӣнко*, се употребљава само као voc., а nom. sing. гласи *сӣнак* или *сӣнак*.

i- Основе.

Све двосложне (примарне) именице на - ь имају акценат на корену, а вишесложне (секундарне) могу имати акц. и на наставку, али тада задржавају исти акц. у свима падежима. Од именица са акцентом на корену има само неколико категорија које имају у loc. sing., gen. plur., а каткад и у dat. plur. акценат на крају; број таквих именица много је већи у поцерском него код Даничића.

1. Двосложне основе са кратким кореновим слогом.

Такве су именице типа a) *смр̑т — смр̑ти* (Дан. XI, 25, Reš. 104.); b) *нӧћ — нӧћи* (Дан. XI, 24.). У поцерском говору ушла је дужина из првог падежа и у остале код неколико именица ове групе: *лâж — лâжи*, *пӧ̑ћ — пӧ̑ћи*, *рâж — рâжи*, *чâст — чâсти* (поред *чȃсти*); *свâст — свâсти*, (пор. *свȃсти*). Код Даничића именица a) типа не мењају ни у ком падежу свога акцента, а у поцер. говору *смр̑т* има у loc. sing. *смр̑ти* (*на смр̑ти*); као мислена именица ретко се употребљава у plur., а чини ми се да има и у gen. plur. *смр̑тӣ*. Остале три, што их Даничић помиње, не употребљавају се. У R има такође *pri smr̀ti*, али и *prì smrti*, *na smr̀ti*, а у gen. plur. има та реч у сва три Решетарова дијалекта акц. на крају — *smr̀tī* R, *smrtîg* P, *smrtî* O.

Именице типа b) добијају акц. на крају у loc. sing. gen. и dat. plur. Тако је и у поцер. говору, али у gen. plur. дуални наст. - *ију* има дужину на претпоследњем слогу, а полудужину на последњем, на пример:

Digitized by Google

кȍсти — кȍстӣјӯ, ӯши — ӯшӣјӯ, вȁши — вȁшӣјӯ итд. Та је дужина остала, без сумње, од оног времена кад је *-ӣ* било настав. gen. plur.

2. Двосложне именице са дугим корен. слогом.

Ту долазе именице као: а) *глâд — глâди* (Дан. XI, 24., Reš. 104). b) *мȋсао — мȋсли* (Дан. XI, 25,).

У поцер. говору у ову групу долазе још: *лâж — лâжи, пȅћ — пȅћи, рâж — рâжи, чâст — чâсти,* (пор. *чȁсти)* и *свâст — свâсти,* које код Даничића имају кратак коренов вокал, те их је ставио у групу пред овом. Даничић не зна да ли све именице овога типа имају у loc. sing, gen. и dat. plur. акценат на крају, док у поцерском говору све оне имају такав акценат, као што је и у R, н. пр.: *рȅч:* loc. sing. *рéчи* gen. pl. *рéчӣ*, dat. *рéчима, стрȁр: стрȁри — стрȁрӣ — стрȁрима*, R: *кâр: кápi — кáрī*, *пȅст: пéсти* dat. pl. *пéстима* исто тако у O: *клȋјешти: клијештȋ, пȅд: пēдȋма, рȋјеч: ријечмà.*

3. Вишесложне основе.

Код свих вишесложних i- основа, разних акценатских типова, остаје акценат непромењен, само ако није на корену.

Именице типа *блáгŏст* код Даничића губе дужину основиног вокала у осталим падежима, а у поцерском говору те именице немају дужине ни у nom. sing.: *блáгост — блáгости, вéрност, врéдност, дȕжност, јáрост, хрáброст* итд. Именице пак типа *стрȁшљивŏст-ости* у поц. говору или немају никако дужине основиног вокала, или имају само полудужину: *дскудн̆ост, чȅститŏст, нȅситŏст* итд. Ове имају друкчији акценат него код Даничића: *дхолост — дхолости, побóжност — побóжности,*

Digitized by Google

пони́зност — *пони́зности*, *прему́дрост* — *прему́дрости*, *сме́рност* — *сме́рности*; ове одступају од типа *вр̀лет* — *вр̀лѐти*: *ја́пад* — *ја́пади*, *на́зеб* — *на́зеба*, *на́јест* — *на́јести*, *пдклпч* — *пдклпча*.

Именице типа *жа̀лбст* — *жа̀лости* имају у поцер. говору акценат на крају не само у loc. sing. и gen. pl. већ и у dat. plur. *жа̀лбст*: *жалбсти* — *жалбстӣ* — *жалбстима*, *бблѐст*: *болѐсти* — *болѐстӣ* — *болѐстима*; *кбкош*: *кокбшӣ?* — *кокбшӣјӯ* — *кокбшима* итд., али се оне, пошто су већином abstracta, ретко употребљавају у plur. Именице типа *вр̀лет* — *вр̀лети* имају у loc. sing. (кад се употребљавају у том падежу) акценат на наставку, па и у gen. plur., поред *гблѐн*: *голе́нӣ*, и све остале на пр.: *а̀вет*: *аве́тӣ*, *вр̀лет*: *врле́тӣ*, *па̀мет*: *памѐтӣ* итд. Такав акц. у gen. plur. имају и све именице на — ад: *тѐлад*: *теля́ди*, *бӯра̀д* — *бура́дӣ*, *ждрѐба̀д* — *ждребя́дӣ*, *звѐра̀д* — *зверя́дӣ*, *јӯнѐд* — *јуне́дӣ*, *пйлад* — *пиля́дӣ*, поред: *ждрѐбя̀ди*, *мбмчя̀ди*, *пйлади*, што је управо gen. sing. Ове именице имају у поцер. говору акц. на наставку и у dat. plur. дужег облика: *теля́дима*, *ждребя́дима*, *аве́тима* итд.

Од именица типа *за̀повѐст* у поц. говору има само једна у loc. sing. акц. на наставку — *за̀повѐст*: *запове́сти* (по *запове́сти*), а у gen. plur., поред *за̀повѐст*: *запове́стӣ*, имају и ове такав акценат: *бля̀говѐст*: *благове́стӣ*, *йсповѐст*: *испове́стӣ*, *прйповѐст*: *припове́стӣ*, *рӯковѐд*; *руковѐдӣ*; *кбпиля̀д*: *копиля́дӣ*; тако исто и у dat. plur. *запове́стима*, *благове́стима*, (пор. *бля̀говѐстима?*) *припове́стима*, *копиля́дима*.

У R све именице са акцентованим кореновим слогом имају у loc. sing., gen. и dat. plur. акценат на корену; у тој се особини, дакле, поцерски говор више слаже са дубровачким говором него са Даничићевим.

Digitized by Google

Консонантске основе.

1. n- Основе

Ове именице гласе у свима падежима и у поцерском као код Даничића, само *прѐзиме — прѐзимена* има друкчији акценат (Д. *прѐзиме — прѐзимена*), не само у nom. sing. већ и у plur., где га преноси на наставак: *презимѐна — презимéна — презимѐнима*, а такав плурал има и у R.

2. t- Основе

Именице типа *дéте — дѐтета* скраћују коренов слог у gen. sing. и осталим падежима. Све оне које је Даничић навео (изузимајући неке што се не употребљавају), а не зна дали мењају дужину у поцерском говору имају дужину у свима падежима, а то су: *брáвче — брáвчета, брéнце — брéнцета, гýње — гýњчета, ђáче — ђáчета, звóнце — звóнцета, кéрче — кéрчета, кýмче — кýмчета, слýшче — слýшчета, Швáпче — Швáпчета, ýже — ýжета* (али у plur. *ужѐта — ужѐта — ужѐтима*). Две именице имају друкчији акц. него у Д. *дѐрле — дѐрлета* и *тâне — тâнета*. Код именица типа *живúнче — живúнчета* код Д. тако исто има дужина само у nom. sing., а у поцер. говору основни слог је дуг у свима падежима: *живúнче: живúнчета, бурéнце: бурéнцета, ждребéнце — ждребéнцета, јарéнце — јарéнцета* и све друге које је Д. навео.

У voc. sing. има акценат на корену и у поцерском говору само *дéте — дêте*, (чешће се употребљава облик *дѐјете!*).

Код Даничића све *t*-основе задржавају у plur исти акценат, (код Вука има само од имен. *дрво* nom. pl. *дрвѐта*, gen. *дрвéта — дрвѐтима*). У поцерском пак говору све оне именице које се употребљавају у множини,

Digitized by Google

а *двосложне су у пот. sing., имају акценат на наставку у свима падежима множине*, дакле: *па̀рче : парчѐта — парчета̄ — парчѐтима* (обичније *па̀рчад*); *ко̀ше : кошѐта — кошета̄ — кошѐтима*, тако исто *ср̀че, шѝше, шкѐмбе, ћу̀ле* (поред *ћу́ле*), *ку̀бе, пѐнце, пѐрде, тѐкне, клу̀пче : клупчѐта — клупчета̄ — клупчѐтима : пу̀це. ћѐбе, ћу̀рче.*

Раније, говорећи о акценту о-основа, рекао сам код појединих група да се нека neutra мењају и акцентују и као консонатске t-основе. Али се такве именице мењају као консонатске само у једнини, а у множини се већином мењају опет као о-основе, или им се у место множине употребљава збирна именица на-*ад*. Такве су именице на пр.: *ја́је — јѐјета, о́је — о̀јета, да́нце — да́нцета, звонце — звонцета, пе́рце, сло́вце, жу́јце, ја́јце, бела́нце, бео́це, влака́нце, жума́нце, крио́це, писа́мце, реба́рце, сео́це* итд. Што сам мало пре рекао за промену акцента у множини не вреди за ове именице, јер оне кад се употребе у множини као консонатске основе задржавају исти акценат, н. пр.: *звонце : звонцета, пе́рце : пе́рцета, сло́вце : сло́вцета*, итд. само *о́је — о̀јета*, има у plur. *ојѐта*.

Оно мало осталих вишесложних именица не мењају свога акцента ни у поцерском говору. Решетар нема примера из својих дијалеката за промену акцента у plur. код ових именица, јер се у R и P врло ретко употребљавају t-основе.

3. s-Основе.

У српском језику мало је ових именица сачувало своју стару основу, па и то само у множини, где им је акценат на наставку. У поцерском говору још их је мање, свега се ове три чују у plur. као s-основе: *чу̀до — чудѐса, нѐбо — небѐса* и ретко *тѐло — телѐса*; акценат им се, као што се види, не разликује од Даничића.

Digitized by Google

II Акценти у придева.

Акценте у придева груписао сам онако као Даничић, јер ми је тако због упоређивања лакше било, т. ј. према броју слогова у *nom. sing.* и према месту акцента, а код сваке групе изнео сам какав је акценат истих придева у *сложеној деклинацији*.

1. Придеви од једног слога.

а) Са *високодугим* (^) акц. типа: α) *мâли — мâла мâло*; β) *блâг — блáга — блáго*.

У прву групу долази у поцерском говору и *знâн — знâна — знâно*, а у другу групи долазе: *сîв — сúва — сúво* и *тîх — тúха — тúхо*, које су код Даничића типа *здрâв — здрâва — здрâво*.

Адјективи првога типа немају никаквог одступања од Даничића, а у другом типу има доста разлике између поцер. говора и Д. Код њега у сложеној деклинаци (одређеном виду) само два адјектива имају акценат на наставку, т. ј. добијају *слаби* (`) на први слог, а то су: *свêт — свèти* и *чêст — чèсти*, али могу имати и непромењен акц. У поцерском пак говору добијају акценат на наставак, поред та два, још и ови: *врȕћ — врȕћū, гȕст — гȕстū, крȕт — крȕтū, тврд — тврдū* (на пр. „*тврдū сȕр*“), *тȕђ — тȕђū* и *тȕп — тȕпū*. Такву акцентуацију у одређеном виду имају ови придеви још чешће у дубровачком говору, на пр.: *vrûć — vrȕćī, glûh — glȕhī, ļût — ļȕtī, gûst — gȕstī, slân — slȁnī, mêk — mȅkī, sûh — sȕhī, tûđ — tȕđī*, па чак и *bôs — bȍsī*, и *gô — gȍlī*.

b) Адјективи са *оштрим* (‘) акц. типа *здрâв — здрâва — здрâво*.

У ову групу не долазе у поцер. говору *сîв — сúва — сúво, знâн — знâна — знâно, тîх — тúха — тúхо*, а *цjâн* се не чује, већ *цȉјан*.

Digitized by Google

У сложеној деклинацији код Даничића остаје *оштри* акц. у већине придева овога типа, а само неки од њих могу имати и *оштри* и *благи* акц. У поцерском говору већина ових придева има *благи* акц., на пр.: *здрȁв — здрȁвī, дȕг — дȕгī („Дȕга Њȉва“), крȓт — крȓтī, лȃш — лȃшī?, мȓк — мȓкī, („мȓка мȁрама), нȏв — нȏвī, прȁв — прȁвī, прȏст — прȏстī, пȕн — пȕнī, сȋт — сȋтī, слȁб — слȁбī,* (н. пр. „*слȁба*“, болест — срдобоља); *стȓм — стȓмī, чȋст — чȋстī, („Чȋстī Понȅдељак“), вȅт — вȅтī, лȁк — лȁкī, („лȁка стрȁна*“ на кантару), *мȅк — мȅкī, („мȅкī сȋр“), врȅо — врȅлī, зрȅо — зрȅлī* и *трȕо — трȕлī*. Од ових адјектива по неки могу имати обадве акцентуације у одређеном виду, али ретко, па зато и немам поузданог примера.

Високодуги акц. у сложеној деклинацији имају, поред *стȃр — стȃрī*, (само тако), још и: *сȃв — сȃвī тȃх — тȃхī* (на. нр. „*тȃја вȏда брȇг рȏнī*“), али сам већ рекао да они не спадају у ову групу; *вȋт — вȋтī* (н. пр. „*вȋто рȇбро*“), *прȃв* има *прȃвī* кад значи *verus*, а *прȁвī* кад значи *rectus*.

И ови адјективи добијају у R *благи* акц. у одређеном виду, опет много чешће него у поцерском, н пр.: *дȕg — dȕgī, slȃb — slȁbī, čȋst — čȉstī* итд.

2. Придеви од два слога (изведени).

а) Са високим (ˊ) акц. на првом слогу.

У ову групу придева долазе у поцер. говору још и: *влáстан, грȏдан, тáман, трýдна* (жена), који су код Даничића типа *дȋван — дȋвна — дȋвно*; поред *крáтак*, чује се обичније *крȃтак*; *крȃсан — крȃсна — крȃсно*, а не *крáсан* (код Вука има и *крȃсан* и *крáсан*).

У одређеном виду код Ђ. сви адјективи овога типа добијају *снажни* акценат, а неки могу имати двојаку акцентуацију: *снажни* и *благи* акц. У поцерском пак

Digitized by Google

говору сви они адјективи које је Д. навео да мењају акценат на један или други начин, имају само *благи* (ˋ) акц., а поред њих још, и ови: *го́рак — го́рка, гр̏дан — гр̏дна, зла́тан — зла̀тна, ма́стан — ма̀сна, ми́ран — мѝрна*, (пор. *мѝрна*), *мра́чан — мра̀чна(?), му́тан — му̀тна, пра́зан — пра̀зна, пре́сан — прѐсна. ра́ван — ра̀вна*, (пор. *ра̂вна*), *ру̏жан — ру̏жна, тѐсан — тѐсна, шу̏паљ — шу̏паља, је́дар — јѐдра* и *тре́зан — трѐзна*. Чини ми се да и од ових неки могу гласити двојако у одређ. виду: или као у неодређ. виду, или са *слабим* акц. У дубровачком говору је такође већином *благи* акценат на пр.: *жи́дак — жѝтка, кра́так — кра̀тка, кру̀пна, мр̀сна, плѝтка, га̀дна, пра̀зна, ла̀сна* итд.

b) **Адјективи са снажним (ˆ) акц. на првом слогу.**

Ту долазе придеви типа *до̂ван — до̂вна — до̂вно* и *је̂дак — је̂тка — је̂тко*. У поцерском говору такав акценат има и *кра̂сан — кра̂сна — кра̂сно* (код Дан. *кра́сан — кра́сна — кра́сно*); чуо сам облике *је̂тка — је̂тко*, а nom. sing. masc. нисам чуо, али према томе биће *је̂дак*; ови су пак другог акценатског типа: *вла́стан — вла́сна — вла́сно, гр̏дан — гр̏дна — гр̏дно* (а прилог *гр̏дно*), *гр̏зан — гр̏зна — гр̏зно, ла̑с(т)ан — ла̑сна — ла̑сно* (код Вука има и *ла̑стан*, али га Даничић није навео); *та́ман — та́мна — та́мно (га́вна — та́вно)*.

У сложеној деклинацији код Д. имају сви придеви овога типа исти акценат, т. ј. *снажни*, сем *гла̂ван*, који може имати и *благи — гла̀вна* (поред *гла̂вна*). У поцорском говору има такође *гла̀вна*, (поред *гла̂вна*, „*гла̂вна љу̏ди*“ = *први људи*), а поред њега такав акценат имају још и: *гр̏дан — гр̏дна, та́ман — та̀мна* и *тр̏дна* (жена), али сам за њих рекао да иду у претходну групу. Придев *тр̏дан* кад значи „тежак“ има одређ. облик *тр̏дна, гре̂шан* има *гре̂шна* (*„гре̂шна чо̏вече*).

Digitized by Google

Неки се адјективи употребљавају само у одређеном виду, а имају *висок* (´) акц.; такви су у поцерском говору: *врáтни* („*врáтна кȏст*) *гȕзнӣ* („*гȕзнō црéво*“), *зȕбнӣ*, („*зȕбна бȏлēст*“), *мéснӣ* (поред *мѐснӣ*, на пример „*мѐснē пȏкладе*“), *пéтнӣ* („*из пéтнӣх жȋлā*“), *рéпнӣ*, *сȕрнӣ кр̏внӣ* у поцер. гласи *кр̏внӣ*, а *сȍнӣ* гласи *сȍвнӣ*.

У О *strâšan-na-no* има акц. на наставку у одређеном виду само у изразу „*strȁšnî sûd*“ а *glâvan* има *glâmnî* и *glamnî* што одговара поцерском *глâвнӣ* и *глàвнӣ*. Решетарови дијалекти слажу се са Даничићем, а нарочито са поцерским говором у акценту придева на — *ьнь* и — *ьнъ*, који се употребљавају само у одређеном виду, јер значе припадање, и у дијалектима они имају већином акценат на крају, што одговара *благом* акц. на претпоследњем слогу на пр.: *vratnî*, *pētnî* O; ипак у неким примерима има изузетака: *krmnī* (у Д. *кр̏внӣ*), што се слаже са поцер. *кр̏внӣ*; *kûthī* O R (у Д. *кȗтьӣ*, у Вука *кȕтьӣ*, а у поц. *кȗтьӣ*).

c) **Адјективи са благим акц. на првом слогу.**

Такви су адјективи типа: *гȍтов — гȍтова — гȍтово*; ови у поцерском друкчије гласе: *клȋзав — клȋзава — клȋзаво*, *лȗкав*, *рȗјев*, *дхол*, *псȇћӣ*, *вȋшњев*, *дȋор* (поред *дȍор*), те иду у групу за овом.

У сложеној деклинацији акценат им остаје исти, само у неких прелази на други слог, т. ј. добијају *благ* на први, те могу гласити на оба начина. Тако је код Даничића, а у поцер. говору сви ти који код Д. имају двојаку акцентуацију имају у одређеном виду само акценат на крају, а поред њих још и ови: *јȅчмен — јечмѐнӣ*, *двсен — овсѐнӣ*, *стȁклен — стаклѐнӣ*, *брȁшнен — брашнѐнӣ*, *жетвѐнӣ* и *жѐтвенӣ*. И овде можда неки могу имати двојаку акцентуацију.

Digitized by Google

У Решетаровим дијалектима придеви на ьнь, ьнъ ънъ имају такође акц. на крају у сложеној деклинацији, на пр.: *crkȍvnī* R *brašnȇnī* O, *jagńěćī*.

d) **Адјективи са оштрим акцентом на првом слогу.**

α) Придеви типа *дрвен — дрвена — дрвено*. У поцерском говору долазе у ову групу и ови придеви: *клīзав, лȗкав, рȗјев, дхол, исȇкī, вȗшњев, диор*, који су код Д. типа *гȍтов — гȍтова — гȍтово*, а не долазе ту: *кȍрūн — кȍрина — кȍрино, сȍвūн — сȍвина — сȍвино*; придев *жȅсток* гласи у жен. и сред. роду *жестȍка — жестȍко* и то је једини пример код придева овог типа да се жен. и сред. род разликују од мушког рода; у Решет. дијалектима тај придев има такође акцент. на крају, али у сва три рода: *žèstok — žestòka — žestòko* R, *žestȍk — žestȍka — žestȍko* (озрињски дијалект пренео је стари акц. са крајњег отвореног слога на кратки претпоследњи као *оштри*); *žestȍk — žestokȁ — žestokȏ* P. У ову групу долази у поц. говору и *пȗтом* (поред *пȕтом*) — *пȗтома — пȗтомо*, којег код Даничића овде нема; такву акцентуацију има и P *pitȏm — pitȏma — pitȏmo*; у O *pȉtom — pȉtoma — pȉtomo*.

У сложеној деклинацији ови придеви код Даничића не мењају свога акцента, сем неколико њих који могу имати и акценат на крају. У поцерском пак говору акцентуација ових адјектива је сасвим друкчија: акценат им је у сложеној деклинацији по правилу *благи на првом слогу*, дакле: *вдȍденū, гвдȍзденū, зȅмљанū, ледȅнū* итд. Али неки могу имати, поред таквог акцента, и *благи на другом слогу* т. ј. акц. на наставку, а то су сви они које је Д. навео да имају двојаку. аценту-ацију, али као што се види, не овако двојаку. Само са акц. на наставку су као и код Д. *марвȅнū* и *човȁнū*, (а *зељȁнū* нисам чуо никако). Од адјектива који се употребљавају само у одређеном виду, а с таквим ак-

Digitized by Google

центом, знам само ове: *ђавољи*, *ђавољскӣ*, *пушчàнӣ* и *тиквènӣ*.

Сви они адјективи који се употребљавају само у одређ. виду а имају *оштри* акц. гласе тако и у поцер. говору, сем *бȁџӣ* (*бȁџӣ*).

Придеви на — *ьнъ*, — *ьнь*, — *ӣј*, — *скъ* и — *ȃнъ*, који се употребљавају само у одређеном виду, а значе припадање, имају такође и у Решетаровим дијалектима акценат на крају, на пр.: *đavoljî* РО, *puščanî* О, *zemljanî* О, *bȁžjī* R (као у поц.), *tušķî* Р, *tȕšķī* R (и поц. такође *мȕшкӣ*, а у Д и О *мȕшкӣ*), *vjenčanî*, *voštanî* О, *voštànī* R; али *gvȏzdenī* (у Д. такође *гвȏзденӣ*).

β) Адјективи типа: *бȉстар* — *бȉстра* — *бȉстро*. У поцерском говору каже се *бȃлан* (према *бȃлна*) пор. *бȃлан* (на пр. *бȃланӣ Дȁјчин*), *вéран* (пор. *вȇран*), *кȕжан* — *кȕжна* — *кȕжно*, *лȃжан* — *лȃжна* — *лȃжно* (пор. *лȃжан*), *óран* — *óрна* — *óрно* (пор. *бȓан*).

Сви придеви ове групе које је Даничић навео да имају двојаку акцентуацију, а поред њих и многи други, имају у поцерском говору *само благ акценат на првом слогу*; *оштар* пак имају ови: *бȃтнӣ*, *брȉжнӣ*, *грȇшнӣ*, *дрȏбнӣ*, *жȇльнӣ*, *јȕжнӣ*, *хлȇбнӣ*, *мȏђнӣ*, *рȏснӣ*, *глȃснӣ*; за тим ови који се употребљавају само у одређ. виду: *бȁдњӣ*, *вȉшњӣ*, *зȁдњӣ*, *срȇдњӣ*, *дȉштӣ*. За ове ми се чини да могу имати обе акцентуације: *вȉчан*: *вȉчнӣ* и *вȋчнӣ*, *влȃжан*: *влȃжнӣ* и *влȁжнӣ*, *гȃдан*: *гȃднӣ* и *гȁднӣ*, *глȃсан*: *глȃснӣ* и *глȁснӣ*, *кȉшан*: *кȉшнӣ* и *кȋшнӣ*, *мȏђан*: *мȏђнӣ* и *мȏђнӣ*, *рȏсан*: *рȏснӣ* и *рȏснӣ*, *слȃмнӣ* и *слȁмнӣ*, а можда и још који. У место *свȉонӣ* каже се *свȋленӣ*; *сȉлан* има *сȉлнӣ* и *сȋлнӣ*.

Сви придеви који се употребљавају само у одређеном виду, а имају код Даничића *благ* акц., гласе тако и у поцер. говору, сем: *кȏснӣ*, *лȏвнӣ*, *стр̏внӣ*, *пȏрнӣ*, *свȅтнӣ*, *рȅдњӣ*, који се не употребљавају. Даље, ови могу двојако гласити у поцер. говору: *кр̏снӣ* и

Digitized by Google

кр̏снӣ (на пр.: „*нӗ зна̀ му се ни кр̏сно̄г и̏мена*“); *крӗ́чни* и *крӗ́чнӣ*, *нд̄ћнӣ* и *нд̄ћнӣ*.

И код ових придева у одређеном виду *благи* акц. (т. ј. акц. на наставку) још је чешћи у R него у поцерском на пр.: *glàskī*, *slàtkī*, *sìtnī*, *ùskī*, *tànkī*, *bìstrī*, *дштрӣ*, *frȅškī*, *fàlsī (fȁlas)*. А придеви на — *ьнъ*, — *ьнь*, — *ij*, — *скъ* и — *ѣнъ* имају у свима Ресетаровим дијалектима такође акц. на наставку, а само неки од тога одступају — *dȇsnī*, *krȓsnī* (и у поцерском има *кр̏снӣ*), *krȓšnī* *пд̄ćnī* (и у поцерском има *нд̄ћнӣ*).

3. Тросложни адјективи.

а) *Са високим акц. на првом слогу* типа: *α*) *ва́рничав — ва́рничава — ва́рничаво*; *β*) *ма́муран — ма́мурна ма́мурно*. У овој се групи поцер. говор слаже са R.

b) *Са снажним акц. на првом слогу* типа: *ân̄ѣлов — ân̄ѣлова — ân̄ѣлово*. У поцерском говору каже се *jе́трвӣн*, а не *jȇтрвин*.

с) *Са благим акц. на првом слогу* типа: *бддљикав — бддљикава — бддљикаво*. У поцерском говору ту не долазе: *орта́кӣв*, *Трђа̀нӣв*.

У одређеном виду ови придеви задржавају исти акценат, сем неких, који могу имати и *благ* акц. на другом слогу; поред оних које је Даничић навео, имају такав акценат у поцерском још и ови: *кр̀мећӣ* и *кр-мӗ́ћӣ*, *свӣ̀њећӣ* и *свињӗ́ћӣ*, *jа̀рећӣ* и *jарӗ́ћӣ*, *ср̀нећӣ* и *срнӗ́ћӣ*; а само с *благим* на првом слогу *дӗ́тињӣ*.

d) Адјективи типа *мӣ́лостив — мӣ́лостива — мӣ́лостиво*. У поцер. говору овамо не иду: *камӗ́нит-а-о*, *племӗ́нит-а-о*, *мешдвит-а-о* (поред *мӗ́шовит?*), *љӯ́бичаст-а-о мр̀годаст-а-о* и *рӯ́жичаст-а-о*. Ти придеви код Даничића имају у одређеном виду такав исти акценат, а у поцер. говору мењају га, те добијају *благи* акц. на првом слогу ови: *а̀латаст — а̀латастӣ*, *ддратаст — ддратастӣ*, *ђдгатаст — ђдга-*

Digitized by Google

тастӣ, кàпораст — кàпорастӣ, мр̑коласт — мр̑коластӣ.

e) Адјективи типа *слòбодан — слòбодна — слòбодно.* Код Даничића и ови не мењају акцента у сложеној деклинацији, а у поцерском неки добијају *благи* акц. на први слог, а то су: *бòлестан — бòлеснӣ, жàлостан — жàлоснӣ, лàган — лàганӣ, млàђан* (код Д. *млàђан*) *— млàђанӣ, пàкостан — пàкоснӣ, прàведан — прàведнӣ, рàдостан — рàдоснӣ, сèбичан — сèбичнӣ, слòбодан — слòбоднӣ, срàмотан — срàмотнӣ, тèскобан — тèскобнӣ*; затим: *вàздашњӣ, нèгдашњӣ, òвдашњӣ, свàгдашњӣ, тàмошњӣ.* Готово дакле сви добијају такав акценат, изузев оне који се ретко или никако не употребљавају у поцер. говору, те им нисам могао констатовати акценат.

f) Адјективи типа *ковáчев — ковáчева — ковáчево.* Ту не долазе у поцерском: *Àдамōв, бàкалōв.* Код Даничића је, без сумње погрешно, забележено *имýцан,* јер у Вуковом речнику стоји *имýћан,* у поцер. говору има друкчији акценат — *ӣмӯћан; — ӣмӯћна — ӣмӯћно,* исто тако *мòгӯћан-на-но,* а не *могýћан; пӣсāрōв* а не *писáрев, чӣзмāрōв,* а не *чизмáрев.* У сложеној деклинацији придев *мòгӯћ* добија *благи* акц. на први слог, а дужину на други — *мòгӯћӣ*; тако је и у R — *тòдӣсī.*

g) Адјективи типа *плàвèтан-на-но.* У поцер. говору има: *плàветан-на-но, дӯгачак* (поред *дугàчак*?) — *дугàчка — дугàчко; грубàхан* и *маèчак* не употребљавају се. Иначе нема разлике. Међу придеве који су код Д. под 3. к. не долази у поцер. говору *кӯћевнӣ.*

4. Четворосложни адјективи.

У поцер. говору каже се *мајстòричӣн* а не *мâјсторичин* (код Д. под IV. 2.), *Соломýнōв* („*Соломýново слâво*), а не *Солòмунов* (код Д. под IV, 6.).

Остале групе не наводим, јер се придеви тих група акцентом не разликују у поцер. говору од Даничића.

Digitized by Google

СЕВЕРНО-ТИМОЧКИ ДИЈАЛЕКАТ.

(ПРИЛОГ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ)

ОД

МАРИНКА СТАНОЈЕВИЋА, ПРОФЕСОРА.

Долина Средњега Тимока је опкољена са свих страна знатним планинским ланцима. С источне стране, границом српско-бугарском, уздиже се планинска греда — огранак Старе Планине (Балкана), на којој има само један прелаз, Кадибогаз, куда је пролазио стари пут тимочка долина — Ratiaria (Арчар — Паланка); на западу је Тупижница, која се једним огранком приближује источној верижи, те чине Вратарничку Клисуру; с јужне стране су Тресибаба и заглавске громадне планине. Ова котлина чини Средњи Тимок. Природним границама она је, према томе, довољно ограничена — одређена. Данас у долини Средњега Тимока има неколико села, а то су: *М. Извор, Селачка (Сељчко, Сљбчко), Краљево Село Јаковац, Јелашница, Горње Зуничје* и *Доње Зуничје*, која су се у доцније доба саселила из планинских гудура и кланаца. Тимочка је долина за владе турске била пуста, јер је њом пролазио знаменити војнички пут (*друм*), који је везивао доњо-дунавску низију са Нишем. И не само у турско доба, већ и за време римске владавине водио је њом знаменити калдрмисани пут, који се и данас врло добро очувао од Краљевога Села до старога града Равне. Када је овај крај ослобођен (1833.), плодна долина тимочка привукла

Digitized by Google

је напред поменута села у равницу, што већ није случај са селима на левој страни Тимоковој.

Становништво је махом старинско, а има приличан број досељеника из Загорја (у Бугарској), који су се населили већим делом почетком прошлога века. Становништво је, према томе, хомогено, сем што *Ново-Корито*, познато и као *Загорско* Корито, припада и по језику и по ношњи и по обичајима — Загорју, те није ни ушло овде у проучавање. У проученој, дакле, говорној области ова су села: а) на левој страни Тимоковој: *Боровац*, *Врбица*, *Мариновац*, *Дреновац*, *Трновац*, *Дебелица*, *Кожељ*, *Мариновац*, *Штипина* и б) на десној: *Мали Извор*, *Селачка*, *Краљево Село*, *Петруша*, *Ошљане*, *Јаковац*, *Јелашница*, *Г. Зуничје* и *Д. Зуничје*. Ну, поред овога, овој области припадају још три села која су ван овога котла, северно: *Г. Бела Река*, *Грлиште* и *Лесковац*. По многоме се може закључити да се ова говорна област пружала северно, преко Вратарнице, много даље. У народу живи предање како је за турске владавине Црна Река била тако пуста од турскога насиља, да у њој „за седам година петао није кукурекнуо“. И доиста, када се баци само летимичан поглед на становништво северно од Средњега Тимока, наћи ће се најразличитијих насељеника како са Косова и Сјенице (као што су на пр. села Сумраковац, Звездан, Вражогрнац, и т. д.), тако и из крајње, источне Бугарске (Вел. Извор), из Мораве (на пр. Леновац, Планиница, и т. д.), из Загорја (Вратарница и Заграђе), и т. д. Врло је, дакле, вероватно да је овуда живео негда овај исти средње-тимочки елеменат.

Средње-тимочки дијалекат, према томе, обухвата најсевернији крај тимочко-лужничке говорне области' те сам му отуда и дао име *северно-тимочки дијалекат*.[1]) Пре него што пређем на излагање о средње-тимочком дијалекту, потребне су неколике напомене.

[1]) Према подели дијалеката источне Србије од *Д-р А. Белића*.

Digitized by Google

Главни је смер овоме раду: а) да покаже карактерне гласовне појаве, чиме он одудара од осталих српских дијалеката. Према томе ће се новије гласовне појаве, које долазе утицајем било књижевнога језика било суседних (особито западнијих) говора, само мимогред помињати; б) да покаже најглавније законе у акценту, и в) да утврди данашње стање флексије код именица, придева, бројева, заменица и глагола. После свега доћи ће нешто грађе: народне приповетке и песме.

При обради овога предмета служио сам се само својом грађом (белешкама о језику, народним приповеткама, пословицама, загонеткама, и т. д.), прибираном кроз дужи низ година. При овом раду као углед, нарочито ради бележења гласовних особина, послужила ми је опширна студија Олафа Броха *Die Dialecte des südlichsten Serbiens.*[1])

Гласови.

I. Самогласници.

§ 1. Самогласници *а, е, и, о, у.*

а) а. Изговара се, особито кад је под акцентом, као чисто а: *брав*; *мъгла́* (магла); *обра́з*; *вла́га*; *ба́ба*, и т. д. Ако није под акцентом, изговор му је врло често нешто мутнији, те се једначи са полугласом: *Бо́гдън* (Богдан); *пъсе́м* (пасем); *ръсте́м* (растем); *у́бъв* (убав, хубав), и т. д. (в. § 3.). Али место овако замућеног а (ъ) чује се у неким речима или *о*: *доле́ко* (али и: *деле́ко*, далеко); *крова́ј* (кравај); *крова́јък*; *почáвра* (пачавра), или *е*: *прú[j]етель* (пријатељ); *пеглицáн* (патлицан); *дерáк* (тарак); *јеглúка*

[1]) Ова дијалектолошка монографија била је пишчева теза за професорски испит у 1905. години, а сада се овде штампа са врло малим изменама.

Digitized by Google

(јаглика); *Рећи́та* (Ракита, име женско); *рећи́|ј|а* (поред *рьћи́|ј|а* и *рћи́|ј|а*, ракија); *срчени́ца* (срчаница); *Тели|ј|а́н* (Талијан); *чера́па* (чарапа), и т. д. (в. § 3.).

б) *е*. Самогласник *е* јавља се у средње-тимочком дијалекту а) место првобитнога *е*: *де́сьн*; *десни́ца*; *чети́ри*; *не́бо*; *ведро́*, итд. б) место *ѣ*-а: *брег* (ст. сл. брѣгъ); *грех* (грех, грѣхъ); *де́вер* (ст. сл. дѣверъ); *ле́то* (ст. сл. лѣто); *се́ме* (ст. сл. сѣмѧ); *се́|ј|ем* (сејем); *бел* (бео); *блед* (ст. сл. блѣдъ), и т. д. и в) место старинскога назала *ѧ*: *бре́ме* (ст. сл. брѣмѧ); *ви́ме* (ст. сл. вымѧ); *вре́ме* (ст. сл. врѣмѧ); *де́вет*, *де́сет* (ст. сл. девѧть, десѧть); *же́тва* (ст. сл. жѧтва); *и́ме* (ст. сл. имѧ); *|ј|язи́к* (ст. сл. ѩзыкъ); *|ј|ечме́н* (р. ячме́нь); *кле́тва* (ст. сл. клѧтва); *мек* (ст. сл. мѧкъкъ), *па́мет* (ст. сл. памѧть); *пета́* (ст. сл. пѧта); *ја́стреб*, *детли́ч*, *|ј|ереби́ца*, и т. д. — У *нача́лник* а је (м. *е*) свакако унето са стране. Ако *е* није наглашено, врло често се мути: *сольни́ца* (соленица); *сьло́* (село); *млько́* (млеко); *сьстра́* (сестра), али мн. *се́стре* и *сьстре́* voc. једн. *се́стро* (в. § 3.). У доста случајева место *е* чује се *и*: *ли́птер* (лептир); *ли́тнем* (летнем); *сели́н* (селен); *пели́н* (пелен); *сини́ца* (сеница); *сиќи́ра* (секира); *сиќи́рче* (секирче); *ќисе́р* (кесер, тесла); *ќирами́да* (ћерамида); *ќице́ља* (кецеља); *ци́пиле* (ципеле); *шиќе́р* (шећер), и т. д.

в) *и*. Северно-тимочко *и* је, у главном, или од старинскога *и*: *би́|ј|ем*; *бисе́р*; *ви́дело*; *ви́ла*; *вир*; *дивја́к* (дивљак); *ди́ра* (траг); *жив*; *и́гра*; *и́гла*, и т. д. или је од старога вокала *ы*: *бик* (ст. сл. бъıкъ); *би́вол* (бъıволъ); *би́стър* (ст. сл. бъıстръ); *ви́дра* (ст. сл. въıдра); *висо́к* (ст. сл. въıсокъ); *ри́ба* (ст. сл. ръıба); *си́рење* (и *си́рење*, — в. § 3. — сир); *си́рутка* (сурутка); *чети́ри* (ст. сл. четъıре); *сти́нем* (styd-), *сти́нем*; *ѓи́нем* (гъıб-); *бри́шем*, и т. д.

г) *о*. Акцентовано *о* изговара се јасно: *но́сим*; *во́дим*; *бој*, и т. д. док је неакцентовано замућено, као полуглас са основом *ă*: *дв*ъ*|ј|и́ца* (двојица); *л*ъ*по́в* (лопов); *п*ъ*ли́ца* (полица); *п*ъ*ља́к* (пољак), али — *по́ље*; *г*ъ*ми́ла*

Digitized by Google

(гомила); *иъ̏дѝна* (подина); *ъ̏рни́ца* (орница) и чисто — *арни́ца* (в. § 3.). Једино је у *ква́чка* а од *о́*.

д) *у*. Одговара старинском *у*: *бус*; *југ*; *лук*; *ау́стиња*; *слу́га*; *струк*; *гру́да* (грудва); *ку́ка* *љу́ба*, и т. д. или је постало од старинскога назала *ѫ*: *гру́ди*; *гу́сле*; *зуб*; *круг*; *купи́на*; *му́дър* (мудар, мѫдръ); *ору́жје*; *му́ка*; *рука́*; *суббо́та*; *крут*, и т. д. Само је у *коко́љ* (ст. сл. кѫколь) *о* м. *ѫ*, што је, по свој прилици, асимилација према вокалу *(о)* у идућем слогу.

§ 2. Вокали *р* и *л* (*r̥*, *l̥*).

а) *р*. Очувало се свуда: *дрво́*; *крв*; *прс* (прст); *крн* (крњ); *кр̏аина* (крпа); *огрља́к* (ст. сл. огрълинѣ); *вр̏жем*; *поврзло́*; *срма́* (грч. *σύρμα*); *трпе́за* (даћа, грч. *τράπεζα*); *крс* (крст, грч. *χριστός*); *Вртоломе́ј* или *Вртолома́* (Вратоломије, грч. *Βαρθολομαῖος*); *свекр̏ва*; *смрт*, и т. д. — Ако се после консонантнога *р* изгуби помућено а (ъ), особито у брзом говору, те се стеку р + cons., онда *р* добија функцију вокала (*r̥*): *р̏ки́[ј]а* (ракија); *рбо́та* (работа); *рж* (раж); *ржени́ца*; *ржьњ* (ражањ); *рти́[ј]а* (хартија); *Мр̏ти́нци* (Мратинци, лат. Martius), и т. д. (в. § 3.). Тако исто: *ар̏ут* (пёрӯт, пр̏хӯт, Ц. Г.).

б) *л*. (*l̥*, *l̥̄*). Вокално *л* очувало се потпуно онде где је било и у старини: *вл̥́на* (вуна); *вл̥к* (вук); *вл̥че́г* и *влаче́г* (према вла́чим); *вл̥че́м* (вучем); *гл̥́там* (гутам): Он га *гл̥тну́л*; *гл̥́ч* (ст. сл. глъкъ); *гл̥ча́ње* (ст. сл. глъчанинѣ); *гл̥чи́м*; *дл̥́бок* (дубок, ст. сл, длъбокъ), али и *длибо́к*, *длибина́*: Грми́ *по́издлибин*; *глибо́к* и *глибина́* (ст. сл. глъбина); *бл̥́а* (буха, ст. сл. блъха); *бл̥осе́рина* (бухосерина); *дл̥бе́м* (дубем, ст. сл. длъбѫ); *дл̥́жьн* (дужан): *Дл̥́жьн* сьм ти; — *жл̥на́* и *жл̥́на* (жуља); *Жл̥́не* (име селу); *жл̥́т* (жут, ст. сл. жлътъ); *жл̥ти́ца* (болест); *жл̥ти́ло* (жутило); *жл̥те́[ј]ем* (жутим); *жл̥тени́ца* (биљка; болест); *жл̥ч* (жуч, ст. сл. жлъчь); *жл̥́чка* (жучка); *кл̥к* (кук), *кл̥н*, (кун);

Digitized by Google

кл̥нѣ́м (ст. сл. клънѫ); *кл̥́ца*, 3. л. једн. (ст. сл. клъцати); *кл̥чи́на* (кучине); *кл̥чињáв*; *мл̥зе́м* (музем); *пл̥н* (пун, ст. сл. плънъ); *пл̥жáнка* (пужевка); *пл̥ж* (пуж); *сл̥зá* (суза); *сл̥нце* (сунце, ст. сл. слънце); *тл̥с* (туст), и т. д. Вокално *л* може каткада постати и од консонанта *л*, ако после њега, пошто испадне полуглас (в. § 3.), дође који сугласник: *сл̥нóпаца* поред *сльнóпаца* и *сль̑нóпаца* (сланопаћа, Pyzus amydaliformis, — јер зри када слана пада); *вл̥кнó*, (уз *влькнó*, влакно), али pl. *влáкна*; *пл̥тнó* (уз *пльтнó*, платно), али pl. *плáтна*; *котл̥ц* (уз *котль ц* котлац), и т. д.

Вокално се *л* замењује врло често са *у* у селима на западној граници Средњега Тимока (на пр. у Мариновцу и Кожељу): *вýна*, *кучи́на* и т. д. али се у целом Тимоку чује само: *јáбука* и *Бýгарин* м. *јáбл̥ка* и *Бл̥гарин* (ст. сл. ѩблъка, Блъгаринъ). Приметно се у новије доба осећа замена вокалнога *л* са *у* не само у напред поменутим селима, већ и у селима на путу што иде тимочком долином.

§ 3. Полуглас (ь).

Појава полугласа у северно-тимочком дијалекту јесте једна од његових најмаркантнијих особина, која му даје нарочито обележје међу осталим нашим дијалектима. Јер, док су се остали највећим делом „подмладили“, заменивши полуглас пуним вокалом (а), дотле се полуглас овде потпуно очувао. Северно-тимочки нам дијалекат својим полугласом представља старији ступањ српскога језика. Полуглас је, врло рано, отпао свуда на крају речи, али се за то очувао, не увек, у средини речи, пошто је сведен од старијих ъ и ь на *један* полуглас, који се бележи овде са *ь*. Као правило за првобитни, примарни полуглас вреди оно исто што

Digitized by Google

и за замену полугласа чистим а у већем делу српског језика. Полуглас се одржао у затвореним, а испао у отвореним слоговима. Али се ово правило, због неодређености отворених и затворених слогова, не може провести свуда, те ће бити поузданије правило: полуглас се очувао онде, где би се, кад би испао полуглас, стекао скуп сугласника, које је тешко изговорити. Како се очувао полуглас у северно-тимочком говору, најбоље ће се видети из даљих примера: *мьгла́* (магла, ст. сл. мьгла); *тьвно, тьвнина́, тьвни́ца*; *дьн, дьни́ска* (ст. сл. дьнь); *цькло* (стакло, ст. сл. стькло); *цькла* (наочари); *цькли́м се* (сијам); *дьшти* и *дьштерја́* (кћи, ст. сл. дъшти); *сьн* (сан); *дъска́* (даска); *лъжа́* (лаж); *лъ́жља*; *лъ́жем*; *пъс* (пас); *бъз бъзо́вина* (зова); *въшка́* (уш, ваш); *зьлва, зьлвица* (заова); *ла́кът* (лакат); *мъс* (маст, ст. сл. мъстъ, лат. mustum); *но́кът* (нокат, ст. сл. ногъть); *чьбр* (чабар, ст. сл. чьбрь); *чьбрња́к*; *опьњк*, pl. *опьнци* (опанци); *нъчви* (наћве); *бъчва* (бачва); *че́шљ* (чешаљ); *стр̀шљ* (стршљен); *па́сьмце* (пасмо); *чи́сьлница* (чисаоница); *ја́гњци* (јагањци, ст. сл. агньць); *оцьт* (оцат, ст. сл. оцьтъ, лат. acetum); — све именице на *-ьц*: *кольц* (колац); *двизьц* (двизац); *квъ*сьц* (квасац); *коньц* (конац); *лимьц* (крупник); *скакьц* и *скъ*кьц* (скакавац); *мртвьц* (мртвац), pl. мртвьци и мртьвци; *сънь*ц* и *сньц* (санац); *сивьц* (сивац, врста крушака); *слепьц*; *тньц* (генац, вампир); *попьц* (попац); *кукльц*, pl. *кукльци́* (кукљац); *ћуньц* (ћунац, сулундар); *Бъ*ръ*вьц* (Боровац, село); *враиьц, връ*пьц* и *враьц*, pl. *врьпци́* (врабац); *удъ*вьц* (удовац); *је́мьц* (јемац). итд., или: *ста́рьц* (старац); *мага́рьц* (магарац); *ја́рьц* (јарац), и т. д. где ъ може и испасти, те: *старц, мага́рц, јарц*. — Речи на *-ък*: *пу́пљък* (диња, пипун, лат. pepo); *јечмењк* и *вчмењк* (јечмичак); *до́мък* и *домьк* (dim. од *дом*); *сьнък* (санак); *песьк* и *пе́сък* (песак); *Тре́сък* (вис) и *тре́сък* (тресак); *кро́тък* (кротак); *кра́тък* (кратак); *ни́сък* м. *низък* (низак); *ли́тък* (плитак); *ре́тък* м. *редък* (редак); *тньк* (танак);

Digitized by Google

тéшьк м. *тежьк* (тежак); *гóрьк* (горак), итд. — Придеви на *-ьн: бéсьн* (бесан); *бóльн* (болан): *вéрьн* (веран); *врéдьн* (вредан); *грéшьн* (грешан); *грóзьн* (грозан, ружан); *рáвьн* (раван); *сладокýсьн* (сладокусан); *жáльн* (жалан); *пáметьн* (паметан); *крýпьн* (крупан); *лíсьн* (ласан); *тéсьн* (тесан), и т. д. — Заменица *сав* гласи *сьв*„ а у *въздíн* — *вьс*. Полуглас код глагола, на пр.: *одíнем:* Очу да *одíнем* мáлко; *мíкнем* (макнем) и сложени: *зьмíкнем* (замакнем); *ньмíкнем* (намакнем); *примíкнем* (примакнем); *домíкнем* (домакнем); *одмíкнем* (одмакнем); *рьзмíкнем* (размакнем); *сíнем* (сахнем); *усíнем* (усахнем); *пресíнем* (пресахнем); *исíнем* (исахнем); *ньтíкнем* (натакнем): *Ньтíкьл* јáгње на ржíњ; *шíпнем* (шанем): Што *шíпчеш?* — *сíвне*, 3. једн.; *сьвнýло се, сьвињáло* (сване, сванло се), и т. д. према *тíвно, стьвнúло се* (аналогија по супротности значења речи), као што је, без сумње, и *ньчíс* према *дьнíс*; *-тíпкам* (тапкам); *жíзнем* (жазнем, жигнем); *ишíл* (ишао); *дошíл*; *цьвтú*, 3. једн. (цвати, цавти, чак.); *дзíвни*, 3. једн. (звони, звечи м. дзвењú), али увек само *дзвьньтáрка* (овца што носи звонце).

Између именица мушкога рода без наставка у номинативу једнине и постпозитивних чланова (*-н, -в, -т*) увек је полуглас: *човéкь-в, човéкь-т, човéкь-н*, а тако и после других адјективних речи: *мóи*[*j*]*ь-в, мóи*[*j*]*ь-т, мóи*[*j*]*ь-н; твóи*[*j*]*ь-в, твóи*[*j*]*ь-т, твóи*[*j*]*ь-н; дóбри*[*j*]*ь-в, дóбри*[*j*]*ь-т, дóбри*[*j*]*ь-н*, и т. д. — Полуглас је у *дьнí-с* (данас), *дьнí-ска* (данаске), *ньчíс* (ноћас), *ньчí-ска, јесенí-с* (јесенас), *јесенí-ска*, врло стар, стар као и у напред поменутим примерима.

Полуглас у предлогу *сь*, кад је у сложеници, задржава се, ако би се његовим испадањем стекла група сугласника, тешка за изговор: *сьшú*[*j*]*ем* 1. sing. (сашијем); *сьдзúдам* (сазидам), али: *свú*[*j*]*ем* (савијем); *згорúм* (згорим); *ствóрим* и *сотвóрим*; *стýрим*, и т. д. У *собý*[*i*]*ем* (изујем), неће бити *о* од *ь*, већ из *с*+*обý*[*j*]*ем*. Тако исто биће и:

Digitized by Google

со́бере́м (саберем) из *с* + *обере́м*, одатле *собо́р* (поред *сбор*), а према оваквим примерима и: *оме́ље́м* (самељем); *со́пштим* (саопћим); али *со́вет*, *совéту*[*j*]*ем* (савет, саветујем), биће, по свој прилици, стран утицај (можда утицај црквеног језика).

У предлогу *кьм*, *кьм-то* полуглас се држи: Дојдéте *кьм* нас. — Он ћúмну с рýку *кьмто* мене.

Полуглас испада, на пример, у: *шьéвам* 1. sing. (сањам); *ла́дне* (подне); *ла́дниште* (пландиште); *ла́дну*[*j*]*ем*; *ици* (pl. од *пьс*); *зло* (ст. сл. зъло); *спим* (спавам); *ти́ца* (ст. сл. пътица); *че́ла* (ст. сл. бъчела); *чени́ца* (ст. сл. пшеница); *сто* (ст. сл. съто); *кр*[*j*]*шка* (ст. сл. кроушька); *овца́* (ст. сл. овьца); *бáчва* (бачва, ст. сл. бъчьва); *ио́тка* (потка, ст. сл. потъка); pl. на пр. од *јуни́ц*, *коль́ц*, *слепи́ц*, — *јýнци*, *кóнци*, *сле́пци*: од *ре́тьк*, *го́рьк* — pl. *ре́тћи*, *го́рћи*; од *бéсьн*, *тéсьн*, *вре́дьн*, *гре́шьн*... pl. *бéсни*, *тéсни*, *вре́дни*, *гре́шни*. У *то́рник*, са отпалим полугласом, отпало је и *в* (вътор-).

Многе су речи, док се полуглас држао на крају речи, имале групу сугласника испред крајњега полугласа. Отпадањем полугласа на крају речи, речи су се свршавале групом сугласника које је тешко било изговарати. Тога ради јави се млађи, секундарни, полуглас међу њима, који се и данас држи. Тако је, примера ради, придев *добар* гласно у то старије доба *добръ*, а доцније, пошто је ъ отпало на крају речи, тај придев у северно-тимочком говору гласи *добúр* (са „непостојаним“ ъ). Ево још неколико примера: *пькúл* (пакао, ст. сл. пьклъ); *пьпúр* (папар, ст. сл. пьпръ, лат. piper, грч. *πέπερι*); *чьбúр* (чабар, ст. сл. чьбрь); *вепúр* (вепар ст. сл. вепрь); *вóськ* (ст. сл. воскъ); *вéтьр* (ветар ст. сл. вѣтръ); *котúл* (котао, ст. сл. котлъ); *мúсьл* (мисао. ст. сл. мъсль); *мóзьк* (мозак, ст. сл. мозгъ); *óгњь* (огањ, ст. сл. огнь); *óдьр* (одар, ст. сл. одръ); *петúл* (петао, ст. сл. пѣтлъ); *вúтьл* (витао, ст. сл. витлъ); *свр́дьл* (сврдао, ст. сл. свръдлъ); *Гмúтьр* (Митар,

Digitized by Google

лат. Demetrius); *Пе́тър* (Петар, ст. сл. Петръ, грч. *Πέτρος*); *пе́сьн* (песан, песма, ст. сл. пѣснь): *Мъ^{a}гдале́на* ме у *пе́сьн* запе́ла; — *га́бър* (граб); *пле́сьњ* (плесан, ст. сл. плѣснь); *би́стър* (бистар, ст. сл. бъıстръ); *о́стър* (оштар, ст. сл. остръ): *рекı́л* и *ре́кьл*; *уте́кьл*; *пе́кьл*; *се́кьл*; *гре́бьл*; *ньтı́кьл* (натакао); *вꙋ́кьл* (вукао); *обле́кьл* (обукао); *се́дьл*; *па́дьл* и т. д.

Али групе сугласника *ст*, *шт*, *зд*, *жд*, нису развиле полуглас: *лис* (лист), *прс*, *крс мьс* (маст, лат. mustum), *гроз* (гровд), *вещ* (вецıт), *дьж* (дажд), и т. д.

Самогласници *е*, *а*, *о*, ако нису под акцентом, „муте се“. Тако:

а) полуглас м. *е*: уз *ка́мење* чује се *ка́мь^{e}ње*, али nom. sing. *ка́мен*; *чь^{e}ло́* (чело): Удари га у *чь^{e}ло́*; *земља́* и *земја́*, али: *у́-зь^{e}м* (у земљу)[1]: Вр̀љај *у́-зь^{e}м*, ако оч да ймаш; — *на́-зь^{e}м* (на земљу); *о́д-зь^{e}м*: Удари́ га *о́д-зь^{e}м*; *по́д-зь^{e}м*; *вь^{e}дь^{e}ни́ца* (воденица); *мль^{e}ко́* (млеко); *сь^{e}стра́* (сестра), али pl. *се́стре* и *сь^{e}стре́*, voc. *се́стро*; *дь^{e}дь^{e}-Бо́рђа* (деда-Ђорђе); *зь^{e}јти́н* (зејтин); *ме́сь^{e}ц* (месец); *па́зь^{e}те*, али *пазе́те* (пазите); *истрь^{e}зни́л се* (истрезнио се), и т. д.

б) полуглас м. *а*: *ть^{a}ва́н* и *това́н* (таван); *квь^{a}сьц* (квасац); *скь^{a}кьц* (скакац); *сь^{a}ньц* (санац); *Мь^{a}рђи́та* (Маргита, лат. Margarita); *къ^{a}ми́на* (камина), али: *ка́мен*, *ка́мь^{a}ње*; *јь^{a}јце́* (јајце), али pl. *ја́јца*; *зь^{a}јьм* (зајам): Зь^{a}јьм брашно врча; — *бь^{a}шта́* (башта, отац), али *ба́штина*: Овој је моја́ *ба́штина*; — *къ^{a}тра́н* (катран); *къ^{a}трь^{a}ньк* (катранак, врста цвећа, зове се и *развали́-род*); *къ^{a}трь^{a}ни́ца*; *шь^{a}ре́н*, *шьʻре́н* и *шере́н* (шарен); *ль^{a}дь^{a}ви́на* (хладовина); *ме[ј]ь^{a}нци́[ј]а* (механција); *мушкь^{a}рче́* (мушкарче); pl. *мушкърци́*; *Дь^{a}вња́н* (Дамњан, лат. Damianus); *по́вь^{a}с* (појас), pl. *по́въ^{a}си*; *за́пь^{a}т* (запат, приплод), али: *а́тим*: *Па́тим* стоку, док: *пь^{a}ти́л* сьм; *мь^{a}ра́ма* (марама); *къ^{a}ль^{a}пи* (калуп); *гь^{a}здь^{a}ль^{a}к* (газдалук), али *га́зда*; — *къ^{a}ль^{a}бь^{a}ль^{a}к* (калабалук); *мь^{a}на́ра* (манара, секира); *Бо́гдь^{a}н* и *Бо́гдь^{e}н*

[1]) Дијакритичне знаке употребљавам на овом месту; даље врло ретко, из техничко-штампарских разлога.

Digitized by Google

(Богдан); *Мъ*ᵉ*гдъ*ᵉ*лéна* (Магдалена), али *Мáга*; *бъ*ᵉ*гльᵉмá* баглама); *тъ*ᵉ*кьв* (такав), *овъ*ᵉ*кьв* (овакав); *онъ*ᵉ*кьв* (онакав); *къ*ᵉ*кьв* (какав); *сjъ*ᵉ[j]*ú*, 3. sing. (сјаји): Што ми *сjъ*ᵉ[j]*ú* проз *гóру зелéну!* — Предлози *на*, *за*, *раз*, кад нису под акцентом, а саставни су део сложене речи, гласе: *нъ*ᵉ, *зъ*ᵉ, *ръ*ᵉ*з*: *зъ*ᵉ*вú*[j]а, 3. sing. (завија, кука): *зъ*ᵉ*вú*[j]а кьᵉно чýма, али: *Зáзъ*ᵉ*ви*[j]а кьᵉно лýда; *зъ*ᵉ*пéл сьм* (запео сам); *зъ*ᵉ*мькнем* (замакнем); *нъ*ᵉ*кльᵉдéм* (накладем, нпр. огањ); *нъ*ᵉ*мькнем* (намакнем); *ръ*ᵉ*стóчим* (расточим); *ръ*ᵉ*сиф̀л* (распро): *Дóктур га ръ*ᵉ*сиф̀л*; *ръ*ᵉ*змькнем* (размакнем); *ръ*ᵉ*скьᵉрý*[j]*ем* (раскарујем); *нъ*ᵉ*тькнем* (натакнем); *зъ*ᵉ*дремáл сьм* (задремао сам); *зъ*ᵉ*спáл сьм* (заспао сам); *зъ*ᵉ*дзúдам* (зазидам); *къ*ᵉ*нтú*, (3. sing. канти, чами): „Нек там *къ*ᵉ*нтú*“; *попъ*ᵉ*дáли* (попадали): *Попъ*ᵉ*дáли* кр-стове, и т. д.

Где *р* може узети функцију самогласника, полуглас се често, особито у живљем говору, губи: *рбóта* и *ръ*ᵉ*бóта* (работа); *рбóтим*; *рћú*[j]а, *ръ*ᵉ*ћú*[j]а ,*ръ*ᵉ*ћú*[j]а и *рећú*[j]а (ракија); *ртú*[j]а (хартија); *рбú*[j]а (арбија); *ргáтин* (аргатин); *ржьњ* и *ръ*ᵉ*жьњ* (ражањ); *рж* (раж); *Мртúнци* поред *Мръ*ᵉ*тúнци* (Мрата, лат. Martius); *къ*ᵉ*трнь̊к*, поред *къ*ᵉ*тръ*ᵉ*нь̊к*; *къ*ᵉ*трнúца*, поред *къ*ᵉ*тръ*ᵉ*нúца*, али *къ*ᵉ*трáн* (катран); *врањ̊ц*, поред *връ*ᵉ*пь̊ц* (врабац); *јерь̊м* и *јерф̀м* (јарам); *трндáвил* и *тръ*ᵉ*ндáвил* (трандовиље, грч. *τριανταφυλλον*, althaea rosea, Linn.). Тако исто и после *л* може замући полуглас (секундарни), и онда се чује сонантно *л* (l̥): *сл̥нóпаца*, ређе: *сль*ᵉ*нóпаца* (сланопаћа, Pyzus amydaliformis); *вл̥кнó* поред *вль*ᵉ*кнó* (влакно), али pl. *влáкна*; *пл̥тнó* поред *пль*ᵉ*тнó* (платно), али pl. *плáтна*; *бъ*ᵉ*гл̥мá* и *бъ*ᵉ*гльᵉмá* (баглама); *котл̥ц* поред *котльц* (котлац), и т. д.

Речице (свезе) *да*, *па*, *та*, кад су ненаглашене, изговарају се врло често *дъ*ᵉ, *пъ*ᵉ, *тъ*ᵉ: Ја-чу-*дъ*ᵉ-дójдем, *пъ*ᵉ-*дъ*ᵉ-ви́димо ш-чéмо рьᵉбóтимо. — Ýбаво *тъ*ᵉ-се-нé-зна!

Поменути вокали *(е, а, о)*, ако су на крају речи, не муте се, као што се види из предњих примера.

Digitized by Google

Док се вокали *а*, *е*, *о* замућују кад нису под акцентом, дотле *и* и *у* са своје особености, као год и у руском језику (и, ы, у), нису изложени сличној гласовној промени. Вокално се *у̑* (ређе *и*) у страним речима, поглавито у речима узетим из турског језика, мути: *зъбы́н* (зубун, tunicae genus); *чивилы́к* (чивилук); *кълъбълы́к* (калабалук); *кълы́п* (калуп); *јесты́к* (јастук); *аргътлы́к* (аргатлук); *резилы́к* (резилук); *иньцилы́к* (инацилук); *јенцы́к* (јанцик), али: *кулу́к* (кулук). У множини све овакве речи задржавају полуглас: *зъбы́ње*, *чивили́ци*, *кълы́пи*, *јесты́ци*, *јенцы́ци*, и т. д. И чисто народне речи са турским завршетком *-лук* имају полуглас *(-лък)*: *лъповлы́к* (лоповлук); *гъздълы́к* (газдалук); *пи[ј]ълы́к* (пајалук, и т. д.

Полуглас је мутан вокал, коме је у основи кратко а. Бележим га са ъ, било да је од примарног ъ или ь (јер се подједнако овде изговарају), било да је секундаран или од замућенот о̯, *а*, *е*. Али има случајева где је полуглас замењен пуним вокалом. Тако, на пример, каже се увек: *благ-ден* (благ дан); *Велúг-ден* (Велигдан, Ускрс), али: *Петро́в-дън*, *Гмúтров-дън*, и т. д. Свакако је ово утицај црквенога језика. У *о́сом* (осам) секундарни полуглас (м. *осьм) је замењен са *о* свакако према вокалу у првом слогу; према *о́сом* има и *се́дом*-седам м. *седьм. У *ложúца* (старије лъжица) у место полугласа је чисто *о*, које је, као аналошка појава из *ожица* и *лжица* (контаминован облик), млађа појава, можда из књижевног језика. Познати гуштер *дȕждевњȃк* или (старије) *дȃждевњȃк* зове се овде *дождéвњак* или *дождéвник*, те је полуглас замењен чистим *е* (реч је сложена из *дъжд*-дажд). Биће и овде једначење полугласа према вокалу *е* у идућем слогу. — У *Пáвол* (Павле, поред *Пáвьл*, Paul) *о* је место секундарнога полугласа. — У *вóздух* (ваздух, ст. сл. въздоухъ) *о* је по свој прилици из црквенога језика. У *цибáн*

Digitized by Google

жбан, цбан), речи иначе тамна постања, *и* стоји м. *ь* (ст. сл. чьбанъ). — У *четúм* (читам, ст. сл. чьтж) *е* м. ь: „Црквáрка-та *четé*, *четé* кько поп“, али чујс се само: *чúсьлница* (чисаоница). — У *зовáл о* је према презенсу: *зовéм*. У *соберéм* (саберем), *собóр* (сабор), *собýјем* (изујем), и т. д. *о* није од ь, као што је речено. — Према придевима на *-овьн*: *јáдовьн* (јадован), *купóвьн* (купован), и т. д. постало је *љубóвьн*, а према овоме: *љубóв* (љубав), *љубóвник* (љубавник). Дакле није *о* из ь, нити је то утицај црквенога језика (Maretić, *Gram.* р. 88.).

Врло ретко се чује у основи полугласа *е*, то обично бива у селима ближим Заллавку: *чь'бúр* (чабар); *чь'бърњáк* (чабарњак); *вéтъ'р* (ветар); *вéпъ'р* (вепар); *метъ'р* (метар); *дъ'штерјá* (кћи); *Гмúтъ'р* (Митар, лат. Demetrius), и т. д. — Можда је ово *ь'* производ једначења самогласника.

Али се полуглас, особито у селима на левој обали Тимоковој (на Тупижници): Мариновцу, Кожељу, Мањинцима, ит.д. где је утицај западнијих говора (у којима је ь = а) јачи, ближи изговору чистога а (бележим га са а^{ъ}) *удаъвúца* (удовица); *вáраъш* (варош); *ваъдаънúца* (воденица); *бúваълица* (биволица); *сúраъв* (сиров); *Пúраът* (Пирот); *лаъдаъвúна* (хладовина); *паълаъвúн* (половина); *паъњáва* (поњава); *млаъкó* (млеко); *саъстрá* (сестра); *маътúка* (мотика); *саълó* (село); *мéсаъц* (месец), *заъјтúн* (зејтин), и т. д. Из ових се примера види да замена полугласа обухвата и најмлађи полуглас (замућене: а, *е*, *о*), а да не говорим о старијем полугласу: *бáчва*, *дан*, *нáчви*, *опáнак*, и т. д. Али се место замућенога а чује и чисто скоро *е* (бележим га са *е*^{ъ}); *деърувýјем* (дарујем): „Цар *деърувáл* Цúганина“, али: *дар*; *деъдéм* поред *дъ'дéм* (дадем); али: „*Дáј*-ми“. — *Бóгдеън* поред *Бóгдъ'н* (Богдан); *шерéн*, *шъ'рéн*, (шарен). Особито ово бива од замућенога а, ако се испред њега налази *ј*: *јеъјцé* поред *јъ'јцé*, али pl. *јáјца*; *јеърúм* поред [ј]*ерм* (јарам); [ј]*е'нúк* (јанџик); [ј]*еъ*-

Digitized by Google

ребúца (јаребица); *је*ъ*сéн* (јасен, fraxinus); [*j*]*е*ъ*стьк* (јастук); [*j*]*е*ъ*тегáн* (јатаган); [*j*]*е*ъ*шмáк* (јашмак); [*j*]*е*ъ*рúца* (јарица), и т. д.

II. Сугласници.

§ 4. Сугласници ђ и ћ.

а) *ђ*. Сугласник *ђ* чује се у туђим речима, особито место *г* испред меких вокала *е* и *и*, као: *Ђóрђа* (Ђорђе, грч. *Γεώργιος*), *Ђóра*, *Ђóка*, *Ђéрго*; *ванђéли*[*j*]*е* (јеванђеље, грч. *ευαγγέλιον*); *калúђер* (калуђер, грч. *καλόγερος*); *литурђú*[*j*]*а* или *летурђú*[*j*]*а* (летургија, грч. *λειτουργία*); *мађú*[*j*]*е* (магије, грч. *μαγία*); *Мьрђúта* (Маргита, лат. Margarita); *Ђúра*: „Бóльн *Ђúра* у горúце лежú“; — *Ђúрђевдьн*; *ђул* (ружа): „*Ђул* се рóни, по девójњу пáда“; — *áнђел* (анђео, грч. *ἄγγελος*); *Анђелúна*: „*Анђелúна* вóду љúла;“ — *леђéн* (леген): „Једнá нóси вóду у *леђéн*“; *ђемú*[*j*]*а* (ђемија): „Па ју тúри у *ђемú*[*j*]*е*“; — *ђемицú*[*j*]*а*: „*Ђемицú*[*j*]*е*, брáјња да сте!“ *Рáнђел* (Аранђел); *дизђúн* (дизгин): „Сь*стрá му *дизђúн* држú“; — *ђидú*[*j*]*а*: „Јунáче, лúда *ђидú*[*j*]*о*! и т. д. али врло ретко и: *цурцúл* (ђурђевско јагње); *Баја-Цóра* (Баја Ђора); *Рáнцул* (Ранђел — Аранђел), или *пáнаир* (панађур, грч. *πανήγυρος*).

Као год у страним речима, тако се *г* палатализира (умекшава) испред меких вокала *е* и *и* у *ђ* и у чистим народним речима, без обзира на порекло вокала *е* и *и*. Изговор му је у том случају, као чисто *ђ* на пр. у *нóђе* — ноге, као год у *вође* (duces.). Примери су многобројни: *óбга* (кора за питу), pl. *óбђе*; *слúга*, pl. *слúђе*: „Цар си прáти две вéрне *слúђе*“; — *верúга*, pl. *верúђе*: „Узéте ти деветóри нóжи, и на нóжи стострúће *верúђе*“; — *дúга* — *дúђе*; *залóга* (обојак) — *залóђе*; *товáга* — *товáђе* (тојага); *снагá* — *снáђе*; *глођúњће* (глогиње); *бођúње* (богиње); *ђúжа* (гица): „Од две *ђúже* чьбьр винó“; *ђúнем* (гинем), *пођúнем*:

Digitized by Google

„Му́шко чѐдо да ти *пођи́не!*“ — *дȁг*, *дȁђи*, *дȁђе*, (дуг); *дру́ђи* (други): „*Дру́ђи* сьм му у селѝн врљи́ла, селин сьне, он за мен да сѝне,“ и т. д.

У речима: *ђак* (грч. *διάκονος*, лат. diaconus), *ђаче́*, *ђа́кон*, *ђа́вол* (ђаво, грч. *διάβολος*, лат. diabolus), *ђаволи́т* — *ђ* је из *д* и *ј* које је постало из *и*. Тако исто и у *љу́ђе* — људи (ст. сл. людиѥ), а можда и у *тилу́ђе* (задњи део секире, *тѝлȗт*, ст. сл. тълъ), док је од *гроз* (грозд), pl. *гро́зје* и *гро́јзе*, од *гвоз* (гвозд), *гво́зје* и *гво́јзе*, pl. *гво́јза* (справа за хватање курјака̀, лисица и т. д.).

б) *ћ*. Што је речено о консонанту *ђ*, вреди и за *ћ*: ако, у страном речима, дође *к* испред меких вокала *е* и *и*, умекшава се у *ћ*: *ће́са* (кеса): „Турѝ па́ре у *ће́су*“: *ћисе́р* (кесер, тесла); *ћеремѝда* или *ћиремѝда* (ћерамида, грч. *κεραμις*); *ћелепѝр* (добит), *ћелепѝрим*; *ћетѐн*; *ћелѝ*[*ј*]*а* (грч. *κελλιον*); *Ћѝрил* (грч. *Κύριλλος*); *ће́бе*: „Под јестьче шьрено́ *ће́бе*“; — *ћи*[*ј*]*ьме́т* (кијамет); *ћиле́р* или *ћеле́р*; *ћѝнџула*; *ћирѝ*[*ј*]*а* (кирија), *ћириџѝ*[*ј*]*а*; *терћѝ*[*ј*]*е* (терције): „Па ју ту́ри у *терћѝ*[*ј*]*е*“, и т. д.

У домаћим речима ово је умекшавање (палатализовање) грленога *к* испред *е* и *и* потпуно изведено свуда, па ма кога постанка били вокали *е* и *и*. Изговор му је, нап. у *ме́ће ру́ће*, (меке руке), као го *ћ* у *ме́ће* (ставља) и *ву́ће* (fervide) у нашем књижевном језику. Примери: *Ће́ва* (Кева); *ћевтѝ*, 3. sing.: „*Керу́ша* - на *ћевтѝ*“; *дъскá*, pl. *дьће*: „Не глóцу ме *дьће* јаворóве“; — „Тудéк и́ма *дьће* чамовѝте“; *ку́ка*, pl. *ку́ће* (т. ј. куке); *рукá*, pl. *ру́ће*: „У *ру́ће* му ме́ден дудȕк“; — *стогру́ће*: „У ру́ће му *стогру́ће* верѝће“; — *мо́рће* (морске): „Ве́це су је *мо́рће* пи[*ј*]а́вице“; — *борѝће*: „Бор си *борѝће* говóри“; — *те́шће* (тешко): „*Те́шће* су ми, ма́ле, тво[*ј*]е ре́чи“; *арилѝка* — *арилѝће*: „По *арилѝће* Стојáн бе́ше“; — *бра́тће* (voc. sing.). „Што ми, *бра́тће*, па тьвња́н мирѝше?“ — *ћѝ*[*ј*]*ьвица* (кихавица); *Загóрћиња* (Загоркиња): „Кóло вóди Миља *Загóрћиња*“; — *ћипѝ*, 3. sing. *ћипе́л*: „*Ћипе́лу* вóду донóси“; — *ћѝла* (кила); *ћѝ*[*ј*]*ьм*

Digitized by Google

(кихам); *ћи́сел* (кисео); *ћи́селица, ћи́сьᵉлица* (киселина), *ћисељáк* (кисељак); *ћи́та* (кита): Свúлне *ћи́те* коњу до копи́те; — *ћи́тим* (китим); *наћи́тим* (уз *ньᵉћи́тим*): Белá Рáда *наћи́тена*; — *ћи́нем* (кидам), *отћи́нем*: Отћинú си здрáвьц; — *ћитáт* (китаст): смиљ *ћитáт*; *ћишовúт* (кишовит): Тај ми гóдин *ћишовúта* бéше; *Рећúта* (Ракита); *ћи́мам* (кимам); *наћи́мнем*: С дéсну ти рýку *нáћимну*; — *рьᵉћи́[j]а* (*реьᵉћи́[j]а, рћи́[j]а*): Гóдина ти понéла винó и *рьᵉћи́[j]у*; *ћéрка*, pl. *ћéрће*; *врáчка* pl. *врáчће*; *лањсћи*; *нéћи* (неки): Има л' туј *нéћи*? — *штúрћиња* (штиркиња, грч. *στεῖρα*); *дóмће* (voc.): *Дóмће* - ле, нúгде ли те нóма! — *попýшка* (и *пьᵉпýшка*). pl. *попýшће*; *дýпка*, pl. *дýпће* (рупа); *сећúра* или *сићúра*; *тиће* (теке): О мéсече, цáрев невéрниче, што нé грé[j]еш цáру на вечéру, *тиће* грé[j]еш ајдýком по гóру? — *свáћи* (сваки): *Свáћи* дьн му йде на рóвину (гроб), и т. д. Ну ако се испред *ке* и *ки* нађе *ц*, умекшавање се не врши, јер су *цћ* тешки за изговор: *вúнцки суд, вúнцке чáше*, али *вúњсћи суд, вúњсће чáше*; *свúнцки опúнци*, али: *свињсћúй* (или *свúњсћи*) *опúнци*.

Ако се десе испред грлениха к меки сугласници: *j*, *љ*, *њ*, онда се к умекшава у *ћ*, као што се види из ових примера: *девójћа* (девојка): Валúла се Севдúј[j]а *девójћа*; *двевójћин*: Што цвéлиш *двевójћину мájћу*? — *мájћа* мајка): За њу *мájћа* жáлно жáли; — *жýјћа* (жујка); *дýњћа* (дуња): Ньсьдúла *дýњће* и јáбуће; *Милójћа* (Милојка); *сójћа* (сојка): Крешти́ *сójћа* по брáниште; — *Станójћа*; *старójћа*: *Старójћа* појдé, сна[j]é нарýча; — *ýјћа* (ујка): Сме[j]ém се на *ýјћу* Ивáна; — *Еврéјћа*; на *докрáјћу* (на крај крајева); *бóљћа*; *вéшаљћа* поред *вéшьᵉљћа*, (вешаљка, мост); *вузáљћа* (вузаљка, клизалиште); *жéљћа* (жељка, корњача); *зéљћа* (зељка, глава купуса); *кудéљћа* (кудељка); *метáљћа* (метаљка, некаква очна болест); *невестýљћа* (невестуљка, невестица, ласица); *прзáљћа* (прзаљка, клизалиште); *путпудáљћа* (путпудаљка, препе-

Digitized by Google

лица); два *пу̏пољка* (*пу̏пољак*, дињa, пипон); *руко̀љка* (рукољка, рȕковēд); *савѐљка*, *съ̀вѐљка*, *совѐљка* (савељка, чунак); *сади̏љка* (садиљка, садилица); *сиву̏љка* (сивуљка, сивуљица); *си̏саљка* (сисаљка, сисалица); *чеша̀љка* (чешаљка, чешаља); *ши̏љкам* (шиљкам се); *штипа̀љка* (штипаљка); *дȑдањка* (дрданька); *пута̀њка* (путањка, путања); *свињка̀* (свинька, игра); *сѐњка* (сењка, сенка); *Северѝњка* (Северинка), и т. д. — Али после *ш* и *ч* остаје *к*: *вѝлушка* (виљушка); *витороши̏ка* (витороша крава); *вртѐшка* (чигра); *жи̏шка* (жижак); *коко̀шка* (кокош, pl. *коко̀шке*); *љуља̀шка* (љуљашка); *ми̏шка* (мишица); *о̀пшка* (реп); *остру̏шка*; *гмѐчка*; *вра̀чка* (врачара); *ки̏чка*, и т. д., док pl. *вѝлушке*, *вртѐшке*, *вра̀чке*, и т. д

Примера за *ћ* од *тј* има само у *домаћи̏н* или *домајћи̏н*, али се чује и као *к'* (у рус. јез.) испред меких вокала: *домак'и̏н* или *домајк'и̏н*. — Поред облика *дȑшти* чује се често *ће̏рка*, *ће̏ра* поред *ке̏рка* и *ке̏ра*. Уз облик *домаћи̏н* чују се и ови, где је *ћ* од *т* и *ј* из *и* (*тј*): *бра̀јћа* и *бра̀ћа* (ст. сл братиѣ), *цвѐће* и *цвѐјће* (ст. сл. цвѣтиѣ), *трѐћи* и *трѐјћи* (ст. сл. третиі), поред: *цвѐјк'е* и *трѐјк'и*. Као што се у новије доба осећа тежња, да се не умекшавају грлени *к* и *г*, те се, на пример, место *ру̀ке* (што је најобичније) чује и *ру̀кје* или *ру̀к'е*, тако се и у *домаћи̏н*, *цвѐће*, *трѐћи* и т. д. јавља и *к* или *к'* место *ћ*: *домаки̏н* или *домак'и̏н*, *цвѐјке* или *цвѐјк'е*, и т. д. Отуда и *си̏рке* или *сирк'е* место обичнијега *си̏рће* (или *оцѣт*).

Ако испред *ћ* (од *к*) дођу *л* или *н*, и они се умекшавају: *н* у *њ*, *л* у *љ*: *доколѐње* (доколенке, чарапе до колена); *кали̏нка*, pl. *кали̏ње* (буба); *котлѐнка*, pl. *котлѐње* (ракија што се даје као кирија на казан за печење ракије); *Лѐнка* — *Лѐње* (voc. sing.); *меши̏нка*, pl. *меши̏ње*; *арти̏нка* — *арти̏ње*; *стри̏нка* — *стри̏ње*; *цр̀нка* — *цр̀ње*; *на̀нка* — *на̀ње* (voc. sing.); *Северѝнка* — *Северѝњћичи*; *Ни̏нко* — *Ни̏њћичи*; *бѐлка* pl. *бѐље*; толка — *то̀ље* — *то̀љћи*; ово̀лко — *ово̀ље* — *ово̀љћи*, и. т. д. —

Digitized by Google

У *сéњћа* најпре је било *сéнка*, па одатле множина *сéњће*, одакле је *њћ* (односно *ћ*) прешло и у номинатив једнине: *сéњћа*. Тако се поред правилног *бáнка* чује и *дáњћа* (од *бáњће*).

Сугласник *н* испред *ћ* (од *к*) палатализује се и онда, ако га раставља *с*: од *винó* наставком *-ски* има *вúњсћи*. Али, ако грлени *к* није умекшан (због преласка сугласника *с* у *ц*), онда се држи *н*: *вúнцко бýре*, *лáнцко лéто*, *вúнцки сýдове*, *лáнцки снéгове*, *свúнцко мéсо*, и т. д.

§ 5. Сугласници *ч* и *џ*.

Од нарочитог су значаја сугласници *џ* и *ч*. Прастари скупови сугласника *dj* и *tj*, који су различито замењени у словенским језицима, дали су у овом дијалекту свуда: *dj* — *џ*, *tj* — *ч*: *меџá* (међа), *свечá* (свећа). Консонант *џ* од *dj*, на пр. у *меџá*, изговара се потпуно као *џ* у *џак*, *џамú*[*j*]*а*, *оџáк* и т. д.; а *ч* (од *tj*), на пр. у *свечá*, као *ч* у *чáша*; или *ч* у *плéчка* — плећке, као *ч* у *мéчка*. У новије доба, особито у западном крају (у селима по Тушижници), приметно се *џ* и *ч* замењују са *ђ* и *ћ*: *веђá*, *свећá*. — Многобројни су примери у којима се ова, свакако старија, форма *џ* и *ч* може потврдити. Тако:

а) за *џ*: *вецá* (већа): *Вéце* су је мóрске пи[*j*]*ávице*; — *прéџа* (прећа); *рџá* (рђа), *рџáв рџавé*[*j*]*ем*; — *грађáнин* (грађанин); *грáџа*; *слóнопаџа* (слонопаћа); *белгрáђанин* (београђанин); *вић*, 2. sing. imperat. (види, вићи, ст. сл. *вижды*); *вићý*[*j*]*ем* или *вићéвам*; *јеџ*, 2. sing. imperat. (једи, јећи, ст. сл. *ѣждь*); *мéђу* (међу): Момѝк сто[*j*]*й мéђу* две девóјке; — *глеџ* (глеђ), *глеџóшем*; *рáђам* (рађам), *рођéн*: Тој ми је *рођéн* брат; *рађáње*; *свáђа* (свађа), *свáђам се*: Сúнце срéтне, сьс сúнце се *свáђа*; — *глóђем* (глођем): Ни ме *глóђу* дѝсће јаворóве; — *гáђам* (гађам): Стéгни

Digitized by Google

пе́кљу, *га́ɥај* ме́чку; — *уга́ɥам, нага́ɥам, пога́ɥам, зга́ɥам; пооɥа́нин* (похођанин): Кно́чи че ми до́јду *пооɥање́*; — *туɥ* (туђ): *Туɥа́* је ма́јћа немилости́вна; — *у́ɥе* (хуђе, горе); *млаɥе́ј*, comp. (млађи): Ја́не пра́ти *на́јмлаɥега* бра́та; — *туɥьи́в*: Туɥа́ је ма́јћа *туɥьи́ва*; — *риɥ* (риђ); *гове́ɥи* (говеђи): *Гове́ɥа* болес; *го́споɥа* (госпођа), *госпоɥа́нка*. и т. д. Примери: *ɥурɥи́л* — ђурђевско јагње, *Ра́нɥул-а* — Аранђел, Баја-*Цо́ра* (домишљан, чувен у шаљивим народним приповеткама, као од прилике што је Насрадин-оџа), готово су једини, где је *ɥ* дошло место *ђ* (палатализовано *г*).

б) за *ч*: *во́чка* (воћка, плод); *вре́ча* (вреће): Сре́ћу у *вре́чу*, па́ре у то́рбу; — *га́че* (гаће); *га́чник* (гаћник); *ле́ча* (леће, сочиво); *ма́че*[*j*]*а* (маћеха); *по́моч* (помоћ); *спо́моч*; *ньчви* (наће); *сре́ча* (среће): Добра́ *сре́ча!* — али: *несре́ћа*; *че́рка* (ћерка), поред *дьшти*, *ће́рка* или *к'е́рка*: *Ће́ро* Ја́но, ви́рје те одне́ло! — *по́лноч* (поноћ): Ако бу́де во́јну добра́ сре́ча, до *по́лночи* бос*и́*љьк да ни́кне, од *по́лночи* бос*и́*љьк гра́ње да рь'скр*ш*ни! — *ноч*: Два славе́ја сву *ноч* препоја́ше, сву *ноч* пој*у́* вьздьн гњездо́ пра́[*j*]е; — *си́ноч*: Лсле, Де́но — кара Де́но, ку́јти ми́ну *си́ноч* дво́ри? — *ала́чам* (плаћам): Сь'ло́ *ала́ча!* — *гро́чу* (грокћу): *Гро́чу* сви́ње по пь'ди́ну-ну; *ва́чам* (хватам); *завачам*: Овча́рко, тво[*j*]е́ *завача́ње*, кько́ си се си́ноч *завача́о*? — *вра́чам* (враћам); *ира́чам* (праћам); *вр́чам*: Зьјьм бра́шно *вр́ча*; *о́чу-чу́-не́чу* (хоћу): Кно́чи че ми до́јду го́сје. — Ш'-че ми, ма́ле, га̀здинцка девојћа, ш'-че ми, ма́ле, сиро́та девојћа? — *качу́н* (каћун): *Качу́н* пи́та бе́лу перуни́ку; *иредје*[*j*]*е́чи* (предући): *Предје*[*j*]*ечи* Ру́жа ожедне́ла; *седје*[*j*]*ечи* (седећи): *Седје*[*j*]*ечи* Ру́жа зьдрема́ла. — *кара́*[*j*]*ечи* (карајући): *Кара́*[*j*]*ечи* го́ру прелете́ше; — *зьчу́шкам* (заћушкам): Петло́ве га *зьчушка́ше* итд. Именице на *-ич (-иħ)* и *-о́ча (-оħа)*: *бърја́чич* (барјачић); *бр*ч*и́чи* (брчићи); *грли́ч* (грлић); *гроздич* (гроздић); *ду́качич* (дукатић); *зуби́чи*; *ја́ричи*; *ка́менчич*,

Digitized by Google

ка́менчичи; *кључи́ч*; *коно́пчич*; *кончич*; *котли́ч*; *колчи́ч*; *крсти́ч*; *листи́ч*; *мужи́ч*; *ножи́ч*: Дода́јте ми бирножи́чи; — *обра́чич* (обрашчић); *опьнчичи*; *мушкьрчи́чи* (мушкарчићи); *пи́личи*: *попи́ч* (попић, игра); *пото́чич*; *девојчичи*; *па́сторчичи*; *прсти́чи*; *Попо́вичи*; *Стано́[j]ичи*; *прути́чи*; *ржњи́чи*; *сопи́чи*; *ши́льчич*; *вълочка́*; *скупочка́*, и т. д. Именица *домаћи́н* чује се и *домачи́н* поред чешћега *домаћи́н* и *домаји́н*.

Осим консонанта *џ* од *dj* има га и у страним речима: *џабе*; *џак*; *џьбљи́к* (џабалук); *џам* (прозор); *џьми́[j]а* (џамија); *аџи́[j]а*, *аџиль́к* (хаџилук); *ба́џа*; *о́џа*; *симиџи́[j]а*; *тутунџи́[j]а* (дуванџија). Или са страним наставком *-џија* у домаћим речима: *валџи́[j]а* (хвалиша); *ловџи́[j]а*; *мле́каџи[j]а*, и т. д. Кад се стеку *д* и *ж* заједно, дају *џ*: Узел сьм кошу́љу *оџену́-ву* (т. ј. *од-женý-ву*). — *Оџа́бу* крак (тј. *од-жа́бу*). — Ја сьм га *наџивє́л* (т. ј. *наджиє́л*), и т. д.

§ 6. Сугласник *дз* (s).

Глас *дз*, који се изговара као старо-словенско **s** или пољско *dz*, чује се доста добро у северно-тимочком дијалекту: *дзвездá* (звезда); *дзвер̄* (звер), *дзвéрка*, *дзвéрим се* (зверим се, плашим се); *дзвири́м* (гвирим); *дзу́рнем*: Да почи́стим со́бу-ву, да не *дзу́рне* не́ћи у њу; — *дзвек* (звек), *дзво́но*, *дзьвни́* (звони): Ве́руј, ку́ме, *дзьвни́* бу́ре; — *дзвьна́ра*, *дзвьньта́рка*; *дзид* (зид), *дзи́дам*, *одзи́дам*, *надзи́дам*, *подзи́дам*, *дзида́р*, *дзидина*; *дзе́бнем* (зебем), *одзе́бнем*, *надзе́бнем*, *одзебо́тина*; *дзе́дзам* (зезам); *дзьдзам*, *дзьдзнем* — (ударим, лупим): Кьд те *дзьдзнем*! — *дзе́рдзели[j]а* (зерзелија); *дзи́ља* (зиља), *дзи́льав*, *дзи́льим* и *дзильи́м*, *дзи́льча*; *дзиндзо́в* (зинзов); *дзи́пам* (зипам, скачем); *дзр̀кала* (зркала, очи); *надзи́рам* (назирам), *обдзи́рам се*, *зьдзи́рам*, *одзи́вам се*; *продзу́кнем* (прозукнем); *о́дзьм* (од земље), *по́дзьм*, али: *зем.ьа́* (или *земја́*), *у́зьм*, *на́зьм*,

Digitized by Google

пóзьм, и т. д.; *пéндзи[j]а* (пензија), и т. д. Махом је, као што се и из ових примера види, *дз* у почетку речи, и већина је случајева постала стицајем консонаната *д* и *з*, па се после *дз* пренело и на остале случајеве где нема *д*. У северно-тимочком дијалекту нема оваквих примера *рóдзи* (рози), *помóдзи* Бог! (помози); *дúздам* — дизам, и т. д. као што је то случај у суседном, загорском говору (на пр. у Н. Кориту), него већином *дз* стоји м. *з*, те је ово, свакако, млађа појава.

§ 7. Сугласник *j* у почетку и средини речи.

Ако после сугласника *j* дође самогласник *е*, понајвише се не изговара, напр *Евре́[j]ин* (Јеврејин, лат. Hebraeus); *Евре́йка*; *едúн* (један), *единá[j]ес* и *идинá[je]с*; *евтúка* (јевтика); *Елúшница* (Јелашница, село); *елéн* (јелен); *Елéнко*, *Елéна*; *езúк* (језик); *етрва* (јетрва); *ечмéн* (јечам, р. ячмéнь); *ендéк* (јендек, хендек); *етегáн* (јатаган); *естúк* (јастук); *енцúк* (јанџик); *ерúм* или *ерм* (јарам); *ешмáк* (јашмак, врста марамâ); *еребúца* (јаребица), итд. Али у подједнакој мери јављају се и облици с *j*: *јеж*; *Језáва*; *јéло*; *јéмьц*; *јéсен* (auctumnus) и *јесéн* (јасен, fraxinus): *једéм* (и *едéм*, *изедéм*); *јéцкам*; *јéцкорим*; *јéвтин* (грч. *εὔθηνος*); *Јéвта*, *Јевтúми[j]а* (грч. *Εὐθύμιος*), и т. д.

Испред осталих вокала (*а*, *о*, *у*) *j* се изговара: *Јакóв* (лат. Jacobus); *јáбука*; *јáсьн* (јасан); *Јáнко*; *Јовáн* (грч. *Ἰωαννης*) и *Ивáн* (према: *Јован*, *Јвáн*. *Ивáн*); *југ*; *јунáк*; *јунúц* (јунац); *jýтро*, *jýтре* (ст. сл. оуерѣ), па и *јулáр* м. *улáр*, *jýже* м. *уже*, *jýбав* м. *убав* (хубав).

Ако се *j* нађе између два тврда вокала, рачунајући у њих и полуглас (ъ), изговара се потпуно. Тако имамо:

а — ъ: *зáјък* (зец), *зáјьц*;

ъ — ъ: *зъjьм* (зајам);

а — а: *мајáл*; *Мајáл* съм се мнóго; — *утајáл се* (утајао се).

Digitized by Google

а — у: *и́грају, о́кају* (зову), *сти́скају, скакају, те́рају*: *Те́рају* си ц̏о́лку с мен.

о — а: *мојá, твојá, својá*; *стојáл сьм* (стојао сам), *бојáл се* (бојао се), *трóја* (троха).

о — ь: *њо́јьн* (њојан, њен).

о — у: *мојý, твојý, своју*; *бојý се*; *појý*, и т. д.

у — у: *ицýју* (псују); *тргýју*; *купýју*; *гýју*, и т. д.

Али, ако ово интервокално *ј* дође међу палаталне или бар између палаталног и непалаталног вокала, оно или испада сасвим или се изговара тако, да чини неку средину између *и* и *ј* (*i̯*), које се овде бележи са [*ј*]. Ако је од ових вокала један полувокал (ь), сматра се као тврд, непалаталан вокал, као што је напред речено. Примери:

а — е: *зна́[ј]ем* (знам): *Зна́[ј]е ча́пља где́[ј]е бла́то*; — *ла́[ј]е* (лаје): *Ла́[i]е* на дзве́зде; — *капа́[i]ечи* (капајући); *стиска́[ј]ечи*; *сна́[ј]е* и *снаје́* (снаха).

а — и: *пра́[ј]им* (правим); *оста́[ј]им* (оставим); *зьбьра́[ј][им* (заборавим); *опра́[ј]им* (оправим).

о — е: *по[ј]е́м* (појем, певам); *мо[ј]е́га, тво[ј]е́га, сво[ј]е́га, мо[i]е́му, тво[ј]е́му, сво[ј]е́му*; *мо[ј]е́, тво[ј]е́, сво[ј]е́*, и т. д.

о — и: *сто[ј]и́м* (стојим); *бо[ј]и́м се* (бојим се); *мои́, тво[ј]и́, сво[ј]и́*, али: *мо́и[ј]ьв, тво́и[ј]ьв*, и т. д.

у — е: *гý[ј]а, гý[ј]е*; *мýа, мý[ј]е*; *пла́дну[ј]ем* (пландујем); *пе́сту[ј]ем* (пестујем); *бо́лу[ј]ем* и *болý[ј]ем* (болујем), и т. д.

и — и. Између два *и* се никако *ј* не чује: *попади́ин* (попадијин); *суди́ин* (судијин); *Или́ин* (Илијин); *зми́ин* (змијин); *Анђели́ин* (Анђелијин), и т. д.; или: *зми́ица* (змијица). У говору, особито бржем, чује се од *ии — и̂*: *попади̂н, Или̂н, суди̂н, зми̂н, зми̂ца*, и т. д.

и — а: све именице на *-ија* (т. ј. *и[ј]а*): *Или́[ј]а* (Илија); *суди́[ј]а*; *дувьници́[ј]а*; *ме[ј]ьници́[ј]а*; *зми[ј]а́*; *Анђели́ја*; *рти́[ј]а*; *зьви́[ј]ам*; *ови́[ј]ам*; *ии[ј]а́н*, и т. д.

Digitized by Google

и — о: вокатив једн. од супстантива на *-и[ј]а*: *зми́[ј]о* (змијо); *судѝ[ј]о*; *Анђели́[ј]о*; *Или́[ј]о*, и т. д.

и — ъ: датив множине од демонстративних прономина: *ови́[ј]ьм* (овима); *ти́[ј]ьм* (тима); *они́[ј]ьм* (снима), и т. д.; или између адјектива и адјективних речи и постпозитивнога члана: *до́бри[ј]ьв, до́бри[ј]ьт, до́бри[ј]ьн; трéћи[ј]ьв, трéћи[ј]ьт, трéћи[ј]н*; *мо́и[ј]ьв, тво́и[ј]ьт, његó ви[ј]ьв*, и т. д.

и — у: акуз. једнине од супстантива на *-и́[ј]а* у номинативу једнине: *зми[ј]ѝ́* (змију); *судѝ́[ј]у*; *ртѝ́[ј]у*, 3. pl. praes. *вѝ́[ј]у* (вију); *бѝ́[ј]у*; *пољѝ́[ј]у* и т. д.

и — е: номинатив множине од супстантива на *-и[ј]а*: *зми́[ј]е* (змије); *судѝ́[ј]е, слóбодѝ́[ј]е*, и т. д., или: *пѝ́јем* (пијем); *бѝ́јем*; *лѝ́јем*; *шѝ́[ј]ем*, и т. д.

е — е. Између њих се *ј* чује врло ретко: *нéв* (неје, није): *смеém се* (смејем се); *памтéечи, седéечи* (седећи); *Евре́[ј]ин, Евре́е*; *дре́[ј]а* pl. *дуéе*, и т. д. У бржем говору од *éе* чује се *ê*: *пантêчи, седêчи, лежêчи*; поред *грéем се* — *грêм се*; поред *Евре́е, дре́е* има *Евре́, дре́*, и т. д. Тако исто, ако се претходна реч завршује са *е* а друга почиње са *е* (пошто *ј* у почетку речи отпадне): *Одóкле - е* овђ̑ човéк? т.ј. *одóклē*. — *Мо[ј]é - е* детé, т.ј. *мој[]ê*, и т. д. — Од *éе* чује се често једно *е* са слабим дугим акцентом (*é*): *смéм - се, смеém се*; *нé дошьл* поред *неé дошьл*, и т. д.

е — о: *зме[ј]овѝ́т* (од *змеј*, змај, рус. *змѣй*), али: *греовьи* (грехован, грешан).

е — а: *лé[ј]а* и *ле[ј]а́* (леха); *мáче[ј]а* (мањеха); *те[ј]а́л* (хтео); *сме[ј]а́л* (смео); *беле[ј]а́л* (белео); *живе[ј]а́л* (живео), и т. д.

е — у: *лé[ј]у* (леху); *блејý* (блеје); *белéју се* (беле се): Трѝ се снéга нá-планин *белé[ј]у*, и т. д.

е — и: *Евре́[ј]ин* (Јеврејин).

е — ь: *ме[ј]ьнцѝ́[ј]а* (механција).

Digitized by Google

§ 8. Сугласник *л*.

Сугласник *л* на крају речи или слога није претворен у *о*: *зьлва*, *зьлвица* (заова, заовица); *чúсьлница* (чисаоница); *понедéлник* (понедеоник); од *кольц* има *два колцá* pl. *кóлци*; *пáльц* pl. *пáлци*; *бóльн* pl. *бóлни*; *свúлне* ћите; *сúлно* рýво; *пóлноч* (поноћ); *жáлба*; *бúлце*: *Бúлца* су му страторóва; — *кáлни* друмове; *болњáво* детé; *котьл* (котао); *пéпел* (пепео); *вúтьл* (витао); *орьл* (орао); *петьл* (петао); *сврдьл* (сврдао); *тил* (потиљак, ст. сл. тылъ); *дел*, *сол*, *вол*, *бел*, *цел*, и т. д. У прошастим придевима: *ишьл* — ишао; *дошьл* — дошао; *бил* — био; *видéл* — видео; *пођинýл* — *пођúбьл* — погинуо; *усьл* — усахао; *живéл* — живео; *читáл* — читао; *писáл* — писао, и т. д. и т. д. У народним песмама може се наћи *о* м. *л*, али је оно ту ради стиха или са стране унесено (т. ј. са песмом дошао и готов облик на *о*).

§ 9. Сугласник *с*.

Сугласник *с* у завршетку *-ски*, *-ска*. *-ско* изговара се као *ц*: *вúнцки сýдове*, *свинцкú опúци*, *лáнцка гóдина*, *вúнцко бýре*, *свúнцко мéсо*, *латúнцко размúрно*, и т. д.; али ако се *к* палатализира, *с* се не претвара у *ц*: *вúњсћи*, *свúњсћи*, *волóвсћи*, и т. д. У основи пак *ск* остаје: *скóруша* — оскоруша; *кóска* — кост; *скубéм* — скубем, чупам; *скóчим*; *скýкнем*, и т. д.

Тако и у групи *ис* изговара се *с* као *ц*: од *иьс* pl. *ици*, nom. sing. *ицéто*, pl. *ицéта*; *ицý*[*ј*]*ем* — псујем; *липцý*[*ј*]*ем* — липсујем; *стипца* — стипса (грч. *στυφός*); *рáпцали*[*ј*]*а* — рапсалија (врста пшенице), и т. д. Можда је отуда *цькло*, т. ј. од *стькло* постало *сткло*, одакле *скло* — *цкло* и *цькло*, или је простом метатезом сугласника *ст* и *тс* постало *цькло*.

Digitized by Google

§ 10. Сугласник *ф*.

Место консонанта *ф* редовно се чује *в*: *вишéк* — фишек; *вишеклú*[j]*а* — фишеклија; *вурýна* — фуруна; *Стéван* — Стефан (грч. **Στέφανος**); *Трúвун* — Трифун (грч. **Τρύφων**); *Јóсив* (грч. **Ἰωσήφ**); *васýљ* — пасуљ (лат. phaseolus); *Вúлип* — Филип (грч. **Φίλιππος**); *вес* — фес, ит.д.

§ 11. Сугласник *х*.

Сугласник *х* у северно-тимочком дијалекту не чује се: *валá* — хвала; *вет* — стар (ст. сл. ветъхъ); *сúнем* — сахнем; *усúнем* — усахнем; *исúнем* — исахнем, *пресúнем* — пресахнем; *ром* — хром; *рóмем* — храмљем; *одúнем* — одахнем: Дај да *одúнем* малко; — *óчу* — хоћу; *óте* — хоће, *ўбав* — хубав; *ајдýк* — хајдук; *áлуга* — халуга; *аљúна* — хаљина; *ртú*[j]*а* — хартија; *бл̣á* — буха (ст. сл. блъха); *грáбр* — грахор; *греотá* — грехота; *лад* — хлад; *љљевúна* — хладовина; *лáдљн* — хладан; *сиромá* — сиромах; *снаá*, *снâ* — снаха (ст. сл. снъха), и т. д. У неким се речима чује место *х* — *j* (*i*), *в* или *к*: а) *дрé*[j]*а* — дреха (хаљина); *мej* — мех (ст. сл. мѣхъ); *мé*[j]*ур* — мехур (ст. сл. мѣхырь); *Влá*[j]*ињa* — Влахиња; *мáче*[j]*а* — маћеха; *ме*[j]*ьнúй*[j]*а* — механција; *грej* — грех (ст. сл. грѣхъ); *орej* — орах (ст. сл. орѣхъ), pl. *орéси*; *стрé*[j]*а* — стреха (ст. сл. стрѣха); *трóја* — троха; *ћú*[j]*ьвица* — кихавица; б) *глув* — глух (ст. сл. глоухъ); *глувáк* — глухаћ; *дувáн* — духан; *дувьнúја* — дуванџија; *кожýв* — кожух; *мýва* — муха, pl. *мý*[j]*е*; *óчув* — очух; *пастýв* — пастух; *рýво* — рухо; *сóва* — соха; *сув* — сух (ст. сл. соухъ); *ýво* — ухо, и т. д. и в) *пáзука* — пазуха (ст. сл. пазоуха), pl. *пáзуће*; *прúкот* — приход; *Микáјло* — Михаило; *дук* — дух, и т. д.

§ 12. Јотовање сугласника *б*, *п*, *в* и *м*.

Ако после уснених сугласника *б*, *п*, *в* и *м* дође *j* (старији: *бьj*, *пьj*, *вьj*, *мьj*), онда се не умеће између њих

Digitized by Google

л: *го́лубје* — голубље; *гро́бје* — гробље; *жа́бјак* — жабљак; *ро́бје* — робље: Туј се ју́трос *ро́бје* прода́ваше; *сно́је* — сноље; *дивја́к* — дивљак; *дивја́ка* — дивљака (крушка); *дивје́тина* — дивљетина; *дивјина́* — дивљина; *дрвје* — дрвље; *здра́вје* — здравље: *Здра́вје се́лу* а по́диг у сто́ку! — *узгла́вје* — узглавље; *раздру́мје* — раздрумље: Зако́пајте ме на друм на *раздру́мје*; — *Поло́мје* — Поломље: *Поло́мје* га поломи́ло! — *у́мје* — умље и т. д. Ако ли после *б*, *п*, *в* и *м* дође *ј* од *и*, онда *ј* сасвим отпада: *зо́бем* — зобљем; *љу́бен* — љубљен: *зарбен* — заробљен; *исту́пен* — иступљен; *ку́пен* — купљен; *истро́вен* — истровљен; *ро́мем* — храмљем, и т. д. као што има и: *пла́тен* — плаћен: *гра́ден* — грађен; *мла́тен* — млаћен; *нађи́тен* — накићен; *ора́тен* — праћен; *мо́лен* — мољен; *моле́ње* — мољење: *со́лен* — сољен; *ва́лен* — ваљен; *гр̀лен* — грљен, и т. д.

§ 13. Дентали *д* и *т*.

У групама сугласничким *зд*, *ст*, *жд*, *шт* на крају речи крајњи сугласници (д, т) отпадају: *бо́лес* — болест; *брес* — брест; *пос* — пост (нем. Fasten); *крс* — крст (грч. *Χριστός*); *чис* — чист; *гус* — густ; *прос* — прост; *радос* — радост; *мъс* — мастика (ст. сл. мъстъ, лат. mustum); *жа́лос* — жалост; *ра́динос* — радиност; *т̨ъс* — туст; *чврс* — чврст; *вещ* — вешт; *гроз* — грозд; *дъж* — дажд, али место *мас* — маст има *маз* (ст. сл. масть), м. *нарас* — нâрâст — има *нере́з* по простонародној етимологији (т. ј. није *резан*, шкопљен, уштројен). Према *пос* — постове, *крс* — *кр̀стове* има и *глас* — *гла́стове*, *клас* — *кла́стове*, и т. д. — При грађењу нових речи разним наставцима узимају се крње основе (без *д* и *т*): *ра́досьн* м. *радостьн* — радостан; *бо́лесьн* — болестан; *жа́лосьн* — жалостан; *средопо́сје* — средопошће; *гро́зје* и *гро́зје* — грожђе; *гво́зје* и *гво́зје* — гвожђе; *раскр̀сје* — оаскршће; *ли́сје* — лишће, и т. д.

Digitized by Google

Групе сугласника *дс* и *тс* дају увек *ц*, па било да су у истој речи или да један сугласник припада једној а други другој, идућој речи: *оцу́тра* — јутрос, постало из *од* + *с* + *утра*; *оце́кьл сьм* — одсекао сам; *Кьцьм дошьл...* — кад сам дошао; — оцьг — од сада, т. ј. од — сьг; *у срецьло́* — у сред села; *гра́цки* — градски; *госпо́цки* — господски; *бога́цтво* — богатство; *кме́цтво* и *кмецтво́* — кметство; *прокле́цтво* — проклетство; *бра́цки* — братски, и т. д.

§ 14. Неколико група сугласничких.

а) Група сугласника *стр* у *о́стьр* — *о́стра* *о́стро* — оштар, оштра, оштро; *остри́ло* — оштрило; *о́стрим* — оштрим; *стро́[ј]им* — штројим (или *ско́пим* — шкопим) држи се још доследно свуда.

б) У групи сугласника *дл* испада *-д*: *крал* — *крала*; *уво́л* — *уво́ла*, и т. д. али има случајева где и не испада: *се́дьл* — *се́дла* — *се́дло* — сео, села... као год што не испада у *седло́* (sella). Тако исто не испада *д* и у прошастом придеву глагола *пасти*: *па́дьл* — *па́дла* — *па́дло* — пао, пала.

в) У групи сугласника *шч* испада *ш*: *пу́чица* — пушчица; *кру́чица* — крушчица; *кочи́на* — кошчина (од *коск* + *ина*), *болечи́на* — болешчина и *болешти́на* и т. д.

г) *В* у групи *вљ* испада: *оипра́љам* — оправљам; *зьбьра́љам* — заборављам; *сьста́љам* — састављам; *заба́љим* — забављам; *ръста́љам* — растављам; *наста́љам* — настављам; *благоси́љам* м. *благосивљам, и т. д.

д) Групе сугласника *жј*, *рј*, *зј* и *сј* држе се: *ору́жје*; *му́жје*; *Загу́рје*; *де́верје*; *гро́зје*; *ло́зје*; *гво́зје*; *кла́сје*; *тр́сје*; *средопо́сје*; *рьскр́сје* и т. д. Код групе сугласника *зј* најчешће наступа метатеза: *ло́јзе*; *гројзе*; *гво́јзе*; *Ко́јза* Падина; *ко́јзе* месо, али увек само *ко́зина* (козлина), *пра́зи* лук (прäс, грч. *πράσον*). У групи *чј* и *шј* испада *ј*: *Зу́-*

Digitized by Google

ниче — Зуничје; *лисúчи óпъш*; *лисúча кóжа*; *кокóше јујцé*; *кокóши, кокóша*, и т. д.

ђ) Сугласник *и* у групама *ит, иш, ич* у почетку речи испада: *тúца* — птица; *чьнúца* и *ченúца* — пшеница; *челá* — пчела (ст. сл. бъчела).

е) *Ш* у школа изговара се *ч*: *чкóла*.

Акценат.

У северно-тимочком дијалекту има један акценат, који одговара штокавском оштром (˚) акценту. По месту, на коме се налази, он нам пружа слику старијега стања, те се отуда он може налазити на сваком слогу, па, дакле, и на завршном. Да се ово боље види, ево примера:

а) код именица мушкога рода: *котьл* — кòтао; *језúк* — јèзик; *дрвáр* — дрвар; *момьк* — мòмак; *бирóв* — бúров; *венúц* — вéнац; *врьпúц* — врáбац; *јунúц* — јýнац; *кокóль* — кýколь; *лењúвьц* — лèњивац; *побрáтим* — пòбратим; *поóчим* — пòочим; *сељáнин* — сèљанин; *учúтель* — учитељ, и т. д. Именице на *-ар* и *-ак*, као што су: *весељáк* — весèљак; *воденьáк* — водèњак; *тополькáк* — топòљак; *говедáр* — говèдар; *гребенáр* — гребéнар; *клепегáр* — клепèтар; *кокошáр, решетáр*, и т. д. које имају правилно очуван старији (по месту) акценат, привукле су акцентом и остале именице на *-ак* и *-ар*, те: *годишњáк* (м. **годúшњак*) — гòдишњак; *чьбрьњáк, црквењáк, конопљáк, буњиштáр* (м. **буњúштар*) — бýњиштар, *граничáр, кобилáр, кожувáр*, и т. д. Мимо очекивања (према штокавском акценту) има: *óгањ* — òган; *зáбран* — зáбран; *љúљак* — љúљак; *нáкит* — нáкит; *нáрод* — нáрод; *пýпак* — пýпак; *грађáнин* — грàђанин; *душмáнин* — дýшманин; *веренúк* — вèреник; *гороцвéт* — гòроцвет; *имењáк* — имењак; *надничáр* — нàдничар; *самотóк* — сàмоток.

б) код именица средњега рода: *бедрó* — *бèдро* (мн. *бéдра*); *ведрó* — вèдро; *гњездó* — гњéздо (мн. *гњéзда*);

Digitized by Google

дете́ — де́те; *лице́* — ли́це; *цревó* — цре́во; *бели́ло* — бѐлило; *венча́ње* — вѐнчање; *говéдо* — гòведо; *клепа́ло* — клѐпало; *влъкъньцé* — влака̀нце; *сироче́* — *сирóче*; *подрекло́* — поре́кло, и т. д.

в) код именица женскога рода: *бла́* — бу̏ха; *вода́* — во̀да; гора́, *дъска́*, *игла́*, *брада́* — бра́да; *браздá*, *вала́*, *душа́*, *овца́*, *дзвездá*, *верíга* — вѐрига, *кобúла*, *кошу́ља*, *кудéља*, *лопáта*, *белинá* — белúна, *врлинá*, *висинá*, *тишинá*, *главóња* — гла́воња, *прилúка* — прúлика, и. т. д.

Именице са јаким акцентима у штокавштини, у средње-тимочком дијалекту имају акценат на истом слогу.

Ако акценат није у почетку или на крају речи, чује се каткада место јаког и слаб кратак (благ) акценат, те се каже на пр. *рукьвúца* и *рукьвúца*, *водьнúца* и *водьнúца*, *коња̂-вога* и *коња̀-вога*, *детѐ-то* и *детѐ-то*, *жена̂-ва* и *жена̀-ва* и т. д. Али је, као што је речено, свуда, огромном већином, ˆ (свуда га обележавам са ´ акценат).

Других акцената нема као што се и дужина вокала (квантитет) свуда изгубила. Има само неколико случајева, где се контракцијом вокала, особито у бржем говору, чују и други акценти ˆ и ´. Такви су примери: *судúн*, *попадúн* поред *судúин*, *попадúин*; или: *змúца* (поред *змиúца*); *седéчи* поред *седéечи*; *дрéе* поред *дрéе*, *Еврéе* поред *Еврéе*; или од *еé* постаје *é* (са слабим другим акцентом): *Нé-ти-дал*, поред: *Нéé-ти-дал*, и т. д. (в. § 7. стр. 381—382).

Облици.

I. Именице.

Из деклинације свих основа, што је на реду, видеће се како је деклинација јако ослабљена, да не кажем сасвим уништена. А није ни чудо када се има на уму да је овај крај у историјском животу српскога

Digitized by Google

народа био дуго упућен на заједницу са Бугарима, чиј је језик још појачао деструкцију деклинације, која се видно опажа и у говорима, где је боље очувана деклинација. Ипак, овај ће преглед показати, поред осталога, и то како се у овом дијалекту није изгубило свако осећање деклинације. Напротив, видеће се, на пр. код *о-јо* и *а-ја* основа, да је осећање деклинације доста јако јер у једнини има три, па и четири падежа, али у множини само један. Недостатак изгубљених облика надокнађује се у једнини предлозима са четвртим падежем једнине а у множини номинативом множине и предлозима. Ево зато неколико примера: Црквáрка рéкла *на нáшега Мáрка* да че ýмре. — Тéрају си цолку *с поцá*. — *На-планин* се снег белéе. — *На онýј се стрáну* сл̣нце рáца. — *Прет кýмове* појý певúце. — Бајáла му бáба *од áле*. — Венѣц *од здрáвьц*. — Дошѣл *ис-палáнку*. — Глéдам *кьм* (или *кьмто*) *сьлó*. — *На овчарé* óвце полицáле. — Йде *од град до град*. — Лежú *на ливáду*. — Променúли смо кóњи *сьс Цúгање*. — *Од говéдо* пóлудо, и т. д. — Уз именице које значе меру и количину, именица долази или у номинатив једнине или у номинатив множине: *цак орéси, аршúн клáшње, лáкът алъ̂тно*, и т. д. Има доста остатака старије деклинације, али су данас они само adverbia: *нóчу, дѣњу, нóчом, дѣњом; вéчером, jýтром, лéти, зúми, jéсени, прóлети*, и т. д.

Али ја хотимице избегавам примере из народних песама. За дијалектолошка испитивања је много згоднији народни *говор* него ли што су његове *песме*, у којима има или петрефактних облика или облика, који су заједно с песмом унесени са стране, те нам увек не представљају верно огледало народнога говора. Примећује се ово да се у песми, која уђе са стране, гласовни закони у новој области доследно примене, док се облици, из метричких разлога, махом држе. И ако се, дакле, зна да се примерима из народних песама много не ра-

Digitized by Google

свеtљује стање једнога дијалекта, ипак ћу изнети неколико примера из њих, те да се види како, поред поменутих примера за деклинацију, има и оваких:

Рома́ни[j]а *ра́зговора* не́ма. —
Једно́ ми је А́са *од Види́на*. —
Ви́ла Ја́на, дра́го, зеле́н вењц
Од боси́љка, дра́го, *грана́тога*
И *од сми́ља*, дра́го, *кита́тога*. —
Кот-*кла́дњца* мо́ма и неве́ста. —
Бори́ка *бо́ру* гово́ри. —
Да оме́сим *бра́ту* плетени́це. —
Куј рьзби́[j]е *гра́ду* вра́та. —
Зь[ъ]пь[ъ]ли́ла го́ру *горо́цветом*
А гради́ну бели-струк-*боси́љком*. —
Куј ми си́ноч *дво́ром* ми́ну? —
Што не грее́ш *ца́ру* на вече́ру,
Тиње гре́еш *ајду́ком* по го́ру? —
Гле́дај, љу́бо, *не́бу у о́блаке*. — и т. д. и т. д.

A.

o-jo — промена.

а. Мушког рода.

Sing. nom.	*јуна́ц*	acc. *јунца́*	voc. *ју́нче*	Pl. *ју́нци*
—	*рак*	— *ра́ка*	— *ра́че*	— *ра́ци*.
—	*кум*	— *ку́ма*	— *ку́ме*	— *ку́мове*
—	*овча́р*	— *овчара́*	— *овча́ре*	— *овчаре́*
—	*гос*	— *го́ста*	— *го́сте*	— *го́сти* и *го́сје*
—	*зуб*	— *зу́б*	— *зу́бе*	— *зу́бове*

У једнини код именица што живо значе има увек три падежа: номинатив, акузатив и вокатив, а у множини један (номинатив). Именице што значе нешто мртво (ствар), у једнини имају номинатив и вокатив, у множини, такође, само номинатив. Остали се падежи замењују у једнини акузативом и предлозима, а у множини номинативом множине и предлозима.

Digitized by Google

Ако се отпадањем полугласа с краја речи десе два сугласника на крају, које је тешко изговорити, онда се у номинативу једнине раздвајају полугласом („непостојаним“ ь), који се у осталим падежима губи:

орьл — орла́ — о́рле — орло́ве
котьл — — ко́тле — котло́ве
петьл — петла́ — пе́тле — петло́ве
Пе́тър — Пе́тра — Пе́тре — и т. д.

Сугласник *л*, како на крају речи тако и на крају слога, остаје непромењен: *вол, со́кол, колиц — ко́лци*, итд.

Све *јо-* основе на *-е, -иje, -оје*, прешле су *а-ја* основама: *Глигóри*[ј]*а* (грч. *Γρηγόριος*); *Алúмпи*[ј]*а* (*Αλύπιος*); *Димúтри*[ј]*а* (Demetrius); *Јевтúми*[ј]*а* (*Εὐθύμιος*); *Бóрђа* (*Γεώργιος*); *Мúлоја*; *Стáноја* и т. д.

Уз просте бројеве 2, 3, 4, 5... и т. д. именица долази у стари дуални облик за nom. ак. и вок. на *а*: Имам *дéсет ара́ста* на óбе рýће. — Имам *пет сúна* и две дьштерјé. — Чекају *пет човека*. — Имам *пет зýба* поквáрена, и т. д. Сасвим је ретко да уз поменуте бројеве дође номинатив множине: *шес човéци, седом овчáре*, и т. д. Кад уз просте бројеве дође *пут*, не мења се: *двá-пут* или *два-пýт, трú-пут* и *три-пýт, четирú-пут, пет-пýт*, и т. д.

У вокативу једнине је једини наставак *е* како код *о* тако и код *јо-* основа: *зуб — зýбе, брат — брáте*, али и: *Мúлош — Мúлоше, краљ — крáље, коњ — кóње*. Именице на *г* и *к* претварају: *г* у *ж* а *к* у *ч*: *Бог — Бóже, јунáк — јунáче*. Тако и именице на *ц* претварају *ц* у *ч*: *тењц — тéнче, јуњц — јýнче*, и неке на *з* претварају *з* у *ж*: *кнез — кнéже*.

Номинатив множине од ових основа износи нам занимљиву мешавину од различитих основа. На првом месту, заступљен је номинатив на *и* од *о-јо-* основа: *зуби, јýнци* (и *јунцú*), па номинатив од *й-осн.*, *і-осн.*

Digitized by Google

и консонантских основа. Често једна иста реч код једног истог лица може се чути у номинативу pl. са више наставака, на пр. *дéвер* pl. *дéвври, дéверови* и *дéверје*. Да прегледамо све наставке:

Наставак *и* је обичан. Испред њега се грлени *г, к, х* претварају у дентале: *г* у *з*, *к* у *ц* а *х* у *с*: *рог — рóзи, вл̥к — вл̥ци, орéј* (орах, ст. сл. орахъ и орѣхъ), — *орéси*. Вредно је истаћи множину ово неколико именица: *човéк — човéци* поред *људе* (по *і*- осн.); *пýпољак — пýпољци момúк — мóмци; јестúк — јестúци; мéсец — мéсеци; кукољúц — кукољцú; мртвúц — мртвцú* и *мртвцú*: *пóвас — пóвеси: пас — пси* (обичније *пцéта*), и т. д.

Једносложне речи, а понеке и двосложне, имају у множини наставак *-ове* из старијих *й*-основа, које су прешле амо заједно с тим својим наставком. Према старијем *сúнове, волóве* имају тај наставак данас на пр. и ове основе: *двор — двóрове; сват — сватове:* Дошлú ми *сватове; свет — светове; вéтар — вéтрове:* Дýвају сйлни *вéтрове; — траг — трáгове:* Врни се на *трáгове; — кум — кýмове:* Поодéте си, *кýмове; — друг — дрýгове; смрад — смрáдове; клин — клúнове:* Пáтим од *клúнове; крс — крстове:* Попьдáли *крстове* на-зьм; — *друм — дрýмове; гóлуб — гóлубове:* Летé *гóлубове; — сóкол — сóколове; гáвран — гáвранове* (и *гáврање*); *јáстреб — јáстребове*, и т. д. *Јо*- основе имају и *-ове* и *-еве*, али чешће *-ове: чéшаљ — чешљóве* и *чешљéве; нож — ножóве* и *ножéве; л̥ж — л̥жове* и *л̥жеве; муж — мýжове, мýжеве, мужéве* и *мýжје; змај — змé*[*j*]*ове; грај — грé*[*j*]*ове*. Али, место овога наставка има и новији на *-ови* (*-еви*), што је управо контаминован облик из *о-јо* и *й*- основа: *сват — сватови; дар — дáрови; студ — стýдови; јад — јáдови; краљ — крáљеви*. Према *крáљеви* и *краљóве* има и *дедóве* и *дедéви, ујнóве* и *ујнéви*. — Неке пак једносложне речи имају номинатив множине само

Digitized by Google

ија *-и*: *коњ — кóњи*; *прс — прсти*; *ђак — ђáци*; *рак — рáци*; *крак — крáци*, и т. д.

Све *і*-основе мушкога рода прешле су променом *о-јо*-основама, па су неке донеле и свој наставак из номинатива множине: *црв — цр̀вје* (ст. сл. чрѣвь): Изéли га *цр̀вје*; *гос — гóсје*: Кнóчи че ми дóјду *гóсје*. — Али их већина има наставак од *о-јо* и од *ŭ-* основа: *прс — прсти*; *крс — крстú* и *крстове*; *иут — иýтове*; *гóлуб — гóлуби* и *гóлубове*, али и: *гóлубје*: Долетéше *гóлубје* на крстúне; *зет — зéтове* (ст. сл. зѧть); *лáкът — лáкти* и *лáктове* (ст. сл. лакъть); *нóкът — нóкти* (ст. сл. ногъть); *óгањ — огњóве* и *огњéве* (ст. сл. огнь), и т. д.

У српском језику врло рано *јо-* основе, особито на *-тељ*, добиле су наставак од *і-* основа *ије*: *мȕчителије, ковачије, мȕжије*, а према њима и *о-* основе: *калȕгерије, латинúје, икономије*. То је трајало до краја XV века. У наставку *-ије* могло је *и* ослабити у ъ, па испасти: *прија̀теље, мȕжье, поклисаре*, и т. д. где је *ј* могло јотовати сугласнике испред себе. Тако у старијим споменицима нашега народа.[1]) Али се ова појава налази и данас у северно-тимочком дијалекту. Именице на *-тељ*, поред наставка *и*, имају и завршетак *е (је)*: *учúтељ — учúтеље* и *учúтељи*; *арú[ј]етељ — арú[ј]етеље* и *арú[ј]етељи*; *родúтељ — родúтеље* и *родúтељи*; *старáтељ — старáтеље* и *старáтељи*, и т. д. Завршетак *-е* није из консонантских основа, као што ће се видети из ових примера: *муж — мȕжје*: *Мȕжје* ни отишлú у Влáшко; *ковáч — ковачé* (*ј* после *ч* испада, као и у: *Зȕниче* м. **Зȕничје*); *дóктур — дóктурје*: Дошлú *дóктурје* у сьлó да бодȕ боћúње на дéцу; — *дéвер — дéверје*: Тој су ми ручни *дéверје*; — *пóдрум — пóдрумје*: У нáши *подрумје* нéма сьг пи[ј]ьлúк; *ћилúм — ћилúмје*: Простр̀ше му свúлни *ћилúмје*, и т. д. Именице на *-ин* и *-јанин*

[1]) Даничић, *Историја облика*, с. 60—61.

Digitized by Google

одбацују *-ин*, па добијају завршетак *-је* од *i-* основа: *Србин — Србље*; *Бу́гарин — Бу́гарје* и *Бу́гаре*; *ка́вурин — ка́вурје*: Ми смо *ка́вурје*; *пьнду́рин — пьнду́рје*: Врза́ли га *пьнду́рје*; *сељанин — сељање* (од **сељан-је*): Збра́ли се *сељање* у о́пштину; — *товáн — товањé*; *комúн — комињé* (тал. cammino): На *комињé* се ту́рају ква́чhe от ки́шу; *је́сен — јесе́ње*: Туде́ рьстý *јесе́ње*; *душма́нин — душма́ње*: Уморúли га *душма́ње*; *Ја́ковчанин — Ја́ковчање*: Дошлú *Ја́ковчање* у суд; — *оглеца́нин — оглеца́ње*: Иду *оглеца́ње*: — *пала́нчанин — пала́нчање*: Дошлú трго́вци *пала́нчање*; — *етегáн — етегањé* (јатаган); *граца́нин — граца́ње*; *пујáн — пујањé* (hуран); *по́кльен — по́кльење*: Донéли смо у́бави *по́кльење* (поклоне); *съ"мýн — съ"мýње* и *съ"мињé*; *клин — клúње*; *гáрван — гáрване*: Грáчу *гáрване*, че пáдне снег; *лúмун* (тал. limone) — *лúмуње*; *ћéстен — ћéстење*: Узрéли *ћéстење*; *сóкол — сóколе*, и т. д.

Али док је код напред поменутих речи наставак *је* (од *-ие*), дотле је код именица на *-ар* завршетак *-е*: *овчáр — овчарé*. Све су оне окситоне, како у једнини тако и у множини. Свакако је овај завршетак од консонантских основа, а сумњиво од *i-* основа (па да је *j* испало!): *дýвар* — дýваре или *дуварé* или *дýвари*; *жетвáр — жетварé*: Дошлú *жетварé* йс-поље; *црквáр — црквареé*; *брдáр — брдарé*; *воловáр — воловарé*; *говедáр — говедарé*; *козáр — козарé*; *свинáр — свинарé*; *дрвáр — дрварé*; *гајдáр — гајдарé*; *другáр — другарé*, и т. д. поред ређих обрика на *и*: *жетварú*, *воловарú*, *говедарú*, *козарú*, *свинарú*, *другарú*, и т. д.

Нагласак је код *о-јо-* основа у највише случајева у свима облицима на оном слогу на коме је и у номинативу једнине: *зýб — зýбе — зýбове*. Али у *коњ* акузатив (одн. генитив) гласи *коња́* (према новијем Вук. *кдњ — кдња*), где је стари акценат потпуно очуван.

Digitized by Google

Тако и од *поп* акузатив једнине има *попа́* (према Вук. *пди* — *пдаа*), pl. *попо́ве*. Од *топ* има два *топа́*. У вокативу једнине има: *ко́ње*, *то́пе*, *ко́ње*. Од *краљ* акузатив јед. има *кра́ља* м. *краља́* (према Вук. *кра̑љ* — *кра́ља*), nom. pl. *краље́ве* али *кра́љове*. Двосложне окситонске основе већином остају такве у свима облицима сем вокатива једнине, где је акценат на претпоследњем слогу. Особито ваља истаћи именице на *-а́р* и *-ьц*, као:

а) *-а́р:*

Sing. nom. *дрва́р* accus. *дрвара́* voc. *дрва́ре* Pl. *дрваре́*
— *крчма́р* — *крчмара́* — *крчма́ре* — *крчмаре́*
— *овча́р* — *овчара́* — *овча́ре* — *овчаре́*
— *свина́р* — *свинара́* — *свина́ре* — *свинаре́*
— *воловáр* — *воловара́* — *воловáре* — *воловаре́*
— *говедáр* — *говедара́* — *говедáре* — *говедаре́*

и т. д.

б) *-ьц:*

Sing. nom. *јуньц* accus. *јунца́* voc. *ју́нче* Pl. *јунци́* и *ју́нци*
— *сивьц* — *сивца́* — *си́вче* — *сивци́*
— *дуњьц* два *дуњца́* — *ду́њче* — *дуњци́*
— *зубьц* — *зупца́* — *зу́пче* — *зупци́*
— *ровьц* — *ровца́* — *ро́вче* — *ровци́*
— *слепьц* — *слепца́* — *сле́пче* — *слепци*, и т. д.

Акценат у номинативу множине, по новијем, може бити код ових именица и на претпоследњем слогу: *дрва́ре*, *крчма́ре*, или: *дрва́ри*, *крчма́ри*, ..*ју́нци*, *си́вци*, *ду́њци*, итд. али од *јунак* accus. sing. *јунака́* (према Вук. *ју̑нак* — *јунака*), nom. pl. само *јунаци*; *чира́к* — *чира́ци*, итд.

б) Средњега — рода.

Једн. *сло́* Мн. *се́ла*.
— *по́ље* — *по́ља*.

Ове (o-jo-) основе средњега рода имају само два облика: један за једнину и један за множину. Неке

Digitized by Google

основе могу имати гдекад множину и по консонантским основама средњега рода: од *сл̥нце* поред *сл̥нца* чује се и *сл̥нцета*; од *ме́сто* поред *ме́ста* и *ме́стета*. Обрнуто: од *дрво́* поред *дрве́та* има и *дрвја* (контаминован облик од *дрвје* и *дрва*) и *дрва*. Ретко се чује од *ко́ло* — *колетй́*[j]*а*. Од *о́ко* и *у́во*, првобитно консонантских основа. за номинатив множине има дуални облик по *i*-основама: *о́чи* и *у́ши*: *Очи* ми; *мо*[j]*е́ о́чи, у́ши*, али и: *мо*[j]*й о́чи, у́ши*. Неке пак консонантске основе множином прешле су овим основама: *те́ло* — *те́ла*; *чу́до* — *чу́да*, *не́бо* — *не́ба*. Тако и: *ра́мо* и *ра́ме* (ст. сл. рамѧ), али множ. *ра́мена*.

Облици од *ју́тро* и *ле́то*: *ју́тре* (сутра, ст. сл. *оутрѣ*), *ле́ти, ле́тос, ле́тоска* управо су данас adverbia, као и *оцу́тра* — јутрос (од + с + утра). Место *плече* — плеће (ст. сл. *илеште*) има *иле́чка*, по *a*- основама. Као pluralia tantum ваља поменути: *ја́сла* — јасле; *цы́кла* — наочари (цакла), *ла́гала* у: Ако ми *ба́ба* умре́ла, *ла́гала* ми неé однéла.

Не само уз бројеве 2, 3 и 4 него и уз бројеве веће од четири именица добија стари дуални облик на *а*: на *те́*[j]*а две ме́ста*, или: на *ти́*[j]*а две ме́ста*; *пет се́ла*; *се́дом вла́кна*; *две́-ста, три́ ста*. — *Две́* ми *очи!* (заклетва). Тако и уз *оба*: На *о́бе ме́ста*.

Окситонске основе у вокативу једнине и множине постају парокситонске. То вреди особито за двосложне речи: *сло́* — *се́ла*; *влъкно́* — *вла́кна*; *цвъкло́* — *цве́кла* (грч *σεῦκλον, σεῦτλον*); *лице́* — *ли́ца*; *гнездо́* (и *гнъздо́*) — *гње́зда*; *мло́ко* — *мле́ка*; *јајце́* (и *јејце́*) — *ја́јца*, поред *јајцета*; *бедро́* — *бе́дра*; *ведро́* — *ве́дра*; *весло́* — *ве́сла*, и т. д. Иначе нагласак остаје и у множини какав је у једнини. Од *ло́јзе* само, изузетно, има у множини *лојзи́* поред *ло́јза*, али *цве́ће* — *цве́ћа* (и *цве́јћа*).

Digitized by Google

Б.

А-ја промена.

Као углед за промену ових основа послужиће: *ри́ба*, *овца́* и *рука́*.

Sing. nom. — *ри́ба* — accus. — *ри́бу* — voc. — *ри́бо* — Pl. *ри́бе*

овца́	*овцу́*	*о́вцо*	*о́вце*
рука́	*ру́ку*	*ру́ко*	*ру́ке*.

Двосложне окситонске основе понајвише су такве и у акузативу једнине, док им у вокативу једнине и у множини скаче акценат на први слог. Такве су на пр.: *беда́* — *бе́ду*; *бр̥а́* — *бр̥у́*; *браздá* — *бра́зду*; *бештá* — *бе́шту*; *валá* — *ва́лу*; *главња́* — *главњу́*; *глистá* — *гли́сту*; — *дъскá* — *дъ́ску*; *дзвездá* — *дзве́зду*; *женá* — *же́ну*; *зми[j]á* — *зми[j]у́*; *иглá* — *и́глу*; *лескá* — *ле́ску*; *лыжá* — *лы́жу*; *манá* — *ма́ну*; *метлá* — *ме́тлу*; *мецá* — *ме́цу*; *мыглá* — *мы́глу*; *ранá* — *ра́ну*; *рцá* — *рцу́*; *свечá* — *све́чу*; *свилá* *свилу́*; — *свињá* — *свињу́*; *сестрá* — *се́стру*; *сл̥зá* — *сл̥зу́*; *снагá* — *снагу́*; *срмá* — *срму́*; *стрелá* — *стре́лу*; *уздá* — *уздý*, — све као *овцá*. Код неких, пак, скаче акценат и у акузативу једнине на први слог, те се наглашују као *рукá* — *ру́ку*; *брадá* — *бра́ду*; *водá* *во́ду*: Рипну́ *у́-воду*; *војскá* — *во́јску*; *глáвá* — *гла́ву*: Удари́ га у́-*главу*; — *горá* — *го́ру*: Иди́ у́-*гору* и у́-*воду*; — *децá* — *де́цу*; *душá* — *ду́шу*; *земљá* (или *земја́*) — *зе́мљу*: *у́-зъм*, *на́-зъм*, *о́д-зъм*; *лозá* — *ло́зу*; *ногá* — *но́гу*; *осá* — *о́су*; *рекá* — *ре́ку*: *росá* — *ро́су*; *смолá* — *смо́лу*; *снагá* — *сна́гу*; *средá* — *сре́ду*; *странá* — *стра́ну*: Иде на́-*страну*; — *травá* — *тра́ву*: Па́де пло́ча у́-*траву*; — *шалá* — *ша́лу*, и т. д. Ређе у акузативу има час на првом час на другом слогу: *гредý* и *гре́ду*; *зимý* и *зи́му*; *окý* и *о́ку*; *петý* и *пе́ту*; *тугý* и *ту́гу*; *челý* и *че́лу*, и т. д. а најређе је у плуралу акценат на крају: *сна[j]ѣ́*, поред *сна́[j]е*, *жене́* поред *же́не*. У вишесложних речи нагласак, по правилу, остаје на слогу у ком је и у номинативу

Digitized by Google

једнине, сем код окситонских које у свима облицима постају парокситоне: *сланина́* — *сланѝну* — *сланѝне*; *ланина́* — *ланѝну* — *ла́нине*, или пропарокситоне: *родница́* — *ро́днину* — *ро́днине*.

Овим (а-ја) основама прешле су неке *јо-* основе мушкога рода (имена лица на — *е*,-*оје* и -*ије*): *Димѝтри*[ј]*а* — *Димѝтри*[ј]*у* — *Димѝтри*[ј]*о*, па тако и: *Василѝ*[ј]*а*, *Мѝлоја*, *Ђо́рђа* и т. д.

Истина ретко, али је врло интересантно, да се и у обичном говору налази датив једнине на *е* (од старога *ѣ*): *Да̀л-сьм жене́*. У народним је песмама такав облик врло обичан; Бор си *борѝће* говóри. — Та си *горѝце* говóри. — *Нѝће* дала кошýљу. — *Младожéње* дар нéма. — Брат си *сьстрѝце* говóри. — *Сьстре́ Ма́ре* ћѝту да извѝ[ј]ем, и т. д.

Трослożне неке именице на-*ина* губе у акузативу једнине, рeђе и у номинативу једнине, крајње -*а*: Отишѝл сьм *ý-ланин*. — Белéе се нéшто *ý-ланин*. — Нѝшта се не вѝди *ý-тьвнин*. — Служил сьм једну *гóдин*. — Ѝмам две-*стóтин* óвце. — Туј се *гóдин* кóњи не јáшају. — Овáј *гóдин* лóша. — Орѝ *ý-одбин*, ако оч да ти роди и т. д.

Вокатив једнине има, по правилу, завршетак *о*, али се код именица, које се говоре поглавито од мила (а имена су лица), находи поред њега и -*е* наставак: *Ма́га* — *Ма́ђе* (од *Малгдале́на*); *Цóна* — *Цóне*; *Бóна* — *Бóне*; *Та́ла* — *Та́ле*; *Ја́на* — *Ја́не*; *дóда* — *дóде*; *стрѝнка* — *стрѝњће*; *тéтка* — *тéтће*; *Радýнка* — *Радýњће*, и т. д. Од именице *мáјћа* (*мáти*) вокатив је најчешће *мáле*, како у говору тако, и још више, у песми. Од *сьстрá* вок. *сéстро* или, у нар. песми, *сéле*. Речи пак на-*ица*, особито које имају више од два слога, имају и -*о* и -*е*: *синѝцо* и *синѝце* (сеница); *Мѝлицо* и *Мѝлице*; *Рýжицо* и *Рýжице*; *кýкавицо* и *кýкавице*; *јеребѝцо* и *јеребѝце*, и т. д. али је чешћи наставак -*о*.

Digitized by Google

Поред правилних облика за множину (на *-е*), код именица *шу́ра* и *бъштá* (отац) има и: *шурје́ве* и *бъштéве*, према сличним облицима *о-јо*-основа.

Уз ове *а-ја*-основе приону̀ле су и некоје из других основа. Такве су на пр. *цр̀ква* (ст. сл. цръкъı); песничка реч *љу́ба* (ст. сл. любъı), која у вокативу једнине има *љубе*, а према њему каткад и номинатив једнине тако *(љу́бе)*: *Љу́бе* ми се рьсрди́ло, и сматра се онда као средњи род[1]). Тако и: *дьштерја́*, *че́рка*, *ће́рка* и *ће́ра*, поред старијег облика *дьшти*; *ма́јћа* поред старијег облика *ма́ти*, Voc. *ма́ле* (в. напред).

Испред *-е* завршетка грлени сугласници *г* и *к* претварају се правилно: *г* у *ђ*, *к* у *ћ*: *ногá* — *нóђе*; *рукá* — *рýће*; *стри́нка* — *стри́њће*, и т. д. (в. напред).

B.

i. — **промена.**

Sing. *ствар* Pl. *ствáри*
— *бóлес* — *бóлести*

Речено је већ да су све *i*-основе мушкога рода прешле флексијом, у колико се очувала, *о-јо*-основама: *гос-гóсје*; *пут-пýтове*; *дзвер-дзвéрове*; *óгањ-огњóве*. Па не само ове, него и основе женског рода, будући усамљене својим наставком, прелазе врло радо у мушки род, те се поред: *твојá пáмет*, *големá бóлес (изéла те бóлес!* у клетви), *големá рáдос*, говори једновремено и: *твој пáмет*, *голéм бóлес*, *голéм рáдос*, итд. Многе *i*-основе женског рода, да би одржале род, радо прелазе *а*-основама разним наставцима, као: *вьш-кá* (ст. сл. въıшь), *вíшће*; *кóска* (ст. сл. кость) — *кóсће*, или; *кочúна* — *кочúне*; *кокóшка* (ст. сл. кокошь) — *кокóшће*, итд.

У номинативу једнине, ако се отпадањем крајњега полугласа деси група сугласника, која је тешка за из-

[1]) *Мојé љýбе* Бог да га уби(ј)е.
Ово ме је с цáра *омразúло* (нар. п.).

Digitized by Google

говор, умеће се ъ („непостојано“ ъ): *пе́сьн* (ст. сл. пѣснь): она́ зна[j]је *у́бавy пе́сьн*, — али и: *пе́сна* и *пе́сма* (новије); *ми́сьл* (ст. сл. мѣсль), итд., док: *бо́лес*, *ра́дос*, *жа́лос*, *маз* м. *мас* (ст. сл. мастъ), итд. У множини је наставак само *-и*: *бо́лести*, *ра́дости*, *жа́лости*, ит.д.

Старије *ū*-основе (ст. сл. *кръвь*, *любъвь*) неке се задржале овде: *крв*, *љубо́в*: за *твоjу́ љубо́в*, али и: за *твој љубо́в*; *крв*: *црвена́ крв* и *црве́н крв*, док су остале прешле а-основама: *ца́рква* (ст. сл. *цръкъвь*); *ло́ква* (ст. сл. *локъвь*); *бра́два* (ст. сл. *брадъвь*); *свекр́ва* (сл. сл. свекръвь).

Именица *ноч-ноћ* (ст. сл. ношть) има неке окамењене облике, који су данас adverbia: *њочи́с* (према *дњи́с*), *но́чу* поред *но́чом* (према о-јо-основама) и *кно́чи*: *Кно́чи* че ми до́jду го́сје. — Тако и од *је́сен* има *је́сени* (као *ле́ти*, *зи́ми*): *Је́сени* доо́де му́жје из Вла́шко. — Од *чове́к* поред правилног облика *чове́ци* има и по овој врсти: *љу́ђе* (ст. сл. *людиѥ*): Дошли́ *љу́ђе*. — *Око* и *у́во* (или *у́о*) имају по овим основама: *о́чи*, *у́ши* (стари дуал): И́мам *две о́чи* и *две у́ши*.

У множини је акценат као и у једнини (на истом слогу).

Г.

ŭ — основе.

Ове су основе прешле *о-јо*-основама, одневши са собом и номинативни наставак *-ове*: *си́нове*, *до́мове*, *во́ловe*, те према њима и: *ро́бове*, *сва́тове*, *дво́рове* ит.д. (в. *о-јо*-основе).

Д.

ū — основе.

Ове су основе, као што је речено код i-основа, прешле или i-основама: *крв*, *љубо́в* (кръвь, *любъвь*), или а-основама: *ца́рква*, *ло́ква*, *бра́два*, ит.д.

Digitized by Google

Ъ.

Консонантске основе.

1. n -основе.

а. Мушког рода.

Ове су основе све прешле *o-jo*-основама: *ка́мен* (ст. сл. **камъ**, камень), pl. *ка́мьје* (в. § 3.): Па́дају *ка́мьје*; — али место *ка́мен* има и по a-основама: *къми́на — къми́не*: Врљи́л сьм се с *къми́ну*. Од *ремéн* (ст. сл. ремень) pl. *ремéје*: Ала су *дѧ̑ти ремéје!* — *кóрьн* и *кóрен* мн. *кóрје*: Свари́ли се *кóрје*. Множина је, дакле, најчешће према *граца́нин — граца́је*, *пала́нчанин — пала́нчаје*, али и: *кóрени*, *кóренови* и *кóренове*; *ала́менови* и *ала́менове*; *јелéн* (уз *елéн*) pl. *јелéје*, *јелéни* и *јелéнови*, ит.д.

Именица *дьн* (ст. сл. *дьнь*) има и неке старије облике у: *ала́дне* — подне, где је очуван старији генитив једнине (на *e*); *дьњу*, према *нóчу*, или *дьњом*, према *o-jo*-основама. Уз бројеве 2, 3, 4 ит.д. има: *два дьна́*, *три дьна́*, *четири дьна́*, али и: *два-дни́*, *три-дни́*, *седом-дни́*, *осом-дни́* ит.д. У множини само *дни*: *Мрати́њи-дни*, *бла́ѧ дни*, ит.д.

б. Средњега рода.

Има два падежа: номинатив једнине на *e* (од ѧ) и номинатив множине на a: *име — имена*. Овако се мењају: *ви́ме — ви́мена*; *сéме — сéмена* (чешће *сéмеје*, збир. им.), али *рáмо — рáмена*. Уз бројеве долази облик на a као и код *o-jo*-основа м. и ср. рода: *два и́мена*, *пет и́мена*, ит.д.

2. r -основе.

Само су две: *мáти* и *дъшти*, које тако исто гласе и у старом словенском језику. Подједнако се мењају: ном. *мáти — дьшти*, акуз. *мáтер — дьштер*; pl. *мáтере — дьштере*. Према акузативу једнине *мáтер*, *дьштер* често се чује тако и номинатив једнине: Тој је *мојá дьштер*. Мојá *мáтер аóубава*. Али као год што су но-

Digitized by Google

минативом множине прешле *а-ја-основама*, могу и номинативом једнине, те: *дȉштера* и *дȕштерја́*, *ма́тера* и *матерја́*, а одавде и акузатив једнине: *матрејȕ*, *дȕштерјȕ*. Поред ових старијих облика има и новијих, по а-основама: *мајћа* и *мајка*, *че́рка*, *ћерка* и *ћȅра*: Ја немам *ћерће*. — *Ће́ро* Ја́но, ви́рје те однȅло!

3. s -основе.

Ове су основе прешле све и једнином и множином *о*-основама средњега рода: *те́ло* — *тȅла*; *чȕдо* — *чȕда*; *не́бо* — *нȅба*. Врло ретко у множини: *чудȅса*, *небȅса*.

4. t -основе.

Једн. *теле́* Мн. *телȅта*.

Код ових основа ређи је облик у множини на а, већ се гради на разне начине, што се види из ових примера: *теле́* — *тȅлци*; *пра́се* — *пра́ци* и *пра́чичи*; *пȉле* — *пȉличи*, ређе *пȉлета*; *ја́гње* — *ја́гњци* и *ја́гњчичи*; *девȏјче* — *девȏјчичи*, ит.д. али увек *јȕже* (уже) — *јȕжета*. Неке имају и наставак *-ија*: *момче́* — *момчетȉја*, *девȏјче* — *девојчетȉја*, *ждребе́* — *ждребетȉја*, *ја́ре* — *јаретȉја* ит.д. Уз просте бројеве (све) долази или дуални облик на *-а*: *три ја́гњета*, *пет ја́гњета*, или номинатив множине *пет ја́гњци*.

II. Придеви.

1. Неодређени вид.

Једн.	м. р.	*добр̏*		ж. р.	*добра́*	с. р.	*добро́*
—	—	*о́стр*		—	*о́стра*	—	*о́стро*
Мн.	—	*добри́*		—	*добре́*	—	*добра́*
—	—	*о́стри*		—	*о́стре*	—	*о́стра*.

Као *добр̏* гласе и: *јак* — *јака́* — *јако́*; *бел* — *бела́* *бело́*; *дȏбо́к* — *дȏбока́* — *дȏбоко́*; *висо́к* — *висока́* — *високо́*, ит.д. Полуглас који у једнини у мушком роду раздваја два сугласника на крају речи, испада у осталим обли-

Digitized by Google

цима сва три рода: *добр̏* — *добрá* — *добрó*; *ȕтър* — *ȕтра*; *јáсьн* — *јáсна*; *мртв̏* и *мр̏тьв* — *мртвá* и *мр̏тва*; *тóпьл* — *тóпла*; *бóльн* — *бóлна*; *жéшьк* — *жéшка*; *тéсьн* — *тéсна*; *лȉсьн* — *лȉсна*; *гóрьк* — *гóрка*; *ȕлитьк* — *ȕлитка*; *слáтьк* — *слáтка*; *тȉньк* — *тȉнка*, ит.д. У множини м. и ж. рода испред *и* и *е* претварају се грлени: *г* у *ѓ*, *к* у *ќ*: *дȕг* — *дȕѓи* — *дȕѓе*; *жéшьк* — *жéшќи* — *жéшќе*; *крáтьк* — *крáтќи* — *крáтќе*; *тȉньк* — *тȉњќи* — *тȉњќе*, ит.д. (§ 4.).

Номинатив једнине средњега рода употребљава се и адвербијално: *добрó* и *дóбро* (према одређеном виду), *црнó*: Све ми *црнó* прéд-очи; — *Добрó* дошȅл! ит.д.

2. Одређени вид.

Једн. м. р.	*дóбри*	ж. р. *дóбра*	с. р. *дóбро*
Мн.	— *дóбри*	— *дóбре*	— *дóбра*.

Мушки род у једнини поред номинатива и вокатива, који су једнаки, има и акузатив: *дóброга* или *добрóга* и *дóброг* или *добрóг*. Женски род има акузатив једнине *дóбру* и *добрȕ* (неодр. вид), а вокатив једнак номинативу. У множини сва три рода имају само по један падеж: *дóбри*, *дóбре*, *дóбра*.

Акценат је на првоме слогу, али може бити, према придеву у неодређеном виду, и на коме другом: *добрóга*, *добрóг* ит.д., особито ако долази члан уз придев: *добрȉ[ј]ьв* и *дóбри[ј]ьв*, *добрóвога*, *добрóнога*, *добрȕту*, *добрȉ̏ну*, поред *дóбронога*, *дóбруту*, *дóбруну*, ит.д.

3. Компаратив.

Старији компаратив на *-ȅј* (*-ȇи*) очувао се само код два придева: стар — *старéј* — *старé[ј]а* — *старéе*, млад — *мла̏éј* — *мла̏éја* — *мла̏éе*. Од придева *добр̏* чује се и компаратив *бóљи* или *бољ*: Ја сьм *бóљи* од њег. — Ти си *пóбољ*. Трага има од старога компаратива и у адвербу: *пóвече*, *нáјвече*, ит.д. Али се компаратив гради поглавито од позитива префиксом *по*: *црн* — *пóцрн* —

Digitized by Google

по́црна — по́црно; бел — по́бел; о́стър — ио́остър; у́бъв — по́убъв. Тако се исто и од придева *стар, млад* и *добр,* поред напред поменутих облика за компаратив, чешће чује: *по́стар, по́млад, по́добър.* — Акценат је увек на префиксу (по́-). Деклинација као код позитива.

4. Суперлатив.

Суперлатив постаје или од компаратива (где се очувао): *на́j-старе́j, на́j-млаѣе́j, на́j-бо́љи* или *на́j-боль,* или од позитива предметком *наj: на́j-му́дър, на́j-о́стър, на́j-висо́к, на́j-зъл:* Ја сьм *зъл,* ти си *по́зъл,* а он је *на́j-зъл.* Свуда је у суперлативу акценат на префиксу (*на́j* —) и на позитиву, или само на префиксу: *на́j-лош, на́j-бесьн,* ит.д.

Додатак. У северо-тимочком говору, врло је занимљиво, компарују се и именице, особито оне, од којих има и придева: Тој је *по́мука.* Овој је *на́jмука.* Грми *по́издьбин. На́j-ме-стра,* ит.д. Тако и глаголи: Од лежа́ње *по́боли.* Ја *по́знам* од њег. Ја *на́jзнам* од вас. Ови и слични примери, по свој прилици, гласили су овако: Од лежање *по́више* (или *по́вече*) *боли́,* — па је *више* (вече), изостављено, а *по,* као карактеристика за компаратив, примакло се глаголу: Од лежање *по́боли.* Тако и: Глава́ ме *на́j-боли,* поред: Глава́ ме боли́ *на́jвише* (или *на́jвече*). Истина су рђи, али се налазе и овакви примери: У ва́рош се сва́ћају *по́-од сло.* Ја знам *по́-од њега.*

III. Заменице.

А.

Личне заменице.

Првог лица:

Једн.	ном.	*ја*	Мн.	*ми*
—	дат.	*ме́не, мен, ми*	—	*на́ма, нам, ни*
—	акуз.	*ме́не, мен. ме*	—	*нас, ни*

Digitized by Google

Другога лица:

Једн.	ном.	*ти*	Мн.	*ви*
—	дат.	*тéде, теб, ти*	—	*вáма, вам, ви*
—	акуз.	*тéбе, теб, те*	—	*вас, ви*

Сваког лица:

Једн. дат. *сéбе, себ, си.*
— акуз. *сéбе, себ, се.*

Дужи облици од ових заменица употребљују се: а) у почетку реченице: *Мéне нéе* до твој разговор. — *Мен* че дьдý пáре. — *Мéне* глéдају љýђе. — *Тéбе* је добрó. — *Тéбе* не трéбе нйшта. — *Сéбе* кóпа рóвину. б) уз предлоге: Иде *със мен* а не *със тéб*. — За *мéн* има, а за *тéб* нéма. — Од *мéне* до *тéбе*, и в) кад ваља истаћи заменицу: И *мéне* је жал. — Кьд *вас* неé срамотá, и *нас* неé. — У осталим случајевима употребљава се краћи облик (*ми, ме, ти, те, си. се, ни, ви*): Дај *ми леб*. — Да си *ни* жив! — Ја *ви* не ýмем кáжем. — Да *ти* је срéтно! — *Стра ме*. — Свьњá[1]) *ме*, и т. д. Краћи облик *си* (датив) употребљава се врло често плеонастички: Онй *си* ћутý. — Тéрају *си* шéгу с човéка. — Онá *си* врéви. — Кáменьн *си* онáк сто[j]й.

Кад хоће да се јаче нагласи заменица. врло често долазе и дужи и краћи облици, прво дужи па онда краћи (ређе обрнуто): *Мéн ми* не трéбе пáре. — *Тéбе те* стра. — Онá *се од себ* разболéла. *Тéи-ти*-је добрó. — *Тéбе те* јýре, ит.д.

Сви предлози, као и код именица, траже само четврти падеж у једнини а тако и у множини: Иде *със мене*. — *Със тéбе* дошьл. — Ручáл *кот-тéбе*. — Мáну с рýку *към-мéне*, или: *към-то мéне*. — *Кот тéбе* доодйл змеј.

Трећега познатог лица:

Једнина

ном.	*он,*	*онó,*	*онá*
дат.	*њéму, му,*	*њéму, му,*	*је*
акуз.	*њéга, њег,*	*га*	*њу, ју.*

[1]) Страх ме.

Digitized by Google

Множина.

Ном. *они́, они́, оне́*
Дат. *њим, јим, им*
Акуз. *њи, ју* (*и*).

Што је речено напред о употреби облика код заменица без рода, вреди и овде. Ево неколико примера: *Ње́му му* дошло́ да рове́. — Ишѣл *код-њу́* змеј. — Кьд *ју* видо́, ја *ју* ватѝ. — Дал сьм *је* па́ре и има́ње. — *Од њег* не́че бу́де ни́шта. — Ни́шта [*j*]*и́м* не да́м, или: Ни́шта *им* не да́м. — *Сьс њи* бундруку́[*j*]е, а сьс вас не́че. — Че умре *од њега*. — Поп *ју* исповедува́л, ит.д.

Заменица непознатога лица *ко* једначи се са придевном заменицом за показивање *који*, али се чује и *куј* поред *кој*; врло се ретко чује *ко*. Има дат. *ко́ме* и *кому́*, акуз. *кога* и *куга́*. Заменица *што* нема другог облика. У одречном облику гласи: *ништа*.

Б.

Придевне заменице.

а. Присвојне заменице.

Присвојне се заменице мењају као год и придеви одређенога вида, на пр. *мој* — *моја́* — *мо*[*j*]*е́*.

		м. р.	ж. р.	с. р.
Једн.	ном.	*мој*	*моја́*	*мо*[*j*]*е́*
	акуз.	*мо*[*j*]*е́га, мо*[*j*]*е́г*	*мојо́*	*мо*[*j*]*е́*
Мн.	ном.	*мо*[*j*]*и́*	*мо*[*j*]*е́*	*моја́*.

Као *мој* — *моја́* — *моје́* мењају се и: *наш, на́ша, наше* и *на́шо*; *твој, његов, њин, њи́*[*j*]*ьн* и *њо́*[*j*]*ьн*; *чи́, чи*[*j*]*а́, чи*[*j*]*е́* и *чи*[*j*]*о́*, (у мн. *чи́и, чи*[*j*]*е́, чи*[*j*]*а́*), *не́чи, свој* ит.д. Ако уз ове заменице дође постпозитивни члан, онда има: *мо́и*[*j*]*ьв, мо́и*[*j*]*ьт, мо́и*[*j*]*ьн*: *Мо́и*[*j*]*ьв* коњ дошѣл у јьр; — *тво́и*[*j*]*ьв, његово́и*[*j*]*ьв, њи́ни*[*j*]*ьв, њо́јни*[*j*]*ьв*, ит.д. Као што је редак датив од именица, тако и од заменица: *Мо*[*j*]*е́му бра́ту*. — *Мо*[*j*]*е́ сестре́*.

Digitized by Google

б. Показне заменице.

Једнина.

ном. м. р. *овьј* с. р. *овój* ж. р. *овáј*
акуз. — *овóга* — *овój* — *овýју*

Множина.

ном. м. р. *овú*[ј]а с. р. *овáј* ж. р. *овé*[ј]а.

Као год *овьј*, *овój*, *овáј* мењају се и: *тьј*, *тој*, *тај*, — *тú*[ј]а, *тај*, *тé*[ј]а или *тéј*; *онь́ј*, *онój*, *онáј*, свуда са енклитичком заменицом *ј* (што се види и у *добри*, ст. сл. *добръи* или *добрыи*). Чује се и датив ј. *овóм*, *овóме*, *ове* (ж. р.), али је карактеристичнији много датив множине: *овú*[ј]ьм, *тú*[ј]ьм, *онú*[ј]м — *овé*[ј]ьм, *тé*[ј]ьм, *онé*[ј]м: *Дáл-сьм волóве овú*[ј]ьм, поред: *на овú*[ј]а. Множина поглавито има само један облик (номинатив). Облици којих нема, попуњују се у једнини предлозима и четвртим падежем у једнини, а у множини предлозима с номинативом множине: Од *овýју* гóдин (и *гóдину*). — Штипáл га с *онé*[ј]а његóве нóће. — О заменици *кој* или *куј* према *къи*) речено је код личних заменица.

в. Заменице за каквоћу.

Ове су заменице за каквоћу и овако се чују:

Првога лица:

Једн. м. р. *овъкь́в* с. р. *овъквó* ж. р. *овъквá*
Мн. — *овъквú* — *овъквá* — *овъквé*

Другога лица:

Једн. м. р. *тькь́в* с. р. *тъквó* ж. р. *тъквá*
Мн. — *тъквú* — *тъквá* — *тъквé*.

Трећега лица:

1. *познатог:* Једн. — *онькь́в* — *оньквó* — *оньквá*
Мн. — *оньквú* — *оньквá* — *оньквé*.
2. *непознатог:* Једн. — *кькь́в* — *къквó* — *къквá*
Мн. — *къквú* — *къквá* — *къквé*.

Digitized by Google

3. *неодређеног:*	Једн.	*некъкúв*	— *некъквó*	— *некъквá*
	Мн.	*некъквú*	— *некъквá*	— *некъквé.*
4. *одречног:*	Једн.	*нúкъкъв*	— *нúкъквo*	— *нúкъквa*
	Мн.	*нúкъкви*	— *нúкъквa*	— *нúкъквe.*
5. *сложено лице:*	Једн.	*свáкъкъв*	— *свáкъквo*	— *свáкъквa*
	Мн.	*свáкъкви*	— *свáкъквa*	— *свáкъквe.*
6. *сваког лица:*	Једн.	*úсти*	— *úсто*	— *úстa*
	Мн.	*úсти*	— *úстa*	— *úстe.*

Промена је ових заменица као у придева одређеног вида.

г. Заменице за меру и количину.

Једн. м. р. *овóлькu* с. р. *овóлко* ж. р. *овóлка*
Мн. — *овóлькu* — *овóлка* — *овóлькe.*

Као заменица првога лица (*овóлькu . . .*) гласе и: *тóлькu, тóлко, тóлка*; *онóлькu, онóлко, онóлка*; *колькú, колкó, колкá* и *кóлькu, кóлко, кóлка*. ит.д. Мењају се као и остале придевне заменице. Заменица сваког лица гласи у једнини *сьв, сва, сво*, у множини: *сви, све, сва*: *сьв* кукýруз, *сва* ченúца, *сво* жúто, *сви* љýђе, *све* женé, *сва* сéла. У *въздúн* има старији облик *вьс* (ст. сл. *вьсь*). Место ср. р. *сво*, чује се *све*, особито кад није уз именице: *Све* сьм видéл. *Све* ми се чини лажá.

IV. Бројеви.

Прости бројеви.

Од простих бројева само *једúн* има облике неке: *једúн — једногá — једнú*; *једнá — једнý — једнé*; *једнó — једнá*. Новији су облици *jéдьн, jéднa, jéднo*. Поред *једúн*... чује се и *едúн* ...: Дошúл *једúн* човéк. — Видéл сьм *једногá* кýрјака, — *Йдем* сьс *једнý* женý. — На *једнó* дете умрéл бештá, ит.д. Број *два* има за мушки род *два*, за женски *две*: *два* човéка, *две* женé, али уз именице сред-

Digitized by Google

њега рода поред *два* и *две*: *две* сéла; у *óбе-две* села; *двé-ми* óчи! *две-*мéста, и т. д. поред *два* пóља; *два* сéла, и т. д.

Остали прости бројеви подједнако гласе за сва три рода и indeclinabilia су:

3—10: *три*, *четúри*, *пет*, *шес* (шест), *сéдом*, *óсом*, *дéвет*, *десет*;

11—20: *иди*нáес или *еди*нáес — једанаест, *два*нáес, *три*нáес, *четири*нáес, *петнáес*, *шеснáес*, *седамнáес*, *осамнáес*, *деветнáес*, *двáес*;

21—100: *двáес* и *једúн*, *трúес*, *четúриес* — четрдесет, *педесéт*, *шесéт*, *седамдесéт*, *осамдесéт*, *деведесéт*, *сто*;

101—1000: *сто једúн*, *дво́-ста*, *трú-ста*, *четири-стóтин*, *пет-стóтин*, *шестóтин* (шест-стотина), *седам-стóтин*, *девет-стóтин*, *илъáдо* (према *сто*);

1000000: *милиўн*.

Редни бројеви.

Редни су бројеви: *први*, *прва*, *прво* или *првьи*, *првьа* и *првьо* или *првье*; *дрўгы*, *дрўга*, *дрўго*; *трéћи*, *трéћа*, *трéћо* или *трéће*; *четвр̀ти*, *пéти*, *шести*, *сéдми*, *óсми*, *девéти*, *десéти*, *иди*нáести, *деветнáести*, *двáести*, *трúести*, и т. д.

Они се мењају као придеви одређенога вида: *Трéћи* дьн ми казáл. — *Дрўгы*-пут че дóјде. — Од *трéћога* (или: *трéћега*) узéл. — Сьс *првьу* женý живéл *пет* гóдин, а сьс *дрўгу* пóмалко, и т. д.

Збирни бројеви.

Збирни бројеви долазе само уз pluralia tantum: *двóја* врата; *трó*[*j*]*е* виле; *четвóра* кола; *пéторе* чьрáпе; *шестóри* беневрéци, и т. д. или место њих долазе бројне именице на *-ица*: *дво*[*j*]*úца*, *тро*[*j*]*úца*, *четвóрица*, *петóрица*, *шестóрица*, *седмóрица*, *осмóрица*, *деветóрица* ит.д. и употребљавају се уз именице што казују лице (именица долази у множину: *двојúца човеци*), и т. д.

Digitized by Google

V. Члан.

У северно-тимочком дијалекту, као што је то особина свих језика у којима настане губљење флексије номиналне, јавља се употреба *члана*. Ова јо појава у северно-тимочком говору свакако врло стара, као што ни губљење номиналних облика није скорашње. Можда се развио овде самостално, али је могућ и утицај из бугарскога језика, у коме се он употребљује. Члан је *постпозитиван*, као што је на пр. у бугарском, арнаутском и румунском језику.

Северо-тимочки је члан тројак: *-т*, *-в*, *-н*, и долази да ближе одреди речи уз које он долази, као што је, на пример, заменица *и* (*ј*) уз придеве одређенога вида. Често се једначи с демонстративним заменицама, од којих је он и постао. Члан долази само уз именице, придеве и придевне речи.

а) Уз именице:

Уз именице мушкога рода јављају се: *-в*, *-н*, *-т*, а између именице и члана јавља се полуглас, који је, може бити, врло стар, старији од секундарнога на пр. у *пет́л*. — Примери: *Човéкь-в* ми казáл. — *Овчарь-т* си дотерáл óвце. — *Кáмень-н* си онáк сто[ј]й. — У множини члан гласи: *-ви*, *-ти*, *-ни*, или: *-ве*, *-те*, *-не*, према завршетку (*е*) неких именица у номинативу множине: Отишéл сьс *Тýрци-ти*. — *Рáци-ви* ме уштипáше. — *Кóњи-ни* утéкоше у ливáду. — *Ђýђе-ве* казýју. — *Орáче-те* орý. — *Јýнци-не* бодý. — *Бýгари-те* ни брáјћа. *Зáјци-те* по[ј]éли жито. — *Копачé-ви* мло́го једý, и т. д.

Уз именице женског рода долазе у једнини: *-ва*, *-та*, *-на*, а у множини: *-ве*, *-те*, *-не*: *Женá-ва* ми бóлна. — *Девójћа-та* си утéкла од бштý. — *Бáба-на* дошлá да бá[ј]е. — *Рýће-ве* ми отпáдоше. — *Свúње-те* отишлé у штéту. — *Крýшће-не* попьдáле нá-зьм.

Digitized by Google

Уз именице средњег рода долазе у једнини: *-во, -то, -но*, у множини: *-ва, -та, -на: Дете́-во* ми ровѐ. — Неѐ доле́ко *сло́-то*. — *По́ље-но* све усѝло. — *Ре́бра-та* му све изло́мена. — *Вретѐна-ва* све бу́кова. — *Кри́ла-на* му и̏њава.

У колико се мењају именице, мењају се и чланови уз њих; тако на пр.:

М. р. Једн. ном.	*човѐкъ-в*	*човѐкъ-т*	*човѐкъ-н*
акуз.	*човѐка-вога*	*човѐка-тога*	*човѐка-нога*
Ж. р. Једн. ном.	*женá-ва*	*женá-та*	*женá-на*
акуз.	*жену́-ву*	*жену́-ту*	*жену́-ну.*

У множини има само један облик за именице (номинатив), па тако и за члан. — Ево још неколико примера: *Ра́кь-т* жив. — Дај *ко́рњьт* ова́м. — *Пиу́шће-те* али̏с узре́ле. — *Црква́рка-та* четѐ, четѐ кьно поп. — *Ти́ну-ту* зовну́л кмет у о́пштину. — Ото́ да ви́дим *сви́ње-те*. — Дзьвни̏ ми нешто у *у́ши-ви*. — Гро́чу сви́ње по *пъди́ну-ву*. — *Говедара́-нога* сьм видѐл код говѐду. — Ја се рьзговара́ сьс *вра́чку-ту*, и т. д.

б) уз придеве и придевне заменице.

Чланови *-в, -т, -н* долазе само уз придеве одређеног вида: *до́бри[j]ьв, до́бри[j]ь-т, до́бри[j]ь-н*, или: *добри́[j]ь-в, добри́[j]ь-т, добри́[j]ьн* (према придевском нагласку у неодређеном виду). У множини има или: *-ви, -ти, -ни: до́бри-ви, до́бри-ти, до́бри-ни*, или, према именичком завршетку *(е)*; *-ве, -те, -не: до́бри-ве, до́бри-те, до́бри-не*. Уз придев женског рода: *-ва, -та, -на* у једнини, а у множини: *-ве, -те, -не: до́бра-ва, до́бра-та, до́бра-на — до́бре-ве, до́бре-те, до́бре-не*, или: *добра́-ва — добре́-ве* (в. напред).

Ако придев нема одређенога вида, као што је случај код неких присвојних придева, ипак придев с чланом добија вид одређенога придева, што се нај-

Digitized by Google

боље види у једнини у мушком роду. *Ма́ркови[ј]ъ-в* син дошьл. — *Пе́трови[ј]ът* брани́к исе́чен. — *Попо́ви[ј]ъ-т* коњ утёкьл. — *Јако́вови[ј]ъ-н* син полудёл.

Уз *присвојне* заменице чланови врло радо долазе: *мо́и[ј]ъ-в, мо́ја-ва, мо́[ј]е-во, мо́[ј]и-ви, мо́[ј]е-ве, мо́ја-ва*, или: *мои́[ј]ъ-в, мојá-ва, мо[ј]е́-во, мо[ј]и́-ви, мо[ј]е́-ве, мојá-ва*. Као *мои[ј]ъ-в* тако и уз *твој, његóв, њójън, наш. ваш*, и т. д. само што се једнина мушког рода свршава на — *и[ј]ъ-в*, — *и[ј]ъ-н*, — *и[ј]ъ-т*, према сличним случајевима код придева: *твóи[ј]ъ-т, његóви[ј]ъ-н* и т. д.

Уз промену придева и придевних заменица иде и промена чланова.

М. р. Једн. ном.	*добри́[ј]ьн,*	*добри́[ј]ъ-т,*	*добри́[ј]ъ-в*
акуз.	*добро́нога,*	*добро́тога,*	*добро́вога.*
Ж. р. » ном.	*добра́на*	*добра́та,*	*добра́ва*
акуз.	*добру́ну,*	*добру́ту,*	*добру́ву.*

Ако дакле уз придев или придевну заменицу дође члан, онда је придев (одн. прид. замен.) према томе употребљен увек атрибутивно, никако предикативно: *До́бри[ј]ъ-н човёк* = р. Добрый человѣкъ, али: *Човёк добьр* = р. Человѣкъ добръ.

VI. Глаголи.

Садашње време.

1. *гребе́м*	Мн. *гребе́мо*
2. *гребе́ш*	*гребе́те*
3. *гребе́*	*гребу́*

У 1. л. једнине има *у* само код глагола *очу* и *мо́гу*, које се често изоставља: *мог*. Глаголи код којих се испред наставка за основу времена садашњега налазе грлени сугласници, претварају те грленике испред меког самогласника *е*, и то: *г* у *ж*, *к* у *ч* а *х* у *ш*: *стрижéм, вл̥чéм, вршéм*, а према овим облицима и 3. мн.: *стрижу́, вл̥чу́, вршу́*. Глагол *мо́гу* има 3. мн. само *мо́гу*.

Digitized by Google

1. *бȉрам*	*бȉрамо*
2. *бȉраш*	*бȉрате*
3. *бȉра*	*бȉрају*
1. *нóсим*	*нóсимо*
2. *нóсиш*	*нóсите*
3. *нóси*	*нóсе*

У 3. л. множине код глагола 4. врсте место завршетка *е* чује се једновремено и *у*: *нóсу*, *трчȕ*, *вȉду*, и т. д. према завршетку глагола осталих врста.

Заповедни начин.

гребȉ	*гребéте*
кољȉ	*кољéте*
бȉрај	*бȉрајте*
носȉ	*носéте.*

Првога лица множине нема. Глаголи, којима се основа инфинитивна свршава на грлене сугласнике, имају заповедни начин овакав: *печȉ* — *печéте*, *лéжи*, *вршȉ* — *вршéте*, и т. д. према садашњем времену. У 2. лицу једнине често се одбацује, особито у бржем говору, крајње *и*: *нос*, *трч*, *бер*: Не *бер* бри́гу. — *Набéр* си јáбуће. — Императиви од *једéм* и *вȉдим* гласе: *јéц* — *јéчте* и *виц* *вȉчте* према ст. сл. *ѣаждь виждь*.

Време прећашње несвршено.

1. *гребéо*	*гребéомо*
2. *гребéше*	*гребéосте*
3. *гребéше*	*гребéу.*

У 1. л. једнине и у сва три множине чују се, врло ретко, и овакви облици: *гребéјо*, *гребéјомо*, *гребéјосте*, *гребéју*. Глаголи са грленим сугласницима у основи имају овакав облик:

1. *печéо*	*пачéомо*
2. *печéше*	*пачéосте*
3. *печéше*	*печéу.*

Према аористово мзавршетку 3. л. множине има готово чешће 3. лице овакав облик: *гребéоше*, *печéоше*, ит.д.

Digitized by Google

1. *игра́о*	*игра́омо*
2. *игра́ше*	*игра́осте*
3. *игра́ше*	*игра́оше*, или:
1. *и́грао*	*и́граомо*
2. *и́граше*	*и́граосте*
3. *и́граше*	*и́граоше*

Од глагола *но́сим* инперфекат гласи:

1. *носе́о*	*носе́омо*
2. *носе́ше*	*носе́осте*
3. *носе́ше*	*носе́оше* и *носе́у*, или:
1. *но́сео*	*но́сеомо*
2. *но́сеше*	*но́сеосте*
3. *но́сеше*	*но́сеоше* (*но́сеу*)

Време пређашње свршено.

1. *гре́бо*	*гре́бомо*
2. *гре́бе*	*гре́босте*
3. *гре́бе*	*гре́боше*

или са другим акцентом:

1. *идо́*	*идо́мо*
2. *иде́*	*идо́сте*
3. *иде́*	*идо́ше*, или:
1. *написа́*	*написа́мо*
2. *на́писа*	*написа́сте*
3. *на́писа*	*написа́ше*.

Прилог времена садашњег свршава се увек на *-ечи*: *гребе́ечи*, *седе́ечи*, *игра́ечи*, *чува́ечи*, ит.д. врло ретко: *игра́јечи*, *чува́јечи*, ит.д.

Прилога времена прошлога нема никако.

Прошасти придев: *гре́бъл*, *гре́бла*, *гре́бло*, *гре́бли*, *гре́бле*, *гре́бла*; *чува́л*, *чува́ла*; *носи́л*, *носи́ла*, итд. Крајње *л* (у м. роду) не претвара се у *о* (в. § 8.).

Трпни придев: *гре́бен*, *гре́бена*, *гре́бено*, *гре́бени*, *гре́бене*, *гре́бена*; *чу́ван*, *чу́вана*; *но́сен*, *но́сена*; *пла́тен*, *пла́-*

Digitized by Google

тена, ит.д. или: *клет, кле́та* или *клета́*; *бит, би́та* или *бита́* поред *би́(ј)ен, би́(ј)ена*; *ао̀ит* или *аопи́(ј)ен*, ит.д.

Начин неодређени се у северно-тимочком дијалекту изгубио. У народним песмама се још може чути (акценат му је онда на слогу испред инфинитивног наставка):

Ја не мо́гу њега *погледа́ти*
А камо ли с њега *вечера́ти*. —
Ако не́чеш ма́јћу *погуби́ти*,
Ју́тре чу се мла́да *обеси́ти*. —
Коња́ че си дла́ном *домами́ти*,
А девојћу не мож нигде *на́јти* ит.д.

Али су врло занимљиви овако окрњени инфинитиви:

Леле Като, варе злато!
Кој че ма́јће о́гњњ *наклàс!*
Кој че ма́јће во́ду *донéс!* —
Кој че ма́јче и́жу *помéс!* —
Кьда ду́не ви[ј]ьр ве́тьр,
Он че те́бе и́жу *помéс*. —
Кум до́[ј]е́зди, ку́му коњ при́вишта,
Коњ при́вишта, двори зьдзьвне́ше.
За што́-чемо ку́му коња́ *врзàс?*

Будуће време гради се, по правилу, перифрастички: узме се садашње време од глагола *хтети*: *ћу, ћеш* итд. или: *чу чеш* ... и садашње време онога глагола од кога се хоће будуће време (са свезом *да*), на пр. *ја чу да до́јдем* или и без *да*: *ја чу до́јдем*. Овако скраћени облици од *хтети* долазе и у почетку реченице: *чу до́јдем*, или: *чу да до́јдем*, или се за сва лица узме *че*: *че до́јдем, че до́јдеш, че до́јде, че до́јдемо, че до́јдете, че до́јду*: *Че ста́неш* ти у моју́ штра́пку (изрека). — *Чу д'и́дем* у сьло́. — *Че у́мре* од ра́ка-тога. — *Чу ју шњева́м* ньчьс, итд. У народним се песмама може наћи и правилан футурални облик: Са́ма *чу* си смр̀ти ја *створи́ти* (види примере за инфинитив), али га у обичном говору нема.

Digitized by Google

За прошло време ваља поменути да се у 3. л. једнине глагол је најчешће изоставља: *Рéкла* бáба да че ýмре. — *Уштипáл* га с онé[j] његóве нóће. — Онй мйсле он *нагрéбъл* пáре. — Тйну-ту *зóвнул* кмéть-т ит.д.

Да се боље види глаголска промена, прегледаћем промену већега броја глагола т. врстама. Глаголи су овдс подељени у врсте (4.) према основама времена садашњега.

Прва врста.

Први раздео.

бодéм. — Вр. прећ. *бодéо.* — Вр. прећ. свр. *бóдо*: Ја га *убóдо,* ама и он мене *ýбоде.* — Зап. начин *бодй* — *бодете.* Прил. сад. вр. *бодéечи.* Прош. прид. *бóл, бóла: Убóл* се на трн. — Трп. прид. *бóден:* Он *убóден* сьс нож.

доведéм. — Вр. прећ. свр. *довéдо, дóведе, довéдомо: Дóведе* ли ти детé у чкóлу? — *Довéдо.* — *Довéдомо* волóве на пáнаир. — Зап. начин *доведй, довéдоте;* Прош. прид. *довéл, довéла: Довéл* се у ред. — Трп. прид. *довéден*: Скоро је девójћа *доведена.* — Као *доведéм* мењају се: *уведéм, наведéм, заведéм, изведéм, поведéм,* ит.д.

кладéм (и: *кльдéм,* в. § 3.): *Кладéм* óгњь. — Време свр. *клáдо.* — Зап. нач. *кладй-кладéте.* — Прил. сад. вр. *кладéечи.* — Прош. прид. — *клáл, клáла*: *Наклáле* мóме седéњћу. — Трп. придев *клáден:* Голéм óгњь *наклáден.* — Као *кладéм* мењају се и: *закладéм* (и: *зъкльдéм,* в. § 3.), *поткладéм,* ит.д.

јéдем. — Вр. прећ. несвр. *јéдео.* — Вр. прећ свр. *јéдо.* Зап. нач. *јеџ — јéчте* и *једенте.* Прим. сад. вр. *једенчи.* Прош. пр. *јел, јéла.* Трп. прид. *јéден:* Све *изéдено.*

предéм. — Вр. прећ. несвр. *предéо.* — Вр. прећ. свр. *прéдо.* — Зап. нач. *предй — предéте.* — Прил. сад. вр. *предéечи.* — Прош. прид. *прéла, прéле.* — Трп. прид. *прéден.*

Digitized by Google

и́дем. — Вр. пређ. несвр. *и́део:* Ја *и́део* пре у ва́рош. *И́деосте* ли ви? — Време пређ свр. *идо́, иде́, идо́мо, идо́сте, идо́ше.* — Зап. нач. *иди́, иде́те:* *Иди́* у село́ да живиш. — Прил. сад. вр. *иде́ечи:* До́сади ми се *иде́ечи* у дрва. — Прош. прид. *ишьл, ишла́, ишло́, ишли́:* поред *и́шьл, и́шла, и́шло, и́шли* ит.д. — Тако и сложени глаголи: *до́јдем.* — Вр. пређ. свр. *дојдо́.* — Зап. нач. *дојди́* — *дојде́те.* Прош. прид. *дошьл.* — Као *до́јдем* мењају се и: *по́јдем, на́јдем, пре́јдем.* — Глагол *оти́дем* мења се као *и́дем*, само што у аористу поред *отидо́* има и *ото́:* Ја *ото́* у дрва. — Ви *отосте* а ми остáмо. — Кад уз *и́дем* дође да, губи се врло често а од да, те има: Очу *д-и́дем.* — Ми че *д-и́демо*, ит.д.

улете́м — Време пређ. несвр. *улете́о.* — Зап. нач. *улети́, улете́те.* — Прил. сад. вр. *улете́ечи.* — Прош. прид. *уле́ла* — *уле́ле:* *Испле́ла* ми чарáпе. — Трп. прид. *уле́тен, уле́тена.*

мете́м. — Вр. пређ. несрв. *мете́о.* — Вр. пређ. свр. *ме́то:* Ја *изме́то* гувно, а *и́змете* ли ти тво[j]е́? Зап. нач. *мети́* — *мете́те:* *Мете́те* и́жу. — Прил. сад. вр. *мете́ечи.* — Прош. прид. *мел, ме́ла.* — Трп. прид. *ме́тен.*

гњете́м. — Вр. пређ. несвр. *гњете́о.* — Вр. пређ свр. *гњето.* Зап. нач. *гњети́, гњете́те.* — Прош. прид *гњел.* — Трп. прид. *гње́тен:* Вреча-ва *њгње́тена* с куку́руз.

рьсте́м. — Вр. пређ. несвр. *рьсте́о.* Вр. пређ., свр. *ра́сто.* — Зап. нач. *рьсти́* — *рьсте́те.* — Прил. сад. вр. *рьсте́ечи.* — Прош. прид. *ра́сьл, ра́сла.*

мл̥зе́м. — Вр. пређ. несвр. *мл̥зе́о.* — Вр. пређ. свр. *мл̥зо.* — Зап. нач. *мл̥зи́* — *мл̥зе́те.* — Прош. прид. *мл̥зьл, мл̥зла.* — Трп. прид. *мл̥зен.*

гризе́м. — Вр. пређ. несвр. *гризе́о.* — Вр. пређ. свр. *гри́зо.* — Зап. нач. *гризи́* — *гризе́те.* — Прош. прид. *гри́зьл, гри́зла.* — Трп. прид. *гри́зен.*

Digitized by Google

донесе́м. — Вр. пређ. свр. *доне́со*, 2. и 3. ј. *до́несе*, *доне́сомо*, *доне́состе*, *доне́соше.* — Зап. нач. *донеси́*, *доне-се́те.* — Прош. прид. *доне́л*, *доне́ла.* — Трп. прид. *до-не́шен* и *до́нет.*

ѩ̀се́м. — Вр. пређ. несвр. *ѩ̀се́о.* — Вр. пређ. несвршено *ѩ́со.* — Зап. нач. *ѩ̀си́* — *ѩ̀се́те.* — Прил. сад. вр. *ѩ̀се́ечи.* — Прош. прид. *ѩ́сьл*, *ѩ́сла.* — Трп. прид. *ѩ́сен: Травá попáсена.*

тресе́м. — Вр. пређ. несвр. *тресе́о.* — Вр. пређ. свр. *тре́со* — Зап. нач. *тресѝ* — *тресе́те* — Прил. сад. вр. *тресе́ечи.* — Прош. прид. *тре́сьл*, *тре́сла.* — Трп. прид. *тре́сен.* — Као *тресе́м* мењају се и: *истресе́м*, *отресе́м*, *натресе́м*, ит.д.

скубе́м. — Вр. пређ. несвр. *скубе́о.* — Вр. пређ. свр. *ску́бо.* — Зап. нач. *скуби́* — *скубе́те.* — Прош. прид. *ску́бьл*, *ску́бла.* — Трп. прид. *ску́бен: Брадá му оску́бена.*

дл̥бе́м. — Вр. пређ. несвр. *дл̥бе́о.* — Вр. пређ. свр. *дл̥бо.* — Зап. нач. *дл̥би́* — *дл̥бе́те.* — Прош. прид. *дл̥бьл*, *дл̥бла.*

пече́м, з. л. мн. *пеку́.* — Вр. пређ. несвр. *пече́о.* Вр. пређ. свр. *пе́ко.* — Зап. нач. *пеки́* — *пече́те.* — Прил. вр. сад. *пече́ечи.* — Прош. прид. *пе́кьл.* — Трп. прид. *пе́чен.*

рече́м. — Вр. пређ. свр. *ре́ко.* — Зап. нач. *реки́* — *рече́те.* — Прош. прид. *ре́кьл* и *рекьл: Врачáрка ре́кла* да че у́мре. — Трп. прид. *ре́чен: Неé на когá је ре́чено.*

вл̥че́м и *влече́м*, з. л. мн. *вл̥ку́* и *влеку́.* — Врем. пређ. несвр. *влече́о* и *вл̥че́о.* — Вр. пређ. свр. *вл̥ко* и *вле́ко: Довле́ко* се на́-две на́-три. — Зап. нач. *вл̥ки́* и *влеки́* — *вл̥че́те* и *влече́те.* — Прош. прид. *вл̥кьл* и *вле́-кьл: Довле́кьл* се кьно о́лужа

тече́м, 3. л. мн. *теку́.* — Вр. пређ. несвр. *тече́о.* — Вр. пређ. свр. *те́ко.* — Зап. нач. *теки́* — *тече́те.* — Прош. прид. *те́кьл*, *те́кла.*

сече́м, 3. л. мн. *секу́.* — Вр. пређ. несвр. *сече́о.* — Вр. пређ. свр. *се́ко.* — Зап. нач. *секи́* — *сече́те.* — Прил.

Digitized by Google

сад. врем. *сечéчи*. — Прош. прид. *сéкьл, сéкла*. — Трп. прид. *сéчен*.

тр̥чéм, 3. мн. *тр̥чý*. — Вр. прећ. несвр. *тр̥чéо*. — Вр. прећ. свр. *тр̥ко*. — Зап. нач. *тр̥чи́* — *тр̥чéте*. — Прош. прид. *тр̥кьл, тр̥кли*. — Трп. прид. *тр̥чен*.

стрижéм, 3. л. мн. *стрижý*. — Вр. прећ. несвр. *стрижéо*. — Вр. прећ. свр. *стри́го*. — Зап. нач. *стрижи́* — *стрижéте*. — Прош. прид. *стри́гьл, стри́гли*. — Трп. прид. *стри́жен: Стри́жено* прáсе по градúну пáсе (поред *иъ°сé*).

мóгу, мóжеш... 3. л. мн. *мóгу*. У 2. и 3. л. једнине може доћи и скраћен облик: *мож*, особито у 2. л. ј. Прво лице једнине има и краћи облик *мог*. — Вр. прећ. свр. *могó, можé, могóмо, могóсте, могóше*. — Прош. прид. *могьл* и *мóгьл*. — Зап. нач. *немóј, немójте*, али *помóзи* у *„Помóзи Бог!“*

вршéм, 3. л. мн. *вршý*. — Вр. прећ. несвр. *вршéо*. Вр. прећ. свр. *вр: Ја овр̀* а ти не *óвр* још. — Зап. нач. *вршú* — *вршéте*. — Прош. прид. *вр̀л* и *вр̀ьл: Дњьс сьм овр̀ьл* јечмéн.

ýзнем, ýзнеш... *ýзну*. — Вр. прећ. свр. *узó, узóмо* поред *узé, узéмо: Ýзе* ли ти што ти трéбе? — Зап. нач. *узнú* — *узнéте*. — Прош. прид. *узéл, узéла*. — Трп. прид. *ýзет, ýзета*.

óтнем.. *óтну*. — Вр. прећ. свр. *отé*, 2. и 3. ј. *óте, отéмо, отéсте, отéше*. — Зап. нач. *отнú* — *отнéте*. — Прош. прид. *отéл, отéла*. — Трп. прид. *óтет: Не вáља óтето*.

пóчнем. — Вр. прећ. свр. *почé, пóче, пóче, почéмо, почéсте, почéше*. — Зап. нач. — *почнú* — *почнéте*. Трп. прид. *пóчет*. — Прош. прид. *почéл, почéла*.

кл̥нéм. — Вр. прећ. несвр. *кл̥нéо*. — Вр. прећ. свр. *клé, клéмо*. — Зап. нач. *кл̥нú* — *кл̥нéте*. — Прош. пр. *клéл, клéла*. — Трп. прид. *клéт: Клéта* да си, мојá мáле! — Као *кл̥нéм* има и *прокл̥нéм, закл̥нéм*, и т. д.

Digitized by Google

одѣ́нем. — Вр. прећ. свр. *одѣ́не*, 2. и 3. ј. *о́дѣне, одѣне́мо.* — Зап. нач. *одѣни́* — *одѣне́те.* — Прош. прид. *одѣне́л, одѣне́ла*, и т. д. — Трп. прид. *одѣ́нет.* — Као *одѣ́нем* мења се и *за́нем.*

у́мрем. — Вр. прећ. свр. *умре́* и *умро́*, 2. и 3. ј. *у́мре, умре́мо.* — Зап. нач. *умри́* — *умре́те.* — Прош. прид. *умре́л, умре́ла.*

подѣ́рем. — Вр. прећ. свр. *подѣре́*, 2. и 3. *по́дѣре, подѣре́мо* или: *подѣра́*, 2. и 3. ј. *по́дѣр*, мн. *подѣ́рмо*, и т. д. — Зап. нач. *подѣри́* — *подѣре́те.* — Прош. прид. *подѣ́рл.* — Трп. прид. *подѣ́рт* и *по́трт.*

рем, реш... ру. — Вр. прећ. свр. *ро́*, *ро́мо.* Зап. нач. *ри* — *ре́те.* — Прош. прид. *ро́л*, *ро́ла*, и т. д. — Као *рем* има и *за́рем.* — Као *рем* има и *за́рем.*

трем, треш,... тру. — Вр. прећ. свр. *тро*, *тро́мо.* Зап. нач. *три-тре́те.* — Прош. прид. *тро́л*, *тро́ла.* — Трп. пр. *тро́т*, *тро́та.* — Овако и *за́трем*

за́дзрем: Кьд га *за́дзреш*, оно́ али́с човек. — Вр. прећ. свр. *задзро́*, 2. и 3. *за́дзро*, мн. *задзро́мо.* — Прош. прид. *задзро́л, задзро́ла: Задзро́л* ме кьно ма́чка.

про́стрем: Да ти *про́стрем* да спиш. — Вр. прећ. свр. *простро́*, 2. и 3. *про́стро*, мн. *простро́мо.* — Зап. нач. *простри́* — *простре́те: Простри́* да спимо́. — Прош. прид. *простро́л, простро́ла.* Трп. прид. *про́стрт.*

Други раздео.

ровем, ровеш, ровѐ, ровемо, ровете, ровѝ. — Вр. прећ. несвр. *ровѐо*, 2. и 3. ј. *ровѐше*, мн. *ровѐомо, ровѐосте, ровѐоше* и *ровѐу.* — Вр. прећ. свр. *ровѝ, ровѝмо, ровѝсте, ровѝше.* — Зап. нач. *ровѝ* — *ровете.* — Прил. вр. сад. *ровѝечи.* — Прош. прид. *ровѝл, ровѝла.* — Тако и *изровем.*

Као *ровем* мењају се и:

бљувем. — Вр. прећ. свр. *бљувѝ.* — Зап. нач. *бљувѝ.* — Прош. прид. *бљувѝл.* — Прил. сад. врем. *бљувѝечи.*

Digitized by Google

ковéм. — Вр. прећ. свр. *ковá.* — Зап. нач. *ковй* — *ковéте.* — Прош. прид. *ковáл.* Прил. сад. вр. *ковáечи.*

зóбем. — Вр. прећ. несвр. *зóбео.* — Вр. прећ. свр. *зобй.* — Зап. нач. *зобй зобéте.* — Прил. вр. сад. *зобáечи.* — Прош. прид. *зобáл, зобáла.*

рóмем, 3. мн. *рóму.* — Вр. прећ. несвр. *рóмео.* Вр. прећ. свр. *ромá.* — Зап. нач. *ромй* — *ромéте.* — Прош. прид. *ромáл.* — Прил. вр. сад. *ромáечи.*

кáпем. — Вр. прећ. несвр. *кáпео, кáпеше:* Ћйша од стрé[j]у *кáпеше.* — Прош. прид. *капáл, капáла,* и т. д.

перéм и *пéрем.* — Вр. прећ. несвр. *пéрео* и *перéо.* — Вр. прећ. свр. *ирá, ирáмо.* — Зап. нач. *перй* — *перéте.* — Прош. прид. *ирал, ирáла.* — Трп. прид. *чран, ирáна* и *иранá.* — Као *пéрем,* мењају се и ови сложени: *опéрем, испéрем, запéрем,* и т. д.

бéрем и *берéм.* — Вр. прећ. несвр. *берéо* и *бéрео.* — Вр. прећ. свр. *бра, брáмо:* Ти *нáбра* дрва. — Зап. нач. *берй, берéте.* — Прош. прид. *брал, брáла.* — Трп. прид. *бран, брáна* и *бранá:* Црéшња-ва *óбрана.* — Као *бéрем* мењају се и: *обéрем, собéрем, избéрем, набéрем,* и т. д. и у 2. и 3. л. једнине аориста имају акценат на првом слогу: *óбра, сóбра, úзбра,* и т. д.

дéрем и *берéм.* — Вр. прећ. несвр. *дéрео* и *берéо.* — Вр. прећ. свр. *дра, дрáмо:* Ја *одрá* јáгње, а ти *óдра* јáре. — Зап. нач. *дерй* — *дерéте:* То је *дерй* — *кожа!* — Прош. прид. *драл, дрáла.* — Трп. прид. *дран, óдран:* Жив *дран,* не *óдран.*

зовéм. — Вр. прећ. несвр. *зовéо.* — Вр. прећ. свр. *зовá, зовáмо.* — Зап. нач. *зовй* — *зовéте.* — Прош. прид. *зовáл, зовáла.* — Трп. прид. *зóван.* — Као *зовéм* мењају се и: *дозовéм, иозовéм, назовéм,* и т. д. са аористом у 2. и 3. л. једнине *дóзова, иóзова,* и т. д.

чем или *тьчéм* (у Сeлачкој), *чеш, че, чéмо, чéте, чý.* — Вр. прећ. несвр. *чéо,* 3. л. множине *чéу* и *чéоше* — Вр.

Digitized by Google

пређ. свр. *тка*, *тка́мо*: Она́ *у́зътка* поста́в. — Зап. нач. *чи*, *че́те*. — Прош. прид. *тка́ла*, *тка́ле*. — Трп. прид. *ткан*, *тка́на* или *тканá*, *тканó*, и т. д.

Друга врста.

ве́нем, *ве́неш*... *ве́ну*. — Вр. пређ. свр. *увену́*, 2. и 3. л. једнине *у́вену*: Све *у́вену* без ћи́шу. — Прош. прид. *увену́ла*. Градúне *увену́ле*.

ђи́нем. — Вр. пређ. свр. *пођину́*, 2. и 3. ј. *по́ђину* мн. *пођину́мо*, *пођину́сте*, *пођину́ше*. — Зап. нач. *ђини́* *ђине́те*. — Прош. прид. *ђину́л*: Војници *изђину́ли*.

ћи́нем (кинем). — Вр. пређ. свр. *ћину́*: *О́тћину* се у́прткa. — Зап. нач. *ћини́* — *ћине́те*. — Прош. прид. *ћину́л*: *Отћину́ла* се ко́ва. — Трп. прид. *отћи́нут*. Тако исто и: *исћи́нем*, *сћи́нем*, и т. д.

ћи́снем (киснем). — Вр. пређ. несвр. *ћи́снео*. Врем. пређ. свр. *ћисну́* и *ћи́со*: По́ћисе кьно миш. Зап. нач. *ћисни́* — *ћисне́те*. — Прош. прид. *ћисну́л* или *по́ћисьл*.

а̏знем (опузнем). — Вр. пређ. свршн. *а̏зну́* и *а̏зо*: Ја сьв *оа̏зо*. — Прош. прид. *оа̏зну́л* и *оа̏зьл*: Дојдé сьв *оа̏зьл* од ћи́шу.

жьгнем (и *жьзнем*). — Вр. пређ. свр. *жьгну́*, 2. и 3. једнине *жьгну́*: *Жьгну* ме нешто у кл̏к. — Зап. нач. *жьгни́* и *жьгни*. — Прош. прид. *жьгну́л* и *жьгнул*: *жьгнули* га бр̏кове.

вр́нем (вратим). — Вр. пређ. свр. *врну́*, 2. и 3. ј. *вр́ну*: Он се *вр́ну* од рьбóту. — Зап. нач. *врни́* — *врне́те*: *Врни́* ми па́ре-не. — Прош. прид. *врну́л*, *врну́ли*: Онá сьг *наврну́ла* свет у цр̏кву.

гл̏тнем. — Вр. пређ. свр. *гл̏тну́*, 2. и 3. ј. *гл̏тну*: *Гл̏тну* ли и ти ма́лко? Једвá *прогл̏тну́* залогáјьк. — Зап. нач. *гл̏тни́* — *гл̏тне́те* и *гл̏тни* — *гл̏тнете*. — Прош. прид. *гл̏тну́л*: Ни́шта нее́ *гл̏тну́ла*..

Digitized by Google

ста́нем. — Вр. пређ. свр. *ста́ну*, 2. и 3. *ста́ну*, мн. *стану́мо*: Он *ста́ну* на сна́гу. — Зап. нач. *ста́ни* и *стан* — *стане́те* и *ста́нте*. Прош. прид. Он *стану́л* цар. — Тако и *оста́нем*, *иоста́нем*, и т. д.

ди́рнем. — Вр. пређ. свр. *дирну́*, 2. и 3. *ди́рну*: *Ди́рну* ме не́што у́-срце. — Зап. нач. *ди́рни* и *дирни́*, *дирне́те* — Прош. прид. *дирну́л*, *дирну́ла*.

ии́снем. — Вр. пређ. свр. *иисну́*, 2. и 3. ј. *ии́сну*: *Пи́сну* ми у́во. — Зап. нач. *иисни́* и *ии́сни* — *иисне́те*. — Прош. прид, *иисну́л*, *иисну́ла*.

сьнем (сахнем). — Вр. пређ. свр. *у́сьну*: Све *у́сьну*. — *У́сьну* куку́руз. — Зап. нач. *сьни́* — *сьне́те*. — Прош. прид. *усьну́л* и *усьл*: Рука́ ти *усьла!* (клетва). — Тако и: *исьнем*, *зсьнем*, *пресьнем*: Ре́ка-ва *пресьла* (и: *пресьну́ла*).

одьнем (одахнем). — Вр. пређ. свр. *одьну́*: Једва́ *одьну́* малко. *О́дьну* ли ти? Зап. нач. *одьни́* — *одьне́те*. — Прош. прид. *одьну́л*, *одьну́ла*. — Тако исто и: *издьнем*, *удьнем*, и т. д.

сти́нем (ст. сл. стынжти). — Вр. пређ. свр. *о́стину*: Кровај-в *о́стину*. — Прош. прид. *остину́л*: *Чорба́ остину́ла*. — Тако и сложени: *сти́нем*, *исти́нем*: Че́кај да *исти́не* је́ло. — Оно́ *истину́ло*. — Ти *и́стину* од стра.

сьвне (савне, свање). — Вр. пређ. свр. *сьвну*. — Прош. прид. *сьвну́ло*: Гоца́ ода́вно *сьвну́ло*.

а́рнем. — Вр. пређ. свр. *арну́*, 2. и 3. ј. *а́рну*: Кокошка *а́рну* на се́дало. — Прш прид. *арну́л*, *арну́ла*, и т. д.

тькнем: Не-сме́ш-ме *тькнеш*. — Вр. пређ. свр. *тькну́*. — Зап. нач. *тькни* и *тькни́* — *тькне́те*. — Прош. прид. *тькну́л* и *тькъл*. — Трп. прид. *тькнут*. — Као *тькнем* и *нътькнем*: *Нътькъл* ја́гње на ржьњ.

шьпнем: Чек да ти *шьпнем* на у́во. Вр. пређ. свр. *шьпну́*, 2. и 3. ј. *шьпну*: Кьквó ми ти *шьпну?* — Зап.

Digitized by Google

нач. *шьани́*: Де ми *шьани́* на у́во. — Прош. прид. *шьану́л*, *шьану́ла*.

Овде долази знатан број глагола без *ну* у облицима, који се граде од инфинитивне основе. Такви су на пр.:

мі́кнем: Не мог се *мі́кнем* од њег. Вр. пређ. свр. поред правилнога *мькну́*, *мі́кну* и: *мі́ко*, *мі́че*: Кьд ми се *о́дмьче* о́д-очи! — Зап. нач. *мькни́* и *мі́кни*: Ајд се *мі́кни* одо́тле. — Прош. прид. *мі́кьл*: *Одмі́кьл* се у дрва. — Као *мі́кнем* мењају се и: *њмі́кнем*, *одмі́кнем*, *зьмі́кнем*, *измі́кнем*, и т. д.

сти́снем. — Вр. пређ. свр. поред *стисну́* и *сти́со*, *сти́се*, *сти́сомо*: Кьд га *сти́со*, те́оше му о́чи испр́сну. — Ја га јурну́, а он кьд *сти́се* низ пут! — Зап. нач. *стисни́*, *стисне́те*: *Стисни́* ако смеш. — Прош. прид. *сти́сьл*, *сти́сла* поред *стисну́л*. Трп. прид. *сти́снут*.

кра́днем. — Вр. пређ. свр. *кра́до*. — Зап. нач. *крадни́* — *крадне́те*. — Прош. прид. *крал*, *кра́ла*, *кра́ло*. — Трп. прид. *кра́ден*. — Тако и *украдне́м*, *искра́днем*, *прокра́днем*, и т. д.

пр́снем. — Вр. пређ. свр. *а́рсо*, *а́рсе*: *Пр́се* и́скра, те за́пали кучи́на. — Прош. прид. *а́рсьл*, *а́рсла*: *Пр́сло* кут-ко[j]е. — Тако и: *испр́снем*, *запр́снем*.

ди́гнем. — Вр. пређ. свр. *ди́го*, *ди́же*, *ди́гомо*, *ди́госте*, *ди́гоше*: *Ди́гомо* се у шу́му. Зап. нач. *дигни́*, *дигне́те* и *диг* — *ди́кте се*. — Прош. прид. — *ди́гьл*, *ди́гла*, али и *дигну́л*.

кле́кнем. — Вр. пређ. свр. *кле́ко*, *кле́че*, *кле́комо*. — Зап. нач. *кле́кни* и *клекни́* — *клекне́те*. Прош. прид. *кле́кьл*, *кле́кла*: *Кле́кьл* на коле́на.

проте́гнем. — Вр. пређ. свр. *проте́го*, 2. и 3. ј. *про́теже*. — Зап. нач. *протегни́*, *протегне́те*. — Прош. прид. *проте́гьл*. — Трп. прид. *проте́гнут*.

Digitized by Google

тр̀гнем. — Вр. пређ. свр. *тр̀го, тр̀же.* — Зап. нач. *тргни́, тргне́те.* — Прш. прид. *тр̀гьл, тр̀гла.* — Трп. прид. *тр̀гнут.*

оби́кнем. — Вр. пређ. свр. *оби́ко, о́биче.* Зап. нач. *обикни́, обикне́те.* — Прош. прид. *оби́кьл.*

сти́гнем. — Вр. пређ. свр. *сти́го, сти́же.* — Зап. нач. *стигни́* — *стигне́те.* — Прош. прид. *сти́гьл.*

ле́гнем, — Вр. пређ. свр. *ле́го, ле́же.* — Зап. нач. *легни́* — *легне́те.* — Прош. прид. *ле́гьл, ле́гли.*

дзе́бнем. — Вр. пређ. свр. *дзе́бо:* Ала ја *одзе́бо.* — Зап. нач, *дзебни́: Дзебни́* ако си луд! — Прош. прид. *дзе́бьл: Дзе́бьл* сьм сал за овьј што ду́ва.

побе́гнем. — Вр. пређ. свр. *побе́го,* 2. и 3. ј. *по́беже.* — Прош. прид. *побе́гьл.* — Место овога глагола више је у употреби *уте́кнем, уте́ко, уте́кьл.*

се́днем. — Вр. пређ. свр. *се́до се́де.* — Зап. нач. *седни́* — *седне́те.* — Прош. прид. *се́дьл, се́дла, се́дло, се́дли,* и т. д.: *Се́дла* Ја́на, па попе́ва.

па́днем. — Вр. пређ. свр. *па́до.* — Прош. прид. *па́дьл, па́дла, па́дло,* и т. д.

сре́тнем. — Вр. пређ. свр. *сре́то.* — Зап. нач. *сретни́* — *сретне́те.* Прош. прид. *сре́тьл, сре́тла: Сре́тли* смо се на пут.

сте́гнем. — Вр. пређ. свр. *сте́го, сте́же.* — Зап. нач. *стегни́* — *стегне́те: „Стегни́* пе́кљу, га́цај ме́чку“, али и: *сте́гни.* — Прош. прид. *сте́гьл, сте́гла,* и т. д. Трп. прид. *сте́гнут*

уле́знем. — Вр. пређ. свр. *уле́зо.* — Зап. нач. *улезни́* — *улезне́те.* — Прош. прид. *уле́зьл, уле́зла.*

Трећа врста.

Први раздео.

Први образац.

ай[ј]ем, ай[ј]еш, ай[ј]е, ай[ј]емо, ай[ј]ете, ай[ј]у. — Вр. пређ. несвр. *ай[ј]ео, ай[ј]еше... ай[ј]еоше* или *ай[ј]еу.* —

Digitized by Google

Вр. пређ. свр. *ли, ли́мо, ли́сте, ли́ше*: *Ја̏ли* ли се? — *Нали́ се ја*. — Зап. нач. *ли, ли́те*, (без *ј*.): *Ли́те* рьћи́[ј]у. — Прил. вр. сад. *ли[ј]е́вши*. — Прош. прид. *ли́л, ли́ла, ли́ло, ли́ли*, и т. д. — Трп. прид. *ло́ли́т*: Вино́ све *ло́ли́то*.

Као *ли́[ј]ем* мењају се на пр. ови глаголи: *би́[ј]ем*, зап. нач. *би — би́те*; *ши́[ј]ем*, зап. нач. *ши — ши́те*; *љи́[ј]ем* (лијем), зап. нач. *љи — љи́те*; *ми́[ј]ем*, зап. нач. *ми — ми́те*; *гњи́[ј]ем*, зап. нач. *гњи — гњи́те*; *ри́[ј]ем*, зап. нач. *ри — ри́те*; *кри́[ј]ем*, зап. нач. *кри — кри́те*; *ви́[ј]ем*, зап. нач. *ви́ — ви́те*. Глаголи *чу́[ј]ем, ду́[ј]ем, обу́[ј]ем, иљу́[ј]ем*... мењају се као *ли́[ј]ем*, само што им се у зап. начину чује на крају *ј*: *чуј, дуј, обу́ј, чу́јте, ду́јте, обу́јте*. Глагол *знам* може у презенсу гласити и: *зна́[ј]ем, зна́[ј]еш*, и т. д. поред *знам, знаш, зна*. Глагол *сме́м* у презенсу може имати и неконтрахован облик: *сме́ем, сме́еш*, и т. д. а 3. л. мн. *сме́[ј]у* и *сму* (према првој врсти). У прош. придеву поред *сме́л, сме́ла*... има и *сме[ј]а́л, сме[ј]а́ла*. Као *смем* мењају се и *доспе́ем* и *до́спем, узре́ем*, а прош. придев имају само: *доспе́л, узре́л, узре́ла*.

Тако исто и *жњем, ме́љем, ко́љем*; вр. пређ. несвр. *жњео́, ме́љео, ко́љео*; вр. пређ. свр. *же* и *жње, мле́*, 2. и 3. л. ј. *сьмле́, кла́*, 2. и 3. *за́кла*. — Зап. нач. *жњи, мељу́, кољу́ — жње́те, мље́те, кље́те*; прош. прид. *жел, млел, клал*; трп. прид. *по́жет, сьмлет, за́клат*.

Глагол *дам* мења се по овој врсти: *дам, даш, да, да́мо, да́те, да́ју*; зап. нач. *да́ј — да́јте*; прош. прид. *дал, дала́, дало́, дали́*. Поред овога, глагол *дам* има сад. време и по првој врсти: *дьдем, дьдеш, дьду́, дьдемо, дьдете, дьду́*.

Други образац.

у́мем, у́меш, у́ме, у́немо, у́мете, у́ме[ј]у и *у́му* (по првој врсти). — Врем. пређ. несвр. *уме́о, уме́ше*. — Прош. прид. *уме́л*. — Овај глагол може имати и неконтраховане облике: *уме́ем, уме́еш*; прош. прид. *уме[ј]а́л*.

Digitized by Google

Одречни облик има: *н-у́мем, н-умéм*; *н-уме[ј]ál.* — Као *у́мем* мења се и *ръзу́мем* (в. глаг. IV$_2$).

Трећи образац.

и́грам, и́граш, и́гра, и́грамо, и́грате, и́граjу. — Вр. пређ. несвр. *и́грао, и́граше, и́граше, и́граомо, и́граосте, и́граоше.* — Вр. пређ. свр. *игра́, играмо, играсте, играше.* Зап. нач. *и́граj — и́грajте.* Прил. вр. сад. *игравечи.* — Прош. прид. *играл, играла, играло, играли, играле,* и т. д.

Као *и́грам* мењају се и ови глаголи: *ћо́пам* (ређе *ћо́пем*); *зъви́[ј]ам* (кукам) [: *Зъви́[ј]ajу* жене́ на гро́бишта]; *благоси́љам*; *га́цам* — гађам; *ла́чам* — плаћам; *дру́сам* — тресем; *собира́м*; *зли́кам* — јецам (: Дете́ *зли́ка*); *сва́цам се* — сваћам се; *те́рам*; *уште́вам:* Оч *уште́ваш* на бе́ли лук; *шњева́м* — сањам; *позна́вам*; *да́вам*; *помага́м*; *дзи́дам*; *сћи́там се* — скитам се; *си́сам*; *ра́чам*; *ни́цам* — ничем; *и́мам* (одреч. *не́мам*); *чу́вам*; *ди́зам*; *тъпкам*; *сти́зам* — стижем; *ви́кам* — плачем; *гу́кам*; *и́скам*; *кукури́ка* (петљл —); *ло́кам*; *мља́скам*; *ри́кам:* Кра́ва *ри́ка*; *ска́кам*; *сркам*; *ота́кам*; *ка́шљам*; *зъкли́њам*; *зъпи́њам*; *сте́њам*; *зъви́рам се*; *изви́рам*; *зъдзи́рам* — зазирем; *зъпи́рам*; *врчам*; *жва́кам*; *посрчам* — посрћем; *кво́цам*; *ми́цам, че́шам,* и т. д.

Други раздео.

Први образац.

бри́шем, бри́шеш, бри́ше, бри́шемо, бри́шете, бри́шу. — Вр. пређ. несвр. *бри́шео.* — Вр. пређ. свр. *брисá, брисáмо.* — Зап. нач. *бриши́ — бришите.* — Прош. прид. *брисáл, брисáла.* — Трп. прид. *бри́сан.*

Овако се мењају: *и́шем; мири́шем; ма́жем; вржем; ве́жем*; *шъпчем* — шапћем; *гло́цем*; *стружем*; *љжем*; *ја́шем*; *сеем* — сејем; *ба́[ј]ем*; *ка́[ј]ем*; *ла́[ј]ем*; *по[ј]е́м*;

Digitized by Google

тра́[ј]ем; *ве́вм* — вејем; *смеве́м се* — смејем се; *се́вм* — сејем; *гре́ем се* — грејем се; *ка́жем*; *ли́жем*; *ма́жем*; *ни́жем*; *ре́жем*; *сы́чем*; *ли́пачем* — липшем; *ире́чем*, ит.д.

Глаголи *бљу́[ј]ем*, *иљу́[ј]ем* ит.д. (прош. прид. *бљува́л*, *пљува́л*) мењају се по овој врсти, али се они једначе и са глаголима прве врсте другога раздела, па гласе и: *бљуве́м* (као *рове́м*), *иљуве́м*, *кљуве́м*, *трује́м*. поред *тру́[ј]ем*.

Глагол *о́чу* има по овом обрасцу: *о́чу*, *о́чеш*, *о́че*, *о́чемо*, *о́чете*, а 3. л. мн. има и *о́че* и *о́те* (по IV в. 2. р.). Краћи облици гласе: *чу*, *чеш*, *че*, *че́мо*, *че́те*, *че* или *те*. Место свих ових (краћих) облика може се употребити (особито у буд. врем.) само *че*: Ја *че́* ићи; ти *че́* ићеш, он *че* ићи, ми *че* ићемо, ви *че* ићете, они *че* ићу. — Краћи облици могу доћи и у почетку реченице: *Чу* д-ићи, *чемо* ићемо или *че* ићемо, ит.д. — Врем. прећ. несвр. *тео́*, *тео́ше*, *тео́мо*... или *те́о*, *те́ше*, ...*те́омо*, *те́осте*, *те́оше* или *те́у*: *Те́у* се поби́[ј]у. — Прош. прид. *тео* или *те[ј]а́л*, *те[ј]а́ла*, ит.д.

Други образац.

купу́[ј]ем, *купу́[ј]еш*... *купу́ју*. — Вр. прећ. несвр. *купу́[ј]ео*, *купу́[ј]еше*. — Вр. прећ. свр. *купува́*, *купува́мо*. — Зап. нач. *купу́ј* — *купу́јте*. — Прил. сад. вр. *купува́[ј]ући*. — Прош. прид. *купува́л*. — Трп. прид. *купу́ван*.

Као *купу́[ј]ем* — *купува́л* мењају се на пр. и ови глаголи: *краљу́[ј]ем* — *краљува́л*; *вој у́[ј]ем* — *војува́л*; *бол и́[ј]ем* — *болува́л*; *боледу́[ј]ем* — *боледува́л*; *пра́зну[ј]ем* — *празнува́л*; *гладу́[ј]ем* — *гладува́л*; *рускару́[ј]ем* — *рускарува́л*; *аису́[ј]ем* — *аисува́л*; *ила́дну[ј]ем* — *иладнува́л*; *казу́[ј]ем* — *казува́л*; *ие́сту[ј]ем* — *иестува́л*; *испове́ду[ј]ем* — *исповедува́л*, ит.д. Презенс ових глагола може гласити и: *купује́м*, *казује́м*, *исповедује́м*, итд. према прошастом придеву.

Digitized by Google

Четврта врста.

Први раздео.

ко́сим, ко́сиш... ко́се и *ко́су*. — Вр. пређ. несвр. *ко́сео, ко́сеше, ко́сеомо, ко́сеосте, ко́сеоше* или *ко́сеу*. Вр. пређ. свр. *коси́*, 2. и 3. *ко́си, коси́мо*. — Зап. нач. *коси́* — *косе́те*. — Прил. сад. вр. *косе́чи*. — Прош. прид. *коси́л, коси́ла*. — Трп. прид. *ко́сен*.

Као *ко́сим* мењају се на пр. и ови глаголи; *аро́сим*: *Про́си* те се ра́ни; трп. прид. *аро́сен*; *носим* — *но́сен*; *ръзва́лим* — *ръзва́лен*, зап. нач. *ръзвали́*; *ара́тим* — пратен: *Ньара́тено* му! — *кр́стим* — *кр́стен*: Ти си *недокр́стен*; *ала́тим* — *ала́тен*: Све је *ала́тено*; *мр́тим* — *мр́тен*; *со́лим* — *со́лен*: Је́ло неје *посо́лено*; — *ср́дим* — *ср́ден*: *Оср́ден* на робй[j]у; *во́дим* — *во́ден*; *га́зим* — *га́зен*: Гу́вно добро́ *нага́зено*; *во́зим* — *во́зен*; *гра́дим* — *гра́ден*; *ва́лим* — *ва́лен*: Не иди з-голему́ кро́шњу у *ва́лене* јагоде (изрека); *кр́дим* — *кр́ден*: Девојња *покр́дена*; *ћр́тим* — *ћр́тен*: Бела́ Ра́да *наћр́тена*; *го́стим* — *го́стен*; *але́вим* — *але́вен*; *го́твим* — *го́твен*; *ло́мим* — *ло́мен*: Кола́ч је *ръзло́мен*; *вре́вим* — говорим; *стр́вим* — *стр́вен*: Жи́то мло́го *ръстр́вено* по́-зьм; *тро́вим* — губим: Туј су па́ре *истро́вене*; *ра́ним* (храним, раним) — *ра́њен*: *Ра́њен* у́-ногу. — *Ра́њена* свињá; — *же́ним* — *же́њен*: Девојња је *ожже́њена*, а и момьк *ожже́њен*; *кр́пим* — *кр́пен*: Једе́ *кр́пен* леб; *тр́пим* — *тр́пен*: Сељра-ва *истр́пена*; *арими́ним* — *арими́њен*: Бела́ Ра́да *ареме́њена*; *зьбьра́[j]им* — заборавим; *ба́[j]им се* — бавим се; *ара́[j]им* — *ира́[j]ен*; *ьста́[j]им* — *ьста́[j]ен*: Сьг смо *ьста́[j]ени* у једну́ йжу; *вла́чим* — *вла́чен* — *влачи́л*; *тро́шим* — *тро́шен* (сломим): Кола *стро́шена*; *р́чим* — *р́чен*: Тој *р́чени* љу́ње зна́ју; *шр́шим* — *шр́шен* (сушен); *о́дим* — *о́део* — *оди́* — *оде́чи* — *оди́л*; *а́нтим* (памтим) — *а́нтео, анти́л*: Добро́ сьм *зьа́нти́л*; *аьалим*; *сви́рим*: Дор

Digitized by Google

свирци́[j]а *свúри*, óро úгра; — *цьклим*: *Исцьклúл* кько мáче у óгњь; *пáзим*, *пазúл* и *пазéл*: Несьм *зьпьзéл*, ит.д.

Глаголи *сшим*, *чмим* и *жмим* имају садашње време по овој врсти, само што у 3. л. мн. имају *у*: *сшу*, *чму*, *жму*. — И остале облике имају по овој врсти сем прошастога придева, који ѣласи: *спáл*, *чмáл*, *жмáл* — *спáла*, *чмáла*, *жмáла*, ит.д.

Други раздео.

живúм, *живúш*, *живú*, *живимó*, *живитé*, *живé* и *живý*. — Вр. прећ. несвр. *живéо*, *живéше*... 3. мн. *живéоше* и *живéу*. — Вр. прећ. свр. *живé*: Ти бьш добрó *пóживе!* — Зап. нач. *живú* — *живéте*. — Прил. вр. сад. *живéечи*. — Прош. пр. *живéл*: Бог ти *живéл* мúлу мáјћу!

Као *живúм* мењају се на пр. и ови глаголи: *висúм* — *висéл*; — *вúдим*; вр. прећ. свр. *видó*, *видé*, *видóмо*; зап. нач. *вúџ* — *вúчте* (ст. сл. виждь); *дзьвнú*: Вéруј, кýме, *дзьвнú* бýре! — прош. прид. *дзьвнéл*; *стидúм се* — *стидéл се*; *четúм* — *четéо* — *четéл*; *грмú* — *грмéло*; *кънтúм* — *кънтéл*; *мúслим* — *мислéл*; *жáлим* — *жалéл*; *трáим* и *трáјм* — *трáјел*; *вóлим* — *волéл*; *србú ме* — сврби ме; *цьвтú* (3. ј.), зап. нач. *цьвтú*: *Цьвтú*, рýжо, не глéдај на мéне — *Рьсцьвтéло* се цвéће. — *ћипú* — кипи: Гóрне *ћипú*. — *Ћипéлу* вóду доноси: *летúм* — *летéл*; *горúм* — *горéл*, ит.д.

Многи глаголи овога раздела имају неке облике и по трећој врсти, првом разделу, другом обрасцу. Тако: *живúм* има и *живéем* као *умéем*; прош. прид. *живе*[j]*áл* поред *живéл*; *полудéем* — *полудéл*; *жлтéем* — *жлтеáл*; *старéем* — *остарéл*: Óчу да *остарéм*; *огладнéем*: Кьд *огладнéем*, да ми дьдéш леб; *ожеднéем* — *ожеднéл*; *зеленéем* — *зеленéл* и *зеленеáл*; *копнéем* — *копнéл*; *поруменéем* — *поруменéл*; *поцрнéем* — *поцрнéл*; *белéем* и *белú*[j]*ем* — *белéл*, *белеáл* и *бели*[j]*áл* ит.д.

Digitized by Google

бежи́м, бежи́ш, бежи́, бежимо́, бежите́, бежé и *бежу́*. Вр. пређ. несвр. *бежéо — бежéомо*. Вр. пређ. свр. *бежá, бежáмо*. — Зап. нач. *бéжи — бежéте*. Прил. сад. вр. *бежéћи*. — Прош. прид. *бежáо*.

Као *бежи́м* мењају се: *држи́м, трчи́м, бле[ј]и́м, сто-[ј]и́м, бо[ј]и́м се, вречи́м, вришти́м, зу[ј]и́м, јечи́м, зучи́м, квечи́м, клечи́м, лежи́м, пишти́м, ржи́м, сју[ј]и́м, цврчи́м, чучи́м*, ит.д. само што у 3. мн. сад. времена имају чешће *у* него *е*: *трчу́* и *трче́*.

Грађа.

I. Народне приповетке.

1. Лењи́ва жена́.

Била́ [једна́ лењи́ва жена́, пь-не-те[ј]а́ла да-плете́, не-те[ј]а́ла да-преде́, не-те[ј]а́ла да-че́. Она́ има́ла мло́го у́бава кл̥чи́на, нь-не-те[ј]а́ла да-[ј]и-преде́, тиће-пита́ла попа́ кьд-овьј руси́л по-сьло́ за-Вели́г-ден: „Чу-те-пи́там, по́пе, не́што. „И́мам у́бьва кл̥чи́на, па-мо́г-ли да-се-уви́-[ј]ем у-сло́женицу, па-да-до́јдем у-ма́настир да-се-ко́мкам[1])?“ А-поп: „Мо́жеш, мо́жеш! Уви́-се у-сло́женицу от-кл̥чи́на, па-дојди́ на-причес!“ Она́ у́зме на Вели́г-ден кл̥чи́на, ть-се-уви́[ј]е у-њи́ и-оти́де у-цр̀кву. Та́м нее́ улази́ла у-цр̀кву, тиће-се-поткьчи́ла на-про́зорчич, па-ре́кла: „Комће́л, по́пе, проз-дупће́л.[2])“ А-поп ре́кьл „Ајде ова́м, а́јде ова́м, голанара́мцо! Куде́ сви љу́ће, туј и-ти́!“ Жена́-та уле́зла тьг у-цр̀кву, а по́пьт узе́л кьнди́лницу, ми́не покре-њу́, па-ју-припа́ли, а она́ ку́жне[3]) на́-поље, па-бежа́ла, бежа́ла; а-кл̥чи́на у́це горе́ла дор-

[1]) т. ј. да се *причестим*.

[2]) причести ме, попе, кроз рупу *(душку)*.

[3]) *јурне*.

Digitized by Google

нáјде [j]едну-бáру. Тýј-се онá ваљáла, ваљáла, ть-се-угасúла. Отúде-си онá тьг дом, па немáло кудéља, а-онá ýзне од јьрьм (јерьм) жьглý, па-на-ньý надéне повéсмо, па-текóј прéла на-Велúг-ден, а-мýжа-си натерáла, те-замéл у-тигáњ кáшу, па-му-вревúла: „Сипú-ми, мýже, кáшу на-рáмо, пь-чу-јá и-предýцкам и-да-лизýцкам!“ Мýж-ју послушáл: уготвúл кáшу, па-је-сипáл на-рáмо, ть-је-и-прéла и-јéла. Комшúће- је-доодúле, па-ју-питувáле: „Ај, мори! што-предéш-дьнúс? Нь*лú-је дьнúс Велúг-ден?“ А онá-[j]им одговорúла: „Дáко-је дьнúс Велиг-ден! И-вú-да-сте по-бáрс брцкáле, и-вú-би дьнúс врцкáле!“

2. *Пá леньúва женá.*

Билá леньúва и голá женá, па-[j]едноман[1]) прéла сал [j]еднó-врьтéно, и турáла-га у-кáцу,-бьђи-п.нúла кáцу с врьтéна! Пратúла-си мýжа у-álугу да-оцечé мьтьвúло. Он отúде да-оцечé мьтьвúло, а онá-га прétекне, и-дóјде прé-њега-там, па-кько-пиле рéкне: „Мьтьвило-вúло! по-гóру-се вúло, дóм-не доодúло! Умрéла -ти и-женá и-децá!“ Мýш-се мáне да-сечé мьтьвúло, па си-отúде дом. Кьдошúл[4])-дом, женá-га питувáла: „Морé, кáм-ти мьтьвúло? Че-се-попьшкају[2]) врьтéна у кáцу-пу!“ Муж тегáј рéкьл: „Морé, кьд-отидó (отó) ý -планин, ја-чý [j]едно-пúле где по[j]é: „Мьтьвúло-вúло! по-гóру-се вúло, дом-не доодúло. Умрéла ти и женá и-децá!“ па си дојдó!“ Тьк-си-га онá пратúла код њóјну мáтер! „Ајде, морé, дúдеш[3]) код-мојý мáтер, нéк-ми дьдé кошýљу“. Он отúде код-њóјну мáтер, и-кáже-је зькькво́-је дошúл. Мáти-се зáчуди, зáкла гýску, ýљуди-ју,

---

[1]) *једнако.*

[2]) т. ј. *иструну.*

[3]) *да идеш.*

[4]) *кьд-дошúл.*

Digitized by Google

пь-ју-ту́ри у-тьрбу́ и-йспрати-га, а кошу́љу-ју не́-дьде. Кьдошьл[1]) дом, она́ прйми тьрбу́, па-по́гледа у-њу́, а оно́-се но́ће од-гу́ску црве[ј]а́ле. Она́ мисле́ла кошу́ља тој, па-смат-ра́ла да-је-то́ј огрња́к, и-ре́кла: „Што-ме́ мрзи́, то́ј-ме мрзи́: црве́н о́плит окол-ши́[ј]у!“ А-о́н казува́л: „Гу́ска, же́но, гу́ска!“ Он а́па́ дума́ла: „А́ко-је ку́ска, не́ка-је но́вка (неки: це́лка)!“ Ћута́л-сионтько́ј по́сле, а она́ нее́ рьботи́ла, тиће-га-клоца́ла. Прача́ла га; „Ајде-ди́деш у-а́лугу да-донесе́ш ли́пове ја́буће“, а-о́н ишьл и-тражи́л. Тльска́ла-га а́-там а́-овам, дор-му-ба́ба за́жени си́на. Дошла́ ба́ба да си-зо́вне зе́та и-дьштер: „Ја заженй си́на, па-е́то дојдо́ сьзвьни́цу[2]) да-ви-зо́внем, па-дојде́те“. Зе́т ка́же на-ба́бу да-му-жена́ не́ма дре́[ј]е, не́ма-си ни-кошу́љу. „Е, зе́те, ре́кне ба́ба, ти́-ју тури́ у-ка́цу, па-ју-довези́. А-ја́ кьд-ви-ви́дим да-йдете, ми́чемо-ви у́баво присре́тнемо“. Кьдошло́[2]) вре́ме за-сва́дбу, муж натова́ри ка́цу на-ко́ла, а же́ну у-ка́цу, па-ајд! Кьд билй бли́зо-дом, а-оту́д га́јде сви́ре, тупа́н ту́па, девојће пој у́! Кьцена́[3]) тој чу́[ј]е и-ви́ди, ку́жне иска́цу, па-уте́кне до́м, и-ви́ше нее́ мисле́ла да-си-ва́ра му́жа и-да-га-пра́ча у-мьтьви́ла ни-у-ли́пове ја́буће.

3. *Ма́ти па-ма́ти.*

Има́ла-си ма́ти сал [ј]едног а си́на, па-је-си́ньт бил зьл. Једьнпу́т ју́рне да-ју-би́[ј]е, а-би́л бос. Туде́к бил плот с тр̀ње гра́ден, а-она́ бежа́ла преко-тр̀ње, па-се-обрча́ла надза́д кьмто-си́на и-врев и́ла: „Поль́к (пьль́к), си́не, пьль́к! Бо́си[4]), па-чеш-се-убоде́ш!“ Дру́га-ју жена́ суди́ла: „Што-си́ лу́да, ть-му-казу́[ј]еш? Не́к-се избоде́, кьте-ју́ри да-те-би́[ј]е“. А-она́ на-ту́ј же́ну (жену́) врев и́ла: „Да́ко, мори́, да́ко! Не́ка и́ма ма́ти прет-кога́ бежа́ти!“.

---

[1]) *кьд-дошьл; кьд-дошло́.*

[2]) *сьс-звьни́цу.*

[3]) *кьд-жена́.*

[4]) *бос-си.*

Digitized by Google

4. *Леньи́ва девојка.*

Има́ла-си ма́ти ћерку за-жени́дбу, па-ју-дизала но́чу да-рьбо́ти, а-она-не-сте[ј]а́ла. Кьд су дошли́ сва́тове, ма́ти ре́кла: „Ћеро Ћи́то, што-тро́па на-вра́та?“ а-она́ дума́ла: „Ма́јко мала́лко, то́ј-су мо[ј]и́ ки́чени сва́тове“. А-мајка је дума́ла: „Ћеро Ћи́то, кошу́љу-си не́маш“. Ће́ра: „Ма́јко мала́лко, зьлве-че-ми дьду́“. Ма́ти-ју коре́ла, ама-ни́шта. Кьдошли́[1]) сва́тове, несу́ има́ли ни́шта ода́р[2]) да-[ј]им-дьду́. Кьд-ју-ма́ти суди́ла, ће́ра говори́ла: „Што-че́ ме́не, ма́јко, да́ра код-мла́да бећа́ра!“.

5. *Ба́ба умре́ла о́цтра.*[3])

Било́ не́ће вре́ме кьд-у́мре чове́к, они́-га не-држу́ да-седи́ у-и́жу па-да-га-чу́вају, тиће-[ј]им-било́ аде́т: преме́не-га, па-га-оте́рају у капе́лу и-та́м-га љу́ће чу́вају. Умре́ла [ј]една-ба́ба, па-ју-отера́ли у-капе́лу у-гро́бишта и-ту́ју[4]) чува́ла дру́га ба́ба. Здодремча́ло је, па ле́гла и-зьспа́ла. Овчаре́-се ди́гну, па-у-капе́лу, а-ба́ба-и не-осети́ла. Мртву́ ба́бу ди́гну и-опсло́не з-дрешља́ци, ту́ре тутун у-лулу́ а лулу́-ту на-ба́бу у-у́ста да-пу́ши, па-си-оти́ду. Кьце[5])-пробуди́ла ба́ба и-виде́ла мртву́ ба́бу с лулу́ успра́[ј]ену, она́-се ја́ко уплаши́ла, па-о́цтра[3]) умре́ла. Јутре́-дьн, кьцьвне[6]), ви́де две-ба́бе мртве́. Отьг[7]) не-те́рају мртвьци́ у-капе́лу.

6. *Ци́ганин и ја́ре.*

Чул Ци́ганин да-и́ма млько́ код-овчара́, па-а́јд, ајд код-њего́ва. Ци́ганин до-тега́ј ни́кьд не́ види́ја́ре, па-се-

---

[1]) *кьд-дошли́.*
[2]) *од-да́р.*
[3]) *од-стра.*
[4]) *туј-ју.*
[5]) *кьд-се.*
[6]) *кьд-сьвне.*
[7]) *од-тьг.*

Digitized by Google

мло́го зачуди́л кьд-га-виде́л. Ја́ре кько-ја́ре, по́чне да рипка о́кол Ци́ганина, а-овьј-се упла́ши, па-по́чне да бежи́. Бежéечи спотькне-се од-[j]едно-дрво́ и па́дьл, а-ја́ре дотрчи́ и-ста́не окол-њéга да подрипку́[j]е. Ци́ганин помисле́л дь-че-дь-у́мре, да пођи́не, па срди́то ре́кьл: „Јец, јец! Ти-ми́слиш цига́нцко-[j]е ме́со сла́тко!“

7. *Же́нцко стану́ло му́шко.*

Има́л не́ћи чове́к три дьштерје́, и-све́-три стаса́ле за-жени́дбу, па-нее́ ни́кько мисле́л да-[j]и-же́ни. Оне́ ре́кле на-бьшту́-си да-[j]и-же́ни, ама-о́н нее́ тел (те[j]а́л) ни́кько. Тега́j-се оне́ смисле́ле да-утéкну у́-свет. На́j-пре на́jстаре[j]а утéкла. Бьшта́, кьд-виде́л тоj, ју́рне по-њу́ с коња́, па-ју-сти́гьл. Она́-се о́дма претво́ри у зми[j]ју́, а-о́н зми[j]ју́-ту уби́[j]е. И-дру́га дьшти утéкне, ама-си-ју-бьшта́ сти́гьл, а-она́-се претвори́ла зми[j]а́, ть-и-њу́ уби́л башта́-та. Са́л на́jмлаће[j]а дьшти о́ста. Ова́је[1]) била́ за-при́чу јунак. Ста́не да-бежи́, а-бьшта́ по-њу́. Кьд-је-било́ бли́зо не́ку голему́ ре́ку, а-бьшта́ а́-да-ју сти́гне, а-она-се претво́ри у ћупри́[j]у. Он сьс-коња́ по́чне да-преоди преко-њу́, а-кьд-би́л на-сре́т ћупри́[j]у, ћупри́[j]а-се-стро́ши, и-о́н-се удави. Тега́j-се она́ претво́ри кько́-је била́, па-по́jде у́-свет.

По́сле не́колко дьна́ на́jде она́ тро[j]и́цу обе́сени, ко[j]и́ су били́ још жи́ви. Затра́же они́ од-њу́ ма́лко во́ду, да-рьзла́де гркља́н оце́ц[2]): „Ако-нам-то́j учи́ниш, мисе-ти у́век бу́демо на-по́моч, сал-да у́знеш од-на́с по-[j]едно-влькно́, и да-га-у-невољу припржиш на о́гњ, па-че-ти-о́дма на́ше се́њће до́jду у-по́моч“. Она́-[j]и на́-по[j]и и у́зе од-њи́ по-[j]едно-влькно́, па-си-о́тиде да́ље.

Не́ прошло́ мло́го, а сре́тне не́ћега зме[j]ови́тога јуна́ка на-зме[j]ови́тога коња́. Јунакьт-је ка́же да-ше́-

[1]) *ова́j-је.*
[2]) *од-же́ц.*

Digitized by Google

вне[1]) от-пу́т, а-она́ не́-те, тиће-кьд-ви́ди, да-му-не мо́же ни́шта, запа́ли [j]едно-влькно́, и-се́њће-је дојдо́ше о́дма с њи́ну по́моч, ть-уби́ше зме[j]ови́тога јуна́ка. Она́-му у́зе његове́ дре́[j]је и-преру́ши-се јунак, у́зне-му коња́ сьсьв[2]) тькрьва́т, па-о́тиде у-дру́гу цареви́ну.

Та́м сре́тне [j]једнога́ јуна́ка Ара́пина, у-кога́-су у́ши били́ големи́ ја́ко. Од-њега́-се она́ ја́ко уплашила́. Од-њега́-је и-сва́ цареви́на треперила́. Уда́ре-се они́ и обара́ли-се, обара́ли, па-ни́кој ни́кога нее́ могьл да обо́ри. Тегају[3]) Ара́пин запита́л: „Одо́кле-си ти, искоју́-си цареви́ну?“ — „Ја́-сьм из-дру́гу цареви́ну“, рекла́ девојћа-та, па-му-испричала́ све́-што-је пропати́ла и-кько́-је погуби́ла зме[j]ови́тога јуна́ка (а-нее́-се казува́ла где-је-же́нцка глава́). Овьј-се јунак мло́го за́чуди на-то́лку сна́гу, па-ре́че: „Ја́-сьм-се мло́го-пут с-њега бори́л, и-ни́кьд-га несьм могьл обо́рим. Тиће-да-се-ми лобра́тимо, кьцмо[4]) теко́ј обо[j]и́ца добри́ јуна́ци.“ Она́ приста́не и побрати́ме-се, па-за[j]едно до́јду у-не́кькву голему́ ва́рош (или: у-некькьв-голе́м ва́рош). Ара́пин оти́де у-његов-дом, а-девојћа у-ме[j]а́ну.

По́сле нећне-вре́ме до́јде Ара́пин код-ово́га дели́[j]у у-ме[j]а́ну, и-по́чну туј за[j]едно да-живу́. Једьн-пу́д-га дели́[j]а (девојћа) запи́та: „Море́, где́-[j]е те́бе, побра́тиме, снага́? — „Кьно-на-побра́тима, ре́кьл Ара́пин, чу-ти-ка́жем, ама-на-ни́кога за жи́ву гла́ву да-не-казу́[j]еш. Ме́не-ми-је си́ла у-мо[j]е́ големе́ у́ши (: у-мо[j]и́ големи́ у́ши). Из [j]едно́-ми у́во жи́ви о́гьњ си́пе и-же́шка вода́ тече́, ть-попа́ли чере́к ва́рош, а-из-дру́го на́јпре же́шьк ве́тьр ду́не, па-тегај-ми излезне сва́ си́ла и-тьг несьм оно́ј, што-сьм-сьг.“ Ле́гну по́сле да-спу́, а-дели́[j]а се ди́гне окол-полови́ноч[5]) (пьльви́ноч), пь-му-проби́ши

---

[1]) *мрдне.*
[2]) *сьс-сьв.*
[3]) *тегај-ју.*
[4]) *кьд-смо.*
[5]) *полови́н-ноч.*

Digitized by Google

[j]едно-у́во, а-из-ње́га ју́рне о́гањ и-же́шка вода́, ть-попа́ли и попа́ри чере́к ва́рош. Кьд-Ара́пин уста́л, девојћа-му рекла́: „Море́, побра́тиме, шњева́л-сьм ньчьс да-ти-је-ча́вка прокљува́ла у́во. Ви́ц, да-не-бу́де и́стин!“ Ара́пин се пи́пне по-у́во, а-у́во, прова́лено. О́н-тьг запове́ди, ть-све́ ча́вће до́јду, и-сва́ку испити́[j]у пра[j]и́л, пь-кьд-ши[j]една́ нее́ тој начини́ла, то́лко и бу́де. Дру́ђи -пут-му дели́[j]а прова́ли у-сьн и-дру́го у́во, а-из-ње́га ду́ну же́шьк ве́тьр, ть по́обаља и ре́знесе пьльви́н ва́рьш. Кьцьвну́ло, девојћа му рекла́, да-је-то́ј она́ напра-[j]и́ла, и-да-је-о́н сьг њо́јьн ро́б, па изва́ди са́бљу и оце́че-му гла́ву, и-теко́ј куртелиса́ла цареви́ну ото́га[2]) айнина.

Чу́[j]е ца́р, да-је-Ара́пин поћину́л, па-пу́шти тела́лина да о́ка: „Ку́[j]е[3]) уби́л Ара́пина, нек-до́јде коца́ра[4]), голе́м-че дар доби́[j]е.“ Она́ с му́шће дре́[j]е оти́де коца́ра, и ја́ви да-је-она́ Ара́пина уби́ла. Ца́р-се зара́ду[j]е ја́ко и покло́ни-му (јел-је-о́н мисле́л му́шко-је) дьштерју́ за-жену́. Ете́-ти сьг бела́ј! Сва́дба би за-два-три-дьна́, а-дели́[j]а-се тьг на́пра[j]и бо́льн, па-оти́де бьћим-бо́льн куд-[j]едну-вра́чку и-испри́ча-је све, кьква́-је невоља нашла́. Вра́чка ре́кне: „Големо́-је тој зло, па-мо́ж и-гла́ву-да истро́виш. Тиће-ти́ овој да-урьбо́тиш: бли́зо овьј ва́рьш и́ма [j]едьн-пе́штер и-у-ње́га и́ма на-три́ ме́стета сва́кькве живо́тиње. У-пр́вњо-су све-ди́вје живо́тиње, што [j]еду́ ме́со: ла́ вове, ме́ће, ку́рјаци, лиси́це и-што́-ти-још не! Ако-њи́ погу́биш, че-до́јдеш у-дру́го ме́сто, где-су-све́ зми́[j]е ридо́вњиње. Ако-и-њи́ погу́биш, че-до́јдеш у-тре́ћо и-после́дњо ме́сто, где-и́ма ајду́ци. Мецу-њи́-је њи́јьн (њи́ьн, њи́н) ара́мбаша, и-на-гла́ву-му сто[j]и́ дивја́ пло́вка. Они́ кьт-спу́ (кьцпу́) не-мо́же-[j]и ни́кој пробу́ди до́р-се са́ми не ди́гну. Ако-[j]и-зате́кнеш да-спу́ те́п-ти-[j]е ље́ко:

---

[1]) *од-тога.*
[2]) *ку́j-је.*
[3]) *код-шира.*

Digitized by Google

ватѝ плóвку-ту, па-је-извадѝ ср̀це и појéц-га, па-чешóдма постáнеш мýшко.« Девójћа-та-ју послушáла. Узне орýжје и-дójде у пéштер. Нájпре дójде у пр̀вњо мéсто и-побѝ[j]е све живóтиње, сал остáл лав, њин цар, па-се-сьс-њéга стáне бóри. Кьд-не-могла́ да-га-обóри, онá зьпáли и-другóто влькнó, те-је-дójде пóмоч, и-текój убѝ[j]е и-лáва, па улéзне у-дрýго мéсто. Змѝ[j]е-се óдма рьсплетý и-стáну да-прýжају главу кьм-њý, а-онá довáти сáбљу и свé-[j]и йсече, сáл-се óпр цар змисћй. Он-се овѝл окол-њý, и-томѝн (тьмѝн)-ју тел по[j]једé, а-онá се сéти за-трéћо влькнó, прѝпали-га, и éто-ти онé[j]а при-сóњће и убѝше цáра змѝцког. Сьг онá отѝде у трéћо мéсто. Там нáјде ајдýци, где сви спу. Плóвка, кьд-ју-видéла, стáне да-крештѝ, сьв-се пéштер трéсьл. Онá (девójћа-та) увáти плóвку-ту, закóље-ју, извáди-је ср̀це и-пó[j]еде га, и-óдма пóста мýшко, па се-вр̀не кьно мýшко куцарéву [1]) дьштер, па-је-живéл сьс-њý срéтно.

8. *Сн̀це тéло да-се-жéни.*

Заженѝло-се сн̀це, па-зовнýло све нá-свет у свáдбу, и-кýче и-мáче, што-рекли́ љýће. Сви пójду у-свáтове, пь-и-јéж ујáше коња́, пь-и-óн ајд у-свáтове. Кьтáм [2]) а-свáтове слезнýли от-кóњи и-повезáли-[j]и у-ливáде дь-пьсý трáву. Јéж увáти његóвога коња́ за уздý и одвéде-га на-песьк, па-га-тýј привезáл. „Штó рьбóтиш?« пѝтају-га сви свáтове. „Што-рьбóтим! Зер-невѝдите?« рéкне-[j]им јеж, „ýчим коња́ да-[j]едé песьк. Досьг [j]едно-сн̀це бéше, па-свé йзгоре, а-кькó-че да-бýде кьце [3]) сн̀це ожéни, па-кьдобѝ[j]е [4]) дéцу, којá-че бýду кьно-и-бьштá-[j]им! Свé-че изгорѝ, па још-сьг ýчим коња́ да једé песьк.« Сн̀це кьтój [5]) чý[j]е, јáко-се рьсрди

[1]) *куд-царéву.*
[2]) *кьд-там.*
[3]) *кьд-се.*
[4]) *кьд-добѝ[j]е.*
[5]) *кьд-тój.*

Digitized by Google

на је́жа, па-тега́ј утéкне у-мóре и-тáм остáне гóдину. Стáну-га мóле да-излéзне из-вóду, а с̣́нце не-тéло. Тьг излéзне петьл, па-рéкне: „Já-чу с̣́нце изóкам на́-поље,“ па-дójде на-мóре, па-колко-мóже кукурúкне: „Кукурúку! Кукурúку!“ С̣́нце чýје туј сьсвúм нóву пéсьн, којý до-тега́ј неé билó чýло, па-промýљи глáву из-вóду да-вúди, кýј тој по[j]é. Ама-петьл вúди по-свéтлос да-с̣́нце надзúра из-вóду, па-се-измица́л, измица́л од-мóре, а-с̣́нце-се вúше дизáло, да-вúди кýје-тој[1], и-пóново огре-[j]áло цéл-свет.

9. *Цар и-овчáр.*

Нéћи-цáр зажéли да зна́[j]е кькво́ рьбóти Бог, зóвне [j]еднóга калýђера, па-му рéкне: „Е, калýђере, ти чéсто врéвиш сьз-Богá (Бóга), па-зна́[j]еш кькво́ он рьбóти. Кажú-ми, а-ако-ти не-зна́[j]еш, ти најдú куј-зна́[j]е, ако-óч да-те не погýбим“. Калýђер-се упла́ши, па-се-врне дом. Ама кько́-се бојáл за глáву-си, он стругне ý-свет. Ајд, а́јд, па-дójде куд-нéкога (нéћега) овчарá на-конáк. Кьцу[2]) вечерáли, калýђер испри́ча све на-овчарá што́-му-је заповедúл цар. Овчáр, кьтój[3]) чý[j]е, рéкне: „Е, дóбро! Тú-че да-чýваш мо[j]é óвце, а-já-чу да-йдем коцáра,[4]) да-му-кáжем што рьбóти Бог“, па-ýзне тúквицу сьс-млькó, обéси-ју на́-врат, товáгу у-рýће, па-прáво коцáра.[5]) Цар, кьтój[6]) чý[j]е, дозовé овчарá коцéбе,[7]) и-овчáр-му дójде. Кьд-је-билó júтро, овчáр рéкне на цáра: „Е, цáре, ја-ýвек у-овój врéме мáлко превáтим. Já-сьм донéл млькó, а-тú дај леб, па да-надрóбимо“. Цар дьдé [j]едьн-лéб, а-овчáр-га пре-

[1]) *куј-је-тој.*
[2]) *кьд-су.*
[3]) *кьд-тој.*
[4]) *код-цáра.*
[5]) *код-цáра.*
[6]) *кьд-тој.*
[7]) *код-себе.*

Digitized by Google

полóви, па пьльвúн он ýзне, пьльвúн дьдé на цáра, да-дробе. Кьцу[1]) надробúли млькó, тегáј пóчну да-кýсају. Овчáр-се наклáпи, па-кýса-ли, кýса! Кьд-на[j]едьн-пýт удáри овчáр сьс-ложúцу (льжúцу) цáра поруће. „Штó-ме удáраш?“ пúта-га цáр. „Пáзи, па-јéц што-си-ти дробúл, а-не-дúрај штó-сьм ја дробúл“, рéкне-му овчáр. „От-кудé-чу јá да знам, што-сьм-јá дробúл?“ пúта га цáрьт. „А от-кудé човéк мóже дазна[j]е што-Бóг рьбóти, кьцám[2]) не-зна[j]еш онój, што си-сьг урьботúл?“ одговóри овчáр. Цáр-га тьг пуштúл, те-си-óн отишьл дом слóбодьн.

10. Лýда женá.

Билá [j]една-женá јáко врéдна, — од-Велúгден до-Велúгден [j]едну-кошýљу сьшú[j]е! Дошьл Велúгден, а-онá сьшúла на-мýжа-си кошýљу, па-пошлá куд мýжаси, да-му-се-повáли. Прошлá (прóшла) пóкре нéкькьв шипьк, па-нéкько зькáчи с кошýљу за-шипьк. Онáсе тьг обрне, па-рéкне: „Шипковúње, тú-ли-чеш-му нóсиш? Ајд носú, носú, кьд-óч, а-јá-чу-си йдем дом“, — остá[j]и-му кошýљу, па-се-врне. Вéчером дошьл домајьúн, а женá-та излетú пред-мýжа рáдосна, па-гапúта: „Дóби ли кошýљу? Е, е! па-честúта-ти кошýља, мýже!“ — па-му-испрúча свé кькó-је понéла кошýљу и-кькó-ју оста[j]ила на-шипьк. Мýж, кьда — чý[j]е, ýзне товáгу ý-руће, па пљус! пљус! по-жéну, па-ју-пýшти. Женá рова[j]ечи отúде кучипьк[3]), да-донесé кошýљу. Кьтám,[4]) а-оно — нéма кошýља. Тегáј-се женá-та рáсрди на-шипьк, па-му-пóчне врéви: „Зьл (зьр, зерти-јá оста[j]й кошýљу да-ју-однесéш на-мо[j]éга мýжа, а-тú ни ábьр! Гдé-је кошýља? Казýј! Ћутúш! Ăле-те

[1]) *кьд-су.*
[2]) *кьд-сам.*
[3]) *куд-шипьк.*
[4]) *кьд-там.*

Digitized by Google

у-ко́рен! Чек да-ви́диш кој**а́**-сьм ја!« па ста́не иско-пу́[j]е пинькът ис-ко́рен, да-му се осве́ти. Копа́[j]ечи иско́па пјн ћупа́к з-ду́кати, па-си-оти́де с те́[j]а па́ре дом. Кьдошла́[1] дом, пита́ла-си му́жа кьквó-је тој, а-ón-је ре́кьл (рекьл): „Ле́ча!« зьш-је-зна́л да-је-лу́да и да-че-[j]и-потро́пи, ако-је-ка́же.

Кьд-ете́-ти грнчаре́ (грнчари́) з-гр̀нци. Се́льсће жене́ по́чну да-купу́ју гр̀нци, а-она́ нема́ла па́ре. Шче[2]) да-рьбо́ти! Оти́де код [куд]-грнчаре́ (грнчари́) да-гле́да кько́ ове́[j]а жене́ купу́ју гр̀нци. Ја́ко-је во́ља било́ да-си-и-она́ ку́пи бьр-[j]едну-бу́нцулу ел крча́г. Се́ти-се за-ле́чу-ну, па-пита́ла грнчара́: „О́ч-ли да-ти-дьде́м ле́чу за-нећи-су́д?« Грнча́р пристану́л. Жена́-та до́не́ла ле́чу-ту, а-грнча́р-се за́чуди мло́го кьд-виде́л ово́ј, у́зне сво те́[j]а па́ре, а-на-жену́-ту дал и-воло́ве и-би́воље и-ко́ла сьс-це́л испа́п. И-она́-се ја́ко зачуди́ла, па оте-ра́ла и-би́воље, и-воло́ве и-ко́ла сьс-испа́п дом. Кьдошьл[3]) му́жьт-је, она́-му све каза́ла. Муж помисле́л-се у-се́б: „У́дри лу́до, оно́ по́лудо«, — па-ју-па́ изби́л, и-отишьл-си на-рьбо́ту. Жена́-та оста́не са́ма, па-по́чне да-рове́. Би́воље и-воло́ве према-њу́ преживали, а-она́ помисле́ла да-се-на-њу́ кри́ве, дова́ти сећи́ру (сићи́ру), па-по-њи́ туп! туп! и-све́-[j]и поби́[j]е. Дошьл муж, виде́л по́клани воло́ве и-би́воље, па-рекьл у-се́б: „Овде́ не-пома́га ни-бо́ј ни-ни́шта!« Он одрл би́воље-те и-воло́ве-те, ишчеречи́л-[j]и, па-је-ре́кьл, да-приста́[j]и ма́лко је́ло сьс-ме́со и-зе́ље. Жена́-та у́зне сво́-месо, пренесе-га у-грьди́ну, де́-је било́ зе́ље, па-уза-сва́ку зе́льћу ту́ри по-[j]едьн-кома́т ме́со, па-си-оти́де у-и́жу, а-пци́ ме́со одне́ли и по[j]е́ли. Кьдошьл[3]) муж, жена́-му испричала све, а-ón-ју изби́л с това́гу.

[1]) *кьд-дошлѝ.*
[2]) *што-че.*
[3]) *кьд-дошьл.*

Digitized by Google

Жена́-та отишла́ по́сле у-грьди́ну, и там нашла́ сал [j]едну-ку́чку. Кьд-ју-виде́ла, по́чне да-о́ка по-њу́: „Ти́-ли-се најде́ да-ми-ме́со по[j]еде́ш! Чек да-ви́диш која́-сьм-ја!“ — па-тр̀ч по-њу́. Ку́чка бежа́ла а́-там а́-овам, па-уте́кла у-[j]едну-џами́[j]у, а-жена́-та по-њу́ у-џами́[j]у, па-ју-би́ла, би́ла, а-ку́чка-та гре́бла, гре́бла по-ду́вар, ть-изгре́бла њуп с меџеди́[j]е. Жена́-та у́зне њуп с па́ре-те, па-га-однела до́м-си. Му́жьт-је смисле́л да-ју-прева́ри. Он-је ре́кне да-че-сьг да-до́јду нећи-пи́личи да-кьуву́ на-љу́ђе о́чи, ти́ће да-се-она́ ску́та у-ду́пку, а-о́н-че-ју покри́[j]е дор-оне́ не-про́јду. Жена́ теко́ј урьботи́ла, а-му́ж узе́л [j]едну-крива́чу жи́то, па-вр̀рр! врз-њу́ по-ко́жу, а-кокошће долету́, па-кьуца́ле, кьуца́ле, жи́то-то, а-му́ж до́тле скута́л па́рете, ть-жена́ неје́ виде́ла где.

По́сле нећe-вре́ме дошли́ Ту́рци. Виде́ли они́ да-им-не́ма па́ре, па-дошли́ куд-ово́га чове́ка, и-пита́ли-га, да-[j]и-неје́ он узе́л, а-о́н-[j]им рекьл да-неје́. „А-да-неје́ твоја́ жена́?“ пита́ли-га па они́. „Не́-знам! Да-ју-пи́тамо“, — и-зо́вне-ју. Кьд-ју-пита́ли, жена́-та ре́кла да-је-она́ узе́ла. „Ја́-сьм, ре́кла на кади́[j]у, узе́ла те́[j]а па́ре, и-то-бьш онага́ј кьда-доди́ше они́[j]а цр̀ни пи́личи, да-кьуву́ о́чи на-чове́ци. Тьг и-на-те́б извади́ше о́ко-то-ти (а кади́[j]а бил њо́рав с [j]едно-о́ко)“. Кьто́ј[1]) чул кади́[j]а и-Ту́рци дру́ђи, они́ виде́ли да-је-она́ лу́да, па-си-отишли́, а-ть̀ј сирома́ чове́к обогати́л-се с то́ље па́ре.

11. От-куде́-је мед сла́тьк?

У-пр̀вњо вре́ме били́ Бо́г и-ђа́вол при́[j]етељи, па-су-за́[j]едно ствара́ли све на́-свет. Бо́г напра[j]и́л вьдњи́цу, ама-зьбьрь[j]и́л да-напра́[j]и креће́тало, те-су-љу́ђе мора́ли сьс-ру́ће да-пу́штају жи́то, да-се-ме́ља. Ђа́вол виде́л тој, па-неје́ тел да-ка́же на-Бога́ (Бо́га),

[1]) *кьд-тој.*

Digitized by Google

тиће зóвнул чéлу и рéкьл је: „Идй, па-зýј покре-бóжји ýши, и-óн-че-се сéти, па-че-напрá[j]и и-креће тáло“. Челá одлетéла куд (код)-Бóга у-вьдьнúцу, па-пóчне да-зучй окол-ýши-му: зу! зу! зу! и-Бóк-се[1]) тегáј сетúл. „Даси-благосовéна!“ рéкне-је Бог. „Да-Бóг-да-ти-се гóвна јéла!“ и-отьг-је[2]) постáну гóвна слáтка, а-тóје[3]) дьньс мед.

12. Глýпьв човéк и ђáвол-жена.

Имáла [j]една-женá мýжа, па-си-терáла сьс-њéга шéгу, зьш-је-бúл млóго глýпьв. Пошлй [j]едьнпýт на пáнаир, па-женá-та рéкла на-мýжа-си: „Мýже, на-пáнаир úма млóго љýђе, па-чéк да-ти-привéжем на-грбúну [j]едну-тúквицу да-те-не-истрóвим“. Мýжьт-је прúстáл. Кьдошлй на-пáнаир, а-мýш-се зьгледáл у-свéт, а-женá-му польк одврзáла тúквицу од-грбúну, па-јуприврзáла на-њójнога љубóвника, па-си-пошлá по-њéга. Мýш-се тегáј обдзрнýл и-видéл његóву тúквицу на-дрýђега, па-се-мислéл: „Бóже-мој, да-лй-сьм ја онój, ел несьм! Ако-сьм-онój ја, тегáј кój (кýј)-ли-је овój?!“ и текój-се врне дом, а-женý-си остá[j]йл.

13. Поп и слýга.

Билй два брáта, па-се-старéј погодúл кот-попá ласлýжи. Пóпьт-је бúл млóго лош човéк, па-кьцлýга[4]) пошьл на-орáње рéкьл-му: „Евé-ти буклй[j]а с винó, плóсква с рьћй[j]у и [j]едьн-лéб: да-једéш од-овьј леб, и-пá-да-га не-нáчнеш; да-пй[j]еш из-овýј плóскву рећй[j]у, и-пá пáну да-ју-донесéш; ла-пй[j]еш из овýј буклй[j]у винó, и-пá пáну да-ју-донесéш и-да-се-не-врнеш пре ни-пóсле, тиће кьд-овáј кýчка дójде дом. Акодрýгько учúниш, чу-ти-одерém вáшу од-грбúну“. Слýга

[1]) *Бог-се...*
[2]) *од-тьг.*
[3]) *тој-је.*
[4]) *кьд-слýга.*

Digitized by Google

отишьл на-орáње и-одвéл сьс-њéг кýчку попóву. Орáл, орáл дор-дошлó врéме за-ручьк, па-сéдьл да-рýча. Óн-се сетúл штó-му рéкьл (рекьл) поп, ама-бúл јáко глáдьн: попúл рьћú[j]у, по[j]éл сьв лéбьц и-испúл буклú[j]у с винó. Кьт-почéл да-орé, а-кýчка кýжне дом и-дójде ý-мрак. Кьдошьл[1]) од-орáње, поп увáти слýгу и-одерé-му вáшу од-грбúну, те он пóсле умрéл.

Дúгьл-се пóсле мла̀цéј брат кот-попá да-се-погóди. Погодúл-се с попá да-га-слýжи, а-пóп рéкьл на-пóгодбу: „Штó-ти учúним, да-се-не-срдиш, нú-чу-се ја срдим натéб штó-ми учúниш“. Слýга пристанýл. Пратúл-га поп на орáње, а-дáл-му плóскву с рьћú[j]у, [j]éдьн лéбьц и-буклú[j]у сьс-винó, па-му-казáл: „Е вé-ти плóсква с рьћú[j]у, [j]едьн-лéбьц и-буклú[j]а сьс винó: да-пú[j]еш ис-плóскву рьћú[j]у, и-пá-да-ју донесéш пр̀ну; да-једéш леб, и-пá-га цел донесéш; дóм-да-се врнеш кьд и-кýчка дójде, да-улéзнеш где кýчка улéзне. Ако-тój не-бýде, чу-ти-одерéм вáшу од-грбúну“. Отишьл слýга-та на-орáње рáно, па-ódма сéдьл да-рýча: извадúл срьдúну[2]) из-лéб, сал кору оста[j]úл, а-унýтра зéмљу насипáл, попúл и-рьћú[j]у и-винó, па-напр̀нúл с волóвцку мóчку[3]) плóскву и-буклú[j]у; тьг узéл остьн, бýпнул кýчку-ту, а-онá кýжнула дом. Тьг он упрéгьл волóве, па-пошьл по-кýчку. Кьдошлú[4]) до-дóм а-кýчка прерипúла плóт па-улéзла у-авлú[j]у. Слýга потерáл волóве, преко-плóт. Волóве несý могли́ нúкько да-прéјду преко-плóт. Тегáј слýга заклáл волóве, исéкьл-[j]и, па-свé комáт по-комáт превр̀úл и-волóве и-кóла у-авлú[j]у. Кьд-видéл поп, óн-се удзверúл, па питáл слýгу: „Што-сú дошьл текój рáно?“ — „Па-дóшьл-сьм по-кýчку!“ рéкьл слýга. „А-гдé-су-ти волóве?“ пúта-га поп. „Етé-[j]и у-авлú[j]у“, — одговáра

[1]) *кьд-дошьл.*
[2]) *средину.*
[3]) *мокраћу.*
[4]) *кьд-дошлú.*

Digitized by Google

слу́га. Поп погледа́л у-авли́[j]у, па-кьд-виде́л, што-је́, пита́л-га: „А кьквó-си овój учини́л, душма́нине?“ — „Е, по́пе, каза́л-си да-про́јдем сьс-волóве куде́ и-ку́чка. Волóве несу́ могли́ преко-плóт куде́-је ку́чкана про́шла, а-ја́-сьм-[j]и ова́к преврьи́л“. -- Поп заврте́л з-гла́ву, а-брада́-му-се зътре́сла од-му́ку, па-си-ћута́л. „Ср̀дишли-се, по́пе?“ пи́та-га слу́га. — „Не-ср̀дим-се!“ ре́кне поп.

Пошьл поп у-цр̀кву, а-деца́-му-се јо́ште несу́ била́ дигну́ла, па-ре́кьл на-слу́гу: „Де́цу-да-ми уљу́диш кьце[1])-ди́гну“. Кьд-отишьл поп у-цр̀кву, слу́га покла́л де́цу, па-[j]и-очисти́л кько-ја́гьнци, у́баво-[j]и уљуди́л. Кьце[1])-поп врну́л ис-цр̀кву, па-виде́л по́клану де́цу, о́брну-му-се и́жа не́колко пут пре́д-очи. „Што́-си урadéл тој?“ пита́л-га поп. „Уљуди́л-сьм де́цу кько́-си-ми зьповеди́л“, — ре́кьл слу́га. „Несьм-ти-ја каза́л да-урьбо́тиш текój, тиће-кьце[1])-ди́гну, да-[j]и-оми́[j]еш и-да-[j]и-об̀чéш кько-тре́бе“. — „Е, па-што́-ми текój несй ре́кьл?“ ре́кьл слу́га-та.

Ви́ди поп да-с-ово́га не-мо́же изле́зне на-кра́j, па-се-договори́л с попади́[j]у да-бежи́ у́-свет, зьш нее́-га мо́гьл отпу́шти — тьква́j-им по́годба била́! Спреми́ли поп и-попади́[j]а све, а-кьи́ће тури́ли у-сьнд̀ък. Слу́га-се пра[j]и́л не́веш што-рьбо́те, скута́л-се у сьнд̀кьт и-ле́гьл. Окол-пьльви́ноч[2] упр̀ти поп сьнд̀ък на-грби́ну, па-бе́жи с попади́[j]у у́-свет. Кьдошли́[3]) до-[j]едну-во́ду, оно́ ста́не тече́ вода́-ли кьквó-ли исьнд̀ък,[4]) а-по́п ре́кне: „Мори́, попади́јо, рьсипа́л-ми-се ибри́к с рећи́[j]у (рьћи́-[j]у) у-сьнд̀кьв“. Зага́зи поп у-во́ду, а-вода́ била́ д̀бока́, те-доватила ма́лко сьнд̀ък. Слу́га исьнд̀ък[5]) ре́кьл: „Ди́вај, по́пе, утопи́ше-ми-се но́ће“. — „Попади́[j]о, попади́[j]о, ода́вньчка несьм чете́л кьи́ће-ве. Ви́диш-ли

[1]) *кьд-се.*
[2]) *пьльви́н-ноч.*
[3]) *кьд-дошли́.*
[4]) *из-сьндьк.*
[5]) *из-сьндьк.*

Digitized by Google

кько́ провреви́ше?“ ре́кне поп. Кьд-изле́зли на-дру́гу стра́ну, поп отво́ри сьндьк, а-кьта́м — слу́га! „Шче́ш[1]) ти одве́ка?“ запита́л-га поп. „Слу́га йде по-га́зду“, — ре́кьл слу́га. „До́бро, до́бро, да́ко[2])-си пошьл. Овде́к-че пре-но́чимо“, — каза́л поп. Договори́ли-се поп и-попади́[j]а да-но́чу слу́гу чу́шну у-во́ду да-се-уда́ви. Слу́га чул кько́-се догова́рају да-га-чу́шну у́-воду, па-са́л ћута́л. Ле́гли да-спу́. Попади́[j]а зьспа́ла кько-то́п, а-слу́га-се ди́гне од-његово́ ме́сто на-попади́ино, а-попади́[j]у чу́шне на-његово́, па-провреви́л кько попади́[j]а: „Ајде, по́пе, да-га-чу́шнемо“. Поп мисле́л попади́[j]а-је тој, па помо́гне на-слу́гу, ть-уда́ве попади́[j]у. Ју́тром погле́да поп, а слу́га спи — попад[ји]а не́ма. По́п-се сети́л што-је́, ама се претвара́л да-не́-зна, тиће-каза́л да-се са́ма удави́ла но́чу.

Кьдошло́[3]) вре́ме за-ручьк, поп и-слу́га огладне́ли кьно-ку́рјаци. „Иди́, по́пе, у-сьло́, ре́кне слу́га, ть-напроси́ што за-је́ло да-прива́тимо“. — „Море́, не-мо́г-ја, тиће-иди́ ти“, — каза́л поп. — „Ишьл-би-ја, ре́кьл слу́га, ама-си-не́мам дре́[j]е попо́вске. Да́j-ми тво[j]е́, а-ти́-се ску́тај у-трњакьн, ть-причека́j туј, дор-се-ја́ врнем“. Попристал.[4]) Слу́га-се облекьл у-дре́[j]ете попо́вске, па-отишьл у-сьло́, а-у-сьло-то́ била́ воло́вцка бо́лес. Он ка́же на-сељање, кько-о́н зна́[j]е где́-је гове́ца бо́лес, тиће-да-понесу́ ку́j (кој) чьбрњак, куј това́гу, да-ју-уби́[j]у. Сељање у́зну чьбрња́ци, това́ће, ви́ле, па-оти́ду на-гове́цу бо́лес. Кьта́м,[5]) по́п-се згури́л сал у-кошу́љицу, а-дигу бра́ду ошесери́л у-трњак. Сељаци уби́[j]у попа́ — тога да-се-куртели́шу од бо́лес! Текој слу́га осветил бра́та.

---

[1]) *што-чеш.*
[2]) *ако-си.*
[3]) *кьд-дошло́.*
[4]) *поп-пристал.*
[5]) *кьд-там.*

Digitized by Google

14. Ђа́вол и чове́к.

Загледа́л-се ђа́вол у́-воду, а-иза-грби́ну-му-се при-ближува́л ку́рјак да-га-изеде́. „Бе́жи, и́зеде-те ку́рјак“, викну́л на-ње́г ⟨ј⟩едьн-чове́к, а-ђа́вол ри́пне у́-воду, пь-га-неста́ло. Тьј чове́к мисле́л да-је-оно́ј чове́к, а-не́ ђа́вол, па-ре́кьл у-се́б: „Бо́ље да-сьм-ћута́л, мо́же-да не -би́ се удави́л“. Ма́лко по́сле сти́гьл-га ђа́вол ус-пу́т, па га-запи́та: „Ти-ли, побра́тиме, о́кну; „Бе́жи, изеде-те ку́рјак?“ — „Ја́!“ ре́кьл ове̑ј. — „Кьквó и́скаш што́-си-ме спа́сьл? Ја́-сьм бога́т, па-тражи́ па́ре, има́ње — кьквó-оч“. — „Шче́-ми има́ње?! И́мам-си има́ње до́ста, тиће́ да́ј-ми па́ре — натовари́-ми ⟨ј⟩едно-мага́ре с па́ре и-дотера́ј-га“. — Ђа́вол ре́кьл: „Добро! Дојди́-ти пот-кру́шку-ну у-по́ље-но, сал поведи́ на́јвернога другара́, да-однесе́те паролја́к“. Кьдошьл[1]) чове́кьт коцену́[2])-си, о́нје каза́л све а-она́-му рекла́: „Па-ку́ј-ти-је по́верьн од-ме́не?!“ Тьг чове́кьт повел жену́, па пошли́ пот-кру́шку. Кьдошли́[1]) пот-кру́шку, а-ете́-ти ђа́вол натовари́л мага́ре с па́ре, па-га-те́ра. Ђа́вол на́пра⟨ј⟩и на чове́ка-вога, ть-му-се-при́дремча и-за́спа. Жена́-та-си буди́ла му́жа, буди́ла, па-га-нее́ мо́гла ни́кько пробуди. Тьг ђа́вол ре́кьл: „Ајде, закољи́-си му́жа, па-чу-те-у́знем и-чу-ти-дьде́м све мо⟨ј⟩е́ па́ре“. Жена́-се зьлькоми́ла на-па́ре, у́зне нож у́-руће, па-га-поднела пол-гркља́н на-му́жа-си, а-ђа́вол тьга́ј пробуди́л чове́ка-тога. Чове́кьт сьњи́в тражи́л па́ре од-ђа́вола, а-ђа́вол ре́кьл: „Ви́диш-ли да-те-жена́ те́ла зако́ље? Ја́-сьм-те избаји́л да-те-не-зько́ље. Ти́-си ме́не спа́сьл жи́вот, а-ја́ те́бе. Тој за-то́ј. Ето ви́диш сьг да-ти-жена́ нее́ на́јбољ другар, тиће-пьс“, — и-неста́не-га.

15. Зми⟨ј⟩а́ стану́ла жена́.

Дошьл неђи-овча́р на-⟨ј⟩едно́ вр̀ло ме́сто, бьш пред-Младе́нци, па-па́дьл у-мртви́ло које-⟨ј⟩е било́ бьш

[1]) *кьд-дошьл.*
[2]) *код-жену́.*

Digitized by Google

потьј[1]) крш. Зми́[j]е-се биле́ сплéле, па-напра[j]и́ле кьно-дзи́д, а-у-сре́д бил цар змисћи́ (зми́сћи). Кьд-о́н па́дьл у-њи́, све зми́[j]е дигну́ле гла́ве кьмто-ње́г. Ца́р змисћи́ климну́л з-гла́ву на-зми́[j]е-те да-се-смирјо́шу, па-пита́л чове́ка-тога шчо он овде́к. Овьј-му све испри́ча, а-ца́р зо́вне на́јближњу зми[j]ý, та-га-одве́ла у-дво́р. Зми[j]á-та-се претвори́ла у-ýбаву девójћу, па-га-одве́ла у-њи́н двор. „Чо́кај туј до-ју́тре“, ре́кла-му зми[j]á-та, „па-чу-те-изведе́м одо́вдека, зьш[2])-се-ми́ ју́тре разо́димо по́свет“, — па-си-отишла́ на-змисћи́ збо́р. Но́чу змисћи цар дава́л за́повес на-сва́ку зми[j]ý кьквó-че зло да-учи́не на-љу́ђе. На-ону́ј зми[j]ý ре́кьл да-и́де у-попо́во жи́то, па-че-по́п до́јде с вами́ли[j]у на-же́тву. Кьда-по́жњу жи́то и-снесу́ сно́пје, че-оста́не на́јпоследњи, а-попо́ва-че дьшти до́јде да-га-однесе́, па тега́ј да-ју-изеде́. А овча́р све тој чул. Ју́тром се зми́[j]е рьсту́ре ку́т-која, а-она́ј зми[j]á, што-че-да-изеде́ попо́ву дьштер, оти́де куд-овчара́ кьно-ýбава девójћа, па-га-изве́ла на́-свет, и-па́-се претвори́ла у-зми[j]ý, па-си-оти́шла.

Поп отишьл с вами́ли[j]у на-њи́ву, поже́л њи́ву-ту, веза́л (врза́л) руко́ље у-сно́пје, па-[j]и-сне́л, а оста́л сал [j]едьн. Томьн попо́ва дьшти пошла́ за-после́дњијьт сноп, а-дошьл овча́рьн, па-испричал све на-попа́, ýзне това́гу ý-руће, чýшне сноп, а-поцно́пьт[3])-зми[j]á! Он зьма́не с това́гу на-зми́[j]у, да-ју-уби́[j]е, а-она́-му-се прими́ли: „Немój-ме уби́[j]еш, ја́-чу бýдем тво[j]á (твója)“, — и-претво́ри-се девójћа, ýбава кько-испи́сана. Овча́р-ју после узе́л за-женý и венча́ли-се. По́сле неће-вре́ме доби́ли-си дьштер, па-кьд-је-сти́гла за-жени́дбу, они́-ју ожени́ли. Једьн-пу́т рьсрди́л-се муж на-женý-си, па-ју-уда́рил сьс-ју́же, а-жена́-се претво́ри о́дма у зми[j]ý, па-оти́де у-дý́вар, уви́[j]е се, промýљи гла́ву и ре́кне:

---

[1]) *под-тьј.*

[2]) *јер.*

[3]) *под-сно́пьт.*

Digitized by Google

„Ако-ме-нáш зет пољýби у-чьлó, пá-чу постáнем женá.“ Мýжьт-је зовнýл зéта, па-му-казáл све. Он неé те[j]áл, па-нáјпосле·се прежалéл, дошьл блúзо до-бáбу-си, па-ју-пољубúл, а-онá óдма постáла што-јé билá. Тогáј бáба-си благосовúла зéта, и-отýдек-су зétове ýвек мúли на-бáбе.

1д. Свети — Лукá.

Имáл [j]едьн-човéк сал [j]еднога-сúна, па-га-одвéл у-мáнастир да-се-покалýђери. Пóсле-се тьј човéк покајáл што-си одвéл сúна у-мáнастир, па-отишьл котькалýђери и-молúл-[j]и да-му-пýште сúна-тога, а-онú-му не-давáли, не-давáли па-кьд-óн не-те[j]áл да-попýшти, онú-му пуштúли сúна, и-рéкли: „Нéка-ви-је прóсто од-Бóга!“ Онú ишлú, а-сúн ожеднéл јáко. Баштá-си оста[j]úл сúна на-[j]едну-плóчу, а-óн отишьл на-[j]едьнпотóк да-донесé вóду. Томьн он отишьл нá-воду, а-плóча-се распукнýла, и-из-њý излéзла зми[j]á, па-уапáла Лýку (тькój-му билó úме), и-умрéл óдма од-зми[j]ýту. Лýка-се туј посветúл, а баштá-му тýј напра[j]úл цр̀кву и-тькój постáне свéти Лукá.

17. Сиромá станýл цар.

Бил [j]дьн·сиромá човéк, па имáл женý и детé. Онú-су живéли у-шýму и-јéли кóру одр̀вја[1]) Кьд-[j]имдетé-то станýло на-женúдбу, бьштá-му ишьл, ишьл пóсвет, па-нúкој не-давáл дьштер за-снаý-му. Кьце[2]) врнýл дом, а-женá-му рéкла: „Мáни, мýже, мáни, нетражú; сúн-че-си сам нáјде жéну,“ па си-зóвне сúна и-рéкне-му: „Сúне, идú ý-планин код-вóдуну, па-чéкај. Тáм доóде три криláте девójће, па-се-кýпу. Тú-се скýтај, па-кьце[2]) онé соблечý и пóчну кýпу, а-тú-[j]им украднú

[1]) *од-дрвја.*
[2]) *кьд-се.*

Digitized by Google

дре[j]е, па-бе́жи дом. Оне́ не мо́гу да-си-одлету́ бездре[j]е, а-ти́ не-да́вај. На-кој у́знеш дре[j]е и-она́ уле́зне у-на́шу и́жу, ви́ше не-мо́же да-си-одлети́, и она́-че-ти бу́де жена́.“ Си́н-си послуша́л ма́тер: отиш̀ьл на-во́ду-ту и-скута́л-се. Кьд-било́ окол-пла́дне, а долете́ле три крила́те девојће, у́баве кько-три дра́ђи ка́мена, па-се-свле́кле и-вукну́ле-се у́-воду да-се-ку́пу. Томь̀н-се оне́ поче́ле ку́пу, а-о́н-се прикрадне па-[j]им-укра́дне дре́[j]е на-све́-три, па-[j]и-понесе́, а-кьд-виде́л да-[j]и-не-мо́ж но́си, он на-две́ врљи́л, а-на-на́јстаре[j]у узе́л и-поне́л дом. Кьце [1]) девојће-те окупа́ле и-изле́зле из-во́ду, виде́ле да-[j]им-не́ма дре́[-]е. Потражи́ле, потражи́ле, па-две́ на́шле а-тре́ћа не-могла́. Тьг оне́[j]а две́ се облекле па-ли́тнуле у́-висин и-виде́ле кько оњ но́си на-на́јстаре[j]у дре́[j]е. Оне́ па́ слету́ до́ле и-ка́жу на-на́јстару -ту да-трчи́ по-њо́г, и да-га-изљже, па-да-си-у́зне дре́[j]е. Она́ потрчи́ и-сти́гне-га, па-га-моли́ла да-је-вр̀не аљи́не, а-кьд-о́н не-те[j]а́л, она́-га зьльга́ла: „Да́j-ми дре́[j]е-те, па-чу-и́дем с-те́б да-сьм-ти-жена́. Срамота́-ме да-и́дем ова́к гола́.“ О́н-се тега́j превари́ и-дьде́-је дре́[j]е, а она́-се обле́кла и одлете́ла. Кьдошьл [2]) дом, пита́ла-га ма́ти: „Ка́м, си́нко, снаа́?“ а-о́н-је каза́л кько́-га превари́ла. Ма́ти-га прати́ла па́ на-ону́j во́ду: „Е, си́нко, ти́-се не́ч ожени́ш кьд-ме-не-слу́шаш! Иди́ ју́тре там па-па́ че́кај; узни́ на-сре́гњу-ну, — ако-ју-испу́штиш, не́ч-се ожени́ш.“ Јутре́-дьн оти́де он па́ на во́ду-ту у́-планин. Кьд-било́ пла́дне, долете́ле три крила́те девојће, у́баве кьно-три дра́ђи ка́мена, па-се-свле́кле и-рипну́ле у́-воду да-се-ку́пу. О́н-се прикра́дне, па-у-кра́дне насре́гњу-ту дре́[j]е, па-уте́кьл. Кьд-изле́зле из-во́ду и-потражи́ле дре́[j]е да-се-облечу́, оно́ на-две́ и́ма дре́[j]е а-на-сре́гњу не́ма. Сре́гња-та-се сети́ла да-је-оњ укра́л па-тр̀ч и сти́гла-га, па-га-превари́ла кьно-пр̀вња, ть-је

[1]) кьд-се.
[2]) кьд-дошьл.

Digitized by Google

дáл дрé[j]е, па-се-облéкла и-одлетéла. Кьдошьл дом, мáти-си-га питáла: „Кам женá, сúне?“ а-óн-је казáл да-га-онá кьно-и-пр̀вња-на превáрила. Мáти-му-тьг рéкла: „Ако не-превáриш нájмлаце[j]у, нéч-се вúше ожéниш. Идú jýтре, па прóбај кькó-те пáмет ýчи.“ Сúньт-се забринýл, па-jутрéдьн отишьл код-вóду-ту, па-се-скутáл да-га-онé не-вúду. Чекáл, чекáл, дор окол-плáдне дojдóше. Онéj-две скутáше на-две-мéстета дрé[j]е, зьш-бó-[j]еоше-се да-[j]им-пá онúj не-укрáдне. Нajмлада-та-се не-бojáле, свлéкла-се, па-и-онá зá[j]едно с овé[j]а рипнýла ý-воду да-се-кýпе, а-óн-је укрáдне дрé[j]е па-бéж дом. Кьд-излéзле из-вóду, а-на-нájмладу-ту немáло дрé[j]е, па-онá потрчú по-њéг и-стúгне-га, па-га-молúла, да-је-врне дрé[j]е, а-оне [1]) - те[j]ál, тúње-си-отшьл, а-онá по-њéг те-дóм. Кьтáм [2]), мáти-му-се jáко зарадувáла, кьд-видéла снаý-си, дáла-је премéну ть-се променúла, а-њójну премéну скутáла. Текój тај девójња постáла женá на-тóга момкá.

Тьj-се момьк млóго мучúл, праj]úл ýглење кьно-и-бьштá-му. Носúл-је ýглење у-[j]дьн-грáд, гдé-је седéл цар. Кьд-[j]дьн-пýт потерáл ýглење у-тьj вáрьш, женá му дáла [j]едну-крпину, што-је-сáма изткáла, па-сельшти[j]áла кько-дрáђи кáмен, тóлко ýбава билá. Кьд-отишьл у-вáрьш, он продáл на-[j]днога-тргóвца ýглење-то. Тьj тргóвьц видéл крпину-ту, па-га-питáл: „Одóклети овáj крпина?“ а-óн одговорúл: „Женá-ми изткáла.“ — „А-óч-ли да-ми-jу-продьдéш?“ питáл-га тргóвьцьт, а-óн: „Óчу!“ и погойли-се за-млóго пáре. Кьце [3])-врнýл дом, изнéл на-мáтер-си пáре-те, а-онá-се jáко удзверила и-зарадувáла. Дрýђи-пут кьт-потерáл ýглење у-вáрьш, женá-му пá дáла [j]едну-крпину, што-jу-сáма изткáла, па-се-льшти[j]áла кьно-дрáђи кáмен. Óн однéл

[1]) *он-ње.*
[2]) *кьд-там.*
[3]) *кьд-се.*

Digitized by Google

у́глење и-кр́пину-ту у-ва́рыш, па-прода́л у́глење и-кр́пину за-мло́го па́ре. Тeко́j он три-го́дин тера́л у́глење и-носи́л кр́пине и ослободи́ли-се оди-сиротињу. Једњ-пу́д-га зо́вне жена́ да-у́зне трнько́п и-да-и́де сьс-њу́. Томѣ́н-се одмькну́ли од-и́жу, она́-му ре́кне: „Де, ко́пај туj, да-пра́[j]имо туj и́жу“, — а-о́н томѣ́н ко́пнул, он на́шьл каза́н с па́ре. Тьг он натова́ри мага́ре с па́ре, па-пошьл у-гра́д, да-си-ку́пи и́жу. Кьдошьл[1]) у-гра́д сьс-мага́ре, пита́л-га онѣj тргóвьц, што-купува́л од-ње́г у́глење и-кр́пине: „Кам у́глење?“ а он ре́кьл: „Не́ма у́глење, тиће-ми-кажи́ где и́ма овде́ка и́жа да-си-ку́пим?“ — „Има [j]една́ и́жа куца́рев (царе́в) двор, ама-је-мло́го ску́па, а-ти́-си сирома́ чове́к, па-не-мо́ш ку-пи́ш.“ Углењар отишьл где́-то-се прода́ва и́жа, па-се-погоди́л и-купи́л-ју. Тьк-се он врну́л у-шу́му, те-се-одо́тле пресе́ле у-гра́д, да-та́м живу́.

По́сле не́колко дьна́ шета́л-се цар, па-виде́л нато́га углењара́ же́ну, па-се-мло́го чуди́л кько́-је у́бава а-за-кьква́га сирома́ чове́ка пошла́. Цар намисле́л да-ју-о́тне, зе́ш је била́ мло́го по́убава од његову цари́цу, па-га-зовну́л у-дво́р. Сирома́ дошьл, па-пита́л ца́ра: „Ца́ре, што си-ме зова́л?“ — „Зова́л-сьм-те, ре́кьл цар, да-те-пи́там: о́чеш-ли да-се-проме́нимо сьз-жене́; да-ти-дьде́м мojу́ цари́цу, а-ти́ да-ми-дьде́ш твojу́ же́ну?“ — „Не-да́ва за́кон, ца́ре!“ ре́кьл овьj. — „Да́ва за́кон!“ каза́л цар. „Ако-да́ва за́кон, ја́-не да́вам до́р-ми-је глава́ на-ра́мен,“ — ре́кьл тьj чове́к, па-си-отишьл.

Ца́р-га зова́л мло́го-пут, ама-о́н ни́кько не-те[j]а́л да-си-дьде́ же́ну. А кьд-му-ца́р каза́л да-че-му-о́тне же́ну, тьг он каза́л на жену́-си. Жена му се на-сме-[j]а́ла, па-му-ре́кла: „Да-и́деш на-ону́j во́ду где́-си-ме нашьл (ньшьл), па-да-о́кнеш: „Дариньо́л! Дариньо́л.“ Тьк-че иско́чи мој бшта́, па-му-речи́: „Та́то, прати́ла

[1]) *кьд-дошьл.*

[2]) *куд-цáрев.*

Digitized by Google

ме твоја́ дѣшти, да-ми-дьдéш сúлу. Ја́-сьм твој зет, па-цáр óче да-ми-ýзне жéну. Мóлим-те, дáj-ми сúлу.« Сал немój да-се-уплáшиш, зьш-је-óн стрáшьн« Тьг он отишьл на-вóду-ту, па-окнýл два-пýт: »Дариньóл! Дариньóл!« а-из-вóду излéзьл [j]едьн-стрáшьн човéк, па-га-питáл: „Што́-ме зовéш?« а-óн рéкьл: „Тáто, пратúла ме твоја́ дѣшти, да-ми-дьдéш сúлу. Ја́-сьм твој зет, па-цáр óче да-ми-ýзне жéну. Мóлим-те, дáj-ми сúлу.« — „Чéкај мáлко, рéкьл човéкьт, ськ-чу-ти дьдéм сúлу,« па штýкьл ý-воду и-чáс-малко изнéл из-вóду [j]едьн мьнечьк топýз, па-му-га-дáл и-рéкьл: „Кьд-óч да-се-би-[j]еш, а ти сал рекнú: „Ýдри, топýзе!« па-се-не-бój,« — то рéкьл и-штýкьл ý-воду. Тьг он ýзне топýз и-ýтьвнин стúгьл с њег дом. Јýтром дошьл цар сьс-вójску да-му-одведé жéну. Тьj сирома́ човéк извáди топýз, па сáмо óкне: „Удри, топýзе!« а-топýз óдма-се разúгра, па-свé побúл, сал цар остáл. Цар збрал сúлну вójску па-ју-извéл ý-поље, па-зóвнул тóга сирома́шка да-га-обéси. Сирома́-се упýти на-магáре ý-поље, а-кьдошьл [1]) у-вójску, он извáди топýз, па-вúкне: „Удри, топýзе!« а-топýсе [2]) рьздýва кько-студéн вéтьр и-зьсјь[j]ú кько-сúнце, па-пóби сву вójску и-цáра. Тегáj тьj сирома́ угленьáр станýл цар. Текóје [3]) станýл угленьáр цар.

18. Цúганин и цар.

Зовнýл цар цúганина, да-га-рьзвесéли, а-цúганин-му испричáл овьj прúповес: Кьцьм [4])-пошьл котéб [5]), цáре, видéл-сьм девецрне [6]) где-стојý на-[j]едну-нóгу. Ја нанишанú тé[j]а срне, па-пýко и убú у-онýj пóгу, ть-свé попадáше мртве. Шчý [7]) рьбóтим! Насéко клúнци вр-

[1]) *кьд-дошьл.*
[2]) *топуз-се.*
[3]) *текój-је.*
[4]) *кьд-сьм.*
[5]) *код-теб.*
[6]) *девет-срне.*
[7]) *што-чу.*

Digitized by Google

бо́ви, па-[j]и-забй у-сла́бине на-мојў бела́ву (кобйлу), па-на-њй закачй онўј мрцйну. Сьс-бела́ву-сьм ишьл, ишьл, до́р-је-се смучне́ и-ў́дрви ча́пњьци. Тьг о́дма оста́[j]им и-мртвў кобйлу и-ср́не у врта́чу. Мрцйна кько-мрцйна: здува́-се, зе́мља-се на́тори, и-ја́ туј посе[j]а́ гр́снице. Кьд-гр́снице пора́стоше, отидо́ да-[j]и-бе́рем, а-кьта́м [1]), [j]една-гр́сница до-не́бо пора́сла. Почудй-се, почудй: сьг-је зго́дно вре́ме да-оти́дем куд-Бо́га; о́н-је бога́т, па-че-ми-дьде́ се́чивце. — Поль́к, поль́к, уз-гр́сницу, те-куд-Бо́га! А кьта́м [1]), Бо́к-се, да́де, навалил над-[j]едну-чў́тару, па-ку́са млько́. Ја́-му ре́ко: „Наздра́вје!“ а-Бо́г во́ли Цйгање, па-ре́че: „Вала-ти! Се́ди, Цйго, да ру́чаш.“ Кько́-сьм бил гла́дьн, ја засе́до, па-се-до́бро набьба́. Кьце [2]) набьба́ добро́, каза́ ја на-Бога́ што́-сьм дошьл, а-Бо́г-ми тьг дал се́чиво, ть-си-ја́ пођдо́ дом. Ама-о́ч! — Гр́снице обра́ли! Тега́j-се сети́ да-ймам дл̣г перчйн: кьд-ле́гнем на-грбйну, ў́-зьм допйра; кьце [3]) дйгнем, — ни-у-вра́т! Преже́м перчйньт, па-све́ дла́ку на дла́ку наста́љам, те-дојдо́ [j]едва́ до-полови́н-пут. Ту́j-се се́тим да-ймам дл̣г по́вьс — [j]едва́-се на пу́ньк сьста́ља, а-широ́к от-кл̣́кове до-ми́шће — озго́р и-оздо́л-ми-се пу́ньк ви́ди. Рьспоре́м-га и-наста́[j]им на оне́[j]а дла́ће. Ама па́ кра́тко! Сети́-се ја тьг за мо[j]е цў́бенце: но́во-је било́ — коньц коньц држй, и њег рьсто́чим, наста́[j]им оно́j влькно́, па-а́јд нис-пу́т. Кьд-ми-неста́л коньц (пут), ве́жем (вр́жем) на-кра́j коньц [j]едьн-ў́зьл, па-се́днем на-њег да-се-сми́слим шчў [3]) рьбо́тим. Даде, зима́ бе́ше, изва́дим ис-па́зуку ши́ло и-огњйло (огњйво), па-ши́ло исце́пим на-це́пчице за-о́гњь, сьс-огњйво ува́тим о́гњь и њкльде́м о́гњь на-коле́но да-се-огре́[j]ем. Поче́-се гре́[j]ем и обр́чам ца́ мешйну ца́ грбйну, па

[1]) *кьд-там.*
[2]) *кьд-се.*
[3]) *што-чу.*
[4]) *кьд-дојдо.*

Digitized by Google

зьспа́. До́р-сьм ја спал, прснӯла (пр̏сла) и́скра, ть-прегоре́ла жи́цу, и-ја́ бӯпнем на́-зьм, и зьби́[ј]ем се ӯ-зем (ӯ-зьм) девет-ла́кта, а-до-коле́на у-шӯшће! Ста́нем-се ми́слим: кькó -чу да-се-изва́дим. Ди́гнем се за трнькóп дом, да-се-изва́дим. Кьдојдó [1]) дом, а-ма́ти-ми ра́ца бьштӯ, па-ме-пра́ти кот-попа́ за-води́цу да-ми-окӯпе бьштӯ. Оти́дем на́-воду, а-вода́ см̏знута. Кьд-нема́ло у-попа́, ја оти́дем на-ре́ку, сту́рим-си гла́ву, па-ува́тим за-перчи́н и з-гла́ву проби́[ј]ем лед, зава́тим во́ду, и-вр̏нем-се дом. Кьдојдó [1]) дом, ма́ти-ме пита́: „Си́нко, где́-ти-је глава́?“ Сети́-се ја да-ми-је-глава́ оста́ла код-во́ду-ну, ӯзнем трнькóп, па-тр̏ч по-њӯ. Кьта́м, а лиси́ца-ми доваги́ла гла́ву, па бежи́-ли, бежи́! Ја трч по-њӯ, трч, трч, дорју-сти́го и удари́ с трнькóп, а-она́-ми о́ста[ј]и гла́ву, и-од-боле́ж и́сра [ј]едну-књи́шку, а-у-њӯ писа́ло: „Твој бьшта́, чести́ти ца́ре, бил не́кьд свинар код-мо[ј]е́га бьштӯ.“ Ца́р-се сал насме[ј]а́л, дерува́л Ци́ганина, пупусти́л-га да-си-и́де дом.

19. До булума́ч!

Било́ једно-дете́, па се погоди́ло код не́ћега ма́јстора да ӯчи занаја́т. Служи́ло си тој дете́ девет-го́дин га́зду, па нее́ могло́ ни́шта да наӯчи. „Еј си́нко,“ ре́кьл му га́зда-та, иди́ си ти дом! Од теб ни́шта не мож да буде! Девет го́дин си учи́л занаја́т, па си научи́л „до булума́ч“! Дете́ си по́јде дом, па све ду́ма: „До булума́ч! До булума́ч!“ сал да не зьбьра́[ј]и [2]) што је научи́ло тькьв занаја́т. Сре́тне ловци́[ј]е где и́ду у лов, а оно им ре́кне: „Помо́зи Бог! До булума́ч..“ Они́ помисле да им оно́ же́ли да не ува́те ни́шта, па га добро́ изуда́рају. „Што о́каш текój?! Зьр нам ти же́лиш да ни́шта не уло́вимо?“ — „Па кько да о́кам?“ упи́та ји

[1]) *кьд-дојдó.*
[2]) *заборави.*

Digitized by Google

момче́-то. „По два, по три за[j]едно!“ ре́кну му они́. Ишьл он, ишьл па све ока́л:„ По два, по три за́[j]едно!“ Сре́тьл он где те́рају мртьвца́, па ре́кьл: „Помо́зи Бог, бра́јно! — По два, по три за́[j]едно!“ а они́, кьд га чу́ли, уватили га, па избили. „Зьр ми не мо́жемо ни ово́га да прежале́емо, а ти оч по два по три за́[j]едно да ко́памо!“ — „Па кько да окам?“ ре́кне им. „Тој бил после́дњи! Тој била́ после́дња!“ По́јде он уз-пу́т, па си све вре́ви на глас: „Тој бил после́дњи! Тој била́ после́дња!“ па сре́тьл сва́дбу и ре́кьл: „Помо́зи Бог, бра́јно! — Тој бил после́дњи! Тој била́ после́дња!“ Сва́тове га уваѓе, па у́дри, у́дри, дор га јако заболе́ло. „Пь кько́ да о́кам?“ пи́та и оно́. — „Да Бог да се венча́л сьс њу! У́баву дечи́цу изроди́ли да Бог да!“ нау́че га они́. Оно ишло́, ишло́ по пут, и све теко́ј врев и ло па сре́тло једнога чове́ка где те́ра свињу́. „Бомози Бог, бра́те! Да Бог да се венча́л сьс њу! Убаву дечи́цу изроди́ли да Бог да!“ Чове́кьт, кьд чул што му оно́ ре́че, не оста́не му ни он дл́жьн. „А кько́ да вре́вим, чи́чо?“ пи́та га момче́-то. „Да Бог да жену́ и дечи́цу нарани́л и бра́ду омьстил!“ рекьл му чове́кьт. Па ишьл, ишьл момькьт, дор не виде́л једнога попа́ где кле́кьл покре-пу́т по́ради себ. „Помо́зи Бог, бра́те! Да Бог да жену́ и дечи́цу нарани́л и бра́ду омьсти́л!“ ре́кьл му овьј. Поп, кьд чул тој, дова́ти си помага́лњу, па све по њега у́дри, у́дри, а овај бе́жи, бе́жи дор дошьл на једьн брв. Кьдошьл на срел брв, он ста́не да се огле́да у́ воду, кьква́ му је грбина, па се обо́ри те се удави́л у́-воду.

20. *Мајстори́ја козе́ пасе́.*

Бил једьн чове́к лењивштина, па нее́ тера́л да рьбо́ти, тиће кьд огладнее, он се навр́не а́ код ово́га а́ код оно́га чове́ка на ручьк. Комши́[j]е де једьн-пу́т де дру́ђи пут па им омр́зьл и све се кута́ли од њег кьд че

Digitized by Google

да ру́чају. А он па знал где се они́ ку́тају од њег, па једьн пут рекьл си на комши́[j]у да че д-иде доле́ко. Комши́[j]а, кьд чул, зарадува́л се, па си каза́л на домајћицу да оме́си пога́чу и ћиба́ницу, а он доне́л вино́. Томьн они́ се́дли да ру́чају, а е́то им га оньј комши́[j]а пред и́жу, а пци да га уда́ве! Жена́ изле́зла да га одбра́ни од ку́чету, а муж узе́л ћиба́ницу, пога́чу и вино́ те скута́л. Го́сьт све виде́л проз вра́та где је домајћи́н покута́л, уле́зьл ну́тра, па рекьл: „Помо́зи Бог!“ — „Бог ти помо́гьл! Се́ди!“ ре́кьл му домајћи́ньт. Се́дьл он, па си ста́не ма́зни бр́кове и гле́да а́-на-том а́-на-ова́м. Вревѝли, вревѝли, па кьд виде́л он, да они́ не изно́се да се ру́ча, по́чне да при́ча: „Море домајћи́не, ку́чкана ви бе́ше зину́ла на мене бш кьно пе́ченоно пра́се пот кре́вет ; а ја ти дова́ти́ једну пло́чу као тепци́јана с ћиба́ницу у нь́чвине, те ју удари́, а она се пре́врну кьно бу́рено изва вра́та!“ Ви́де да овьј све зна́[j]е гдс је што, па изва́де, те за́једно сви пору́чају.

II. Народне песме.

1. Девојка по́воли обра́з нел бра́та.

Бо́гден пли́ва по-дно́ по-Мора́ву,
А сьстра́-му коња́ во́ди.
Коња́ во́ди, па бра́лу гово́ри:
„Пли́вај, бра́ле, и-ру́ком-се ма́ши,
„Прива́чај-се бре́гом и-рьћи́том“.
Бра́т сьстри́це пот[j]о гово́ри:
„Бо́га те́бе, моја́ ми́ла се́стро,
„Ја, оти́ди́ на-до́ьњи бро́дове,
„До́ле и́ма Нико́ла воза́ре,
„Да́вај, се́стро, кьквó-он зайска“.
Тьг оти́де своја́ ми́ла сьстра́,
Па-пита́ла Нико́лу воза́ра:
„Што́-ми тра́жиш, бра́та да-изва́диш?“

Digitized by Google

Тъговóри[1]) Никóла возáре:
„Бóга тéбе, сéстро Бóгденова.
„Да-ми-дьдéш тво[j]é белó лицé,
„Да-га-љýбим дóкле-се ожéним“.
Тъговóри[1]) сьстрá Бóгденова:
„Бóга тéбе, Никóло возáре,
„Já-ти нé-дам мо[j]é белó лицé,
„Да-га-љýбиш дóкле-се ожéниш,
„Мькьр брáта ни́кьд не-видéла“.

2. *Стáна залуди́ла момчé.*

Стáно-ле, мађионáро-ле,
Мани́-се отéj[2]) мађи́[j]е,
Свó-то-ми сьлó мáђоса
И-мéне млáдо зáлуди.
Лéба нóсим, глáдно óдим,
Вóду гáзим, жéдно óдим.
Отидó у-гóру зелéну
Да сечém рáло борóво.
Заминý рáло борóво,
Оцéко[3]) рáло врбóво.
Па отó[4]) њи́ву да-орém.
Упрегнý си́ви волóве.
Заминý њи́ву тáтину,
Образди́ њи́ву чи́чину;
Преорá брьздý и-другу,
Па тьгáj сéдо на-рáло,
Узé-си кáпу у-рýће,
Па-вьздьн Бóга премоли́,
Да-ми-се строши[5]) рáло-то,
Ть-у сьлó да-си-оти́дем,
Ть-тéбе, Стáно, да-ви́дим.

3. *Бóльн И́ва.*

Бóльн И́ва у-двóровѐ лежи́,
Па-си-прáча слýгу Ми[j]ьи́ла:

---

[1]) *тъ-говори.*
[2]) *од-тej.*
[3]) *одсеко.*
[4]) *отидó.*
[5]) *сломи.*

Digitized by Google

„Бо́га те́бе, слу́го Ми[j]ьи́ле,
„Ja, оти́ди́ у-но́ви јьи́ри.[1])
„Па-избери́ два-коња́ на́јбољи,
„[J]едьн те́бе, [j]едьн ста́ре ма́јће.
„Па-оти́ди́ ма́јће на-дво́рови,
„Нек-погра́би моја́ ста́ра ма́јћа,
„Да-затече́ ме́не у-живо́ту".
Тьк-се ди́же слу́га Ми[j]ьи́ле.
Па-оти́де у-но́ви јьи́ри.[1])
Па-си-у́зе два-коња́ на́јбољи,
Па оти́де ма́јће на дво́рови,
Па-гово́ри слу́га Ми[j]ьи́ле:
„Бо́га те́бе, ма́јко И́вичина,
„Ајде ди́мо[2]) И́вине дво́рове.
„Сьга Ива у-во́јску пое́оди".
Тьгово́ри[3]) ма́јка И́вичина:
„Ja, поче́кај слу́го Ми[j]ьи́ле.
„Да-оме́сим пребе́лу пога́чу.
„Да-ньто́чим вино́ и рьћи́[j]у,
„Да-ньто́чим вино́ отри́[3]) го́дин
„А-рьћи́[j]у очети́ри[4]) го́дин".
Тьгово́ри[5]) слу́га Ми[j]ьи́ле:
„Ајде, ајде, И́вичина ма́јко,
„Та́мо и́ма вино́ и-рьћи́[j]а,
„Та́мо меси́ пребе́лу пога́чу".
Тьк-пойдо́ше И́вине дво́рове,
Мину́ли-су проз-го́ру зеле́ну,
Приблизи́ли И́ве до-дво́рове,
Тьгово́ри[5]) ма́јка И́вичина:
„Бо́га те́бе, слу́го Ми[j]ьи́ле,
„Што-ми́ И́ве дво́ри отво́рени,
„Што-ми́ И́ве ја́сне све́че го́ру,
„Што-су́ И́ве слу́ђе голо́глави?"
Тьгово́ри слу́га Ми[j]ьи́ле:
„Не-бо́j-ми-се, И́вичина ма́јко,
„Сьг-је И́ва на-вече́ру се́дьл,

[1]) *ахари.*
[2]) *да-и́демо.*
[3]) *од-три.*
[4]) *од-четири.*
[5]) *тьг-гово́ри.*

Digitized by Google

„За-тój И́ве двóри отвóрени,
„За-тój И́ве јáсне свéче горý,
„За-тój И́ве слýђе голóглави".
Кьд-отóше И́ве на-двóрове.
Мр̀тьв И́ва пот-покрóв лежéше.
Тьг зáкука И́вичина мáјка:
„Лéле И́во, мо[j]é, детé млáдо.
„Комý стáљаш тво[j]и́ рáвни двóри,
„Комý стáљаш блáго небрó[j]ено,
„Комý стáљаш тво[j]и́ врáни кóњи?"
Мр̀тьв И́ва пот-покрóв говóри:
„Бóга тéбе, мојá стáра мáјко,
„Тéбе стáљам мо[j]и́ рáвни двóри,
„Тéбе стáљам блáго небрó[j]ено;
„Тéбе стáљам мо[j]и́ врáни кóњи.
„Кьд-ми-дójдеш, мáљче, на рóвину,
„А ти, мáле, с коња́ да-дóдиш,
„Да-не-трóшиш тво[j]é стáре нóље.
„Поделéте слýгу Ми[j]ьи́ла,
„Поделéте блáго небрó[j]ено.
„Мо[j]é љýбе Бóг-да-га уби́[j]е,
„Онó-ме-је с цáра омрази́ло,
„Да сьм-љуби́л царéву унýку".

4. Сви́-ми ва́ле...

Сви́-ми ва́ле јáковсћи бећáре,
Они́ ва́ле а-јá не-вéру[j]ем.
А-јá идó ть-им-валý видó,
Они́ би́ли и́стин за-валéње:
Напáсли-се трáву млекаи́ву,
Напи́ли-се вóду блатаи́ву,
Налегáли по-кошаре́тине
Кьно нéћи стáре волети́не.
По-рéбра-им кли́ње ода-дрéње,
Да-кáчимо сúто и-решéто;
Опьнци-им кóра трешњарóва,
Пýшке-су-им крúве лúсковаче.

5. Долњокра́јсћи и горњокра́јсћи мóмци.

Долњокрáјсћи мóмци кр̀жави прáчичи,
Девójће-им трóскот окол-пýта.

Digitized by Google

Слогнýше-се кр̀жави пра́чичи.
Опа́соше тро́скот окол-пу́та.
Горњокра́јски мо́мци здра́вьц на плани́не,
Девójье-им цвéће по-гради́не.
Дунýше-си ви́ле и-ве́трове,
Ть-сне́соше здра́вьц ис-плани́не,
Натера́ше у но́ве гради́не.
И́змеша-се здра́вьц ис-плани́не
И́змеша-се с цвéће по-гради́не.

6. *Дете́ Ра́доја.*

Зьспа́ло дете́ Ра́доја,
Сьстра́-га Ми́лица ди́заше:
Ди́гни се, бра́ле Ра́дојо,
Ста́до-ти по́ље за́инде.
Широко́ по́ље крај не́ма;
Дубо́ка во́да брол не́ма;
Си́тно ка́мње број не́ма;
Ситни́ца ри́ба слас не́ма;
Ја́лова овца́ блеј не́ма;
Сугаре́ ја́гње ло́ј нема;
Бездéтка жена́ грej не́ма,
Ја́лова овца́ лој и́ма.

7. *Иди́-си, а́ло...*

Иди́-си, а́ло-буда́ло,
Те́бе седе́ња греши́ла,
Кьно кади́[j]у рьћи́[j]а.
От-ку́че, ма́че — бачи́[j]а,
Оста́рог[1]) вола́ ћири́[j]а,
Оци́тну[2]) сто́ку трго́вьц!
Иди́-си, легни́ у-кре́вет,
Па-љуби́ ма́цу шьре́ну,
Са́мо се варди́ да-те-не-згребе́ —
Ма́че-је ра́на љути́та.

8. *Стоја́на ма́јка питу́је.*

Стоја́на ма́јка питу́[j]е:
„Стоја́не, си́не Стоја́не,

[1]) *од-старог.*
[2]) *од-си́тну.*

Digitized by Google

„Ели́-си и́шьл седе́ньће,
„Ели́-си седе́л до-мо́ме?“
Стоја́н-си ма́јће казу́[j]е:
„Ишьл-сьм, ма́ле, седе́ньће,
„Ал-несьм седе́л до-мо́ме.
„Не́л-сьм седе́л у-гла́вье,
„У-гла́вье ме́цу две-ба́бе,
„А-ба́бе-ми гово́ре:
„„Поти́чај, гла́вчо, главьи́це,
„„Испрсле-ли-ти очи́це!
„„Тъ-несй седе́л до-мо́ме,
„„Нели́-си седе́л у-гла́вье,
„„У гла́вье ме́цу две-ба́бе““.

9. *Пошла́ Руме́на...*

Пошла́ Руме́на ра́но на́-воду
По-месе́чине по-льдьви́не,
Во́ду да-но́си, цве́ће да-ро́си,
Цве́ће да-ро́си, лице́ да ми́[j]е.
Лице́ да-ми́[j]е, ко́су да гла́ди,
Ко́су да-гла́ди, момче́та ср̀це да-ва́ди.

10. Ви́та је́ло,...

Ви́та је́ло, не луду́ј, девојћо,
Ль̀ко ти-е с ма́јћу лудова́ье,
Ал је мука код мла́дога во́јна,
Вечер би́[j]е а ју́тром те пи́та:
„Ку́рво Ми́љо, што ти си́ноч бе́ше?
„Што ти бе́ше, те синоч пла́чеше?
„Ку́рво Ми́љо, дај ме́не преме́ну“.
Ја не мо́гу гла́ву да поди́гнем
А ка́мо ли те́[j]а беле́ ру́ће
Да му на́јдем претьнку кошу́љу.

11. Жена́ мужу...

Жена́ му́жу пи́смо пису́[j]еше:
„Ско́ро, му́же, дома да си до́јдеш,
„Ајду́ци ти ста́до откара́ше“.
— Нек ка́рају, пусто им оста́ло!

Digitized by Google

Нек оста́[j]е овцу́ иља́дницу,
Што о́јагњи овна́ виторо́га,
И на овна́ дзво́но за иља́до,
И у дзво́но зр̀но Дави́дово,
И на зр̀но с перо́ пау́ново
Зьпи́сано момче́ и девојче:
„На девојче перо́ пау́ново
„А на момче́ зр̀но ђерђи́рово!“

Digitized by Google

ИЗВЕШТАЈ СА ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ПУТОВАЊА ОД ВУЧИТРНА ДО ПЕЋИ.

ОД

ГЛ. ЕЛЕЗОВИЋА.

Још као слушалац срп. језика на Великој Школи отпочео сам био да прикупљам грађу потребну за проучавање говора свог места рођења — Вучитрна и његове околине. Лета 1907 г., спремајући тезу за полагање проф. испита, наумих да тај покупљени материјал средим. Невичан оваквим пословима како сам био, чињаше ми се најпре да грађе имам и на претек, али није требало много, па да се уверим о противном. Нарочито кад сам тај посао почео радити по упутствима која ми је давао мој поштовани професор, г. Dr. Ал. Белић, ја сам тад први пут видео многе проблеме, на које дотле ни мислио нисам. Поред осталога пропустио сам дотле да повучем границе тог говора који сам изабрао за предмет проучавања. Из свега овога очевидно је било врло потребно отићи још једном на терен, што ми онда није ни мало лако било. Захваљујући заузимању и препоруци г. Dr. Ал. Белића, Краљевска Академија Наука потпомогла ме је, те сам у другој половини месеца септембра прошле године могао још једном обићи оне крајеве, са задатком да многе недовољно документоване податке још једном проверим и по могућству тачно утврдим границе простирања овог дијалекта. Ометен својим личним пословима, ја се нисам могао на овом путу задржати онолико колико је важност задатка можда захтевала, те са жаљењем морам признати да нисам успео до краја постићи оно за чим сам тежио. Но, колико се могло за десет дана путовања урадити, ја се надам да све што је до мене стајало нисам пропустио. Вучитрн ми је био полазна тачка одакле сам предузимао излете у два правца.

Digitized by Google

Источна граница овог говора, бар на Косову, и раније ми је била позната, али сам је ради веће сигурности још једном обишао. Прешавши преко Бабиног Моста, на Лабу, задржао сам се мало у Приштини, а одавде преко Грачанице на Косову допро сам до Јањева. У овом у сваком погледу интересантном месташцу на самој северној ивици Косова задржао сам се 3 дана, захваљујући гостољубивости младога католичкога капелана Дом Пашка Краснића. Језички материјал што сам га за она три дана по Јањеву покупио, уздам се, биће довољан да се, ма само и у најглавним потезима, оцрта тај наш дијалекат, о чијим ћу особинама ниже рећи још коју реч.

После овог пута на исток, предузео сам опет из Вучитрна други пут, и то на запад. Врло је важно било видети, како се говори у Пећи, њеној околини и где се управо овај говор сучељава са јекавским говорима: Колашина, Рожајске нахије, Плава и Гусиња и осталим пограничним црногорским дијалектима. Но ја у Пећ нисам ишао друмом. Из Вучитрна сам најпре отпутовао у ман. Девич, у Дреници. Ово сам учинио не само ради тога да бих избегао сваки додир са административним властима, него и због тога што ми је и израније било познато да се у Девичу увек може наћи људи из поречја: Девичке р., Белога Дрима, Глине и Мируше. Осим тога изабравши тај пут, ја сам имао срећу да прођем по сред Дренице, по сред Прекорупља, да видим ону богату и питому равницу између Белог Дрима и р. Истока и да пресечем пећско поље — Дукађин, а у даљини да посматрам велику као море Метохију! Јесте, Девич је врло значајна тачка не само због тога што је сад готово у целој вучитрнској Дреници још једина стопа српске земље, него и због тога што је онде, у њиоту и онај светац, пустињожитељ и велики исцелитељ Јаниһије, од кога траже и моле помоћ разноврсни пашеници оних страна. Ту од много година на овамо вазда може путник наћи мноштво болника и раслабљених од разних недуга. Ту су мајке, сестре, младе одиве које су помериле памећу гледајући најразноврснија дивљаштва што Арнаути чине без прекида над њиховим најмилијим. Има ту свакад и стараца из ближе и даље девичке околине, који као огорели пањеви после пожара, после погибије често многобројне чељади своје, пошто својим очима виде како им се и куће и кућишта у пепео претворише, дођу, да ту своје последње дане проведу служећи Св. Јаниһију за кору хлеба и молећи се Богу да се смилује на „рисјански народ“, да му се не утре траг у тим

Digitized by Google

крајевима. А ти људи тако радо причају; они то тако ревносно и озбиљно раде, као да тиме нешто за народно добро чине, само кад тако ко год наиђе; али то ретко бива! —

У овом сам манастиру имао прилике да разговарам са повише људи из Лауше, Дрсника, Клине, Клинавца. Успут сам се задржао по мало у Бичи, Крушеву и Будисавцу. брижљиво бележећи све што сам из разговора са тамошњим људима чуо, а што би имало ма какве вредности.

У Пећи сам се најдуже задржао — пет дана, те с тога после Вучитрна одатле имам највише материјала. Овде сам имао прилике да слушам говор сељака из оближњег села Црнога Вра (Врха), које се налази испод самог подножја планине Паклене, огранка Руговских планина. Један сам цео дан провео близу Пећи у једном од највећих српских села у околини — у Белом Пољу, и тај ми је дан био један од најкориснијих што сам их на овом путу имао.

Сад, после овог пута, западна граница нашег дијалекта, нарочито од Митровице на југу, много је одређенија. Мени је врло мило што могу констатовати да се та граница готово потпуно поклапа са оном коју је професор А. Белић на својој карти повукао [1]). Од Митровице та граница иде врло мало уз Ибар, па се одмах спушта и негде се код Рудничког Хана хвата друма Митровица—Пећ, одатле улази у област Подгор и иде њеном западном границом, дуж планинског ланца што ту област дели од Колашина, Рожајске нахије и Ругове до Пећи. Пећ је крајња тачка овог говора на западу према јекавским дијалектима. Од Пећи, опет ивицом пећског поља а поред планинских венаца, иде друмом до Ђаковице; а где се у том правцу сукобљава са говорима призренског типа ја за сада нисам могао ближе одредити. Дуж целе косе Мокегора—Жљеб—Паклена има села у којима се говори помешано, екавски и јекавски, што долази отуда, што има мноштво досељеника из Колашина, Шекулара, Ц. Горе, из племена Васојевића, Куча, па чак Пипера и Белопавлића, како ми неки сељаци рекоше. Али ваља и то напоменути. да се ови јекавци врло брзо губе, чим се са својих брда спусте у питому равницу дукађинску и пећску, остављајући врло мало трагова од свога говора у говору староседелаца. То се, донекле, може објаснити не само тиме што је готово правило да досељеници морају прилагодити свој говор говору предела

[1]) Діалектологическая карта сербскаго языка (Петроград, 1905 г).

Digitized by Google

у који дођу, него и због велике сличности између оба ова говора. Сва племена из којих управо и долазе ови досељеници говоре дијалектом који је, апстрахујући замену ѣ, готово идентичан са говором којим говори старо становништво ових крајева. Нарочито је та сличност појачана истим акцентом.

Напред сам поменуо да о источној граници овог говора према Призрену нисам ништа ближе могао утврдити. Једно се само може поуздано рећи, да се као у Пећи, Подгору, Прекорупљу и Дреници говори и у Ђаковици и околини њеној, али да ли се та граница пружа баш и до састава оба Дрима, ја не знам поуздано. Имао сам прилике да разговарам са људима из Подримља, области недалеко од Призрена и Ђаковице, и уочио сам да је и тај говор у основи исти онај о коме говорим, али и у њему има врло много трагова из говора призренског, ма да тај утицај призренског говора тамо ни издалека није онако јак као што је то случај на источном или, боље рећи, на великом делу Косова са стране гиланског и црногорског говора. Према томе од велике би користи било за познавање наших дијалеката, кад би се згодном приликом предузела још једна екскурзија, која би имала да утврди мало ближе, како стоји са границом између Феризовића и Подримља. Призрена и Ђаковице.

Овај би извештај био и сувише опширан кад би се ма и само површно говорило о особинама ових говора. Зато сада само примећујем да нигде досада нису боље окарактерисани ови говори, који се, као што је познато, не налазе само у Ст. Србији него и у Краљевини Србији, него у делу А. Белића: Діалектологическая карта серб. языка, страна 27—32.

Из бојазни да не будем и сувише опширан, ја ћу овде истаћи само оне особине овог говора којима се он удаљује од вучитрнскога на Косову и од левачког у Србији. Познато је да је најинтересантнија страна ових говора њихов акценат. У вучитрнском дијалекту готово је правило без изузетка да крајњи затворени слогови чувају дужину, па била она стара или секундарно добивена под утицајем сугласника који слог затварају, разуме се, ако су ти слогови у исто време акцентовани. У Пећи и његовој околини ово правило има толико изузетака да се једва може говорити о њему као о правилу. Навешћу само неколико примера које вадим са првих страна својих бележака с пута.

Digitized by Google

У Пећи и околини:

лѐген, дȍцкан. тѐмељ, афијон, ћȕмур (Б. Поље) мѐјдан (sic!), фѐриет, кȁплан и ȁрслан (врста веза), кȍштан, вѐрем (врста платна) карáнфил, јóрган (Б. Поље), чȕкур, пѐлим (Б. П.) сȁан (Б. П.). Тȕрчин, Јȍван, Вукȁдин, Стȍјан, Млȁден, Драгȕтин, домȁћин (Пећ, Б. Поље) бáјрам

У Вучитрну:

легѐн, доцкȁн, темѐљ, афијȏн, ћумȗр, мѐјдȁн, фериѐт, каплȁн. арслȁн, коштȁн, вѐрѐм. карȁнфȋл, јоргȁн, ћукȗр, пелȋм, саȁн, Турчȋн, Јовȁн. Вукадȋн, Стојȁн, Младѐн, Драгутȋн, домаћȋн, бајрȁм.

Али и у Пећи није ово правило без изузетка, већ има и непренесених дугих акцената на последњим затвореним слоговима: дуњȁн, митȁн (памуклија), Дубовȋк (село), Брежењȋк (село), Заȁч (село), Брестовȋк (село), врснȋк, ливȏр, Мирȏн, Новȁк, курбȁн, сокȁк (Б. П.), рукȁв (Б. П.), есȁп (Б. П.), сељȁк, карантȁн (Б. П.), финцȁн, комȋн, танȗр. Јовȁн — сва четири примера у селу Крушеву на Дриму.

Не само што ми је путујући падало у очи то, да се овај акценат на крају у затвореном слогу боље чува у пределима ближе Вучитрну, него ми то исто кажу и забелешке. У Пећи и околини слично крајњим кратким акцентима почињу и дуги са затворених слогова да се преносе за један слог с краја ка почетку речи, док се то у Вучитрну и околини једва може запазити, ма да и тамо има таквих примера.

У вучитрнском говору има готово у свих врста речи читавих категорија са непренесеним и кратким акцентом са крајњих затворених слогова. Таке су многе именице са суф. лък, многи придева на *ат*, много infin., а у 1 л. једн. аориста, ако је акценат на крају, он је остао где је био и пошто је *х* отпало.

Пећски говор међутим у врло много сличних случајева преноси акценат, али и то није доследно изведено, те има примера и без преношења акцента.

Неколико примера из Пећи и околине:

aor. 1 л. sing. ја сврáти, лȁсно се обȗко, дȏђо.

infin.: кажȋват, путȏват, излѐтѐт, ȉзбит, пȏвес (Б. П.) мȏлит, рȁзбрат, дȏвес, сѐдет, нȏ-

У Вучитрну би то гласило: ја сврȁтȋ, лȁсно се обȗкȏ, дȏђȏ, казȉвȁт и казȏват, путовȁт, излетѐт, избȋт, повѐс, молȋт, разбрȁт, довѐс, седѐт, ноћȁс, давȁс,

Digitized by Google

ћас, да̏нас, ду̏т, магдо̏нос, ме-тѐлик, мемлѐћет, ки̏смет, сѐбен, муса̏фир, до̏рзон.

оту̏т, магдоно̏с, метоли̏к, мемлеће̏т, кисме̏т, себе̏н, муса̄фи̏р и муса̄фи̏р, дорзо̏н.

Али од сељака из Клине и Клинавца, села недалеко од Дрима, чуо сам и овакве примере:

прокӯ̏д, по̄ро̏д, за̄ја̏м, Јуни̏к, мара̏к, пиа̏т, катали̏к, сене̏т, акша̏м, Карада̏к, сербезла̏к, раатла̏к, дорзо̏н, са̄ро̏ш, Дечана̏ц, Девича̄на̏ц, сака̏т, мани̏т, јесена̏с, опе̏т, одонӯ̏т, истру̏т (покварити), сла̄ди̏т.

За неке се примере овде наведене може рећи да су употребљени у вези са енклитикама, те је отуда акценат остао непомерен, али се то за све примере не може рећи. У осталом оваквих примера и нема много.

После дужег проучавања говора којим ми говоре родитељи моји, учинило ми се да он не разликује више од два акцента, који су различни по дужини, али иначе оба опадна. Ово саопштење наилазило је код г. Dr. Ал. Белића на сумњу, те је с тога и ово питање једно од оних које је требало сад на овом путу начисто извести.

Пре овог свог пута до Пећи често сам помишљао да можда није недостатак мога слуха, да не могу добро да разликујем акут од циркумфлекса, али сада сам се разуверио, јер сам, како ми се чини, у Пећи и околини сасвим добро могао да разликујем та два акцента. И ево шта мислим о том питању. Пећ и пећска околина употребљава, и ако не беспрекорно, ипак доста добро дуги узлазни акценат, што се не може рећи за Вучитрн и околину, ма да сам се сада уверио да се и око Вучитрна чује акут, али врло недоследно. За сада не знам како је дошло до овога мешања ова два тако различна акцента. Центар је те неправилне употребе та два акцента Вучитрн. Према томе, поред других ситнијих разлика између вучитрнског и пећског говора, ова употреба акута била би једна од значајнијих.

Поред ових примера са врло поузданим акутима: тра̏ву, ку̏ла, кола̏че (ac. pl.), ку̏му (ac. sg.), мле̏ко (n. sg.), вила̏јет (n. sg.), ку̏на, ср̏на, ћо́са, а̏љак (нека врста дугачке хаљине женске без рукава), вра̏нац, ви̏но, за ба̏јрам, зо́ром (instr sing.), слу̏га, да̏да, гла̏ва, све̏так, деце̏так, на̏род, Ва̏на. Ви̏да, орта̏ка (gen. sg.), А̏рса, ма̏чак: ма̏чка, у пи̏сме (ac. pl.: пи̏сма), да је за̏друж (n. sg.), Ми̏ле, мајка ти бо́на, га̏фил те̏шко је, до́ћи (2. sg. imperat.), до́ћо (1 sg. aor.), на̏ће (3 sg. aor.), сврати̏ (1 sg. aor.), обу̏ко (1 sg. aor.),

Digitized by Google

седи́мо (1 pl. praes.), да трошѝте (2 pl. praes.), ми постѝмо (1 pl. praes.), записао сам и овакве примере, од којих наводим само неке које овако надохват исписујем из бележака: у̑ста, бе̑лце, шу̑јче, ме̑ндил, ме̑јдан (исп. у Вуч. ма̑ндиљ и ме̑јда̑н), ни *у да́ће* ни у *седе́ће*, мна́дица, али и мна̑дица и мна̑дицу, до́ђе (3 sg. praes.) и *чени́мо* (1. pl. praes.). После оних речи у којима Пећанац помиче акценат за један слог ка почетку, што Вучитрнац врло ретко чини, оно што и простом народу пада у очи као разлика између говора та два места — то су „црногоризми“ којих није мало у пећском говору. Уосталом, напред сам поминьао да је тај утицај сасвим и природан и разумљив. Непосредна близина, иако врло танке, економске везе са пограничним местима Ц. Горе, а нарочито досељеници — све то чини да у пећском говору има трагова од црногорских дијалеката. Тај се црногорски утицај огледа на пр. у овоме: вељу̑, ми́љу̑ (3 pl. praes.). мо̑љу, забољу̑, фа̑љу, кажи́ват, упишујеш, кажу̑ју, кажу̑јем, шӯти́мо, у̑леже (3 sg. aor.), вежу̑ју (3 pl. praes) и сл.

У садашњем времену могу се чути и овакви примери: измота̑јеш (2 sg. praes.), растура̑јем, *да обурва̄је* (3 sg. praes = руши).

И ови се примери имају приписати, свакако, утицају са те стране, иако се спорадички и у Вучитрну чак чују: 8 си̑тнија па̑ра, за ови́ја го̑дина, 5 лӣра̑ ту̑рскија до вра̑ти, мо́ји́ја, од сви́ја, иза ти́ја стра̄на̑, и: *одзнатије* љӯди́, од дру̑гије но̑ћи́, од толи́кије пу̑шака.

Из дела Марка Миљанова позната је особина кучког дијалекта да често замењује ћ са ј; за ту црту зна и пећски говор, иако сам таких примера мало записао: прву *нбј* поред: у 5 са̑ти но̑ћи; неда̄ду̑ му *дбј* уљеј^{h} (= уљећ); затим за ћ = ј: а каки́јем *гој* на̑чи́ном.

Ситница је, али свакако вреди напоменути, што сам запазио у говору села Клине, Дрсника, Крушева и Клинавца: они готово доследно свугде групу *мл* замењују са *мн*: мне́ко, мна̑дица, мна̑дицу, мна́дица, мна̑д, да га умна̑тимо.

Сад не могу навести много примера, али је вероватно да пећски дијалекат, бар у позајмљеним речима, не разликује добро ћ од ч: а̄ри́ћ м. а̄ри́ч, Заа̑ћ м. Заа̑ч, по чепе̑нака м. по ћепе̑нака, Ту̑риће̑вце м. Туричевце.

И у зап. нач. има примера да отпада ј: Боже сачу̑ва! да̑ ми то!

У part. praet. I има и оваквих облика: дошла̑, да̑, каза̑, ноћува̑.

Digitized by Google

Прекорупље, Подгор и Пеħ употребљавају и збирне бројеве и имен. жен. рода на ад, што до сада никад нисам чуо да се у Вучитрну и околини његовој употребљава.

Тамо има и infin. неокрњених, али врло ретко: кад ħе дôħ берâти, понêсти и др.; нâма ħе кôжу одрâти.

Све је остало као и у Вучитрну; и Пеħ је са околином изгубила разлику између acc. и loc., те место loc. врло често употребљава acc., исто онако као што употребљава и acc. место instr. И овде gen. pl. врши службу loc. pl. Са Вучитрном има и овај говор чак и оно лепљење *(е)то — (е)те* уз показне замен. и adv. који су од њих постали: тавај, танај, тавакав, танакав, тоде, тонде и др. И тамо се као око Ситнице употребљавају удвојене замен. истог лица и падежа: мêне ме теришка и сл.

Исто тако употребљава и оне две, за косов. говор тако карактеристичне, партикуле турског порекла: *се* и *ћи*. Сêди мȗдро *се* ħеш йзес шљâку. Он сâпи *ћи* нико то не знâ.

Па и поред свега овога, мора се признати да народ на југу и југозападу од Чичавице има више осећања за језик, богатији речник и богатију синтаксу него северније од ње.

Да кажем још неколико речи о особинама јањевског говора. Фонетика овог дијалекта врло је занимљива. Многи усамљени појави у фонетици вучитрнског говора наћи ħе објашњења овде. Појави као: канâк (конак), кокô (како). тȗко ти Бога! бброч (= обруч) нису овде ретки. Ја сам овде навео само ово нêколико примера, навлаш одбацујући примере са тек започетим процесом измене вокала.

Јањевци доста често употребљавају и полуглас који је исте природе као и у Гилану. Но има и оваквих примера: м. ноħьс — *ноћȅс*; ь: отьц, јастьк, мальцко, тьâј брêг. Part. praet. у јањев. говору ретко се чују на *о*, већ се много чешħе употребљавају место *ао, ео, ио* — аја, еја, ија. Ово замењивање отишло је и даље, па се и у другим речима *ео* почело замењивати са *еја*.

Поред: сетйја се, јêја, бйја—не бйја, викâја, донêја. кажувâја, седêја, тêја; има: бêја (= био), цêја (= цео), вêсеја (= весео). Бêјаград, дêја (= део), темêја (= темељ). Нису ни овакви партиципи ретки: дйга се, отйша, дôша.

д у Јањеву само је у две речи и у речима од њих изведеним замењено са лу: слȗнце, слȗза, слунчиглêħ; иначе је свугде замењено правилно са у: стȗба, жȗч, тȗцан и др. Сем горњих партиципа и сличних речи *л* на крају речи и слогова не замењује се са *о*: вôл, кôлце.

Digitized by Google

Осећа се наклоност да се звучни сугласници на крају речи замене муклим: дȗп, ако мȍш (можеш). кр̏ф.

Иначе јањевски говор зна за све друге гласовне особине као и вучитрнски: испрȁља — испрȁљен, госпȍсто, лис, кос.

Правац развијања овог говора врши се у правцу губљења сваке разлике у квантитету, али тај се процес није још завршио. Са квантитетом је у тесној вези и питање о акценту. Само кад су слогови акцентовани може се чути циркумфлекс, иначе се свугде другде скраћује дужина.

Што се тиче места акцента, и у том правцу овај говор представља архаичнији тип. Он још не зна за померање акцента са крајњих затворених слогова, па били они првобитно дуги или кратки: талȃс, дукȃт, али и дȗкат, кисмȇт, порȍд, ћутȇк, отȃц, отȇ^ц, ербȃп, камȉш, ајдȗк, потȍк, конȃк, јастȇ^к, токмȃк.

Ретки су примери, ако се одвоје облици 1 л. sg. aor., са акцентом на крају и онда када је слог отворен: бајагȉ седȅја, какȍ; дођȍ (1 л. sg. aor.), ја ти казȁ (aor.), пођȍ (1 л. sg. aor.), наложȉ (1 sg. aor.). нађȍ (1 sg. aor.).

Да наведем и неколико примера за губљење дужине: по сȗду, Вȃса, Тȏна, на врȁта, дȃн, свȇт, зидȃње, ковȃње, моје мȁјке мȁјка, посȇчи, Сȇфа (nom. viri).

Али је већ поменуто да се дужине нису сасвим изгубиле, без трага, и да има речи и са ^ : 8 грȏши, козȏм би орȁла, ако донесȇ Бог. ће се седȉ, снесȇ (3 sg. praes), сабȅрȇ (3 sg. praes.), ће да се закопчȃ, да ми мањкȃ, пометȇ (3 sg. praes.), ће га оберȇш, да га однесȇш, да ми изберȇш, да донесȇш, плетȇ (3 sg. praes.), горȉ (3 sg. pr.), да разберȇ, чинȉју (3 pl. praes.), да наврȃним; Бȉрна (= Бернардо), нȇсмо стȃле, по сȇла (loc. — gen. pl.), бȇле-жȗте, Борољȋн (брдо код Јањева), 30 пȏла (= наполеондор), по лȏјзу, у обȏр, дȁде ни цȁр брȇг, камȇње, Дȇјко (n. viri), ширȏк, стремењȃци (n. pl.), врȃже (voc. sg.), гȃрваница (део на колима), сȃјње (= саоне), одȃмно, познȃва се, старȇј, слȗнце.

Но ваља знати да се ове речи могу чути и са скраћеним акцентом. Најбоље се и најдоследније чува дужина у praes, код глагола са акцентом на крају.

Неће бити случајно што сам забележио у неколико примера дужину и онде где јој није места: у Црногȏру, рабȏту, стȏку, 2 гȏдине, гȏдину, 100 гȏдине, пред Бȏга, дȇцу, брȃте (voc. sg.), још повише дȏбро, рабȏташ (2 sg. praes.).

Digitized by Google

Врло су ретки примери где се још очувала, као што је речено, предакценатска дужина, а заакценатске дужине као и код осталих суседних говора и иначе нема.

Деклинација је јако усколебана и упрошћена, али се ипак још може да реконструише, и кад би се то учинило, видело би се да се у томе слаже у свему са вучитрнским говором. Конјугација је добро сачувана, али има доста особина које се у свему не слажу са вучитрнском. Свакако под утицајем околних македонских говора јањевски говор меша аориско *ше* (3 pl.) са имперфекатским *ху*, те отуда примери као: узе̏ху ми кућу, што се вртѐше њѐкње (3 pl.). Том утицају ваља приписати и неке синтактичне особине овога говора: ћа̀ше ми бѝдне дȍбар, нѐћу те пѐкнем, не могѝ га нàђем, ће га убѝјем.

Овако, као што се говори у Јањеву, у главном, говори цело Косово од ушћа Лаба па до Качаничке Клисуре. Према томе дијалекат што се говори од Вучитрна до Пећи и Ђаковице тешко да би се могао назвати косовским. Како народ у Вучитрну узима, Косово и почиње од Лаба па на исток. Да ли је ова подела дијелеката стара или скорашња — о томе није место овде да се говори.

Пре него што завршим овај свој извештај сматрам за пријатну дужност да захвалим Краљевској Академији Наука на помоћи, без које не бих ни могао обићи ове крајеве; тако исто сам дужан захвалити и свом поштованом проф. г. Dr. Ал. Белићу на заузимању и препоруци. Ја хитам да што пре довршим започети свој рад о овим говорима, и чим буде готов, поднећу га Краљевској Академији; а сматраћу за част, ако ми расправа угледа света у њеним издањима.

У Солуну, 12 фебруара 1908. год.

Digitized by Google

Digitized by Google